

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Niceliksel İşgören Artışından Niteliksel Eksikliğe Giden Yol

The Path from Quantitative Employee Increase to Qualitative Deficiency

Mustafa Cihan YARALI

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Gulsehir Social Sciences Vocational School,
Department of Management and Organization, Nevşehir, Türkiye

cihanyarali@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8296-051X>

<https://ror.org/019jds967>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 05.10.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Yaralı, M. C. (2026). Niceliksel işgören artışından niteliksel eksikliğe giden yol. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 1-26.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711690>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr -

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The path from quantitative employee increase to qualitative deficiency¹

Abstract

Today, organizational growth strategies are largely shaped by increases in personnel numbers, and this is considered by decision-makers as one of the key indicators of corporate success. However, the effects of quantitative personnel growth on qualitative structures within organizations are often not sufficiently questioned and managed strategically. This study aims to examine the effects of quantitative personnel growth on employee quality, motivation, performance metrics, and organizational productivity in different sectors using a holistic approach. The main problem of the study is the reflection of qualitative deficiencies on organizational performance that arise as a result of neglecting job analyses, human resources practices, and competency-based recruitment processes when quantitative increases in employment are achieved. Although there are numerous studies in the literature on human resources management, performance appraisal systems, and organizational growth, research that addresses the qualitative consequences of quantitative growth, especially based on sectoral comparisons, is limited. This study aims to fill this gap by presenting an original analysis based on qualitative data obtained from different sectors. As part of the research, semi-structured in-depth interviews were conducted with seven senior managers working in the healthcare, automotive, tourism, logistics, software, food, and finance sectors. The data obtained were evaluated using thematic analysis methods. In the coding process, the inadequacy of job analysis practices, the impact of uncontrolled growth on organizational culture, job-position mismatch, and issues of motivation and belonging emerged as dominant themes. The research findings show that quantitative personnel growth not only increases human resource capacity but also creates significant pressure on organizational structure and culture. When considered together with the weakening of job analysis processes, the superficiality of recruitment criteria, and the ambiguity of performance metrics, quantitative growth negatively impacts employee motivation and organizational commitment. In conclusion, the study emphasizes the need for a strategic human resources management model that considers the balance between quantitative growth and qualitative sustainability, and offers recommendations for policymakers and practitioners.

Keywords: Quantitative growth, qualitative deficiency, human resource strategy, job analysis and performance, organizational commitment and motivation

Niceliksel işgören artışından niteliksel eksikliğe giden yol²

Öz

Günümüzde örgütlerin büyüme stratejileri çoğunlukla personel sayısındaki artış üzerinden şekillenmekte ve bu durum karar vericiler tarafından kurumsal başarının temel göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ancak niceliksel personel artışının örgüt içi niteliksel yapılar üzerindeki etkileri çoğu zaman yeterince sorgulanmamakta ve stratejik biçimde yönetilmemektedir. Bu çalışma, farklı sektörlerde niceliksel personel artışının çalışan niteliği, motivasyon, performans ölçütleri ve örgütsel verimlilik üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel problemi, istihdamda sayısal artışın sağlandığı durumlarda iş analizleri, insan kaynakları uygulamaları ve yetkinlik temelli işe alım süreçlerinin ihmal edilmesi sonucunda ortaya çıkan niteliksel eksikliklerin örgütsel performansa yansımalarıdır. Alanyazında insan kaynakları yönetimi, performans değerlendirme sistemleri ve örgütsel büyüme konularında çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, özellikle sektörel karşılaştırmalar temelinde niceliksel büyümenin niteliksel sonuçlarını ele alan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek farklı sektörlerden elde edilen nitel veriler doğrultusunda özgün bir analiz sunmaktadır. Araştırma kapsamında sağlık, otomotiv, turizm, lojistik, yazılım, gıda ve finans sektörlerinde görev yapan yedi üst düzey yönetici ile yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Rectorate, with decision number 2024.10.264, dated 1 November 2024.

² Bu çalışma için etik kurul onayı, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu tarafından 01 Kasım 2024 tarihli ve 2024.10.264 sayılı karar ile alınmıştır.

gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Kodlama sürecinde iş analizi uygulamalarının yetersizliği, kontrolsüz büyümenin kurumsal kültüre etkisi, nitelik-görev uyumsuzluğu ile motivasyon ve aidiyet sorunları başat temalar olarak öne çıkmıştır. Araştırma bulguları, niceliksel personel artışının yalnızca insan kaynağı kapasitesini artırmakla kalmadığını, aynı zamanda örgütsel yapı ve kültür üzerinde önemli baskılar yarattığını göstermektedir. İş analizi süreçlerinin zayıflaması, işe alım kriterlerinin yüzeyselleşmesi ve performans ölçütlerinin belirsizleşmesi ile birlikte değerlendirildiğinde, niceliksel büyümenin çalışan motivasyonu ve örgütsel bağlılık üzerinde olumsuz etkiler yarattığı görülmektedir. Sonuç olarak çalışma, sayısal artış ile niteliksel sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi gözeten stratejik bir insan kaynakları yönetimi modeline duyulan ihtiyacı vurgulamakta ve politika yapıcılar ile uygulayıcılara yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Niceliksel büyüme, niteliksel eksiklik, insan kaynakları stratejisi, iş analizi ve performans, örgütsel bağlılık ve motivasyon

Giriş

Küresel düzeyde rekabetin yoğunlaştığı, teknolojik dönüşümün hız kazandığı ve pazar dinamiklerinin sürekli değiştiği günümüz iş dünyasında örgütler, sürdürülebilir büyümeyi sağlamak amacıyla farklı stratejiler geliştirmektedir. Bu süreçte, büyüme kararlarının bir sonucu olarak "niceliksel personel artışı" (NPA) ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, talebin artması, üretim kapasitesinin genişletilmesi veya yeni pazarlara girilmesi gibi stratejik adımlar, örgütleri çalışan sayısını artırma noktasına getirebilir. Ancak bu durum, başlı başına bir strateji olmaktan ziyade, büyüme sürecinin bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir.

Personel sayısındaki artış, özellikle plansız ve hızlı gerçekleştiğinde örgütlerin yapısal ve işlevsel dinamiklerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu durum; verimlilik kayıpları, uyum sorunları, motivasyon düşüşleri ve insan kaynakları uygulamalarında aksaklıklar gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Niceliksel büyümenin niteliksel boyutla desteklenmediği senaryolarda örgütlerde eğitim yetersizlikleri, rol belirsizlikleri, performans düşüşleri ve işgücü devir oranlarında artış gözlemlenmektedir. Bu tür gelişmeler, örgütsel yapıda niteliksel eksikliklere yol açarak uzun vadeli kurumsal başarıyı tehdit etmektedir.

Alanyazında yapılan çalışmalar, iş gücünün yalnızca niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel olarak da değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Becker ve Huselid, 2006) Nitelikli iş gücüne sahip olmak, sadece örgütsel performansı artırmakla kalmaz, aynı zamanda çalışan memnuniyetini ve iş tatminini de destekleyebilmektedir. Bu nedenle, büyüme süreçlerinin yalnızca personel sayısı odağında değil, aynı zamanda yetkinlik, beceri ve uyum düzeyleri açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, örgütlerde niceliksel personel artışının diğer personeller (özellikle yetenekli ve disiplinli çalışanlar) üzerine olumsuz etkileri olabileceği varsayımından yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada; tespit edilen etkilerin neden ve sonuçlarının tam olarak anlaşılması ile insan kaynakları yönetimi (İKY) üzerindeki etkilerini analiz etmek ve bu bağlamda örgütler için geliştirilebilecek stratejik çözüm önerilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, farklı sektörlerdeki uygulamalar ve iş gücü yönetim biçimleri göz önünde bulundurularak yapılan analizler, örgütlere kendi dinamiklerine uygun insan kaynakları (İK) stratejileri geliştirme fırsatı sunmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde konuya ilişkin; kavramsal açıklamalar, alanyazın taraması, çalışmaların sonuçları ve araştırmanın önemine dair hususlar yer almaktadır.

1.1. Niceliksel Personel Artışı

Niceliksel personel artışı (NPA), bir örgütün belirli bir zaman dilimi içerisinde istihdam ettiği toplam çalışan sayısındaki mutlak artışı ifade etmektedir. Bu artış, örgütlerin büyüme stratejileri, pazar koşulları, teknolojik gelişmeler veya yasal düzenlemeler gibi çeşitli içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklanabilmektedir. Ancak niceliksel personel artışı yalnızca sayısal bir büyüme olarak değerlendirilmemeli; insan kaynakları yönetimi uygulamalarını ve örgütsel yapıyı etkileyen çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmalıdır.

NPA'nın kavramsal çerçevesi, örgütün işgücü kapasitesini artırmaya yönelik stratejik hedefleriyle ilişkilidir. Bununla birlikte, bu artışın stratejik bir nitelik kazanabilmesi için uzun vadeli büyüme hedefleriyle uyumlu olması, örgütsel kaynakların sürdürülebilirliğini desteklemesi ve mevcut yapıyla bütünleşmesi önem arz etmektedir. Aksi hâlde, personel artışı kısa vadeli çözümler üretmekle sınırlı kalabilmekte ve örgütsel sorunların derinleşmesine yol açabilmektedir.

Bu çerçevede, NPA'nın temel bileşenleri nedenler, süreç, sonuçlar ve yönetim başlıkları altında incelenmektedir. Bu nedenler arasında, örgütün büyüme hedefleri, pazar payını artırma isteği, yeni ürün veya hizmet sunumu, teknolojik yeniliklere adaptasyon, rekabet baskısı ve yasal düzenlemelere uyum gibi faktörler yer almaktadır. Süreç, işe alım ve seçme, eğitim ve geliştirme, performans yönetimi ve ücretlendirme gibi İKY fonksiyonlarını içermekte ve bu süreçlerin etkinliği NPA'nın başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu sürecin sonuçları, artan üretim kapasitesi, gelişmiş müşteri hizmetleri, inovasyonun teşviki ve rekabet avantajı gibi olumlu etkilerin yanı sıra, artan maliyetler, iletişim zorlukları, koordinasyon problemleri, düşük motivasyon ve yüksek personel devir hızı gibi olumsuz etkileri de kapsamaktadır. Yönetim ise, etkili İK planlaması, doğru işe alım ve seçme stratejileri, kapsamlı eğitim programları, adil performans değerlendirme sistemleri ve rekabetçi ücretlendirme politikaları gerektirmektedir (Karkı ve Bayramoğlu, 2024, s.264).

NPA, İKY alanyazında yaygın biçimde ele alınan bir konudur. Özellikle büyüme stratejileri ve örgütsel performans arasındaki ilişki bağlamında NPA'nın etkileri üzerine birçok çalışma bulunmaktadır. Penrose (2009), örgütlerin büyüme sürecinde insan kaynaklarının kritik bir rol oynadığını vurgularken, Chandler (1969), strateji ve yapı arasındaki ilişkiyi inceleyerek, örgütlerin büyüme stratejilerine uygun bir yapı oluşturmalarının önemini belirtmiştir. Bu bağlamda, NPA'nın örgütsel performansı artırabilmesi için büyüme stratejileriyle uyumlu olması gerekmektedir. Pfeffer (1994), insan kaynaklarının rekabet avantajı yaratmadaki rolünü vurgulayarak, etkili İKY uygulamalarının NPA'nın başarısını doğrudan etkilediğini belirtirken, Becker ve Huselid (1999), İKY uygulamalarının örgütsel performans üzerindeki etkisini ampirik olarak kanıtlamışlardır. Bu çalışmalara göre, NPA'nın başarılı bir şekilde yönetilmesi, doğru İKY stratejilerinin uygulanmasını gerektirmektedir.

Türkiye'deki NPA üzerine İspir ve Yeşil (2020) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı; İKY uygulamalarında; eğitim, performans değerlendirme, ödüllendirme ve personel güçlendirmenin, çalışanların iş tatminine, yenilikçi davranışına ve bireysel performansına etkisi olup olmadığını tespit etmektir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, İKY uygulamalarında eğitim ve personel güçlendirmenin, iş tatmini üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğu, personel güçlendirmenin; bireysel performans ve yenilikçi davranış üzerinde de yine anlamlı bir etki oluşturduğu belirlenmiştir. Bir başka çalışmada Taşcı ve diğerleri (2016), medya endüstrisinde kamu ve özel sektör çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerini

karşılaştırmalı olarak incelemiş ve örgütte niceliksel artışın, sistematik bağlılık destekleriyle yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Öztürk ve diğerleri (2023) tarafından yapılan bir araştırmada, üniversitelerde yetenek yönetimi algısı ile akademik personelin bağlılık düzeyi arasındaki ilişki incelenmiş, özellikle NPA dönemlerinde “yetiştirme ve tutma” stratejilerinin örgütsel bağlılık üzerinde belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, hem kamuda hem özel sektörde personel sayısının arttığı dönemde motivasyon, bağlılık ve nitelikli yönetim uygulamalarının birlikte planlanmasının başarılı sonuçlar getirdiğini göstermektedir.

NPA'nın örgütsel performans üzerindeki etkisi, çeşitli faktörlere bağlıdır. Özellikle örgütün İKY uygulamalarının kalitesi, liderlik tarzı, örgüt kültürü ve çalışanların motivasyonu NPA'nın başarısını etkileyen önemli faktörlerdir. NPA'nın örgütler için stratejik bir değer yaratabilmesi, yalnızca sayısal büyüme olarak değil, yetenek havuzunun geliştirilmesi ve rekabet avantajı sağlanması perspektifiyle ele alınmasına bağlıdır (Barney ve Wright, 1998). Bu sürecin etkinliği üç temel unsur üzerinden değerlendirilmektedir: stratejik yetenek eşleşmesi (Wright ve McMahan, 1992), etkin entegrasyon süreçleri (Bauer ve diğerleri, 2007) ve ölçek ekonomisinin sağlanması (Dierickx ve Cool, 1989). Stratejik yetenek eşleşmesi, yeni personelin mevcut yetenekleri tamamlayıcı nitelikte olmasını ve örgütsel hedeflerle uyumlu olmasını gerektirir (Wright ve McMahan, 1992). Etkin entegrasyon süreçleri ise oryantasyon, sosyalizasyon ve sürekli eğitim mekanizmalarının doğru şekilde uygulanmasını kapsar (Bauer ve diğerleri, 2007). Ölçek ekonomisinin sağlanması ise personel artışının operasyonel verimliliği artıracak kritik bir kütleyle ulaşmasını ifade eder (Dierickx ve Cool, 1989). Ancak, ani ve plansız alımlar, stratejik yetkinliklerin göz ardı edilmesi veya entegrasyon süreçlerinin yetersiz kalması durumunda (Kleinbaum ve diğerleri, 2003), NPA'nın salt niceliksel bir artış olarak kalma riski bulunmaktadır. Bu nedenle, NPA'nın stratejik bir araç olarak etkin şekilde kullanılabilmesi için insan kaynakları politikalarının bütüncül bir yaklaşımla tasarlanması ve uygulanması öncelikli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Barney ve Wright, 1998).

1.2. Niteliksel Eksiklik ve Sonuçları

Niteliksel eksiklik, çalışanların bilgi, beceri ve yetkinliklerinin örgütsel ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması durumudur. Özellikle niceliksel büyümenin niteliksel gelişimle desteklenmediği durumlarda, örgütlerde iş gücü niteliği düşmekte, dolayısıyla verimlilik, inovasyon kapasitesi ve kurumsal performans üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır (B. E. Becker ve Huselid, 2006).

Uluslararası alanyazında, İKY yaklaşımlarının yalnızca işe alım sayılarıyla değil, işe alınan personelin kurumsal hedeflerle ne ölçüde örtüştüğüyle de değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Boxall ve Purcell, 2003; Ulrich, 1996). Niteliksel eksiklikler, çalışanların görevlerini yerine getirirken yeterli donanıma sahip olmamaları, örgüt içi uyumsuzluklar, artan eğitim ihtiyaçları ve iş tatminsizliği gibi sonuçlar doğurabilmektedir (Aydın, 2022).

İşgücünün niteliksel özellikleri aşağıdaki açılardan önem taşımaktadır:

- İş gücünün etkin yönetilebilmesi, çalışanların yetkinliklerine uygun pozisyonlara yerleştirilmesi, sürekli mesleki gelişimin sağlanması ve performans yönetimi sistemlerinin etkili bir şekilde işletilmesine bağlıdır (Torrington ve diğerleri, 2020). Ayrıca, niteliksel eksikliklerin giderilmesi için örgütlerin iş analizleri yapması, görev tanımlarını netleştirmesi ve eğitim planlamalarını önceden hazırlaması büyük önem taşımaktadır. Bu süreçler, aynı zamanda örgütsel bağlılığı ve iş tatminini de destekleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Saks, 2006).

- Örgütlerin stratejik hedefleriyle İK uygulamaları arasındaki uyum, hem büyümenin hem de çalışan performansının sürdürülebilirliğini sağlamada kritik bir role sahiptir. Stratejik İKY, yalnızca işe alım değil, işe uygunluk, yetenek geliştirme ve kurumsal kültüre entegrasyon süreçlerini de içermelidir (Wright ve McMahan, 2011). Bu doğrultuda, NPA süreçlerinin stratejik planlama ile desteklenmesi, niteliksel eksikliklerin önüne geçilmesinde belirleyici bir unsur olacaktır.
- İşgücü planlaması, bir örgütün stratejik hedeflerine ulaşabilmesi için gerekli olan iş gücünün nicelik ve nitelik açısından önceden belirlenmesini amaçlayan sistematik bir süreçtir. Nitelikli iş gücü eksikliği, niceliksel artışların yetersiz kaldığı durumlarda daha belirgin hale gelmektedir. Etkili bir iş gücü planlaması yapılmadığında, çalışan sayısındaki artışa rağmen işin gerektirdiği bilgi, beceri ve yetenek düzeyinin karşılanamaması, verimlilik ve rekabetçilik açısından ciddi sorunlara yol açabilmektedir (Dessler, 2012).
- OECD (2023) raporlarına göre, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede nitelikli iş gücü eksikliği, ekonomik büyümenin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Türkiye özelinde bakıldığında ise, özellikle hizmet ve sanayi sektörlerinde nitelikli insan kaynağı bulma sorunu ciddi bir yapısal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (*OECD Employment Outlook 2023*, 2023).
- Örgütlerin uzun vadeli başarısı, piyasa koşullarına uyum sağlamaları ile beraber, içsel kaynaklarını –özellikle insan kaynağını– sürdürülebilir bir şekilde yönetebilmelerine bağlıdır. İnsan kaynakları yönetiminde sürdürülebilirlik; doğru kişilerin doğru pozisyonlarda, uzun vadeli motivasyon ve gelişim fırsatlarıyla istihdam edilmesini içermektedir (Ehnert ve diğerleri, 2016). Ancak, niceliksel artış odaklı büyüme stratejileri bu sürdürülebilirlik anlayışını zedeleyebilir ve çalışan devir oranlarında artış, işe uyum problemleri ve kurumsal kültürden uzaklaşma gibi olumsuzlukları beraberinde getirebilir (Kuvaas, 2008).
- NPA süreçlerinde örgütlerin sıklıkla göz ardı ettiği en önemli unsurlar, etkili iş analizi ve çalışan eğitimleridir. Oysa sistematik iş analizi, pozisyonların gerektirdiği sorumluluk, beceri ve görevleri tanımlayarak (Brannick ve diğerleri, 2007; Esen ve Süral Özer, 2020), hem doğru işe alım hem de etkili performans yönetimi için temel oluşturur. Yeni işe alınan personelin kuruma entegrasyonu için kritik olan eğitim programlarının yokluğu veya yetersizliği, niteliksel eksikliklerin kurumsal yapıya yayılmasına ve orta-büyük ölçekli işletmelerde verimlilik düşüşleri, müşteri memnuniyetsizliği, iş kazaları gibi "gizli maliyetlere" yol açabilir (Noe, 2020). Bu sistematik değerlendirme, iş gücünün etkin kullanımını sağlarken görev, sorumluluk, iş tanımları ve yetkinliklerin belirlenmesinde de rol oynar. Niceliksel artışla uyumlu yapılan iş analizleri, yeni iş gücünün rolünü belirlerken mevcut çalışanların iş yüklerini optimize etmektedir (Stone ve diğerleri, 2024). Yetersiz iş analizleri ise örgütlerin büyüme süreçlerinde rol belirsizliklerine, karmaşık iş tanımlarına ve verimlilik kayıplarına neden olabilir. Bu nedenle, iş analizi niceliksel artışla birlikte yapılmalı ve yeni çalışanların entegrasyonu için yol haritası oluşturulmalıdır (Sparrow ve diğerleri, 2015). Aksi takdirde, iş görevleri arasındaki belirsizlikler artabilir.
- Küreselleşme, dijitalleşme ve uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte iş gücü dinamikleri de değişmiştir. Yeni nesil çalışanların beklentileri, iş yerinde anlam arayışı, esneklik talepleri ve sürekli gelişim isteği gibi unsurlar, insan kaynakları

yönetimini daha karmaşık ve stratejik hale getirmiştir (Schaufeli, 2017). Bu yeni yapıda, sadece çalışan sayısını artırmak yeterli olmayıp, bireylerin potansiyellerine ve kuruma katkı düzeylerine göre planlamalar yapılması zorunluluk haline gelmiştir (Giauque ve diğerleri, 2013).

- Personel devir oranı ("turnover"), çalışanların bir örgütte kalma sürelerini ve örgütle olan bağlarını yansıtan önemli bir göstergedir. Yüksek devir oranları, genellikle çalışan memnuniyetsizliği, kariyer gelişimi eksikliği, iş yükü fazlalığı ve yetersiz eğitim olanakları gibi unsurlarla ilişkilendirilir (Mobley, 1982; Tuna, 2007). Bu durum, özellikle hızlı büyüyen şirketlerde daha belirgin hale gelebilir ve motivasyon kaybı, tükenmişlik ve çalışan verimliliğinde azalma gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir (Mowday ve diğerleri, 1979). Ayrıca, yüksek devir oranı örgütlerin büyüme hedeflerine ulaşmasını zorlaştırmakta ve iç dinamiklerin sağlıklı işlemediğine işaret etmektedir. Bu nedenle, devir oranlarını azaltmaya yönelik stratejiler geliştirmek ve çalışan memnuniyetini artıracak yatırımlar yapmak örgütler için kritik öneme sahiptir.
- Performans ölçümü, niceliksel artışın verimliliğe katkısını gözlemlemek adına belirleyici bir rol üstlenmektedir. Nitekim, bu sistemlerin etkinliği, çalışanların ödül-motivasyon bağlamında kuruma bağlılığını da etkilemektedir (Kaplan ve Norton, 2005).

2. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu çalışma, genel olarak işgücü alanındaki mevcut durumu ortaya koymayı ve bu alanda derinlemesine bir inceleme gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, "her işgücü artışı verimliliğe olumlu etki sağlayabilir mi?" sorusu çalışmanın temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır. Temel hedef, iş analizi, yönetim, verimlilik ve motivasyon bağlantılarını ortaya koyarak, insan kaynakları planlaması alanına yeni bir bakış açısı kazandırmak ve bu alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmaktır. Bu amaca ulaşmak için izlenecek yöntemler ve detaylı analizler, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

2.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı; niceliksel personel artışının örgütler üzerindeki etkilerini incelemek ve bu durumun yönetimi için etkili stratejiler önermektir. İnsan kaynağındaki sayısal artışın stratejik bir özellik kazanabilmesi için belirli faktörlerin bir araya gelmesi şarttır. Bu faktörler hedef odaklılık, nitelik, verimlilik, rekabet avantajı ve sürdürülebilirlik olarak sıralanabilir. Bu koşullar sağlanmadığında, artış yalnızca istatistiksel bir büyüme olarak kalır ve hatta kaynak israfına yol açabilir (Armstrong ve Taylor, 2023). Ani ve plansız artışların yarattığı zorlukları analiz etmek, bu tür değişimlerin örgütsel yapı üzerindeki baskısını azaltmaya yönelik yöntemler geliştirmek açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, personel artışlarının sadece sayısal bir büyüme değil, aynı zamanda yetkinlikler, uzmanlık alanları ve örgütsel hedefler ile uyumlu bir şekilde planlanması gerektiği vurgulanmalıdır.

Araştırma, niceliksel artışların çalışan motivasyonu, iş tatmini ve verimlilik üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini değerlendirirken, yöneticilere bu süreçte kritik bir liderlik rolü düştüğünü ortaya koymaktadır. Yöneticilerin, artan işgücüyle birlikte ortaya çıkabilecek uyum sorunlarını öngörmesi, çalışanlar arasında adil iş dağılımını sağlaması ve takım dinamiklerini koruyucu önlemler alması gerekmektedir. Bu kapsamda, araştırma yöneticilerin; etkin iletişim stratejileri geliştirmesi, performans değerlendirme sistemlerini niceliksel artışa uygun şekilde revize etmesi ve çatışma yönetimi becerilerini güçlendirmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, çalışanların yeterliliklerini artırmak için tasarlanacak eğitim ve gelişim programlarının yöneticiler tarafından etkin şekilde planlanması, uygulanması ve sonuçlarının izlenmesi

örgütsel performansın sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmaktadır. Bu süreçte yöneticilerden, çalışanların bireysel gelişim ihtiyaçlarını analiz ederek kurumsal hedeflerle uyumlu kişiselleştirilmiş kariyer yolları oluşturması beklenmektedir. Böylece örgütler, yöneticileri stratejik İKY ilkeleriyle donattıkları için, yalnızca sayısal değil aynı zamanda niteliksel olarak da güçlendirilmiş sürdürülebilir bir işgücüne sahip olabileceklerdir.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamı, NPA'nın örgütsel etkilerini analiz etmekle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda çalışanların yeterliliklerini artırmak için gerekli araç ve kaynakları tespit etmeyi de içermektedir. Araştırmada, Türkiye genelinde yedi farklı sektördeki örgütler ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar aracılığıyla geniş bir veri tabanı oluşturulmuş ve niceliksel artışların örgüt üzerindeki spesifik etkileri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, mevcut alanyazındaki bilgiler, saha araştırmaları ve uygulamalı örnekler bir araya getirilerek, örgüt süreçlerine dair kapsamlı bir analiz sunulmaya çalışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışmanın önemi, örgütlerin büyüme stratejilerini daha etkili bir şekilde planlamalarına ve uygulamalarına olanak tanınmasıdır. NPA süreci, çalışan sayısının hızla arttığı ancak bu artışın nitelikli iş gücü eksikliği yarattığı durumlardan ötürü örgütlere önemli yönetsel sorunlara yol açabilmektedir. Araştırma, örgütlerin stratejik hedeflerine ulaşırken iş gücü dengesini nasıl daha etkin bir şekilde sağlayabileceği ve sürdürülebilir bir büyüme elde edebileceği konusunda önemli içgörüler sunmaktadır. Ayrıca, bu durumun ekonomik ve sosyal boyutları da dikkate alınarak, uygulamaların daha geniş etkilere sahip olabileceği gösterilmiştir. Çalışmanın bulguları hem yönetim uygulamalarını optimize etme hem de çalışan verimliliğini artıran politikaların önemi hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, veriler içerik analizi kapsamında tematik kodlama ile analiz edilmiştir. Yedi ayrı yönetici ile yapılan derinlemesine görüşmeler üzerinden elde edilen veriler incelenmiştir. Araştırmaya, Türkiye genelinde orta ve büyük ölçekli işletmelerden yedi yönetici katılmış; her bir yöneticiyle yapılan mülakatlar ses kaydına alınmış ve sonrasında transkripte edilmiştir. Mülakatlardan elde edilen veriler, yöneticilerin kurumsal büyüme, iş gücü artışı ve bu artışın personel üzerindeki etkilerine dair deneyimlerini ve düşüncelerini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, sektörlerinde niceliksel artışın örgütsel performans üzerindeki etkileri, iş analizi süreçleri ve personel devir oranlarıyla ilgili uygulamalarını ve gözlemlerini paylaşmışlardır. Dolayısıyla araştırmada *"niceliksel artış, niteliksel eksiklikler, işe alım süreçleri ve değerlendirme, performans ve motivasyon, eğitim ve gelişim ihtiyacı, iş analizi ve rol tanımı, sektörel farklılıklar"* temaları ele alınmıştır.

• Yöntem Seçiminin Gerekçesi

Araştırmanın temel amacı, NPA'nın örgüt yapıları üzerindeki nitel etkilerini, yöneticilerin deneyimlerinden ve algılarından yola çıkarak derinlemesine incelemektir. Nitel yöntemler, bireylerin yaşantılarını, tutumlarını ve anlam dünyalarını keşfetmeye yönelik bir yaklaşım sunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Bu bağlamda, yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak elde edilen veriler, kişisel görüşleri, sektörel farkları ve örgütsel gerçeklikleri doğrudan yansıtmaya potansiyeline sahiptir.

Bu yöntemin seçilmesindeki bir diğer neden, çalışma konusunun karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olmasıdır. NPA ile niteliksel yetersizlikler arasındaki ilişki, yalnızca sayısal verilerle

değil, aynı zamanda yönetsel gözlemler, çalışan davranışları ve kurum kültürü gibi soyut unsurlarla da ilgilidir. Bu nedenle, anlamlandırma temelli nitel bir yaklaşım, olgunun derinlemesine ve çok yönlü olarak anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Patton, 2014).

• İçerik Analizinin Gerekçesi

Araştırma verileri, yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla toplanmış ve bu veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi, nitel verilerin sistematik ve nesnel bir biçimde belirli temalar altında sınıflandırılmasına olanak tanımaktadır. Böylelikle, elde edilen verilerin belirli bir kuramsal çerçevede anlamlandırılması mümkün olabilmektedir (Krippendorff, 2018). Bu çalışmada içerik analizi, yöneticilerin verdikleri yanıtları temalara, alt kategorilere ve kodlara ayırarak örgütsel gerçekliklerin yapılandırılmasına katkı sağlamıştır.

İçerik analizinin tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise, katılımcıların yanıtları arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları ortaya çıkarma kapasitesidir. Bu analiz tekniği sayesinde, örneklem grubunun kolektif deneyimleri belirginleşmiş, böylece aktarılabilir tematik sonuçlara ulaşılmıştır. Özellikle benzer görüşlerin tekrar eden temalarda yoğunlaşması, içerik analizinin veri doygunluğu açısından önemli bir avantaj sunduğunu göstermektedir (Stemler, 2000).

• Niteliksel Güvenilirlik Açısından Uygunluk

Ayrıca, nitel araştırma yöntemi ile içerik analizinin birlikte kullanılması, çalışmanın güvenilirliğini ve geçerliliğini artırmıştır. Araştırmada kullanılan yapılandırılmış mülakat formu, hem araştırma sorularını kapsamlı biçimde kapsayacak hem de yöneticilerin özgün bakış açılarını ortaya çıkaracak biçimde tasarlanmıştır. Katılımcı sayısının yeterli düzeyde olması ve sektör çeşitliliği, bulguların çok boyutlu analizini mümkün kılmıştır. Bu kapsamda, yöntemin seçimi araştırma sorularına en uygun veriyi sağlayacak biçimde yapılandırılmıştır (Bütün, 2023).

3.1. Çalışma Grubu

Bu çalışmada örneklem, amaçlı örnekleme (purposeful sampling) yöntemiyle belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme, belirli bilgiye sahip, deneyim düzeyi yüksek bireylerin araştırmaya dâhil edilmesini sağlayarak araştırma sorularına en uygun veri kaynağını sunabilmektedir (Patton, 2014). Araştırmanın odak noktası, NPA'nın niteliksel çıktılar üzerindeki etkilerini yönetsel düzeyde değerlendirmek olduğu için, örneklem grubuna üst düzey yöneticiler (genel müdür, insan kaynakları müdürü, personel işleri sorumlusu gibi) dâhil edilmiştir. Katılımcıların bu konularda doğrudan deneyime sahip olmaları, veri niteliğini güçlendirmiştir.

Araştırma kapsamında maksimum çeşitlilik örnekleme, amaçlı örnekleme yöntemleri içerisinde özel olarak tercih edilmiştir. Bu alt tür, araştırma konusuyla ilgili olası farklılıkları görebilmek ve karşılaştırmalı analiz yapabilmek için farklı özelliklere sahip katılımcıların dâhil edilmesini esas almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999). Bu doğrultuda; sağlık, otomotiv, yazılım, turizm, lojistik, finans ve gıda sektörlerinden yöneticilerle görüşülerek sektörel çeşitlilik sağlanmıştır. Böylece yalnızca benzer örneklerden elde edilen verilerin sınırlılığı aşılmış ve temalar arası kıyaslamalar mümkün hale gelmiştir.

Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğü, sayısal temelli istatistiksel temsil gücünden ziyade veri doygunluğu (data saturation) ilkesi temel alınarak belirlenir (Guest ve diğerleri, 2006). Bu çalışmada toplam yedi üst düzey yönetici ile mülakat yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda belirli temaların tekrar etmeye başlaması, yeni bilgi veya farklı bakış açılarının ortaya çıkmaması veri doygunluğuna ulaşıldığını göstermiştir. Ayrıca görüşmelerin kapsamlı ve

derinlemesine olması, daha az sayıda katılımcıyla bile güvenilir tematik çözümlemeler yapılmasını mümkün kılmıştır (Creswell, 2021).

3.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan yüz yüze mülakat yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar, yaklaşık 30–45 dakika sürmüş ve ses kaydı cihazı ile kaydedilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, yalnızca çalışmanın amacına yönelik veriler kullanılmıştır. Mülakatlarda yer alan sorular, iş analizi ve niceliksel artış etrafında şekillendirilmiştir.

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Bu yöntem, nitel araştırmalarda sık kullanılan, önceden belirlenmiş soruların yanı sıra esnek bir görüşme akışına izin veren bir tekniktir. Sorular, araştırmanın temel amaçlarına uygun olarak hazırlanmış ve iş süreçleri, personel artışı, insan kaynakları uygulamaları gibi konuları kapsamıştır. Bu yapı, katılımcıların konuya dair özgün bakış açılarını ifade etmelerini kolaylaştırmıştır (Patton, 2014).

Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, katılımcıların deneyimlerini daha derinlemesine aktarabilmelerine olanak tanıyan bir esneklik sunar. Özellikle yönetsel deneyim, karar alma süreçleri ve iş analizi gibi kişisel yorumlara açık konularda, yapılandırılmış anketlere kıyasla daha nitelikli veri elde edilmesini sağlar (Berg ve Lune, 2017). Bu nedenle, çalışmada yöneticilerin kendi deneyimlerini, algılarını ve uygulamalarını aktarabilecekleri, aynı zamanda araştırma çerçevesinden uzaklaşmadan verilerin toplanabileceği bu yöntem uygun bulunmuştur. Ayrıca, bu görüşmeler aracılığıyla alanyazında öngörülmemiş ancak sahada ortaya çıkan yeni temalar da keşfedilebilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler, nitel veri üretiminin yaygın kullanılan yöntemlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Denzin ve Lincoln, 2011). Bu tür görüşmeler, yalnızca sorulara verilen cevapları değil, aynı zamanda katılımcının konuya yüklediği anlamı da ortaya koymaktadır (Demirel ve Yaralı, 2023, s.30). Bu çalışmada kullanılan görüşme formu, uzman görüşleriyle gözden geçirilerek içerik geçerliliği sağlanmış ve pilot uygulamayla test edilmiştir. Ayrıca sorular açık uçlu, anlaşılır ve doğal konuşma diline uygun şekilde yapılandırılmıştır. Bu sayede hem güvenilir hem de yorumlamaya açık zengin bir veri seti oluşturulmuştur. Buna göre araştırma kapsamında hazırlanan görüşme soruları aşağıda ifade edilmiştir:

1. İş analizi kavramı/tekniki hakkında neler biliyorsunuz açıklar mısınız?
 - 1.1. İş analizini uyguladınız mı ve nasıl?
 - 1.2. İş analizini uygularken en çok hangi zorluklar ile karşılaştınız?
 - 1.3. İşe alımda işgören adayını ne gibi aşamalardan geçiriyorsunuz?
 - 1.4. Şu an kurumunuzda kaç çalışmanız var?
2. Niceliksel personel artışının etkisini ölçüyor musunuz?
 - 2.1. Niceliksel artışın nitelikteki etkilerini kurumunuz açısından değerlendirir misiniz?
 - 2.2. Niceliksel artışın kurumda mevcut çalışanların motivasyonu üzerindeki etkisini açıklar mısınız?
 - 2.3. Personel devir oranınız son bir yılda ne kadar değişti?
 - 2.4. Hangi performans ölçütlerini uyguluyorsunuz ve nasıl?

3.3. Veri Analizi

Elde edilen veriler, tematik kodlama ve içerik analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Kodlama sürecinde, görüşmelerden çıkarılan ana temalar ve alt temalar belirlenmiş, bu temalar bir araya getirilerek daha geniş kategoriler altında toplanmıştır (Willig ve Rogers, 2017). İçerik

analizi, metinlerden elde edilen verilerin kategorik olarak gruplandırılmasına ve analiz edilmesine olanak tanımaktadır (Mayring, 2001). Bu yöntem, elde edilen verilerin daha anlamlı ve yapılandırılmış bir şekilde incelenmesini sağlamaktadır.

NVivo yazılımı kullanılarak kodlamaların güvenilirliği artırılmış; verilerde tekrarlayan ifadeler, vurgular ve anahtar kelimeler üzerinden kategorik özetlemeler yapılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla analiz süreci boyunca kodlayıcılar arası uyum gözetilmiş ve bulgular, katılımcı görüşlerine dayalı olarak doğrudan alıntılarla desteklenmiştir (Jackson ve Bazeley, 2019; Nowell ve diğerleri, 2017).

3.4. Geçerlik ve Güvenirlik (Güvendiuyulabilirlik)

Bu çalışmada nitel veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler tercih edildiğinden, geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması hayati bir öneme sahiptir. Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik, nicel araştırmalardaki istatistiksel doğrulamalardan farklı olarak yorumların tutarlılığı, açıklık ve sürecin şeffaflığı ile değerlendirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021, ss.289-296).

Veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme formunun geçerliliği için ilk olarak içerik geçerliliği sağlanmıştır. Bu kapsamda, hazırlanan sorular alan uzmanlarına (yönetim ve örgüt alanından 3, nitel araştırma alanından 2 uzman) sunularak, soruların araştırma amacına uygunluğu, kapsamı ve anlaşılabilirliği değerlendirilmiştir. Uzman görüşlerinden elde edilen geri bildirimler doğrultusunda formda düzenlemelere gidilmiş ve her bir sorunun tematik bütünlüğe uygunluğu kontrol edilmiştir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2018).

Veri analizi sürecinde güvenilirliği sağlamak adına katılımcı doğrulaması (member check) tekniği uygulanmıştır. Bu kapsamda, görüşmelerden elde edilen bulgular ve yorumlamalar, ilgili katılımcılarla paylaşılmış ve onların onayı alınarak verilerin doğruluğu teyit edilmiştir. Bu uygulama, araştırmacının öznelliğinin sınırlandırılmasına ve bulguların katılımcı gerçekliğiyle örtüşmesine katkı sağlamaktadır (Lincoln ve Guba, 1985).

Veri analizi sürecinde oluşturulan kodların güvenilirliğini test etmek amacıyla ikinci bir araştırmacının aynı veri kümesi üzerinde kodlama yapması sağlanmıştır. Kodlar arası uyum oranı %80'in üzerinde çıkarak nitel analizlerde güvenilirlik açısından yeterli düzeyde olduğu kabul edilmiştir (Miles ve Huberman, 1994). Bu uygulama, tematik kodlamanın tutarlılığını göstermektedir.

Araştırmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla kalın betimleme (thick description) tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcıların ifadeleri bağlamsal olarak detaylı bir şekilde sunulmuş; zaman, mekân, pozisyon ve sektör bilgileriyle desteklenmiştir. Bu teknik, okuyucunun araştırma sürecini daha iyi kavramasını ve yorumların doğruluğunu değerlendirmesini sağlamaktadır (Creswell ve Creswell, 2017).

Araştırmanın tüm aşamaları (örneklem seçiminden veri analizine kadar) detaylı biçimde raporlanmış, kullanılan yöntemler açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu şeffaflık, çalışmanın denetlenebilirliğini (auditability) artırmakta ve diğer araştırmacıların aynı süreci tekrar edebilmesini mümkün kılmaktadır (Merriam, 2009).

4. Bulgular

Bulgularda katılımcıların demografik bilgileri, verilerden elde edilen kodlar, kategoriler ve temalar yer almaktadır.

4.1. Betimsel Analiz Bilgileri ve Temalar

Tablo 1, Türkiye’de yedi farklı sektörde (sağlık, imalat, turizm, lojistik, yazılım, gıda ve finans) faaliyet gösteren işletmeleri ve bu işletmelerdeki yöneticilere dair demografik bilgileri içermektedir. Araştırma, Türkiye ekonomisinin önemli sektörlerini kapsamakla birlikte, her bir sektörden yalnızca birer işletmenin temsil edilmesi ve toplamda yedi katılımcıyla sınırlı kalınması, çalışmanın temsil gücü açısından metodolojik bir sınırlılık oluşturmaktadır (Cohen, 1988; Faul ve diğerleri, 2007). G*Power analizine göre %80 istatistiksel güç ve %5 hata payı için gerekli örneklem büyüklüğünün 22 katılımcı olması gerektiği dikkate alındığında, mevcut örneklem büyüklüğünün nicel analizler için yetersiz olduğu değerlendirilmektedir (Faul ve diğerleri, 2009, s.1155). Ancak nitel araştırma paradigması çerçevesinde, veri doygunluğunun sağlanmış olması ve her bir sektör temsilcisiyle derinlemesine yapılan görüşmelerin zengin veriler sağlaması, bulguların kavramsal derinliği açısından değer taşımaktadır (Guest ve diğerleri, 2006). Bu çerçevede çalışma sektörel yönetim pratiklerine ilişkin öncül niteliğinde nitel veriler sunmakta ve gelecekte daha geniş örneklemelerle yapılacak nicel çalışmalar için bir temel oluşturma potansiyeli taşımaktadır (Creswell ve Poth, 2016).

Tablo 1. Betimsel Analiz Bulguları

İşletmeye Dair Bilgiler				
Katılımcı (Kod İsmi)	Sektör	Çalışan Sayısı	Kuruluş Yılı	Şehir
K1	Sağlık Hizmetleri	315	2005	İzmir
K2	İmalat-Otomotiv	920	1998	Bursa
K3	Turizm- Otelcilik	168	2010	Antalya
K4	Lojistik	426	2003	Kocaeli
K5	Yazılım	82	2015	Ankara
K6	Gıda	314	1998	Gaziantep
K7	Finans	950	2007	İstanbul
Katılımcıya İlişkin Bilgiler				
Mezuniyet	Çalışma Süresi	Cinsiyet	Yaş	Pozisyon
Lisansüstü	9 Yıl	Kadın	41	İK Müdürü
Lisans	14 Yıl	Erkek	46	Üretim Direktörü
Lisans	6 Yıl	Kadın	38	İK Müdürü
Lisans	11 Yıl	Erkek	43	Operasyon Müdürü
Lisansüstü	5 Yıl	Kadın	34	İK Müdürü
Lisans	18 Yıl	Erkek	48	Genel Müdür
Lisansüstü	13 Yıl	Kadın	40	İK Direktörü

Tabloda yer alan katılımcı bilgileri, yöneticilerin demografik özelliklerinin ve pozisyonlarının dağılımını göstermektedir. Yöneticilerin eğitim seviyelerinin ağırlıklı olarak lisans ve lisansüstü düzeyde olması, profesyonel bilgi ve becerilere sahip bireylerin yönetici pozisyonlarında yer aldığını göstermektedir. Katılımcıların deneyim süreleri (5-18 yıl) ve yaş aralığı (34-48 yaş), orta ve üst düzey yöneticilerin görüşlerinin alındığını ve bu kişilerin sektördeki deneyimlerini araştırmaya nitelikli katkı sunabileceklerini göstermektedir. Cinsiyet dağılımının dengeli olması, araştırmanın farklı bakış açılarını temsil ettiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliği açısından dengeli bir temsil sunduğunu desteklemektedir. Katılımcıların büyük bölümünün İK müdürü veya direktörü pozisyonunda yer alması, araştırmanın özellikle İKY, çalışan ilişkileri, yetenek yönetimi gibi alanına yöneldiğini ve bu alandaki yönetim pratiklerini incelemeyi amaçladığını işaret etmektedir. Çalışmaya dair tematik kodlama aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Tematik Kodlama

Tema No	Tema Başlığı	Alt Temalar	Açıklama
T1	Niceliksel Artış	Personel Sayısında Artış, Hızlı İstihdam, Büyüme Hedefleri	Kurumlarda çalışan sayısında artış olduğu, ancak bu artışın niteliksel karşılığının sorgulandığı görülmektedir.
T2	Niteliksel Eksiklikler	Yetersiz Yetkinlik, Eğitim Eksikliği, Deneyim Eksikliği	Hızla artan istihdamın çalışan kalitesinde düşüşe neden olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır.
T3	İşe Alım Süreçleri ve Değerlendirme	Standartlaşmamış Süreçler, Yetersiz Mülakatlar, Referans Odaklı Alım	İşe alım süreçlerinin çoğunlukla yüzeysel ve hızlı kararlarla yürütüldüğü belirtilmiştir.
T4	Performans ve Motivasyon	Düşen Performans, Motivasyon Kaybı, Aidiyet Sorunu	Niteliksel yetersizliklerin performans ve iç motivasyonda düşüşe neden olduğu ifade edilmiştir.
T5	Eğitim ve Gelişim İhtiyacı	Kurumsal Eğitimlerin Eksikliği, Mentorluk Yokluğu	Gelişim alanlarının kurumlarca yeterince desteklenmediği ortak görüşlerdendir.
T6	İş Analizi ve Rol Tanımı	Net Olmayan Roller, Belirsiz Sorumluluklar	İş tanımlarının flu olması çalışanlarda kafa karışıklığı ve sorumluluk karmaşasına yol açmaktadır.
T7	Sektörel Farklılıklar	Sektöre Özgü Uygulamalar, Varyanslı Beklentiler	Sektörlere göre niceliksel-niteliksel denge anlayışının değiştiği görülmektedir.

Aşağıda, mülakatlardan elde edilen veriler doğrultusunda her bir tema için kategori, kod ve katılımcılar başlıkları altında örnek bulgu tabloları oluşturulmuştur. Katılımcılar gizlilik gereği K1–K7 olarak kodlanmıştır.

4.1.1. Niceliksel Artış Teması

Kurumların büyüme stratejileri incelendiğinde, personel sayısındaki artışın çoğu zaman performans, verimlilik ve örgütsel etkinlik açısından olumlu bir unsur olarak değerlendirildiği görülmektedir. Ancak niceliksel büyümenin planlama, rol tanımı ve nitel yeterliliklerle desteklenmediği durumlarda, örgütsel yapı üzerinde beklenen faydayı sağlayamadığı dikkat çekmektedir. Katılımcı görüşlerine dayalı olarak oluşturulan Niceliksel Artış Teması, personel sayısındaki artışın kurum içi süreçlere etkilerini ve ortaya çıkan yapısal sorunları ayrıntılı biçimde ele almaktadır.

Tablo 3. Niceliksel Artışa İlişkin Bulgular

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Personel Sayısında Artış	Hızlı büyüme, Yetersiz planlama, Sayı odaklı alım	K1, K3, K6
Nicelik-Nitelik Dengesi	Kalite yerine nicelik, Denge sorunu	K2, K4, K5
Örgütsel Etki	İş yükü dağılımında sorun, İletişim bozukluğu	K1, K2, K7

Personel sayısındaki hızlı artışın kurumsal yapı üzerindeki etkileri incelendiğinde, özellikle planlama eksikliği ve niceli odaklı bir yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Hızlı büyüme, kurumsal yapıda beklenen olumlu etkileri yaratmak yerine, çeşitli yapısal sorunlara yol

açmaktadır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bu durum açıkça ifade edilmiştir. Örneğin, K1 kodlu katılımcı *"Sayımız artıyor ama kimin ne yaptığı belli değil"* diyerek, personel hacmindeki artışa rağmen görev ve sorumlulukların net bir şekilde tanımlanmadığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, K6 kodlu katılımcı ise *"Plansız büyüme hem kaliteyi hem iletişimi zedeliyor"* ifadesiyle, büyümenin plansız bir şekilde gerçekleşmesinin kurum içindeki iletişimi ve sunulan hizmet veya ürünlerin kalitesini olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Araştırma kapsamında yapılan analizler, niceliksel artışın kurumsal süreçlere olumlu bir katkı sağlamak yerine örgütsel işleyişte düzensizlik yarattığını göstermektedir. İş yükü dağılımının ve rol dağılımlarının netleşmemesi, çalışanlar arasında belirsizliğe ve dolayısıyla verimlilikte düşüşe neden olmaktadır. Bu bulgu, kurumsal yapının güçlenmesi ve sürdürülebilir bir büyüme için planlı ve organize bir yaklaşımın ne kadar kritik bir gereklilik göstermektedir.

4.1.2. Niteliksel Eksiklikler Teması

Personel sayısındaki hızlı artışın örgütsel yapı üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, bu büyümenin yalnızca niceliksel düzeyde sınırlı kalmadığı; aynı zamanda çalışanların bilgi, beceri ve kurumsal uyum düzeylerinde önemli niteliksel eksiklikleri de beraberinde getirdiği görülmektedir.

Tablo 4. Niteliksel Eksikliklere İlişkin Bulgular

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Yetersiz Yetkinlik	Teknik bilgi eksikliği, Sektörel deneyim eksikliği	K3, K4, K6
Kurumsal Uyum Sorunu	Adaptasyon eksikliği, Değer uyumsuzluğu	K1, K5, K7
Beklenti Uyumsuzluğu	Performansla örtüşmeyen beklentiler	K2, K4, K6

Alınan personelin bilgi, beceri ve kurumsal uyum açısından yetersiz kalması, hızlı büyümenin beraberinde getirdiği önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Bulgular, yeni personelin hem teknik bilgi eksikliği yaşadığını hem de kuruma adaptasyon ve kültürel uyum konusunda sorunlar yaşadığını göstermektedir. K3 kodlu katılımcı, *"Yeni gelenler donanım olarak hazır değil"* diyerek, yeni işe alınan personelin gerekli teknik bilgi ve becerilere sahip olmadığını belirtmektedir. K5 kodlu katılımcı ise *"Kurum kültürünü bilmiyor, ayak uyduramıyorlar"* ifadesiyle, yeni personelin kurumun değerlerine, normlarına ve çalışma prensiplerine uyum sağlamakta zorlandığını vurgulamaktadır. Araştırma kapsamında yapılan analizler, yalnızca sayısal olarak yapılan işe alımların, kurumsal performansı doğrudan etkileyerek kalite üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle sektörel deneyim ve kurumsal değerlere uyum, işe alım süreçlerinde göz ardı edildiğinde, verimlilik kayıplarına ve kurum içinde uyumsuz bir çalışma ortamına yol açmaktadır. Bu durum, işe alım stratejilerinin nicelikten ziyade niteliğe odaklanması ve adayların teknik yeterliliklerinin yanı sıra kurumsal kültüre uyum yeteneklerinin de titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

4.1.3. İşe Alım Süreçleri ve Değerlendirme Teması

Bu tema kapsamında elde edilen bulgular, işe alım süreçlerinin hangi kriterler üzerinden yürütüldüğünü ve değerlendirme mekanizmalarında öne çıkan temel sorun alanlarını özetleyen bulgular Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. İşe Alım Süreçleri ve Değerlendirme Bulguları

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Seçim Kriterleri	Referans odaklı seçim, Teknik test eksikliği	K2, K3, K5
Mülakat Süreçleri	Yüzeysel görüşme, Zaman baskısı	K1, K4, K7
Değerlendirme Yöntemleri	Kriter netliği eksikliği, Geri bildirim yetersizliği	K3, K6, K7

Personel seçme, değerlendirme ve işe alım süreçlerinin etkinliği, hızlı büyüme dönemlerinde kurumların karşılaştığı önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, mevcut süreçlerde referans ağırlıklı seçimlerin yapıldığını, mülakatların yüzeysel geçtiğini ve değerlendirme süreçlerinde netlik eksikliği yaşandığını ortaya koymaktadır. Bu bulgular katılımcı görüşleriyle örtüşmektedir. K2 kodlu katılımcı, *"İşe alımlarda tanıdık referansı hâlâ geçerli"* diyerek, işe alım süreçlerinde kişisel bağlantıların ve tanıdık referanslarının ön planda olduğunu belirtmektedir. K6 kodlu katılımcı ise *"Değerlendirme kriterleri herkes için net değil"* ifadesiyle, adayların değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerin şeffaf ve anlaşılır olmadığını vurgulamaktadır. Yapılan analizler, seçim süreçlerinde objektiflik eksikliğinin belirgin bir şekilde gözlemlendiğini göstermektedir. Teknik yeterlilik ve deneyim gibi objektif kriterler yerine, kişisel bağlantılar ve referanslar ön plana çıkmakta, dolayısıyla işe alınan personelin niteliğiyle ilgili sorunları artırmaktadır. Bu durum, işe alım süreçlerinin daha objektif, şeffaf ve adil bir şekilde yapılandırılması gerektiğini, değerlendirme kriterlerinin netleştirilmesi ve teknik yeterliliğin öncelikli olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Aksi takdirde, kurumsal performans ve verimlilik üzerinde olumsuz etkilere yol açabilecektir.

4.1.4. Performans ve Motivasyon Teması

Bu tema kapsamında elde edilen bulgular, çalışanların motivasyon düzeyleri, performans değerlendirme süreçleri ve iş tatminine ilişkin temel sorun alanlarını ortaya koyan Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Performans ve Motivasyon Bulguları

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Motivasyon Eksikliği	Aidiyet sorunu, Takdir eksikliği	K1, K4, K6
Performans Değerlendirme	Net ölçüt eksikliği, Objektiflik sorunu	K2, K5, K7
İş Tatmini	Tekrarlayan işler, Gelişim fırsatları azlığı	K3, K4, K6

Personelin işe bağlılığı, motivasyonu ve performans değerlendirme mekanizmaları, kurumun başarısı için hayati öneme sahiptir. Ancak, yapılan incelemelerde takdir eksikliği, objektif olmayan performans ölçütleri ve iş tatmini düzeyinin düşük olması gibi önemli sorunların varlığı tespit edilmiştir. K5 kodlu katılımcı, *"İyi çalışan ile çalışmayan aynı muameleyi görüyor"* diyerek, performans farklılıklarının dikkate alınmadığını ve başarılı çalışanların yeterince takdir edilmediğini belirtmektedir. K1 kodlu katılımcı ise *"Kimse neden çalıştığını bilmiyor"* ifadesiyle, çalışanların kurumun hedefleriyle ve kendi rollerinin önemiyle ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını vurgulamaktadır. Yapılan analizler, çalışan motivasyonunun ciddi düzeyde düşük olduğunu göstermektedir. Performans ölçütlerinin şeffaf olmaması, adil bir değerlendirme yapıldığına dair güvensizlik yaratmakta ve geri bildirim eksikliği, çalışanların gelişimine yeterli katkı sağlamamaktadır. Bu bulgular, çalışanların kuruma olan aidiyet duygusunu azaltmakta, verimliliği düşürmekte ve hatta işten ayrılma oranlarını artırabilmektedir. Sonuç olarak, kurumların performans değerlendirme sistemlerini daha objektif ve şeffaf hale getirmesi,

düzenli geri bildirim mekanizmaları oluşturmaları ve çalışanların başarılarını takdir etmesi, motivasyonu artırmak ve işe bağlılığı güçlendirmek için kritik öneme sahiptir.

4.1.5. Eğitim ve Gelişim İhtiyacı Teması

Eğitim ve gelişim faaliyetlerinin kurumsal stratejilerle yeterince bütünleştirilememesi, bu alanda ortaya çıkan yapısal sorunlar ve ihmal edilen öncelikler Tablo 7’de sunulmaktadır.

Tablo 7. Eğitim ve Gelişim İhtiyacı Bulguları

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Oryantasyon Eksikliği	İlk gün desteği eksikliği, Rol belirsizliği	K1, K2, K7
Sürekli Eğitim İhtiyacı	Teknik güncellemeler, Sektörel eğitimler	K3, K4, K6
Bütçe ve Zaman Sorunu	Eğitim için kaynak eksikliği, Zaman baskısı	K2, K5, K7

Personelin bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik fırsatlar ve bu süreçte karşılaşılan zorluklar, kurumun rekabet gücünü ve çalışan memnuniyetini doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Ancak, yapılan değerlendirmelerde yetersiz oryantasyon, kaynak eksikliği ve planlı eğitim programlarının bulunmaması gibi önemli eksiklikler tespit edilmiştir. K7 kodlu katılımcı, *"İlk gün yalnız bırakılıyorlar"* diyerek, yeni başlayan personelin kurum içinde yeterli destek ve rehberlikten yoksun bırakıldığını belirtmektedir. K4 kodlu katılımcı ise *"Eğitim istiyoruz ama zaman ve bütçe yok"* ifadesiyle, çalışanların gelişimine yönelik istekliliğin olmasına rağmen, kurum tarafından gerekli kaynakların ve zamanın ayrılmadığını vurgulamaktadır. Yapılan analizler, eğitim ve gelişim faaliyetlerinin katılımcıların görev yaptığı kurumların büyük bölümünde planlı bir sistemden uzak olduğunu göstermektedir. Özellikle yeni başlayanlar için özellikle önemli olan oryantasyon süreçleri yetersiz kalmakta, çalışanların kuruma adaptasyonu ve işlerine etkin biçimde uyum sağlaması zorlaşmaktadır. Bu durum, çalışanların motivasyonunu düşürmekte, verimliliği azaltmakta ve kurumsal hedeflere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, kurumların eğitim ve gelişim faaliyetlerine stratejik bir yaklaşım benimsemesi, planlı ve sistematik eğitim programları oluşturmaları, çalışanlara gerekli kaynakları sağlaması ve özellikle yeni başlayanlar için kapsamlı bir oryantasyon süreci tasarlaması büyük önem taşımaktadır.

4.1.6. İş Analizi ve Rol Tanımı Teması

Bu tema kapsamında, stratejik İKY’nin temel taşlarından biri olan ve işgücünün etkin yapılandırılmasına olanak sağlayan iş analizi ile rol tanımı süreçleri ele alınacaktır.

Tablo 8. İş Analizi ve Rol Tanımı Bulguları

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Rol Belirsizliği	Sorumluluk karmaşası, Görev tanımı eksikliği	K1, K3, K5
İş Tanımı Güncellenmesi	Dinamik süreçlere uyumsuzluk, Statik pozisyonlar	K2, K4, K6
Rol Değerlendirme	İş yükü dengesizliği, Görevler arası çakışma	K1, K2, K7

İş tanımlarının netliği ve görev dağılımının örgütsel işleyiş üzerindeki etkileri, kurumun verimliliği, çalışan memnuniyeti ve genel başarısı üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Ancak, yapılan değerlendirmelerde rol belirsizliği, görev çakışmaları ve iş tanımlarının güncellenmemesi gibi önemli sorunların varlığı tespit edilmiştir. K3 kodlu katılımcı, *"Kimin ne yaptığı belli değil, herkes her şeyi yapıyor"* diyerek, kurum içinde görev ve sorumlulukların

net bir şekilde tanımlanmadığını, bu durumun karmaşaya ve verimsizliğe yol açtığını belirtmektedir. K6 kodlu katılımcı ise *"Pozisyonlar eski, süreçler yeni"* ifadesiyle, iş süreçlerindeki değişimlere rağmen pozisyon tanımlarının güncellenmediğini, bu durumun çalışanların görevlerini yerine getirmede zorluklar yaşamasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Yapılan analizler, net olmayan iş tanımlarının görev çakışmalarına, sorumluluktan kaçışa ve çalışanlar arasında belirsizliğe neden olduğunu göstermektedir. İş analizlerinin düzenli olarak güncellenmesi, kurumun değişen ihtiyaçlarına ve iş süreçlerine uygun iş tanımlarının oluşturulması öncelikli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Aksi takdirde, çalışanlar görevlerini etkin bir şekilde yerine getiremez, motivasyonları düşer ve kurumun genel performansı olumsuz etkilenir. Bu nedenle, kurumların iş analizlerini periyodik olarak yapması, iş tanımlarını netleştirmesi ve görev dağılımını şeffaf bir şekilde belirlemesi gerekmektedir.

4.1.7. Sektörel Farklılıklar Teması

Kurum içi rollerin nasıl tanımlandığı ve iş analizlerinin ne ölçüde güncel olduğu, bu alandaki temel sorunları ortaya koyan Tablo 9'da görülmektedir.

Tablo 9. Sektörel Farklılıklara İlişkin Bulgular

Kategori	Kodlar	Katılımcılar
Sektörel Dinamikler	Hızlı değişen sektör, Sabit yapı sektörü	K3, K4, K6
Personel Profili	Uzmanlaşma düzeyi, Çok yönlülük ihtiyacı	K1, K5, K7
Kurumsallaşma Düzeyi	Gelişmiş sistemler, Girişimsel yapı	K2, K4, K6

Farklı sektörlerde insan kaynağı yönetiminde karşılaşılan yapısal farklar, her sektörün kendine özgü dinamiklerine bağlı olarak önemli ölçüde değişiklik göstermektedir. Bu farklılıklar, kurumsallaşma düzeyi, uzmanlaşma beklentisi ve sektörel dinamizm gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanmaktadır. Katılımcıların ifadeleri, bu farklılıkları net bir şekilde ortaya koymaktadır. K4 kodlu katılımcı, *"Turizmde çok yönlülük esastır ama yazılımda uzmanlık şart"* diyerek, turizm sektöründe genel becerilere sahip çok yönlü çalışanlara ihtiyaç duyulurken, yazılım sektöründe ise belirli bir alanda uzmanlaşmış çalışanların daha değerli olduğunu belirtmektedir. K2 kodlu katılımcı ise *"Kurumsal şirketle girişim arasında dağlar kadar fark var"* ifadesiyle, kurumsal şirketlerde daha katı ve yapılandırılmış İK süreçleri uygulanırken, girişimlerde daha esnek ve hızlı adapte olabilen bir yaklaşımın benimsendiğini vurgulamaktadır. Yapılan analizler, her sektörün kendi içinde farklı dinamiklere sahip olduğunu ve insan kaynakları süreçlerinin bu dinamiklere göre uyarlanmadığında başarısızlık riskini artırdığını göstermektedir. Bu nedenle, kurumların İK stratejilerini ve uygulamalarını sektörel özelliklere, rekabet koşullarına ve işgücü piyasasının gereksinimlerine göre şekillendirmesi, başarılı bir İKY uygulaması belirleyici olmaktadır. Örneğin, teknoloji sektöründe yetenekleri çekmek ve elde tutmak için rekabetçi maaşlar, kariyer gelişim fırsatları ve esnek çalışma koşulları sunulması gerekirken, perakende sektöründe müşteri odaklılık, iletişim becerileri ve takım çalışması gibi özelliklere sahip çalışanlara öncelik verilmesi önemlidir.

Katılımcıların araştırmayla ilgili belirttikleri hususlarda ortak görüşlere ve farklılıklara dair özet tablo aşağıda sunulmuştur:

Tablo 10. Ortak Görüşler ve Farklılıklar

Tema	Ortak Görüşler	Sektörel Farklılıklar
Niceliksel Artış	Tüm sektörlerde personel sayısında hızlı bir artış olduğu belirtilmiştir.	Sağlık ve turizm sektörlerinde bu artış daha yoğun hissedilmiş; yazılım sektöründe ise kontrollü artış gözlenmiştir.
Niteliksel Eksiklikler	Çoğu sektör nitelik açısından sorunlar yaşandığını vurgulamıştır.	Otomotiv ve lojistikte teknik beceri eksikliği öne çıkarken; finans sektöründe analitik yetkinlik eksikliği vurgulanmıştır.
İşe Alım Süreçleri	Hemen her sektörde işe alım süreçlerinin yeterince derinlikli yürütülmediği ortak bir eleştiridir.	Sağlık sektöründe formal süreçler ön planda iken; gıda sektöründe tanıdık-referans temelli işe alımlar yaygındır.
Performans ve Motivasyon	Performansta düşüş ve motivasyon kaybı tüm sektörlerde dile getirilmiştir.	Yazılım sektöründe motivasyon düşüşü uzaktan çalışmaya bağlanırken; turizmde yoğun tempoya dayandırılmıştır.
Eğitim ve Gelişim İhtiyacı	Kurum içi eğitimlerin yetersiz olduğu yaygın bir görüştür.	Finans ve otomotiv sektörleri bu eksikliği daha fazla hissetmiş; yazılım sektöründe ise bireysel gelişime dayalı yaklaşım vardır.
İş Analizi ve Rol Tanımı	Rol ve sorumlulukların netleştirilmemesi çalışanlar arasında kafa karışıklığı yaratmaktadır.	Lojistikte görev tanımları daha standartken; turizm ve sağlıkta rollerin iç içe geçtiği ifade edilmiştir.
Sektörel Yaklaşımlar	Sektörler kendi iç dinamiklerine göre nicelik-nitelik dengesini kurmaya çalışmaktadır.	Yazılım ve finansla kalite ön plandayken; sağlık ve gıdada sayı baskısı daha ağır basmaktadır.

4.2. İçerik Analizi Özeti

Bu içerik analizi, sağlık, otomotiv, turizm, lojistik, yazılım, gıda ve finans sektörlerinde görev yapan yedi farklı sektörde görev yapan yedi üst düzey yöneticiyle yapılan mülakatlara dayanmaktadır. Bu analizde, işe alım, eğitim, performans ve örgütsel yapılar bağlamında niceliksel personel artışının niteliksel eksikliklere nasıl yol açtığı incelenmektedir. Aşağıda, ana temalar çerçevesinde elde edilen bulguların özeti sunulmaktadır:

Tüm sektörlerde son yıllarda gözlemlenen hızlı büyüme, personel sayısında belirgin artışlara yol açmıştır. Ancak bu artışın çoğu zaman niteliksel yeterlilik gözetilmeden yapıldığı, sektörler genelinde paylaşılan ortak bir eleştiri olarak ifade edilmiştir.

Yöneticiler, hızlı işe alımların ardından çalışanların pozisyona uygunluğunda problemler yaşandığını, özellikle teknik ve analitik yeterliliklerde eksiklikler olduğunu belirtmiştir. Bu durum, çalışan verimliliğinde ve ekip içi uyumda önemli aksaklıklara yol açmaktadır.

İşe alım süreçlerinde derinlemesine analiz ve yetkinlik değerlendirmelerinin eksik olduğu, çoğu zaman acil ihtiyaç nedeniyle yüzeysel değerlendirmelerle personel seçildiği vurgulanmıştır. Bu da uzun vadede hem iş kalitesini hem de kurumsal bağlılığı olumsuz etkiler yaratmaktadır.

Yeni başlayan personelin kuruma uyumu için gerekli olan oryantasyon ve hizmet içi eğitimlerin eksikliği, adaptasyon sürecini zorlaştırmakta ve çalışanların potansiyellerini tam olarak ortaya koyamamalarına neden olmaktadır. Özellikle finans, otomotiv ve sağlık sektörlerinde bu sorun daha yoğun yaşanmaktadır.

Niteliksel eksiklikler ve hızlı büyümenin getirdiği yapısal bozulmalar, çalışan motivasyonunu ve genel performansı düşürmektedir. Yöneticiler, bu durumun çalışan sirkülasyonunu artırdığı ve kurum kültürünü zayıflattığı yönünde görüş bildirmiştir.

Rol ve görev tanımlarındaki muğlaklık, çalışanlar arasında görev karmaşasına yol açmakta, bu da hem bireysel hem de kurumsal düzeyde verimsizlik yaratmaktadır. Özellikle sağlık ve turizm sektörlerinde bu sorun, hizmet kalitesini doğrudan etkilemektedir.

4.3. Betimsel Analiz Özeti

Bu bölümde, her sektör özelinde yöneticilerle yapılan mülakatlardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiş, katılımcıların duygu, düşünce ve deneyimleri tematik bağlamda özetlenmiştir. Betimsel analizde, doğrudan alıntılara yer verilmeden genel eğilimler ve ortak anlatılar ortaya konmuştur.

Sağlık Sektörü: Katılımcılar, özellikle sağlık çalışanlarında niteliksel yetersizliklerin hasta memnuniyeti ve hizmet kalitesi üzerinde ciddi etkiler yarattığını belirtmiştir. Acil personel ihtiyacının baskısı altında yapılan işe alımlar, kurum içi eğitim eksikliği ile birleştiğinde, sağlık hizmetlerinin standardizasyonunu zorlaştırmaktadır.

Otomotiv Sektörü: Üretim ve mühendislik alanında deneyim gerektiren pozisyonlara yapılan hızlı alımların, kalite kontrol süreçlerini sektöre uğrattığı ifade edilmiştir. Yöneticiler, deneyimsiz personelin teknik hatalara neden olduğunu ve bu durumun hem maliyetleri artırdığını hem de müşteri memnuniyetini olumsuz etkilediğini vurgulamıştır.

Turizm Sektörü: Katılımcılar, sezonluk personel alımlarında niceliksel artışın yoğun olduğunu, ancak çalışanların müşteri ilişkileri ve kriz yönetimi becerilerinin çoğunlukla yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu da özellikle yoğun sezonda hizmet sunumunda ciddi aksamalara neden olmaktadır.

Lojistik Sektörü: Yöneticiler, operasyonel süreçlerin niteliğe dayalı bir iş gücü gerektirdiğini, ancak hızla büyüyen iş hacmine yetişmek için yapılan alımların bu niteliği gözetmediğini aktarmıştır. Özellikle zaman yönetimi, koordinasyon ve sistemsel yetkinliklerde eksiklikler olduğu gözlemlenmiştir.

Yazılım Sektörü: Katılımcılar, teknolojik yeterliliği olmayan kişilerin, yazılım ekiplerine entegre edilmesinin projelerde gecikmelere yol açtığını ifade etmiştir. Niteliksel yetersizlikler, özellikle takım çalışması ve yaratıcı çözüm üretimi konusunda verimsizliğe neden olmaktadır.

Gıda Sektörü: Üretim ve satış kanallarında görev yapan personelin kalite ve hijyen standartlarına dair bilinç düzeyinin düşük olduğu belirtilmiştir. Yöneticiler, eğitimle desteklenmeyen bu kadroların marka imajına zarar verme riskini artırdığını dile getirmiştir.

Finans Sektörü: Finansal analiz, müşteri ilişkileri ve yasal mevzuat gibi bilgi yoğun alanlarda görev yapan çalışanların, niteliksel olarak eksik seçilmesi; hatalı işlemlere, müşteri şikayetlerine ve kurum imajı kaybına neden olmaktadır. Yöneticiler bu konuda özellikle eğitim ve denetim süreçlerinin eksikliğine dikkat çekmiştir.

Aşağıdaki tablo, her sektörde yapılan betimsel analizlere dayalı olarak öne çıkan temaları, bu temaların yansıttığı ortak sorunları ve sektörel farklılıkları kategorik bir yapı içinde sunmaktadır. Tablo 11, mülakatlardan elde edilen verilerin sistematik bir özetini sağlamaktadır.

Tablo 11. Kategorik Özet Tablosu

Sektör	Öne Çıkan Temalar	Ortak Sorunlar	Sektörel Farklılıklar / Vurgular
Sağlık	Hızlı işe alım, kurumsal eğitim eksikliği, hizmet kalitesi	Niceliksel personel artışı hizmet niteliğini düşürüyor	Hasta memnuniyetinde belirgin düşüş, etik sorunlara vurgu
Otomotiv	Deneyimsiz iş gücü, teknik hata oranı, kalite kontrol	Niteliksel yetersizlik üretim süreçlerini sekteye ugratıyor	Hataların maliyet üzerindeki etkisi daha belirgin
Turizm	Sezonluk işe alım, müşteri ilişkileri becerisi, stres yönetimi	Eğitim eksikliği hizmet kalitesini olumsuz etkiliyor	Kriz anlarında personel performans düşüklüğü
Lojistik	Operasyonel karmaşa, koordinasyon eksikliği, zaman baskısı	Yoğun iş hacmine rağmen yeterli nitelikte personel bulunamıyor	Süreç takibinde aksama, zaman yönetimi sorunları
Yazılım	Teknik yetersizlik, takım çalışması sorunları, proje verimsizliği	Kalifiye eleman eksikliği inovasyonu engelliyor	Yaratıcı çözümlerde azalma, proje teslim sürelerinde gecikmeler
Gıda	Hijyen farkındalığı eksikliği, müşteri memnuniyeti, marka değeri	Eğitim eksikliği doğrudan ürün/hizmet kalitesini etkiliyor	Hijyen standartlarının korunamaması, marka imajı tehdit altında
Finans	Bilgi eksikliği, mevzuat hataları, müşteri ilişkileri sorunları	Nitelikli eleman eksikliği finansal güveni ve kurumsal imajı zedeliyor	Yasal süreçlerde hata riski, müşteri kayıpları

4.4. Temalara Dayalı Anlatımsal Çözümleme

Bu bölümde, mülakatlardan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan temalar detaylı bir biçimde analiz edilmiştir. Her bir tema sektörel bazda değerlendirilmiş, ortak yönler ve ayrışan boyutlar vurgulanmıştır. Bu anlatımsal çözümleme, betimsel analizden farklı olarak temaların ardındaki neden-sonuç ilişkilerini ve duygusal/işlevsel boyutları açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Niceliksel artışın hemen her sektörde kurumsal işleyişi zorladığı gözlemlenmiştir. Sağlık sektöründe bu artış, hizmet kalitesinde doğrudan düşüşe neden olurken; otomotivde üretim hatalarına, turizmde ise müşteri memnuniyetinde düşüşe sebep olmaktadır. Niteliksiz iş gücünün hızlı adaptasyon sağlayamaması, kurum içi işleyişi sekteye ugratmakta ve zamanla kurumsal itibarı tehdit etmektedir.

“Sayısal olarak doluyuz ama kalite olarak boşuz.” (*Sağlık sektörü yöneticisi*)

Mülakatlarda en sık vurgulanan temalardan biri, işe yeni başlayan personelin oryantasyon ve hizmet içi eğitim eksiklikleriyle karşı karşıya kalmasıdır. Yazılım ve finans gibi bilgi yoğun sektörlerde bu eksiklik daha belirgin hale gelmekte, yasal hatalara ya da proje başarısızlıklarına neden olmaktadır.

“Yazılımcı geliyor ama proje mantığını kavrayamadan sürecin içinde kayboluyor.” (*Yazılım sektörü yöneticisi*)

Tüm sektörlerde nitelikli eleman bulmakta yaşanan zorluklar nedeniyle, İK birimlerinin çoğu zaman sayısal boşluğu kapatmaya odaklandığı görülmüştür. Bu durumun kısa vadede iş yükünü hafifletmiş gibi görünse de, uzun vadede kurumsal verimliliği düşürdüğü ve mevcut çalışanların motivasyonunu olumsuz etkilediği belirtilmiştir.

“Eksik kişiyi bulmak için buluyoruz ama iki ay sonra tekrar başa dönüyoruz.” (*Turizm sektörü yöneticisi*)

Lojistik, otomotiv ve gıda gibi operasyonel yoğunluğun yüksek olduğu sektörlerde deneyimli çalışanlara olan ihtiyaç daha belirgin hale gelmiştir. Gıda sektöründe hijyen bilinci olmayan personel, marka değerini tehlikeye atarken; otomotivde deneyimsizlik ciddi üretim hatalarına yol açmaktadır.

"Lojistikte zaman her şeydir. Yeni başlayanlar zamanla yarışmayı bilmiyor." (*Lojistik sektörü yöneticisi*)

Özellikle turizm ve finans sektörlerinde sıkça dile getirilen bir sorun da yeni personelin kuruma aidiyet geliştirememesi ve bunun motivasyon eksikliğine dönüşmesidir. Sezonluk istihdamın yaygın olduğu turizm sektöründe bu durum daha kronik bir hâl almış ve hizmet kalitesinin düşmesine sebep olmuştur.

"Sadece maaş için çalışıyorlar, kuruma ait hissetmiyorlar." (*Finans sektörü yöneticisi*)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışma, çeşitli sektörlerde görev yapan üst düzey yöneticilerle yapılan nitel görüşmeler doğrultusunda, NPA'nın kurumsal işleyiş ve çalışan niteliğine olan etkilerini analiz etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda aşağıdaki genel sonuçlar ortaya konmuştur:

- Niceliksel Artış, Niteliksel Erozyona Yol Açmaktadır.

Birçok sektörde, personel sayısındaki artışın kurumsal işleyişe olumlu katkı sağlamadığı, aksine iş süreçlerinde kalite kaybına ve örgütsel karmaşaya yol açtığı görülmüştür. Sayı odaklı İK politikalarının, kurum kültürü ve hizmet kalitesi üzerinde olumsuz etkiler doğurduğu tespit edilmiştir. Nicelik olarak kâğıt üzerinde artırılan işgören sayısının aslında alınan işgörenin nitelik olarak zayıf olmasından kaynaklı nicelikte düşüşe yol açtığı durumlar söz konusudur. Bu durum, örneğin, her biri bir makineyi çalıştıran sekiz nitelikli çalışanı bulunan bir işletme üzerinden somutlaştırılabilir. İşgücü sayısını artırarak verimliliği yükseltme beklentisiyle, nitelik düzeyi düşük dokuzuncu bir personel istihdam edildiğinde, beklenenin aksine ters bir sonuç ortaya çıkabilir. Mevcut nitelikli çalışanlar, yeni ve niteliksiz işgörene destek olmak ve üretim sürecindeki aksamaları telafi etmek zorunda kalabilir (Yaralı ve Aracı Kazıcı, 2025). Bu da, kolektif çabanın ve kaynakların asıl üretim hedefinden sapmasına neden olur. Dolayısıyla, sekiz çalışanla 800 birimlik bir üretim kapasitesine ulaşan sistem, dokuz çalışana çıkılmasına rağmen, örneğin 700 birim gibi daha düşük bir toplam çıktıya gerileyebilir. Bu olgu, insan kaynağındaki nicel artışın, nitelik parametresi göz ardı edildiğinde, verimlilik kaybına ve hatta ölçek dezavantajına yol açabileceğini göstermektedir.

Çalışmada ortaya konan en dikkat çekici bulgu, personel sayısındaki artışın verimliliği düşürebileceği ve kalite sorunlarına yol açabileceğidir. Bu durum, Peter ve Hull'un (1969) "Peter Prensibi" ile benzerlik göstermektedir. Araştırmacılara göre, çalışanlar zamanla yetersiz oldukları pozisyonlara yükselebilir ve bu durum verimsizliğe neden olabilir. Benzer şekilde Akyol ve Bayramoğlu'nun (2023, s.76) çalışmasında; niteliksiz kişilerin, işe alımların diğer çalışanların iş yükünü artırdığı ve genel performansı düşürdüğü gözlemlenmiştir. Ayrıca, Baumol'un (1967) hizmet sektöründeki verimlilik artışının sınırlı olduğuna dair çalışması da bu bulguları desteklemektedir. Özellikle emek yoğun sektörlerde, nitelik yerine niceliğe odaklanmanın uzun vadede olumsuz sonuçlar doğurabileceği görülmektedir. Kuruluşlar, yalnızca sayısal boşlukları doldurmaya yönelik değil; pozisyona uygun yetkinliklere ve deneyime sahip bireyleri seçmeye odaklanmalıdır. Bu doğrultuda işe alım süreçleri yeniden yapılandırılmalı, teknik ve davranışsal yetkinlik bazlı mülakat teknikleri yaygınlaştırılmalıdır.

- Eğitim ve Oryantasyon Süreçleri Kritik Rol Oynamaktadır.

Yeni işe alınan personelin kuruma hızlı uyumu ve etkin katkı sunabilmesi için yapılandırılmış eğitim programlarının önemi vurgulanmıştır. Eğitim eksikliği, özellikle bilgi yoğun sektörlerde hem bireysel hem de kurumsal başarısızlık riskini artırmaktadır. Araştırmada, eğitim eksikliğinin performans düşüklüğüne yol açtığı belirtilmiştir. Bu bulgu, Becker'in (1964) "İnsan Sermayesi Teorisi" ile uyumludur. Becker, çalışanların becerilerini geliştirmek için yapılan yatırımların uzun vadede kurumsal başarıyı artırdığını savunur (Rees, 1965). Aynı şekilde, Van Maanen ve Schein'in (1979) "Sosyalizasyon Taktikleri" çalışması, yeni çalışanların kuruma uyum sürecinde yapılandırılmış oryantasyon programlarının önemini vurgulamaktadır. Özellikle yeni başlayan personel için hazırlanan eğitim ve oryantasyon süreçleri sektörel gerekliliklere uygun, sürekli güncellenen ve kurumsal kültür aktarımını da içeren yapılar hâline getirilmelidir. Deneyimli çalışanların bu süreçlere aktif katılımı teşvik edilmelidir.

- Kurumsal Aidiyet Duygusu Giderek Zayıflamaktadır.

Personel sirkülasyonunun yüksek olduğu sektörlerde, çalışanların kuruma olan bağlılıklarının düşük olduğu; bu durumun motivasyon eksikliği, performans düşüklüğü ve müşteri memnuniyetsizliği gibi sonuçlara yol açtığı anlaşılmıştır. Çalışan bağlılığının düşmesi, Meyer ve Allen'in (1991) "Örgütsel Bağlılık" teorisiyle doğrudan bağlantılıdır. Onlara göre, çalışanların işletmeye duygusal, normatif ve devam bağlılıkları, performanslarını ve işte kalma sürelerini etkiler. Bu araştırmada da yüksek personel devir hızının motivasyonu düşürdüğü ve müşteri memnuniyetini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Çalışanların kuruma olan bağlılıklarını artırmak amacıyla kariyer planlama, iç terfi uygulamaları, takdir sistemleri ve psikososyal destek programları yaygınlaştırılmalıdır. Çalışan sesinin duyulduğu açık iletişim ortamları oluşturulmalıdır.

- Deneyim, Verimlilik Açısından Belirleyici Bir Faktördür.

Alanında deneyimli çalışanların örgütsel verimliliği doğrudan etkilediği; bu kişilerin kurum içi bilgi akışı, kriz yönetimi ve inovasyon süreçlerine anlamlı katkılar sunduğu ortaya çıkmıştır. Deneyimsiz ve hızlı işe alımlarla kurumsal belleğin zayıfladığı vurgulanmıştır. Deneyimli çalışanların kurumsal bilgiyi koruduğu ve verimliliği artırdığı yönündeki bulgular, Nonaka ve Takeuchi'nin (1996) "Bilgi Yönetimi" çalışmalarıyla örtüşmektedir. Örtük bilginin aktarımı, deneyimli çalışanların varlığıyla mümkün olmaktadır. Ayrıca, Michaels ve ark. (2001) "Yetenek Savaşı" çalışması, yetenekli çalışanları elde tutmanın rekabet avantajı sağladığını ortaya koymuştur. Kurumsal hafızanın korunması açısından, tecrübeli çalışanların kurumda uzun süre kalmasını sağlayacak maddi ve manevi teşvik sistemleri geliştirilmelidir. Emekliliği yaklaşan personelin deneyim aktarımı süreci sistematik hâle getirilmelidir.

- Sektörel Farklılıklara Rağmen Ortak Sorunlar Mevcuttur.

Sağlık, otomotiv, yazılım, finans, lojistik, gıda ve turizm gibi farklı sektörler arasında bazı farklılıklar bulunsa da, "nitelikten çok niceliğe odaklanma", "eğitim süreçlerinin yetersizliği" ve "motivasyon kaybı" gibi temel sorunların hemen her sektörde ortak olarak yaşandığı gözlemlenmiştir. Farklı sektörlerde benzer insan kaynakları sorunlarının yaşanması, Pfeffer'in (1998) "İnsan Kaynaklarında En İyi Uygulamalar" çalışmasıyla paralellik göstermektedir. Pfeffer, başarılı şirketlerin ortak özelliğinin nitelikli insan kaynağına yatırım yapmak olduğunu belirtmiştir. Bu durum, çalışmada önerilen uzun vadeli stratejik insan kaynakları politikalarıyla uyumludur. Bu bağlamda, kurumların sadece sayısal doluluğu hedefleyen personel

politikalarından vazgeçip, çalışan kalitesini önceleyen uzun vadeli stratejiler geliştirmeleri önerilmektedir. İşe alım, eğitim, performans değerlendirme ve kariyer gelişim süreçlerinin bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekliliği, bu çalışmanın temel çıkarımlarından biridir.

- Performans Değerlendirme Sistemleri Revize Edilmelidir.

Performans değerlendirmelerinde sadece niceliksel göstergelerin değil, niteliksel faktörlerin de dikkate alınması gerektiği yönündeki öneri, Kaplan ve Norton'un (2005) "Balanced Scorecard" yaklaşımıyla benzerlik taşımaktadır. Bu model, finansal göstergelerin yanı sıra müşteri memnuniyeti, iç süreçler ve öğrenme/gelişim boyutlarını da değerlendirmeyi önerir. Performans sistemleri, sadece niceliksel çıktıları değil, aynı zamanda kalite, yaratıcılık, takım çalışması ve müşteri memnuniyeti gibi nitel göstergeleri de dikkate alacak şekilde yapılandırılmalıdır. Bu sistemler objektif ve şeffaf olmalıdır.

- Sektörel İşbirlikleri ve Akademik Danışmanlık Artırılmalıdır.

Sektörel ortaklıklar yoluyla iyi uygulama örnekleri paylaşılmalı; üniversite-sanayi iş birlikleriyle İK uygulamalarına akademik destek sağlanmalıdır. Bu sayede saha tecrübesi ile bilimsel bilgi bir araya getirilerek daha sürdürülebilir politikalar geliştirilebilir. Üniversite-sanayi iş birliğinin gerekliliği, Etzkowitz ve Leydesdorff'un (1995) "Üçlü Sarmal Modeli" ile desteklenmektedir. Bu model, akademi, endüstri ve devlet iş birliğinin inovasyon ve sürdürülebilir kalkınma için kritik olduğunu vurgulamaktadır. Bu öneriler, kurumların sadece personel sayısını artırarak değil, çalışan niteliğini artırarak da daha verimli, sürdürülebilir ve rekabetçi bir yapıya kavuşmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir. Kurumsal performansın artırılması, çalışan memnuniyeti ve toplumsal fayda açısından, insan kaynağının stratejik bir unsur olarak ele alınması öncelikli bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 12. Problem-Öneri İlişkisi

Belirlenen Sorun	Geliştirilen Öneri	Beklenen Sonuç
Niteliksiz işe alımlar	Nitelik odaklı işe alım stratejileri	Doğru işe doğru insan, yüksek verimlilik
Zayıf oryantasyon ve eğitim süreçleri	Standardize edilmiş eğitim ve oryantasyon programları	Uyum süresi kısalır, kurum kültürü daha hızlı aktarılır
Düşük aidiyet duygusu	Kurumsal aidiyeti güçlendiren iç motivasyon ve ödül mekanizmaları	Çalışan bağlılığı ve işte kalma süresi artar
Deneyimli personelin kaybedilmesi	Tecrübeli personelin elde tutulmasına yönelik teşvik sistemleri	Kurumsal hafıza ve deneyim korunur
Performansın sadece niceliksel kriterlerle değerlendirilmesi	Nitel göstergeleri içeren performans değerlendirme sistemleri	Daha adil, gelişimi destekleyen değerlendirme yapısı
Üniversite-sanayi iletişimsizliği	Akademik danışmanlık ve sektörel işbirliklerin artırılması	Bilimsel temelli, sürdürülebilir insan kaynakları uygulamaları
Belirlenen Sorun	Geliştirilen Öneri	Beklenen Sonuç

Kaynakça

- Akyol, F., & Bayramoğlu, G. (2023). Aile işletmelerinde nepotizmin algılanan örgütsel adalete etkisi. *Studies on Social Science Insights*, 3(3), 73-98. Erişim adresi: https://www.sossci.org/Makaleler/1825256504_5%20-%20ID%2071.pdf
- Armstrong, M., & Taylor, S. (2023). Armstrong's handbook of human resource management practice: a guide to the theory and practice of people management. London: Kogan Page Publishers. 9781398606647
- Baumol, W. J. (1967). Macroeconomics of unbalanced growth: the anatomy of urban crisis. *The American Economic Review*, 57(3), 415-426. <https://www.jstor.org/stable/1812111>
- Becker, B. E., & Huselid, M. A. (1999). Overview: strategic human resource management in five leading firms. *Human Resource Management*, 38(4), 287-301. Erişim adresi: https://www.markhuselid.com/pdfs/articles/1999_HRMJ_Five_Leading_Firms.pdf
- Becker, B. E., & Huselid, M. A. (2006). Strategic human resources management: where do we go from here? *Journal of Management*, 32(6), 898-925. <https://doi.org/10.1177/0149206306293668>
- Berg, B. L., & Lune, H. (2017). Qualitative research methods for the social sciences (Ninth edition). Pearson. ISBN 10: 129-2-16439-5
- Boxall, P. F., & Purcell, J. (2003). Strategy and human resource management. Palgrave Macmillan.
- Brannick, M. T., Levine, E. L., & Morgeson, F. P. (2007). Job and work analysis: methods, research, and applications for human resource management. SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781483329505>
- Bütün, M. (2023). Nitel Araştırma Yöntemleri John W. Creswell. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Büyükoztürk, Ş., Kilic, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. <https://doi.org/10.14527/9789944919289>
- Chandler, A. (1969). Strategy and structure: chapters in the history of the American industrial enterprise. London: MIT Press.
- Creswell, J. W. (2021). A Concise Introduction to Mixed Methods Research. California: SAGE Publications.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches. USA: SAGE Publications.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches. SAGE Publications.
- Demirel, E., & Yaralı, M. C. (2023). İmalat işletmelerinin dijitalleşme süreçleri üzerine nitel bir çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21-41. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1379397>
- Denzin, N. K., & Lincoln, Y. S. (2011). The SAGE handbook of qualitative research. United Kingdom: SAGE.
- Dessler, G. (2012). Human resource management. London: Pearson Education.
- Ehnert, I., Parsa, S., Roper, I., Wagner, M., & Muller-Camen, M. (2016). Reporting on sustainability and HRM: A comparative study of sustainability reporting practices by the world's largest companies. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(1), 88-108. <https://doi.org/10.1080/09585192.2015.1024157>
- Esen, D., & Sürat Özer, P. (2020). Sustainable human resources management (hrm) a study in Turkey context and developing a sustainable hrm questionnaire. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(3), 550-580. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.798548>
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (1995). The triple Helix - University-industry-government relations: a laboratory for knowledge based economic development (SSRN Scholarly Paper 2480085). *Social Science Research Network*. Erişim adresi: <https://papers.ssrn.com/abstract=2480085>
- Faul, F., Erdfelder, E., Buchner, A., & Lang, A.-G. (2009). Statistical power analyses using G*Power 3.1: Tests for correlation and regression analyses. *Behavior Research Methods*, 41(4), 1149-1160. <https://doi.org/10.3758/BRM.41.4.1149>
- Giaque, D., Anderfuhren-Biget, S., & Varone, F. (2013). HRM practices, intrinsic motivators, and organizational performance in the public sector. *Public Personnel Management*, 42(2), 123-150. <https://doi.org/10.1177/0091026013487121>
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough?: an experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59-82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>

- İspir, İ., & Yeşil, S. (2020). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışanların iş tatminine, yenilikçiliğine ve performansına etkisi. *Journal of Yaşar University*, 15(58), 190-209. <https://doi.org/10.19168/jyasar.634749>
- Jackson, K., & Bazeley, P. (2019). Qualitative data analysis with NVivo. 1-376.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2005). The balanced scorecard: Measures that drive performance. Boston, MA, USA: *Harvard Business Review*, 70, 71-79.
- Karkı, A., & Bayramoğlu, G. (2024). İş özellikleri ve örgüt kültürünün iş erteleme davranışı üzerindeki etkisinde dış kontrol odaklılığın düzenleyici rolü. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 9(24), 257-283. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1391441>
- Krippendorff, K. (2018). Content analysis: an introduction to its methodology. USA: SAGE Publications. 9781506395661
- Kuvaas, B. (2008). An exploration of how the employee–organization relationship affects the linkage between perception of developmental human resource practices and employee outcomes. *Journal of Management Studies*, 45(1), 1-25. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2007.00710.x>
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). London: Naturalistic Inquiry. SAGE.
- Mayring, P. (2001). Combination and integration of qualitative and quantitative analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 2(1). <https://doi.org/10.17169/fqs-2.1.967>
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Michaels, E., Handfield-Jones, H., & Axelrod, B. (2001). The war for talent. London: Harvard Business Press.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: an expanded sourcebook. London: SAGE.
- Mobley, W. H. (1982). Employee turnover: causes, consequences and control. Addison-Wesley.
- Mowday, R. T., Steers, R. M., & Porter, L. W. (1979). The measurement of organizational commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-247. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(79\)90072-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(79)90072-1)
- Noe, R.A. (2020). Employee training and development. McGraw-Hill. Erişim adresi: <https://thuvienso.hoasen.edu.vn/handle/123456789/11728>
- Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1996). The knowledge-creating company: How Japanese companies create the dynamics of innovation. *Long Range Planning*, 29(4), 592. [https://doi.org/10.1016/0024-6301\(96\)81509-3](https://doi.org/10.1016/0024-6301(96)81509-3)
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1609406917733847. <https://doi.org/10.1177/1609406917733847>
- OECD Employment Outlook 2023. (2023, Temmuz 11). Erişim adresi: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-employment-outlook-2023_08785bba-en.html
- Öztürk, F., İrmış, A. & Dincer Aydın, H. U. (2023). Üniversitelerde Yetenek yönetimi uygulaması algısı ve örgütsel bağlılık ilişkisi. K. Tutar (Ed.), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerin Değişen Yüzü: Stratejik Yaklaşımlar* (s. 77-118). Klaipeda: SRA Academic Publishing
- Patton, M. Q. (2014). Qualitative research & evaluation methods: integrating theory and practice. London: SAGE Publications.
- Penrose, E. T. (2009). The theory of the growth of the firm. New York: Oxford University Press.
- Peter, L. J., & Hull, R. (1969). The Peter Principle. New York: Morrow.
- Pfeffer, J. (1994). Competitive advantage through people. *California Management Review*, 36(2), 9-28. <https://doi.org/10.2307/41165742>
- Pfeffer, J. (1998). The human equation: building profits by putting people first. Boston: Harvard Business Press.
- Rees, A. (1965). [Review of Human Capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education, tanıtım yazarı G. S. Becker]. *The American Economic Review*, 55(4), 958-960. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1823991>
- Saks, A. M. (2006). Antecedents and consequences of employee engagement. *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619. <https://doi.org/10.1108/02683940610690169>

- Schaufeli, W. B. (2017). Applying the job demands-resources model: A 'how to' guide to measuring and tackling work engagement and burnout. *Organizational Dynamics*, 46(2), 120-132. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2017.04.008>
- Sparrow, P., Hird, M., & Cooper, C. L. (2015). Strategic Talent Management. İçinde P. Sparrow, M. Hird, & C. L. Cooper (Ed.), Do We Need HR? Repositioning People Management for Success (ss. 177-212). Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9781137313775_7
- Stemler, S. (2000). An overview of content analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 7(1). <https://doi.org/10.7275/z6fm-2e34>
- Stone, R. J., Cox, A., Gavin, M., & Carpin, J. (2024). Human resource management, 11th Edition. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Taşçı, P. D. D., Kirel, P. D. A. Ç., & Kıcı, Y. D. D. G. K. (2016). Medya endüstrisinde kamu ve özel sektör çalışanlarının, örgütsel bağlılık konusu bağlamında karşılaştırmalı analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 129-152. <https://doi.org/10.18037/ausbd.390381>
- Torrington, D., Hall, L., Atkinson, C., & Taylor, S. (2020). Human Resource Management. Pearson UK.
- Tuna, M. (2007). Personel Devir oranı analizi: Ankara'da yer alan yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 45-52. 1300-4220. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA82YW42DA>
- Ulrich, D. (1996). Human resource champions: the next agenda for adding value and delivering results. Boston: Harvard Business Press.
- Van Maanen, J. E., & Schein. (1979). Toward a theory of organizational socialization. *Research in organizational behavior*, 1, 209-264.
- Willig, C., & Rogers, W. S. (2017). The SAGE handbook of qualitative research in psychology. London: SAGE.
- Wright, P. M., & McMahan, G. C. (2011). Exploring human capital: Putting 'human' back into strategic human resource management. *Human Resource Management Journal*, 21(2), 93-104. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2010.00165.x>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (1999). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11 baskı:1999-2018). Erişim adresi: <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/70532>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Nitel Araştırma Yöntemleri, (12. bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yaralı, M. C., & Aracı Kazıcı, M. (2025). İnsan kaynakları ve personel departmanlarında çalışanlardan beklenen yetkinlikler üzerine fenomenolojik bir araştırma: karşılaştırmalı kamu ve özel sektör örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 86, 221-247. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1755644>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Görsel Yalanlar, Sayısal Gerçekler: Türkiye’de Dijital Habercilikte İnfografik Yoluyla Veri Manipülasyonuna Eleştirel Bir Bakış

Visual Lies, Digital Truths: A Critical Look at Data Manipulation Through Infographics in Digital Journalism in Türkiye

Ayşen YALMAN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Antalya, Türkiye

aysenyalman@akdeniz.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2280-2824>

<https://ror.org/01m59r132>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 28.01.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Yalman, A. (2026). Görsel yalanlar, sayısal gerçekler: Türkiye’de dijital habercilikte infografik yoluyla veri manipülasyonuna eleştirel bir bakış. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 27-52. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711692>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Visual lies, digital truths: a critical look at data manipulation through infographics in digital journalism in Türkiye

Abstract

This study investigates how infographic content, which has become increasingly prevalent in digital journalism, functions as a potential vehicle for data-driven manipulation and ideological framing. In the contemporary media landscape, infographics are no longer merely tools for conveying information; rather, they operate as discursive instruments that shape, direct, and, in some cases, distort the construction of meaning. The theoretical framework of this research is grounded in Pinto’s (2017) criteria for ethical and structural standards in infographic journalism, Cairo’s (2016) typology of manipulation techniques through data visualization, Kress and van Leeuwen’s (2020) multimodal discourse analysis model of visual narratives, and Wainer’s (2016) theory of “strategies of visual lies. Employing a qualitative research design, the study systematically examines infographic news content published between April 1 and April 30, 2025, on two major digital news platforms in Türkiye: TRT Haber and Habertürk. Using descriptive analysis, the research identifies several manipulative strategies embedded within the infographics, including decontextualization, axis and scale distortion, selective data presentation, and visual hierarchy. These strategies reveal that infographic structures-despite their appearance of objectivity-are capable of subtly guiding audience perception in ideologically laden ways. The findings suggest that the foundational principles of data journalism-particularly objectivity and impartiality-can be discursively undermined through the visual representation of data. As such, this study underscores the need to critically assess infographic content not only in terms of technical accuracy but also with regard to the ideological and discursive frameworks it conveys. Infographics, therefore, should be understood as active agents in the construction of media discourse rather than as neutral representations of factual data.

Keywords: Infographic journalism, manipulation, new media, data journalism, digital journalism

Görsel yalanlar, sayısal gerçekler: Türkiye’de dijital habercilikte infografik yoluyla veri manipülasyonuna eleştirel bir bakış

Öz

Bu çalışma, dijital habercilik bağlamında giderek daha görünür hale gelen infografik içeriklerin, veri temelli manipülasyon biçimleri aracılığıyla söylemsel yönlendirme potansiyelini nasıl taşıdığına odaklanmaktadır. Günümüzde infografikler yalnızca haberin görselleştirilmiş sunumları değil; aynı zamanda anlam üretim süreçlerinde yönlendirici, çerçeveleyici ve çoğu zaman ideolojik yeniden üretim aracı olarak konumlanmaktadır. Araştırmanın kuramsal zemini, Pinto’nun (2017) infografik haberciliğin taşıması gereken etik ve yapısal niteliklerine ilişkin yaklaşımı; Cairo’nun (2016) veri görselleştirme yoluyla gerçekleştirilen manipülasyon pratiklerine dair tipolojisi; Kress ve van Leeuwen’in (2020) görsel anlatıların ideolojik kurgusunu açıklayan göstergebilimsel söylem çözümlemesi ile Wainer’ın (2016) “görsel yalan stratejileri” kuramı ekseninde yapılandırılmıştır. Nitel araştırma deseni kapsamında gerçekleştirilen çalışmada, TRT Haber ve Habertürk dijital haber platformlarında 1–30 Nisan 2025 tarihleri arasında yayımlanan infografik haber içerikleri, betimsel analiz yöntemiyle sistematik biçimde incelenmiştir. Verilerin çözümlemesi, infografiklerde bağlamsızlaştırma, görsel ölçek ve eksen manipülasyonu, seçici veri sunumu ve hiyerarşik kompozisyon gibi görsel stratejiler yoluyla haberin ideolojik biçimde yeniden kurgulandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda infografikler, nesnellik iddiası taşıyan veri temelli içeriklerin, görsel biçimlendirme yoluyla alımlayıcı belli bir bakış açısına yönlendirme potansiyeline sahip araçlara dönüştüğünü göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, veri gazeteciliğinin merkezinde yer alan nesnellik ve tarafsızlık ilkelerinin, infografik temsiller aracılığıyla söylemsel düzeyde kırılabildiğini ve bu görsel içeriklerin medya söyleminin ideolojik inşasında aktif bir rol üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, infografik içeriklerin yalnızca teknik doğruluklarıyla değil, aynı zamanda taşıdıkları söylemsel niyet ve bağlamla birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnfografik habercilik, manipülasyon, yeni medya, veri gazeteciliği, dijital habercilik

Giriş

Dijital çağda, görsel iletişimin hızla dönüşmesiyle birlikte, haber sunumunda yalnızca metinsel içeriklerin değil, grafikler, tablolar ve infografikler gibi görsel öğelerin de giderek daha fazla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu gelişme, haberin yalnızca yazılı metinlerle iletilmesinin ötesine geçerek, görsel araçlar aracılığıyla daha dinamik ve anlaşılır bir hale gelmesine olanak tanımaktadır. İnfografikler, özellikle veri gazeteciliği bağlamında önemli bir rol üstlenmekte, karmaşık verilerin görselleştirilmesi sayesinde okuyuculara daha erişilebilir, sadeleştirilmiş ve etkili bir bilgi sunumunu mümkün kılmaktadır. Yeni medya ortamında haber üretiminin çoğul yapısına ve kullanıcı temelli içerik katılımına odaklanan Ergün (2022), dijital habercilikte profesyonel normların esnediğini ve görsel anlatıların giderek merkezileştiğini belirtmektedir. Bu süreç, bilgilerin daha hızlı bir şekilde kavranmasını sağlarken, aynı zamanda bilgiyi daha kapsamlı bir şekilde iletebilmek için görsel öğelerin sunduğu olanaklardan faydalanmaktadır. Ancak, veri görselleştirmenin yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda izleyicinin algısını biçimlendirme gücüne sahip bir araç olarak da işlev gördüğü gerçeği, infografiklerin medya içeriklerinde manipülasyon potansiyeli taşıyan öğelere dönüşmesine yol açmaktadır. Binark ve Bayraktutan (2013), yeni medya anlatılarının yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda habercilik pratiklerinde yapısal bir değişim yarattığını ve bu dönüşümün izleyici algısını doğrudan etkilediğini belirtmektedir. Saka (2019), veri gazeteciliğinin yalnızca teknik bir beceri alanı olmadığını, aynı zamanda dijital medya aktivizmiyle kesişen bir pratik olduğunu ve görsel veri sunumlarının söylemsel etkiler taşıdığını vurgulamaktadır. Veri görselleştirme süreçleri, özellikle veri setlerinin seçimi, grafik türlerinin belirlenmesi, görsel anlatım tekniklerinin uygulanışı ve estetik biçimlendirme tercihleri, okuyucunun bilgiye yönelik algısında belirleyici bir rol oynamaktadır. Görsel temsiller, yalnızca bilgiyi aktaran araçlar olmanın ötesinde, haberin anlamını yeniden üreten ve okuyucunun algısını yönlendiren güçlü birer iletişim aracına dönüşmektedir (Cairo, 2016; Tufte, 1983). Bu bağlamda, infografiklerin sunduğu içerik, metni tamamlayıcı bir unsur olmanın ötesinde, kimi zaman metinsel içeriğin önüne geçerek onu dönüştüren bir işleve sahip olmaktadır (Friendly, 2008). Veri görselleştirme sürecinde yapılan her tercih –renk kullanımı, zaman aralıklarının seçimi, grafiksel hiyerarşi, tipografi ve ikonografi gibi öğeler– okuyucunun dikkatini belirli yönlere çekerek düşünsel süreçlerini biçimlendirme kapasitesine sahiptir. Yeni medya ortamında yurttaşlık pratiklerinin ve dijital içeriklerin kültürel kodlarla iç içe geçtiğini ifade eden Binark ve Bayraktutan (2013), medya politikalarının görsel temsiller üzerinde belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, infografikler yalnızca karmaşık bilgileri sadeleştiren değil, aynı zamanda belirli çıkarımlar yapılmasını yönlendiren anlatılar üretmektedir. Dolayısıyla, veri gazeteciliğinde infografikler sıklıkla bilgi aktarma ve hikaye kurma işlevleri arasında bir gerilim hattında konumlanmakta; bu durum ise gazeteciliğin temel ilkelerinden biri olan nesnellik ilkesini tartışmalı hale getirmektedir. Bu nedenle Dijital çağda haberciliğin, söylemsel düzlemde ideolojik çerçevelerle yeniden üretildiğine dikkat çekilerek, görsel anlatıların eleştirel bir bağlamda incelenmesi gerektiği savunmaktadır (Çelenk, 2008).

Bu çalışma, infografiklerin veri gazeteciliği bağlamındaki rolünü derinlemesine inceleyerek, sayıların ve verilerin görsel anlatılar aracılığıyla nasıl yeniden kurgulanabileceğini, hangi görsel anlatı teknikleri ile izleyici algısının yönlendirilebileceğini ve bu bağlamda haberin nesnelliğinin ne ölçüde korunduğunu sorgulamayı amaçlamaktadır. Türkiye'nin en çok ziyaret edilen dijital haber platformlarında yayımlanan infografik içerikleri üzerinde gerçekleştirilecek bir analizle, infografiklerin bilgi aktarımındaki rolünü, kullanılan biçimsel ve içeriksel teknikleri

eleştirel bir perspektiften değerlendirmektedir. Bu bağlamda, veri görselleştirmenin etik sınırları, manipülasyon tekniklerinin izleyici üzerindeki etkileri ve veri gazeteciliğinin sorumlulukları tartışılmaktadır. Bu araştırma, dijital habercilik bağlamında infografiklerin bilgi sunumu süreçlerindeki manipülasyon potansiyelini, bu manipülasyonların işleyiş biçimlerini ve tüm bu süreçlerin medya etiği açısından taşıdığı riskleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, infografiklerin dijital medya içeriklerinde daha şeffaf, bilinçli ve etik ilkelere uygun biçimde kullanılması için gerekli kuramsal ve uygulamaya dönük ölçütlerin belirlenmesine katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu araştırmanın özgünlüğü, infografik haberciliği yalnızca teknik doğruluk düzleminde değil, aynı zamanda etik, söylemsel ve ideolojik katmanlarıyla birlikte değerlendiren çok boyutlu bir çözümleme modeli geliştirmesinde temellenmektedir. Çalışmada, Pinto’nun (2017) infografik haberciliğe ilişkin etik ölçütleri, Cairo’nun (2016) veri görselleştirme manipülasyonlarına yönelik tipolojisi, Kress ve van Leeuwen’in (2020) görsel söylem çözümleme modeli ile Wainer’ın (2016) “görsel yalan stratejileri” kuramsal olarak bir araya getirilmiştir. Bu bütüncül yaklaşım, infografiklerdeki manipülasyon biçimlerini yalnızca biçimsel düzeyde değil, aynı zamanda anlam üretim süreçleri ve ideolojik temsiller bağlamında da inceleme olanağı sunmaktadır. Böylelikle çalışma, Türkiye’de dijital habercilikte infografiklerin söylemsel ve ideolojik işlevlerini çok disiplinli bir kuramsal çerçeve üzerinden sistematik biçimde analiz eden nadir araştırmalardan biri olarak literatürde özgün bir konum edinmektedir.

1. Dijitalleşen Habercilikte Veri Gazeteciliğinin Kavramsal İnşası

Dijital habercilikte infografikler, karmaşık veri kümelerinin okuyucuya daha anlaşılır, sade ve görsel açıdan etkili bir biçimde sunulmasını mümkün kılan araçlar olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak bu araçların taşıdığı görsel ve biçimsel avantajlar kadar, manipülasyona açık yapıları da dikkate değer bir eleştirel incelemeyi gerekli kılmaktadır. Görsel ve sayısal verilerin birleşiminden doğan infografikler, okuyucu algısını yönlendirme potansiyeline sahip olduklarından, bu temsil biçimlerinin içerdiği yapısal ve görsel stratejiler, haberin nesnelliği ve etik sunumu açısından yeniden değerlendirilmeyi gerektirmektedir (Cairo, 2012). İletişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmeler, haber üretimi, dağıtımı ve tüketimi süreçlerinde köklü dönüşümlere neden olmuştur. Dijitalleşmenin beraberinde getirdiği bilgi yoğunluğu yalnızca içerik bolluğuna değil, aynı zamanda daha fazla sayısal veriye erişim olanağına da işaret etmektedir. Bu gelişmeler, gazetecilerin yalnızca olup biteni aktaran gözlemciler olmaktan çıkarak, veriyi analiz eden, bağlama yerleştiren ve toplumsal anlamlar üreten aktörlere dönüşmesini gerekli kılmaktadır (Deuze, 2008). Bu bağlamda “veri gazeteciliği” (data journalism), gazetecilik mesleğinin yeni bir boyutu olarak yükselişe geçmekte; şeffaflık, hesap verebilirlik ve bilgiye dayalı kamusal tartışmanın geliştirilmesi gibi demokratik değerlerle doğrudan ilişkili bir uygulama alanı olarak tanımlanmaktadır (Bounegru vd., 2012). Veri gazeteciliği, kamuya açık ya da özel kaynaklardan elde edilen verilerin toplanması, işlenmesi, analiz edilmesi ve görselleştirilmesi yoluyla haber üretilmesini kapsayan bir habercilik yaklaşımıdır. Sayılar, tablolar, metinler, görseller veya ses kayıtları gibi farklı formatlardaki veriler, doğru analiz ve bağlamlandırma süreçleriyle anlamlı bilgilere dönüştürülmektedir. Bu sayede karmaşık bilgi kümeleri sadeleştirilir ve kamuoyuna anlaşılır bir şekilde sunulabilmektedir.

Türk Dil Kurumu (2025) veriyi “iletişim, yorum ve işlem için elverişli gösterimler” olarak tanımlamaktadır. Ancak veri, tek başına anlamlı bir içerik oluşturmaz; bağlamından kopuk, işlenmemiş veri sadece bir ham madde niteliğindedir. Bu bağlamda veri, bir bağlama

oturtulduğunda anlam kazanmakta ve haber üretiminde etkili hale gelmektedir. Nitekim Meyer (1991) ve Bradshaw (2017), verinin gazeteciliğe kattığı bu nesnellik potansiyelinin kamu denetimi açısından büyük önem taşıdığını ifade etmektedir. Howard (2014), veri gazeteciliğini dört temel aşamada tanımlamaktadır; verinin toplanması, işlenmesi, analiz edilmesi ve görselleştirilmesi. Bounegru vd. (2012) ise bu süreci daha ayrıntılı şekilde altı aşamaya ayırmaktadır: veri toplama, temizleme, bağlamlandırma, analiz, hikayeleştirme ve görselleştirme. Veri toplama, gazetecinin birincil (röportaj, gözlem) ya da ikincil (raporlar, kamu verileri) kaynaklardan verileri elde etmesiyle başlamaktadır. Temizleme süreci, hatalı veya eksik verilerin ayıklanarak analiz için uygun hale getirilmesini sağlamaktadır. Ardından veriler bağlamsallaştırılmaktadır. Bu yorumlama süreci, haberin temel anlatı yapısını oluşturur ve veriye dayalı bir hikaye kurgulanmasını sağlamaktadır. Son aşamada ise bu hikaye, okuyucunun kolayca anlayabileceği biçimlerde grafik, harita, tablo veya infografiklerle görselleştirilmektedir. Tong ve Zuo (2021), veri gazeteciliğinin nesnellik iddiasına rağmen, veri kaynaklarına erişimdeki eşitsizlik, algoritmaların filtreleme gücü ve gazetecilerin teknik sınırlılıkları gibi nedenlerle bu nesnelliğin her zaman sağlanamayacağını belirtmektedir. Veri gazeteciliğinin başlangıç noktasını kesin olarak belirlemek zor olsa da bu alandaki yaklaşımlar iki ana görüş etrafında toplanmaktadır. Bir görüş, veri gazeteciliğini, bilgisayar destekli gazeteciliğin doğal bir devamı olarak görmektedir. Bu yaklaşıma göre, özellikle dijital veri analiz araçlarının gazetecilik pratiklerine entegre edilmesiyle veri gazeteciliği bugünkü yapısına kavuşmuştur.

2. Veri Gazeteciliğinin Gelişimi ve Türkiye'deki Uygulamaları

Veri gazeteciliği, 2008 yılında *The Guardian*'ın "Datablog" platformunu oluşturmasıyla kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Simon Rogers (2009), bu yeni habercilik biçimini, verilerin işlenerek interaktif haritalar ve grafiklerle sunulmasını sağlayan bir yöntem olarak tanımlamaktadır. *The New York Times* ise 2009 yılında yayımladığı işsizlik haberi ile bu alana adım atmış, 2014 yılında ise "Upshot" adlı platformla veri gazeteciliği faaliyetlerini sistemleştirmiştir. Veri gazeteciliği, Wikileaks belgeleri gibi büyük veri setlerinin analiz edilmesiyle daha da görünür hale gelmiş, özellikle savaşlar ve kamu güvenliği gibi konularda gazetecilerin ham verileri anlamlı içeriklere dönüştürmesiyle dikkat çekmiştir. Bu çabaların önemli örneklerinden biri, Simon Rogers tarafından hazırlanan "Irak Savaşı'nda Ölen Siviller Haritası"dır (Dağ, 2020). Günümüzde *The Guardian*, *The New York Times*, *BBC*, *The Wall Street Journal* ve *The Washington Post* gibi prestijli medya kuruluşları, veri gazeteciliğini haber üretiminde etkin biçimde kullanmaktadır. Veri görselleştirmeleri bu süreçte kritik rol oynamakta; interaktif haritalar, infografikler ve grafikler aracılığıyla karmaşık bilgiler sadeleştirilmektedir. Örneğin, *The Guardian*'ın ABD'deki eşcinsel haklarına ilişkin haberi ve *The Wall Street Journal*'ın aşılardan etkilerini gösteren interaktif ısı haritaları, bu türün başarılı örnekleri arasında yer almaktadır. BBC'nin "Hangi Spor Dalına Uygunsunuz?", Arjantin'de *La Nacion*'un kamu görevlilerine dair mal beyanı haberi ve Fransa'da *Le Post*'un parlamento üyelerine dair interaktif sıralaması, veri gazeteciliği uygulamalarının çeşitliliğini göstermektedir. 2014'te Nate Silver'ın kurduğu *FiveThirtyEight* ise bu alandaki sistematik yayıncılığın bir örneği olarak öne çıkmıştır (Dağ, 2020).

Türkiye'de veri gazeteciliği, sınırlı örneklerle temsil edilse de gelişim göstermektedir. *Dağ Medya*, *Verigazeteciliği.com* ve *AVVG Derneği* gibi oluşumlar bu alanda öncü faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye'deki haber merkezleri, veri gazeteciliği konusunda çeşitli yaklaşımlar benimsemektedir. Bazı medya organları, haberlerinin görsel açıdan zenginleştirilmesi

amacıyla veri tabloları, grafikler veya infografikler gibi görsel unsurları kullanarak içeriklerini daha anlaşılır ve çekici hale getirmektedir. Bu tür medya kuruluşları, verinin görsel temsili, haberin ana mesajını destekleyen bir araç olarak görmektedir. Anadolu Ajansı, Sol.org, TRT Haber, Habertürk, Birgün, Al Jazeera Türk ve Dağ Medya gibi kuruluşlar, web siteleri ve bloglarında sıklıkla etkileşimli infografikler ve görselleştirilmiş veri setleri yayımlayarak veri odaklı habercilik anlayışını öne çıkarmaktadır. Bu haber merkezleri, dijital platformların sağladığı olanakları kullanarak, veriyi sadece bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda haber anlatımının temel bir bileşeni olarak görmektedir. Diğer yandan, BBC Türkçe, Evrensel, 140 Journos gibi bazı haber organları, veriyi genellikle araştırma ve raporlama süreçlerinde daha çok destekleyici bir araç olarak kullanmaktadır. Bu haber merkezleri, veri toplama aşamasına girmeksizin, daha çok mevcut veri küme ve istatistikleri analiz ederek, toplumsal olayları, ekonomik gelişmeleri veya siyasal değişimleri derinlemesine incelemekte ve bu verilerden elde ettikleri bilgileri raporlama süreçlerinde kullanmaktadırlar. Bu yaklaşımda, verinin rolü daha çok bağlam sağlamak ve olayları derinlemesine anlamlandırmak şeklinde şekillenmektedir. Veri gazeteciliği, bu haber merkezleri arasında farklı biçimlerde uygulanmakla birlikte, her birinin veriyi işleme ve sunma stratejileri, Türkiye’deki medya anlayışının çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, aynı zamanda haberin doğasına ve haber tüketicisinin ihtiyaçlarına göre şekillenen bir medya üretim anlayışını ortaya koymaktadır. İnteraktif grafiklerle desteklenen veri odaklı içerikler, okuyuculara daha erişilebilir ve görsel açıdan anlaşılır bilgi sunarken, raporlama ve analiz odaklı veri kullanımı, haberlerin derinlikli bir biçimde tartışılmasını sağlamaktadır. Böylece, veri gazeteciliği, her bir haber merkezinin genel gazetecilik pratiğiyle uyumlu şekilde evrilmekte ve her bir medya organının veri ile ilişkisinin farklı yönleri vurgulanmaktadır. Ancak genel olarak Türkiye’de veri temelli araştırmacı gazetecilik uygulamaları sınırlı düzeydedir (Anderson, 2018).

Şekil 1. Cumhuriyet Gazetesi Örneği

Türkiye’de veri gazeteciliğinin tarihsel kökenlerine dair incelendiğinde, erken dönem gazetecilik uygulamalarının da veri kullanımına dayalı önemli örnekler sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, 1930 yılında Cumhuriyet gazetesinin verem hastalığına dair yayımladığı haber, Türkiye’de veri gazeteciliğinin ilk izlerini taşıyan önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bu haber, sağlıkla ilgili verilerin sistematik bir şekilde toplanıp sunulmasıyla, toplumu bilgilendirme amacını güden bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Verem hastalığının yayılma oranlarının, coğrafi ve demografik dağılımlarının görselleştirilmesi, hem

haberi anlamlandıran hem de halk sağlığına dair önemli bilgiler sunan bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Cumhuriyet gazetesinin bu pratiği, veri gazeteciliğinin erken dönem örneklerinden biri olarak, verinin toplumsal sorumluluk ve kamu bilinci oluşturma aracı olarak kullanılmasını sağlamıştır (Dağ, 2020).

Şekil 2. Milliyet Gazetesi Örneği

Bir diğer örnek ise, 1970 yılında Milliyet gazetesinde yayımlanan zam haberinde kullanılan görselleştirmelerdir. Ekonomik değişimlerin toplumsal etkilerine dair yapılan bu haber, sayısal verilerin görsel araçlarla desteklendiği bir çalışma olarak öne çıkmaktadır. Bu tür grafik ve tablolara yer verilmesi, haberde yer alan verilerin daha anlaşılır ve erişilebilir kılınmasına olanak sağlamıştır. Milliyet gazetesi, bu yöntemle, veri gazeteciliği açısından erken bir adım atarak, ekonomik verilerin toplumla etkili bir şekilde paylaşılmasını mümkün kılmayı amaçlamıştır. Ekonomik verilerin görselleştirilmesi, dönemin medya pratiğinde, kamuoyunun bilinçlendirilmesine ve toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesine hizmet eden önemli bir aracın devreye girdiğini göstermektedir (Dağ, 2020). Bu tarihsel örnekler, Türkiye'deki veri gazeteciliği pratiğinin erken dönemlere dayandığını ve gazetecilik alanında verilerin nasıl stratejik bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet gazetesinin sağlık verileriyle kamuoyu bilgilendirme çabası ve Milliyet gazetesinin ekonomik verilerle toplumsal sorumluluk taşıyan habercilik anlayışı, veri gazeteciliğinin hem toplumsal hem de etik anlamda ne denli kritik bir araç haline geldiğini işaret etmektedir. Bu noktada, verilerin toplumsal sorumlulukla ilişkilendirilmesi ve doğru bir şekilde sunulması, veri gazeteciliğinin gelişimi açısından temel bir etken olmaktadır (Dağ, 2020).

3. Veri Görselleştirme ve Gazetecilik: Dijital Medyanın Yeni Anlatı Aracı

Veri görselleştirme, günümüzde büyük veri setlerinin anlaşılabilir, erişilebilir ve anlamlı bir biçimde sunulmasında kullanılan kritik bir tekniktir. Bu yöntem, verilerin karmaşıklığını sadeleştirerek, kullanıcıların veriyle etkileşimde bulunmalarına, veriler üzerinde analiz yapmalarına ve bu verilerden çıkarımlar elde etmelerine olanak tanımaktadır. Temelde, veri görselleştirme, sayısal bilgilerin görsel araçlarla, örneğin grafikler, haritalar, diyagramlar ve etkileşimli platformlar aracılığıyla sunulmasını içerir. Bu bağlamda, görselleştirme yalnızca bir bilgi iletimi aracı değil, aynı zamanda anlam inşa etme ve hikâye anlatımında önemli bir rol oynamaktadır. Görselleştirme, izleyicilere yalnızca veriyi değil, bu verinin bağlamını ve ilişkili dinamiklerini anlamaları için bir fırsat sunmaktadır (Few, 2009). Gazeteciler, veri

görselleştirme tekniklerini kullanarak, okurlarına daha anlamlı ve etkili bir şekilde bilgi sunma yolunda önemli bir adım atmaktadırlar (Tufte, 1983). Veri görselleştirmenin gazetecilikteki önemi, yalnızca bilgilerin sunulmasında değil, aynı zamanda bu bilgilerin izleyici tarafından doğru bir biçimde anlaşılmasını sağlamada yatmaktadır. Görsel temsiller, verilerin daha anlaşılır hâle gelmesine, karmaşık verilerin daha net bir şekilde iletilmesine ve izleyicilerin veriler hakkında derinlemesine düşünmelerine olanak tanımaktadır. Bununla birlikte, veri görselleştirmenin başarılı olabilmesi için görsellerin doğru bir biçimde tasarlanması, izleyicinin dikkatini verilerin bağlamına ve anlamına yönlendirecek şekilde sunulması gerekmektedir. Aksi takdirde, yanıltıcı veya yanlış bir görselleştirme, veri okuryazarlığı seviyesini düşürebilir ve izleyicilerin hatalı çıkarımlar yapmalarına yol açabilmektedir (Kirk, 2019). Bu görselleştirme araçları, sadece bilgiyi sunmakla kalmaz, aynı zamanda izleyicinin veriye yönelik düşünme biçimini de şekillendirir. Böylece, veri görselleştirme gazetecilik pratiğinde daha etkileşimli ve anlamlı bir deneyim yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Dijital gazetecilik bağlamında, veri görselleştirme, okuyucunun bilgiyi daha hızlı ve etkili bir şekilde almasını sağlamakla birlikte, aynı zamanda verilerin anlamını ve önemini vurgulayarak hikayenin derinliğine de katkıda bulunmaktadır. Bu hikaye anlatımı, okuyucuyu manipülasyona açık hale getirebilmektedir.

4. Veri Görselleştirmede Manipülasyon ve Türleri

Veri görselleştirme, karmaşık bilgi kümelerini sadeleştirerek hedef kitleye daha hızlı ve etkili bir biçimde sunmayı amaçlayan bir anlatım biçimidir. Ancak bu görselleştirme sürecinde kullanılan yöntemlerin, verilerin taşıdığı anlamı nasıl şekillendirdiği ve hatta değiştirdiği de göz ardı edilmemelidir. Özellikle dijital çağda, bilgiye erişimin hızlandığı ancak aynı oranda dezenformasyonun da arttığı bir ortamda, görselleştirme araçları yalnızca bilgilendirme değil, aynı zamanda ikna ve yönlendirme aracı olarak da kullanılmaktadır. Bu bağlamda, veri manipülasyonu, sunulan bilginin görsel, istatistiksel ya da yapısal biçimde kasıtlı olarak çarpıtılmasıdır ve medya etiği açısından son derece sorunlu bir uygulamadır (Cairo, 2016; Knaflic, 2015). Veri manipülasyonu, çoğu zaman izleyicinin doğrudan fark edemeyeceği biçimde uygulanabilmektedir. Özellikle grafikler, tablolar ve infografikler gibi görsel içerikler aracılığıyla yapılan manipülasyonlar, verinin özüne doğrudan müdahale edilmeksizin, izleyicinin algısı üzerinde yanıltıcı etkiler yaratmaktadır. Bu da "göstererek gizleme" (showing while hiding) olarak tanımlanabilecek bir iletişim stratejisine dönüşmektedir. Medyada kullanılan manipülatif görselleştirme teknikleri, yalnızca bilgiyi çarpıtmakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin konuya ilişkin tutumlarını, kararlarını ve hatta davranışlarını etkileme potansiyeline sahiptir (Tufte, 1983). Medya içeriklerinde veri manipülasyonu çeşitli yöntemler aracılığıyla gerçekleştirilebilmektedir. Bu manipülasyon teknikleri, gazetecilikte bilgi sunumunun tarafsızlığı ve doğruluğu açısından önemli riskler barındırmaktadır. Söz konusu teknikler aşağıdaki başlıklarda toplanmaktadır (Cairo, 2016);

Seçici Veri Sunumu: Haber metinlerinde yalnızca belirli verilerin öne çıkarılması ve diğer önemli verilerin göz ardı edilmesi, okuyucunun bütüncül bir perspektif geliştirmesini engelleyerek bilgi eksikliği yaratmaktadır.

Grafiksel Temsilde Yönlendirme: Veri sunumunda kullanılan grafiklerin biçimsel tercihleri, verinin algılanışını doğrudan etkilemektedir. Özellikle grafik eksenlerinin ölçeklendirilmesi, zaman aralıklarının seçilerek kullanılması gibi uygulamalar, okuyucunun veriyi yanıltıcı biçimde yorumlamasına neden olabilmektedir.

Başlık ve Alt Başlıklarda Anlam Saptırması: Haberde kullanılan başlıklar ile alt başlıklar, içerikte sunulan verilerin anlamını çarpıtacak biçimde kurgulanabilmektedir.

Bağlamsız Veri Sunumu: Verilerin üretildiği koşullar, toplandığı yöntemler ve analiz süreçleri belirtilmeden yapılan sunumlar, okuyucunun veriye ilişkin sağlıklı bir değerlendirme yapmasını engellemektedir.

Karmaşık ve Teknik Dil Kullanımı: Bilginin teknik terimler ve karmaşık dil kalıpları ile sunulması, okuyucunun içeriği tam anlamıyla kavrayamamasına neden olabilmekte, böylece bilgiye erişim süreci manipülatif bir biçim kazanabilmektedir.

Güvenilir Olmayan Veri Kaynakları: Haberde kullanılan verilerin bilimsel geçerliliği bulunmayan veya taraflı kaynaklardan elde edilmesi, içerikte sunulan bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini zedelemektedir.

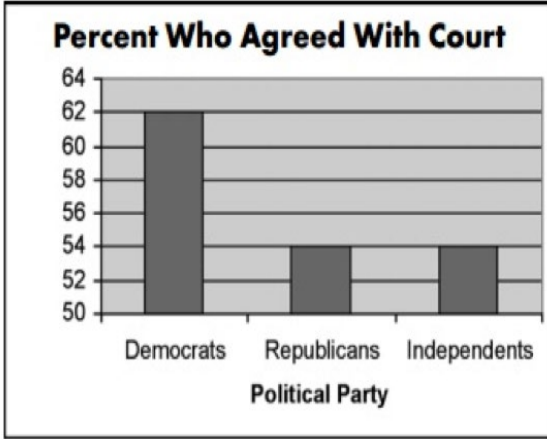
Belirtilen bu manipülasyon türleri, okuyucunun olayları nesnel biçimde değerlendirmesini engellemekte ve medya içeriklerinin güvenilirliğini tartışmalı hâle getirmektedir.

Bu bağlamda, görsel içerikler aracılığıyla gerçekleştirilen başlıca veri manipülasyonu türleri ve bu çalışmanın temel inceleme alanını oluşturan örüntüler aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

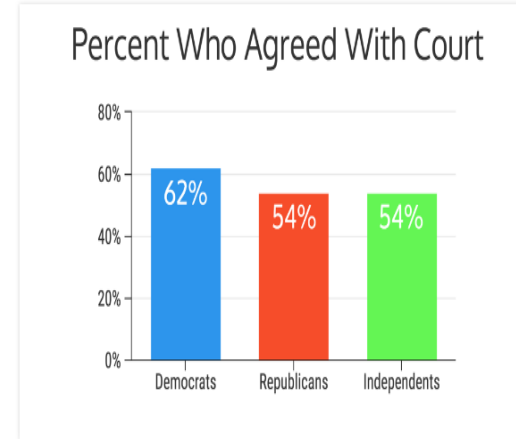
4.1.Taban Çizgisini Atlatmak

Bar grafiklerinde sıklıkla başvurulan bu yöntem, y ekseninin sıfır noktasından başlatılmamasıyla gerçekleştirilir. Böylece veriler arasındaki fark olduğundan daha büyük gösterilir (Tuft, 1983).

Şekil 3. Manipülasyon Olan Grafik

Şekil 4. Manipülasyon Olmayan Grafik

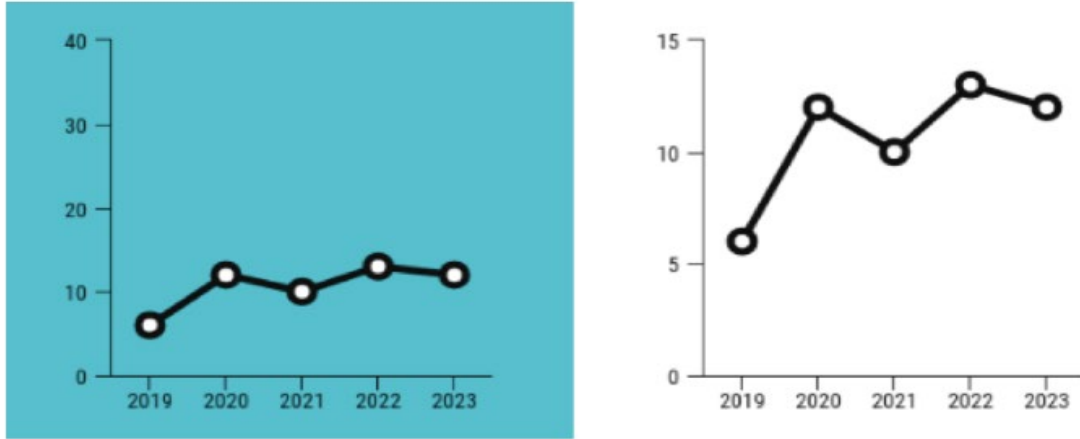
Şekil 4'deki grafiğe bakıldığında Amerika'da seçim döneminde Demokratların diğerlerine kıyasla neredeyse üç kat daha fazla olduğu anlaşılabilmektedir. Ancak bu grafik dikkatlice incelendiğinde, farkın gerçekte sadece %14 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Oysa grafik incelendiğinde, x eksenini atlatma yöntemi yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, x ekseninin başlangıç noktası sıfır yerine 50'den başlatılmıştır. Bu görsel manipülasyon, gruplar arasındaki farkın olduğundan daha büyük algılanmasına neden olmaktadır. Aynı veri setiyle oluşturulmuş, ölçekte bu tür bir çarpıtma içermeyen doğru grafik temsili ise Şekil 5'de sunulmaktadır. Kıyaslama yapıldığında manipülasyonun ne derece olduğu anlaşılmaktadır. Bu

durum, söz konusu görselleştirmenin belirli bir grup hakkında yanıltıcı bir algı oluşturmak amacıyla tasarlandığını açıkça göstermektedir (Cairo, 2016).

4.2. Y Eksenini Değiştirmek

Y ekseninde oynama yapılması, veriler arasında algısal bir sapma yaratır. Grafiklerde minimum ve maksimum değerler bilinçli biçimde daraltıldığında, küçük değişimler büyük sıçramalar gibi görünebilmektedir (Cairo, 2016).

Şekil 5. Y eksenini değiştirilmiş örnek

Şekil 5’te belirtilen soldaki grafikte yıllar içerisindeki değişime bakıldığında artışın önemsizmiş gibi görüldüğü düşünülmektedir. Oysa grafik aynı verilerle doğru görselleştirildiğinde sağdaki grafikteki gibi görünmektedir. Solda değerler 10 birim olarak artarken, sağda 5 birim olarak artmaktadır. Dolayısıyla ölçek beşerli olduğunda değişim oranının çok daha büyük olduğu görülmektedir. Y eksenini üzerindeki atlatma yapılarak veri görselleştirme yoluyla manipülasyon mümkün görünmektedir.

4.3. Kiraz Toplama (Cherry-Picking)

Kiraz toplama olarak bilinen bu teknikte, verinin yalnızca belirli bir bölümü seçilerek sunulur ve genellemeye uygun olmayan bulgular genellenmiş gibi gösterilmektedir.

Şekil 6. Manipüle edilmiş veri görselleştirme örneği

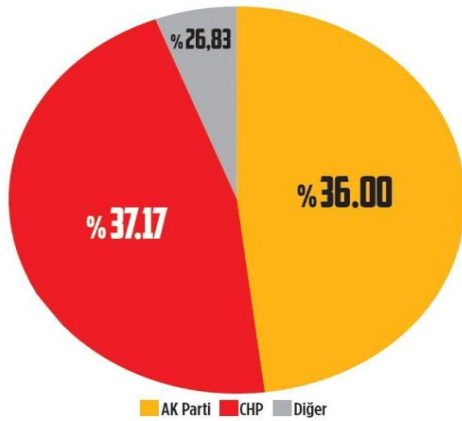

NBCNEWS haber bülteninde yayımlanan Şekil 6'daki veri görselleştirme örneğinde, "kiraz toplama" (cherry-picking) olarak bilinen yöntem kullanılmıştır. Görsele ilk bakıldığında, ABD Başkanı Donald Trump'ın oy oranının oldukça yüksek olduğu izlenimi oluşmaktadır. Grafik, teknik açıdan gerçek verilere dayansa da, sunum biçimi itibarıyla yanıltıcıdır. Çünkü infografikte yalnızca seçilmiş bir veri kümesi yer almakta; izleyiciyi bütün resmi görmeye yönlendirecek diğer önemli bilgiler görselleştirmeye dahil edilmemektedir. Daha dikkatli incelendiğinde ise, grafikte yalnızca Trump'ın kendi partisinden adayların verilerine yer verildiği, diğer parti mensuplarının ise bilinçli olarak dışarda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Trump'a yakınlığı ile bilinen medya kanallarının sıklıkla başvurduğu bu manipülasyon türünde, veriler seçici biçimde kullanılarak, izleyicide eksik ya da çarpıtılmış bir algı oluşturulmasına neden olmaktadır.

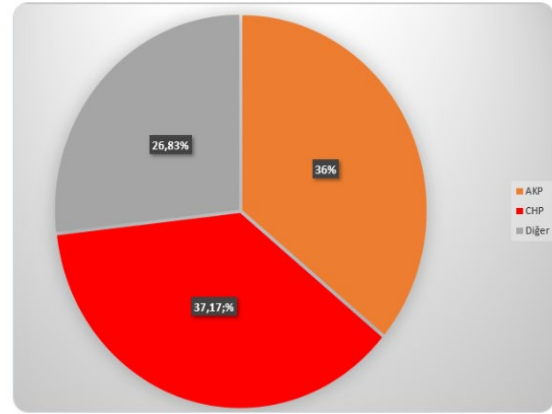
4.4. Tek Boyutla Alan Ölçeklemesi

Veri görselleştirmede sıklıkla yapılan hatalardan biri, tek boyutlu verilerin iki ya da üç boyutlu grafik öğeleriyle temsil edilmesidir. Özellikle daire grafiklerde ya da simge haritalarda (icon maps) sayıların temsil edilmesinde kullanılan şekillerin alanlarının doğru orantılı olmaması, izleyicide yanıltıcı bir algı oluşturmaktadır (Cairo, 2016; Tufte, 1983).

Şekil 7. Manipülasyon örneği

Şekil 8. Manipülasyon olmayan örnek

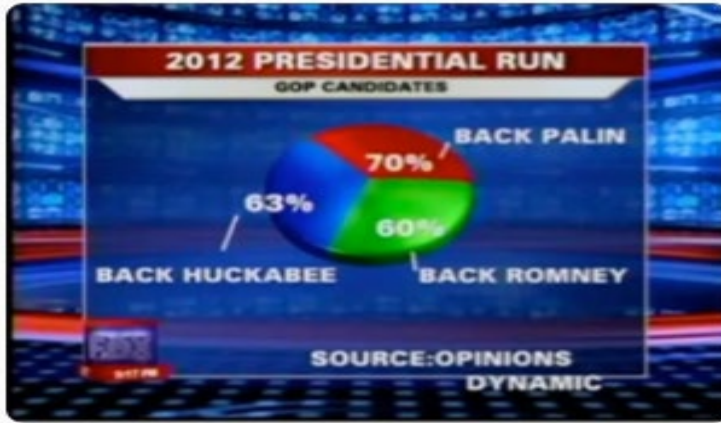
Şekil 7'de, Haberbeyotik.com adlı haber sitesinde 2024 Yerel Seçimleri sonrasında Türkiye genelindeki oy dağılımını yansıtan bir haber infografik yer almaktadır. Görsel incelendiğinde, sarı ve kırmızı renklerle temsil edilen alanlar arasındaki fark dikkat çekmektedir. Ayrıca, gri alan ile diğer renkli alanlar arasında ilk bakışta oldukça belirgin bir fark varmış gibi görünmektedir. Ancak, grafik üzerindeki sayısal veriler incelendiğinde, bu görsel farkın, gerçek oranları tam olarak yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, grafiksel temsilde orantısız ölçeklendirme nedeniyle izleyiciyi yanıltabilecek bir görselleştirme biçimine işaret etmektedir. Şekil 8'de ise aynı veri seti kullanılarak daha doğru ve dengeli bir şekilde tasarlanmış alternatif grafik sunulmuştur. Aradaki fark belirgin şekilde görülmektedir.

4.5. Tutmayan Toplam

Özellikle pasta grafikleri ve yığılmış çubuk grafiklerde karşılaşılan bu manipülasyon türü, alt bileşenlerin oranlarının toplamının %100'ü geçmesi veya altında kalması durumudur. Görselleştirilen verinin oranlarının toplamının gerçek veriyi yansıtmaması, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde grafiksel hata olarak ortaya çıkabilir. Ancak kasıtlı yapıldığında bu durum, veri çarpıtmanın açık bir örneğidir (Few, 2009).

Şekil 9’da, Fox News televizyonu tarafından yayımlanan bir infografik haber görseli yer almaktadır. 2012 yılı ABD başkanlık seçim sürecine ilişkin hazırlanan bu grafikte, manipülasyon unsurları dikkat çekmektedir. Grafikte sunulan oy oranları toplandığında, toplamın 100 yerine 193 çıktığı görülmektedir. Bu durum, verilerin yanlış hesaplandığını ya da kasıtlı olarak orantısız bir şekilde sunulduğunu göstermekte; izleyicide seçim sonuçlarına dair hatalı bir algı oluşturma riskini beraberinde getirmektedir.

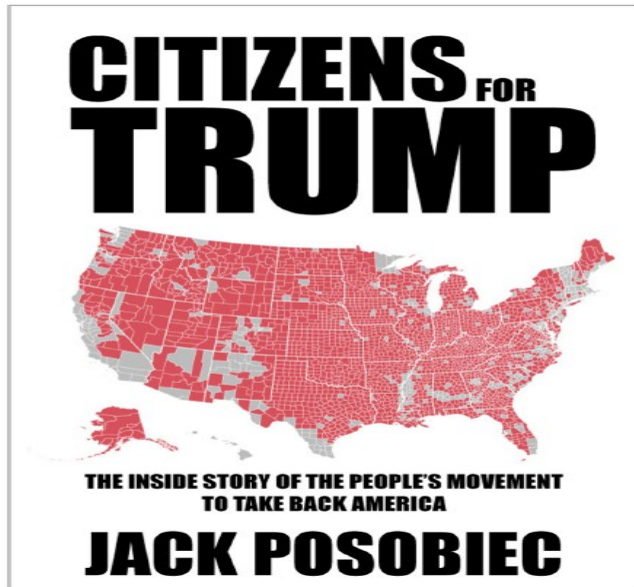
Şekil 9. Manipülasyon örneği

4.6. Genel Kabulün Dışına Çıkmak (Yanlış Haritalandırma)

Coğrafi veri temsili içeren haritalar, bilgi sunumunda güçlü araçlar olmakla birlikte, uygun ölçek kullanılmadığında veya sınırlar kasıtlı olarak değiştirilerek sunulduğunda manipülasyon riskini de beraberinde getirir. “Yanlış haritalandırma” (misleading mapping), verilerin politik, ekonomik ya da sosyal olarak anlamlı olmayan şekillerde sunulmasıdır. Örneğin, nüfus yoğunluğuna göre renklendirilmesi gereken bir haritada yalnızca yüzölçümü baz alınarak renk skalası kullanılması, bilgi çarpıtmasına neden olabilir. Benzer şekilde, idari sınırların keyfi biçimde değiştirilmesi ya da veri katmanlarının kasıtlı olarak eksik sunulması da bu tür manipülasyonlara örnektir (Few, 2009).

Şekil 10. Manipülasyon Örneği

Şekil 10'da ABD'de Fox News Televizyonu, Breitbart ve Infowars gibi iktidar yanlısı medya kuruluşlarında yayımlanmış bir haber infografiği yer almaktadır. Bu görselde kullanılan harita, standart veri görselleştirme kurallarına aykırı olarak, yoğunluğu göstermek amacıyla renk tonları arasında bir geçiş (örneğin koyudan açığa) sunmamaktadır. Cairo'nun (2016) da belirttiği üzere, kırmızı renk Cumhuriyetçileri, gri renk ise Demokratları temsil etmektedir. Ancak haritaya yüzeysel bir bakışla, Donald Trump'ın seçimleri büyük bir farkla kazandığı izlenimi edinilmektedir. Oysa söz konusu infografikte, ABD seçim sistemine özgü delegelik yapısı göz ardı edilerek, eyaletlerin nüfus yoğunlukları ile delege oylarının temsili bir arada ve yanıltıcı biçimde sunulmuştur (Cairo, 2012).

5. Metodoloji

Bu araştırmanın temel amacı, dijital habercilik ortamında yaygın biçimde kullanılan infografik haber içeriklerini, veri manipülasyonu potansiyeli bağlamında sistematik olarak incelemektir. Özellikle sayısal verilerin görsel biçimlerde sunulması yoluyla oluşturulan haber infografikleri, okuyuculara karmaşık bilgileri daha anlaşılır kılma işlevi görmekle birlikte, belirli görsel stratejiler aracılığıyla anlamın yönlendirilmesine de imkan tanımaktadır. Bu çerçevede çalışmanın odak noktası, infografik haberlerde yer alan grafiksel ve metinsel unsurların hangi görsel söylem stratejileriyle yapılandırıldığını, bu yapılandırma sürecinde hangi manipülasyon tekniklerinin kullanıldığını ve bunların okuyucu algısı üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi, infografik habercilik pratiklerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirerek, dijital medyada artan görsel içerik üretimiyle birlikte ortaya çıkan etik, epistemolojik ve iletişimsel sorun alanlarını görünür kılması bakımından öne çıkmaktadır. Veri görselleştirmelerinin sunduğu temsili gücün, yalnızca bilgi iletimine değil, aynı zamanda ideolojik konumlanmalara ve toplumsal algıların biçimlenmesine hizmet edebileceği varsayımı, bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Araştırmanın metodolojik çerçevesi, infografik habercilikte veri manipülasyonunu ortaya koyabilmek amacıyla betimsel analiz yöntemi üzerine inşa edilmiştir. Betimsel analiz, verilerin sistematik bir şekilde tanımlanması, işlenmesi ve yorumlanması süreçlerini kapsayan dört ana aşamadan oluşmaktadır: çerçeve kurma, verilerin tematik çerçeveye uygun biçimde işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bu bulguların yorumlanması (Altunışık ve diğerleri, 2010). Bu süreçte temel amaç, toplanan verileri açıklayıcı kavramlar ve anlamlı ilişkiler bağlamında yorumlayarak, incelenen olguyu daha anlaşılır hale getirmektir. Bu çerçevede, infografik habercilik ve veri manipülasyonu konusundaki literatürde öne çıkan akademik çalışmalara dayanarak bir soru havuzu oluşturulmuştur. Söz konusu soru havuzu, araştırmanın problematiğiyle doğrudan ilişkili kuramsal çerçeveler ve kavramsal yaklaşımlar temel alınarak yapılandırılmıştır.

5.1. Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama süreci, Türkiye'de dijital habercilik alanında infografik kullanımının yaygın olduğu çevrim içi haber platformlarının sistematik biçimde taranmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak, infografik içerik üretiminde süreklilik gösteren ve haberlerinde infografik kullanımına özel bir kategori açan iki haber sitesi örneklem olarak belirlenmiştir: Habertürk.com (aylık ortalama 40 milyon ziyaretçi) ve Trthaber.com (aylık ortalama 11 milyon ziyaretçi) (Similarweb, 2025). Bu platformların seçilmesindeki temel kriterler; yüksek kullanıcı erişimine sahip olmaları, infografik içeriklere düzenli olarak yer vermeleri ve web sayfalarında bu içeriklere özel sekmeler aracılığıyla kullanıcıya sunmalarıdır. Veri toplama süreci, 1 Nisan 2025 ile 30 Nisan 2025 tarihleri arasında gerçekleştirilen bir tarama ile yürütülmüştür. Çalışma, belirlenen

zaman aralığı ile sınırlandırılarak, ilgili haber sitelerinde yayımlanan haber infografik içerikler incelenmiş ve yalnızca grafiksel öğelerle bütünleşik, bilgilendirme amacı güden ve veri temelli görsel sunum içeren haberler çalışmaya dahil edilmiştir. Görsel ya da tablo içerse de infografik formuna sahip olmayan, yalnızca dekoratif veya estetik görsellerle sınırlı kalan haber içerikleri örneklem dışı bırakılmıştır. Toplanan infografik haberler, önceden yapılandırılan analiz matrisi ve bu matrise bağlı olarak geliştirilen soru havuzu temel alınarak değerlendirilmek üzere veri setine dahil edilmiştir. Böylece araştırmanın veri seti, kuramsal çerçeveye uyumlu, içerik açısından temsili ve sistematik analiz yapılabilir nitelikteki infografik haberlerden oluşmuştur.

5.2. Veri Analiz Süreci

Araştırma, infografik habercilikteki manipülasyon unsurlarını ortaya koyabilmek amacıyla belirli kuramsal temellere dayanarak bir analiz çerçevesi oluşturmıştır. İlk olarak, Pinto’nun (2017) infografik haberlerde bulunması gereken sekiz temel nitelik seti, infografiğin işlevselliği, doğruluğu ve okuyucuya sağladığı bilgilendirici değerin belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Bu modelde açıklık, doğruluk, bütünlük, nesnellik, bağlamsallık, estetik değer, etkileşim ve kaynak belirtme gibi ölçütler öne çıkmaktadır. İkinci olarak, Kress ve van Leeuwen’in (2020) görsel anlatıların anlam üretiminde nasıl yapılandığını açıklayan göstergebilimsel modeli kullanılmıştır. Bu model, görsel öğelerin konumlandırılması, vurgulanan öznel ve bakış yönleri üzerinden metinsel hiyerarşi ve ideolojik mesajların nasıl üretildiğini anlamayı mümkün kılmaktadır. Kress ve van Leeuwen’in (2020) geliştirdiği görsel anlatı çözümleme modeli, görsellerin dilsel bir sistem gibi işlediği varsayımına dayanmaktadır. Bu modele göre her görsel, üç temel metafonksiyon aracılığıyla anlam üretir: temsili (ne gösterildiği), etkileşimsel (izleyiciyle kurulan ilişki) ve kompozisyonel (görselin düzenleniş biçimi). Bu üç düzlem, infografiklerde kullanılan semboller, renkler, yön okları ve ölçeklendirme biçimleriyle ideolojik anlamlar üretmektedir. Dolayısıyla bu model, infografiklerin yalnızca bilgi iletimi değil, aynı zamanda söylemsel ve ideolojik anlam inşası aracı olarak nasıl işlediğini çözümlemeye olanak sağlamaktadır. Üçüncü olarak, Cairo’nun (2016) veri görselleştirme bağlamında sıkça karşılaşılan manipülasyon türlerini sınıflandırdığı yaklaşım, bu çalışmada analiz edilen infografiklerin teknik olarak hangi yollarla yanıltıcı hale getirildiğini ortaya koymak açısından temel alınmıştır. Cairo’nun sınıflandırmasında; taban çizgisinin sıfırdan başlatılmaması, eksenlerin bilinçli olarak çarpıtılması, örneklem seçiminin yanlı yapılması (kiraz toplama), yanlış grafik türü kullanımı ve harita renklerinin yanıltıcı biçimde kullanılması gibi uygulamalar yer almaktadır. Son olarak, Wainer’ın (2016) "Görsel Yalanlar Stratejisi" adını verdiği model, özellikle haber grafiklerinde rastlanan görsel tuzakların sistematik biçimde nasıl kurulduğunu analiz etmeye olanak tanımaktadır. Bu kuramsal çerçeveler, çalışmada oluşturulan analiz matrisinin temelini oluşturarak infografik haberlerdeki olası manipülasyonları değerlendirmede bütüncül bir yaklaşım sağlamıştır. Belirtilen kuramsal çerçeveler doğrultusunda, infografik haber içeriklerinin incelenebilmesine olanak sağlayacak bir analiz matrisi geliştirilmiştir. Bu çerçevede, belirlenen infografikler, oluşturulan temalar ve soru havuzunda yer alan maddeler esas alınarak sistematik biçimde betimsel olarak analiz edilmiştir. Soru havuzunun oluşturulma süreci, konuya ilişkin kapsamlı bir alanyazın taraması doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Böylece, analizde kullanılan soruların hem bilimsel dayanaklara hem de uygulamaya yönelik geçerliliğe sahip olması hedeflenmiştir.

Tablo 1. Kuramsal Çerçeve Doğrultusunda Geliştirilen Analiz Matrisi

Tema	Değerlendirme Kriteri	Kuramsal Kaynak	Soru Örneği / İnceleme Alanı
Doğruluk ve Nesnellik	Bilgiler doğru mu, eksik ya da yanıltıcı veri var mı?	Pinto (2017), Cairo (2016)	Veriler kaynakla desteklenmiş mi? Eksen çarpıtması var mı?
Bağlamsallık	Görselleştirilen veri bağlamından koparılmış mı?	Pinto (2017), Cairo (2016)	Sunulan verinin hangi tarihe, konuma veya örnekleme dayandığı belirtilmiş mi?
Görsel Manipülasyon	Grafik türü uygun mu? Görsel sunum yönlendirici mi?	Cairo (2016), Wainer (2016)	Taban çizgisi sıfırdan başlıyor mu? Yanıltıcı renk veya sembol kullanımı mevcut mu?
Estetik ve Etkileşim	Tasarım unsurları bilgilendirici mi, yoksa dikkat dağıtıcı mı?	Pinto (2017)	Görsel öğeler hiyerarşik olarak düzenlenmiş mi? Etkileşim öğeleri (ikonlar, yönlendirmeler) var mı?
Kaynak Belirtme	Veriler hangi kaynaktan alınmış? Bu kaynak açıkça gösterilmiş mi?	Pinto (2017)	Verinin geldiği kurum, yıl vb. bilgisi yer alıyor mu?
İdeolojik Anlatı	Görsel anlatı belirli bir bakış açısını ön plana çıkarıyor mu?	Kress & van Leeuwen (2020)	Öne çıkarılan figürler, simgeler veya bakış yönleri belirli bir görüşü yüceltiyor mu?
Yanıltıcı Yorumlama	Grafik, görsel ya da metin izleyiciyi bilinçli olarak yanlış yönlendiriyor mu?	Cairo (2016), Wainer (2016)	Aynı veri daha tarafsız sunulabilir miydi? Alternatif grafik kullanımında sonuç değişir miydi?

Matris, veri görselleştirme ve medya temsilleri literatüründe öne çıkan manipülasyon biçimleriyle ilgili kuramsal yaklaşımların sentezlenmesi yoluyla yapılandırılmıştır. Bu kapsamda; görsel ölçekleme, veri seçimi ve dışlama, grafik türü kullanımı, bağlamdan koparma, renk ve sembol manipülasyonu gibi başlıca kategoriler belirlenmiş; her kategori altında gözlemlenebilir kriterler tanımlanmıştır. Söz konusu matris, infografiklerin içeriksel ve görsel açıdan betimsel olarak incelenmesine olanak tanırken, aynı zamanda nicel olmayan ancak sistematik bir çözümleme süreci için analitik bir çerçeve işlevi görmektedir. Böylece, analiz sürecinde öznel yorumun sınırlandırılması ve elde edilen bulguların kuramsal temellere dayalı olarak değerlendirilebilmesi hedeflenmiştir. Bu sayede, haber infografiklerinde yer alan görsel ve metinsel bileşenlerin ne ölçüde manipülatif unsurlar taşıdığı sistematik bir biçimde ortaya konmuş ve infografiklerin haber dilindeki rolü ile manipülasyon teknikleri arasındaki ilişki detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

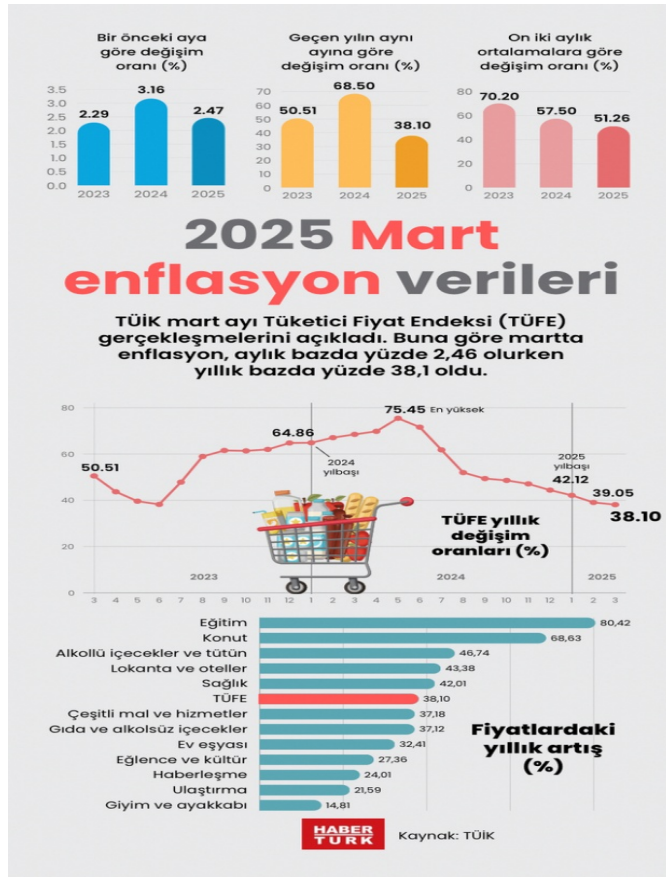
6. Bulgular

Bu çalışmada toplanan veriler, çeşitli görsel ve metinsel analiz yöntemleriyle incelenmiş; ulaşılan bulgular, veri görselleştirmelerinin doğruluğu, bağlamsallığı, görsel manipülasyon içeriği, estetik düzenlemesi ve ideolojik anlatı potansiyeli gibi boyutlarıyla değerlendirilmiştir.

6.1. Habertürk.com Analizi

Habertürk haber sitesinde yayımlanan toplam 20 infografik içerik incelenmiş; ancak görsel manipülasyonun belirli türlerine dair somut göstergeler taşıyan yalnızca 4 infografik detaylı analize dahil edilmiştir. Çalışmanın odak noktasını oluşturan nitelikli manipülasyon örneklerini ortaya koyabilmek adına kapsam, yalnızca 4 infografik üzerinden yürütülmüştür.

Şekil 11. 1 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Şekil 11’de gösterilen “2025 Mart Enflasyon Verileri” başlıklı bu infografik, yüzeyde teknik doğruluk ve görsel sadelik taşısa da, Cairo’nun (2016) veri görselleştirme manipülasyonları ve Pinto’nun (2017) infografik habercilik ilkeleri bağlamında değerlendirildiğinde, örtük biçimde yönlendirici bir yapıya sahiptir. TÜFE oranı olan %38,1 üç farklı grafikte tekrar edilerek görsel anlatının merkezine yerleştirilmiş, bu durum Cairo’nun tanımladığı “*görsel vurguyla algı yönlendirme*” biçimine karşılık gelmektedir. Aynı zamanda eğitim, konut ve alkol gibi daha yüksek fiyat artış oranlarına sahip kalemlerin alt sıralarda ve düşük görsel dikkatle sunulması, Pinto’nun “nesnellik” ve “bağlamsallık” ilkeleriyle çelişmektedir. Kress ve van Leeuwen’in (2020) göstergebilimsel modeline göre ise, renk kullanımı ve görsel yerleşim, dikkat odağını bilinçli biçimde TÜFE verisine yönlendirerek, diğer önemli bileşenlerin etkisini zayıflatmaktadır. Wainer’ın (2016) “*görsel yalanlar stratejisi*” kapsamında, aynı verinin çoklu sunumu, izleyicide güven ve doğruluk algısı oluşturarak daha sorunlu verilerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, infografik yalnızca veri sunan bir araç değil, aynı zamanda ekonomik gerçekliği belirli bir çerçevede temsil eden yönlendirilmiş bir anlatı işlevi görmektedir.

Bu infografik, Türkiye’deki ikamet izni ile yaşayan yabancı nüfus verilerini sunduğu halde, sunum tarzı açısından belirli sorunlar barındırmaktadır ve bu durum Alberto Cairo’nun (2016) tartıştığı grafiksel manipülasyon biçimlerine karşılık gelir. Buna göre bir görselleştirme yalnızca doğru veri sunmakla değil, bu verileri bağlam içinde, dengeli ve şeffaf biçimde sunmakla yükümlüdür. Bu bağlamda, infografikte yalnızca belirli uyruklara (çoğunlukla Orta Asya, İran ve komşu ülkeler) yer verilmesi, yabancı nüfusun etnik ve coğrafi kompozisyonu

hakkında seçici bir algı yaratmakta ve diğer uyruklardan gelen göçmenlerin sayısal görünürlüğü bastırılmaktadır.

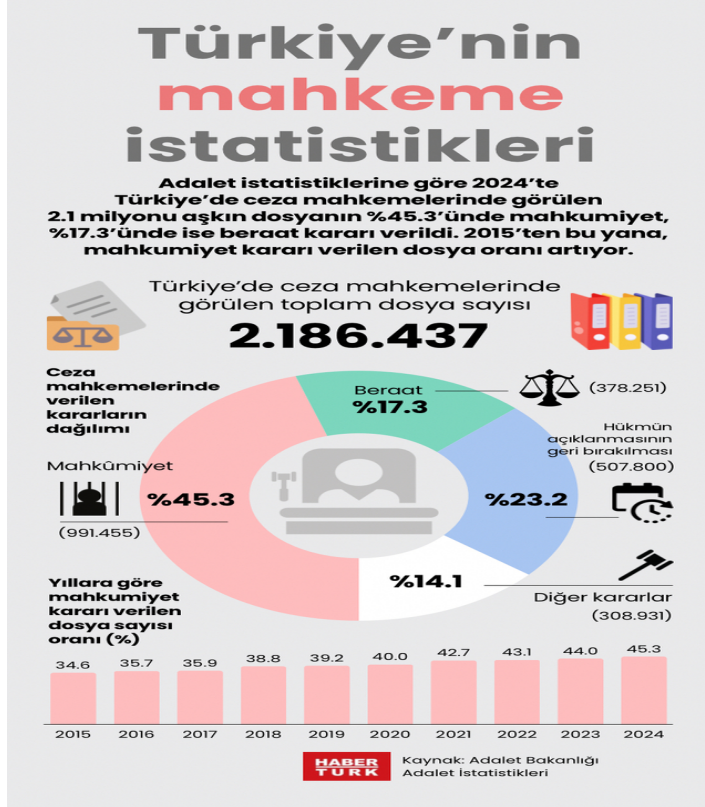
Şekil 12. 8 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Şekil 12’de yer alan “Türkiye’de ikamet eden yabancı sayısı” başlıklı infografik, metnin bağlamı açısından sorunludur. Renk ve kategori kullanımı açısından manipülasyon örneği olarak değerlendirilmektedir. Pinto’nun (2017) veri görselleştirmelerinde “çerçeveleme” (framing) etkisini incelediği çalışmalarında vurguladığı üzere, belirli kategorilerin öne çıkarılması ya da gizlenmesi, okuyucunun algısında belirli çıkarımları tetikleyebilir. Bu infografikte de hem renk kullanımı hem de kategori seçimi, bu etkiyi güçlendirmektedir. Ayrıca “Antalya’daki yabancı sayısı” grafiği bağlam açısından sorunludur. Her ne kadar zaman serisi sunulmuş olsa da, düşüşün nedeni açıklanmadığı için grafik Pinto’nun tanımladığı “bağlamdan kopukluk” problemine örnek teşkil eder. Pinto’nun çerçeveleme matrisine göre, bu görselleştirme, “*söylemsel çerçeveleme*” (discursive framing) yoluyla izleyicide belirli duygusal ve siyasi çağrışımlar yaratabilecek şekilde yapılandırılmıştır. Aynı zamanda, grafiksel sadelik izlenimi yaratılarak verinin yüzeyde kolay anlaşılır olduğu düşünülse de Cairo’nun uyardığı gibi, bu sadelik gerçekte karmaşık bağlamsal unsurların gizlenmesine neden olur; bu da “sade ama eksik anlatım” olarak değerlendirilir. Kress ve van Leeuwen’in (2020) modeline göre, renkler ve semboller yalnızca estetik öğeler değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik göstergelerdir. Grafiklerde kullanılan kırmızı, mavi veya gri tonları; sıcaklık, tehdit, güven veya tarafsızlık gibi çağrışımlarla izleyicide belirli duygusal tepkiler üretir. Bu durum, infografiklerin yüzeyde teknik doğruluk iddiası taşıırken, derin yapıda ideolojik konumlanmalar inşa etmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, bu infografik yalnızca bilgi sunma amacı taşımakla kalmayıp,

görsel yapılandırmalar ve veri seçimi üzerinden izleyicide belli bir göçmenlik algısı inşa etmeye katkı sağlayan bir manipülasyon örneğidir. Görselleştirmenin tarafsız sunumdan uzaklaştığı söylenebilmektedir.

Şekil 13. 15 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Şekil 13'te yer alan Habertürk tarafından yayımlanan "Türkiye'nin Mahkeme İstatistikleri" başlıklı infografik, 2024 yılına ait ceza mahkemesi kararlarına ilişkin sayısal verileri kamuoyuna sunarken, aynı zamanda grafiksel ve görsel düzenlemeler yoluyla belirli bir yargı söylemini yeniden üretmektedir. Bu bağlamda infografik, veri gazeteciliği kapsamında görsel temsilin nesnel veri aktarımının ötesine geçerek anlam inşasına hizmet ettiğini savunan temsil kuramları (Hall, 1997) ve medya söylem analizine dayanan kuramsal çerçevelerle okunabilir. Grafik, ceza mahkemelerinde görülen toplam 2.186.437 dosyanın %45,3'ünde mahkûmiyet kararı verildiğini ön plana çıkararak, bu oranı merkezde geniş bir renk bloğu (pembe) ile sunmakta ve görsel dikkat hiyerarşisini bu oranın lehine kurmaktadır. Buna karşılık beraat (%17,3) ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması (%23,2) oranları daha düşük kontrastlı renklerle ve küçük tipografiyle verilmiş, böylece bu kararların algısal etkisi zayıflatılmıştır. Grafik, yıllara göre artan mahkûmiyet oranlarını görselleştirerek bu eğilimi dramatize etmekte; böylelikle yargı sisteminde giderek artan cezalandırıcı eğilimin kamusal bilinçte daha güçlü bir yer edinmesini amaçlamaktadır. Yıllara göre artan mahkûmiyet oranı ise bağlamsız şekilde verilerek sosyal, yasal veya kurumsal nedenler dışlanmış; "diğer kararlar" gibi açıklanmayan kategorilerle birlikte bu durum, verinin bütünlüğünü zedeleyen bir "gizleme" örneği oluşturmaktadır. Bu tür *seçici sunumlar*, kamuoyunun adalet sistemine ilişkin algısını yönlendirme potansiyeli taşıyan, dikkatli medya okuryazarlığı gerektiren manipülatif anlatılardır. Bu bağlamda infografikte *seçici veri sunumu*, *çerçeveleme (framing)*, *görsel baskınlık oluşturma* ve *renk temelli manipülasyon* gibi medya manipülasyon türlerinin izleri

sürülebilir. Dolayısıyla, görünürde teknik ve nesnel veri aktarımı izlenimi veren bu infografik, veri gazeteciliğinin sınırlarında yer almakta ve belirli bir söylemi görsel olarak inşa ederek okuyucunun algısını yönlendiren bir medya söylemine dönüşmektedir. Bu durum, izleyicinin adalet sistemine dair algısını sistematik biçimde yönlendirme potansiyeline sahiptir ve dolayısıyla infografik aracılığıyla gerçekleştirilen örtük bir manipülasyon biçimi olarak değerlendirilmelidir.

Şekil 14. 22 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Habertürk'ün yayınladığı Şekil 14'te verilen bu infografik, 2013-2024 yılları arasında ülkelerin yapay zekâ yatırımlarını görselleştirirken veri sunumu yoluyla izleyici algısını yönlendiren çeşitli manipülasyon biçimleri içermektedir. Grafik, belirli ülkeleri öne çıkararak (özellikle ABD ve Çin), diğer pek çok ülkeyi dışarda bırakarak *seçici veri sunumu* yoluyla manipülasyon yapılmıştır. Bu da küresel yatırım dağılımı hakkında eksik ve yanıltıcı bir izlenim oluşturabilmektedir. Pasta grafik biçimindeki alan kullanımı, özellikle ABD'nin yatırımlarını abartılı biçimde vurgularken, renk seçimleri (ABD için mavi, Çin için kırmızı) izleyicide politik ve duygusal çağrışımlar uyandırabilecek şekilde düzenlenmiştir. Daire alanlarının görsel etkisi, sayısal değerlerden daha baskın hale gelerek orantısız bir güç algısı yaratabilir (örneğin, ABD'nin 471 milyar \$ yatırımı Çin'in 119 milyar dolar yatırımından daha büyük olsa da, grafiksel alan farkı aşırılaştırılmıştır). Ayrıca görseldeki yerleşim ve hiyerarşi, ABD'nin merkeze alınarak görsel üstünlük kazanmasına neden olurken, metinlerde kullanılan söylem de bu liderlik algısını pekiştirir. Kaynak olarak yalnızca "AI Index Report" ifadesine yer verilmesi ise bilginin şeffaflığı ve doğrulanabilirliği açısından yetersizdir. Tüm bu unsurlar, görselin yalnızca bilgi sunma amacı taşımadığını, aynı zamanda veri yoluyla ideolojik bir çerçeve kurduğunu ve izleyicide belirli bir dünya görüşünü yerleştirmeye çalıştığını göstermektedir. "Son 10 yılın yapay zeka yatırımları" ifadesi büyük puntolarla sunulmuş ve ABD'nin liderliği metinle de

desteklenmiştir. Bu tür anlatım, haberin görselleştirmeyi destekleyici şekilde retorik bir üstünlük çerçevesi kurmasına neden olabilmektedir. Bu infografik, bilgi aktarımı kadar algı yönlendirme potansiyeli taşıyan unsurlar içermektedir. Görselin dili ve kurgusu, veri temelli bir nesnellik iddiası taşısa da, seçimler yoluyla stratejik bir anlatı inşa edilmiştir. Dolayısıyla, infografik hem bilgi iletimi hem de ideolojik çerçeveleme işlevi görmektedir. Bu durum, medyadaki infografiklerin nesnellikten uzaklaştırılabileceğine ve izleyici üzerindeki algı gücünün yüksek olduğuna işaret etmektedir (Cairo, 2012; Tufte, 1983).

Trthaber.com Analizi

TRT Haber’de belirtilen tarihler arasında toplamda 22 infografik haber yayınlanmıştır. Bu infografikler içeriksel ve görsel boyutlarıyla, yapılandırılmış bir analiz matrisine dayalı olarak incelenmiştir. İncelemeler sonucunda, infografiklerin büyük çoğunluğunun belirtilen ilkelerle büyük ölçüde örtüştüğü, ancak 2 örnekte manipülasyona işaret eden unsurların bulunduğu saptanmıştır. Tespit edilen bu sorunlu yapılar, kuramsal çerçeve ışığında ayrıntılı biçimde tartışılmıştır.

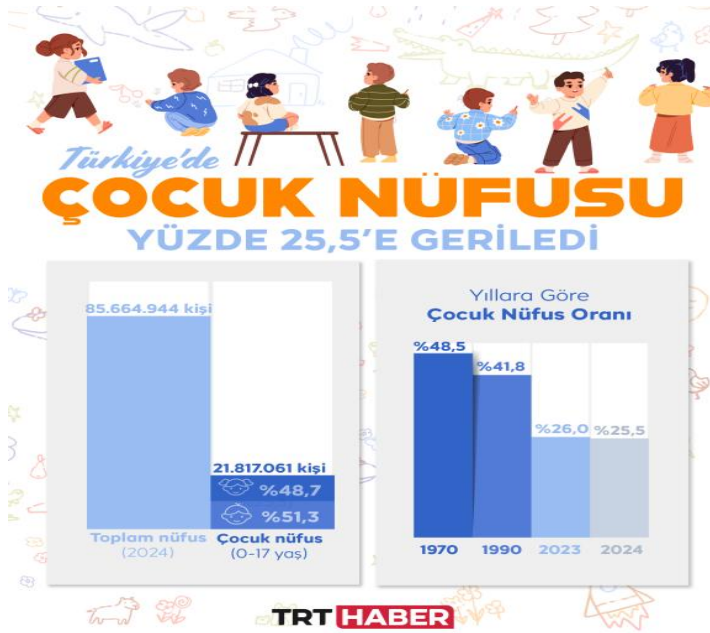
Şekil 15. 5 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Şekil 15'te belirtilen TRT Haber'in "Tekstil Çöplükleri Oluşuyor" başlıklı infografiği, küresel tekstil atığına dikkat çekmek amacıyla hazırlanmış çevre temalı bir görselleştirme örneğidir. Cairo'nun tanımladığı "görselleştirme yoluyla yönlendirme" türlerinden biri olan "bağlamdan koparma" bu infografikte dikkat çekmektedir. Örneğin, Çin'in 22 milyon ton, ABD'nin 17 milyon ton, AB'nin 6,95 milyon ton tekstil atığı ürettiği verisi sunulmuş; ancak bu sayısal veriler görsel olarak ölçekli karşılaştırma içeren bir grafikte değil, yalnızca simgesel ikonlar ve bağlantı çizgileriyle aktarılmıştır. Bu sunum, sayısal farkların algısal büyüklüğünü bulanıklaştırmakta, okuyucunun ülkeler arasındaki farkı doğru değerlendirmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, Cairo'nun (2016) uyardığı gibi, verinin teknik olarak doğru olsa bile grafiksel sunumunun yanıltıcı bir algı oluşturabileceğini gösterir. Ayrıca Kress ve van Leeuwen'in (2020) görsel söylem çözümlemesi yaklaşımına göre, bir infografikteki unsurların yerleşimi, renk yoğunluğu ve bakış yönü, izleyicinin dikkati üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Görselde hangi unsurun merkezde, hangisinin çevrede konumlandığı; bilgiye yönelik algısal hiyerarşiyi ve dolayısıyla ideolojik yönlendirmeyi belirler. Bu bağlamda grafikte,

belirli bir veri grubunun ön plana çıkarılması veya geri planda bırakılması, temsili düzeyde bir anlam önceliği yaratmaktadır. Pinto (2017) infografiklerde doğruluk, bağlamsallık ve açıklık ilkelerini öne çıkarır. Bu infografikte 215 trilyon litre su kullanımı ve 15 bin kimyasal maddeden bahsedilmekte, fakat bu rakamların yıllık mı, sektör geneline mi yoksa sadece üretim aşamasına mı ait olduğu açıklanmamıştır. Yani bağlam eksikliği, verinin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda bu yüksek rakamların infografikte dikkat çekici ikonlarla sunulması, duygusal etkiyi artırarak algı yönetimi yaratmaktadır. Görsel hiyerarşide, atık kovasına atılan kıyafet ikonları ve büyük puntuyla yazılan "92 milyon ton" metni merkezi konuma yerleştirilmiştir. Bu yerleşim, dramatik bir çevre krizi imajı üretmekte, izleyiciyi görsel merkezdeki semboller üzerinden duygusal olarak etkilemektedir. Bu, görsel merkezin ideolojik mesaj üretme işleviyle örtüşmektedir. Sayısal verilerin harita üzerinde yerleştirilme biçimi, ölçekli bir grafik yerine simgesel sunum tercih edilerek verilmiştir. Örneğin Çin'in atığı ABD'den daha fazla, bunu gösteren görsel alan veya ölçek farkı bulunmamaktadır. Bu da Wainer'ın (2016) uyardığı "*ölçek eksikliğiyle yanıltma*" biçiminde tanımladığı görsel manipülasyon türüne örnektir.

Şekil 16. 19 Nisan 2025 tarihinde yayınlanan haber infografik

Şekil 16'da yer alan Trthaber.com sitesinde yayınlanan "Türkiye'de Çocuk Nüfusu Yüzde 25,5'e Geriledi" başlıklı haber infografik, ilk bakışta TÜİK verilerine dayalı istatistiksel bir sunum gibi görünmekle birlikte, yanıltıcı veri görselleştirme teknikleri, infografik haber ilkeleri, görsel göstergebilim modeli ve Görsel Yalanlar Stratejisi temelinde incelendiğinde çeşitli yönlendirme biçimleri içeren görsel çerçeveleme unsurları barındırmaktadır. İnfografikte sunulan grafiklerden biri, 2024 yılında toplam nüfusa oranla çocuk nüfusunun (0-17 yaş) mutlak sayısını ve oranını göstermektedir. Diğerleri ise çocuk nüfus oranının yıllara göre değişimini sunmaktadır. Ancak Cairo'nun uyardığı üzere, bu tarz görsellerde *eksensel çarpıtma* ve *bağlam eksikliği* riskleri oluşabilir. Gerçekten de grafiklerde çocuk nüfus oranının düştüğü vurgulanmakla birlikte, doğurganlık oranları, göç dinamikleri ya da yaşlı nüfusun artışına dair hiçbir bağlamsal açıklama yapılmamış, bu da Pinto'nun "*bağlamsallık*" ve "*doğruluk*" ilkeleriyle çelişmektedir. Yıllar arası azalış yüzdesel olarak dramatize edilse de

grafik eksenleri sıfırdan başlatılmadığı için düşüş daha çarpıcı görünmektedir. Bu durum Cairo’nun tanımladığı “*görsel abartma*” (*visual exaggeration*) biçimine örnek teşkil eder. Görsel anlatı analizine göre, grafiklerin yerleşimi ve kullanılan renkler de anlam yönlendirmesine hizmet etmektedir. Özellikle 1970’teki %48,5 oranı koyu mavi ile verilmişken, 2024’teki %25,5 oranı soluk bir renk tonuyla sunulmuştur. Bu renk farklılığı, çocuk nüfus oranının “önemini yitirdiği” şeklinde görsel bir mesaj üretmektedir. Aynı zamanda başlıkta yer alan “Yüzde 25,5’e Geriledi” ifadesi büyük puntuyla sunularak izleyicide alarmist (kaygı uyandırıcı) bir algı oluşturulmakta, bu da Wainer’ın (2016) “duygusal etkili vurgular” stratejisiyle örtüşmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma, dijital habercilik bağlamında infografik temsillerin, haberin nesnel veri aktarımına hizmet eden araçlar olmanın ötesine geçerek, söylemsel anlam üretiminde aktif rol oynayan iletişimsel yapılar olduğunu ortaya koymuştur. Giriş bölümünde öne sürülen temel varsayım, infografiklerin yalnızca bilgiyi sadeleştiren araçlar olarak değil; aynı zamanda verinin seçimi, sunumu ve çerçevelenmesi yoluyla izleyici algısını yönlendiren potansiyel manipülasyon alanları olarak işlev gördüğüdür. Betimsel analizle desteklenen bulgular, bu varsayımı doğrular nitelikte olup, infografiklerin medya içeriklerinde tarafsızlık ve nesnellik ilkeleriyle çelişen biçimsel ve içeriksel stratejilerle üretildiğini göstermektedir. Araştırmanın örneklemini, 1-30 Nisan 2025 tarihleri arasında TRT Haber ve Habertürk’ün dijital platformlarında yayımlanmış infografik içerikler oluşturmaktadır. Bu tarih aralığında toplamda 42 infografik haber analiz edilmiştir. Söz konusu içeriklerin 6’sında manipülasyon yapıldığı görülmektedir. Özellikle bağlamdan koparma, eksen ve ölçek çarpıtması, seçici veri sunumu ve görsel hiyerarşi yoluyla algı yönlendirme gibi yöntemlerin sistematik olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tekniklerin yüzeyde nesnel veri sunumu izlenimi oluşturmalarına rağmen, özünde belirli bir anlatıyı ya da ideolojik pozisyonu destekleyecek biçimde tasarlandığı görülmüştür. Pinto’nun (2017)) infografik haberciliğe ilişkin öne sürdüğü “doğruluk, bağlamsallık, nesnellik, açıklık” gibi temel ölçütlerin sıklıkla ihlal edildiği bulgusu, infografiklerin çoğunlukla haberciliğin etik ilkelerinden uzak biçimde üretildiğine işaret etmektedir. Kress ve van Leeuwen’in (2020) görsel anlatının söylemsel yapısını çözümleyen göstergebilimsel yaklaşımı çerçevesinde yapılan analizler, infografiklerde kullanılan renk paletleri, grafik düzenlemeleri, bakış yönleri ve figüratif tercihler gibi unsurların, yalnızca estetik tercihler değil; aynı zamanda anlam üretiminde stratejik rol oynayan göstergeler olduğunu ortaya koymuştur. Bulgular, Kress ve van Leeuwen’in (2020) çok modlu söylem çözümleme modelinde belirtildiği üzere, görsel temsillerin ideolojik anlam inşasında aktif bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, Kress’in (2010) çok modlu iletişim kuramı ve Machin’in (2014) görsel ideoloji analizleriyle de uyumlu biçimde, infografiklerin tarafsız bilgi aktarımından ziyade söylemsel bir yeniden üretim alanı olduğunu göstermektedir. Görsel temsillerin biçimsel sadelik ve teknik doğruluk perdesi arkasında, çoğu zaman örtük ideolojik yönlendirmeler barındırdığı saptanmıştır. Bu bağlamda Wainer’ın (2016) “görsel yalanlar stratejisi” kavramsallaştırması da, özellikle grafik tasarım yoluyla üretilen yanıltıcı algı biçimlerinin analizinde aydınlatıcı bir çerçeve sunmuş; verinin teknik olarak doğru fakat temsil açısından manipülatif kullanımı vakalarında açıklayıcı bir analitik araç işlevi görmüştür. Elde edilen bulgular, dijital habercilikte infografiklerin yalnızca veri sunumu aracı değil, aynı zamanda medya söyleminin yeniden üretildiği stratejik iletişim formları olduğunu göstermektedir. Özellikle ekonomik göstergeler, göç olgusu ya da adalet sistemi gibi politik

hassasiyet taşıyan temalarda, infografiklerin görünüşte tarafsız veri temsili sunarken, aslında seçici veri kullanımı ve görsel yönlendirme yoluyla belirli anlam rejimlerini yeniden ürettiği görülmüştür. Bu durum, girişte dile getirilen “veri temelli nesnellik” iddiasının, dijital habercilik pratiklerinde infografik temsiller aracılığıyla söylemsel olarak kırılabilmesine yönelik kuramsal sorgulamayı güçlendirmektedir. Buna bağlı olarak, dijital habercilik ortamında infografiklerin etik sorumluluk çerçevesinde yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Veri gazeteciliği, teknik beceri setinin ötesinde; bilgi üretimi, temsil ve dolaşımı süreçlerinde politik-ideolojik bağlamlara duyarlı olunmasını zorunlu kılan bir meslek pratiği olarak değerlendirilmelidir. Görselleştirme sürecinde yapılan tercihler yalnızca görsel estetiği değil, aynı zamanda izleyicinin algı çerçevesini biçimlendiren söylemsel araçlardır. Bu yönüyle, infografiklerin biçimsel olarak estetik, içeriksel olarak ise yönlendirici yapılar üretmesi, dijital habercilikte nesnellik ilkesinin sınırlarını ciddi biçimde tartışmaya açmaktadır. Yapılan çalışmalar da bu tartışmalara önemli katkılar sunmaktadır (Yalman, 2024). Çalışmanın bulguları, medya kullanıcılarının yalnızca temel medya okuryazarlığı ile değil; aynı zamanda görsel ve veri okuryazarlığı gibi daha ileri düzey okuryazarlık biçimleriyle donatılmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, medya tüketicisinin eleştirel refleks geliştirmesi, dijital çağda dezenformasyonla mücadele ve demokratik bilgi dolaşımının sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir. Sonuç olarak, bu araştırma infografiklerin dijital medya ortamında yalnızca anlatı kolaylaştırıcı araçlar değil; aynı zamanda ideolojik anlam üreticiler olarak işlev gördüğünü ortaya koymakta; infografik habercilik pratiklerinin medya söyleminin yeniden üretiminde nasıl stratejik biçimde kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, veri gazeteciliği alanında yalnızca teknik doğruluk değil, aynı zamanda etik temsiliyet, bağlamsal bütünlük ve söylemsel sorumluluk gibi ilkelerin merkezde olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu manipülasyonların her zaman bilinçli ve kasıtlı bir yönlendirme amacı taşıdığı varsayılmamalıdır. Görselleştirme sürecinde görev alan gazeteciler ya da grafik tasarımcılar, çoğu zaman veri gazeteciliği ve görsel temsil konusunda özel bir eğitim almamış bireyler olabilmekte; dolayısıyla farkında olmadan, bilinçsiz biçimde yönlendirici infografikler üretebilmektedir. Özellikle zaman baskısı, görsel sadelik arzusu ya da estetik öncelikler gibi pratik gerekçelerle yapılan tercihler, etik ve söylemsel sonuçları yeterince değerlendirilmeden uygulanabilmektedir (Tufekci, 2018). Ancak bu durum, ortaya çıkan temsillerdeki yönlendirme etkisini ortadan kaldırmadığı gibi, görsel manipülasyonun haber içeriğine olan etkisini de hafifletmemektedir. Dolayısıyla, manipülasyonun kasti olup olmamasından bağımsız olarak, infografiklerin okuyucunun veriye dayalı gerçekliği algılama biçimini şekillendirdiği; kimi zaman yanıltıcı, bağlamdan kopuk ya da abartılı çıkarımlara zemin hazırladığı gerçeği değişmemektedir (Yalman, 2025). Bu nedenle infografik üretim sürecinin yalnızca teknik bir tasarım faaliyeti olarak değil; aynı zamanda etik, epistemolojik ve söylemsel sorumluluk taşıyan bir iletişim pratiği olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, infografik üretiminde görev alan medya profesyonellerinin veri okuryazarlığı, görsel okuryazarlık ve medya etiği konularında eğitilmesi büyük önem taşımaktadır. Aynı şekilde, medya kullanıcılarının da infografik içeriklere eleştirel bir gözle yaklaşabilmesi, bu tür görsel yönlendirmelerin etkisini sorgulayıp değerlendirebilmesi, demokratik ve şeffaf bilgi dolaşımı açısından temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bilinçli ya da bilinçsiz biçimde üretilen görsel manipülasyonların etkisinin azaltılması, ancak üretici ve tüketici taraflarında eşzamanlı olarak geliştirilecek farkındalık süreçleriyle mümkün olacaktır (Yalman, 2025). Bu çalışmanın bulguları, medya kullanıcılarının yalnızca temel medya okuryazarlığına sahip

olmalarının yeterli olmadığını; aynı zamanda görsel okuryazarlık ve veri okuryazarlığı gibi daha ileri düzey okuryazarlık biçimleriyle donatılmasının zorunlu olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, infografiklerin üretiminde etik sorumluluklar göz ardı edilmemelidir. Görsel ve veri manipölasyonları, ister kasıtlı ister bilinçsiz olsun, izleyiciyi yanıltma riski taşımaktadır. Medya profesyonellerinin doğruluk, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda hareket etmeleri, haberin güvenilirliğini ve kamuoyunun doğru bilgiye erişimini sağlamada temel bir gerekliliktir. Ayrıca, medya kullanıcılarının eleştirel okuryazarlık becerileriyle bu tür manipölasyonları fark edebilmesi, etik ihlallerin etkisini azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, hem üreticilerin hem de tüketicilerin etik farkındalıklarının artırılması, dijital haberciliğin kalitesini yükseltecek ve toplumun bilgiye olan güvenini güçlendirecektir.

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anderson, A. S. M. (2018). Social Media Use in 2018. Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/internet/2018/03/01/social-media-use-in-2018/>
- BİNARK, F., & Bayraktutan, G. (2013). Ayın karanlık yüzü yeni medya ve etik.
- Bounegru, L., Chambers, L., & Gray, J. (2012). The data journalism handbook. European Journalism Centre. Erişim adresi: <https://ejc.net/resources/the-data-journalism-handbook-1>
- Boyles, J. L. (2021). What Is Data Literacy? Journalism Research That Matters, 167. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197538470.003.0009>
- Bradshaw, P. (2017). Data journalism. In The Online Journalism Handbook (pp. 250-280). Routledge.
- Cairo, A. (2012). The Functional Art: An introduction to information graphics and visualization. Berkeley, CA: New Riders.
- Cairo, A. (2016). The truthful art: Data, charts, and maps for communication. Berkeley, CA: New Riders.
- Çelenk, S. (2008). Başka bir iletişim mümkün. İstanbul: IPS Vakfı Yayınları.
- D'ignazio, C., & F. Klein, L. (2020). Seven intersectional feminist principles for equitable and actionable COVID-19 data. *Big data & society*, 7(2), 2053951720942544. <https://doi.org/10.1177/2053951720942544>
- Dağ, P. (2020). Dünyada ve Türkiye'de: veri gazeteciliği!. Erişim adresi: <https://medium.com/@pinardag/dunyada-ve-turkiyede-veri-gazetecili-i-4e2a4703d074>
- Deuze, M. (2008). The changing context of news work: Liquid journalism for a monitorial citizenry. *International journal of Communication*, 2, 18-18.
- Few, S. (2009). Now you see it: simple visualization techniques for quantitative analysis. Analytics Press.
- Friendly, M. (2008). The golden age of statistical graphics. *Statistical Science*, 502-535. <https://doi.org/10.1214/08-STS268>
- Geray, H., & Aydoğan, A. (2010). Yeni iletişim teknolojileri ve etik. Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel (der.), Televizyon Haberciliğinde Etik, Ankara: Fersa Matbaacılık, 305-321.
- Gynnild, A. (2019). Visual journalism. The international encyclopedia of journalism studies, 1-8. <https://doi.org/10.1002/9781118841570.iej0274>
- Hall, S. (1997). Other. Representation: Cultural representations and signifying practices, 2, 223.
- Harrower, M., & Brewer, C. A. (2003). ColorBrewer. org: an online tool for selecting colour schemes for maps. *The Cartographic Journal*, 40(1), 27-37. <https://doi.org/10.1179/000870403235002042>
- Howard, A. B. (2014). The art and science of data-driven journalism.
- Kayser-Bril, N., Valeeva, A., & Radchenko, I. (2016). Transformation of communication processes: Data journalism. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1605.01956>
- Kirk, A. (2019). Data visualisation: A handbook for data driven design.
- Knaflig, C. N. (2015). Storytelling with data: A data visualization guide for business professionals. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2020). Reading images: The grammar of visual design. Routledge.
- Meyer, A. D. (1991). Visual data in organizational research. *Organization science*, 2(2), 218-236. <https://doi.org/10.1287/orsc.2.2.218>
- Pangrazio, L., & Selwyn, N. (2018). "It's not like it's life or death or whatever": Young people's understandings of social media data. *Social Media+ Society*, 4(3). <https://doi.org/10.1177/2056305118787808>
- Pavlik, J. V. (2013). Innovation and the future of journalism. *Digital journalism*, 1(2), 181-193. <https://doi.org/10.1080/21670811.2012.756666>
- Pinto, J. C. (2017). The relevance of digital infographics in online newspapers. *European Scientific Journal*, Special edition, (ISSN 1857-7881), 428-434. <https://doi.org/10.19044/esj.2017.v13n10p%25p>

- Rogers, R. (2009). The end of the virtual: Digital methods (Vol. 339). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789056295936>
- Saka, E. (2019). Türkiye’de internet. Türkiye internet tarihi. İstanbul: Alternatif Bilisim Derneği, 4-71. Erişim adresi: <https://ekitap.alternatifbilisim.org/pdf/turkiye-internet-tarihi.pdf>
- Segel, E., & Heer, J. (2010). Narrative visualization: Telling stories with data. *IEEE transactions on visualization and computer graphics*, 16(6), 1139-1148. <https://doi.org/10.1109/TVCG.2010.179>
- Similarweb. (2025). Erişim adresi: <https://www.similarweb.com/tr/top-websites/turkey/>
- TDK. (2025). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Tong, J., & Zuo, L. (2021). The inapplicability of objectivity: Understanding the work of data journalism. *Journalism Practice*, 15(2), 153-169. <https://doi.org/10.1080/17512786.2019.1698974>
- Tufekci, Z. (2018). It’s the (democracy-poisoning) golden age of free speech. *Wired*, 16(01), 2018. Erişim adresi: <https://www.wired.com/story/free-speech-issue-tech-turmoil-new-censorship/>
- Tufte, E. R. (1983). The visual display of. Quantitative Information, 13.
- Wainer, H. (2016). Truth or truthiness: distinguishing fact from fiction by learning to think like a data scientist. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316424315>
- Yalman, A. (2024). Veri gazeteciliği ve veri manipülasyonu. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Yalman, A. (2025). Dijital çağda veri gazeteciliği: manipülasyon riskleri, güvenilirlik ve uygulamalı bir veri okuryazarlığı analizi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 20(1), 186-216. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1589747>
- Zeller, F. (2022). The good, the bad, and the how-to of analysing. The SAGE Handbook of Social Media Research Methods, 363. Erişim adresi: <http://researchrepository.napier.ac.uk/Output/3088238>
- Zinderen, A. (2021). Veri gazeteciliğinde görsel hikâye anlatımı: Haberde görselleştirme ve infografik tasarım üzerine bir göz izleme çalışması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(3), 1861-1877. <https://doi.org/10.33206/mjss.909606>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Shaping Borders: The Evolution and Future of EU Migration Policies

Sınırların Şekillendirilmesi: AB Göç Politikalarının Evrimi ve Geleceği

Sibel Elif ÖZDİLEK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ufuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye

Ufuk University, Faculty of Economics and Administrative

Science, Department of International Relations, Ankara, Türkiye

elif.ozdilek@ufuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0907-8771>

<https://ror.org/04dj8ng22>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13.07.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 27.10.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Özdelik, E. S. (2026). Shaping borders: the evolution and future of EU migration policies. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 53-71. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1741239>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized-Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Shaping borders: the evolution and future of EU migration policies

Abstract

The existence of approximately 281 million international migrants in today's world, corresponding to 3.6% of the world's population, emphasizes the importance of the issue of migration in the eyes of states. As a result of the modern world, such an increase in human mobility has transformed the universe we live in into a global village, while expanding the sphere of influence of migration on states. The phenomenon of migration, which has affected states and societies throughout history, has created an effect that has shaped interstate economic and political relations, questioning their power, especially in the last thirty years. The geography of Europe has also faced many migration movements from the past to the present. While the European continent was a region of emigration until the First World War, it has become a region of immigration from the post-war period to the present. In the 2000s, the regional and global economic and political developments that were the driving factors for international migration increased the migration movement towards Europe in the same way. Therefore, Europe is an important region that needs to be examined in terms of migration movements in terms of international political and economic developments. Since its inception, the European Union has drawn the interest of individuals from various nations. Through its developmental phases, the European Union has evolved into a model not only in economic, social, and political aspects but also in terms of democracy. This level of advancement has led to continuous migration from other countries, driven by both appealing and unappealing factors. Following the 1960s, a significant number of migrants who moved to EU countries for economic opportunities have acquired citizenship in those nations. Nonetheless, new waves of migration continue to occur for economic and political reasons. Each member state of the European Union maintains its own laws and practices concerning migration and the integration of immigrants, while common regulations and practices have gradually developed across the Union. This study examines the inclusion policies for immigrants living in the European Union and those still coming to the region, and the extent of their effects.

Keywords: EU, migration policies, future implications

Sınırların şekillendirilmesi: AB göç politikalarının evrimi ve geleceği

Öz

Günümüz dünyasında uluslararası göç, küresel gündemin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Birleşmiş Milletler verilerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık %3,6'sına denk gelen 281 milyon kişi, doğduğu ülke dışında yaşamaktadır. Bu durum, göç olgusunun yalnızca bireysel tercih ya da ekonomik zorunluluklardan ibaret olmadığını; aynı zamanda devletlerin güvenlik, ekonomi, sosyal yapılar ve dış politikaları üzerinde doğrudan etkiler doğuran çok boyutlu bir olgu olduğunu göstermektedir. Modernleşme, küreselleşme ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte insan hareketliliği hız kazanmış; bu da özellikle son otuz yılda göçün hem sayısal hem de niteliksel olarak farklılaşmasına neden olmuştur. Göç olgusu tarih boyunca birçok toplumun siyasal ve kültürel yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak günümüzde bu etki daha karmaşık ve yönetilmesi güç bir hal almıştır. Bu bağlamda Avrupa kıtası, göç hareketlerinden doğrudan etkilenen başlıca bölgelerden biridir. Tarihsel olarak 20. yüzyılın başlarına kadar dışa göç veren Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla göç alan bir kıta konumuna gelmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Ortadoğu ve Afrika başta olmak üzere birçok bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik krizler ve silahlı çatışmalar, Avrupa'ya yönelen göç akınlarını daha da yoğunlaştırmıştır. Avrupa Birliği, bu süreçte hem ekonomik kalkınma modeli hem de demokratik değerleri nedeniyle birçok göçmen için cazip bir hedef haline gelmiştir. 1960'lardan itibaren yaşanan iş gücü temelli göç hareketleri zamanla kalıcı yerleşimlere ve vatandaşlık kazanımlarına dönüşmüş; bu durum, Avrupa toplumlarının sosyo-kültürel yapılarında köklü değişimlere yol açmıştır. Günümüzde ise göç yalnızca ekonomik saiklerle değil, savaş, çevresel krizler, otoriter rejimlerden kaçış gibi pek çok faktörle birlikte gerçekleşmektedir. Avrupa Birliği'ne üye devletler, göç ve entegrasyon politikalarında ulusal egemenliklerini sürdürürken, aynı zamanda ortak göç politikaları oluşturma konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, AB genelinde sosyal kapsayıcılığı artırmaya ve göçmenlerin toplumsal yaşama uyumunu sağlamaya yönelik birçok strateji geliştirilmiştir. Bu çalışma, Avrupa Birliği'ne yönelik göç hareketlerini tarihsel gelişimiyle birlikte ele almakta; AB'nin göçmen politikalarını, entegrasyon sürecini ve sosyal kapsayıcılık yaklaşımını çok boyutlu bir perspektiften analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu politikaların, hem ev sahibi toplumlar hem de göçmen toplulukları üzerindeki sosyo-politik etkilerini incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: AB, göç politikaları, gelecekteki etkileri

Introduction

The rapid development of information technologies and media; the ability to travel at lower costs but faster, as a result of globalization, has turned the world into a “global village”, as Dalglish puts it (Dalglish, 2006). The term began to take on its contemporary meaning from an economic perspective in the 1960s, and more specifically in the realms of media and culture around 1964. Marshall McLuhan’s famous assertion that “the world has become a global village” represents a significant milestone in the conceptualization of globalization. This statement highlights the role of media in spanning the globe and linking societies by facilitating widespread communication and mutual awareness (McLuhan, 1964).

Today, the international movement of people has become an indispensable part of modern life, or in a sense, a necessity. While accessibility naturally causes an increase in human mobility, wars and conflicts have also formed another leg of this mobility. According to the United Nations Economic and Social Affairs Council, the world population today is 8.2 billion (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2024). Approximately 281 million of these people, corresponding to 3.6% of the world population, are international migrants. In 2020, the number of displaced people was 89.4 million. Of this number, 26.4 million are refugees and 4.1 million are asylum seekers. The total number of internally displaced people is 55 million, of which 48 million are people fleeing conflict and violence, while 7 million are refugees fleeing disasters (McAuliffe and Triandafyllidou, 2021).

The determination of appropriate integration policies by countries depends on the final result they want to achieve, and this situation varies from country to country. Since the topic to be discussed specifically targets integration policies implemented for immigrants, considering the popularity of migration, integration and integration issues in public discourse, an attempt will be made to outline the socio-political aspects of basic topics such as education, health and labor market, which shape integration policies, in order to clarify the complexity of the issue.

The theoretical information that constitutes the basic information of the study is based on academic literature, articles and internet publications. The theoretical part of the research aims to discuss important terminologies by explaining the general definitions and ideas of these terms. In addition, the study pays special attention to the historical and current developments of migration.

The first section includes basic information on the subject under discussion in order to provide a basic understanding of the subject in question. This section, which is the theoretical background of the study, provides an understanding of frequently used terms and terms necessary for the purpose of the study. While the concepts of migration and integration are explained in this section, the main goal is to avoid possible misconceptions and increase the comprehensibility of the study.

The study consists of four main sections; the first section, as mentioned above, consists of theoretical explanations including terms and definitions on migration. In this section, basic information on migration and integration is emphasized. The concept of integration is particularly focused on, and different dimensions and definitions of integration are examined. The second section first explains the European Union, the concept of Europe and the policies of the Union on migration starting from the early periods. Then, the situation of immigrants

in the Union, the Union's perspective on migration and integration, and the integration policies drawn for the member States are discussed in general terms.

The current situation of immigrants is examined by looking at demographic, socioeconomic and sociopolitical dimensions. In the third section, the integration policies of various European countries are explained by first mentioning the country's migration history and perspective on immigrants. In the fourth section, data on the future of EU migration policies are given and detailed analysis is made. In the conclusion, a general assessment is made.

1. Conceptual Framework of Migration and Integration

In this section, the phenomenon of migration, which has a momentum that reshapes the structure of societies by affecting them culturally, politically, economically and socially and can deeply affect the population components of countries, and the basic concepts related to migration will be defined, and then the concept of integration will be explained.

1.1. Conceptual Framework of Migration

In the 20th century, which Castles and Miller defined as the "Age of Migration", due to the increase in population mobility, the concept of migration has become a popular concept and has not actually entered the literature as a concept invented by modernism. Migration has been a part of human history from the earliest times to the present (Castles and Miller, 2008). According to those who believe in Abrahamic religions, human history began with the migration of Adam and Eve from heaven to earth, and the concept of migration first took its place in the minds of human beings in this way. Under this heading, first, the concept of migration will be explained, and then the basic concepts related to migration will be explained.

1.1.1. The Concept of Migration

The concept of migration, which is not seen as a new concept, is based on the need to escape from centuries of conflict and persecution, and the desire to find new and better opportunities elsewhere. Especially in the years following World War II, migration began to take on a global character, encompassing many parts of the world. The facilitation of movement between countries thanks to technological developments has been the main driving force of this transformation. While cross-border human movements have shaped people and communities since ancient times, the reason they have been accepted as a distinctive element in recent years is, as Castles and Miller have stated, the global scope of these movements, their centrality in local and international policies, and their economic and social consequences. In addition, another reason is that these movements can rapidly affect the lives of millions of people and inexorably shape the fate of states and societies together (Castles and Miller, 2008).

The first scientific article on migration in the literature is known as the "Laws of Migration" and was written by the English geographer Ernst Georg Ravenstein (1843-1913). (Yalçın, 2004). In this article dated 1885, Ravenstein explained migration patterns both within nations and between countries while also drawing the outlines of today's migration laws. Ravenstein's basic laws and additional laws derived from his work have been the precursors to many serious migration models today. Ravenstein was inspired by the English epidemiologist Dr. William Farr (1807-1883), who said, in his own words, "Migration continues without a specific law" (Ravenstein, 1885). The basis of his migration model is formed by two concepts he called "absorption" and "dispersion". Ravenstein stated that the regions that absorb

migration are the main centers of trade and industry; He emphasized that the regions that dispersed due to migration were generally agricultural regions. (Ravenstein, 1885). In this sense, according to Ravenstein, the main factors affecting migration are economic reasons and distance. In addition, although migration is caused by different reasons such as adverse climatic conditions, high taxes, and environmental pressure, the main factor affecting migration is the desire of individuals to increase their financial well-being and the demand for paid labor by employers in places that have become central in industrial and commercial areas. (Dedeoğlu and Ekiz Gökmen, 2020).

It is seen that a significant literature has emerged on the definition of migration, its causes and the management of migration processes from the past to the present. The uninterrupted continuity of migration events and the manifestation of new and unique conditions in each migration event lead to changes in the definition and content of the concept of migration. For this reason, it is possible to come across many definitions of migration in the literature.

In the article "A Theory of Migration", which is one of the frequently cited sources in migration studies, Lee defined migration as the permanent or periodic change of settlement (Lee, 1966). In this definition, there are no distinctions regarding the distance of the migration movement, whether it is voluntary or involuntary. Instead, he preferred to interpret migration in a broad way, stating that it does not matter whether the migration movement is short or long, easy or difficult. What Lee tries to draw attention to in this definition is the fact that every migration action has a starting point and a destination, and that there are obstacles between the starting and destination points. Finally, Lee said that the decision to migrate is determined by "the area at the starting point, that is, the factors at the origin point, the factors at the destination point, the obstacles that will intervene and personal factors" (Lee, 1966). It can be said that these findings of Lee are parallel to Ravenstein's views in defining the characteristics of the centers of immigration and emigration.

Petersen, on the other hand, examined migration by dividing it into five typologies; "Primitive Migration, Forced Migration, Impelled Migration, Free Migration and Mass Migration" (Petersen, 1958). When Petersen's five-way distinction is examined in detail, it is seen that migration can actually be classified under two main concepts. According to Yalçın, these five typologies can be gathered under the headings of "voluntary and forced migration". In line with this classification, in voluntary migration, the will to migrate belongs to the individual from the beginning to the end of the migration. In other words, the freedom to change location or not belongs to the individual. In forced migration, there are two different situations. The first is a controlled change of location under the supervision of an official authority (such as the state). The other is involuntary displacement, which is carried out without the will to migrate in order to escape from the negative situation created by factors such as war, conflict, and violence (Yalçın, 2004). Bartram, Poros, and Monforte define forced migration as "an action that occurs as a result of pressure and threats to the life struggles or welfare levels of individuals, resulting from various situations ranging from economic crises to violent conflicts" (Bartram et al., 2017). The distinguishing element here is the element of coercion.

In fact, before defining the types of migration, Bartram, Poros and Monforte, who saw the concept of migration as a fundamentally geographical phenomenon, defined the phenomenon of migration as "the temporary or permanent settlement of people from one

country to another, or at least the movement of people to a new settlement located further away from their current residence” (Bartram et al., 2017). Similarly, the International Organization for Migration defined the concept of migration geographically as “the crossing of an international border by a person or group or the movement of people within a State; population movements in which people change places, regardless of their duration, structure and reason” (Glossary of Migration Terms, 2022). According to the definition, these population movements also include people requesting family reunification, refugees, those forced to migrate for economic reasons and displaced persons.

Finally, although the concept of migration has been tried to be explained with various definitions in the literature, it would be useful to state the idea put forward by Massey and his colleagues that the theoretical concepts used by social scientists to define international migration were primarily shaped in the industrial age and that it includes its own economic regulations, social institutions, demography and politics (Massey, Arango, Kouaouci, Pellegrino and Hugo, 1998). Because migration, although it is subject to many definitions conceptually, covers all dimensions of social existence and requires an interdisciplinary perspective (Brettell and Hollified, 2014).

1.1.2. The Concept of Immigrant

When defining the phenomenon of migration, the concept of immigrant is simply defined as “a person who migrates”. When discussing migration statistics on the international platform, the concept of immigrant is generally used to encompass all migrants (Erbaş and Alioğlu Türker, 2019). With this calculation, 3.6% of the world's population is considered international migrants today. (McAuliffe and Triandafyllidou, 2021).

The International Organization for Migration defines the concept of migrant as follows: “There is no universally accepted definition of migrant on an international scale. The term migrant is generally understood to cover all situations in which an individual makes the decision to migrate of their own free will and for reasons of ‘personal convenience’, without the intervention of compelling external factors. Therefore, this expression has been accepted as valid for individuals and their family members who move to another country or region in order to improve their material and social conditions and to improve their expectations for themselves and their families. The United Nations defines a migrant as an individual who resides in a foreign country for more than one year, regardless of the reasons, whether it is voluntary or not, the migration route, and whether it is regular or irregular. Within the scope of this definition, individuals who travel for shorter periods with the status of tourist or businessperson are not considered migrants. However, common usage also includes some types of short-term migrants, such as seasonal agricultural workers who travel for short periods for the planting or harvesting of agricultural products” (Glossary of Migration Terms, 2021).

As can be understood from the definition above, although the terms immigrant and refugee are used in the same sense by many people these days, their meanings in the literature are different. Unlike refugees, immigrants are people who move to improve their lives not because of direct persecution or fear of death, but for the purpose of education, family reunification or finding a job. When immigrants want to return home, they do not face obstacles like refugees. If they choose to return home, they continue to be protected by their governments (Edwards, 2022). However, migration is not a static process and the migration

experience can take different forms from the starting point to the migration journey; at one or more destinations (Erbaş and Alioğlu Türker, 2019).

2. Methodology

This research is a documentary-type systematic review study. The research conducted with this method examined the effect of immigration on EU countries in the literature. In addition, by examining the existing research questions, it aims to reveal the effect of existing social consequences of immigration in a holistic manner. The research data were obtained by document analysis. Document analysis is a systematic procedure used to review or evaluate both printed and Internet and computer-based materials. Systematic review is a research model in which research findings related to specific topics are identified and synthesised, and it is carried out in stages (Corbin and Strauss, 2008).

3. European Union Migration Policies

The European Union is an intergovernmental and multinational organization formed by 27 member states, the majority of which are in the European continent, based on a number of founding treaties. While the Union requires agreement and consensus between states on some issues when making decisions, on some issues, supranational administrative bodies can make decisions without the need for agreement among members. In other words, the Union has "exclusive" authority on some issues and "shared authority" with member states on others. Under this heading, the process of the authority arrangements on asylum and migration, which will be examined, between the Union and member states historically will be explained by examining the founding treaties of the Union.

3.1. Single European Act

The task of the Community is explained in the second paragraph of the Treaty on the European Economic Community as "to ensure the harmonious development of economic activities throughout the Community, continuous and balanced growth, greater stability, a rapid increase in living standards and the establishment of closer relations among the States brought together by the Community, through the establishment of a common market and the gradual approximation of the economic policies of the Member States" (Fundamental Treaties Establishing the European Communities "ECSC, EEC, EAEC", 2022) and a timetable has been presented for the removal of obstacles to free movement within the Community by 1992. Because the cost of not being European causes the Continent to not be able to provide sufficient competitive advantage in the world market against the USA and Japan. Therefore, in this conjuncture, the Single European Act Treaty was signed on 28 February 1986 and entered into force in 1987 (Özcan, 2005).

Article 8 (a) of the Single European Act is particularly important in terms of asylum and immigration policy and should be explained. According to Article 8 (a)/ (2); "The Internal Market covers an area within which the movement of goods, persons, services and capital is ensured in accordance with the provisions of the treaty and where there are no internal borders" (Fundamental Treaties Establishing the European Communities "ECSC, EEC, EAEC", 2022). As clearly stated in the provision, the Treaty envisages a secure system where there are only external borders and internal borders are eliminated.

In order to achieve the goal of free movement in the system envisaged by the ATS, first of all, the countries in the Union must agree on issues such as asylum, immigration policies, the refugee issue, and the movement of foreign workers. Because the most critical point in

establishing the targeted free market is to ensure the security of the market border to be established.

In 1986, the "Ad Hoc Working Group on Immigration" was formed, comprising the interior and justice ministers from the member countries. This group focused on five key areas: "border control, visa policy, asylum policy, illegal migration, and communication technologies." Their efforts led to significant advancements in aligning the asylum and migration policies among the member states. Consequently, on 15 June 1990, they signed the "Convention on the Determination of the State Responsible for the Examination of Asylum Applications Made in a Member State of the European Community," commonly referred to as the Dublin Convention (Özcan, 2005).

Furthermore, the European Union has sought to establish measures aimed at preserving the integrity of the Union while managing both internal and external migration, reflecting its economic and political changes. In this regard, various agreements have been reached at the Union level during different times.

3.2. Schengen Agreement

In order to create a common European identity, the European Community countries decided to establish the Adonnino Committee in 1984, whose duties included working on the removal of police and customs controls at intra-community borders. During this period, especially because of the protests between Germany and France due to the problems experienced by truck drivers while crossing the border, Germany and France signed the "Saarbrücken Agreement" between themselves on July 13, 1984, which regulated the gradual removal of controls for those traveling between their common borders. After the signing of this agreement, the Schengen Agreement was signed on June 14, 1985, with the recommendations of the Committee and the participation of the Benelux countries, and it was decided that the controls applied to the common borders between the EC countries party to the agreement would be gradually removed (Özcan, 2005).

Although the Schengen Agreement is an important step towards ensuring free movement in the domestic market, security concerns have also increased rapidly for the countries that are party to Schengen. Problems experienced in general regarding issues such as the right to free movement, visas granted to third-country citizens, asylum, migration, terrorism, drug trafficking, illegal migration and organized crime have increased security concerns. The aim of Schengen is to strengthen external borders by converting internal border controls into external border controls. The greatest threat seen against the realization of this aim is the mass migration flow and illegal migration that may come from neighboring regions to the Schengen free movement area. Therefore, the most important goal of the union has been to combat illegal migration and irregular migration in order to keep its external borders strong and to be able to establish an agreed migration and asylum policy.

3.3. Dublin Convention

The "Convention for the Designation of the State Responsible for Examining Asylum Applications Made in a Member State of the European Community" was signed on 15 June 1990. The agreement, known as the Dublin Convention, entered into force on 1 September 1997. As of 1991, it was signed by all EC countries.

The Dublin Convention aimed to prevent asylum seekers from applying for asylum in the party countries simultaneously or one after the other, because individuals could apply for asylum in several countries at the same time in order to determine the state that would offer them the best international protection conditions (Özcan, 2005).

When assessing an asylum application made to the EU by a third country national in accordance with the Dublin Convention, certain mechanisms have been developed and various measures have been taken to clarify which Member State will be responsible for the application.

3.4. Treaty of Maastricht

Although the Maastricht Treaty was signed in 1992, it entered into force in 1993. In addition to economic integration, some headings were added to the Treaty that would also ensure political integration together. These headings are: "Common Foreign and Security Policy" and "Cooperation in Justice and Home Affairs". With the addition of these headings, the Union now took the name "European Union". The Treaty made some changes to the column structures. The European Economic Community, which will include the European Coal and Steel Community, the European Atomic Energy Community and the European Community, was included under the first column. This column operates in the field of economic integration. The second column is organized as "Common Foreign and Security Policy" and the third column is organized as "Cooperation in Justice and Home Affairs". These columns operate in the field of political integration. For example, the first steps were taken to act together by making arrangements in areas such as foreign policy, asylum policies, immigration policies, visa application, and the operations of law enforcement organizations (EU Overview, 2022). The reason for this statement is that decisions on the issues in the first column are made supranationally, while the issues in the second and third columns are made through intergovernmental decisions.

As Özcan explains, the third pillar covers cooperation issues that are considered to be carried out on issues of common interest such as asylum, migration, and border control. However, the member States have added a provision to the agreement that will allow some issues to be transferred to the first pillar (supranational) due to the importance of the issues in terms of economic integration (Özcan, 2005). The point to be noted here is that the issue of migration and asylum was later changed and seen as a security issue in order to create a free market and the decisions to be taken were transferred to supranational authority.

3.5. Treaty of Amsterdam

The Amsterdam Treaty, which entered into force on 1 May 1999, is important in terms of ensuring that the provisions of the Schengen Treaty are incorporated into EU law.

The Amsterdam Treaty has completed many issues in Maastricht and of course has also brought changes. With the Treaty, only cooperation efforts in the police and criminal fields remained in the third pillar and continued to maintain their intergovernmental nature, while the issues regulated in the third pillar in Maastricht were placed under the authority of the European Community. The importance of the third pillar is that the authority regarding the issues regulated here lies in the member states. The most important innovation brought by the Amsterdam Treaty regarding immigration and asylum is that it examines the issue within the framework of Title 4 and that the decisions taken by the Community are not only binding

for the member states, but can also have a direct effect on national legal systems as long as they comply with the criteria of the Court of Justice (Özcan, 2005).

Policies on visa, free movement of persons, asylum and immigration are examined under the fourth heading.

3.6. Tampere Summit

The Tampere Summit was held in Tampere, Finland, with the participation of European Heads of State, to determine a common strategy on freedom, justice and security. The main subject of the Summit, which was held on October 15-16, 1999, was to produce policies to stop illegal immigration on the continent, which had become a target for third-country nationals, and to ensure that external borders were properly controlled. The importance of the Summit in terms of migration was that before Tampere, the issue was being addressed as a temporary and intergovernmental agenda among European states.

3.7. Treaty of Nice

The Nice Treaty was signed on 26 February 2001. The date of entry into force is 1 February 2003. The Treaty has undergone some revisions in order to implement the principle of "enhanced cooperation" in practice. Common Foreign and Security Policy issues other than military and defense issues have been included in the scope of enhanced cooperation. In addition, some regulations have been made regarding the residence and travel rights of EU citizens. Some changes and new additions have been made to the Common Security and Defense Policy and to the issues on which cooperation is planned in the Justice and Home Affairs Area in order to regulate fundamental rights, visas, immigration and the fight against discrimination. In the third pillar, "Eurojust", which is necessary for judicial cooperation, has been established and the "Charter of Fundamental Rights of the European Union" has been adopted (EU Overview, 2022).

3.8. Treaty of Lisbon

On 13 December 2007, the Lisbon Treaty was signed, and it came into force in 2009 due to the arrangements established by the Member States within their own legal frameworks. This treaty modified the Maastricht Treaty, which serves as the foundational treaty of the European Union, granting the Union a legal personality that it previously lacked. Furthermore, the clarity of the Union's institutional structure was enhanced, and the title of the Treaty on the European Union was revised to "Treaty on the Functioning of the European Union" (Reçber, 2018). The Union's acquisition of legal personality strengthened the binding nature of its decisions on the Member States.

The Lisbon Treaty has explained the issue of migration in detail in paragraphs 77, 78, 79 and 80 of the Treaty on the Functioning of the European Union. According to the provisions, the authority in migration management is shared between the Parliament and the Council of the European Union.

With the 2009 Lisbon Treaty, the issue of immigration became a regular legislative procedure, requiring a joint decision between the European Parliament and the Council, or if not, a qualified majority vote. For the EU, immigration is a shared competence, but national governments can decide how many immigrants they will accept from outside the EU.

4. EU Immigration Policies

The European Union's migration policy is characterized by solidarity, forward-thinking, and comprehensive objectives. This policy aims to establish a balanced strategy to address both regular and irregular migration. There are two primary objectives that guide the EU in executing its migration policy. The first objective is to maintain a balanced approach to migration, which involves managing regular migration while also addressing irregular migration. This includes overseeing migration flows in a controlled manner, guaranteeing fair treatment for third-country nationals who are legally present in Member States, enhancing efforts to combat irregular migration—including migrant smuggling and other forms of smuggling like customs violations and drug trafficking—and promoting close collaboration with non-member countries across these areas. The ultimate aim of the EU is to create a framework of rights and responsibilities for regular migrants that aligns with those of EU citizens, facilitating their integration into the Union and its social fabric. The second objective focuses on fostering solidarity among the Union's member states by distributing financial responsibilities related to migration (Schmid-Drüner, 2022).

Following the explanation of the legal framework that underpins the EU's migration policy through its provisions, it can be concluded that the Union has consolidated its powers into four primary categories. The first category is "Regular Migration." The EU holds the authority to establish the criteria for entry and legal residency within a Member State, which includes provisions for family reunification for third-country nationals. Member States maintain the right to set acceptance rates for individuals from third countries seeking employment. The second category is "Combating Irregular Migration." The European Union is obligated to mitigate and prevent irregular migration, particularly through a robust return policy that aligns with fundamental rights. The third area of jurisdiction is "Readmission Agreements." The EU is empowered to enter into agreements with third countries regarding the readmission of third-country nationals who fail to meet the entry, presence, or residency requirements upon entering the country or who do not comply after their arrival. The final area of authority is "Integration." The EU is able to promote and assist the initiatives implemented by Member States aimed at facilitating the integration of legally residing third-country nationals. Nevertheless, there are no provisions within EU law for the harmonization of national laws and regulations (Schmid-Drüner, 2022).

When explaining the powers of the European Union regarding migration, it should be noted that the Union has a supranational authority in the first three headings, while in the integration section, it remains in a position that encourages countries more and that intergovernmental authority is at the forefront.

The migration policy of the Union has evolved alongside the institutional changes initiated by the Lisbon Treaty. As previously mentioned, this Treaty has made significant advancements in the management of migration. Enforced in December 2009, it established a new legal foundation for qualified majority voting and integration measures concerning regular migration. Now, the Union's ordinary legislative procedure applies to both irregular and regular migration policies, with the Parliament positioned as a co-legislator on equal terms with the Council. Additionally, paragraph 78(3) of the Treaty on the Functioning of the European Union stipulates that provisional measures in response to a sudden influx of third-country nationals into any Member State can only be implemented by the Council following consultation with the Parliament. Furthermore, the Lisbon Treaty clarified that the EU shares

its competences in this domain with member States, particularly regarding the number of immigrants a member State may permit to enter for work purposes (Article 79(5) TFEU). Lastly, the Court of Justice has been granted comprehensive jurisdiction over immigration and asylum matters (Schmid-Drüner, 2022).

According to Geddes, the architecture of the European Union's migration management after Lisbon is more intricate than contemporary, with the Schengen Agreement being the primary element shaping this management. Incorporated into EU law through the 1997 Amsterdam Treaty, it allows for free movement among member states without passport or customs checks at internal borders. The second key element is the Dublin Regulation, which has seen considerable reforms since 2007, alongside the Asylum Directives and the Common European Asylum System (CEAS), which encompasses the European Refugee Fund and the European Asylum Support Office (Hampshire, 2015).

While the founding treaties of the European Union are being explained, it is not explained in detail in this section, since it is examined how the perspective on migration management has changed in parallel. However, it is necessary to say that Schengen, in particular, represents a pool of sovereignty on the Continent and is one of the most visible and striking achievements of the EU, along with the monetary union.

When the "recent policy developments" regarding the Union's migration management are examined, it is seen that the Commission first published the report titled "Global Approach to Migration and Mobility (GAMM)" in 2011 in order to draw a general framework for relations with third countries. The report made evaluations in four different sections. These sections are; "regular migration and mobility, irregular migration and human trafficking, international protection and asylum policy, and the impact of migration and mobility on development". Then, in June 2014, a Strategic Directive was published for the period 2014-2020, focusing on the goal of "applicability of existing tools and measures for legislative and operational planning in the areas of freedom, security and justice to domestic law". The report emphasizes the need to ensure that regular migration is used in the best possible way, to provide protection to those in need, to combat irregular migration and to effectively manage borders (Schmid-Drüner, 2022). Thirdly, the European Agenda on Migration was published in May 2015, which will lead to the publication of guidelines on regular migration and asylum. Finally, the New Pact on Migration and Asylum was adopted in the 2020 work programme (New Pact on the Migration and Asylum, 2022).

Upon reviewing the "recent legal developments" concerning the Union's management of migration, it becomes evident that significant legislative changes have been enacted regarding irregular migration. The European Union has established legal frameworks in four distinct areas related to this issue. The first area is the "Facilitators Package," which encompasses the Commission Directives and has developed comprehensive laws addressing unauthorized entry into the country, transit entry, residency, and various forms of smuggling. Additionally, the EU Action Plan Against Migrant Smuggling for the years 2021-2025 has been adopted. The second area is the "Returns Directive," which outlines the common standards and procedures for the return of third-country nationals who are residing irregularly within the Union's territory. The third area is the Employers Sanctions Directive, which details the sanctions and measures that should be imposed on employers of third-country nationals living illegally in the Member States. Lastly, the fourth regulation pertains to expulsion, a

framework that has been in effect since 2001 and is adhered to by the Member States (Schmid-Drüner, 2022).

Regarding integration, the 2021-2027 integration and social inclusion action plan has been published. This plan will be discussed in detail under the heading where integration policies will be explained. In addition to providing funding support to integration policies, the EU also supports this policy with technology-based formations such as the European Migration Forum, the European Integration Website, the European Integration Network and the Expert Groups it established in 2002.

The process of enhancing the EU's prominent position in asylum and migration has proven to be quite challenging. The gradual development of a unified migration policy faced opposition from several member states, leading to a slow consolidation of the Union's asylum and migration framework over the years. While it is challenging to make broad generalizations about the various countries that joined the Union and their respective policies, it can be noted that during the 1950s and 1960s, there was a significant demand for immigrants in many Western European nations due to labor shortages. In the aftermath of World War II, which left Europe in ruins, countries sought to recruit inexpensive and adaptable labor from abroad to aid in their reconstruction and economic recovery. Unlike current attitudes and policies regarding migration, nations like France, Germany, and the Netherlands previously adopted measures to attract immigrants in order to fulfill their labor requirements. Following the World Economic Crisis of 1973, political discussions shifted due to the economic turmoil and the halt in labor recruitment, leading to a negative perception of immigration that contributed to an increasingly unstable public order rather than fostering supportive policies. Initially, as noted by Huysmans, immigration was assessed solely within the framework of social and economic rights for EC countries, aiming to establish an integrated labor market that allowed workers to move freely among member states. However, after the mid-1980s, economic migration to the EU started to be viewed as an alternative route, and the issues surrounding immigration and asylum began to blur together (Huysmans, 2006). Consequently, as Smith also pointed out, the European Union's motivation for developing a unified immigration policy became linked to its aspiration for a cohesive security policy (Smith, 2004).

5. An Economic-Political Assessment of EU Migration Policies

The EU's protection and security-oriented approach towards refugees affects asylum applications to EU countries. Number of people who applied for asylum in EU countries between 2013-22 shows that asylum applications to EU countries were at their highest levels in 2015 and 2016. Asylum applications exceeded 1 million for the first time as a result of the refugee crisis originating from the Middle East that the EU faced in 2015 and 2016 (European Commission, 2023a). However, it is seen that asylum applications decreased in the period after 2016 and remained stable until 2020. In 2020, it is noticeable that asylum applications decreased due to the impact of the Covid-19 pandemic. Asylum applications, which increased in 2021 compared to the previous year, increased significantly in 2022. In April 2023, 72,630 people applied for asylum in EU countries (European Commission, 2023a). In the same period of the previous year, that is, in April 2022, this figure was 54,350. Thus, there was a 34 percent increase compared to the previous year (European Commission, 2023a).

Top 8 EU countries with the highest number of asylum applications in 2022 shows that EU country with the highest number of asylum applications in 2022 was Germany, with approximately 244 thousand asylum applications (European Commission, 2023a). Germany is followed by France, with approximately 157 thousand asylum applications (European Commission, 2023a). In 2022, approximately 118 thousand asylum applications were made to Spain and approximately 113 thousand to Austria (European Commission, 2023a). When the first quarter of 2016, when migration to the EU was intense, is examined, similarly, 61 percent of first-time asylum applicants, with approximately 175 thousand applications, went to Germany (European Commission, 2023a). As can be seen from the data on asylum applications, Germany has become the primary destination country for asylum seekers in Europe.

In 2022, a total of 881,220 asylum applications were made by citizens of non-EU countries (European Commission, 2023a). The highest number of asylum applications was made by Syrian nationals with 131,970 (European Commission, 2023a). Syrian nationals were followed by Afghan nationals with 113,495 asylum applications (European Commission, 2023a). The third highest number of asylum applications was made by Venezuelan citizens with 50,050 (European Commission, 2023a).

Syria was undoubtedly the country where the war was most severe during the Arab Spring. A significant portion of the Syrian population was forced to migrate to many countries as refugees. Again, Germany stands out as the EU country with the highest number of asylum applications from the Syrian population. In 2016, when migration to the EU reached its highest level, 90 percent of Syrian nationals who applied for asylum in the EU appeared to be registered in Germany (Eurostat, 2023a).

If we look at the numerical data on the top ten countries where the population is concentrated in the EU countries, as of 2022, the EU countries have a population of 446.7 million. This figure constitutes 5.6 percent of the world population (European Commission, 2023b). With a population of 83.2 million, Germany constitutes almost two-thirds (66 percent) of the EU population (European Commission, 2023b). Germany is the country with the largest population among EU countries. Germany is followed by France with 67.9 million, and Italy with 59 million (European Commission, 2023b). There are 37.7 million foreigners in the EU in 2022. While 13.7 million of the foreign population in the EU are citizens of EU member states, 23.8 million are citizens of non-EU countries. The foreign population constitutes 8.4 percent of the total EU population (European Commission, 2023b).

According to the European Commission (2023b) data, if we look at the changing trend of the EU population between 1960 and 2100; if the general trend is taken into account, the change in the EU population over the years is thought-provoking. The EU population increased by 6.2 million due to migration movements towards the EU from 2012 to 2022 (European Commission, 2023b). However, in recent years, population aging has been observed in most of Europe. While the ratio of the population aged 20-64, which represents the working age population in the EU, to the elderly population aged 65 and over was 3.8 in 2002, it decreased to 2.8 in 2022 (European Commission Eurostat, 2023b). In fact, this ratio is expected to decrease to 1.5 by 2100 (European Commission, 2023b). In such a scenario, the change in the population structure will have serious effects and consequences in the socio-economic context. According to Eurostat estimates, the EU population will grow slowly by 2026 (453.3

million people), and will fall to 419.5 million by 2100 (European Commission, 2023b). Considering the faster population growth in the rest of the world, these developments will affect approximately 25 people worldwide each year, or 4.1 percent of the global population (European Commission, 2023b).

The first of the two dynamics shaping the EU migration policy is the security-focused migration policy within the scope of combating irregular migration, while the second is the growth-focused migration policy. Economic growth and migration constitute two sides of the coin in the EU's socio-economic policies. According to Hansen (2010), the EU's goal of combating illegal migration and its neo-liberal economic goals contradict each other. In other words, while the EU combats illegal migration, it also serves its neo-liberal economic goals with the profit it makes from the cheap labor of irregular migrants. At this point, the EU does not want refugees on its own territory and strives to keep them out. However, when it is in search of cheap labor, it does not allow borders to prevent this (Hansen, 2010).

When a general assessment is made, the EU has been in a dynamic development process in terms of migration management, both legally and institutionally, since the 1990s. However, as a result of the increasing migration pressure towards the EU, the EU countries have turned to migration policies that prioritize their interests, making it impossible to implement harmonious common migration policies. In addition, the financial burden created by refugees in terms of meeting their basic needs such as food, shelter, education, clothing, etc., and the funds spent for their socio-economic integration have caused EU countries to change their migration policies in line with their economic interests. Indeed, the migration process that started with the Arab Spring and evolved into a crisis has brought about differences of opinion within EU members. Because the EU, which approached the process with a humanitarian approach emphasizing responsibility and solidarity at the beginning of the process, turned to externalization, control and security-oriented policies in the process when migration reached mass dimensions. This contradiction has led to the damage of trust towards the EU, which plays an active role as a global actor in the international community, and to the questioning of its sincerity.

6. Future Implications of EU Migration Policies

The European Union's migration policies are currently undergoing significant transformation, particularly with the development and implementation of the New Pact on Migration and Asylum. This framework aims to balance humanitarian responsibilities with security concerns, while addressing the ongoing challenges posed by irregular migration. By revising its approach, the EU seeks to create a more efficient, equitable, and resilient migration system that responds to both internal and external pressures (European Commission, 2025).

One of the primary implications of these evolving policies is the enhancement of solidarity among member states. The New Pact introduces mechanisms that encourage countries to share the responsibility of hosting migrants more equitably, thereby alleviating the burden on frontline states such as Greece, Italy, and Spain. This approach aims to strengthen cohesion within the Union and promote fairer distribution of migration responsibilities (European Council, 2024).

Another key implication involves the streamlining of asylum procedures. The EU is working to standardize application processes and reduce disparities in asylum decisions across member states. By making the system more efficient, the EU intends to accelerate the

processing of claims while ensuring fairness and compliance with international obligations (European Commission, 2025).

In addition to asylum reforms, the EU is emphasizing legal migration channels, such as work permits and student visas, to mitigate irregular migration and human trafficking. By providing structured pathways for migrants, these policies aim to meet labor market demands, foster economic growth, and uphold migrants' rights (Business Europe, 2024).

Integration policies also form a crucial part of the EU's future approach. Measures such as language courses, vocational training, and community engagement programs are designed to promote social and economic inclusion of migrants. Successful integration is expected to enhance social cohesion, reduce marginalization, and contribute to the overall stability of EU societies (European Commission, 2025).

Technological advancements in migration management are another significant development. Digital tools and artificial intelligence are increasingly used for border control, visa processing, and asylum applications. While these technologies enhance efficiency, they also raise concerns regarding data privacy, discrimination, and ethical use of automated decision-making systems (International Organization for Migration [IOM], 2024).

Finally, migration policies have important implications for demographics and labor markets. Given the aging populations in many EU countries, migration is viewed as a key tool to address labor shortages and sustain economic growth. By attracting younger and skilled migrants, the EU hopes to ensure the resilience of its workforce and the long-term competitiveness of its economies (European Political Strategy Centre [EPSC], 2024).

In conclusion, the future of EU migration policies is characterized by a complex interplay of humanitarian, economic, and security considerations. Their success will largely depend on effective implementation, cooperation among member states, and the ability to adapt to evolving global and regional migration dynamics.

Conclusion

Migration has deeply affected world history as a phenomenon for thousands of years. All kinds of migration movements that occur on a global scale have become a cross-border phenomenon that not only concerns the sovereignty and security of migrant-receiving and migrant-sending countries, but also affects the political, humanitarian, economic and developmental international relations agenda with its multidimensional dynamics. For this reason, it is natural to discuss international migration waves in terms of both quantity and quality in the countries they originate from, pass through and arrive at. Therefore, it can be considered as a natural result of this situation that countries take political actions and create policies based on these population movements.

Today, states are not content with eliminating threats to their military and political security alone in order to ensure their social security. Because, as a result of the globalizing world, social security today also necessitates the protection of traditions, religious beliefs, culture and identity as well as sociological factors. In terms of social security, as a result of the population movements created by the phenomenon of migration, which is seen as a threat by many countries, the collective identities of societies may interact with each other and intense migration flows may lead to the loss of identities and societies losing their own characteristics. From this perspective, migration is discussed as a risk that threatens the

demographic and social fabric. This situation, which can also be defined as the invasion of one social group by another, underlines that migration is a phenomenon that can trigger existential insecurity. As a result of these reasons, the European Union and Germany have begun to build most of the migration policies they have redeveloped today on this feeling of insecurity.

The absence of a clear common migration policy in the European Union naturally causes the policies and practices developed in this area to constantly change depending on economic, political and social developments. Since the number of its members is increasing and it has a structure that is constantly renewed, efforts are still ongoing today to develop a migration policy that can adapt to changing situations.

Kaynakça

- AB'ye Genel Bakış. (2024). Retrieved from: https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf
- Bartram, D., Poros, M. V., & Monforte, P. (2017). *Göç meselesinde temel kavramlar*. Ankara: Hece Yayınları
- Brettell, C. B., & Hollifield, J. (2014). *Migration theory: Talking across disciplines* (3rd ed.). Routledge
- BusinessEurope. (2024). The future of EU migration policy - a BusinessEurope position paper. Retrieved from: <https://www.besbusiness.eu/publications/the-future-of-eu-migration-policy-a-business-europe-position-paper/>
- Castles, S., & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri* (Trans. A. Bayram). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research (3rd ed.): Techniques and procedures for developing grounded theory*. SAGE Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452230153>
- Dalglis, D. C. (2006). From globalization to the 'global village'. *Global Change, Peace & Security*, 18(2), 115–121. <https://doi.org/10.1080/14781150600656888>
- Dedeoğlu, P. D., & Ekiz Gökmen, D. (2020). Göç, sosyal dışlanma ve entegrasyon. In P. D. Güllüpinar (Ed.), *Göç sosyolojisi* (pp. 45–72). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını
- Erbaş, H., & Alioğlu Türker, Ö. (2019). Göç araştırmaları alanında kavramsal sorunlar ve etik/politik sorumluluk. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(2), 883–911. <https://doi.org/10.33171/dtcfdergisi.1044548>
- European Commission. (2023a). Asylum and first time asylum applicants annual aggregated data. *Eurostat*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/TPS00191/settings_1/line?lang=en
- European Commission. (2023b). Key figures on Europe. *Eurostat*. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-key-figures/w/ks-ei-23-001>
- European Commission. (2025). *Pact on Migration and Asylum: Commission report assesses progress and next steps halfway through implementation*. Retrieved from: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/pact-migration-and-asylum-commission-reports-assesses-progress-and-next-steps-halfway-through-2025-06-11_en
- European Council. (2024). *EU migration and asylum policy*. Retrieved from: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/>
- European Political Strategy Centre (EPSC). (2024). *From Compromise to Implementation: A New Era for EU Migration Policy*. Retrieved from: <https://www.epc.eu/publication/From-Compromise-to-Implementation-A-New-Era-for-EU-Migration-Polic-604294/>
- Glossary of Migration Terms. (2024). *International Organization for Migration*. Retrieved from: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf
- Hampshire, J. (2015). European migration governance since the Lisbon Treaty: Introduction to the special issue. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(4), 537–553. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.1002196>
- Hansen, P. (2010). More barbwire or more immigration, or both? EU migration policy in the nexus of border security management and neoliberal economic growth. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations*, 11(1), 89–101.
- İnsan Hakları Evrensel Beyanname. (2024). *ombudsman.gov.tr*. Retrieved from: <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/688B1--Insan-Haklari-Evrensel->
- International Organization for Migration (IOM). (2024). *The Future of Migration*. Retrieved from: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/the-future-of-migration.pdf>
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Massey, D. S., Arango, J., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Hugo, G. (1998). *Worlds in motion: Understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford University Press
- McAuliffe, M., & Triandafyllidou, A. (2021). *World migration report 2022*. International Organization for Migration. Retrieved from: <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/>
- McLuhan, M. (1964), *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Routledge

- New Pact on the Migration and Asylum. (2024). *European Commission*. Retrieved from: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-european-way-life/new-pact-migration-and-asylum_en
- Özcan, M. (2005). *Avrupa Birliği sığınma hukuku: Ortak bir sığınma hukukunun ortaya çıkışı*. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAK).
- Petersen, W. (1958). A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), 256–266. <https://doi.org/10.2307/2089123>
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167–235. <https://doi.org/10.2307/2979181>
- Reçber, K. (2018). *Avrupa Birliği hukuku ve temel metinleri*. Bursa: Dora Yayınları
- Schmid-Drüner, M. (2024). Asylum policy. *europarl.europa.eu*. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/en/FTU_4.2.2.pdf
- Smith, M. (2004). Toward a theory of EU foreign policy making: Multi-level governance, domestic politics and national adaptation to Europe's common foreign and security policy. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 740–758. <https://doi.org/10.1080/1350176042000248091>
- Ugur, M. (1995). Freedom of movement vs. exclusion: A reinterpretation of the "insider"- "outsider" divide in the European Union. *International Migration Review*, 29(4), 964–999. <https://doi.org/10.1177/019791839502900408>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2024). *World population prospects 2024*. United Nations. Retrieved from: <https://population.un.org/wpp/>
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Uluslararası Hukuk Perspektifinden Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Geri Dönüşü: Karşılaştırmalı Deneyimler Işığında Bir Değerlendirme

An International Law Perspective on the Return of Syrians under Temporary Protection in Türkiye: An Assessment Based on Comparative Experiences

Yasemin KARADAĞ AVCI

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Economics and Administrative

Science, Department of International Relations, Çorum, Türkiye

yaseminkaradagavci@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0002-8332-116X>

<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 04.09.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 09.02.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Karadağ Avcı, Y. (2026). Uluslararası hukuk perspektifinden Türkiye’de geçici koruma altındaki suriyelilerin geri dönüşü: karşılaştırmalı deneyimler ışığında bir değerlendirme. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 72-91. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1778035>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An international law perspective on the return of Syrians under temporary protection in Türkiye: an assessment based on comparative experiences

Abstract

With the collapse of the Ba'ath regime in Syria in December 2024, assessments that the fourteen-year civil war has effectively ended have once again brought the issue of the return of Syrians to the forefront, both internationally and in Turkish state discourse. This article delves into the question of return from the perspective of international law, discussing the relationship between the cessation clauses of the 1951 Refugee Convention, the principle of non-refoulement, and UNHCR's standards of voluntariness, safety, and dignity. It further evaluates the legal limits and possibilities concerning the termination of temporary protection. Drawing on a comparative analysis of the repatriation of Bosnian refugees from Germany in the 1990s and the European Union's temporary protection regime for Ukrainian refugees, the article highlights the legal and practical uncertainties surrounding the termination of temporary protection. The final section focuses on Türkiye's temporary protection regime for Syrians, assessing its foundations in the geographical limitation to the 1951 Refugee Convention and domestic legislation, and analysing the legal and practical implications of this special status for return planning. The study aims to offer a critical yet constructive contribution to debates on return in Türkiye by making visible the tension between law, normative principles and state practices.

Keywords: Return, voluntary return, temporary protection, refugee law, international law, Syrians.

Uluslararası hukuk perspektifinden Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilerin geri dönüşü: karşılaştırmalı deneyimler ışığında bir değerlendirme

Öz

Aralık 2024'te Suriye'de Baas rejiminin çökmesiyle, on dört yıldır devam eden iç savaşın fiilen sona erdiği yönündeki değerlendirmeler hem uluslararası alanda hem de Türkiye'de devlet söyleminde Suriyelilerin geri dönüşü meselesini yeniden görünür kılmıştır. Bu çalışma, geri dönüş olgusunu uluslararası hukuk perspektifinden ele alarak 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin statünün sona erdirilmesine dair hükümleri, geri gönderme kuralı ve BMMYK'nın gönüllülük, güvenlik ve onur ilkeleri arasındaki ilişkiyi tartışmakta; geçici koruma statüsünün sona erdirilmesine ilişkin hukuki sınırları ve imkanları değerlendirmektedir. Makalede, Bosnalı mültecilerin Almanya'dan geri dönüş deneyimlerinin ve Ukraynalı mültecilere yönelik AB geçici koruma rejiminin karşılaştırmalı bir incelemesi üzerinden, geçici korumanın sonlandırılmasına dair hukuki ve pratik belirsizlikler tartışılmaktadır. Son bölümde Türkiye'nin Suriyelilere yönelik geçici koruma rejimi, 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi çekince ve ulusal mevzuat temelinde değerlendirilmekte, bu özel hukuki statünün geri dönüş planlamaları üzerindeki hukuki ve pratik etkileri analiz edilmektedir. Çalışma, Türkiye özelinde yürütülen dönüş tartışmalarına normatif ilkeler ve uygulama arasındaki gerilimi görünür kılan, eleştirel ve yapıcı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geri dönüş, gönüllü geri dönüş, geçici koruma, mülteci hukuku, uluslararası hukuk, Suriyeliler

Giriş

2011'de patlak veren Suriye iç savaşı, yalnızca Ortadoğu'nun siyasi dengelerini kökten sarsmakla kalmamış, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ortaya çıkan en büyük kitlesel zorunlu yerinden edilme krizine yol açmıştır. On dört yılı aşan bu süreçte milyonlarca Suriyeli ya ülke içinde ya da ülke dışında yerinden edilmiştir. Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmı Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi komşu ülkelere sığınırken bu süreçte üç milyondan

fazla Suriyeliye ev sahipliği yapan Türkiye, dünyada en fazla sığınmacı barındıran ülkelerden biri olmuştur (UNHCR, 2025).

Ancak Türkiye, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme’ye (1951 Mülteci Sözleşmesi) coğrafi sınırlama koyarak taraf olduğundan ve 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Protokolü onaylarken coğrafi sınırlamanın devam edeceğini beyan ettiğinden Suriyelilere ‘mülteci’ statüsü tanımamıştır. Bunun yerine, 2014’te yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ve Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) çerçevesinde, Suriyelilere ‘geçici koruma’ statüsü sağlanmıştır. Bu özel statü, Suriyelilere geri göndermeme ilkesine (non-refoulement) dayalı olarak barınma, sağlık, eğitim ve işgücü piyasasına sınırlı erişim gibi haklar sağlamış, fakat mülteci statüsünün sunduğu uzun vadeli güvence ve kalıcılıktan yoksun bırakmıştır.

Aralık 2024’te Suriye’de Baas rejiminin çökmesiyle birlikte, on dört yıldır devam eden iç savaşın sona erdiği yönündeki değerlendirmeler hem uluslararası alanda (UNHCR, 2018) hem de 2016’dan beri Türkiye’de devlet söyleminde ve politikalarında gündemde olan Suriyelilerin gönüllü geri dönüşü meselesini (Sahin Mencutek, 2019, ss.28-31), yeniden görünür kılmıştır. Ancak bir ülkenin güvenli kabul edilmesi, salt rejim değişikliği veya çatışmaların sona ermesiyle açıklanamaz. Çatışmaların bitmesi her zaman ülkenin güvenli hale geldiğini, mültecilerin onurlu koşullarda yaşayabileceğini veya devletin korumasına fiilen yeniden erişebileceğini garanti etmez. Nitekim, Temmuz 2025’te Dürzi kenti olan Süveyda’da İsrail’in başlattığı çatışmalar ya da Şam’a yönelik hava saldırıları, Suriye’de güvenlik koşullarının hala kırılgan olduğuna işaret etmektedir (UNHCR, 2025e). Bu nedenle, Suriyelilerin geri dönüşünü tartışırken, yalnızca ‘savaş bitti’ argümanına dayanmak yerine, mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşlerinde gözetilmesi gereken güvenlik, gönüllülük ve onur ilkelerini ortaya koyan ve bağlayıcı olmamakla birlikte devletler için önemli bir yol gösterici niteliği taşıyan BMMYK Yürütme Komitesi tavsiyeleri (UNHCR ExCom Conclusion No. 65, 1991; No. 101, 2004) çerçevesinde daha kapsamlı bir analiz yapılması gerekmektedir. Bu çerçevenin gözetilmesi, aynı zamanda uluslararası hukukun en temel bağlayıcı normlarından olan geri göndermeme ilkesinin gözetilmesi açısından da kritik önem taşımaktadır.

Geçici koruma, tarihsel olarak kitlesel akınlara acil bir yanıt olarak tasarlanmış; kapsamı ve süresi bakımından ulusal ve bölgesel tercihlere oldukça açık bir rejimdir. Bu nedenle, savaş sonrasında geçici korumanın nasıl ve hangi şartlarda sona erdirileceği, korumanın sağlanması kadar kritik bir hukuki ve pratik mesele hâline gelir. Mülteci statüsünün sona ermesi her durumda devletin koruma yükümlülüklerinin tümünden bittiği anlamına gelmediği gibi, geçici korumanın sonlandırılmasında da ev sahibi devletin geri göndermeme başta olmak üzere insan hakları yükümlülükleri devam eder. Ayrıca, tarihsel örneklerde gönüllülük ilkesinin kitlesel hareketlilikte sıklıkla geriye itildiği dikkate alındığında, Suriye bağlamında geri dönüş süreçlerinin dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir.

2025 yılı itibarıyla Türkiye’den Suriyelilerin kendi imkanlarıyla gerçekleştirdiği spontane geri dönüşler sürmektedir. Ancak spontane dönüşün gönüllülük ilkesini otomatik olarak karşılayıp karşılamadığı tartışmalıdır. Zira bireylerin kendi imkânlarıyla dönmesi, her zaman kararlarının özgür iradeye dayandığı anlamına gelmez, ev sahibi ülkedeki sosyal, ekonomik ya da idari

baskılar bu kararı yönlendirebilir (Long, 2013, s.5). Bu nedenle, Suriyelilerin geri dönüşünü değerlendirirken, spontane/gönüllü dönüşlerle ilgili bu normatif gerilimin dikkate alınması gerekir. Bu bağlamda makale temel olarak şu sorulara cevap aramaktadır: Geçici koruma altındaki Suriyelilerin geri dönüşü, uluslararası hukuk bakımından hangi normatif ilkelere dayanılarak ve hangi koşullar altında gerçekleştirilebilir? Özellikle, Suriye’de iç savaşın sona ermesi, Türkiye’deki Suriyelilerin kendi devletlerinin korumasına yeniden erişebilmelerini meşru kılmakta mıdır? Nasıl ki mülteci statüsünün sona ermesi ev sahibi devletin koruma yükümlülüklerini otomatik olarak ortadan kaldırmazsa, geçici korumanın sonlandırılması da bu yükümlülükleri sona erdirmez. Zira devletler, gönüllülük, güvenlik ve onur ilkelerinin yanı sıra uluslararası hukukun en temel normlarından biri olan geri göndermeme ilkesine ve ilgili insan hakları yükümlülüklerine bağlı kalmaya devam eder.

Bu makale, geri dönüş meselesini uluslararası mülteci hukuku ve farklı geçici koruma uygulamalarına ilişkin hukuki ve pratik uygulamalar üzerinden incelemektedir. Bu çerçevede, geri dönüş ve geçici korumanın sona erdirilmesine ilişkin uluslararası düzenlemeler ve ikincil literatür incelenmiştir. Bosnalı mültecilere ve Ukraynalı mültecilere uygulanan geçici koruma rejimlerinin sona erdirilmesi süreçleri karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınarak Türkiye’deki geçici koruma rejimi analiz edilmiştir.

İlk bölümde geri dönüş kavramı ve gönüllülük ilkesinin uluslararası hukukta nasıl çerçevelendiği tartışılacaktır. İkinci bölümde, geçici koruma statüsünün sona erdirilmesine ilişkin uygulamalar Bosna-Hersek’ten yerinden edilenlere yönelik 1990’lar uygulamaları ve Ukraynalı mültecilerin AB geçici koruma rejimi deneyimleri üzerinden incelenecektir. Bu iki örnek, geçici korumanın sona erdirilmesi ve geri dönüş sürecinin, biri bağlayıcı bir uluslararası çerçevenin bulunmadığı, diğeryse bölgesel düzeyde hukuki bir düzenlemenin mevcut olduğu iki farklı bağlamda nasıl şekillendiğini gösterdikleri için seçilmiştir. Bosnalı mültecilerin deneyimleri, uluslararası bağlayıcı normların yokluğunda devletlerin ulusal hukuka ve siyasi tercihlere dayanarak geri dönüşleri nasıl şekillendirdiğini gösterirken; Ukraynalı mültecilerin deneyimleri, AB düzeyinde mevcut olan bölgesel düzenlemenin dahi uygulamada siyasal iradeye bağlı olarak belirsizlikler ürettiğini ortaya koymaktadır. Son bölümdeyse Türkiye’nin Suriyelilere yönelik geçici koruma rejimi, 1951 Mülteci Sözleşmesi’ne koyduğu coğrafi çekince ve ulusal mevzuat çerçevesinde değerlendirilecek, bu statünün geri dönüş planlamaları bakımından doğurduğu sonuçlar tartışılacaktır. Böylece çalışma, Suriye’de savaşın sona ermesinin ardından gündeme gelen geri dönüş tartışmalarına, yalnızca siyasi değil, aynı zamanda hukuki ve normatif ilkeler bakımından eleştirel ve yapıcı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Uluslararası Hukukta Geri Dönüş: Bireysel Hak ve Devlet Yetkisi Arasında

Mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşü, uluslararası mülteci hukukunda kalıcı çözümlerden biri olarak tanımlansa da kavramın içeriği oldukça karmaşık ve tartışmalıdır. Bir yandan, bireyin ülkesine dönme hakkı uluslararası insan hakları belgeleriyle güvence altına alınmıştır. Diğer yandan, ev sahibi devletlerin mülteci statüsünü sona erdirmeye ve kişileri geri gönderme yetkisi 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin 1(C)(5) ve 1(C)(6) maddeleriyle tanınmıştır. Dolayısıyla geri dönüş, yalnızca bir ‘hak’ meselesi değil, aynı zamanda devletlerin yükümlülükleri ve yetkileri arasındaki hassas denge üzerinden değerlendirilmesi gereken bir olgudur.

Uluslararası mülteci hukukunda mültecilere sunulan dört kalıcı çözüm – gönüllü olarak ülkesine dönme (voluntary reestablishment), üçüncü bir ülkeye yerleştirilme (resettlement), vatandaşlık kazanma (naturalization) ve geri dönüş (repatriation) – bu dengeyi farklı biçimlerde somutlaştırmaktadır (Hathaway, 2021, s.1130). Bu kalıcı çözümler arasında özellikle ‘geri dönüş’, bireysel hak ve devlet yetkisini en doğrudan karşı karşıya getiren çözüm yoludur. Çalışmanın odağı Türkiye’de ikamet eden Suriyelilerin geri dönüşü olduğundan, bu çalışmada yalnızca bu kalıcı çözümlerden geri dönüş kavramının kavramsal ve normatif temelleri incelenecektir.

1.1.Kavramsal Çerçeve: Geri Dönüş ve Gönüllülük İlkesi

1951 Mülteci Sözleşmesi, mültecilerin geri dönüşüne ilişkin açık ya da örtük bir ‘gönüllülük’ şartı öngörmemektedir. Buna karşılık, 1950 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Tüzüğü’nde mültecilerin ‘gönüllü geri dönüşünün kolaylaştırılması’ ajansın temel görevlerinden biri olarak düzenlenmiştir (md. 1). BMMYK, bu yetkisini esas alarak, gönüllülük ilkesini uluslararası korumanın ‘temel taşı’ olarak tanımlamış ve 1996 tarihli Gönüllü Geri Dönüş El Kitabı’nda gönüllü geri dönüşün, 1951 Sözleşmesi’nin taraf devletlerin çekince koymasının mümkün olmadığı 33. maddesinde düzenlenen geri göndermeme kuralının doğal uzantısı olduğunu belirtmiştir (UNHCR, 1996, Bölüm 2.3). Bu çerçevede, gönüllülük ilkesinin sağlanması iki unsura dayanmaktadır: İlk olarak, menşe ülkedeki koşullar hakkında mülteciye doğru ve yeterli bilgi sağlanmalı, böylece kişi geri dönme kararını, bu koşulları öğrenip değerlendirerek bilinçli şekilde verebilmelidir. İkinci olarak da ev sahibi ülkedeki koşullar, mültecinin bu kararı özgürce almasına olanak tanımalıdır. Başka bir deyişle, kişi herhangi bir zorlama, kötü muamele, ayrımcılık ya da yardımların kesilmesi gibi caydırıcı nedenlerle değil, kendi özgür iradesiyle bu kararı verebilmelidir (UNHCR, 1996, Bölüm 2.3).

Bununla birlikte, gönüllülük ilkesine yapılan bu güçlü vurguya dair akademik literatürde önemli itirazlar vardır. Hathaway (2021, s.1150), BMMYK’nin gönüllü geri dönüşü mültecilik durumunun sona ermesine dair kalıcı çözümlerden biri olarak sunmasını ve gönüllülük ilkesini uluslararası korumanın temel dayanaklarından biri olarak konumlandırmasını eleştirir ve bu yaklaşımın hem hukuki hem de uygulama düzeyinde belirsizlikler yarattığını ileri sürer. Şüphesiz gönüllülük ilkesi, mülteci statüsü sona ermeden gerçekleştirilen her geri dönüşün hukuka uygunluğunun değerlendirilmesinde elzemdir. Zira bu gereklilik, temel insan hakları sözleşmelerinde düzenlenen hem bireyin kendi ülkesine dönme hakkının (1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m. 13(2); Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 12(4)) hem de ev sahibi devletin geri göndermeme yükümlülüğünün ihlal edilmemesinin teminatıdır. Fakat geri dönüşün meşruiyeti öncelikle menşe ülkedeki koşulların mültecilerin güvenliğini ve onurunu koruyacak ölçüde değişip değişmediğinin titizlikle incelenmesine bağlıdır. Bu nedenle gönüllülük, geri göndermeme ilkesinin alternatifi değil, onun tamamlayıcısı olarak anlaşılmalıdır (Hathaway, 2021, s.1131).

Sonuç olarak, gönüllülük ilkesi ile devletlerin geri gönderme yetkisi arasında açık bir gerilim vardır. Bir yandan mültecilerin kendi ülkelerine özgür iradeleriyle dönme hakkı uluslararası insan hakları belgeleriyle güvence altına alınmıştır. Diğer yandan, ev sahibi devletler, mülteci statüsünün sona erdiği durumlarda bireyin rızasına bakmaksızın geri gönderme yetkisine

sahiptir. Bu gerilimli ilişki, geri dönüş kavramının uluslararası hukukta tek boyutlu olmadığını hem bireysel bir hak hem de devlet yetkisi olarak iki farklı düzlemde işlediğini ortaya koymaktadır.

1.2.Devlet Yetkisi, Gönüllü Geri Dönüş ve Güvenlik İlkesi Arasındaki Gerilim

Gönüllü geri dönüş ve devletlerin geri gönderme yetkisi arasındaki hassas denge, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin statünün sona ermesine ilişkin hükümlerinde ifadesini bulmaktadır. 1951 Sözleşmesi'nin 1(C)(4) maddesi, mültecinin 'kendi isteğiyle ülkesine dönerek yeniden yerleşmesi'ni (voluntary reestablishment) düzenlemektedir. Bu hak, gönüllü geri dönüşün tipik formunu oluşturur ve bireyin uluslararası insan hakları hukukunda doğan serbest dolaşım ve ülkesine dönme hakkının bir yansımasıdır (Hathaway, 2021, s.1136; Kneebone ve O'Sullivan, 2024, ss.591-592). Buna karşılık 1(C)(5) ve 1(C)(6) hükümleri, 'mülteciliğe yol açan koşulların ortadan kalkması' hâlinde, bireyin rızasına bakılmaksızın statünün sona erdirilmesine imkân tanır. Sözleşme'nin mültecilik statüsünü sona erdiren 1(C)(5) ve (6) maddeleri şu şekildedir:

'[...]

(5) Mülteci tanınmasını sağlayan koşullar ortadan kalktığı için vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaktan sakınmaya artık devam edemezse; [...]

(6) Tabiiyetsiz olup da mülteci tanınmasını yol açan koşullar ortadan kalktığı için, normal ikametgahının bulunduğu ülkeye dönebilecek durumda ise; [...]

Bu kişiye, işbu sözleşmenin uygulanması sona erecektir.'

Bu hükümlerde düzenlenen 'koşulların ortadan kalkması' hükümleri, gönüllülük ilkesine değil, mülteci statüsünü sona erdirmeye konusunda devletlere tanınan yetkiye dayanmaktadır. Bununla birlikte, bu yetkinin kullanılabilmesi için yüksek bir ispat eşiği öngörülmektedir (Hathaway, 2021, ss.1150-1151). Yetkinin kullanılabilmesi iki temel önkoşula bağlıdır: (i) bireyin mülteci olarak tanınmasına neden olan koşulların ortadan kalkması ve (ii) bu koşulların ortadan kalktığına dair nesnel ve doğrulanabilir kanıtların mevcut olması. Özellikle ikinci koşul, mültecinin menşe ülkesinin korumasından fiilen yararlanabilmesinin ve ülkenin yeniden güvenli hale geldiğinin ispatını gerektirir (Hathaway, 2021, ss.1147-1150). Bu bağlamda, statünün sona erdirilebilmesi için sadece zulüm riskinin ortadan kalkması yeterli değildir; aynı zamanda, bireyin 'uyruğu olduğu ülkenin korumasından yararlanmayı reddedemeyeceği' durumunun varlığı gösterilmelidir. Bu iki koşulun birlikte sağlanması halinde, kişi artık mülteci tanımına uymadığı için ev sahibi devletin, bireyin rızasını aramaksızın onu ülkesine göndermesi uluslararası hukuk bakımından meşru hale gelir (Hathaway, 2021, ss.1150-1153).

BMMYK'nın Mülteci Statüsünün Sona Ermesine dair 3 No'lu Kılavuz Belgesi (2003) de bu hususu teyit etmektedir. Belge, 1(C)(5) ve (6) uyarınca statünün sona erdirilmesinde mültecinin rızasının aranmadığını, ancak hükümlerin uygulanabilmesi için menşe ülkedeki değişikliklerin niteliği ve kalıcılığına dair titiz bir değerlendirme yapılması gerektiğini vurgular (UNHCR, 2003, para. 7-16). Buna göre, değişikliklerin 'temel', 'istikrarlı' ve 'kalıcı' olması (UNHCR ExCom Conclusion No. 69, 1992, para. b), genel insan hakları durumunda iyileşmelerin bulunması ve mültecinin ülkesinin korumasından yararlanabileceği etkin bir ortamın sağlanması gerekir. Fiziksel güvenliğin ötesinde; işleyen bir hükümet, bağımsız yargı sistemi, adil yargılanma

güvenceleri, ifade, örgütlenme ve din özgürlüklerinin korunması gibi unsurların yerleşmiş olması beklenir. Ayrıca, siyasi yeniden yapılanmanın sağlam temellere oturması, barış anlaşmalarının uygulanması, etnik çatışma sonrası gerçek uzlaşma süreçlerinin başlaması, af ilanları, baskıcı yasaların kaldırılması ve eski güvenlik servislerinin dağıtılması gibi göstergeler, bu değişimin kanıtları arasında sayılır (UNHCR, 2003, para.15-16).

1951 Sözleşmesinin statüyü sona erdirmeye hükmü, teorik olarak sarıh olmakla birlikte, pratikte ev sahibi devletler mültecileri geri gönderme kararlarını alırken bu standartları tam uygulamaz; çoğu zaman ülkelere giren mültecilerin orada kalma süreçlerini kontrol etme amaçları bu süreci şekillendirir (Kneebone ve O’Sullivan, 2024, ss.616-625; Fitzpatrick ve Bonoan, 2003, ss.512-522; Hathaway, 2021, s.1140; Long, 2013, s.32). Uygulamada, sona erdirmeye değerlendirmeleri düşük kriterlerle yapılmakta; menşe ülkede ‘etkili koruma’nın fiilen mevcut olup olmadığı tespit edilmeden, yalnızca zulüm korkusunun ortadan kalktığı tespiti yeterli sayılmaktadır.

Bu noktada şu soru ortaya çıkmaktadır: BMMYK, neden 1(C)(5) ve (6) koşulları sağlandığında devletlerin mültecileri – zorla da olsa – geri gönderme yetkisine sahip olabileceği yaklaşımı yerine, tüm geri dönüşlerin ‘gönüllü’ olması gerektiğini vurgulamaktadır? Hathaway’ın (2021, ss.1150-1151) de belirttiği üzere, bunun temelinde iki ayrı hukuki düzlemin birbirine karıştırılması yatmaktadır. Bir yandan, Sözleşme’nin 1(C)(5) ve (6) maddeleri uyarınca, mülteci statüsü sona erdiğinde devletlerin geri gönderme yetkisi bulunmaktadır. Bu yetki, esasen zulüm riski ve devlet korumasının mevcudiyetiyle sınırlı olup gönüllülük şartına bağlı değildir. Diğer yandan, BMMYK’nin kurumsal yetkisi yalnızca gönüllü geri dönüş süreçlerine katılımı açıkça yetkilendirmektedir (UNHCR Statute, Art. 8(c)). Bu nedenle BMMYK, faaliyetlerini bu yetki çerçevesinde yürütmekte ve statüsü sona eren kişilerin zorunlu geri dönüşüne ilişkin devlet yetkilerini operasyonlarına yansıtmamaktadır. Kurumsal yetkinin bu şekilde sınırlandırılması, ajansın mültecilerin güvenliğini sürdürmesi, menşe ülkeye yönelik ‘durum testleri’ni kolaylaştırması ve tarafsızlığını koruması bakımından önemlidir. Bununla birlikte Hathaway’a göre (2021, ss.1151-1152), bu kurumsal sınırlamanın devletlerin statüsü sona ermiş kişileri geri gönderme yetkileri üzerine ‘örtülmesi’ entelektüel açıdan sorunlu olduğu gibi, halen mülteci statüsünde bulunanlar açısından da olumsuz koruma sonuçları doğurabilmektedir.

Bununla birlikte, özellikle 1980’lerden itibaren mülteci hareketlerinin niteliğinde yaşanan değişimler, BMMYK’nin gönüllülük ilkesine yaklaşımının yalnızca hukuki normlarla değil, pratik ve politik etkenlerle de şekillendiğini göstermektedir. 1980’lerde Batı’da artan mülteci karşıtlığı ve kısıtlayıcı iltica politikaları, ajansı giderek daha pragmatik bir çizgiye yöneltmiştir. Bu dönemde, koşullar tam güvenli olmasa da uzun süreli mülteci durumlarını çözme hedefiyle gönüllü geri dönüş programları daha aktif teşvik edilmiştir (Harrell-Bond, 1986, s.42). Nitekim 1990’larda BMMYK literatüründe ‘baskı altında geri dönüş’ (repatriation under duress) veya ‘çatışma sırasında geri dönüş’ (repatriation during conflict) gibi kavramlar yer almaya başlamış, ajans bazı durumlarda tartışmalı biçimde bu tür operasyonlara da katılmıştır (UNHCR, 1997). Örneğin 1997’de Tanzanya’dan Ruandalı mültecilerin sınır dışı edilmesi veya 2001’de ABD’nin Taliban ve El Kaide’ye yönelik bombardımanının ardından Pakistan sınırındaki Afgan mültecilerin geri gönderilmesi süreçlerinde BMMYK fiilen sürecin içinde yer almıştır (Crisp,

2003). Bu örnekler, gönüllülük ilkesinin uygulamada siyasi ve operasyonel baskılarla esnetilebildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda, gönüllülük ilkesi kimi zaman hukuki bir zorunluluktan ziyade, özellikle mülteci statüsünün sona erdirilemediği veya siyasi nedenlerle karar alınamadığı durumlarda, geri göndermeme yükümlülüğünü koruyan politik araç işlevi görmüştür. Barutciski'nin (1998, s.249) de vurguladığı gibi, bu ilke özellikle kitlesel mülteci akınlarında ve geçici koruma gibi özel statülerin uygulandığı bağlamlarda daha belirgin rol oynamaktadır. Böyle durumlarda gönüllü geri dönüş, bağlayıcı bir norm olmasa da geri gönderme yasağının gözetilmesinde esnek ve işlevsel bir mekanizma sunmaktadır. Nitekim, uluslararası hukukta kitlesel akın durumları için öngörülen geçici koruma statüleri de gönüllülük ilkesinin bu esnek işlevinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Bu nedenle, bir sonraki bölümde, geçici koruma statüsünün sona erme koşulları uluslararası hukuk perspektifinden ele alınacak ve uygulamada nasıl şekillendiği incelenecektir.

2. Kitlesel Mülteci Akınlarında Geçici Koruma Statüsünün Sona Ermesi: Uluslararası Hukuki Çerçeve

Geçici koruma, tarihsel olarak kitlesel sığınma hareketlerine acil bir yanıt olarak geliştirilmiş (Perluss ve Hartman, 1986) ve uluslararası hukukta üzerinde uzlaşıya varılmış ortak tanımı bulunmayan bir kavramdır (Edwards, 2012, s.596). Doğası gereği kısa vadeli olması öngörülmekle birlikte, uygulamada uzun süreli rejimlere dönüşebilmiş ve kapsamı – sağladığı haklar ve faydalar bakımından 1951 Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü çerçevesinde tanınan mülteci statüsüne kıyasla – büyük ölçüde devletlerin tercihlerine bağlı olarak şekillenmiştir (UNHCR, 1994, para. 46; UNHCR, 2014, para.3–4). Bu nedenle, geçici korumanın sona erdirilmesi hem tarihsel deneyim hem de normatif çerçeve açısından ayrı bir incelemeyi gerektirmektedir.

2.1. Geçici Korumanın Tarihsel Arka Planı

Kitlesel insan hareketleri, tarih boyunca istisnai değil aksine oldukça yaygın bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçici koruma uygulamalarının kökeni 20. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanır. 1936'da İspanya İç Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'nin sağladığı barınma imkanları, 1956 Macar ayaklanması sonrasında Avusturya'nın kabul ettiği binlerce kişi veya 1968'de Sovyet işgalinden kaçan Çeklere sunulan geçici barınma imkanları, modern geçici koruma uygulamalarının erken örnekleri arasında gösterilebilir (Perluss ve Hartman, 1986, s.559). 1960'larda Afrika'daki dekolonizasyon sürecinde yaşanan kitlesel yerinden edilmeler sonucunda geçici korumanın bazı unsurları 1969 Tarihli Afrika Mülteci Sözleşmesi'nde kodifiye edilmiştir. Bu Sözleşme'nin 1(2). maddesi mülteci tanımını 'dış saldırı, işgal, yabancı hakimiyet veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylardan' kaçan kişileri de kapsayacak şekilde genişletmiştir. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Güneydoğu Asya'daki ağır insan hakları ihlallerinden kaçanlara da geçici koruma sağlanmış, bu uygulama BMMYK Yürütme Komitesi tarafından teşvik edilmiştir (UNHCR ExCom Conclusion No. 19, 1980).

1990'larda Balkan Savaşları, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Avrupa kıtasında yaşanan en büyük kitlesel yerinden edilme dalgasına yol açmış ve geçici koruma uygulamalarının kurumsallaşmasında kritik dönüm noktası olmuştur (Durieux ve Hurwitz, 2004, s.138). Bu

süreçte BMMYK, kitlesel akınlar karşısında bireysel iltica başvurularının işlevsel olmadığını vurgulayarak çatışmalardan ve ağır insan hakları ihlallerinden kaçan geniş gruplara hızlı biçimde geçici koruma sağlanmasını önermiştir (UNHCR, 1992, para. 13). Avrupalı devletler bu çerçevede Bosnalı mültecilere çeşitli geçici koruma statüleri tanımış; ancak sağlanan korumanın süresi, kapsamı, hak düzeyi ve aile birleşimine imkân tanıyıp tanımadığı gibi hususlarda önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır (Thornburn, 1995; Durieux ve Hurwitz, 2004, s.139). İlerleyen bölümlerde ayrıntılandırılacağı üzere, bu farklı yaklaşımlar arasında özellikle Almanya’nın tutumu hem sağladığı kapsam hem de doğurduğu sonuçlar bakımından en tartışmalı örneklerden birini oluşturmuştur. Nitekim Bosnalı mültecilerin geri gönderilme süreci, geçici korumanın sona erdirilmesine ilişkin normatif boşlukların yanı sıra devletlerin bu boşlukları çoğu zaman geri göndermeme ilkesini ihlal etmek pahasına nasıl idari ve siyasi tercihler doğrultusunda kullandıklarını göstermektedir.

2.2. Geçici Korumanın Sona Erdirilmesi: Uluslararası Hukuk ve Uygulama

Geçici koruma statüsünün sona ermesi yalnızca hukuki bir prosedür değil, aynı zamanda devletlerin uluslararası yükümlülükleriyle bireysel hakların korunması açısından kritik bir aşamadır. BMMYK’nin 1951 Sözleşmesi’nin Statüsünün Sona Erdirilmesine ilişkin 2003 tarihli Kılavuz Belgesi, geçici korumanın esasen Sözleşme çerçevesine dayandığını, yararlanıcıların bir kısmının Sözleşme’nin mülteci tanımına girebileceğini hatırlatır (UNHCR, 2001, s.549, para. 20). Bu nedenle devletlerin geçici korumayı sonlandırırken, 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin sona erdirmeye hükümlerini gözetmeleri (UNHCR, 2001, s.549, para. 20) ve menşe ülkedeki değişiklikleri kapsamlı biçimde değerlendirmeleri gerektiği vurgulanmaktadır (UNHCR, 2003, para.23, 24).

BMMYK, 2014 Geçici Koruma Yönergesi’nde mülteci akınlarının karmaşık ve değişken niteliği nedeniyle geçici korumanın süresinin önceden belirlenmesinin güç olduğunu, ancak çatışma koşulları devam ettikçe devletlerin korumayı uzatmak için ortaklaşa hareket edebileceklerini belirtir (UNHCR, 2014, para. 20). Literatürde geçici koruma süresinin azami beş yıl sürmesi gerektiği savunulsa da (Hathaway ve Neve, 1997, s.182) uluslararası hukukta geçici korumanın ne kadar süreyle devam edeceğine dair bağlayıcı üst sınır bulunmamaktadır (Hathaway ve Neve, 1997, s.132). Bununla birlikte, doktrinde ve uygulamada geçici korumanın ideal olarak menşe ülkedeki krizin sona ermesinin ardından ve koşulların güvenli ve onurlu bir dönüşe imkân verdiği durumda sonlandırılması gerektiği kabul edilmektedir. Eğer koşullar değişmiyorsa, kişilerin belirsizlik içinde tutulmaları ya da 1951 Sözleşmesi standartlarının altında muameleye maruz bırakılmaları artık tolere edilemez hâle geldiğinde, geçici koruma sona erdirilmeli ve zorunlu geri dönüş içermeyen alternatif çözümler gündeme getirilmelidir (Fitzpatrick, 2000, s.300). Aynı belgede geçici korumanın sona erebileceği durumlar da şu şekilde sıralanır: (i) yerinden edilme nedeninin ortadan kalktığının nesnel göstergelerle tespit edilmesi ve gönüllü geri dönüşün güvenli ve onurlu şekilde gerçekleştirilebilir olması; (ii) geçici korumanın, uygun olduğunda mülteci statüsüne geçiş de dâhil, başka bir koruma biçimiyle değiştirilmesi; (iii) bireyin alternatif bir statüye (örneğin oturma izni, çalışma vizesi veya başka bir göçmenlik statüsü) geçiş yapması; (iv) bireyin insani temelde ya da yeniden yerleştirme yoluyla üçüncü bir devlete kabul edilmesi (UNHCR, 2014, para.21). Ayrıca, geçici korumanın

sona erdirilmesine dair kararın tercihen ilgili devletlerce ortaklaşa alınması gerektiği belirtilmektedir (UNHCR, 2014, para.22).

Uluslararası hukuk bakımından geçici korumanın sona erdirilmesi ve kişilerin güvenli biçimde geri gönderilmesine ilişkin tek bağlayıcı norm geri göndermeme ilkesidir. Dolayısıyla BMMYK'nin bu konudaki tavsiyeleri, devletler açısından hukuken bağlayıcı değildir. Devletler kararlarını çoğu zaman BMMYK'nin önerilerine dayandırdıklarını ifade etseler de yerinden edilme koşullarının ortadan kalktığı kabul edilse bile geri dönüşün gerçekten makul, güvenli ve onurlu olup olmadığına kim tarafından ve nasıl karar verileceği sorusu belirsizliğini korumaktadır (Gibney, 2000, s.700; Crisp ve Long, 2016). Pratikte devletler, kaçış nedenlerinin ortadan kalktığını varsaydıkları anda hızlı geri dönüş süreçlerine yönelmekte ve bu süreç çoğunlukla idari takdirle yürütülmektedir. Bu yaklaşım, geçici koruma altındaki kişilerin haklarını değişken, öngörülemez hale getirirken, bireysel güvenceleri de zayıflatmaktadır (Edwards, 2012, s.612). Dahası, devletlerin geçici korumayı farklı zamanlarda ve farklı kriterlerle sonlandırmaları, sürecin nesnel ölçütlerden ziyade siyasi ve idari tercihlerle şekillendiği izlenimini pekiştirmektedir (Fitzpatrick, 2000, s.522). Bu nedenle geçici korumanın sona erdirilmesi, devletlerin göç politikalarıyla doğrudan kesişen, esnek ama aynı ölçüde belirsiz bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3. Almanya'da Bosnalı Mülteciler için Geçici Korumanın Sonlandırılması

1991'de Yugoslavya'nın dağılmasının ardından patlak veren savaş nedeniyle Avrupa'ya kitlesel şekilde sığınan Bosnalı mültecilerin Almanya'dan geri gönderilme süreci geçici koruma ile ilgili belirsizlikler konusunda çarpıcı bir örnek sunmaktadır. 1992'de Almanya'nın 16 federal eyaletinin aldığı bir kararla Bosnalı mültecilere Alman iç hukukunda öngörülen farklı geçici koruma türleri sağlanmıştır. (HIWG, 1995). Bu çerçevede Bosnalıların yaklaşık yüzde 80'ine 'müsamaha edilen statü' (tolerated status-Duldung) verilmiştir. Bu statü, iltica talebi reddedilmiş olsa bile kişinin ülkesine geri gönderilmesi halinde işkence, ölüm cezası ya da ciddi bir tehlikeyle karşılaşma riski bulunması durumunda tanınan geçici koruma biçimiydi (Ausländergesetz, 1965, § 53). Ancak bu statü, hiçbir aşamada mültecilerin 1951 Mülteci Sözleşmesi kapsamında mülteci statüsü elde etmelerine imkân tanııyordu. Bu statüye göre, Bosna'daki koşulların güvenli kabul edilmesi halinde geri dönüş süreci başlatılabilecekti (Liebaut, 2000, s.106).

1995'te Dayton Anlaşması ile savaşın sona ermesinin ardından Almanya, Bosnalıların geri dönüşüne ilişkin iki aşamalı bir plan açıkladı. Ancak Bosna'daki güvenlik koşullarının kırılganlığı nedeniyle bu plan defalarca ertelendi (Hathaway ve Neve, 1997, s.123). Ekim 1996'dan itibaren ise bekar işçiler, çocuksuz çiftler ve sabıka kaydı bulunanlar öncelikli olarak geri gönderilmeye başlandı. Ailelerin, travma mağdurlarının, tıbbi tedavi görenlerin ve 65 yaş üstündekilerin 1997 yazına kadar geri dönmesi öngörülüyordu (Thouez, 1998, s.98; Amnesty International, 1997, s. 28) Almanya başlangıçta BMMYK ve diğer uluslararası aktörlerden gelen eleştiriler nedeniyle planı askıya almak zorunda kaldı. Bununla birlikte, Alman siyasetinde 'gerekirse zorla geri gönderme' söylemleri çoktan dile getirilmeye başlanmıştı (Cowell, 1996). Haziran 1997'ye kadar 30 bin Bosnalı zorla, 30 bin kişiye gönüllü olarak geri gönderildi. Aynı yıl Bosna ile bir 'Geri Kabul Anlaşması' (Repatriation Agreement) imzalandı. Bu anlaşma geri

dönüşleri kurumsallaştırmayı ve güvence altına almayı hedefliyordu; ancak BMMYK bu sürecin tarafı değildi (Amnesty International, 1997, s.17). 2000 yılına gelindiğinde Almanya’daki 250.000’den fazla Bosnalının geri gönderilme süreci büyük ölçüde tamamlanmıştı (Liebaut, 2000, s.107).

Bu süreci yalnızca geçici korumanın sona erdirilmesine dair bağlayıcı normların eksikliği açısından değil, aynı zamanda geri göndermeme ilkesinin olası ihlali bağlamında da tartışmak gerekir. Zira Dayton Anlaşması sonrasında bile Bosna’da güvenlik koşulları tam olarak sağlanamamış, mültecilerin fiziksel güvenliği, onurlu yaşam koşulları ve temel haklara erişimi garanti altına alınmamıştı. Dahası BMMYK’nin organize geri dönüşler için belirlediği etnik bölgeler dikkate alınmamış ve ajans daha sonra geri gönderme sürecine dahil edilmemişti (Liebaut, 2000, s.107). Bosnalı mültecilerin etnik kimlik veya geldikleri bölgeye bakılmaksızın geri gönderilmeleri (Koser ve diğerleri, 1998, ss.456-457) uluslararası mülteci ve insan hakları hukukunun temel prensiplerinden olan geri göndermeme ilkesinin ihlali olarak yorumlanabilir. Nitekim o dönemde Almanya’nın geri dönüş politikaları, alandaki sivil toplum kuruluşlarının da yoğun eleştirilerine konu olmuştur (Amnesty International, 1997).

Bosnalı mültecilerin geri dönüş deneyimi, geçici korumanın sona erdirilmesine dair bağlayıcı standartların yokluğunda devletlerin kararlarının nasıl siyasi ve idari tercihlerle şekillendiğini göstermektedir. Almanya, geri dönüşü hızla hayata geçirme yönünde baskın politika izlerken; Birleşik Krallık ve Hollanda gibi bazı ülkeler Bosnalılara daha kalıcı statüler ve ek haklar tanıyarak daha insancıl çözümler geliştirmiştir (Gibney, 2000, s.699). Geri dönüş için ‘doğru zaman’ genellikle ‘menşe ülkeden kaçıışı zorunlu kılan koşulların ortadan kalkması’ olarak tanımlansa da Bosna örneği, kararlarının çoğu zaman objektif güvenlik ölçütlerinden ziyade devletlerin göç kontrolü öncelikleri doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, uluslararası düzeyde bağlayıcı standartların yokluğunda, devletlerin takdir yetkilerinin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Ne var ki, 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgaliyle başlayan kriz, bu alanda bölgesel düzeyde normatif bir çerçevenin varlığının dahi belirsizlikleri ortadan kaldırmaya yetmediğini göstermektedir. Avrupa Birliği, 2001 tarihli Geçici Koruma Direktifiyle ayrıntılı kurallar koymuş olmasına rağmen, Ukraynalı mültecilerin korunmasına ilişkin uygulamalar yine büyük ölçüde siyasi iradenin – ya da kimi durumlarda iradesizliğin-yönlendirmesiyle şekillenmektedir.

2.4. AB’nin Ukraynalılara Yönelik Geçici Koruması: Geçicilikten Sürekliliğe?

Geçici korumanın sona ermesine ilişkin hukuki ve pratik belirsizlikleri somutlaştırmak için uluslararası ve bölgesel düzeydeki farklı uygulamalara bakmak önemlidir. Avrupa Birliği, 2001 tarihli Geçici Koruma Direktifi (Council Directive 2001/55/EC) ile bu alanda ayrıntılı bir normatif çerçeve oluşturmuştur. Direktif, geçici korumayı kitlesel akınlar karşısında uygulanacak istisnai bir prosedür olarak tanımlar (madde 2) ve süresini bir yıl ile sınırlar. Ancak bu sürenin Komisyon önerisiyle üç yıla kadar uzatılabileceği öngörülmektedir (madde 4). Direktif’in 6. maddesiye sona erdirmeye koşullarını düzenler: Geçici koruma ya belirlenen azami sürenin dolmasıyla ya da Konsey’in nitelikli çoğunluk kararıyla sona erdirilebilir. Bu kararların menşe ülkedeki koşulların güvenli ve kalıcı dönüşe imkân tanıyacak ölçüde iyileştiğinin tespitine dayanması ve insan hakları ile geri göndermeme yükümlülüklerinin gözetilmesi gerekir. Ayrıca

Direktif'in gerekçesinde 'güvenlik' ve 'onur' ilkelerinin yalnızca çatışmanın sona ermesini değil, aynı zamanda barış ve yeniden inşa sürecinin başlamasını, insan haklarına saygının ve hukuk devletinin güvence altına alınmasını da içerdiği vurgulanmaktadır (European Commission, 2000).

Bununla birlikte, Direktif kabulünden sonraki yirmi yıl boyunca hiç uygulanmamıştır. Bu durum, AB'nin 1980'lerden itibaren geliştirdiği ve sığınmacıları tehdit olarak gören dışsallaştırma politikalarının sonucudur (Kjaerum, 1993). Ancak 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin ardından AB Konseyi, 4 Mart 2022'de Direktif'i ilk kez yürürlüğe sokmuş ve Ukraynalı sığınmacılara kısa sürede geçici koruma sağlamıştır (Council of the European Union, 2022). Bu geçici koruma rejimi çerçevesinde sığındıkları AB ülkeleri, Direktif'in getirdiği haklara – ikamet, iş gücü piyasasına ve konuta erişim, tıbbi yardım, sosyal yardım desteği ve çocukların eğitim hakkı – erişim sağlamışlardır. Hukuki açıdan Direktif geçici korumanın azami üç yılla sınırlandırılmasını öngörmesine rağmen, savaşın devam etmesi nedeniyle AB, bu süreyi aşma kararı almıştır. Direktif'in 4(2). maddesinin geniş yorumlanmasıyla, Ukraynalıların geçici koruma statüsü önce 4 Mart 2026'ya, ardından Haziran 2025'te alınan kararla 4 Mart 2027'ye kadar uzatılmıştır (Luyten, 2025). Geçici koruma rejimini defalarca uzatma kararı, Direktif'in başlangıçta 'geçici bir acil durum tedbiri' olarak tasarlandığı yönündeki temel prensibi zayıflatmaktadır (ECRE, 2024).

AB üye devletleri, mültecilerin uzun vadeli statülerine dair kalıcı bir çözüm üretmek – örneğin, uluslararası korumaya erişim yollarının değerlendirilmesi ya da uzun dönem ikamet statüsü verilmesi (Ineli Cığır, 2023; ECRE, 2024) – yerine, hukuki bir boşluktan yararlanarak acil durum mekanizmasını kronikleşmiş bir sorunu yönetme aracına dönüştürmüştür. AB'nin bu eylemsizliği, geçici korumanın 'geçiciliğini' merkeze alarak hazırlanmış hukuki mekanizmanın dahi siyasi irade olmadığında nasıl geçici bir durumu uzun süreli belirsizliğe dönüştürebileceğini göstermektedir. Bu durum, geçici koruma altındaki dört milyondan fazla Ukraynalı mülteciyi uzun vadeli belirsizlik içinde bırakmakta ve onların kalıcı çözümlere ulaşmalarının önüne geçmektedir. Dahası, ortak ve sürdürülebilir çözüm arayışına girilmemesi, üye devletler arasında, bazı gruplar için korumaya erişimi daraltan kısıtlayıcı uygulamalar da dahil olmak üzere (Wagner ve Grama, 2025; ECRE, s.7) geçici koruma altındaki Ukraynalıların statüsünü alternatif koruma statülerine evirmek üzere farklı ulusal politikaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmaktadır.

3. Türkiye'de Geçici Koruma ve Geri Dönüşün Hukuki Çerçevesi

Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik hukuki pozisyonu, esasen 1951 Sözleşmesi'ne koyduğu coğrafi çekince ve bunun sonucu olarak uygulanan geçici koruma rejimi çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre Türkiye, yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylardan kaçan sığınmacılara 1951 Sözleşmesi çerçevesinde 'mülteci' statüsü tanımaktadır. Bu sınırlamanın bir sonucu olarak, Avrupa dışından gelen sığınmacılara 'şartlı mülteci', 'ikincil koruma' ya da Suriyeli sığınmacılara verilmiş olan 'geçici koruma statüsü' altında koruma sağlanmaktadır. Böylece, Suriyeliler açısından Türkiye'deki hukuki statü, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin tanıdığı haklar ile ulusal mevzuatın öngördüğü haklar arasında belirgin bir fark yaratmaktadır.

2011’de Suriye’de başlayan çatışmaların ardından, Türkiye başlangıçta Suriyelileri ‘açık kapı’ politikası çerçevesinde kabul etmiş ve Suriyelilere *de facto* geçici koruma sağlamıştır (Sengul, 2022, s.271). Nisan 2013’te yürürlüğe giren YUKK bu rejimi yasal zemine oturtmuş; ardından 2014 tarihli GKY ile de uygulama ayrıntılandırmıştır. YUKK’un 91. maddesi geçici korumayı ‘ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara sağlanan koruma’ olarak tanımlamaktadır.

Önceki bölümde tartışıldığı üzere her ne kadar geçici koruma rejimlerinin kapsamı ya da tanımları uygulandığı ülkeye göre değişiklikler gösterse de ortak nokta statünün geri göndermeme ilkesi üzerine inşa edilmesidir (Thorburn, 1995, s.467). Türkiye de 1951 Sözleşmesi’nin geri gönderme yasağını düzenleyen 33. maddesini GKY’nin 6. maddesine entegre etmiş, insan hakları hukuku da dikkate alınarak işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muamele durumları da dahil edilerek geri gönderme yasağının kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Böylece Türkiye’nin geçici koruma rejimi mülteci hukukunun en temel prensibi ve insan hakları hukuku üzerine inşa edilmiştir.

Türkiye’deki uygulamaya bakıldığında, GKY geçici korumanın süresine ilişkin herhangi üst sınır öngörmemektedir. Bununla birlikte, statünün sona erdirilmesine dair usul ve esaslar GKY’de düzenlenmiştir. Buna göre geçici koruma ancak Cumhurbaşkanı kararıyla sonlandırılabilir (GKY, Madde 11(1)). Cumhurbaşkanı, bu durumda kişilerin ülkelerine dönmelerini, topluca başka statüye geçirilmelerini, bireysel uluslararası koruma başvurularının değerlendirilmesini veya belirli koşullar altında Türkiye’de kalmasına izin verilmesini kararlaştırabilir (GKY, Madde 11(2)). Yönetmeliğin 11. maddesi statünün sona erdirilmesi halinde kişilerin uluslararası koruma başvurularının değerlendirilmesinin mümkün olacağını söylerken, 16. madde geçici koruma süresince bireysel uluslararası koruma başvurularının işleme alınmayacağını belirtmektedir. Bu durumda kişiler ancak statüleri sona erdirildikten sonra uluslararası koruma başvurusu yapabilir. Geçici korumanın sona erdirilmesi halinde esas kural, korunanların Türkiye’den çıkış yapmasıdır. Çıkış için tanınacak süre menşe ülkenin ve transit ülkelerin durumuna göre Göç İdaresi Başkanlığı’nca belirlenir (GKY, Madde 14(1)). Yönetmelik ayrıca bireysel sona erme halleri olarak kişinin kendi isteğiyle ülkeyi terk etmesi, üçüncü bir devletin korumasından yararlanması, yeniden yerleştirme kapsamında başka bir ülkeye kabul edilmesi veya ölümü gibi durumları öngörmektedir (GKY, Madde 12).

Görüldüğü üzere, Türkiye’de geçici korumanın sona erdirilmesine ilişkin karar yetkisi büyük ölçüde yürütmenin takdirine bırakılmıştır. Ancak Ineli-Ciger’in de (2014, s.33) belirttiği üzere, bu düzenlemelerin 1951 Mülteci Sözleşmesi’nin statü sona erme hükümleri veya BMMYK’nin güvenli ve onurlu dönüş ilkeleri dikkate alınmadan uygulanması, ciddi bir hukuki boşluk yaratmaktadır. Bu noktada, geri dönüşü dair ulusal kararların uluslararası yükümlülüklerle uyumlu olup olmadığı sorusu kritik önem taşımaktadır.

3.1. Türkiye’de Suriyelilerin Geri Dönüşü: Söylem ve Pratikler

Suriye’de savaşın 8 Aralık 2024’te sona ermesi, Türkiye’de geçici koruma altındaki Suriyelilerin akıbetini hem siyasi söylemin hem de geri dönüş politikalarının merkezine taşımıştır (Kaya, 2025). Bu çalışmanın başında da vurgulandığı üzere, 2016’dan itibaren devlet söyleminde

gönüllü geri dönüşlerin teşviki giderek daha görünür hale gelmiş, bu çerçevede bireysel ve spontane geri dönüşler gözlemlenmiştir (Sahin Mencutek, 2019, ss.28-31). Nitekim İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya 10 Aralık 2024'te yaptığı bir açıklamada, 2016'dan beri toplamda 737 bin Suriyelinin gönüllü olarak geri döndüğünü, halihazırda Türkiye'de 2 milyon 936 Suriyelinin bulunduğunu belirtmiş ve geri dönüşlerin artmasının beklendiğini, bu amaçla sınır kapılarındaki kapasitenin yükseltileceğini belirtmiştir (Erdoğan, 2024).

Bu süreç hukuki açıdan GKY'nin 42. maddesinde düzenlenmiştir. Geri dönüş yapmak isteyen kişilerin öncelikle kayıtlı oldukları İl Göç İdaresi Müdürlüklerine başvurarak parmak izi ve diğer sorgulamalardan geçmeleri gerekmektedir. Sonrasında 'gönüllü geri dönüş formu' ve çıkış yapılacak sınır kapısının bulunduğu şehre seyahat için 15 gün süreli 'yol izin belgesi' düzenlenmektedir. Bu süre içinde kişilerin çıkış yapacağı sınır kapısına gitmesi gerekmektedir. Sınır kapısında İl Göç İdaresi Müdürlüğü tarafından işlemleri tamamlanan kişilerin çıkışı sağlanır ve geçici koruma kimlik belgeleri teslim alınır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2025).

Göç İdaresi Başkanlığı (2025) gönüllü geri dönüşü 'Gönüllü, Güvenli, Onurlu ve Düzenli Geri Dönüş' başlığı altında, 'uluslararası veya geçici koruma kapsamındaki yabancıların kendi iradeleriyle ülkelerine dönmeleri ya da koruma ihtiyacının ortadan kalktığı hallerde organize edilen programlar kapsamında geri dönmeleri' olarak tanımlamaktadır. Tanımdaki ikinci unsur, yani koruma ihtiyacının sona erdiği durumda devlet eliyle organize edilen kitlesel geri dönüş programları, Türkiye bakımından henüz işletilmemiştir. Nitekim Türkiye, savaşın sona ermesine rağmen şimdiye kadar böyle bir program başlatmamış, yalnızca bireysel başvurulara dayalı ve spontane geri dönüşleri yönetmiştir. Bu açıdan Türkiye'nin yaklaşımı, örneğin Dayton Anlaşması sonrasında Almanya'nın Bosnalı mültecilere uyguladığı kitlesel geri dönüş programlarından belirgin biçimde ayrılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye, uluslararası yükümlülüklerini gözeterek daha temkinli bir strateji izlemekte ve Suriyelilerin geri dönüşünü gönüllülük esasına dayalı bireysel kararlarla sınırlı tutmaktadır.

Bununla birlikte, bir önceki bölümde de tartışıldığı üzere gönüllü geri dönüşün sağlanabilmesi için mültecinin hem menşe ülkedeki koşullar hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olması hem de ev sahibi ülkede bu kararı özgür iradesiyle alabilmesine imkân tanınması gerekmektedir (UNHCR, 1996, Bölüm 2.3). Bu çerçevede Türkiye, Suriyelilerin geri dönüş olasılıklarını değerlendirmelerini kolaylaştırabilmek amacıyla savaşın sona ermesinden kısa süre sonra 1 Ocak–1 Temmuz 2025 arasında altı aylık bir süre için 'git-ve-gör' (go-and-see) ziyaretleri uygulamasını başlatmıştır (UNHCR, 2024). Bu uygulama kapsamında, her haneden bir kişinin Suriye'ye üç kez kısa süreli ziyaret yapmasına imkân tanınmış, böylece Suriyelilerin geri dönüş kararlarını ülkedeki koşulları bizzat gözlemleyerek vermeleri amaçlanmıştır. BMMYK Yüksek Komiseri Filippo Grandi, uygulamayı 'mültecilerin koşulları doğrudan gözlemleyerek bilinçli karar almalarına olanak tanıyan ve sürdürülebilir geri dönüşlerin önünü açabilecek bir girişim' olarak değerlendirmiştir (UNHCR, 2025a). Türkiye, geri dönüş kararının aceleci biçimde alınmasını engellemek ve sürecin uluslararası standartlarla uyumlu kalmasını sağlamak üzere git-ve-gör ziyaretlerini kritik bir ara mekanizma olarak devreye sokmuştur.

Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre (2025a), 21 Ağustos 2025 itibarıyla Türkiye'de geçici koruma altında 2,5 milyon Suriyeli bulunmaktadır. BMMYK'nin düzenli olarak yayımladığı

raporlar da 8 Aralık 2024–28 Ağustos 2025 arasında komşu ülkelerden Suriye’ye yaklaşık 844 bin kişinin Suriye’ye döndüğünü, bunların 318 binden fazlasının Türkiye’den gerçekleştiğini göstermektedir (UNHCR, 2025b). Geri dönüş nedenleri incelendiğinde, ilk dönemlerden itibaren görece sabit kalan temel motivasyonların başında siyasi gelişmeler ve artan güvenlik algısı gelmektedir. Rejimin devrilmesinin ardından Suriye’nin ‘dönülebilir’ bir ülke olarak algılanmaya başlanması bu eğilimi pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra aile birleşimi, memleket özlemi, Türkiye’deki barınma ve ekonomik sıkıntılar ile Suriye’deki mülkiyetin geri alınması ve geçim kaynaklarının yeniden tesis edilmesi isteği öne çıkan faktörlerdir. BMMYK’nın sınır kapılarında ve İl Göç İdaresi müdürlüklerinde yürüttüğü mülakatlar gerekçeleri belgelemekte ve aynı zamanda geri dönüşlerin gönüllülük esasına dayanıp dayanmadığını denetlemektedir (UNHCR, 2025b; 2025c). BMMYK’nın izleme faaliyetleri, geri dönenlerin sosyo-demografik profillerinde de çeşitlilik olduğunu göstermektedir. Çalışma çağındaki yetişkinler ağırlığı oluştursa da kadınların tek başına dönüş yaptığı ya da kadınların liderlik ettiği hanelerin de kayda değer bir orana ulaştığı görülmektedir. Çocuklar ve yaşlılar da geri dönüş hareketliliği içinde temsil edilmekte, ancak erkeklerin sayısı kadınlardan daha fazladır. Bu çeşitlilik, geri dönüş kararlarının yalnızca güvenlik algısıyla değil, aynı zamanda bireysel kırılganlıklar, ailevi bağlar (UNHCR, 2025c) ve Türkiye’de geçici koruma altında uzun süredir devam eden güvencesiz yaşam koşullarıyla da şekillendiğini göstermektedir (İGAM, 2025).

Her ne kadar Suriyelilerin geri dönüş eğilimleri son dönemde artış göstermiş olsa da Aralık 2024’ten bu yana Suriye’deki koşullar ve gelişmeler güvenli ve onurlu dönüş kriterlerini karşılamaktan oldukça uzaktır. BM İnsan Hakları Konseyi’ne 27 Haziran 2025’te sunulan açıklamada, Suriye Arap Cumhuriyeti’ne İlişkin Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Başkanı, savaş sonrası dönemde ciddi güvenlik açıklarının ve yaygın insan hakları ihlallerinin devam ettiğini vurgulamıştır. Lazkiye, Tartus, Humus ve Hama’daki katliamlar ve zorunlu yerinden edilmeler; Alevi kadınların kaçırılması, keyfi tutuklamalar ve mülkiyet gaspları; Şam ve Süveyda’daki saldırılar, İsrail’in hava operasyonlarında sivillerin ölümü; ve Deyrizor, Rakka ve Haseke’de IŞİD hücrelerinin yeniden faaliyete geçmesi, güvenlik ortamının ne denli kırılgan olduğunu göstermektedir (UNHRC, 2025). Dahası milyonlarca insanın temel hizmetlerden yoksun ve insani yardıma bağımlı yaşaması geri dönüşlerin sürdürülebilirliği önünde önemli bir engeldir. Nitekim BMMYK, Suriye’nin farklı bölgelerinde geri dönenlere yönelik kapsamlı destek programları (UNHCR, 2025d) yürütse de bu girişimlerin tek başına geri dönüşleri güvenli ve kalıcı kılmaya yettiği şüphelidir. Dolayısıyla, bugün için geri dönüşlerin gönüllü ve spontane biçimde gerçekleştiği söylenebilse de bu kararların hangi koşullarda ve tecrübeler ışığında alındığını sorgulamak gerekmektedir. On yıldan uzun bir süredir geçici koruma altında ve sınırlı haklarla yaşayan Suriyelilerin, Türkiye’de oldukça kırılgan yaşam koşullarını (Baban, Ilcan, ve Rygiel, 2017; Sengul, 2022) dikkate alarak bu kararları verdiği göz ardı edilmemelidir. Dahası, son yıllarda artan mülteci karşıtı söylemler, geri dönüşü teşvik politikaları, kitlesel gözaltılar sonrası zorla imzalatıldığı iddia edilen geri dönüş formları ve sınır dışı uygulamaları (Sahin Mencutek, 2019; Amnesty International 2019; ECRE, 2023) gönüllülük ilkesinin pratikte her zaman korunamadığını göstermektedir. Bu nedenle, gönüllülük ilkesinin yalnızca hukuki prosedürler üzerinden değil, aynı zamanda mültecilerin gündelik hayat deneyimleri ve yapısal kırılganlıkları üzerinden değerlendirilmesi gereklidir. Nitekim BMMYK’nın Gönüllü Geri Dönüş El

Kitabı'nda vurguladığı üzere, 'gönüllülük' yalnızca fiziksel baskının olmamasıyla değil; psikolojik ve maddi baskılardan da arınmış bir tercih anlamına gelmelidir (UNHCR, 1996, Bölüm 2.3). Türkiye'de geçici koruma statüsünün on yılı aşkın süredir devam etmesi, bu statünün sağladığı hakların sınırlılığı ve politik atmosferin etkisi, birçok Suriyelinin oldukça zor koşullar altında yaşamasına yol açmakta ve bu durum geri dönüş kararlarının tam anlamıyla gönüllü olup olmadığı sorularını gündeme getirmektedir. Öte yandan Suriye'de savaşın sona ermesinden bu yana Türkiye'nin geri dönüşleri uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde yürütmeye çalıştığı da görülmektedir. Dolayısıyla, bundan sonraki süreçte Suriyelilerin geri dönüşlerini anlamak için, bir yanda mültecilerin gündelik kırılganlıklarının şekillendirdiği gönüllülük pratikleri ile diğer yanda devletin hukuka uygunluk vurgusu arasındaki gerilimi çözümlemeye yönelik, geçici koruma altındaki Suriyelilerin deneyimlerini merkeze alan ampirik araştırmalara ihtiyaç vardır.

Sonuç

Bu makale, Türkiye'de geçici koruma altındaki Suriyelilerin geri dönüşünü uluslararası hukuk perspektifinden ele alarak mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşünün iki eksen üzerinde ilerlediğini ortaya koymaktadır. Bir yanda 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin 1(C)(5) ve 1(C)(6) hükümlerine dayanan, yüksek bir ispat eşiği gerektiren ev sahibi devletlerin statüyü sona erdirmeye yetkisi, diğer yandaysa BMMYK'nın gönüllülük, güvenlik ve onur ilkeleri yer almaktadır. Gönüllü geri dönüş, geri göndermeme prensibinin alternatifi değil, onu tamamlayan bir koruma eşiğidir. Bu nedenle geri dönüş kararı, salt bireysel rıza beyanına indirgenmemeli, menşe ülkedeki değişimin temel, istikrarlı ve kalıcı olduğuna dair makul göstergelerle desteklenmelidir.

Çalışmada tartışılan karşılaştırmalı örnekler bu çerçevenin pratikte nasıl sınıandığını göstermektedir. Bosnalı mültecilerin geri dönüş deneyimleri, bağlayıcı standartların zayıf olduğu zeminlerde devlet takdirinin geri dönüş süreçlerini hızla belirleyebildiğini ve bunun geri göndermeme ilkesi açısından hassas sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Avrupa'daki Ukraynalı mülteciler bağlamındaysa bölgesel bir düzenleme mevcut olduğunda bile 'geçicilik' durumunun siyasal koşullara bağlı biçimde uzayabildiği, koruma rejiminin süre yönünden esnemesinin çeşitli belirsizlikleri de beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu iki örnek hem aceleli sonlandırma pratiklerinden kaçınmanın hem de geçici koruma rejimlerini belirsizliğe hapsedmemenin önemini bir arada düşündürmektedir.

Suriye'deki savaşın sona ermesinden bu yana Türkiye'nin Suriyelilerin geri dönüşüne dair izlediği yaklaşım ve politikalar uluslararası hukuk açısından oldukça isabetlidir. Halihazırda bireysel ve gönüllülük esaslı yürüyen geri dönüşlerin git-ve-gör uygulamalarıyla desteklenmesi Suriyelilerin bilgiye dayalı karar alma kapasitelerini artırması bakımından gayet olumludur. Bununla birlikte, Suriye'deki güvenlik koşulları, kitlesel ve organize dönüşlere kapı aralayacak eşiğin henüz karşılanmadığını göstermektedir. Bu durum, ev sahibi devletlerin geri göndermeme yükümlülüğünün merkeziliğini bir kez daha teyit etmektedir. Ayrıca, ev sahibi ülkede statüden kaynaklanan belirsizlik ve güvencesizlik de geri dönüş kararlarını şekillendirmektedir. Geçici koruma rejiminin uzun süreli hale gelmesi, hak ve hizmetlere erişimdeki sınırlılıklar ve dönemsel idari uygulamalar, kişilerin 'gönüllü' kararını fiilen etkileyen bir bağlam yaratmaktadır. Bu nedenle, geri dönüşün meşruiyeti yalnızca menşe ülkelerin

koşullarının değerlendirilmesine değil, ev sahibi ülkedeki rızayı gölgeleyebilecek baskı dinamiklerinin de azaltılmasına bağlıdır.

Sonuç olarak, Türkiye’nin önündeki temel sınama uluslararası hukuk normlarına duyarlı bir denge kurmaktır. Öncelikle Suriye’ye geri dönmeye karar vermiş Suriyeliler için gönüllülük, güvenlik ve onur ilkelerini somut güvencelerle destekleyen şeffaf ve denetlenebilir süreçler sürdürülmelidir. Dönmeyi tercih etmeyenler içinse statü netliği ve haklara erişimin güçlendirilmesi, bundan sonraki tartışmaların bir parçası olmalıdır. Bu tür dengeli bir yaklaşım hem geri göndermeme yükümlülüğünü hem de bireylerin özerk tercihlerini eşzamanlı koruyan asgari bir ortak payda sunar. Nihayetinde, geri dönüşü anlamlandıran esas parametreler hukuki metinlerin ötesinde, sahadaki deneyimlerde görünür hale gelmektedir. Bu yüzden geçici koruma altındaki Suriyelilerin karar verme süreçlerini ve dönüş sonrası profillerini izleyen nitel ve nicel araştırmalar hem hukuki değerlendirmeyi derinleştirecek hem de politika tasarımına gerçekçi bir zemin sağlayacaktır.

Kaynakça

- Amnesty International. (1997). Bosnia-Herzegovina: "Who's living in my house?" Obstacles to the safe return of refugees and internally displaced people (AI Index: EUR 63/001/1997). Amnesty International. Erişim adresi: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur63/001/1997/en/>
- Amnesty International. (2019). Turkey: Syrians illegally deported into war ahead of anticipated 'safe zone' [Press release]. Amnesty International. Erişim adresi: <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2019/10/turkey-syrians-illegally-deported-into-war-ahead-of-anticipated-safe-zone/>
- Ausländergesetz [Aliens Act]. (1965). Bundesgesetzblatt, Teil I, 353. Erişim adresi: <https://perma.cc/ETG7-ELMS>
- Baban, F., Ilcan, S., & Rygiel, K. (2017). Syrian refugees in Turkey: Pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43(1), 41–57. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1192996>
- Barutciski, M. (1998). Involuntary repatriation when refugee protection is no longer necessary: Moving forward after the 48th session of the Executive Committee. *International Journal of Refugee Law*, 10(1/2), 236–255. <https://doi.org/10.1093/ijrl/10.1-2.236>
- Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. *Official Journal of the European Communities*, L 212, 12–23. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055>
- Council of the European Union. (2022). Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection (OJ L 71, 4.3.2022, pp. 1–6). EUR-Lex. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D0382>
- Cowell, A. (1996). Germans plan to return refugees to Bosnia. *The New York Times*. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/1996/09/20/world/germans-plan-to-return-refugees-to-bosnia.html>
- Crisp, J. (2003). A new asylum paradigm? Globalization, migration and the uncertain future of the international refugee regime (New Issues in Refugee Research, Working Paper No. 100). UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3fe16d835.pdf>
- Crisp, J., & Long, K. (2016). Safe and voluntary refugee repatriation: From principle to practice. *Journal on Migration and Human Security*, 4(3), 141–147. <https://doi.org/10.1177/233150241600400305>
- Durieux, J.-F., & Hurwitz, A. (2004). How many is too many? African and European legal responses to mass influxes of refugees. *German Yearbook of International Law*, 47, 105–159.
- European Commission. (2000). Proposal for a Council Directive on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (COM/2000/0303 final – CNS 2000/0127). *Official Journal of the European Communities*, C 311E, 251–258. Erişim adresi: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52000PC0303>
- Edwards, A. (2012). Temporary protection, derogation and the 1951 Refugee Convention. *Melbourne Journal of International Law*, 13(2), 595–635. Erişim adresi: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/1687379/Edwards.pdf
- Erdoğan, M. N. (2024). Bakan Yerlikaya: Ülkesine dönüş yapan Suriyeli sayısı 1,5–2 katına çıktı. Anadolu Ajansı. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-yerlikaya-ulkesine-donus-yapan-suriyeli-sayisi-1-5-2-katina-cikti/3419939>
- European Council on Refugees and Exiles (ECRE). (2023). 2022 update AIDA country report: Türkiye. ECRE. Erişim adresi: <https://ecre.org/2022-update-aida-country-report-turkiye/>
- European Council on Refugees and Exiles (ECRE). (2024). Transitioning out of the Temporary Protection Directive: ECRE's analysis of the main options available to ensure a smooth transition out of the TPD regime for people displaced from Ukraine (Policy Paper No.13). ECRE. Erişim adresi: https://ecre.org/wp-content/uploads/2024/02/ECRE-Policy-Paper-13_Transitioning-Out-of-the-Temporary-Protection-Directive.pdf
- Gibney, M. J. (2000). Between control and humanitarianism: Temporary protection in contemporary Europe. *Georgetown Immigration Law Journal*, 14, 689–707. Erişim adresi: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/geoimlj14&div=38&id=&page=>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025). Gönüllü, Güvenli, Onurlu ve Düzenli Geri Dönüş. T.C. İçişleri Bakanlığı. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gonullu-geri-donus>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2025a). Geçici koruma. T.C. İçişleri Bakanlığı. Erişim adresi: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Harrell-Bond, B. E. (1986). *Imposing aid: Emergency assistance to refugees*. Oxford University Press.

- Hathaway, J. C., & Neve, R. A. (1997). Making international refugee law relevant again: A proposal for collectivized and solution-oriented protection. *Harvard Human Rights Journal*, 10, 115–211. Erişim adresi: <https://repository.law.umich.edu/articles/1622/>
- Fitzpatrick, J. (2000). Temporary protection of refugees: Elements of a formalized regime. *American Journal of International Law*, 94(2), 279–306. <https://doi.org/10.2307/2555293>
- Humanitarian Issues Working Group (HIWG). (1995). Survey on the implementation of temporary protection. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/reference/research/hiwg/1995/en/1996>
- Fitzpatrick, J., & Bonoan, R. (2003). Cessation of refugee protection. In E. Feller, V. Türk, & F. Nicholson (Eds.), *Refugee protection in international law: UNHCR’s global consultations on international protection* (pp. 492–542). Cambridge University Press.
- Hathaway, J. C. (2021). *The rights of refugees under international law* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Ineli-Ciger, M. (2014). Implications of the new Turkish Law on Foreigners and International Protection and Regulation No. 29153 on temporary protection for Syrians seeking protection in Turkey. *Oxford Monitor of Forced Migration*, 4(2), 28–36
- Ineli Ciger, M. (2023). When temporary protection ends: Longer-term solutions for refugees from Ukraine (European Policy Analysis No. 2023:11 epa). Swedish Institute for European Policy Studies. Erişim adresi: https://sieps.se/media/ojndi3td/2023_11epa.pdf
- İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi (İGAM). (2025). Frankfurter Allgemeine Zeitung gazetesi, Türkiye’de Suriyeli mültecilerin gönüllü geri dönüş sürecini mercek altına aldı (Özel Röportaj – Metin Çorabatır). Erişim adresi: <https://igamder.org/TR/frankfurter-allgemeine-zeitung-gazetesi-turkiye-de-suriyeli-multecilerin-gonullu-geri-donus-surecini-mercek-altina-aldiozel-roportaj-metin-corabatir>
- Kjaerum, M. (1993). Temporary protection of refugees in Europe in the ‘90s. *Helsinki Monitor*, 4(3), 31–38. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1163/157181493X00254>
- Kneebone, S., & O’Sullivan, M. (2024). Article 1 C 1951 Convention. In A. Zimmermann (Ed.), *The 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol: A commentary* (pp. 571–610). Oxford University Press.
- Koser, K., Walsh, M., & Black, R. (1998). Temporary protection and the assisted return of refugees from the European Union. *International Journal of Refugee Law*, 10(3), 444–461. <https://doi.org/10.1093/ijrl/10.3.444>
- Liebaut, F. (2000). Legal and social conditions for asylum seekers in Western European countries. Danish Refugee Council.
- Long, K. (2013). Back to where you once belonged: A historical review of UNHCR policy and practice on refugee repatriation (PDES/2013/14). UN High Commissioner for Refugees (UNHCR). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/reference/research/unhcr/2013/en/97653>
- Luyten, K. (2025, June 25). Transitioning out of temporary protection for displaced people from Ukraine. European Parliament Think Tank. Erişim adresi: <https://epthinktank.eu/2025/06/25/transitioning-out-of-temporary-protection-for-displaced-people-from-ukraine/>
- Kaya, B. (2025). O zaman Türkiye’deki Suriyeliler ne olacak? Sözcü. Erişim adresi: <https://www.sozcu.com.tr/o-zaman-turkiye-deki-suriyeliler-ne-olacak-p150236>
- Öztürk, F. N. (2025). Suriye’ye gönüllü geri dönüş: ‘Henüz yoğun dönüş yok’. BBC Türkçe. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce8e49p091ro>
- Perluss, D., & Hartman, J. F. (1986). Temporary refuge: Emergence of a customary norm. *Virginia Journal of International Law*, 26(3), 551–626.
- Sahin Mencutek, Z. (2019). Encouraging Syrian return: Turkey’s fragmented approach. *Forced Migration Review*, 62, 28–31. Erişim adresi: <https://www.fmreview.org/return/sahinmencutek/>
- Sengul, I. (2022). Syrian Refugees’ Homemaking in Gaziantep: Uncertainty, Legality and Temporality. *Refugee Survey Quarterly*, 41(2), 267–297. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdac006>
- Thorburn, J. (1995). Transcending boundaries: Temporary protection and burden-sharing in Europe. *International Journal of Refugee Law*, 7(3), 459–480. <https://doi.org/10.1093/ijrl/7.3.459>
- Thouez, C. V. (1998). New direction in refugee protection. *Fletcher Forum of World Affairs*, 22(2), 89–105.
- UNHCR. (1992). A comprehensive response to the humanitarian crisis in the former Yugoslavia (HCR/IMFY/1992/2). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/strategy/unhcr/1992/en/15355>
- UNHCR. (1996). *Handbook on Voluntary Repatriation: International Protection*. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/handbook-voluntary-repatriation-international-protection>
- UNHCR. (1997). *The state of the world’s refugees 1997: A humanitarian agenda*. Oxford University Press.
- UNHCR (2001). Summary conclusions: Cessation of refugee status. Expert roundtable hosted by the Luso-American Foundation for Development, Lisbon, Portugal. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/cup/2003/en/18418>
- UNHCR. (2003). Guidelines on international protection No. 3: Cessation of refugee status under Article 1C(5) and (6) of the 1951 Convention relating to the Status of Refugees (the “ceased circumstances”

- clauses) (HCR/GIP/03/03). Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/legalguidance/unhcr/2003/en/14489>
- UNHCR. (2018). Comprehensive Protection and Solutions Strategy: Protection Thresholds and Parameters for Refugee Return to Syria. The UN Refugee Agency. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/63223>
- UNHCR. (2024). Syria situation: Crisis Regional Flash Update #7. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/syria-situation-crisis-regional-flash-update-7>
- UNHCR. (2025). Syria regional refugee response. The UN Refugee Agency. Erişim adresi: <https://data.unhcr.org/en/situations/syria>
- UNHCR. (2025a). UNHCR's Grandi reaffirms support for Türkiye's refugee response and voluntary returns. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/en/news/speeches-and-statements/unhcr-s-grandi-reaffirms-support-tuerkiye-s-refugee-response-and>
- UNHCR. (2025b). Syria situation: Crisis Regional Flash Update #42. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/syria-situation-crisis-regional-flash-update-42>
- UNHCR. (2025c). Syria situation: Crisis Regional Flash Update #30. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/syria-situation-crisis-regional-flash-update-30>
- UNHCR. (2025d). Syria situation: Crisis Regional Flash Update #25. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/syria-situation-crisis-regional-flash-update-25>
- UNHCR. (2025e). Syria situation: Crisis Regional Flash Update #37. UNHCR. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/media/syria-situation-crisis-regional-flash-update-37>
- UNHCR EXCOM. (1980). Conclusion No. 19 (XXXI): Temporary refuge. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/exconc/excom/1980/en/27367>
- UNHCR EXCOM. (1991). Conclusion No. 65 (XLII): General. Adopted by the Executive Committee of the High Commissioner's Programme. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/exconc/excom/1991/en/42053>
- UNHCR EXCOM. (1992). Conclusion No. 69 (XLIII): Cessation of status – Adopted by the Executive Committee. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/exconc/excom/1992/en/41998>
- UNHCR EXCOM. (2004). Conclusion No. 101 (LV): Legal safety issues in the context of voluntary repatriation of refugees. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/policy/exconc/excom/2004/en/114427>
- UNHRC. (2025). Oral update by Mr. Paulo Sérgio Pinheiro, Chair of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic. United Nations Human Rights Council. Erişim adresi: <https://www.ohchr.org/en/statements-and-speeches/2025/06/oral-update-mr-paulo-sergio-pinheiro-chair-independent>
- Wagner, M., & Grama, M. (2025). Phasing out temporary protection? Shaping EU policies through national experiences. ICMPD. Erişim adresi: <https://www.icmpd.org/blog/2025/phasing-out-temporary-protection-shaping-eu-policies-through-national-experiences>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

The Impact of Trade Policy Uncertainty, Country Risk Premium, and Real Effective Exchange Rate on Türkiye's Exports

Ticaret Politikası Belirsizliği, Ülke Risk Primi ve Reel Efektif Döviz Kurunun Türkiye'nin İhracatına Etkisi

Rüya KAPLAN YILDIRIM

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Adana, Türkiye

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji University, Faculty of Economics, Administrative and Social
Sciences, Department of International Trade and Finance, Adana, Türkiye

rkaplan@atu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0455-568X>

<https://ror.org/013z3yn41>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 19.07.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 18.02.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Kaplan Yıldırım, R. (2026). The impact of trade policy uncertainty, country risk premium, and real effective exchange rate on Türkiye's exports. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 92-109. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1746273>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The impact of trade policy uncertainty, country risk premium, and real effective exchange rate on Türkiye's exports

Abstract

Recent years have seen an acceleration in economic integration and foreign trade volumes, particularly among developing countries, as a result of increased trade liberalisation and international competition. Nevertheless, the unpredictability surrounding international trade policies has precipitated a decline in economic activity, exerting a deleterious effect on investments and exchange rate volatility in developing countries such as Türkiye. This study aims to investigate the impact of Trade Policy Uncertainty (TPU), Türkiye's annual Credit Default Swap (CDS) data, and the Real Effective Exchange Rate (EXRATE) on the unit value of exports (EXPORT), one of Türkiye's key foreign trade indicators. This study contributes to the literature as it is one of the few studies examining the impact of trade policy uncertainty on Turkish exports. Furthermore, by addressing the combined impact of financial variables such as CDS and effective exchange rate on exports alongside trade policy uncertainty, this study offers a unique contribution to the literature and provides guidance to policymakers. In line with the objective of the study, an ARDL cointegration test was performed on monthly data covering the period from February 1, 2008, to January 31, 2025, due to the different levels of stationarity of the variables. It was determined that the real effective exchange rate only positively affects export data in the long term, while CDS has a positive and significant effect on exports in both periods. It has been determined that TPU has no significant effect on Türkiye's exports. Due to Türkiye's strategic location and strategies in international trade, it is thought that the preference for alternative export locations in the face of high TPU weakens the effect of trade policy uncertainty.

Keywords: Trade policy uncertainty, exports, real effective exchange rate, CDS, ARDL

Ticaret politikası belirsizliği, ülke risk primi ve reel efektif döviz kurunun Türkiye'nin ihracatına etkisi

Öz

Son yıllarda artan ticaret serbestliği ve uluslararası rekabet, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik entegrasyonu ve dış ticaret hacmini hızlandırmıştır. Ancak, uluslararası ticaret politikalarındaki belirsizlikler, ekonomik faaliyetlerde daralmaya yol açarak Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yatırımları ve döviz kuru oynaklığını etkilediği görülmüştür. Çalışmada, Ticaret Politikası belirsizliği (TPU), Türkiye'nin yıllık Kredi Risk Primi (CDS) verileri ve Reel efektif döviz kurunun (EXRATE) Türkiye'nin temel dış ticaret göstergelerinden biri olan ihracat birim değerine (EXPORT) etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışma Ticaret politikası belirsizliğinin Türkiye ihracatına etkisini inceleyen sınırlı çalışmalardan biri olması nedeni ile literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca ticaret politika belirsizliği yanında CDS ve efektif döviz kuru gibi finansal değişkenlerin ihracat üzerindeki etkisini birlikte ele alan bir çalışma literatüre özgün bir katkı sunduğu gibi politika yapıcılara da yol gösterici olmaktadır. Çalışmanın amacı doğrultusunda 01.02.2008- 31.01.2025 dönemini kapsayan aylık verilere değişkenlerin farklı durağanlık seviyelerinde olmaları nedeniyle ARDL eşbütünleşme testi yapılmış ve Reel efektif döviz kurunun sadece uzun dönemde ihracat verilerini pozitif yönde etkilediği, CDS'nin ise her iki dönemde de ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ticaret politika belirsizliğinin ise Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin stratejik konumu ve uluslararası ticaretteki stratejileri nedeniyle ticaret politikası belirsizliğinin yüksekliğinde alternatif ihracat konumlarının tercih edilmesinin ticaret politika belirsizliğinin etkisini zayıflattığı düşünülmektedir. Araştırma Türkiye'nin ihracat stratejilerini geliştirirken göz önünde bulundurması gereken risk unsurlarını ve bu unsurların yönetilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde ihracat performansını iyileştirmeye yönelik politikaların, özellikle döviz kuru ve ülke risk primlerini kontrol altında tutacak mekanizmalar geliştirilmesinin gerekliliği de belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret politika belirsizliği, ihracat, reel efektif döviz kuru, CDS, ARDL

Introduction

The processes of globalisation, the liberalisation of trade, and increased international competition have resulted in economic integration and interdependence between nations, particularly developing countries, and a concomitant increase in foreign trade volumes. Following Türkiye's adoption of economic policies aimed at promoting exports after 1980, A

substantial alteration in the equilibrium of international trade was observed and the country transitioned from being an agricultural exporter to an industrial exporter (Özel, 2011). It has been noted that The implementation of trade liberalisation policies during the economic transition phase resulted in a substantial increase in the country's export volume. This, in turn, led to accelerated integration into global trade and contributed to economic growth (Tokucu and Yüce, 2013; Şahin, 2022; Mazlum, 2020). In this context, the increasing share of industrial products in exports, innovations in marketing, and the development of commercial relations with other countries are salient factors that strengthen Türkiye's export performance.

A nation's exports are influenced by a multitude of factors, including macroeconomic, political, and geographical considerations (Alev, 2020; Güler, 2021; Uslu, 2023; Güngör, 2023; Özbaş and Yıldırım, 2023; Dilsiz, 2024; Çelik and Çatuk, 2024). An examination of Türkiye's economic and political conditions reveals a rapid shift in macroeconomic variables in recent years. Furthermore, the geopolitical position of the country, and the difficulties arising from this position, are also factors that directly affect the country's exports. Indeed, it is recognised that international trade is susceptible to economic shocks and that in circumstances where trade policy uncertainty is elevated, companies adopt a cautious stance, delaying investment decisions and reducing hiring, thereby precipitating a decline in economic activity (Ünlü, 2024).

Trade policy uncertainty can be defined as the possibility of alterations in a nation's trade policy. Such alterations may take the form of temporary trade bans, intellectual property disputes, economic sanctions, anti-dumping measures and so forth (Zhang and Qu, 2022). The global trade wars, tariff threats, tariff increases, and retaliatory measures that the world economy has experienced over the past two decades have emerged as the primary causes of economic and trade policy uncertainty (Baker et al., 2019). In recent years, various economic, political and military developments, particularly trade wars, have also been cited as contributing factors to increased trade uncertainty (Songur, 2023).

In the context of the prevailing circumstances of escalating trade tensions and TPU, recent studies have indicated that an augmentation in TPU exerts a deleterious influence on numerous economic and financial domains, encompassing exports, market access, investments, economic activity, employment, and stock markets (Yu et al., 2023).

The impact of rising trade policy uncertainty is more acutely felt by developing countries. As the level of certainty in the economic environment decreases across nations, there is a tendency for capital to be channelled into developed countries. Concurrently, risk escalates within developing nations. Moreover, as Ünlü (2024) demonstrate, policy uncertainty has also been demonstrated to increase exchange rate volatility.

Although studies on macroeconomic and financial developments affecting foreign trade have increased in recent years, research examining the impact of trade policy uncertainty on Türkiye's foreign trade is quite limited. In particular, empirical findings that consider TPU alongside indicators such as CDS and exchange rates are almost non-existent. This deficiency is even more significant when Türkiye's geopolitical position and economic fragility are taken into account. Therefore, the main motivation for this study is to take a holistic approach to the factors affecting Türkiye's exports in conjunction with uncertainty.

This study makes three distinct contributions to the literature. First, it is one of the few studies investigating the impact of trade policy uncertainty on Türkiye's exports. Second, by including two other variables likely to affect exports (CDS and effective exchange rate) in the model, it offers a multidimensional and holistic perspective on the factors affecting exports. Finally, it examines the short- and long-term effects of CDS and the effective exchange rate on exports using monthly data from 2008 to 2025, providing policymakers with a data set. When evaluated in this context, the study makes a unique contribution to the literature by bringing together uncertainty, financial risk, and foreign trade dynamics within the same analytical framework.

This study sets out to examine the impact of trade policy uncertainty (TPU) on exports from Türkiye. The TPU has demonstrated a commitment to exerting a tangible influence on the domain of exports (Handley, 2014; Feng et al., 2016). Furthermore, studies have indicated that trade policy uncertainty has a negative impact on exports (Nuno et al., 2013; Handley et al., 2015; Osnago et al., 2015; Özçelik, 2022; Zhang and Qu, 2022). In this particular context, the focus was directed towards the trade policy uncertainty index, which was developed by Baker et al. (2016). It has been demonstrated that the trade policy uncertainty index exerts a substantial influence on associated indicators, most notably exchange rates (Songur, D. Y., 2023). Therefore, the exchange rate and the CDS variables, which are considered to be interrelated, were determined as independent variables, and the objective of this study was twofold: The central ambition of this study lies in evaluating the influence that trade policy uncertainty has upon exports from Türkiye; and secondly, to explore the influence of the exchange rate and CDS on the same exports. In this context, the main research question of the study is formulated as follows: Does trade policy uncertainty, the effective exchange rate, and CDS have a significant effect on Türkiye's export performance? To test this research question, the following hypotheses were tested.

- H1: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the long run.
- H2: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the short run.
- H3: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the long run.
- H4: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the short run.
- H5: CDS positively affects Türkiye's exports in the long run.
- H6: CDS positively affects Türkiye's exports in the short run.

In the next section of the study, the studies on the subject in the literature are included, the methodology and the analysis of the data obtained as a result of the methods used are mentioned in the third part and the findings are discussed in the last part.

1. Literature Review

An examination of extant literature demonstrates that trade policy uncertainty (TPU) exerts a substantial influence on corporate investment decisions, economic growth, innovation, financial investments, trade balances, and market reactions has been empirically tested. A comprehensive evaluation of the results obtained from the studies conducted reveals that TPU has a detrimental effect on investments, leading to a decline in foreign trade volume. Furthermore, it has been observed to result in delays in innovation and foreign market entry decisions at the firm level. Additionally, TPU has been shown to increase volatility in financial markets and cause fluctuations in commodity prices. Upon reviewing the existing studies, it was observed that the effects of TPU were examined using various methods and that the

ARDL method was used in a limited number of studies. In this study, the ARDL bounds test was applied, which contributes to the literature by enabling analysis at different levels of stationarity and assisting in estimating both long-term and short-term cointegration relationships.

The extant literature on this subject is presented in Table 1.

Table 1. Literature Review on the Subject

Author(s) / Year	Purpose of the Study	Methodology	Key Findings
Handley & Kyle (2011)	This study aims to undertake a comprehensive and detailed investigation of the impact of trade policy uncertainty on the export decisions of companies based in Australia.	Dynamic heterogeneous firms model; Structural trade model	It is evident that uncertainty in trade policy exerts a negative effect on investments over an extended timeframe. Recent studies have indicated that corporate entities exhibit a greater propensity to engage in the practice of exportation when regulatory frameworks are implemented with the objective of mitigating uncertainty.
Handley & Limão (2015)	The aim of this study is to understand how policy uncertainty affects decisions about investing in companies that trade internationally.	Dynamic general equilibrium model; Real-options framework	When trade policy is uncertain, companies reduce their investments and entry into export markets.
Osnago et al. (2015)	It is imperative to conduct a thorough investigation into the manner in which trade policy uncertainty functions as an impediment to trade.	Gravity model; Panel regression	It reveals that uncertainty in trade policy constitutes a significant obstacle to exports, particularly with regard to exports by small and medium-sized enterprises.
Feng et al. (2017)	It is imperative to undertake a rigorous examination of the repercussions engendered by the diminution in TPU on the export decisions undertaken by corporations.	Difference-in-Differences (DiD); Firm-level panel econometrics	China's accession to the WTO reduced uncertainty surrounding its trade policy, leading to a significant increase in Chinese exports. In particular, exports increased significantly in sectors that were most affected by uncertainty.
Handley & Limão (2017)	This study set out to explore and provide an analysis of the effects that uncertainty in trade policy is understood to exert on economies as varied as those of China and the United States of America and its consequences for international trade and societal welfare.	Dynamic structural model of trade; DSGE-type framework	The escalating uncertainty surrounding trade policy has had a deleterious effect on investment decisions made by companies in both China and the US, resulting in a decline in trade volume.
Crowley et al. (2018)	The study explores how rising uncertainty surrounding future tariff rates influences corporate decision-making processes concerning market entry and exit strategies within the context of export markets.	Firm-level panel regression; Hazard models	Research has indicated that elevated levels of TPU are associated with a reduced propensity of Chinese companies to get into new markets and a heightened inclination to leave foreign markets when confronted with mounting trade policy uncertainty.
Steinberg (2019)	This text seeks to provide an objective assessment of the impact that the considerable uncertainty surrounding post-Brexit trade policies is likely to have.	DSGE model; Counterfactual simulations	Brexit has been found to create uncertainty at the macroeconomic level, causing negative effects on investment and consumption and limiting the growth of the UK economy.
Gozgor et al. (2019)	The aim of this study is to find out if there is a link between changes in trade policy and the returns on Bitcoin investments in the US market.	Markov-Switching VAR; Regime-switching models	The findings indicate the existence of a positive relationship between TPU and the returns on Bitcoin investments. However, during the periods of 2010-11 and 2017-18, A notable shift was observed in the returns of Bitcoin and TPU, indicating substantial alterations in the prevailing regimes, TPU exerted a substantial negative influence on Bitcoin returns.
Özkan (2019)	The aim of present study was to examine the directional relationship between uncertainties in economic policy and trade policy on the USD-TL exchange rate.	ARDL Bounds Test; Johansen Cointegration; Granger Causality	The findings of the study demonstrated that not only was there cointegration between economic policy uncertainty and the USD-TL, but also between TPB and USD-TL.
Nuroglu & Çekin (2020)	The objective of the present study is to find out how macroeconomic variables in countries that are likely to be affected by trade wars are affected by uncertainty in trade policy.	Panel VAR; Panel cointegration	The analyses conducted indicated that the A deleterious effect on the stock markets was exerted by TPU and real economies of developed countries, including the US and Japan. Conversely, the It has been demonstrated that there has been a deleterious impact on the trade balance of developing countries, such as China, and on inflation in Türkiye as a result of TPU.

Table 1 (cont'd)

Author(s) / Year	Purpose of the Study	Methodology	Key Findings
Liu & Ma (2020)	The objective of the present study is to investigate the effect of trade policy uncertainty on innovation.	Difference-in-Differences (DiD)	Following its admission to the World Trade Organization, the People's Republic of China is now regarded as a relatively stable economic entity, due to the fact that the level of uncertainty surrounding its trade policy has been reduced and as a result, Chinese companies have been found to have increased their innovation, patent applications, and investment in R&D.
Caldara et al. (2020)	The aim of this study is to examine the repercussions that unanticipated fluctuations in TPU have on the economy of the United States.	Structural VAR (SVAR)	Research has indicated that TPU exerts a detrimental effect on investment and economic growth.
Özçelik (2022)	The effects of TPU in the US and China on the foreign trade balance of both countries have been investigated.	Structural VAR; Time-series econometrics	While the increase in TPU in the US does not affect its foreign trade with China, it has been determined that the increase in TPU in China negatively affects the US's foreign trade balance with China.
Zhang & Qu (2022)	The overarching objective of the US TPU is to empirically analyse the repercussions that China's exports of US goods exert on trade margins.	Panel regression	It was determined that the TPU was detrimental to China's exports to the US, and it was recommended that China should provide greater support for research and development (R&D) and innovation in export enterprises, and establish a greater number of free trade agreements (FTAs) with other countries.
Huynh et al. (2023)	Examine the effects of volatility and returns on the nine most traded currencies globally on TPU.	Diebold-Yilmaz Spillover Index; VAR-based connectedness model	When TPU occurs, asymmetric spread and volatility spread between exchange rates are observed, and it has been concluded that TPU has an effect on foreign exchange market dynamics.
Li et al. (2023)	It is investigating whether the TPU affects the financial investments of energy companies.	Panel fixed-effects regression; GMM robustness checks	It has been determined that TPU is negatively correlated with financial investments by energy companies, and It has been demonstrated that energy companies tend to demonstrate a propensity for the reduction of financial investments during periods in which TPU has a high value.
Wang & Wu (2023)	Assessing the impact of TPU on macroeconomics, industrial development, and energy consumption in China.	Computable General Equilibrium (CGE) model; Simulation analysis	TPU is expected to cause a maximum 5.65% decline in China's GDP, while it is thought that it could reduce energy consumption by up to 6.91%. TPU has been found to have different effects on different sectors. TPU is expected to affect the textile and ready-to-wear sector, the machinery sector, and other manufacturing sectors by an average of 7.64% more than other sectors.
Yu et al. (2023)	The present text conducts an empirical investigation at how US trade policy uncertainty affects China's agricultural imports and exports.	Gravity model; Panel econometrics	It has been observed that the increasing uncertainty surrounding US trade policy has led China to reduce its agricultural exports to the US and imports from the US, while increasing its total agricultural imports from other countries.
Ünlü (2024)	The objective of present study is to find out if there is a connection between exchange rates, trade balances and trade policy uncertainty in Türkiye between 1960 and 2020.	ARDL Bounds Test	A substantial body of research has identified a long-term association among trade policy uncertainty, trade balance and exchange rate. The response of TPU to shocks in trade balance and exchange rate is statistically significant and negative. However, an increase in trade balance results in an increase in exchange rate and a decrease in TPU.

2. Data Set and Method

2.1. Description of Data Used in the Model

In this study, the impact of trade policy uncertainty on Türkiye's annual CDS data and real effective exchange rate on the unit value of exports, one of Türkiye's key foreign trade indicators, was examined using monthly data covering the period from February 1, 2008, to January 31, 2025. The data used in the analysis were obtained from the Central Bank of the Republic of Türkiye's electronic data distribution system (EVDS) database and policyuncertainty.com. In the present model, the natural logarithmic levels of the series were utilised. The following model is proposed:

$$LIHR_t = \beta_0 + \beta_1 LTPB_t + \beta_2 LREDK_t + \beta_3 LCDS_t + U_t \quad (1)$$

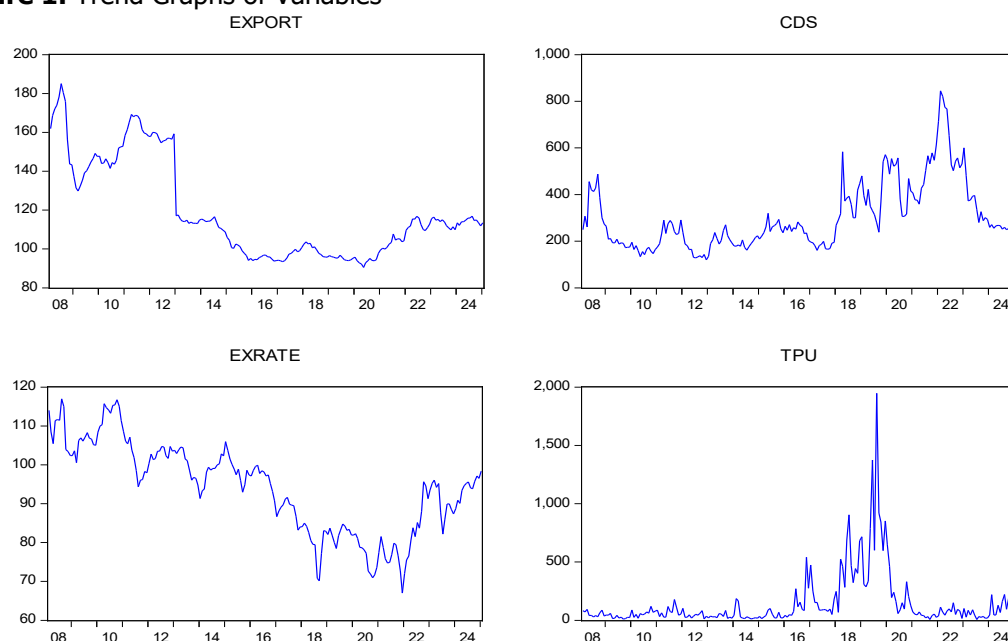
The analyses presented in this study were obtained using the Eviews 10.0 program. Table 2 contains the definitions of the variables utilised in the study.

Table 2. Description of Variables

Variables	Logarithmic Level	Variable Definition	Database
Export Unit Value Index	LEXPORT	Dependent Variable	evds2.tcmb.gov.tr
Trade Policy Uncertainty Index	LTPU	Independent Variable	policyuncertainty.com
Real Effective Exchange Rate	LEXRATE	Independent Variable	evds2.tcmb.gov.tr
Credit Risk Premium	LCDS	Independent Variable	evds2.tcmb.gov.tr

The trend graphs showing the variables included in the study over time are presented below.

Figure 1. Trend Graphs of Variables

A thorough examination of the time trend graphs of the variables in question, ranging from 2008 to the present, reveals a downward trend in exports, reaching its nadir in 2020. It is acknowledged that this period coincided with the emergence of the novel Coronavirus (SARS-CoV-2) pandemic, which originated in China and subsequently spread globally, significantly impacting Türkiye's exports. Furthermore, it has been observed that exports began to increase again after 2020. The real effective exchange rate, which exerts a direct influence on a nation's trade balance, exhibited a downward trend until 2021, subsequently experiencing an upward trajectory. The effective exchange rate reached its highest point in 2010, while the lowest value was observed in late 2021. A thorough examination of the TPU graph reveals that the TPU index demonstrated stability until 2016. Thereafter, it began to fluctuate, and it was during the pandemic that uncertainty reached its zenith.

Table 3. Summary Statistics of Variables

Variables	Std. Dev.	Maximum	Minimum	Jarque-Bera	Probability
Export	24.89	185.10	90.52	29.75	0.000
TPU	288.38	1946.68	6.47	2121.63	0.000
EXRATE	11.60	116.95	66.99	6.08	0.042
CDS	145.17	844.80	119.67	78.60	0.000

A summary of the statistical data for the macroeconomic variables analysed in the study is provided in the third table. A comprehensive examination of the minimum and maximum values for trade policy uncertainty and the CDS variable reveals a broad spectrum of percentage changes. When the graphs were evaluated alongside the data, it was found that the lowest CDS value was observed in 2013, while the highest period was at the beginning of 2022. In the case of TPU, the lowest value was also observed in 2013, while the highest periods were experienced during the market impact of the pandemic in 2019–2020.

Table 4. Correlation Matrix

	LEXPORT	LCDS	LEXRATE	LTPU
LEXPORT	1.000			
LCDS	-0.281	1.000		
LEXRATE	0.704	-0.597	1.000	
LTPU	-0.298	0.148	-0.295	1.000

In order to test the assumption of multiple linear regression, which states that there should be no perfect correlation between independent variables in a model focusing on the relationship between the dependent variable and independent variables, a review of the correlation coefficients between the independent variables was conducted. The extant literature indicates that a correlation coefficient between independent variables in excess of 0.90 may give rise to issues (Tabachnick and Fidell, 2001). The highest correlation coefficient among the independent variables employed in the study was calculated as 0.597. In this context, it was observed that there was no multicollinearity problem between the variables. When we look at the links between the independent variables and the dependent variable, it was observed that the strongest relationship was between EXRATE and EXPORT, with a correlation coefficient of 0.704.

2.2. Unit Root Tests

In order to ascertain the impact of EXRATE, CDS, and TPU on EXPORT between 2008 and 2025, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Philips-Peron (PP) unit root tests were initially employed to ascertain the stationarity of the data.

In the ADF test, the $H=0$ hypothesis in the following regression equations is employed to test for the presence of a unit root. In the event of the H_0 hypothesis being rejected, it is concluded that the variable does not contain a unit root and is therefore stationary.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (2)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (3)$$

$$\Delta y_t = c + \gamma y_{t-1} + \delta_2 t + \sum_{i=2}^p \beta_i \Delta y_{t-i+1} + e_t \quad \varepsilon_t \sim WN(0, \sigma^2) \quad (4)$$

The Phillips-Peron (1988) test, which employs a non-parametric method, is compared to the ADF test. In the PP test, the error terms exhibit no autocorrelation, the assumption of a normal distribution is not necessary, and heterogeneity is permitted.

The regression equation for the PP test can be expressed as follows: The hypothesis of the PP test is congruent with that of the ADF test.

$$\Delta Y_t = \alpha + \rho Y_{t-1} + \mu T \quad (5)$$

Table 5. ADF-PP Unit Root Test Results (Level)

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test			Phillips-Perron Unit Root Test	
Test Strategy				
Variables	Constant Term (τ stat.)	Constant Term & Trend (τ stat.)	Constant Term (Adj. τ stat.)	Constant Term & Trend (Adj. τ stat.)
LEXPORT	-1.727 (0.4157)	-1.1685 (0.9134)	-1.8010 (0.3793)	-1.4301(0.8494)
LTPU	-2.1132 (0.0298) **	-2.52136 (0.0271) **	-4.1401 (0.0011)*	-4.0474 (0.0006)*
LEXRATE	-1.7918 (0.3887)	-1.9909 (0.6023)	-2.0326 (0.2728)	-2.5483 (0.4870)
LCDS	-2.4251 (0.1365)	-3.0493 (0.1286)	-2.4513 (0.1543)	-3.0228 (0.1286)

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

Table 6. ADF-PP Results of Unit Root Tests (First Difference)

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test			Phillips-Perron Unit Root Test	
	Test Strategy			
Variables	Constant Term (τ stat.)	Constant Term & Trend (τ stat.)	Constant Term (Adj. τ stat.)	Constant Term & Trend (Adj. τ stat.)
ALEXPORT	-13.5447 (0.000)*	-13.5213 (0.000)*	-13.1743 (0.000)*	-13.0474 (0.000)*
ALEXRATE	-11.1198 (0.000)*	-11.5627 (0.000)*	-11.1674 (0.000)*	-10.5483 (0.000)*
ALCDS	-14.9481 (0.000)*	-14.0493 (0.000)*	-14.4513 (0.000)*	-14.3598 (0.000)*

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

In the initial phase of the research, the ADF test was employed in order to analyse the unit root tests of the variables. This test is widely referenced and, as such, was deemed an appropriate starting point. The PP test was then applied in order to provide support for the results obtained by the ADF test. As demonstrated in Table 5, the results of the ADF and PP unit root tests for the variables at the level are presented. Furthermore, as demonstrated in Table 6, the initial difference results are presented. In consideration of the findings, it can be concluded that the level values of the dependent variable EXPORT exceed the alpha significance levels (1%, 5%, and 10%), thereby rejecting the null hypothesis H_0 and confirming the presence of a unit root in the variable. Consequently, it can be determined that the variable is not stationary at the level.

The independent variables, Exchange Rate (EXRATE) and Credit Default Swap (CDS), also failed to demonstrate stationarity at the level of the dependent variable. The unit root test analyses performed indicated that only Trade Policy Uncertainty (TPU) remained constant at the level of the independent variables.

The differences between the dependent and independent variables that did not exhibit stationarity at the level were taken, and a unit root test was performed again. It was observed that all variables that had undergone differences in their data were exhibiting stationarity at the first difference.

2.3. ARDL Bounds Test

In the ARDL-based bound test method developed by Pesaran, Shin, and Smith (2001), which can provide reliable results even when time series consist of both $I(0)$ and $I(1)$ processes, if y_t is included as an explanatory variable and $x_{j,t}$; $j = 1, \dots, k$ is one of the things that is explained in the ARDL $(p, q_1, \dots, q_k)$ model, the structure related to this situation is expressed as follows:

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \varphi_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=0}^{q_j} \beta_{j,l_j} x_{j,t-l_j} + \varepsilon_t \quad (6)$$

In this equation, the model's constant term is denoted by α_0 the trend coefficient by α_1 , the coefficients of the dependent variable's lagged values by φ_i the coefficients of the "k" explanatory variables' lagged values by β_{j,l_j} and ε_t denotes the error term. Pesaran et al. (2001) proposed five distinct alternative models for conditional error correction models based on equation (1) and examined the cointegration relationships existing in the variables using boundary tests through these models. In the present study, solely Model 3 was selected, which represents the conditional error correction model with a constant term among the models proposed by Pesaran et al. (2001). This model is shown in equation (7).

$$\Delta y_t = \alpha_0 + b_0 y_{t-1} + \sum_{j=1}^k b_j x_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} c_{0,i} \Delta y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l_j=1}^{q_j-1} c_{j,l_j} \Delta x_{j,t-l_j} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta x_{j,t} + \quad (7)$$

The error correction model obtained from equation (7) is shown in equation (8) (Pesaran et al., 2001).

$$EC = y_t - \sum_{j=1}^k \frac{b_j}{b_0} x_{j,t} \quad (8)$$

The basic hypothesis of the test is that

$$H_0: b_0 = b_j = 0, \forall_j \text{ (there is no cointegration relationship)} \quad (9)$$

The structure of the aforementioned concept is as follows. In the basic hypothesis being tested, the b_0 coefficient represents either the lagged value (or values) of the dependent variable, while the b_j coefficient represents the lagged value or values of the independent variable. When the basic hypothesis testing the equality of the coefficients being rejected, there is a cointegration relationship. Pesaran et al. (2001) have defined an F-test statistic to test the basic hypothesis. Nevertheless, it is evident that there is a disparity between the values of the F statistics that have been deduced and the standard distribution, Pesaran et al. (2001) derived threshold values (also referred to as limits or critical values) for various significance levels, assuming that all variables are $I(0)$. In accordance with this methodology, in the initial instance, in the event that the F statistic value is found to be less than the designated lower threshold value that has been established for $I(0)$, the null hypothesis

cannot be rejected, and it is determined that no cointegration exists between the variables. In the latter instance, should the calculated F statistic value exceed the I(1) level (upper bound value or critical value), the null hypothesis is to be rejected, and it is to be concluded that a cointegration relationship exists between the variables. Thirdly, in the event of the F statistic lying between I(0) and I(1), i.e. between the lower and upper bounds, it is not possible to draw any definitive conclusions regarding the presence of cointegration between the variables.

An important issue to consider in the boundary test is what the alternative hypothesis would be if the null hypothesis of "no cointegration" is rejected. In this regard, rejection of the null hypothesis does not definitively confirm the cointegration relationship. Furthermore, three of the models proposed by Pesaran et al. (2001) are defined as unrestricted models, and the alternative hypothesis appears in three different forms in these models. In unrestricted models, if the F boundary test rejects the null hypothesis, the presence of cointegration can be assessed using the t boundary test (Mert and Çağlar, 2019).

Table 7. ARDL Model Estimation

Dependent Variable: LEXPORT				
Selected Model: ARDL (2, 0, 2, 1)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LEXPORT _{t-1}	0.0701	0.0945	0.7334	0.4642
LEXPORT _{t-2}	0.1527	0.0349	4.1856	0.0000
LEXRATE	0.0887	0.0496	2.4871	0.0451
LNTPU	-0.0018	0.0017	-0.9784	0.3300
LNTPU _{t-1}	-0.0028	0.0040	-0.6918	0.4849
LNTPU _{t-2}	0.0043	0.0030	1.4569	0.1468
LCDS	0.0192	0.0145	1.3220	0.1877
LCDS _{t-1}	0.0251	0.0139	1.1565	0.2465
C	-0.0073	0.0113	-0.6486	0.5173
Trend	4.20E-05	3.62E-05	1.1623	0.2465
Adjusted R ² : 0.036; F-Stat: 1.844; F-prob: 0.0521				

Note: i. As the t-statistic and probability values are not yet valid at this stage, the asterisk indicating significance has not been used.

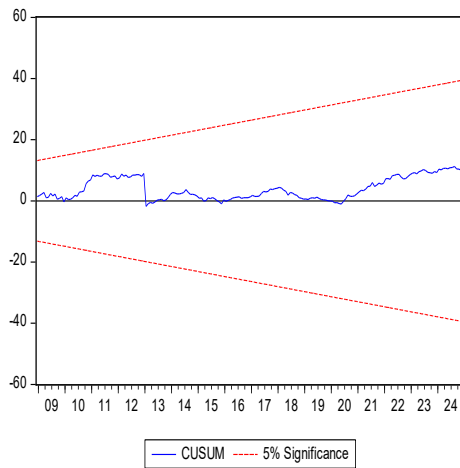
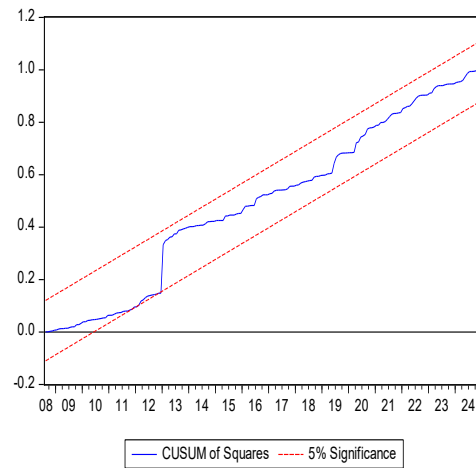
As illustrated in Table 7, the results of the basic ARDL model are presented. The necessity of diagnostic tests is imperative in determining the validity of cointegration relationships within this model. In this particular context, the Breusch-Godfrey test was utilised to ascertain the presence of autocorrelation. In the event of a probability value greater than 0.05, it is concluded that there is no autocorrelation (Güriş et al., 2017, p.209). In summary, it can be concluded that the error terms of the model are not mutually affected. The Breusch-Pagan-Godfrey test was conducted in order to determine the presence of heteroskedasticity. A probability value greater than 0.05 indicates that the null hypothesis cannot be rejected, meaning that there is no heteroskedasticity in the model (0.6436>0.05).

The Ramsey Reset test is one of the functional form tests and allows for the examination of the existence of variables that should be present in the model but are not. In the event of the test's probability value being less than 0.05, this is indicative of a specification error in the model (Güriş et al., 2017). Conversely, if the probability value of the Ramsey Reset test is found to be greater than 0.05, it can be deduced that there is no functional form error and that the model has been constructed correctly.

Table 8. ARDL Model Diagnostic Tests

Diagnostic tests	Statistics	Prob.
Breusch-Godfrey Serial Correlation Test / Chi-Square Statistic	0.2806	0.890
Breusch-Pagan-Godfrey V. Heteroskedasticity Test/ Chi-Square Statistic	0.7707	0.643
Ramsey RESET Test for Model Specification / F Statistic	1.0451	0.297

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

Figure 2. CUSUM Graph**Figure 3.** CUSUM of Squares (CUSUMQ) Graph

Source: Created by the author

Upon examination of the Cusum and Cusum Q graphs, it can be deduced that the parameters are stable. Consequently, the parameters representing the period interval are utilised, and the coefficients obtained with the ARDL (2,0,2,1) model and the error correction model yield stable results. Upon evaluating the results obtained, it is observed that the existence and validity of the cointegration relationship of the model can be investigated. In this context, it is necessary to conduct F and t limit tests.

Table 9. F and t Bounds Tests for ARDL (for Long Run)

F-Boundary Test			t-Boundary Test		
F-statistic: 19.714; k=3 ; n=200			t-statistic -8.3554		
Critical Values (F) Based on Sample Size			Critical Values (F) Based on Sample Size		
α	I(0)	I(1)	α	I(0)	I(1)
10%	3.588	4.605***	10%	-3.13	-3.46***
5%	4.203	5.32**	5%	-3.41	-4.16**
1%	5.568	6.908*	1%	-3.96	-4.37*

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

The results presented in Table 9 indicate the presence or absence of a long-term cointegration relationship within the econometric model. In light of the findings that the F statistic (19.714) exceeds the upper critical value (I) and the t statistic (8.3554) surpasses

the upper critical value (I), the null hypothesis proposing the absence of a cointegration relationship is hereby refuted. Consequently, a cointegration relationship is indicated.

Table 10. Cointegration Model / Long Run Coefficient Estimation

Dependent Variable: LEXPORT					
Cointegration Model	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	LEXRATE	0.0969	0.0469	2.0652	0.0403**
	LCDS	0.0559	0.0203	2.7536	0.0065*
	LTPU	0.0004	0.0025	0.1728	0.8630

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

As illustrated in Table 10, the long-term effects of macroeconomic variables on exports are demonstrated. The findings of the analysis demonstrate that a 1% rise in CDS has resulted in a 0.055% increase in export volume. It is evident that an increase in a nation's risk premium is indicative of an escalation in economic uncertainty. In circumstances characterised by elevated uncertainty, a decline in export volume can be anticipated. Conversely, an escalation in a nation's credit risk premium engenders a depreciation in the value of its currency, thereby exerting a favourable indirect influence on exports. A 1% increase in EXRATE, another independent variable, has been found to cause a 0.097% increase in exports, and these results are statistically significant. This finding indicates that the exchange rate exerts a favourable influence on the export sector. The depreciation of the local currency is expected to increase export volumes, as it will render goods more affordable in foreign markets and enhance competitiveness. According to the results of the analysis, hypotheses H3 and H5 were accepted at a 5% significance level, while hypothesis H1 was rejected.

Table 11. Error Correction Model for ARDL

Dependent Variable: LEXPORT					
Cointegration Model	Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
	Error Correction	-0.7943	0.0880	-8.6417	0.0000
	Δ LCDS _{t-2}	0.0189	0.0099	1.9035	0.0485
	Δ LTPU	-0.0018	0.0280	-0.6555	0.5121
	Δ LTPU _{t-1}	-0.0048	0.0027	-1.7257	0.0860
	Constant term	-0.0073	0.0041	-1.7739	0.0771

Note: Since the t-statistic and probability values at this stage are not valid, the asterisk indicating significance has not been used.

Following the determination of the cointegration relationship through the utilisation of the ARDL model, the subsequent stage involved the estimation of short-term coefficient estimates through the employment of the error correction model. It is hypothesised that the error correction parameter reflects a one-period lag in the residuals, with a predicted value ranging from 0 to -1. Upon examination of Table 11, it is evident that the error correction p. Negative is negative, and the probability value is also statistically significant. This result indicates that the model's equilibrium adjustment process is both rapid and robust. Furthermore, the two-period lagged change in CDS has been shown to have a positive effect

on exports in the short term. As a result of the analyses conducted, the H6 hypothesis was accepted at a 5% significance level, while the H2 and H4 hypotheses were rejected.

Table 12. t Bounds Test (for Error Correction Model)

t Boundary Test	α	I(0)	I(1)
t statistic=-8.9501	10%	-3.13	-3.84
	5%	-3.41	-4.16
	1%	-3.96	-4.37

Note: *, **, and *** are used to indicate significance levels of 10%, 5%, and 1%, respectively.

As demonstrated in Table 12, the error correction mechanism is both significant and effective in the short term.

Table 13. The results of the autocorrelation

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob*
. .	. .	1	0.002	0.002	0.972
. .	. .	2	-0.007	-0.007	0.995
* .	* .	3	-0.008	-0.008	0.999
. .	. .	4	-0.010	-0.010	1.000
. .	. .	5	-0.011	-0.011	1.000
. *	. *	6	-0.005	-0.006	1.000
. .	. .	7	-0.010	-0.011	1.000
* .	* .	8	-0.008	-0.008	1.000
. .	. .	9	-0.011	-0.012	1.000
* .	* .	10	-0.010	-0.010	1.000
. .	. .	11	0.005	0.005	1.000
. **	. **	12	-0.009	-0.010	1.000

The presence of autocorrelation in the created model was examined, and the results are shown in Table 13. Following a thorough examination of the results, it has been determined that there is no evidence of an autocorrelation problem in the model.

The present study investigates the effects of trade policy uncertainty, Türkiye's annual CDS data, and the real effective exchange rate on changes in Türkiye's export ratio. To this end, the stationarity levels of the variables were first examined. Consequently, it was observed that the dependent variable, exports, was stationary in the difference, while the independent variables were stationary at the TPU level, and CDS and EXRATE were stationary at the 1st degree. Given the presence of both I(0) and I(1) processes in the time series, cointegration was detected. The ARDL-based bounds test method was then applied for the estimation of long- and short-term models. The analysis revealed that CDS has a long-term impact on exports, while the effect of EXRATE was only observed over the long term.

Conclusion and Discussion

Exports are of critical importance in terms of increasing a country's national income, achieving economic growth, and gaining competitive strength in the international market. Since 1980, Türkiye has adopted export-oriented policies, and the country has experienced economic growth in parallel with its accelerating global integration. The identification of trade policy uncertainties and macroeconomic variables that affect export volumes is of importance for achieving a sustainable external trade balance, as is frequently discussed in the literature. This study made use of the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration test for the purpose of analysing the correlation between the export unit value index of Türkiye and

several significant indicators over both short and long periods of time, including Trade Policy Uncertainty (TPU), Türkiye's CDS premiums, and Real Effective Exchange Rate (EXRATE).

In this context, the study sought to answer the question, 'Does trade policy uncertainty, the effective exchange rate, and CDS have a significant effect on Türkiye's export performance?' To test this question, the following hypotheses were formulated: 'H1: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the long term.' 'H2: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the short term.' 'H3: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the long term.' H4: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the short term. H5: CDS positively affects Türkiye's exports in the long term. H6: CDS positively affects Türkiye's exports in the short term.

The findings of the present study show that, CDS and EXRATE positively influence exports in the long term, with CDS having a particularly strong effect in the short term. This study looked at how trade policy uncertainty affects how much Türkiye exports. However, the investigation revealed that U.S. trade policy uncertainty exerts negligible influence on Türkiye's export volume.

Trade policies are important for a country's economy, especially when it comes to exports. So, problems in global trade, limits on what countries can sell to each other, taxes on goods going in and out of the country, and changes in the value of money are likely to have a direct effect on Türkiye and an indirect effect on Türkiye's exports because of the effect on other countries' foreign trade. However, an analysis was done to see what effect this uncertainty has on Türkiye's exports. This analysis did not show that the TPU has a significant effect on Türkiye's exports. Because of Türkiye's location and trade strategies, it might be a good idea to find other countries to export to, just in case there are any problems with trade policies in the future. This is because Türkiye exports to a lot of different countries, like EU countries and countries in Central Asia. To better understand why this is happening, we need to do more research. This research should be done for each country and look at the products they are exporting.

CDS, an important financial indicator, expresses the risk of a country defaulting on its loans. An increase in CDS is indicative of economic challenges in the country. Conversely, an increase in CDS results in a depreciation of the domestic currency, thereby enhancing the competitiveness of exporting companies and exerting a favourable influence on exports.

The literature indicates that uncertainty surrounding US trade policy has affected the foreign trade of many countries, particularly developing countries. Analyses have concluded that the TPU has not affected Türkiye's exports in either the long or short term. Due to Türkiye's geopolitical position, in recent years, its foreign trade volume has increased significantly not only with the US and EU countries but also with Middle Eastern and Asian countries. In this context, the fact that the country's export market has a wide range of destinations may explain this result. Furthermore, this finding is consistent with the result in Özçelik (2022)'s study that the increase in TPU did not affect the United States' foreign trade with China.

Among macroeconomic indicators, it is known that the exchange rate is one of the most important determinants of exports. Indeed, the depreciation of the local currency increases competitiveness by lowering the price of goods exported to the international market.

Furthermore, the exchange rate also influences the determination of the costs of produced goods. In his 2022 study investigating the impact of the exchange rate on foreign trade volume, Salihoğlu comparatively examined the relationship between the exchange rate and foreign trade volumes in selected countries and identified a cointegration relationship between the real effective exchange rate, import and export volumes in all countries included in the analysis. Another finding from the study is that the real effective exchange rate has an impact on exports in the long term. This finding is consistent with Salihoğlu (2022).

Another finding in the study is that CDS data affects exports in both the long and short term. CDS is considered an indicator of a country's economic stability. When a country's CDS rises, a decline in that country's local currency is expected. At the same time, economic and political uncertainty is also a likely outcome during periods of high CDS.

According to the findings of the study, the hypotheses 'H3: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the long term', 'H5: CDS positively affects Türkiye's exports in the long term' and 'H6: CDS positively affects Türkiye's exports in the short term' were accepted. On the other hand, the hypotheses H1: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the long term, H2: Trade policy uncertainty negatively affects Türkiye's exports in the short term, and H4: The real effective exchange rate positively affects Türkiye's exports in the short term have been rejected.

Considering all these results, countries seeking to increase their export performance need to develop mechanisms to control CDS and exchange rates. Exchange rate volatility can create uncertainty in costs and pricing for exporting firms, thereby reducing their competitiveness in the international market.

The present study makes a contribution to the extant literature by examining the effects of trade policy uncertainties and macroeconomic variables on Türkiye's export performance in the context of Türkiye. In this regard, the study emphasises the risk factors that Türkiye should consider when developing its export strategies and the need to manage these factors. Moreover, it emphasises the necessity to devise mechanisms to regulate exchange rates and country risk premiums, with a view to enhancing export performance in developing countries.

There are numerous macroeconomic variables that affect a country's exports. This study addresses some of these variables. For future studies, it is recommended that other variables estimated to affect Türkiye's exports, such as interest rates, inflation, production capacity, commodity prices, and demand conditions, be included in the study. The exclusion of these variables from the model constitutes a limitation of the study. It is believed that investigating the sectoral effects of these variables on exports and conducting comparative analyses between countries or studies at the firm level would contribute to the literature by enabling a more comprehensive and detailed examination of the factors determining exports.

References

- Alev, N. (2020). Döviz kuru ve döviz kuru volatilitésinin ihracat ve ithalata etkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 606-623. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.573212>
- Baker, S. R., Bloom, N., & Davis, S. J. (2016). Measuring economic policy uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636. <https://doi.org/10.1093/qje/qjw024>
- Baker, S., Bloom, N., & Davis, S. (2019). The extraordinary rise in trade policy uncertainty. 17 September 2019. 1-8. Retrieved from: <https://voxeu.org/article/extraordinary-rise-trade-policy-uncertainty>
- Bianconi, M., Esposito, F., & Sammon, M. (2021). Trade policy uncertainty and stock returns. *Journal of International Money and Finance*, 119, 102492. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2021.102492>
- Caldara, D., Iacoviello, M., Molligo, P., Prestipino, A., & Raffo, A. (2020). The economic effects of trade policy uncertainty. *Journal of Monetary Economics*, 109, 38-59. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2019.11.002>
- Crowley, M., Meng, N., & Song, H. (2018). Tariff scares: Trade policy uncertainty and foreign market entry by Chinese firms. *Journal of International Economics*, 114, 96-115. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2018.05.003>
- Çelik, E., & Çatuk, C. (2023). Uluslararası ticarete ihracat ve işletmelerin ihracat performansını etkileyen faktörler. *Uluslararası Ticaret ve Lojistik Kapsamında Yönetim, Finans ve Muhasebe Yaklaşımları*, 55
- Çelik, E., & Çatuk, C. (2024). İhracat yapan işletmelerin sahip olduğu kaynaklar ve yeteneklerin ihracat performansına etkisi: TRB1 bölgesi üzerine bir araştırma. *Journal Of History School*, 16(Lxv), 1862-1885. <https://doi.org/10.29228/joh.69929>
- Dilsiz, G. (2024). *İhracat çeşitliliğini etkileyen faktörler ve Ar-Ge faaliyetlerinin ihracat çeşitliliği üzerindeki etkisi* [Yüksek lisans tezi], Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik
- Feng, L., Li, Z., & Swenson, D. L. (2017). Trade policy uncertainty and exports: Evidence from China's WTO accession. *Journal of International Economics*, 106, 20-36. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2016.12.009>
- Gozgor, G., Tiwari, A. K., Demir, E., & Akron, S. (2019). The relationship between Bitcoin returns and trade policy uncertainty. *Finance Research Letters*, 29, 75-82. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.03.016>
- Güler, A. (2021). Reel döviz kuru şoklarının ihracat ve dış ticaret dengesi üzerindeki asimetrik etkileri: Türkiye için NARDL Yaklaşımından Kanıtlar. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 950-970. <https://doi.org/10.33206/mjss.869125>
- Güngör, Ş. (2023). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne sektörel ihracatına döviz kurunun etkisi. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/437726>
- Güriş, S., Çağlayan, E., & Güriş, B. (2017). Basic econometrics with Eviews. İstanbul: Der Yayınları
- Hammoudeh, S., Uddin, G. S., Sousa, R. M., Wadström, C., & Sharmi, R. Z. (2022). Do pandemic, trade policy and world uncertainties affect oil price returns?. *Resources Policy*, 77, 102705. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2022.102705>
- Handley, K., & Limao, N. (2015). Trade and investment under policy uncertainty: theory and firm evidence. *American Economic Journal: Economic Policy*, 7(4), 189-222. <https://doi.org/10.1257/pol.20140068>
- Handley, K., & Limão, N. (2017). Policy uncertainty, trade, and welfare: theory and evidence for China and the United States. *American economic review*, 107(9), 2731-2783. <https://doi.org/10.1257/aer.20141419>
- Handley, K., & Limão, N. (2022). Trade policy uncertainty. *Annual Review of Economics*, 14(1), 363-395. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-021622-020416>
- Handley, K. (2011): Exporting under trade policy uncertainty: Theory and evidence, WTO Staff Working Paper, No. ERSD-2011-20, World Trade Organization (WTO), Geneva, <https://doi.org/10.30875/603d5ee6-en>
- Huynh, T. L. D., Nasir, M. A., & Nguyen, D. K. (2023). Spillovers and connectedness in foreign exchange markets: The role of trade policy uncertainty. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 87, 191-199. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2020.09.001>
- Li, D., Zhang, F., & Li, X. (2022). Can US trade policy uncertainty help in predicting stock market excess return?. *Finance Research Letters*, 49, 103136. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103136>
- Li, M., Lin, Q., Lan, F., Zhan, Z., & He, Z. (2023). Trade policy uncertainty and financial investment: Evidence from Chinese energy firms. *Energy Economics*, 117, 106424. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.106424>

- Liu, Q., & Ma, H. (2020). Trade policy uncertainty and innovation: Firm level evidence from China's WTO accession. *Journal of International Economics*, 127, 103387. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103387>
- Mazlum, N. (2020). 1980-2018 dönemi Türkiye ekonomisi ve dış ticaretinin gelişim seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 7(22), 54-71. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1226115>
- Mert, M., & Çağlar, A.E. (2019). EvIEWS ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nuroglu, E., & Çekin, S. E. (2020). Ticaret savaşlarının uluslararası ticaret ve reel ekonomiye etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (27), 73-90. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.570420>
- Osnago, A., Piermartini, R., & Rocha, N. (2015). *Trade policy uncertainty as barrier to trade* (No. ERSD-2015-05). WTO Staff Working Paper.
- Özbaş, H., & Yıldırım, O. (2023). Türkiye ihracatının rekabet gücünü etkileyen faktörler: ekonometrik bir analiz (2001-2019). *Fiscaeconomia*, 7(1), 606-643. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1127461>
- Özçelik, O. (2022). Ekonomi ve dış ticaret politikası belirsizliklerinin ABD-Çin dış ticaret dengesine etkileri: Fourier ADF ve Genişletilmiş ARDL ile Bir Analiz. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1071-1102. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1087191>
- Özel, H. A. (2011). Türkiye'de ticari serbestleşmenin tarihsel gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(2), 73-92. Retrieved from: <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423901699.pdf>
- Özkan, O. (2020) ABD'nin ekonomik politika ve ticaret politikası belirsizlikleri ile dolar-tl kuru arasındaki nedensellik ilişkisi, 19. Uluslararası işletmecilik kongresi, 23-25 Eylül, ss.851-861
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289- 326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Salihoğlu, E. (2022). Dış ticaret açığı veren ülkelerde döviz kurunun dış ticaret performansı üzerindeki etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1712-1730. <https://doi.org/10.1257/aer.20141419>
- Steinberg, J. B. (2019). Brexit and the macroeconomic impact of trade policy uncertainty. *Journal of International Economics*, 117, 175-195. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2019.01.009>
- Şahin, I. F. O. (2022). Türkiye'nin 1980-2021 dönemi dış ticaret gelişiminin irdelenmesi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 9(27), 82-99. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/gumrukticaretdergisi/issue/69206/1078322>
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Tokucu, E., & Yüce, A. (2013). Türkiye'nin ihracat performansının 1980 sonrası dönemde gelişimi ve ihracatın artırılmasında uluslararası pazarlama inovasyonunun rolü. *Trakya University, Economics & Administrative Sciences Faculty E-Journal/Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-dergi*. Retrieved from: <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931425.pdf>
- Uslu, H. (2023). Türkiye'de reel döviz kuru, enflasyon ve faiz oranlarının dış ticaret üzerindeki etkisi: simetrik ve asimetrik yöntemlerle analiz. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 524-556. <https://doi.org/10.33206/mjss.1186057>
- Ünlü, F. (2024). Trade balance, real exchange rate and trade policy uncertainty in Türkiye: evidence from the SVAR approach. *EKOİST Journal of Econometrics and Statistics*, (40), 63-75. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2024.40.1354907>
- Wang, F., & Wu, M. (2023). How does trade policy uncertainty affect China's economy and energy?. *Journal of Environmental Management*, 330, 117198. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.117198>
- Yu, M., Fan, J., Wang, H., & Wang, J. (2023). US trade policy uncertainty on Chinese agricultural imports and exports: An aggregate and product-level analysis. *International Review of Economics & Finance*, 84, 70-83. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.10.018>
- Zhang, R., & Qu, Y. (2022). The impact of US trade policy uncertainty on the trade margins of China's export to the US. *Sustainability*, 14(22), 15101. <https://doi.org/10.3390/su142215101>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

The Impact of Ethical Leadership Perception on Green Business Ethics and Business Responsibility: The Example of Social Security Institution Employees

Etik Liderlik Algısının Yeşil İş Etiği ve İş Sorumluluğu Üzerindeki Etkisi: Sosyal Güvenlik Kurumu Çalışanları Örneği

Selma DOĞANALP ÇOBAN

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Karaman, Türkiye

Karamanoğlu Mehmetbey University, Vocational School of Social Sciences,
Department of Management and Organization, Karaman, Türkiye

selmacoban@kmu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1113-5931>

<https://ror.org/037vfv096>

Funda ÖZTÜRK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Student

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İşletme Bölümü, Burdur, Türkiye

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Institute of Social Sciences,
Department of Business Administration, Burdur, Türkiye

fundaozturk1095@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4347-8250>

<https://ror.org/04xk0dc21>

Ayşe İSPIRLİ TURAN

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Sağlık Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye

Samsun University, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Health Management, Samsun, Türkiye

ayse.ispirli@samsun.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1397-0730>

<https://ror.org/02brte405>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 15.08.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 06.03.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Doğanalp Çoban, S., Öztürk, F., & İspirli Turan, A. (2026). Etik liderlik algısının yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu üzerindeki etkisi: sosyal güvenlik kurumu çalışanları örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 110-122. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1764897>

Yazar Katkıları: %35-%40-%25

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 35%-40%-25%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The impact of ethical leadership perception on green business ethics and business responsibility: the example of social security institution employees¹

Abstract

Today, it is believed that the sustainable success of organizations is not limited solely to financial performance but is also closely related to factors such as ethical values, environmental responsibility, and the sense of duty of individuals. It can be argued that the established perception of ethical leadership, particularly among individuals working in the public sector, plays a crucial role in both establishing organizational trust and increasing their sense of individual and social responsibility. Ethical leadership plays a decisive role in individuals building a value-based self-concept based on universal moral principles and capable of adapting to changing conditions. Green business ethics, on the other hand, is a form of individual and organizational behavior based on environmentally responsible, sustainable, and ethically based business practices. Finally, business responsibility refers to the awareness of employees to perform their duties in a timely, complete, and qualified manner. Although research exists in the literature on the impact of ethical leadership on employees, it appears that no studies address environmental and duty-based variables, such as green business ethics and business responsibility, within the same research model. This context highlights the need for holistic studies examining the impact of ethical leadership on employees' environmentally responsible business practices and levels of duty responsibility, particularly in public institutions. Therefore, to contribute to addressing this gap in the literature, this study aims to reveal the effects of social security institution employees' perception of ethical leadership on green business ethics and business responsibility. This quantitative research study was conducted on 87 employees working at a social security institution in the Central Anatolia Region. The data of the study were analyzed using the SPSS program. The analysis revealed that ethical leadership had a positive and significant effect on both variables. The study findings indicated that as the perception of ethical leadership increased, the levels of work ethics and environmental ethics, which are sub-dimensions of green business ethics, also increased. When examining another variable, business responsibility, it was determined that as the participants' perception of ethical leadership increased, their levels of business responsibility also increased. Finally, the analysis revealed a positive and significant relationship between green business ethics and business responsibility.

Keywords: Ethical leadership, green business ethics, business responsibility, social security institution

Etik liderlik algısının yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu üzerindeki etkisi: sosyal güvenlik kurumu çalışanları örneği²

Öz

Günümüzde kurumların sürdürülebilir bir başarı elde edebilmesinin, sadece finansal bir performansla sınırlı olmadığı, aynı zamanda örgütlerin etik değerler, çevresel sorumluluk ve bireylerin görev bilinci gibi faktörlerle de yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle kamuda çalışan bireylerde etik liderlik algısının yerleşmiş olmasının, hem örgütsel güvenin sağlanması hem de çalışan kişilerin bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin artması bakımından önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Etik liderlik, evrensel ahlaki ilkeleri temel alan, bireylerin değişen koşullara uyum sağlayabilen, değer temelli bir benlik inşa etmelerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Yeşil iş etiği ise çevreye karşı sorumlu, sürdürülebilir ve etik temelli iş uygulamalarını esas alan bireysel ve kurumsal davranış biçimidir. Son olarak iş sorumluluğu ise çalışan bireylerin görevlerini zamanında, eksiksiz ve nitelikli şekilde yerine getirmesi bilincini ifade etmektedir. Alanyazında, etik liderliğin çalışan kişilerin üzerindeki etkisine ilişkin araştırmalar bulunmasına rağmen, yeşil iş etiği ile iş sorumluluğu gibi çevresel ve görev bilincine dayalı olan değişkenleri aynı araştırma modeli çerçevesinde ele alan çalışmalara rastlanılmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, özellikle kamu kurumları özelinde etik liderlik anlayışının çalışan bireylerin çevreye duyarlı bir şekilde iş uygulamaları ve görev sorumluluğu seviyeleri üzerindeki etkisini inceleyen bütüncül çalışmalara gereksinim olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu çalışma, söz konusu alanyazın boşluğunu gidermeye katkıda bulunmak amacıyla, sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının etik liderlik algısının, yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nicel araştırma yöntemiyle yürütülen çalışma, İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan bir sosyal güvenlik kurumunda görev yapan 87 çalışan üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın verileri SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda etik liderliğin her iki değişken üzerinde de pozitif ve

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Board of Çankırı Karatekin University, with the decision dated 29 May 2025 and numbered 54.

² Bu çalışma için etik onay, 29 Mayıs 2025 tarihli ve 54 sayılı karar ile Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulu'ndan alınmıştır.

anamlı etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları; etik liderlik algısı arttıkça yeşil iş etiğinin alt boyutları olan çalışma etiği ve çevresel etik düzeylerinde de artış meydana geldiği görülmüştür. Diğer bir değişken olan iş sorumluluğu incelendiğinde ise; araştırmaya katılım sağlayan bireylerin etik liderlik algıları arttığında iş sorumluluğu düzeylerinin de o ölçüde artış gösterdiği belirlenmiştir. Son olarak analiz sonucunda yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu arasında da pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Etik liderlik, yeşil iş etiği, iş sorumluluğu, sosyal güvenlik kurumu

Giriş

Küresel olarak meydana gelen çevresel sorunlar, örgütlerin sadece ekonomik değil, aynı zamanda etik ve sürdürülebilirlik temelli sorumluluklar üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşüm, çalışan davranışlarının yeniden şekillenmesini gerekli kılarken, liderlik anlayışının da çevresel ve ahlaki değerlere duyarlı bir çerçevede ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede ilk olarak yeşil iş kültürü ve yeşil işletme kavramları ön plana çıkmaktadır. Çevresel duyarlılıkla faaliyet gösteren, üretim süreçlerinde doğaya verilen zararı en aza indirmeyi amaçlayan işletmeler alanyazında "*yeşil işletme*" olarak tanımlanmaktadır. Yeşil yaklaşımın kurumsal yapıya entegre edilebilmesi için çeşitli uygulamalar geliştirilmiş; bu kapsamda, yeşil kültürün benimsenmesini destekleyen yöntemlerden biri olarak bilgi edin, beceri kazan ve benimse benimset kuralı olarak "*3B kuralı*" öne çıkmıştır (Önel, 2021, s.23). Buradan hareketle yeşil işletme kültürünün çalışanlara benimsetilmesi ve bu kültür bağlamında bir çalışma sisteminin oluşturulması sürecinde çalışan ve lider profili önem kazanmaktadır. Ayrıca yeşil iş etiği anlayışı, çevre dostu uygulamaları desteklerken; enerji tasarrufu, kaynak verimliliği, karbon ayak izinin aza indirilmesi, atıklarla ilgili geri dönüşümün sağlanması ve doğal kaynakların korunması gibi sürdürülebilirlik odaklı ilkeleri esas aldığı görülmektedir. Bu etik anlayış, yalnızca çevresel sorumlulukla sınırlı kalmayıp, çalışan refahının gözetilmesi, insan haklarına saygı, yerel topluluklara katkı ve adil ticaret gibi toplumsal sorumluluk boyutlarını da içermektedir (Bayram ve Öztürk, 2023, ss.124-125). Bu perspektiften değerlendirildiğinde yeşil yaklaşım temelinde yeşil büyümenin, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmada çevreyle uyumlu ve etkili bir yaklaşım şeklinde öne çıktığı söylenebilir (Işık, 2025). Etik liderlik ise, adalet, dürüstlük, hesap verebilirlik gibi evrensel değerlere dayanan ve çalışanların tutum ve davranışlarını doğrudan etkileyerek iki yönlü iletişim, pekiştirme ve karar alma yoluyla takipçileri teşvik eden bir liderlik biçimi olarak ön plana çıkmaktadır (Brown ve diğerleri, 2005, s.120). Bu nedenle hem mesleki hem de kişisel yaşamlarında tutarlı biçimde etik davranış sergileyen bu liderler alanyazında "*ahlak yöneticileri*" olarak da tanımlanırlar (Esmer, 2013, s.43). Resick ve arkadaşları (2006, ss.346-347) etik liderliği tanımlayan altı temel özellik olduğunu belirtmişlerdir. Bu özellikler; karakter ve bütünlük, etik farkındalık, toplum/insan odaklılık, teşvik ve güçlendirme, etik hesap verilebilirliği yönetme olarak ifade edilmiştir. Etik liderlik ve kurumsal iklim gibi kurumsal faktörler, çalışanların çevresel sorumluluk bilinci geliştirmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Etik liderlik, çalışanlarda çevresel sorumluluğu teşvik eden bir kültür oluşmasını sağlarken, kurumsal iklim de kişisel değerlerin yerine çevreci kurumsal değerlerin benimsenmesini kolaylaştırarak yeşil psikolojik iklimin oluşumuna katkı sağlamaktadır (Han ve diğerleri, 2019; Ribeiro ve diğerleri, 2022). İş sorumluluğu ise bireylerin çalışma ortamında sahip oldukları vazifeler ve görevler olarak tanımlanabilir. Bireyin kendisine atanan görev ve rolleri zamanında, eksiksiz ve etik ilkelere uygun şekilde yerine getirmeye yönelik içsel motivasyonunu ve görev bilincini ifade etmektedir (Hackman ve Oldham, 1976). Bu noktada, çalışanların sorumluluklarını yerine getirmesi noktasında etik liderliğin önemli bir rol üstlendiği düşünülmektedir. Nitekim yapılan bazı çalışmaların sonuçları etik liderlik tarzının çalışanların motivasyon ve memnuniyetlerini

artırdığını, aynı zamanda işe bağlılık ve iş tatmini gibi konularda da anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir (Charoensap ve diğerleri, 2019; Aydemir Dev ve Arlı, 2024). Etik liderlik algısının, çalışanların hem çevresel duyarlılıklarını artırarak yeşil iş etiği davranışlarını desteklediği hem de görevlerine karşı sorumluluk bilincini güçlendirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, kamu hizmetinin önemli aktörlerinden biri olan Sosyal Güvenlik Kurumu çalışanları üzerinde etik liderlik algısının bu iki kritik değişken üzerindeki etkisini incelemenin hem kuramsal hem de uygulamalı düzeyde anlamlı katkılar sunabileceği düşünülmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilen çalışmada, etik liderlik algısının çalışanların yeşil iş etiği tutumları ve iş sorumluluğu düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya konulması amaçlanmaktadır.

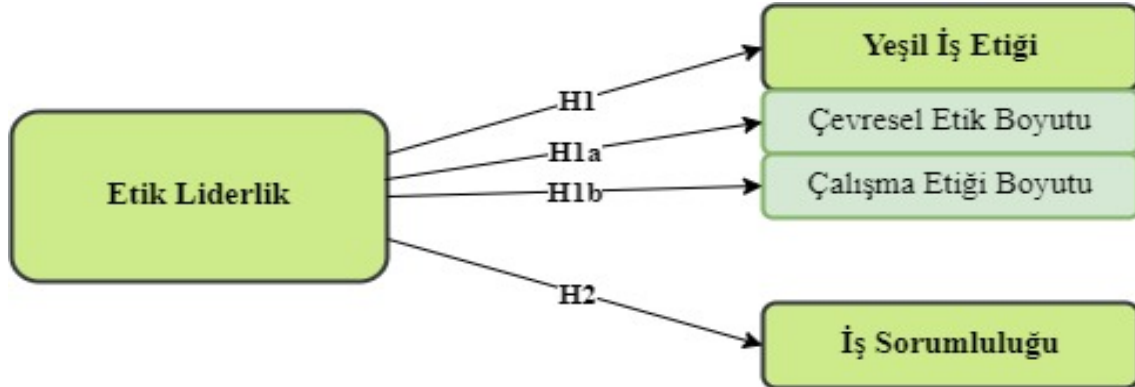
1. Araştırma Yöntemi

Yöntem başlığı içerisinde, çalışmanın amacı ve modeli, evren ve örnekleme, ölçek bilgileri, veri toplama araçlarının geçerlilik ile güvenilirlikleri ve son olarak hipotez testlerine yönelik gerçekleştirilen analiz bulguları sunulmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, etik liderlik algısının yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan çalışmanın modeli aşağıda Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırma modelinde bulunan etik liderlik ile yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu arasındaki ilişkiler alanyazında yer alan bulgular temel alınarak detaylı bir şekilde ele alınmış ve aşağıda sunulmuştur.

1.1.1. Etik liderlik ve Yeşil İş Etiği Arasındaki İlişki

Yeşil iş etiği, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal sorumluluk ilkelerine dayanan bir iş anlayışıdır. Bu etik yaklaşım; yeniden kullanım, geri dönüşüm, kaynak verimliliği, karbon ayak izinin azaltılması ve çevresel kirliliklerin önlenmesinin yanı sıra, çocuk işçiliğine karşı duruş, temel sağlık hizmetlerine erişim, toplumsal cinsiyet eşitliği ve adil çalışma koşullarını da kapsar (Pervez, 2020, s.90). Yeşil iş etiği, işletmelerin yalnızca kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda toplum ve çevrenin çıkarlarını da dikkate alarak sürdürülebilir ve uzun vadeli başarıya dayalı bir iş modeli oluşturmalarına katkıda bulunmaktadır (Alay ve diğerleri, 2024, s.4). Bu davranış şekillerinin teşvik edilmesi hususunda etik liderlik tarzının olumlu bir etki oluşturacağı ve teşvik edici olacağı varsayılmaktadır. Nitekim bu alanda yapılan çalışmalara göz atıldığında; etik liderliğin yeşil psikolojik iklim üzerinde olumlu etkisinin bulunduğu belirlenmiştir. Etik liderliğin kurumdaki etik iklim ve çalışan davranışları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur (Saleem ve diğerleri, 2020, s.11). Başka bir çalışmada ise;

Etik liderlerin iletişim yoluyla çevre dostu politika ve prosedürleri çalışanlara aktarması, kurumsal düzeyde ortak bir yeşil algı oluşturarak çalışanların gönüllü çevreci davranışlarını teşvik ettiği sonucu ortaya çıkmıştır (Khan ve diğerleri, 2019, s.8). Yine etik liderlerin yeşil çalışan davranışlarını teşvik ettiği ve olumlu anlamda yönlendirdiğine dair alanyazında çalışmalar mevcuttur (Brown ve diğerleri, 2005; Xiao, 2024, Yang ve diğerleri, 2022). Bahsedilen bilgiler ve oluşturulan araştırma modeli çerçevesinde çalışmanın ilk hipotezleri aşağıdaki gibi önerilmektedir.

H1: Etik liderlik yeşil iş etiği üzerinde etkilidir.

H1a: Etik liderlik yeşil iş etiğinin çevresel etik alt boyutu üzerinde etkilidir.

H1b: Etik liderlik yeşil iş etiğinin çalışma etiği alt boyutu üzerinde etkilidir.

1.1.2. Etik Liderlik ve İş Sorumluluğu Arasındaki İlişki

İş sorumluluğu çalışan bireylerin meslekleri gereği icap eden tüm vazifelerini eksiksiz şekilde yerine getirmesidir. Alanyazın incelendiğinde etik liderlik ve iş sorumluluğu konusunda yapılan çalışmalar bulunmakla birlikte araştırmaların çoğunluğunun etik liderlik ve çalışan memnuniyeti, iş performansı, çalışan sorumluluğu ve iş tatmini gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalara göz atıldığında, Rahaman (2024) tarafından yapılan bir çalışmada bulgular, çalışanların bir lideri etik olarak algılamasında hem ilişki odaklı hem de görev odaklı (hedefe yönelik, disiplinli) liderlik davranışlarının birlikte etkili olduğunu göstermektedir. Liderlerin yalnızca tek bir tarzı benimsemek yerine, bu iki yaklaşımı dengeli biçimde kullanmaları, etik liderlik algısını güçlendirmektedir. Çalışmaya göre, liderin işe yönelik ve iletişime yönelik etik davranışları aynı şekilde çalışanları da etkilemektedir. Trevino ve diğerleri, (2000) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise etik liderlerin, takipçilerin ve kurumsal performansın iyileştirilmesini sağlayabildiği ifade edilmiştir. Yates (2014) tarafından yapılan çalışmada da etik liderlik, çalışan memnuniyeti ve kurumsal bağlılık gibi iki göstergede farklılıklar bulmuş ve etik liderliğin olumlu çalışan tutum ve davranışlarına yol açtığı sonucuna ulaşmıştır. Dust ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında da aynı şekilde etik liderlerin, psikolojik güçlendirme yoluyla çalışanlarının mevcut başarılarını ve başarı potansiyellerini destekleyen yetkin rol modeller olduğunu göstermiştir. Alanyazın incelendiğine genel olarak etik liderlik profilinin çalışanlarının iş hayatına ve vazifelerine yönelik davranışlarında olumlu bir etki oluşturduğu söylenebilmektedir. Bahsedilen bilgiler ve oluşturulan araştırma modeli çerçevesinde çalışmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi önerilmektedir.

H2: Etik liderlik iş sorumluluğu üzerinde etkilidir.

1.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışma, İç Anadolu Bölgesinde bulunan bir sosyal güvenlik kurumu çalışanlarını kapsamaktadır. Araştırmada zaman ve maliyet kısıtları sebebiyle kolayda örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Yüz yüze bir şekilde katılımcılara ulaştırılan anket formu ile toplam 96 kişiye ulaşılmıştır. Verilerin kontrolü esnasında ise eksik ya da hatalı olduğu belirlenen 9 anket veri setinden çıkartıldıktan sonra 87 veri ile analizler yapılmıştır. Çalışmanın örneklem büyüklüğünü tespit etmek amacıyla ise, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından alanyazında önerilen ve yararlanılacak olan evrenin ne olduğunun bilindiği durumlarda kullanılan formül ($n = \frac{N \cdot t^2 \cdot (p \cdot q)}{d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot (p \cdot q)}$) esas alınmıştır. Burada n örneklem büyüklüğünü, N evren büyüklüğünü, t %95 güven düzeyi için 1,96 değerini, p ve q başarı ve başarısızlık olasılıklarını (0,50), d ise kabul edilebilir hata payını (0,05) ifade etmektedir. Bu

bağlamda, evrenin 110 kişiden meydana geldiği mevcut araştırmada, %95 güven düzeyi ile %5 hata payı göz önüne alındığında araştırmada yer alması gereken minimum örneklem büyüklüğü yaklaşık 86 kişi olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama sonucu, araştırmının istatistiksel olarak temsil gücünü sağlayacak düzeyde bir örneklem büyüklüğüne (87 kişi) sahip olduğunu göstermektedir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilimsel Etik Kurulundan (29.05.2025, Toplantı No:54) etik kurul izni alınmış ve araştırmının etik ilkelere uygun bir şekilde yürütülebileceği kararı verilmiştir. Anket tekniği kullanılan araştırmının verileri 2025 yılı Haziran ayında toplanmıştır. Katılımcılara veri toplama aracındaki ölçeklere ilişkin sorular (etik liderlik, yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu) ve bireylerin demografik bilgilerini ortaya koymak amacıyla (cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum, yaş, pozisyon, meslekte çalışma süresi) altı soru yöneltilmiştir. Ayrıca ölçeklerin tamamı 5'li likert türünde olup, ölçeklerle ilgili psikometrik özellikler şu şekildedir: Brown ve arkadaşları (2005) aracılığıyla geliştirilen, Tuna ve diğerleri (2012) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "*Etik Liderlik Ölçeğinden*" yararlanılmıştır. Ölçek 10 ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Orijinal ölçeğin Cronbach alpha katsayısı 0,92'dir. Bayram ve Öztürk (2023) aracılığıyla geliştirilen, 20 ifade ve 2 boyuttan meydana gelen "*Yeşil İş Etiği Ölçeğinden*" yararlanılmıştır. Boyutlar çevresel etik ve çalışma etiğidir. Orijinal ölçeğin toplam iç tutarlılık katsayısı 0,96 şeklinde hesaplanmıştır. Jiandong ve arkadaşları (2022) aracılığıyla geliştirilen, Uysal (2024) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "*İş Sorumluluğu Ölçeğinden*" yararlanılmıştır. Ölçek tek boyut ve 4 maddedir. Orijinal ölçeğin Cronbach alpha katsayısı 0,91'dir.

1.4. Verilerin Analizi

Çalışmanın tanımlayıcı istatistikleri, normallik dağılımı (çarpıklık ve basıklık) ve güvenilirlik katsayıları için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Ayrıca mevcut değişkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi ve araştırmının modeli çerçevesinde oluşturulan hipotezleri test etmek için Regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

2. Bulgular

2.1. Veri Toplama Araçlarının Geçerlilikleri

Araştırmada yer alan veri toplama araçlarının geçerliliklerini belirlemek için AMOS 24.0 paket programı aracılığıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre belirlenen uyum iyiliği değerleri aşağıda Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1. Ölçeklerin Yapısal Geçerlilik Bulguları

	χ^2/df	RMSEA	CFI	GFI	NFI
Etik Liderlik	1,49	0,065	0,985	0,919	0,957
Yeşil İş Etiği	1,86	0,071	0,960	0,912	0,949
İş Sorumluluğu	0,75	0,003	0,995	0,993	0,996
Kabul Edilebilir Uyum	$3 < \chi^2/df \leq 5$	$\leq 0,08$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$	$\geq 0,90$
İyi Uyum	≤ 3	$\leq 0,05$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$	$\geq 0,95$

Tablo 1'deki doğrulayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde, çalışmada yer alan ölçeklerin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içerisinde bulunduğu görülmektedir. Etik liderlik ölçeğinin faktör yükleri 0,65 ile 0,92 arasında değişmekte olup, ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Yeşil iş etiği ölçeğinin iki faktörlü (çevresel etik ve çalışma etiği) bir

yapıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Çevresel etik alt boyutuna ait faktör yüklerinin 0,59 ile 0,82, çalışma etiği alt boyutuna ait faktör yüklerinin ise 0,53 ile 0,87 arasında değiştiği belirlenmiştir. Son olarak iş sorumluluğu ölçeğinin faktör yüklerinin 0,71 ile 0,86 aralığında olduğu görülmüş ve ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır. Elde edilen sonuçların, literatürde önerilmekte olan değerlerle uyumlu olduğu ve bu kapsamda ölçeklerin yapısal geçerliliğinin sağlandığı söylenebilmektedir (Kline, 2011; Gürbüz ve Şahin, 2017).

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Değişkenler	Cronbach Alfa
Etik Liderlik	0,958
Yeşil İş Etiği	0,944
Çevresel Etik	0,937
Çalışma Etiği	0,866
İş Sorumluluğu	0,815

Çalışmanın diğer aşamasına geçilmeden önce mevcut veri toplama araçlarının güvenilirlik değerlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Cronbach Alfa katsayısının 0,70 veya daha üstü olmasının ölçeklerin yüksek seviyede güvenilirliğe sahip olduğunu gösterdiği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2018). Buradan hareketle gerçekleştirilen güvenilirlik analizi neticesinde mevcut veri toplama aracında bulunan etik liderlik ölçeğinin Cronbach Alfa değeri 0,95, yeşil iş etiği ölçeğinin Cronbach Alfa değerinin 0,94 ve boyutları olan çevresel etik 0,93 ve çalışma etiğinin 0,86 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca iş sorumluluğunun Cronbach Alfa değerinin 0,81 olduğu ortaya konmuştur. Bu sonuçlara göre anket formunda yer alan değişkenlerin (etik liderlik, yeşil iş etiği ve iş sorumluluğu) kabul edilebilir seviye olan 0,70 üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar da araştırmada yer alan ölçeklerin yüksek seviyede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistiklere Yönelik Değerler

Değişkenler	Ort.	SS.	Çarpıklık	Basıklık
Etik Liderlik	3,34	1,01	-0,102	-0,607
Yeşil İş Etiği	3,73	0,795	-0,290	-0,515
Çevresel Etik	3,71	0,881	-0,484	-0,237
Çalışma Etiği	3,76	0,765	-0,253	-0,603
İş Sorumluluğu	3,43	0,539	-0,670	-0,412

Tablo 3'e göre çalışmaya katılım sağlayan sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının etik liderlik ölçeği ortalamasının ($3,34 \pm 1,07$), yeşil iş etiği ortalamasının ($3,73 \pm 0,795$), boyutları olan çevresel etiğin ($3,71 \pm 0,881$) ve çalışma etiğinin ($3,76 \pm 0,765$) şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Ayrıca iş sorumluluğu ise ($3,43 \pm 0,539$) şeklinde hesaplanmıştır.

2.2. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5
Etik Liderlik	1,000				
Yeşil İş Etiği	0,825**	1,000			
Çevresel Etik	0,756**	0,973**	1,000		
Çalışma Etiği	0,836**	0,917**	0,799**	1,000	
İş Sorumluluğu	0,224**	0,327**	0,304**	0,324**	1,000

** $p < 0,01$

Gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde etik liderlik ile iş sorumluluğu ($r=0,224$; $p < 0,01$), yeşil iş etiği ($r=0,825$; $p < 0,01$), çevresel etik ($r=0,756$; $p < 0,01$) boyutu ve çalışma etiği ($r=0,836$; $p < 0,01$) boyutu arasında olumlu ve anlamlı bir ilişkinin bulunduğu saptanmıştır. Yeşil iş etiğinin boyutları olan çevresel etik ($r=0,973$, $p < 0,01$) ve çalışma etiği ($r=0,917$; $p < 0,01$) ile arasında olumlu ve anlamlı ilişki bulunduğu ortaya konmuştur. Son olarak ise yeşil iş etiği ile iş sorumluluğu ($r=0,327$; $p < 0,01$) arasında da olumlu yönde ve anlamlı ilişkinin bulunduğu belirlenmiştir.

2.2. Kişisel Bilgi Formu Bulguları

Anket formunda yer alan demografik değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, meslekte çalışma süresi, pozisyon) ait betimleyici istatistiklere bağlı olarak gerçekleştirilen analiz neticesinde elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların Demografik Değişkenlerine Yönelik Analiz Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	24	27,6
	Erkek	63	72,4
	Lise	12	13,8
Eğitim Durumu	Ön Lisans	10	11,5
	Lisans	52	59,8
	Lisansüstü	13	14,9
Medeni Durum	Evli	76	87,4
	Bekâr	11	12,6
Pozisyon	Memur	47	54,0
	VHKİ	24	27,6
	Şef	16	18,4
Meslekte Çalışma Süresi	0-5 yıl	7	8,0
	6-10 yıl	14	16,1
	11-15 yıl	29	33,3
	16 yıl ve üzeri	37	42,6
Toplam		87	100

Tablo 5'teki çalışmanın örneklemini oluşturan 87 katılımcının demografik özelliklerine yönelik bulgular incelendiğinde, bireylerin %72,4'ünün (63) erkek, %27,6'sının (24) ise kadın olduğu görülmektedir. Eğitim durumlarına bakıldığında örneklemin büyük çoğunluğunu %59,8 oranıyla lisans mezunları oluşturmakta, bunu %14,9 ile lisansüstü, %13,8 ile lise ve %11,5

ile ön lisans mezunları takip etmektedir. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde, bireylerin %87,4'ünün (76) evli, %12,6'sının (11) ise bekâr olduğu görülmektedir. Görev pozisyonu itibarıyla katılımcıların %54'ü (47) memur, %27,6'sı (24) veri hazırlama ve kontrol işletmeni (VHKİ), %18,4'ü (16) ise şef pozisyonundadır. Meslekte çalışma süresi dağılımına göre ise %42,6'sının 16 yıl ve üzeri tecrübeye sahip olduğu, bunu sırasıyla %33,3 ile 11–15 yıl, %16,1 ile 6–10 yıl ve %8 ile 0–5 yıl arası deneyime sahip bireylerin izlediği belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların yaş ortalamalarının ise $43,57 \pm 9,77$ olduğu saptanmıştır.

2.3. Hipotez Testlerine Yönelik Bulgular

Araştırmaya katılım sağlayan sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının etik liderlik algılarının yeşil iş etiği ve boyutları (çevresel etik ve çalışma etiği) ile iş sorumluluğu üzerine etkisini tespit edebilmek amacıyla regresyon analizinden yararlanılmıştır.

Tablo 6. Etik Liderliğin Yeşil İş Etiğine Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	t-ist.	p-değ.
Sabit	1,56	0,168	9,306	0,000
Etik Liderlik	0,648	0,048	13,461	0,000
$R^2: 0,825$; $R^2_{düz}: 0,677$; Std. Hata: 0,451 ; F-ist.: 181,190				

Tablo 6'ya göre etik liderliğin yeşil iş etiği üzerinde etkisinin olduğu ($\beta=0,648$) ve bu etkinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu saptanmıştır. Model çerçevesinde hipotez ($R=0,825$; $R^2:0,677$; F-ist.:181,190; $p<0,01$) 0,677 oranında (%67,7) açıklanmaktadır. Bu bulgunun H1 hipotezini "*Etik liderlik yeşil iş etiği üzerinde etkilidir.*" desteklediği görülmektedir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılım sağlayan bireylerin etik liderlik algıları arttığında yeşil iş etiği düzeylerinin de o ölçüde artış göstereceği söylenebilmektedir.

Tablo 7. Etik Liderliğin Çevresel Etik Alt Boyutuna Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	t	p
Sabit	1,51	0,216	7,013	0,000
Etik Liderlik	0,659	0,062	10,652	0,000
$R^2:0,756$; $R^2_{düz}:0,567$; Std. Hata:0,579 ; F-ist.:113,459				

Tablo 7'ye göre etik liderliğin çevresel etik alt boyutu üzerinde etkisinin olduğu ($\beta=0,659$) ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu saptanmıştır. Model çerçevesinde hipotez ($R^2=0,756$; $R^2_{düz}:0,567$; F-ist.: 1130459; $p<0,01$) 0,567 oranında (%56,7) açıklanmaktadır. Bu bulgunun H1a "Etik liderlik yeşil iş etiğinin çevresel etik alt boyutu üzerinde etkilidir." hipotezini desteklediği görülmektedir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılım sağlayan bireylerin etik liderlik algıları arttığında çevresel etik düzeylerinin de o ölçüde artış göstereceği söylenebilmektedir.

Tablo 8. Etik Liderliğin Çalışma Etiği Alt Boyutuna Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	T	p
Sabit	1,64	0,157	10,448	0,000
Etik Liderlik	0,633	0,045	14,067	0,000
$R^2:0,836$; $R^2_{düz}:0,696$; Std. Hata:0,422 ; F-ist.:197,880				

Tablo 8'e göre etik liderliğin çevresel etiği alt boyutu üzerinde etkisinin var olduğu ($\beta=0,633$) ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu ortaya konmuştur. Model çerçevesinde hipotez ($R^2=0,836$; $R^2_{düz}=0,696$; $F\text{-ist.}:197,880$; $p<0,01$) 0,696 oranında (%69,6) açıklanmaktadır. Bu bulgunun H1b "*Etik liderlik yeşil iş etiğinin çalışma etiği alt boyutu üzerinde etkilidir.*" hipotezini desteklediği görülmektedir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılım sağlayan bireylerin etik liderlik algıları arttığında çalışma etiği düzeylerinin de o ölçüde artış göstereceği söylenebilmektedir.

Tablo 9. Etik Liderliğin İş Sorumluluğuna Etkisi Etkisi

	Beta (β)	Standart Hata	T	p
Sabit	4,04	0,197	20,539	0,000
Etik Liderlik	0,119	0,056	2,114	0,037
$R^2:0,224$; $R^2_{düz}:0,039$; Std. Hata:0,528 ; $F\text{-ist.}:4,470$				

Tablo 9'a göre etik liderliğin iş sorumluluğu üzerinde etkisinin var olduğu ($\beta=0,119$) ve bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu saptanmıştır. Model çerçevesinde hipotez ($R^2=0,224$, $R^2_{düz}:0,039$, $F\text{-ist.}:4,470$, $p<0,01$) 0,039 oranında (%3,9) açıklanmaktadır. Bu bulgunun H2 "*Etik liderlik iş sorumluluğu üzerinde etkilidir.*" hipotezini desteklediği görülmektedir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılım sağlayan bireylerin etik liderlik algıları arttığında iş sorumluluğu düzeylerinin de o ölçüde artış göstereceği söylenebilmektedir.

Sonuç

Bu araştırmada, İç Anadolu Bölgesinde bir sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının etik liderlik algılarının yeşil iş etiği, alt boyutları ve iş sorumluluğu üzerindeki etkileri incelenmiştir. Uygulanan doğrulayıcı faktör analizleri, veri toplama araçlarının yapı geçerliliği ve güvenilirlik düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Korelasyon analizleri neticesine göre; etik liderlik ile yeşil iş etiği ve alt boyutları arasında anlamlı ilişkilerin var olduğu sonucu elde edilmiştir. Regresyon analizleri ise etik liderliğin yeşil iş etiği (%67,7), çevresel etik (%56,7) ve çalışma etiği (%69,6) üzerinde yüksek düzeyde anlamlı etkiler meydana getirdiği diğer taraftan iş sorumluluğu üzerinde ise daha sınırlı düzeyde (%3,9) ancak anlamlı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bulgular, etik liderliğin sadece çevresel duyarlılık ve iş etiği gibi sürdürülebilirlik temelli değerlere katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda çalışanların iş sorumluluğu algılarını da etkileyebileceğini göstermektedir. Etik liderlik ile yeşil iş etiği arasında tespit edilen yüksek derecedeki pozitif ilişki, iş ortamında sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmesinde liderliğin belirleyici rolünü vurgulamaktadır. Diğer taraftan, iş sorumluluğu üzerindeki daha sınırlı etki, bu değişkenin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ve farklı etkenler aracılığıyla da incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Genel olarak bulgular, etik liderliğin örgütsel değerlerin içselleştirilmesinde ve sürdürülebilir çalışma kültürünün inşasında kritik bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma yalnızca Sosyal Güvenlik Kurumu çalışanları örneğine dayandığı için elde edilen bulguların farklı sektör veya kurumlara genellenmesi sınırlıdır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, kamu kurumlarında etik liderliğin yaygınlaştırılması ve özellikle sürdürülebilirlik odaklı liderlik yaklaşımlarının kurumsal düzeyde desteklenmesi

önerilmektedir. Etik liderliğin yeşil iş etiği ve alt boyutları üzerinde anlamlı etkiler yaratması, bu alanda yöneticilere yönelik etik ve çevresel duyarlılık temelli eğitim programlarının geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan, iş sorumluluğu üzerindeki etkisinin sınırlı olması, bu değişkenin daha geniş değişken setleriyle ele alınmasını ve farklı sektörlerde benzer çalışmalarla desteklenerek genellenebilirliğinin artırılmasını gerektirmektedir.

Etik liderliğin yeşil iş etiği üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmalara göz atıldığında araştırma konuları yeşil iş davranışları, yeşil iş iklimi, yeşil iş etiği gibi başlıklarla araştırıldığı görülmektedir. Kavaslar ve Giderler Karavelioğlu (2023, s.214) tarafından gerçekleştirilen etik liderlik ve yeşil iş davranışları konulu araştırmanın sonucuna göre; çalışanların etik liderlik algılarının, yeşil örgütsel davranış sergilemeleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Khan ve arkadaşları (2019) tarafından yapılan çalışmada ise, etik liderliğin yeşil psikolojik iklim üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde Saleem ve arkadaşları (2020, s.11) tarafından yapılan çalışmada da etik liderliğin yeşil psikolojik iklim üzerinde pozitif etkisi olduğu neticesine ulaşılmıştır. Brown ve arkadaşları (2005, s.9) tarafından etik liderlik konusunda gerçekleştirilen çalışmada ise; etik liderliğin, takipçilerin başkalarını öven ahlaki duygularını harekete geçirerek onları daha fazla ahlaki eylemde bulunmaya teşvik ettiği neticesine ulaşılmıştır. Bu çalışmada da etik liderliğin çalışanları yeşil iş etiği çerçevesinde; çevresel farkındalık ve çalışma etiği alt boyutlarında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Böylece araştırma sonuçlarının alanyazında rastlanılan araştırma sonuçlarıyla örtüştüğü söylenebilmektedir. Bu kapsamda H1, H1a, H1b hipotezleri desteklenmektedir.

Etik liderlik ile iş sorumluluğu arasındaki ilişki incelendiğinde, alanyazındaki çalışmaların büyük ölçüde etik liderlik ile çalışan performansı, iş motivasyonu, örgütsel bağlılık ve çalışan memnuniyeti gibi değişkenler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Pasagi ve Hidayat (2024, s.1052) tarafından yapılan bir çalışmada; etik liderliğin çalışan performansını olumlu etkilediği, bu etkinin bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi araçlarla iş sorumluluğunu da güçlendirdiği neticesine ulaşılmıştır. Abun ve arkadaşları (2023, s.426) tarafından yapılan çalışmada da etik liderlik güçlendikçe görev performansının iyileşme eğiliminde olduğunu ve verimsiz çalışma davranışının azalma eğiliminde olduğunu sonucu ortaya çıkmıştır. Yine alanda etik liderliğin çalışanların iş yeri ortamında çalışanların değişime hazır olma düzeyini artırdığı, çalışanların iş performansı ve görev bilincini artırdığı, iş başarısını olumlu olarak etkilediği ve işe dair bağlılığı pozitif etkilediğine dair yapılan çalışmalar etik liderliğin çalışanın memnuniyet, performans ve görev bilincine dair önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Yates, 2011; Adawiyah ve diğerleri, 2021; Dust ve diğerleri, 2018; Metwally ve diğerleri, 2019). Bu çalışmada da sosyal güvenlik kurumu çalışanlarının etik liderlik algısı arttıkça görev bilinci, sorumluluk duygusu hususlarında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç alanyazındaki diğer çalışmaların neticeleriyle örtüşmekte ve H2 hipotezi desteklenmektedir. Tüm bu bulgular doğrultusunda, etik liderliğin hem çalışanların çevresel duyarlılık ve etik farkındalık temelinde yeşil iş etiği davranışlarını şekillendirmede hem de görev bilinci ve sorumluluk duygusu çerçevesinde iş sorumluluğunu güçlendirmede belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Kaynakça

- Abun, D., Fredolin, J. P., Acidera, E. B., & Apollo, E. (2023). The effect of ethical leadership on the work performance of employees. *Divine Word International Journal of Management and Humanities*, 2(3), 412-433. <https://doi.org/10.62025/dwijmh.v2i3.32>
- Adawiyah, W. R., Baliartati, B. O., & Rafi, A. (2022). The impact of ethical leadership on employee performance: The mediating role of employee engagement and organizational citizenship behavior (OCB). In *Proceedings of the 2021 EAI International Conference on Leadership and Management*, EAI. <https://doi.org/10.4108/eai.3-8-2021.2315128>
- Alay, H. K., Keskin, A., Deveciyan, M. T., Şen, G., Kayalıdereden, D., & Berber, Ş. (2024). The impact of green business ethics and green financing on sustainable business performance of industries in Türkiye: The mediating role of corporate social responsibility. *Sustainability*, 16(17), 7868. <https://doi.org/10.3390/su16177868>
- Aydemir Dev, M., & Bayram Arlı, N. (2024). Can ethical leadership increase employees' work engagement and job satisfaction? Differences in gender context. *Journal of Management & Economics Research*, 22(4), 99-114. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.1500417>
- Bayram, V., & Öztürk, M. (2023). Yeşil iş etiği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(2), 124-135. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3319925>
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Büyükoztürk, Ş. (2018). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: istatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum. Ankara: Pegem Yayınları
- Charoensap, A., Virakul, B., Senasu, K., & Ayman, R. (2019). Effect of ethical leadership and interactional justice on employee work attitudes. *J. Leadersh. Stud.* 12, 7–26. <https://doi.org/10.1002/jls.21574>
- Dust, S. B., Resick, C. J., Margolis, J. A., Mawritz, M. B., & Greenbaum, R. L. (2018). Ethical leadership and employee success: Examining the roles of psychological empowerment and emotional exhaustion. *The leadership quarterly*, 29(5), 570-583. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.02.002>
- Esmer, Y. (2013). Banka işletmelerinde etik liderlik ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Ziraat bankası örneği. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 4161. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA48EW26XN>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe, yöntem, analiz. Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16(2), 250–279. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(76\)90016-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(76)90016-7)
- Han, Z., Wang, Q., & Yan, X. (2019). How responsible leadership motivates employees to engage in organizational citizenship behavior for the environment: A double-mediation model. *Sustainability*, 11(3), 605. <https://doi.org/10.3390/su11030605>
- Işık, S. (2025). Sürdürülebilir kalkınma ile yeşil büyüme ilişkisi: Seçilmiş AB ülkeleri özelinde ampirik bir analiz. *Verimlilik Dergisi*, 59(1), 1-12. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.1555668>
- Jiandong, S., Fan, X., & Haitian, L. (2022). How do high-performance work systems affect work fatigue: The mediating effect of job responsibility and role overload. *PLoS One*, 17(7), e0269452. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0269452>
- Kavaslar, S., & Karavelioğlu, C. (2023). Etik liderliğin yeşil örgütsel davranış üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Management and Political Sciences Review*, 5(2), 197-218. <https://doi.org/10.57082/mpsr.1314417>

- Khan, M. A. S., Jianguo, D., Ali, M., Saleem, S., & Usman, M. (2019). Interrelations between ethical leadership, green psychological climate, and organizational environmental citizenship behavior: A moderated mediation model. *Frontiers in Psychology, 10*, 1-12. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01977>
- Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling. New York: The Guilford Press
- Metwally, D., Ruiz Palomino, P., Metwally, A., & Gartzia, L. (2019). How ethical leadership shapes employees' readiness to change: The mediating role of an organizational culture of effectiveness. *Frontiers in Psychology, 10*, 2493. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02493> journal.ppipbr.com+8
- Önel, B. (2021). İşletmelerin yeşil yönetim algıları ve sürdürülebilirlik bilinci. *Uluslararası Afro-Avasya Araştırmaları Dergisi, 6*(11), 21-33. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1451263>
- Pasagi, Y., & Hidayat, M. (2024). Ethical leadership and employee performance: A systematic literature review of hrm perspectives. *Management Studies and Business Journal (Productivity), 1*(7), 1045–1057. <https://doi.org/10.62207/svyd1t72>
- Pervez, S. (2020). Defining green business ethics and exploring its adoption within the textile industry of pakistan. *Abasyn University Journal of Social Sciences, 13*(1), 90-105. <https://doi.org/10.34091/AJSS.13.1.08>
- Rahaman, H. S. (2024). Relation-and task-oriented roles as antecedents of ethical leadership: Examining synergistic effects. *Europe's Journal of Psychology, 20*(4), 272. <https://doi.org/10.5964/ejop.11891>
- Ribeiro, N., Gomes, D., Ortega, E., Gomes, G., & Semedo, A. (2022). The impact of green hrm on employees' eco-friendly behavior: The mediator role of organizational identification. *Sustainability, 14*(5), 2897. <https://doi.org/10.3390/su14052897>
- Saleem, M., Qadeer, F., Mahmood, F., Ariza-Montes, A., & Han, H. (2020). Ethical leadership and employee green behavior: A multilevel moderated mediation analysis. *Sustainability, 12*(8), 3314. <https://doi.org/10.3390/su12083314>
- Treviño, L. K., Hartman, L. P., & Brown, M. (2000). Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review, 42*, 128–142. <https://doi.org/10.2307/41166057>
- Tuna, M., Bircan, H. & Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 26*(2), 143-155. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/30386>
- Uysal, D. (2024). Sağlık profesyonellerinden paramediklerin iş performansı ve iş sorumluluklarında psikolojik güçlendirmenin etkisi. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 10*(1), 84-96. <https://doi.org/10.30569.adiyamansaglik.1405473>
- Xiao, Y., Tao, X., Chen, P., & Kee, D. M. H. (2024). Leading with purpose: unraveling the impact of responsible leadership on employee green behavior in the workplace. *Heliyon, 10*(9), e30096. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e30096>
- Yang, L., & Liu, H. (2022). The impact of ethical leadership on employees' green innovation behavior: A mediating-moderating model. *Frontiers in Psychology, 13*, 951861. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.951861>
- Yates, L. (2011). Exploring the relationship of ethical leadership with job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior. Doctor of Business Administration (DBA). Paper 5. <http://digitalcommons.georgefox.edu/dba/5>
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri. İstanbul: Detay Yayıncılık

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Bireylerin Sürdürülebilir Tüketim Davranışları: Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi

Individuals sustainable consumption behaviors: an examination of influencing factors

Galip USTA

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Trabzon Üniversitesi, Tonya Meslek Yüksekokulu, Trabzon, Türkiye
Trabzon University, Tonya Vocational School, Trabzon, Türkiye
galipusta@trabzon.edu.tr
orcid.org/0000-0001-6279-1694
https://ror.org/04mmwq306

Ezgi ATALAY

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Mehmet Tanrıkulu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Bolu, Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal University, Mehmet Tanrıkulu Health Services Vocational School, Bolu, Türkiye
ezgiatalay@ibu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-7404-4351
https://ror.org/01x1kqx83

Fatma GÜNDÜZ ZEYBEKOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Sinop Üniversitesi, Boyabat Meslek Yüksekokulu, Sinop, Türkiye
Sinop University, Boyabat Vocational School, Sinop, Türkiye
fgunduz@sinop.edu.tr
orcid.org/0000-0001-9585-3759
https://ror.org/004ah3r71

Kemal TORPUŞ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Artvin Çoruh Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi, Artvin, Türkiye
Artvin Çoruh University, Faculty of Health Sciences, Emergency Aid and Disaster Management, Artvin, Türkiye
kemaltorpus@artvin.edu.tr
orcid.org/0000-0002-2204-0666
https://ror.org/02wcpmn42

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.07.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 15.01.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Usta, G., Atalay, E., Gündüz Zeybekoğlu, F., & Torpuş, K. (2026). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları: etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 123-136. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1735235>

Yazar Katkıları: %30-%30-%20-%20

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 30%-30%-20%-20%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Individuals sustainable consumption behaviors: an examination of influencing factors¹

Abstract

Sustainable consumption encompasses a wide range of behaviors, from environmentally friendly product preferences to household and local government water usage habits. Increasing positive attitudes toward sustainable consumption supports the adoption of consumption patterns that are least harmful to nature. Therefore, sustainable consumption and actions based on this understanding should be an approach that should be supported by global policies. It is observed that research examining sustainable consumption purchasing behaviors in Turkish culture and the impact of these behaviors on sustainable consumption is limited. This study aims to analyze individuals' sustainable consumption behaviors and the factors influencing these behaviors, and to offer recommendations for public policies based on the findings. Data for this cross-sectional and descriptive study was collected via an online survey between April 30, 2025, and May 21, 2025. The study was completed with 316 participants who met the inclusion criteria. It was determined that 89.6% of the participants were university graduates, 87.7% were unemployed, 96.2% were single, 73.4% had a monthly income of 0-20,000 TL, and 52.8% lived in a city center. No statistically significant difference was found between the mean scores of environmental awareness, non-essential purchases, savings, and reusability and the gender variable. In the environmental awareness, savings, and reusability sub-dimensions, participants who saved energy and water had significantly higher scores than those who did not, while in the non-essential purchases sub-dimension, participants who saved energy had significantly lower scores than those who did not. Participants who received training on environmental issues had significantly higher mean scores on the sensitivity and reusability sub-dimensions than those who did not. In conclusion, considering that individuals receiving training on environmental issues positively affects their environmental awareness and reusability behaviors, it can be said that it is important to create training programs and organize awareness training programs to develop sustainable consumption and environmentally friendly behaviors. It can be argued that developing public policies that encourage behaviors such as recycling, environmental awareness, and savings, and that raise social awareness, creating awareness programs, and developing reward mechanisms will significantly contribute to sustainability behavior.

Keywords: Consumption, sustainable consumption, consumption behavior

Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları: etkileyen faktörlerin incelenmesi²

Öz

Sürdürülebilir tüketim, çevreye duyarlı ürün tercihlerinden, hane ve yerel yönetimlerin su kullanım alışkanlıklarına kadar geniş bir yelpazede çeşitli davranış biçimlerini içermektedir. Sürdürülebilir tüketim anlayışına yönelik olumlu tutumların artması, doğaya en az zarar veren tüketim biçimlerinin benimsenmesini desteklemektedir. Bu nedenle sürdürülebilir tüketim anlayışı ve bu anlayışa dayalı eylemler, küresel düzeydeki politikalarla desteklenmesi gereken bir yaklaşım olmalıdır. Türk kültüründe sürdürülebilir tüketimin satın alma davranışları ve bu davranışların sürdürülebilir tüketim anlayışına etkisini ele alan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları ile bu davranışları etkileyen faktörlerin analiz edilmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda kamu politikalarına yönelik öneriler sunulması amaçlanmıştır. Kesitsel ve tanımlayıcı desende planlanan araştırmanın verileri, 30.04.2025-21.05.2025 tarihleri arasında çevrimiçi anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırma, dahil edilme kriterlerini karşılayan 316 katılımcı ile tamamlanmıştır. Katılımcıların %89,6'sının üniversite mezunu olduğu, %87,7'sinin çalışmadığı, %96,2'sinin bekar olduğu, %73,4'ünün aylık gelir miktarının 0-20.000 TL olduğu ve %52,8'inin yerleşim yerinin şehir merkezi olduğu belirlenmiştir. Çalışmada çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında enerji ve su tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunurken ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda enerji tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Çevre konularıyla ilgili eğitim alan katılımcıların almayanlara göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında puan ortalamaları anlamlı düzeyde yüksektir. Sonuç olarak bireylerin çevre konularında eğitim almalarının, çevresel duyarlılıkları ile yeniden kullanılabilirlik davranışlarını olumlu yönde etkilediği göz önünde bulundurulduğunda; sürdürülebilir tüketim ve çevre dostu davranışları geliştirmek amacıyla eğitim programlarının oluşturulmasının ve farkındalık eğitimlerinin düzenlenmesinin önemli olduğu söylenebilir. Geri dönüşüm, çevresel duyarlılık ve tasarruf gibi davranışları teşvik edici ve toplumsal farkındalığı artırıcı kamu politikalarının geliştirilmesinin, farkındalık programlarının oluşturulmasının ve ödül mekanizmalarının geliştirilmesinin sürdürülebilirlik davranışına önemli derecede katkı sunacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, sürdürülebilir tüketim, tüketim davranışı

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Trabzon University (April 29, 2025; No: E-81614018-050.04-2500021219).

² Bu çalışmanın etik kurul izni, Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan (29.04.2025; E-81614018-050.04-2500021219) alınmıştır.

Giriş

Sürdürülebilirlik, esasen doğal ekosistemlerin işleyişini, süreçlerini ve verimliliğini uzun vadede koruma ve sürdürülebilir kapasitesi olarak değerlendirilmektedir (Chapin ve diğerleri, 1996). Sürdürülebilir üretim ve tüketim konularına olan ilgi küresel ölçekte giderek artmaktadır (Vermeir ve Verbeke, 2006). Sürdürülebilir tüketim, sağlık ve çevre bilinciyle şekillenen; kaynak kullanımını, atıkları ve kirliliği azaltırken tüketici ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen bir tüketim anlayışdır (Bauerné Gáthy ve diğerleri, 2022). Başka bir ifadeyle sürdürülebilir tüketim, çevreye duyarlı ürün tercihlerinden, hane ve yerel yönetimlerin su kullanım alışkanlıklarına kadar geniş bir yelpazede çeşitli davranış biçimlerini içerir (Milfont ve Markowitz, 2016). Bireylerin tüketim davranışlarının, yaşam tarzlarıyla yakından ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Matharu ve diğerleri, 2021). İnsanların yaşam tarzları, çevresel etkiler yaratan kaynak tüketimi ve atık üretimiyle ilgili alışkanlık ve davranışlarını belirlemektedir (Caeiro ve diğerleri, 2012). Bireylerin belirli bir davranışa yönelik olumlu bakış açılarının, o davranış hayata geçirme olasılıklarını etkileyebileceği belirtilmiştir (Turna, 2024). Bu bağlamda, sürdürülebilir tüketim anlayışına yönelik olumlu tutumların artmasının, doğaya en az zarar veren tüketim biçimlerinin benimsenmesini destekleyebileceği söylenebilir (Paavola, 2001). Bu nedenle sürdürülebilir tüketim anlayışı ve bu anlayışa dayalı eylemler, küresel düzeydeki politikalarla desteklenmesi gereken bir yaklaşım olmalıdır (Cohen, 2020). Politika yapıcılar, sürdürülebilir tüketim davranışlarını teşvik etmek amacıyla, somut ve eyleme dönük stratejiler geliştirebilirler (Wang ve diğerleri, 2014). Ancak, bireylerin günlük alışkanlıklarını değiştirmek, politika yapıcılar için en zorlayıcı konulardan biri olabilir (McDonald ve diğerleri, 2012). Bu nedenle, bu politikaların etkili olabilmesi için bireylerin çevreyle ilgili algılanan bilgi düzeylerinin artırılması önem taşır; çünkü çevresel bilgi, tutumları şekillendirerek sürdürülebilir tüketim davranışlarını teşvik edebilir (Bilgin Turna, 2024).

Çevresel bilgi veya çevresel bilgilendirme, tüketicinin ekolojik bilinci ile işletmelerin çevresel duyarlılığını bir araya getirir (Rustam ve diğerleri, 2020). Çevresel duyarlılığın önemli göstergelerinden biri, algılanan tüketici etkililiğidir. Bu kavram, bireyin kendi çabalarının çevresel bir sorunun çözümüne katkı sağlayabileceğine olan inanç düzeyi olarak tanımlanmaktadır (Vermeir ve Verbeke, 2008). Bu bağlamda öne çıkan bir diğer unsur ise, çevresel farkındalığın belirleyicilerinden biri olan çevresel duyarlılık seferberliği ya da seferberlik tutumudur (Bomberg ve McEwen, 2012). Çevresel tutumun, bireylerin çevreye yönelik sorumlu davranışlarını doğrudan etkileyen önemli bir gösterge olduğu ortaya konmuştur (Roberts ve Bacon, 1997). Bu sorumluluk duygusu, beraberinde çevresel kaygıyı da getirebilir. Çevresel kaygılar ise, tüketicilerin çevresel farkındalıklarını değerlendirmede önemli bir ölçüt olarak görülmektedir (Kinneer ve diğerleri, 1974). Çevresel farkındalık, çevre dostu davranışlar ve bireylerin sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarının sosyal ve ekonomik faktörler gibi çeşitli değişkenlerden etkilendiği değerlendirilmektedir (Blok ve diğerleri, 2015; Kadic-Magljic ve diğerleri, 2019a; Wang ve diğerleri, 2019).

Sürdürülebilir tüketimi olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de ihtiyaç dışı tüketim davranışdır. Bu durum, tüketicilerin gerçek ihtiyaçlarının ötesinde gereksiz ürünler satın almasıyla ortaya çıkar (Scott ve Nenkov, 2016). Bu durum, aşırı satın alma, aşırı hazırlık ve artıkları tüketme isteksizliği gibi davranışlarla birleştiğinde, gıda israfının başlıca nedenlerinden biri haline gelir. Ayrıca, aşırı tüketimin ekolojik denge, toplumsal eşitlik ve bireysel refah üzerinde olumsuz etkileri bulunmaktadır (Ziesemer ve diğerleri, 2021). Dolayısıyla, bu noktada tasarruf etme ve sadece ihtiyaç kadar ürün satın almak kavramı ön plana çıkmaktadır.

Gerçek tasarruf davranışı ülkesel gelişim için sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın önemli bir göstergesi ön plana çıkmaktadır (Hanley ve diğerleri, 2016). Bu noktada gelir düzeyi, değerler, tutumlar, motivasyon, maruziyet ve sosyal etkileşimler, tasarrufa yönelik tutumların şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Milfont ve Markowitz, 2016; Mori, 2019). Bu durum yeniden

kullanılabilir ürün tercihlerini etkileyebilir. Yeniden kullanılabilir ürünleri kullanma niyeti ise sürdürülebilir tüketimi olumlu yönde destekler (Ertz ve diğerleri, 2017). Yeniden kullanım, atıkların azaltılmasına dayalı uzun vadeli sürdürülebilirlik için en önemli stratejilerden biri olabilir (Allegrini ve diğerleri, 2015; Haws ve diğerleri, 2014). Çünkü tekrar kullanılabilir ürünler, tek kullanımlık ürünlere kıyasla daha sürdürülebilirdir (Coelho ve diğerleri, 2020). Bu nedenle, yeniden kullanılabilirlik gibi sürdürülebilir davranışlar gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakmak için büyük önem taşımaktadır (Novoradovskaya ve diğerleri, 2020). Literatürdeki birçok çalışma, yeniden kullanım modellerinin başarısının motivasyondan davranışa kadar farklı faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir (Baird ve diğerleri, 2022; Fetner ve Miller, 2021; Muranko ve diğerleri, 2021; X. Wang ve diğerleri, 2022). Ancak sürdürülebilir tüketim üzerine birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen (Anantharaman, 2018; Banyte ve diğerleri, 2020; Geiger ve diğerleri, 2018; Kadic-Magljalic ve diğerleri, 2019b; McDonald ve diğerleri, 2012) Türk kültüründe sürdürülebilir tüketimin satın alma davranışları ve bu davranışların sürdürülebilir tüketim anlayışına etkisini ele alan araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları ile bu davranışları etkileyen faktörlerin analiz edilmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda kamu politikalarına yönelik öneriler sunulması amaçlanmıştır.

1.Yöntem

Araştırmanın Deseni: Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları incelendiği bu araştırma tanımlayıcı ve kesitsel şekilde planlanmıştır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi: 18 yaş üstü, Türkiye’de yaşayan ve çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyen bireyler evreni oluşturmuştur. Araştırmanın örneklem büyüklüğü G-Power paket programı aracılığıyla bu araştırmaya benzer bir çalışmada (Ateş, 2018) yer alan parametreler dikkate alınarak; %95 güven aralığında %80 power gücünde, 0,40 etki düzeyinde minimum 200 kişi olarak belirlenmiş olup bu araştırma 316 kişi ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya Dahil Edilme ve Dışlama Kriterleri: Katılımcıların gönüllü olması, 18 yaş ve üzerinde olması, Türkçe iletişim kurabiliyor olması, okuryazar olması, görme engelinin bulunmaması ve bilgisayar ya da mobil cihazlardan en az birine internet erişiminin olması dahil edilme kriterleri olarak belirlenmiştir. Araştırma evreninin genişliği nedeniyle kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Bu kapsamda, 18 yaş üzeri yetişkin bireylerin seçilmesinde daha düşük maliyetli, hızlı ve erişimi kolay bir yol sunması nedeniyle kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları: Çalışmanın verileri “Sosyodemografik Özellikler Formu” ve “Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği” ile toplanmıştır.

Sosyodemografik Özellikler Formu: Katılımcıların “cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, aylık gelir, herhangi bir işte çalışma durumu, yerleşim yeri, tasarruf ve tüketim alışkanlıkları” gibi özellikleri ölçmek için hazırlanmıştır.

Sürdürülebilir Tüketim Davranışı Ölçeği: Ölçek Doğan ve diğerleri (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 5’li likert yapıda olup “çevre duyarlılığı”, “ihtiyaç dışı satın alma”, “tasarruf” ve “yeniden kullanılabilirlik” boyutlarından oluşmaktadır. Ölçekte toplam 17 madde bulunmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin boyutlar bazında Cronbach alpha değeri 0,721 ve 0,774 arasında değişmektedir. Bu çalışmada ise ölçeğin genel Cronbach alpha değeri 0,831 bulunmuştur.

Veri Toplama Süreci: Araştırma dahil edilme kriterlerini taşıyan 316 kişi ile tamamlanmıştır. Araştırmanın verileri 30.04.2025-21.05.2025 tarihleri arasında çevrimiçi anket yöntemi ile toplanmıştır. Her bir katılımcının anketi cevaplama süresi yaklaşık olarak 10-15 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi: SPSS "Statistical Package for Social Sciences" for Windows 27.0 paket programı kullanılmıştır. Sosyodemografik değişkenler için frekans analizi kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi Kalaycı (2010) tarafından kabul edilen değerler baz alınarak ve Cronbach's Alpha testi kullanılarak yapılmıştır. Değişkenlerin normalliğini test etmek için çarpıklık basıklık katsayıları kullanılmıştır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin Tabachnik ve Fidell (2013)'e göre, -1,50 ile +1,50 arasında olması verilerin normal dağılım şartını sağlamaktadır. Bu çalışmada veriler normal dağılım şartını sağladığından 2 bağımsız grup karşılaştırmak için t testi 3 veya daha fazla bağımsız grup karşılaştırmada Anova (varyans analizi) testinden yararlanılmıştır. Varyans homojenliği varsayımının kontrolü için Levene testi uygulanmıştır. Anova testinde anlamlı bulunan grupların çoklu karşılaştırmasında varyans homojenliğine göre Scheffe testi kullanılmıştır. Sonuçların yorumlanmasında $p < 0,05$ esas alınmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Ölçek ve Alt Boyutlarının Normallik, Ortalama ve Güvenirliğine İlişkin Bulgular

	Çarpıklık	Basıklık	Ort.	SD.	Cronbach A.
Çevre duyarlılığı	0,17	0,71	2,76	0,80	0,863
İhtiyaç dışı satın alma	0,25	-0,04	2,58	0,81	0,827
Tasarruf	-0,06	-0,39	3,14	1,00	0,878
Yeniden kullanılabilirlik	0,05	-0,04	2,91	0,88	0,708
Sürdürülebilir Tüketim Davranışı	0,10	1,12	2,83	0,56	0,831

Araştırmanın Etik Boyutu: Çalışmada kullanılan ölçeğin sorumlu yazarından e-mail yoluyla izin alınmıştır. Çalışmanın etik kurul izni "Trabzon Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu" tarafından onaylanmıştır (29.04.2025-E-81614018-050.04-2500021219). Çevrimiçi ankete başlamadan önce anket formunun ilk bölümünde katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilerek çevrimiçi onamları alınmıştır. Katılımcılar, bu bölümde yer alan araştırmaya gönüllü olarak katılıyorlar ikonunu işaretleyerek ikinci aşamada yer alan ölçek sorularını yanıtlamışlardır. Çalışmaya gönüllü olarak katılmayı tercih etmeyenler için ise anket sonlandırılmıştır.

Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları: Araştırma için katılımcıların verdikleri yanıtların, onların gerçek durumlarını oraya koyduğu varsayılmıştır. Araştırma sonuçları, katılımcıların araştırmanın yapıldığı süre zarfındaki düzeylerini gösterir ve genellenemez. Çalışmada kullanılan örneklem, kolayda örneklem yöntemi ile seçilmiş olup, katılımcıların büyük çoğunluğunu kadınlar ve lise mezunları oluşturmaktadır. Bu durum, çevre duyarlılığı ve sürdürülebilir tüketim davranışlarıyla ilgili bulguların tüm nüfusa genellenmesini sınırlandırabilir. Gelecekte daha temsili örneklemlemlerle çalışmanın tekrarlanması önerilmektedir.

2. Bulgular

Araştırmaya katılan 316 kişiye ait sosyo-demografik bilgiler incelendiğinde %74,4'ünün kadın olduğu ve yaş ortalamalarının $20,63 \pm 4,41$ olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %89,6'sının lise mezunu olduğu, %87,7'sinin çalışmadığı, %96,2'sinin bekar olduğu, %73,4'ünün aylık gelir miktarının 0-20.000 TL olduğu ve %52,8'inin yerleşim yerinin şehir merkezi olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların 80,4'ünün enerji tasarrufu yaptığı, %89,9'unun su tasarrufu yaptığı, %63,9'unun geri dönüşüm için atıkları ayrıştırdığı, %75,9'unun kullanmadığı ürünleri bağışladığı, %58,5'inin geri dönüştürülmüş ürün satın aldığı, %51,6'sının haftada 2-3 kez alışveriş yaptığı, %72,8'inin kendini bilinçli tüketici olarak ifade ettiği ve %62,3'ünün çevre konularıyla ilgili eğitim aldığı bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Sosyo-Demografik Özelliklere Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler (n=316)

Sosyo-Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	235	74,4
	Erkek	81	25,6
Yaş	$\bar{X} \pm SD$	20,64 $\pm$ 4,41	
Eğitim durumu	Lise	283	89,6
	Üniversite	33	10,4
Çalışma durumu	Evet	39	12,3
	Hayır	277	87,7
Medeni durum	Evli	12	3,8
	Bekar	304	96,2
Aylık gelir miktarı	0-20.000TL	232	73,4
	20.001 TL ve üzeri	84	26,6
Yerleşim yeri	Kırsal	149	47,2
	Merkez	167	52,8
Enerji tasarrufu yapma	Evet	254	80,4
	Hayır	62	19,6
Su tasarrufu yapma	Evet	284	89,9
	Hayır	32	10,1
Geri dönüşüm için atık ayrıştırma	Evet	202	63,9
	Hayır	114	36,1
Kullanmadığı ürünleri bağışlama	Evet	240	75,9
	Hayır	76	24,1
Geri dönüştürülmüş ürün satın alma	Evet	131	41,5
	Hayır	185	58,5
Haftalık alışveriş sayısı	1 kez	79	25,0
	2-3 kez	163	51,6
	4 kez ve üzeri	74	23,4
	Tüketici odaklı (ihtiyaçtan fazla alışveriş yaparım)	59	18,7
Yaşam tarzı tanımı	Bilinçli tüketici (ihtiyaca ve kaliteye göre alışveriş yaparım)	230	72,8
	Çevre dostu ve tasarruf odaklı (doğaya ve israfa dikkat ederim)	27	8,5
Çevre konularıyla ilgili eğitim alma	Evet	119	37,7
	Hayır	197	62,3

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile enerji tasarrufu yapma değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile enerji tasarrufu yapma durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında enerji tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunurken ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda enerji tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile su tasarrufu yapma değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile su tasarrufu yapma durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında su tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara

göre anlamlı düzeyde yüksek bulunurken ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda su tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile geri dönüşüm için atık ayrıştırma değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile geri dönüşüm için atık ayrıştırma durumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Ancak ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu puan ortalaması ile geri dönüşüm için atık ayrıştırma değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında geri dönüşüm için atık ayrıştıran katılımcıların puan ortalamaları ayrıştırmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile kullanılmayan ürünleri bağışlama değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile kullanılmayan ürünleri bağışlama değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Ancak ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu puan ortalaması ile için kullanılmayan ürünleri bağışlama değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında kullanılmayan ürünlerini bağışlayan katılımcıların puan ortalamaları bağışlamayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile geri dönüştürülmüş ürün satın alma değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile geri dönüştürülmüş ürün satın alma değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Ancak ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu puan ortalaması ile geri dönüştürülmüş ürün satın alma değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında geri dönüştürülmüş ürün satın alan katılımcıların puan ortalamaları almayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyutları ile çevre konularıyla ilgili eğitim alma değişkeni arasındaki ilişkiye yönelik analiz yapılmıştır. Çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile çevre konularıyla ilgili eğitim alma değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,05$). Ancak ihtiyaç dışı satın alma ve tasarruf alt boyutlarına ait puan ortalamaları ile geri çevre konularıyla ilgili eğitim alma değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanamamıştır ($p>0,05$). Çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında çevre eğitimi alan katılımcıların puan ortalamaları almayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($p<0,05$) (Tablo 3).

Katılımcıların sürdürülebilir tüketim davranışı ölçeğindeki alt boyut puanlarının, haftalık alışveriş sayılarına göre değişip değişmediğini belirlemek için tek yönlü varyans (ANOVA) analizi yapılmıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında anlamlılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Ancak ihtiyaç dışı satın alma alt boyutu puanları ile bireylerin haftalık alışveriş sayıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($F=15,56$; $p<0,05$). Fark oluşturan grubu bulmak amacıyla Post Hoc ikili karşılaştırmalardan Scheffe testi uygulanmıştır. Scheffe sonucuna göre, haftada 4 kez ve üzerinde alışveriş yapan katılımcıların puan ortalamaları 1 ve 2-3 kez alışveriş yaptığını bildiren katılımcılara göre daha yüksek bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 3. Ölçek Alt Boyutlarının Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi

	Çevre duyarlılığı		İhtiyaç dışı satın alma		Tasarruf		Yeniden kullanılabilirlik		
	Grup	$\bar{X} \pm SD$		$\bar{X} \pm SD$		$\bar{X} \pm SD$		$\bar{X} \pm SD$	
Cinsiyet	Kadın	2,79±0,78	t:-1,16; p:0,24	2,57±0,80	t:-0,28; p:0,77	3,20±0,98	t:1,54; p:0,12	2,97±0,82	t:1,91; p:0,058
	Erkek	2,67±0,84		2,60±0,83		3,00±1,06		2,73±1,03	
Enerji tasarrufu yapma	Evet	2,91±0,75		2,53±0,81		3,31±0,95		3,05±0,85	
	Hayır	2,17±0,73	t:7,02; p:0,001*	2,78±0,76	t:-2,19; p:0,029*	2,45±0,91	t:6,41; p:0,001*	2,34±0,77	t:5,92; p:0,001*
Su tasarrufu yapma	Evet	2,82±0,78		2,55±0,82		3,22±0,99		2,99±0,86	
	Hayır	2,25±0,80	t:3,94; p:0,001*	2,83±0,70	t:-2,09; p:0,043*	2,46±0,91	t:4,12; p:0,001*	2,21±0,72	t:4,87; p:0,001*
Geri dönüşüm için atık ayrıştırma	Evet	2,92±0,79		2,56±0,80		3,25±1,02		3,08±0,87	
	Hayır	2,49±0,74	t:4,70; p:0,001*	2,62±0,82	t:-0,69; p:0,48	2,96±0,95	t:2,42; p:0,016*	2,61±0,81	t:4,62; p:0,001*
Kullanmadığı ürünleri bağışlama	Evet	2,87±0,79		2,53±0,79		3,25±1,03		3,03±0,89	
	Hayır	2,42±0,71	t:4,38; p:0,001*	2,73±0,84	t:-1,83; p:0,067	2,80±0,85	t:3,81; p:0,001*	2,55±0,73	t:4,16; p:0,001*
Geri dönüştürülmüş ürün satın alma	Evet	3,10±0,72		2,56±0,85		3,53±0,94		3,28±0,87	
	Hayır	2,52±0,77	t:6,74; p:0,001*	2,59±0,78	t:-0,29; p:0,76	2,87±0,96	t:5,97; p:0,001*	2,65±0,79	t:6,68; p:0,001*
Çevre konularıyla ilgili eğitim alma	Evet	2,92±0,85		2,65±0,81		3,28±1,01		3,07±0,91	
	Hayır	2,67±0,75	t:2,65; p:0,008*	2,54±0,81	t:1,10; p:0,027	3,06±0,99	t:1,94; p:0,053	2,82±0,85	t:2,50; p:0,013*

* p<0,05

Tablo 4. İhtiyaç Dışı Satın Alma ve Haftalık Alışveriş Davranışına İlişkin ANOVA Test Sonuçları

Haftalık alışveriş sayısı	N	X	Ss	Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F-ist.	p-değ.	Anlamlılık
1 kez (1)	79	2,34	0,81	G. Arası	18,86	2	9,43			
2-3 kez (2)	163	2,50	0,74	G. İçi	189,66	313	0,60			
4 kez ve üzeri (3)	74	3,01	0,80	Toplam	208,53	315				3>1,2
Toplam	316	2,58	0,81					15,56	0,001*	

* p<0,05

3.Tartışma

Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışları ile bu davranışları etkileyen faktörlerin analiz edildiği bu çalışmada çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Kabasakal-Cetin (2023) tarafından yapılan çalışmada kadın öğrencilerin çevresel farkındalık ve yeniden kullanılabilirlik puanlarının erkek öğrencilere kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Banyte ve diğerleri (2020) yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere göre ev ve iş yerinde daha yüksek sürdürülebilir tüketim davranışına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ateş (2018) tarafından yapılan çalışmada, kadınların erkeklere kıyasla sürdürülebilir tüketim davranışları açısından daha çevre dostu davranışlar sergiledikleri belirtilmiştir. Bilgin Turna (2024) tarafından yapılan çalışmada kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında görece fazla bir şekilde ihtiyaç dışı satın alma eğilimlerinin olabileceğine yer verilmiştir. Karalar ve Kiracı (2010) tarafından yapılan çalışmaya göre kadınlar erkeklerden daha fazla sürdürülebilir tüketim davranışında bulunmaktadır. Öğretmen adayları üzerine yapılan bir çalışmada, kadınların erkeklere göre ihtiyaç dışı satın alma puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Işık Öner ve Kadioğlu Ateş, 2020). Kadınların, ihtiyaç dışı satın alma boyutunda anlamlı düzeyde daha yüksek puan aldığı bulgularla desteklenmektedir (Bayazıt ve Akkaya Saygılı, 2024). Karaca (2018) yaptığı çalışmada, çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik faktörlerinde erkeklerin kadınlara göre daha fazla sürdürülebilir tüketim davranışı gösterdiğini bulmuştur. Farklı kuşaklardaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını inceleyen bir çalışmada, ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda ortalama puanlar arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Çalışma bulgularına göre, erkekler kadınlara kıyasla daha fazla ihtiyaç temelli olmayan tüketim davranışı sergilemektedir (Aktaş ve Çiçek, 2019). Başka bir çalışmada benzer şekilde ölçeğin sadece ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda anlamlı farklılık bulunurken buradaki fark, kadınların erkeklere göre daha fazla ihtiyaç temelli olmayan tüketim davranışı sergilediğini göstermektedir (Kır ve Polat, 2020). Ancak Ergin ve Dal (2023) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilir tüketim davranışı ile cinsiyet arasında anlamlı fark olmadığı bulunmuştur.

Çalışmada çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında enerji ve su tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunurken ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda enerji tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Çevresel duyarlılığa sahip bireylerin su ve enerji tasarrufu yapmaları yeşil örgütsel davranışı destektedir (Erbaşı, 2019). Yeşil örgütsel davranış ile sürdürülebilir tüketim davranışı arasındaki ilişkiyi

belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada iki değişken arasında anlamlı pozitif yönde bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Bulut, 2022). Pothitou ve diğerleri (2016) yaptıkları çalışmada çevre bilinci ile evsel enerji tasarrufu arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu bulmuştur. Lillemo (2014) tarafından yapılan çalışmada çevresel farkındalık ile günlük enerji tasarrufu faaliyetlerine katılma arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu bildirilmiştir.

Bu çalışmada çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında geri dönüşüm için atık ayrıştıran katılımcıların puan ortalamaları ayrıştırmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Yapılan bir çalışmaya göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutları ile bireylerin doğanın korunmasına karşı duyarlılık düzeyleri arasında pozitif yönde zayıf düzeyde ilişki bulunduğu belirtilmektedir (Kır ve Polat, 2020).

Yapılan bu çalışmada kullanılmayan ürünlerini bağışlayan ve geri dönüştürülmüş ürün satın alan katılımcıların çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında puan ortalamaları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada davranışsal çevre bilincinin, sürdürülebilir tüketim davranışına güçlü, pozitif yönde ve anlamlı düzeyde etkiye bulunduğu bildirilmektedir. Aynı çalışmada davranışsal çevre bilincinin ihtiyaç dışı satın almaya etki etmediği bildirilmiştir (Ergin ve Dal, 2023).

Bu çalışmada çevre konularıyla ilgili eğitim alan katılımcıların almayanlara göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında puan ortalamaları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Öğretmen adayları ile yapılan bir çalışmada sürdürülebilir tüketim davranış düzeyi ile çevre eğitimi dersi alma değişkeni arasındaki ilişki incelenmiş, dersi almayan bireylerin ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda puanları yüksek bulunurken, dersi alan bireylerin yeniden kullanılabilirlik alt boyutunda puanları yüksek bulunmuştur (Işık Öner ve Kadioğlu Ateş, 2020). Bilgin Turna (2024) yaptığı çalışmada lise ve altı eğitim seviyesine sahip katılımcıların tasarruf eğilimlerinin üniversite mezunlarına kıyasla daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Pothitou ve diğerleri (2016) yaptıkları çalışmada çevresel bilgiye ve değerlere sahip bireylerin enerji tasarrufuna yönelik davranış ve tutumları gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada çevre duyarlılığı, ihtiyaç dışı satın alma, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik puan ortalamaları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Çevre duyarlılığı, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında enerji ve su tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde yüksek bulunurken ihtiyaç dışı satın alma alt boyutunda enerji tasarrufu yapan katılımcıların puan ortalamaları yapmayanlara göre anlamlı düzeyde düşük bulunmuştur. Çevre konularıyla ilgili eğitim alan katılımcıların almayanlara göre çevre duyarlılığı ve yeniden kullanılabilirlik alt boyutlarında puan ortalamaları anlamlı düzeyde yüksektir. Bireylerin çevre konularında eğitim almalarının, çevresel duyarlılıkları ile yeniden kullanılabilirlik davranışlarını olumlu yönde etkilediği göz önünde bulundurulduğunda; sürdürülebilir tüketim ve çevre dostu davranışları geliştirmek amacıyla eğitim programlarının oluşturulmasının ve farkındalık eğitimlerinin verilmesinin önemli olduğu söylenebilir. Kullanılmayan ürünlerini bağışlayan ve geri dönüştürülmüş ürün satın alan katılımcıların çevresel duyarlılık, tasarruf ve yeniden kullanılabilirlik davranışlarının olumlu yönde etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda, bu tür davranışları teşvik eden ve toplumsal farkındalığı artırıcı kamu politikalarının geliştirilmesinin, farkındalık programlarının oluşturulmasının ve ödül mekanizmalarının

geliştirilmesinin sürdürülebilirlik davranışına önemli derecede katkı sunacağı söylenebilir. Tasarruf yapma davranışı ile çevresel duyarlılık arasındaki ilişki göz önünde bulundurulduğunda, bireylerin tasarruf etme eğilimlerini geliştirmeye yönelik farkındalık eğitimlerinin düzenlenmesi önemli olabilir. Ayrıca, gelecekte sürdürülebilir tüketim ve çevre konularıyla ilgili araştırmaların farklı örneklem gruplarıyla ve çok değişkenli analizlerle yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, S. C., & Çiçek, B. (2019). Farklı kuşaktaki kadın ve erkeklerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 5(4), 1957-1978. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.19.12.1264>
- Allegrini, E., Vadenbo, C., Boldrin, A., & Astrup, T. F. (2015). Life cycle assessment of resource recovery from municipal solid waste incineration bottom ash. *Journal of Environmental Management*, 151, 132-143. <https://doi.org/10.1016/J.JENVMAN.2014.11.032>
- Anantharaman, M. (2018). Critical sustainable consumption: a research agenda. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, 8(4), 553-561. <https://doi.org/10.1007/S13412-018-0487-4>
- Ateş, H. (2018). Fen bilgisi ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranışlarının ve bilgi düzeylerinin araştırılması. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 507-531. <https://doi.org/10.19171/UEFAD.505608>
- Baird, H. M., Meade, K., & Webb, T. L. (2022). This has already been used! A paradigm to measure the point at which people become unwilling to use reusable containers. *Journal of Cleaner Production*, 363, 132321. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2022.132321>
- Banyte, J., Šalčiuvienė, L., Dovalienė, A., Piligrimiene, Ž., & Sroka, W. (2020). Sustainable consumption behavior at home and in the workplace: avenues for innovative solutions. *Sustainability*, 12(16), 6564. <https://doi.org/10.3390/SU12166564>
- Bauerné Gáthy, A., Kovácsné Soltész, A., & Szűcs, I. (2022). Sustainable consumption – examining the environmental and health awareness of students at the University of Debrecen. *Cogent Business & Management*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2105572>
- Bayazıt, A., & Akkaya Saygılı, N. (2024). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 2722-2745. <https://doi.org/10.20491/ISARDER.2024.1943>
- Blok, V., Wesselink, R., Studynka, O., & Kemp, R. (2015). Encouraging sustainability in the workplace: a survey on the pro-environmental behaviour of university employees. *Journal of Cleaner Production*, 106, 55-67. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2014.07.063>
- Bomberg, E., & McEwen, N. (2012). Mobilizing community energy. *Energy Policy*, 51, 435-444. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2012.08.045>
- Bulut, M. (2022). Öğretmenlerin yeşil örgütsel davranışlarının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerine etkisi. *Bandırma Onyediy Eylül University Social Sciences Research Journal*, 5(1), 27-49. <https://doi.org/10.38120/BANUSAD.1114078>
- Caeiro, S., Ramos, T. B., & Huisingh, D. (2012). Procedures and criteria to develop and evaluate household sustainable consumption indicators. *Journal of Cleaner Production*, 27, 72-91. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2011.12.026>
- Chapin, F. S., Torn, M. S., & Tateno, M. (1996). Principles of ecosystem sustainability. *American Naturalist*, 148(6), 1016-1037. <https://doi.org/10.1086/285969>
- Coelho, P. M., Corona, B., ten Klooster, R., & Worrell, E. (2020). Sustainability of reusable packaging—Current situation and trends. *Resources, Conservation & Recycling: X*, 6, 100037. <https://doi.org/10.1016/J.RCRX.2020.100037>
- Cohen, M. J. (2020). Does the COVID-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition? *Sustainability: Science, Practice, and Policy*, 16(1), 1-3. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1740472>
- Doğan, O., Bulut, Z., & Kökalan Çimrin, F. (2015). Bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(4). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2719/36129>
- Erbaşı, A. (2019). Yeşil örgütsel davranış ölçeği: bir ölçek geliştirme çalışması. *İstanbul Management Journal*, 86, 1-23. <https://doi.org/10.26650/imj.2019.86.0001>
- Ergin, R. G., & Dal, N. E. (2023). Davranışsal çevre bilincinin sürdürülebilir tüketim davranışına etkisi hakkında bir araştırma. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 28-53. <https://doi.org/10.47257/BUSAD.1306912>
- Ertz, M., Huang, R., Jo, M. S., Karakas, F., & Sarigöllü, E. (2017). From single-use to multi-use: Study of consumers' behavior toward consumption of reusable containers. *Journal of Environmental Management*, 193, 334-344. <https://doi.org/10.1016/J.JENVMAN.2017.01.060>

- Fetner, H., & Miller, S. A. (2021). Environmental payback periods of reusable alternatives to single-use plastic kitchenware products. *International Journal of Life Cycle Assessment*, 26(8), 1521–1537. <https://doi.org/10.1007/S11367-021-01946-6>
- Geiger, S. M., Fischer, D., & Schrader, U. (2018). Measuring what matters in sustainable consumption: an integrative framework for the selection of relevant behaviors. *Sustainable Development*, 26(1), 18–33. <https://doi.org/10.1002/SD.1688>
- Hanley, N., Dupuy, L., & McLaughlin, E. (2016). Genuine savings and sustainability. A Collection of Surveys on Savings and Wealth Accumulation, 213–243. <https://doi.org/10.1002/9781119158424.ch8>
- Haws, K. L., Winterich, K. P., & Naylor, R. W. (2014). Seeing the world through GREEN-tinted glasses: Green consumption values and responses to environmentally friendly products. *Journal of Consumer Psychology*, 24(3), 336–354. <https://doi.org/10.1016/J.JCPS.2013.11.002>
- Işık Öner, A., & Kadioğlu Ateş, H. (2020). Öğretmen adaylarının sürdürülebilir tüketim davranış düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 81(13), 65–86. <http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.42972>
- Kabasakal-Cetin, A. (2023). Association between eco-anxiety, sustainable eating and consumption behaviors and the EAT-Lancet diet score among university students. *Food Quality and Preference*, 111, 104972. <https://doi.org/10.1016/J.FOODQUAL.2023.104972>
- Kadic-Magljalic, S., Arslanagic-Kalajdzic, M., Micevski, M., Dlacic, J., & Zabkar, V. (2019a). Being engaged is a good thing: Understanding sustainable consumption behavior among young adults. *Journal of Business Research*, 104, 644–654. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2019.02.040>
- Kalaycı, Ş. (2010). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikler. Ankara: Asil Yayın Dağıtım
- Karaca, Ş. (2018). Yaşam tarzının sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 403–425. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=781395>
- Karalar, R., & Kiraci, H. (2010). Bireysel değerlerin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik öğretmenler üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 79–106. Erişim adresi: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=19809>
- Kinnear, T. C., Taylor, J. R., & Ahmed, S. A. (1974). Ecologically concerned consumers: who are they? *Journal of Marketing*, 38(2), 20. <https://doi.org/10.2307/1250192>
- Kır, S., & Polat, E. (2020). Spor bilimleri öğrencileri ve diğer bireylerde bilinçli tüketicilik düzeyi ile sürdürülebilir tüketim davranışlarının incelenmesi. *Gaziantepe Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 468–485. <https://doi.org/10.31680/GAUNJSS.800670>
- Lillemo, S. C. (2014). Measuring the effect of procrastination and environmental awareness on households' energy-saving behaviours: An empirical approach. *Energy Policy*, 66, 249–256. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2013.10.077>
- Matharu, M., Jain, R., & Kamboj, S. (2021). Understanding the impact of lifestyle on sustainable consumption behavior: a sharing economy perspective. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 32(1), 20–40. <https://doi.org/10.1108/MEQ-02-2020-0036>
- McDonald, S., Oates, C. J., Alevizou, P. J., Young, C. W., & Hwang, K. (2012). Individual strategies for sustainable consumption. *Journal of Marketing Management*, 28(3–4), 445–468. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2012.658839>
- Milfont, T. L., & Markowitz, E. (2016). Sustainable consumer behavior: a multilevel perspective. *Current Opinion in Psychology*, 10, 112–117. <https://doi.org/10.1016/J.COPSYC.2015.12.016>
- Mori, N. (2019). Determinants of individual savings among Tanzanians. *Review of Behavioral Finance*, 11(3), 352–370. <https://doi.org/10.1108/RBF-05-2018-0045/FULL/PDF>
- Muranko, Ž., Tassell, C., van der Laan, A. Z., & Aurisicchio, M. (2021). Characterisation and environmental value proposition of reuse models for fast-moving consumer goods: reusable packaging and products. *Sustainability*, 13(5), 2609. <https://doi.org/10.3390/SU13052609>
- Novorodovskaya, E., Mullan, B., & Hasking, P. (2020). Choose to reuse: predictors of using a reusable hot drink cup. *Journal of Consumer Behaviour*, 19(6), 608–617. <https://doi.org/10.1002/CB.1834>
- Paavola, J. (2001). Towards sustainable consumption: Economics and ethical concerns for the environment in consumer choices. *Review of Social Economy*, 59(2), 227–248. <https://doi.org/10.1080/00346760110036175>

- Pothitou, M., Hanna, R. F., & Chalvatzis, K. J. (2016). Environmental knowledge, pro-environmental behaviour and energy savings in households: An empirical study. *Applied Energy*, 184, 1217–1229. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2016.06.017>
- Roberts, J. A., & Bacon, D. R. (1997). Exploring the subtle relationships between environmental concern and ecologically conscious consumer behavior. *Journal of Business Research*, 40(1), 79–89. [https://doi.org/10.1016/S0148-2963\(96\)00280-9](https://doi.org/10.1016/S0148-2963(96)00280-9)
- Rustam, A., Wang, Y., & Zameer, H. (2020). Environmental awareness, firm sustainability exposure and green consumption behaviors. *Journal of Cleaner Production*, 268, 122016. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2020.122016>
- Scott, M. L., & Nenkov, G. Y. (2016). Using consumer responsibility reminders to reduce cuteness-induced indulgent consumption. *Marketing Letters*, 27(2), 323–336. <https://doi.org/10.1007/S11002-014-9336-8>
- Tabachnik, B. G., & Fidell, S. L. (2013). Multicollinearity and singularity. Using multivariate statistics. Boston, MA: Pearson.
- Bilgin Turna, G. (2024). Algılanan çevre bilgisinin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisinde çevresel kaygının aracılık rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 1392-1417. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1447187>
- Vermeir, I., & Verbeke, W. (2006). Sustainable food consumption: Exploring the consumer “attitude - behavioral intention” gap. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19(2), 169–194. <https://doi.org/10.1007/S10806-005-5485-3>
- Vermeir, I., & Verbeke, W. (2008). Sustainable food consumption among young adults in Belgium: theory of planned behaviour and the role of confidence and values. *Ecological Economics*, 64(3), 542–553. <https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2007.03.007>
- Wang, P., Liu, Q., & Qi, Y. (2014). Factors influencing sustainable consumption behaviors: a survey of the rural residents in China. *Journal of Cleaner Production*, 63, 152–165. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2013.05.007>
- Wang, X., Waris, I., Bhutto, M. Y., Sun, H., & Hameed, I. (2022). Green initiatives and environmental concern foster environmental sustainability: a study based on the use of reusable drink cups. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(15), 9259. <https://doi.org/10.3390/IJERPH19159259>
- Wang, Y., Xiang, D., Yang, Z., & Ma, S. S. (2019). Unraveling customer sustainable consumption behaviors in sharing economy: A socio-economic approach based on social exchange theory. *Journal of cleaner production*, 208, 869-879. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.10.139>
- Ziesemer, F., Hüttel, A., & Balderjahn, I. (2021). Young people as drivers or inhibitors of the sustainability movement: the case of anti-consumption. *Journal of Consumer Policy*, 44(3), 427–453. <https://doi.org/10.1007/S10603-021-09489-X>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Teknolojik İnovasyon ve Sanayi Katma Değeri AB Ülkelerinde Ekonomik Büyüme Üzerindeki Dinamik Etkileşimler (1995-2021)

Renewable Energy Consumption, Technological Innovation and Industrial Value Added: Dynamic Interactions on Economic Growth in EU Countries (1995-2021)

Mehmet UÇAR

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Gülşehir Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,

Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Gulsehir Social Sciences Vocational School,

Department of Finance, Banking and Insurance, Nevşehir, Türkiye

mehmet.ucar@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6078-7536>

<https://ror.org/019jds967>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 02.07.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 07.01.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Uçar, M. (2026). Yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değeri: AB ülkelerinde ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkileşimler (1995-2021). *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 137-152. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1732954>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Renewable energy consumption, technological innovation and industrial value added: dynamic interactions on economic growth in EU countries (1995-2021)

Abstract

The target of sustainable economic growth is gaining more and more importance in today's global economic-political agenda; energy supply security, environmental sustainability and productivity-based growth strategies have become priority policy areas within this framework. In this context, it has become necessary to analyze the dynamic relationships between renewable energy consumption, technological innovation and industrial value added which are considered among the main determinants of economic growth, with a holistic approach. Although the effects of each of these variables on economic growth have been addressed separately in different studies in the literature, the number of studies examining these three variables together within the same model framework is quite limited. The main objective of the study is to empirically analyze the effects of renewable energy consumption, technological innovation and industrial value added on economic growth using annual data for the period 1995–2021 in 22 European Union (EU) countries. In this respect, the study aims to contribute to filling the gap in the literature and to offer holistic suggestions for policy makers. In the study, firstly, descriptive analyses suitable for panel data structure were conducted, since cross-sectional dependency, autocorrelation and heteroscedasticity problems were detected in the model, Driscoll-Kraay method, which is an effective estimation tool against such structural problems, was used. Thanks to this method, which provides long-term and comparative analysis, solid econometric results were obtained in which structural changes and policy effects depending on time were considered. The empirical findings obtained reveal that the effects of the three basic variables considered in the study on economic growth proceed in different directions. Accordingly, it was observed that a 1% increase in technological innovation reduced economic growth by approximately 0.173%. This situation suggests that innovation may have a restrictive effect due to transformation processes and restructuring costs instead of supporting economic growth in the short term. On the other hand, it was concluded that a 1% increase in renewable energy consumption increased economic growth by 0.176%. This finding shows that the use of environmentally friendly energy sources contributes positively not only to environmental sustainability but also to economic performance. It has been determined that a 1% increase in industrial value added reduces economic growth by 0.392%. Therefore, it indicates that the increase in industrial activities may negatively affect growth by creating environmental and structural costs under certain conditions. While these results indicate that the use of renewable energy should be encouraged in terms of economic growth, they also indicate that the effects of technological innovation and industrial production on growth should be evaluated more carefully in a contextual manner. Thus, the study provides original and empirically based contributions that guide policy makers in achieving sustainable development goals.

Keywords: Renewable energy consumption, technological innovation, industrial value added, economic growth, Driscoll-Kraay method

Yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değeri: AB ülkelerinde ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkileşimler (1995-2021)

Öz

Sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefi, günümüz küresel ekonomi-politik gündeminde giderek daha fazla önem kazanmakta olup; enerji arz güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve üretkenliğe dayalı büyüme stratejileri bu çerçevede öncelikli politika alanları hâline gelmiştir. Bu bağlamda, ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında kabul edilen yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değeri arasındaki dinamik ilişkilerin bütüncül bir yaklaşımla analiz edilmesi gerekliliği doğmuştur. Literatürde bu değişkenlerden her birinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri farklı çalışmalarla ayrı ayrı ele alınmış olsa da söz konusu üç değişkenin aynı model çerçevesinde birlikte incelendiği çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Çalışmanın temel amacı, 22 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde 1995–2021 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak analiz etmektir. Bu yönüyle çalışma, literatürdeki eksikliği gidermeye katkı yapmayı ve politika yapıcılar için bütüncül öneriler sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada öncelikle panel veri yapısına uygun tanımlayıcı analizler yapılmış, ardından modelde yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans sorunları tespit edildiğinden, bu tür yapısal sorunlara karşı etkili bir tahmin aracı olan Driscoll-Kraay

yönteminden yararlanılmıştır. Uzun dönemli ve karşılaştırmalı analiz imkânı sunan bu yöntem sayesinde, zamana bağlı yapısal değişimlerin ve politika etkilerinin dikkate alındığı sağlam ekonometrik sonuçlara ulaşılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, çalışmada ele alınan üç temel değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin farklı yönlerde seyrettiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, teknolojik inovasyonda meydana gelen %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık %0.173 oranında azalttığı gözlemlenmiştir. Bu durum, inovasyonun kısa vadede ekonomik büyümeyi desteklemek yerine dönüşüm süreçleri ve yeniden yapılanma maliyetleri nedeniyle sınırlayıcı bir etki yaratabileceğini düşündürmektedir. Diğer yandan, yenilenebilir enerji tüketiminde gerçekleşen %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %0.176 oranında artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, çevre dostu enerji kaynaklarının kullanımının yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe değil, aynı zamanda ekonomik performansa da olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Sanayi katma değerinde gözlenen %1'lik bir artışın ise ekonomik büyümeyi %0.392 oranında azalttığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, sanayi faaliyetlerinin artışının belirli koşullar altında çevresel ve yapısal maliyetler doğurarak büyümeyi olumsuz etkileyebileceğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme açısından teşvik edilmesi gerektiğine işaret ederken, teknolojik inovasyonun ve sanayi üretiminin büyüme üzerindeki etkilerinin bağlamsal olarak daha dikkatli değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Böylece çalışma, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada politika yapıcılara yön gösterici nitelikte özgün ve ampirik temellere dayanan katkılar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon, sanayi katma değeri, ekonomik büyüme, Driscoll-Kraay yöntemi

Giriş

Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme bağlantısı, birçok önemli politika çıkarımına işaret etmesi nedeniyle oldukça tartışılan bir konudur (Dogan ve diğerleri, 2020). Bu bağlamda, enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin niteliği, kullanılan enerji kaynağının türüne göre farklılık gösterebilmekte ve politika tercihlerini doğrudan etkilemektedir. Enerji talebi genel olarak iki temel kaynakla karşılanmaktadır: Yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji kaynakları (Ülger ve diğerleri, 2024). Ancak çevresel sürdürülebilirlik ve kaynakların tükenebilirliği göz önüne alındığında, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yönelim giderek artmaktadır. Yenilenebilir enerjinin önemi ve büyümesi göz önüne alındığında, enerji ekonomisi ve sürdürülebilir enerji geleceği literatürüne katkıda bulunmak için yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik bağlantıları fark etmek hayati önem taşımaktadır (Rahman ve Velayutham, 2020). Enerji, ekonomik kalkınma için vazgeçilmez bir güç kaynağıdır (Wang ve diğerleri, 2022). Enerji tüketimi hemen hemen her ekonomik faaliyetin ve çoğu sosyal arayışın bir parçası durumundadır. Nitekim ekonomik kalkınmanın ve sosyal istikrarın birincil belirleyicisi enerji arzıdır (Abbasi ve diğerleri, 2021).

Özellikle 19. yüzyılın başında dünyada gerçekleşen sanayi devrimi, ortaya çıkan otomatik üretim operasyonlarının muazzam miktarda enerji gerektirmesi nedeniyle enerji talebini artırmıştır (Azam ve diğerleri, 2021). Bu gelişmeler doğrultusunda birçok ülke, ekonomilerinin endüstriyel yapılarını yenilenebilir enerjiler gibi sürdürülebilir enerji kaynaklarına kaydırmıştır (Khan ve diğerleri, 2020).

Enerji; iş, ticaret, ulaşım, tarım ve ekonomik kalkınma yaratmada önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda sürdürülebilir insan gelişimi ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için de ana araç olarak kabul edilmektedir. Daha yüksek bir üretim seviyesi ise daha büyük enerji kaynakları gerektirir (Anwar ve diğerleri, 2021). Bu nedenle, enerji temelli ekonomilerin mevcut çağında hem zengin hem de fakir ülkelerin dikkati yenilenebilir enerji kaynakları konusuna yönelmiştir (Ellabban ve diğerleri, 2014).

Teknolojik inovasyon, günümüz bilgi temelli ekonomilerinde ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Bu emek ve sermayeyi kolaylaştırmada ve ekonomik

büyümei artırmada üretim için önemli girdi faktörlerinden biri olarak görülmektedir (Mohamed ve diğerleri, 2022). İnovasyon, sadece yeni ürün ve süreçlerin geliştirilmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda üretkenliğin artırılması, verimliliğin yükseltilmesi ve rekabet gücünün pekiştirilmesi gibi ekonomik performansın birçok yönünü doğrudan etkilemektedir. Nitekim inovasyon, tüm ekonomilerde giderek daha önemli hale gelmiş ve firmaların, endüstrilerin ve ülkelerin başarısını artıran stratejik bir unsur olarak öne çıkmıştır (Cuervo ve Menéndez, 2006).

Gelişmiş teknolojiler sayesinde ekonomiler, daha az enerji ve kaynak kullanarak aynı ya da daha yüksek düzeyde üretim gerçekleştirebilme kapasitesine ulaşmakta; bu da ekonomik verimliliği artırmaktadır (Ratner ve diğerleri, 2022). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, teknolojik yenilikler üretkenliği artırmada ve ekonomik kalkınmayı desteklemede merkezi bir rol oynamaktadır (You ve diğerleri, 2019). Bu ülkelerde teknolojiye dayalı büyüme modelleri hem ekonomik büyümeyi hızlandırmakta hem de yapısal dönüşüm süreçlerine ivme kazandırmaktadır.

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde¹ teknolojik yenilik faaliyetlerinin önemli bir göstergesi olan patent başvurularında yıllar içinde dalgalı bir seyir izlenmiştir. 1995 yılında toplam 97.388 olan patent başvurusu sayısı, 2010 yılında 101.085'e yükselmiş; ancak bu artış eğilimi 2021 yılında yerini azalmaya bırakmış ve başvuru sayısı 95.852 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılı verilerine göre en fazla patent başvurusu gerçekleştiren ülke 58.569 başvuru ile Almanya olmuştur. Almanya'yı 14.759 başvuru ile Fransa ve 3.488 başvuru ile Polonya takip etmektedir. Aynı yıl içerisinde en az patent başvurusu yapılan ülke ise yalnızca 26 başvuru ile Estonya'dır. Bu veriler, AB ülkeleri arasında teknolojik yenilik kapasitesinin ülkeler bazında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Teknolojik inovasyon, enerji sektöründe verimliliği artıran ve sürdürülebilir enerji geçişini hızlandıran en önemli dinamiklerden biri olarak öne çıkmaktadır. Yüksek düzeydeki teknolojik yenilik, bir ülkenin daha düşük enerji tüketimiyle daha yüksek düzeyde çıktı üretmesini mümkün kılmakta ve bu sayede enerji verimliliği ile ekonomik büyüme arasında denge kurmaktadır (Zameer ve diğerleri, 2020). Bu bağlamda, teknoloji temelli çözümler yalnızca üretim süreçlerinin iyileştirilmesiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliğe doğrudan katkı sunmaktadır.

Teknolojik inovasyon, yenilenebilir enerji alanındaki ilerlemeyi teşvik etmiş ve ülkelerin yenilenebilir enerji kaynaklarını daha etkin ve optimize biçimde kullanmalarını mümkün kılmıştır (Wang ve diğerleri, 2020). Özellikle enerji teknolojilerine yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerindeki artış, yenilenebilir enerjinin hem daha verimli üretilmesine hem de daha sürdürülebilir şekilde tüketilmesine zemin hazırlamaktadır (Fischer ve Newell, 2008). Bu gelişmeler, enerji üretiminde çevre dostu yaklaşımların benimsenmesini desteklerken, enerji maliyetlerinin düşürülmesine ve enerji güvenliğinin artırılmasına da katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, enerji kaynaklarının kullanımının zaman içinde hızlı ekonomik büyüme ve teknolojik yenilikler doğrultusunda artış gösterdiği gözlemlenmektedir (Abbasi ve diğerleri, 2021).

¹ 22 Avrupa Birliği ülkesi (Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, İspanya ve İsveç)

Bu çalışmanın temel motivasyonu, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanmasında yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi üretiminin oynadığı rolleri bütüncül bir yaklaşımla analiz etme gerekliliği düşüncesidir. Enerji arz güvenliği, çevresel sürdürülebilirlik ve üretkenliğe dayalı büyüme hedefleri, günümüzde birçok ülkenin öncelikli politika gündemini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışmanın amacı, AB ülkelerinde 1995–2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelemektir. AB ülke grubunun tercih edilmesinin temel nedeni, bu ülkelerin uzun süredir araştırma-geliştirme (Ar-Ge) yatırımlarına öncelik vermeleri ve sanayi üretimini ekonomik büyümeyle uyumlu hale getirme yönünde kolektif çabalar göstermeleridir. Ayrıca AB ülkeleri gerek teknolojik kapasite gerekse sürdürülebilir enerji yatırımları açısından heterojen bir yapıya sahip olmaları nedeniyle karşılaştırmalı analizler için uygun bir örneklem sunmaktadır.

Bu çalışmanın ampirik literatüre katkısı, söz konusu üç belirleyiciyi (yenilenebilir enerji, inovasyon ve sanayi üretimi) aynı model çerçevesinde inceleyerek ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini birlikte değerlendirmesi ve uzun dönemli verilerle AB örneklemini üzerinden politika yapıcılar için anlamlı sonuçlar sunması olacaktır. Ayrıca 1995–2021 dönemini kapsayan uzun dönemli yıllık verilerle yapılan panel veri analizi, zamana bağlı yapısal değişimleri ve politika etkilerini gözlemleme imkânı sağlayarak daha sağlam çıkarımlar üretmektedir.

Çalışmanın devamında ilgili literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Diğer bölümde ise araştırmanın modeli, veri setine ilişkin açıklamalar ve kullanılan ekonometrik yöntem ile elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak, araştırma sonuçları özetlenmiş ve bulgular doğrultusunda genel değerlendirmeler sunulmuştur.

1. Literatür

Literatür bölümünde konunun kapsamlı bir biçimde anlaşılabilmesi ve çalışmanın odaklandığı araştırma boşluğunun daha net bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla, mevcut akademik çalışmalar iki temel başlık altında incelenmiştir. Bu bağlamda, ilk olarak yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair ampirik bulgular ele alınmış, ardından teknolojik inovasyon ile ekonomik büyüme ilişkisine yönelik literatürde yer alan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu ayırım, konunun çok boyutlu doğasını yansıtmakta ve ilgili değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini bütüncül bir yaklaşımla analiz etme imkânı sunmaktadır.

1.1. Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Bulgular

Literatürde, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi artırdığı yönünde bulgular ortaya koymakta ve bu konuda genel bir fikir birliği olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, sınırlı sayıda çalışma ise yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini savunmakta ve bu ilişkinin bağlamsal ve ülke koşullarına göre farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir.

Lin ve Moubarak (2014), Çin ekonomisi için 1977–2011 dönemini kapsayan çalışmalarında ARDL ve Johansen eşbütünleşme testlerini kullanarak, büyüyen Çin ekonomisinin yenilenebilir

enerji sektörünün gelişimi açısından elverişli bir ortam sunduğunu ve bu gelişimin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. AB'ye yeni üye olan ülkeleri inceleyen Alper ve Oguz (2016), 1990–2009 dönemi için ARDL ve asimetrik nedensellik testlerinden faydalanarak, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Rafindadi ve Ozturk (2017), Almanya'da 1971–2013 çeyrek dönem verileriyle gerçekleştirdikleri analizde, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi artırdığını ortaya koymuştur.

Koçak ve Şarkgüneşi (2017), 9 Karadeniz ve Balkan ülkesini kapsayan çalışmalarında Pedroni panel eşbütünleşme yöntemlerini kullanarak, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir pozitif ilişki olduğunu belirtmiştir. ABD örneğinde yapılan Gozgor (2018) çalışması ise, 1965–2016 dönemini kapsayan ARDL tahminlerine dayanarak, yenilenebilir enerji tüketiminin ve ekonomik karmaşıklığın ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir. Gozgor ve diğerleri (2018) çalışması ise, 1990–2013 döneminde 29 OECD ülkesine ilişkin panel ARDL ve kantil regresyon tahminlerini kullanmış, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu bulmuştur.

OECD ülkeleri örneğiyle çalışan Wang ve Wang (2020), 2005–2016 dönemi verileriyle panel eşik regresyon modellerini kullanarak, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeye katkı sağladığını, ancak bu etkinin ülkeden ülkeye değiştiğini belirtmiştir. Güney Asya ülkeleri üzerine yapılan Rahman ve Velayutham (2020) çalışmasında ise 1990–2014 dönemi verileriyle panel eşbütünleşme testleri kullanılmış ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Küresel ölçekte yürütülen Shahbaz ve diğerleri (2020) çalışması, 38 ülkeyi kapsayan 1990–2018 dönemi verileriyle FMOLS, DOLS ve heterojen nedensellik analizleri uygulamış; yenilenebilir enerji tüketiminin ülkelerin %58'inde ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğunu saptamıştır. Benzer biçimde, Saidi ve Omri (2020) tarafından 15 büyük yenilenebilir enerji tüketicisi ülke örneğinde yapılan çalışmada, FMOLS ve VECM tahminleri ile yenilenebilir enerji tüketiminin hem ekonomik büyümeyi teşvik ettiği hem de karbon emisyonlarını azalttığı ortaya konulmuştur.

ASEAN ülkelerine odaklanan Hidayat ve diğerleri (2024), 2000–2021 dönemini içeren statik ve dinamik panel veri analizleriyle, yenilenebilir enerji tüketiminin bölge ülkelerinin ekonomik büyümesi üzerinde önemli ölçüde olumlu etkisi olduğunu göstermiştir. Öte yandan, Chen ve diğerleri (2020), 1995–2015 döneminde 103 ülkeye ilişkin yaptıkları çalışmada karmaşık bir ilişki ortaya koymuş; özellikle gelişmekte olan ülkelerde yenilenebilir enerji tüketiminin ancak belirli bir eşik seviyesini aşması durumunda ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini, gelişmiş ülkelerde ise etkinin anlamlı olmadığını belirtmiştir. Bu sonuçlar, yenilenebilir enerji-büyüme ilişkisinin ülke grupları ve kullanım düzeyine bağlı olarak farklılaştığını göstermektedir.

Bu literatürde yer alan genel eğilim, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığı yönündedir. Ancak bazı çalışmalar, bu ilişkinin koşullu, eşik değerlere bağlı veya ülke grubuna göre heterojen olduğunu göstermektedir. Örneğin, Maji ve diğerleri (2019), 15 Batı Afrika ülkesi için gerçekleştirdikleri analizde, yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyümeyi azalttığını tespit ederek, enerji altyapısı ve teknolojik gelişmişlik düzeyinin bu ilişkide belirleyici olabileceğine dikkat çekmiştir.

1.2. Teknolojik İnovasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Bulgular

Teknolojik inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde geniş bir şekilde ele alınmış ve bu alanda çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Çalışmaların büyük bir kısmı, teknolojik inovasyonun üretim süreçlerini daha verimli hale getirdiğini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Bu bağlamda, teknolojik inovasyonun büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığı yönünde literatürde genel bir uzlaşma mevcuttur. Öte yandan, bazı araştırmalar ise teknolojik inovasyonun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır.

Ulku (2004), 1981–1997 döneminde 20 OECD ülkesi ve 10 OECD dışı ülkeyi kapsayan çalışmada, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının inovasyon yoluyla ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemiş ve inovasyonun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde büyümeyi olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir. Benzer şekilde, Hasan ve Tucci (2010), 1980–2003 dönemine ait 58 ülkelik veri setiyle yürüttükleri çalışmada, yüksek kaliteli patentlere sahip firmaların bulunduğu ülkelerde ekonomik büyümenin daha yüksek seviyelerde gerçekleştiğini tespit etmiştir. Latin Amerika ülkeleri üzerine yapılan Aali Bujari ve Venegas Martínez (2016) çalışmada ise, 1996–2008 verileriyle GMM tahmin yöntemi kullanılarak, teknolojik yeniliklerin bölge ekonomileri üzerinde pozitif ve anlamlı etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Işık ve Kılınç (2016), 1990–2011 dönemi verileriyle yaptıkları analizde, inovasyonun hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Maradana ve diğerleri (2017) ise, 1989–2014 döneminde 19 Avrupa ülkesinde gerçekleştirdikleri panel analizde, kişi başına düşen GSYİH ile patent başvuruları arasında uzun dönemli bir eşbütünlük olduğunu ve inovasyonun büyüme için önemli bir unsur teşkil ettiğini ortaya koymuştur.

Yıldız (2018), Türkiye ve AB-15 ülkeleri için 1998–2013 dönemine ait verilerle oluşturduğu panel ARDL modeli ile Teknolojik İnovasyon Endeksi'nin (TİE) ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Çin üzerine yapılan Zeraibi ve diğerleri (2020) çalışması ise, 1980–2018 döneminde NARDL yöntemiyle inovasyon ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkilerini analiz etmiş, ticari marka başvurularındaki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi %8,2 oranında iyileştirdiğini bulmuştur.

Singapur örneğini inceleyen Meirun ve diğerleri (2021), yeşil teknoloji inovasyonunun çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu şekilde ekonomik büyümeyi desteklediğini saptamış; 1990–2018 dönemi verileriyle elde ettikleri sonuçlar, teknolojik yeniliklerin çevresel maliyetleri azaltarak kalkınmaya katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Benzer biçimde, Mohamed ve diğerleri (2022) tarafından gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizde, 1990–2018 döneminde teknolojik yeniliğin hem kısa hem uzun vadede ekonomik büyümeyi artırdığı belirlenmiştir.

Bununla birlikte, literatürde teknolojik inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin her zaman pozitif olmadığına dair bulgular da yer almaktadır. Örneğin, Bilas ve diğerleri (2016), 28 Avrupa ülkesini kapsayan 2003–2013 dönemi verileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada, dinamik panel veri yöntemleri kullanarak inovasyon ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Bu tür çalışmalar, inovasyonun ekonomik büyümeye etkisinin

ülke bağlamına, inovasyonun niteliğine ve uygulanabilirliğine bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Literatür incelendiğinde, yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin genellikle birbirinden bağımsız olarak ele alındığı gözlemlenmektedir. Ancak bu değişkenlerin birlikte değerlendirilmesi, sürdürülebilir büyüme politikaları açısından bütüncül bir bakış açısı sunmak adına önem arz etmektedir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, söz konusu üç belirleyiciyi aynı model çerçevesinde birleştirerek Avrupa Birliği ülkeleri örneklemine uzun dönemli verilerle ampirik olarak analiz etmesidir. Böylece çalışma, mevcut literatürde gözlemlenen parçalı yaklaşımlar yerine, ekonomik büyüme dinamiklerini çok boyutlu bir yapıda ele alarak önemli bir boşluğu doldurmakta ve politika yapıcılar için daha kapsamlı değerlendirme imkânı sunmaktadır.

2. Veri ve Model Tanımlama, Yöntem ve Bulgular

2.1. Model ve Veri Açıklamaları

Bu çalışmada 22 AB ülkesinde yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Analize dahil edilen ülkeler şunlardır; Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Hırvatistan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, İspanya ve İsveç. Veri kısıtından dolayı analize dahil edilmeyen ülkeler ise Kıbrıs, İrlanda, İtalya, Malta ve Slovenya'dır. 1995-2021 yıllık verileri ile bu ilişkiler araştırılmıştır.

Tablo 1. Değişken Açıklamaları

Değişken Adı ve Sembolü	Açıklama	Veri Kaynağı
Yenilenebilir Enerji Tüketimi (logYE)	Yenilenebilir enerji tüketimi (toplam nihai enerji tüketiminin %'si)	Dünya Kalkınma Göstergesi (WDI-World Development Indicator)
Teknolojik inovasyon (logT)	Patent başvuruları, yerleşikler +	WDI
Sanayi (logS)	Patent başvuruları, yerleşik olmayanlar Sanayi, katma değer (% GSYH)	WDI
Ekonomik Büyüme (logEB)	Kişi başına düşen GSYH (sabit 2015 ABD doları)	WDI

Çalışmada tahmin edilen model ve fonksiyon logaritmik olarak aşağıdaki gibidir:

$$\log EB_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log YE_{i,t} + \beta_2 \log T_{i,t} + \beta_3 \log S_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

Yenilenebilir enerji tüketimi logYE, teknolojik inovasyon logT, sanayi katma değeri logS ve ekonomik büyüme logEB değişkenleriyle temsil edilmektedir. Modelde kullanılan değişkenlerin doğal logaritmik dönüşümleri kullanılmıştır. Eşitlikte yer alan β sembolü değişkenlerin eğim katsayısını gösterir. Alt indekste yer alan i ve t sırası ile yatay kesiti ve zamanı temsilen kullanılmıştır. u ise hata terimini göstermektedir.

Bu çalışmada yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değeri değişkenlerinin tercih edilme nedeni, bu değişkenlerin, sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında yer almasıdır. Yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeline sahiptir. Teknolojik inovasyon, üretkenliği artırarak ve verimliliği geliştirerek büyümenin uzun vadeli itici gücünü oluşturmaktadır. Sanayi üretimi ise ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı ve büyüme dinamiklerini doğrudan yansıtan temel bir reel sektörel

göstergedir. Bu üç değişken birlikte değerlendirildiğinde ekonomik sürdürülebilirlik açısından dengeli bir büyüme modelinin analizine olanak tanımaktadır.

2.2. Yöntem ve Bulgular

Ampirik uygulamada ilk adım olarak özet istatistikler ve korelasyon ilişkisi değerlendirilmiştir. Tablo 2, bu ilişkileri özetlemektedir.

Tablo 2. Özet İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Özet İstatistikler					
Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Stnd. Hata	Min.	Max.
LogEB	594	4,319	0,336	3,549	5,050
LogT	594	3,038	0,713	1,361	4,831
LogYE	594	1,135	0,362	0,041	1,762
LogS	594	1,373	0,100	1,018	1,604

Korelasyon Matrisi				
	LogEB	logT	LogYE	LogS
LogEB	1,000			
LogT	0,266	1,000		
LogYE	-0,082	-0,185	1,000	
LogS	-0,492	0,164	0,083	1,000

Not: İlgili bütün istatistikler Stata 15 paket programından elde edilmiştir.

Tablonun ilk kısmında 594 gözlem sayısının bulunduğu verilere göre, maksimum değer ekonomik büyüme değişkeninde iken minimum değer yenilenebilir enerji tüketimindedir. Tablonun ikinci kısmı ise değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisini göstermektedir. Buna göre değişkenler arasında yüksek düzeyde bir korelasyona rastlanmamıştır. Ekonomik büyüme ile teknoloji arasında pozitif korelasyona rastlanırken yenilenebilir enerji tüketimi ve sanayi arasında negatif korelasyon gözlenmiştir.

Tablo 3, modele ait önemli tanısal test sonuçlarını göstermektedir. Değişen varyansın varlığını test etmek için değiştirilmiş Wald istatistiği kullanılmıştır. Bu test $i=1$, N_g için $\sigma^2(i)=\sigma^2$ hipotezini test etmektedir. Heteroskedastisitenin varlığında katsayılar ve dolayısıyla t-değerleri için standart hatalar tutarsız ve sapmalı tahminlere yol açılabilmektedir (Yaqub ve diğerleri, 2015). Wooldridge (2002) tarafından geliştirilen test ise panel-veri modelinin kendine has hatalarında seri korelasyonu araştırmak için tercih edilmektedir. Drukker (2003), bu testin makul örneklem büyüklükleri için daha iyi boyut ve tutarlı özelliklerine sahip olduğunu gösteren simülasyon kanıtı yapmıştır. Lineer panel veri modellerinde gözlenen serisel korelasyon, standart hataları saptırdığından panel veri modelinde kendine has hata teriminde seri korelasyonun belirlenmesi çok önemlidir (Drukker, 2003).

Yatay kesit bağımlılığını test etmek için genellikle Breusch ve Pagan (1980) Lagrange Çarpanı (Lagrange multiplier/LM) ve Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (Crosssectional dependence/CD) testleri kullanılmaktadır. Bu bağlamda $T>N$ durumunda LM test istatistiği dikkate alınırken tam tersi durumda ise CD testi esas alınmaktadır. Bu çalışmada yatay kesitler arasındaki bağımlılığın varlığının tespit edilmesi için LM test istatistikleri dikkate alınmıştır. LM test istatistiği şöyledir;

$$LM = \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T_{ij} \hat{p}_{ij}^2 \rightarrow X^2 \frac{N(N-1)}{2} \quad (2)$$

N yatay kesiti, T zamanı ifade etmektedir. $\hat{p}_{ij}^2$ ise ekonometrik modelin artıklarından elde edilen korelasyon katsayısını ifade etmektedir.

Tablo 3. Tanısal Test Sonuçları

Model	Seri Korelasyon Testi		Değişen Varyans Testi		Yatay Kesit Bağımlılığı Testi	
	Wooldridge Test		Modifiye Wald Test		Test	İstatistik P-değ.
Bağımlı Değ. (logEB)	H₀: Seri Korelasyon Yoktur.		H₀: $\sigma_i^2 = \text{for all } i \sigma^2$		LM	960,1 0,000
	F(1,21)	242,28	$\chi^2(22)$	5852,28	LMadj	86,64 0,000***
	p-val>F	0,000***	p-val<χ^2	0,000***	LMCD	18,93 0,000***

Not: ***, %1 önem düzeyindeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tabloda yer alan sonuçlara göre tahmin edilen model değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunu içermektedir. Tablo 4, model yatay kesit bağımlılığı içerdiğinden ikinci nesil birim kök testi olan CADF test istatistiklerini göstermektedir.

Tablo 4. CADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Seviyede				Birinci Fark			
	Sabitli		Sabit+Trend		Sabitli		Sabit+Trend	
	Z[t-bar]	p-değeri	Z[t-bar]	p-değeri	Z[t-bar]	p-değeri	Z[t-bar]	p-değeri
logEB	-4,992	0,000***	-0,558	0,000***	-	-	-	-
logT	-2,147	0,016	-1,133	0,129	-	-	-	-
logYE	-1,745	0,040**	0,101	0,540	-	-	-	-
logS	-0,892	0,186	2,015	0,978	-8,204	0,000***	-7,162	0,000***

Not: *, ** ve *** sırası ile %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere testin hem sabitli hem de sabit+trendli seçenekleri kullanılmıştır. Sonuçlara göre logS değişkeni dışındaki bütün değişkenlerin seviyede durağan hale geldiği gözlenirken logS değişkeninin I(1) düzeyinde durağan hale geldiği gözlenmiştir. Tablo 5 model seçimini göstermektedir.

Tablo 5. Model Seçimi

Modeller	F-Testi		Hausman Testi		Belirlenen Model
	İstatistik	p-değeri	İstatistik	p-değeri	
Bağımlı Değişken (logEB)	431,30	0,000	28,61	0,000	Sabit Etkiler Modeli

F testi temelde regresyon analizinde bir modelin anlamlılığını test etmede kullanılmakta ve sabit etkiler (fixed effects) modelinin anlamlı olup olmadığını araştırmaktadır. Hausman test sonuçlarına göre sabit etkiler modeli olduğuna karar verilmiştir.

Çalışmada tahmin edilen model yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve seri korelasyon içerdiğinden bu problemlerin varlığında etkin sonuçlar veren D-K tahmincisi kullanılmıştır. Driscoll ve Kraay (1998), yaptıkları tahminlerle yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans sorununun var olduğu koşullarda daha tutarlı standart hatalar gözlemlediklerini göstermiştir (Driscoll ve Kraay, 1998). Driscoll-Kraay standart hataları genellikle sabit etkiler (fixed effects) tahmincisinin üzerine uygulanır. Yani bireysel sabit etkiler kontrol altına alınmış olmalıdır. Bu tahminci, moment koşullarının kesit ortalamaları sıralanmasına yaklaşık bir Newey-West tipi bir düzeltme uygulamaktadır. Ayrıca D-K tahmincisinde bulunan standart hata tahminlerinin bu şekilde ayarlanmış olması N kesit

boyutundan bağımsız olarak ($N \rightarrow \infty$ için) tutarlı sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır. Panelde $T > N$ (Zaman boyutu, yatay kesit boyutundan büyük) olmalıdır. Bu nedenle kısa zaman serilerinde (örneğin T çok küçükse) güvenilir değildir. Bu yönü ile Driscoll ve Kraay'ın yaklaşımı, Parks-Kmenta ve PCSE yaklaşımı gibi T 'nin büyük olduğu durumlarda gözlenen tutarlı kovaryans matrisi tahmincilerinde bulunan eksiklikleri tamamlamaktadır (Hoechle, 2007). Burada tahmin edilen doğrusal regresyon modeli ise şu şekildedir;

$$y_{it} = x'_{it}\theta + \varepsilon_{it}, \quad i = 1, \dots, N, \quad t = 1, \dots, T \quad (3)$$

Tablo 6, sabit etkiler D-K tahmincisinin istatistik sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 6. Sabit Etkiler ve D-K Sonuçları

Değişkenler	Sabit Etkiler Modeli			Driscoll-Kraay Sonuçları		
	Katsayı	Std. Hata	p-değ.	Katsayı	D-K Std. Hata	P-değ.
LogT	-0,173	0,011	0,000	-0,173	0,022	0,000***
LogYE	0,176	0,016	0,000	0,176	0,009	0,000***
LogS	-0,392	0,073	0,000	-0,392	0,190	0,049**
Sabit	5,186	0,120	0,000	5,186	0,313	0,000***
Modele Ait İstatistikler	F (istatistik): 190,41 F prob: 0,000*** R ² : 0,50			F (istatistik): 126,06 F prob: 0,000*** R ² : 0,50		

Not: ** ve *** sırası ile %5 ve %1 önem düzeyindeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tabloda yer alan istatistiklere bakıldığında özellikle katsayılarda her iki yönetime ait bulgular paralellik göstermektedir. Olasılık değerleri de benzerlik göstermektedir. D-K tahmincisinin model istatistikleri modelin anlamlı (F prob) olduğunu göstermektedir. Ayrıca R²: 0.50 istatistiği ise modelde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünü ifade etmektedir. Bu bağlamda bağımsız değişkenlerin tamamı istatistiki olarak anlamlıdır. Teknoloji değişkeninde meydana gelen %1'lik artış ekonomik büyümeyi %0.173 oranında azaltmaktadır. Elde edilen bu sonuç, Bilas ve diğerleri (2016) çalışmasının bulgularıyla örtüşmektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminde oluşan %1 oranındaki artış bağımlı değişkeni %0.176 oranında artırmaktadır. Elde edilen bu sonuç, literatürde yer alan birçok çalışmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir (Alper ve Oguz, 2016; Gozgor, 2018; Gozgor ve diğerleri, 2018; Hidayat ve diğerleri, 2024; Koçak ve Şarkgüneşi, 2017; Lin ve Moubarak, 2014; Rahman ve Velayutham, 2020; Saidi ve Omri, 2020; Shahbaz ve diğerleri, 2020; Wang ve Wang, 2020). Son olarak sanayi üretiminde oluşan %1'lik artışın ekonomik büyümeyi %0.392 oranında azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, 1980–2019 dönemine ait verilerle Zambiya ekonomisinde sanayi katma değerinin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde negatif etkide bulunduğunu ortaya koyan Phiri (2021) çalışmasının sonuçlarıyla benzerdir. Ancak bu sonuç, 1981–2015 dönemi verileriyle Bangladeş ekonomisinde sanayi katma değerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkide bulunduğunu tespit eden Ali ve diğerleri (2016) çalışmasının bulgularıyla örtüşmemektedir.

Sonuç

Yenilenebilir enerji, sürdürülebilir kalkınma politikaları açısından kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca yenilenebilir enerji politikalarını geliştirmek adına teknolojik gelişmeye önem verilmesi ekonomilerin birincil hedeflerinden olmalıdır. Bu şekilde ekonomiler, büyümelerini istikrarlı hale getirerek aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmayı da destekleyeceklerdir. Sanayi üretimi ise ekonomik büyümenin olmazsa olmazıdır. Sanayi sektörünün gelişimini sağlayacak ve verimini artıracak politikalar büyüme süreçlerinde önemli bir yerdedir. Bu kapsamda çalışma,

AB ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon, sanayi üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. 1995-2021 yıllık verileri analizde kullanılmıştır. Tahmin edilen model yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans içerdiğinden bu koşulların varlığından etkin bir tahminci olarak kullanılan Driscoll-Kraay modeli kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yenilenebilir enerji büyümeyi pozitif yönde etkilerken, teknolojik gelişme ve sanayi üretimi negatif etkilemektedir.

Yenilenebilir enerjinin büyüme üzerindeki etkisi beklenen şekildedir. Bu bulgu literatürdeki çalışmaların geneli ile benzerlik göstermektedir. Bu yönü ile AB ülkelerindeki bu değişkenin olumlu etkisi literatürü desteklemektedir (Rafindadi ve Ozturk (2017), Rahman ve Velayutham (2020) ve Hidayat ve diğerleri (2024)). Literatürde yer alan çalışmalarla birlikte yenilenebilir enerjinin büyümeye pozitif katkısı ortaya konmuştur. AB ülkeleri uzun bir süredir yeşil dönüşüm politikalarına yatırım yapmakta (ör. Avrupa Yeşil Mutabakatı ve döngüsel ekonomi politikaları) ve bu konularda öncülük etmektedir. Yenilenebilir enerji projeleri (rüzgar, güneş, biyokütle) hem yeni istihdam alanları yaratmakta hem de enerji bağımlılığını ve riskleri azaltarak istikrarlı büyüme politikalarını desteklemektedir. AB destek programları (Horizon Europe, NextGenEU) doğrudan bu alana yatırım sağlayarak yenilenebilir enerjinin etkisini genişletmektedir (research-and-innovation.ec.europa.eu, ese-hormones.org, next-generation-eu.europa.eu). Bu bulgular ve AB'nin uyguladığı programlar doğrultusunda yeşil yatırım teşviklerinin devam etmesi bu olumlu etkilerinin devamlılığını sağlayacaktır. Ayrıca yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların pozitif etkisi tüm ülkelerde sürdürülerek yeşil dönüşüm gerçekleştirilmelidir. Özellikle de şebeke altyapısı ve enerji depolama teknolojileri desteklenmelidir.

Bir diğer bağımsız değişken olan teknolojik gelişme büyüme üzerindeki etkisine yönelik bulgu beklenmeyen yönde çıkmıştır. Ulaşılan bu sonuç istenmeyen bir sonuçtur çünkü ülkeler ekonomik büyümeyi geliştirmek adına teknolojik süreçlere yatırım yapmaktadır. Bu sonuç ayrıca literatürle büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Aynı şekilde Bilas ve diğerleri (2016) Avrupa ülkeleri üzerine yapmış olduğu çalışmada bezer bir sonuca ulaşmıştır. Dolayısıyla bu sonuçların olası nedenleri vardır. Bu durum kısa vadede inovasyonun verimlilik artışı yerine iş kaybına neden olabilmesinden kaynaklanabilir. Yüksek AR-GE harcamaları büyüme için hemen geri dönüş sağlamaz, beklenen etki gecikmeli gerçekleşebilir. AB'nin inovasyon yatırımları bazen dışa bağımlı (teknoloji lisansı, patent ödemeleri) olabilir, bu da döviz çıkışı yaratır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, daha fazla inovasyon değil, etkili ve yerli inovasyonun kullanılması olabilir. Bu şekilde teknolojik gelişmenin olumsuz etkisi tersine döndürülebilir. AR-GE teşvikleri sadece harcamaya değil, çıktı kalitesine (patent, ihracat) bağlanmalıdır. Böylece beklenen etkinin pozitif olması uzun dönemde söz konusu olabilecektir.

Bir diğer beklenmeyen ve ilginç bir sonuç, sanayi üretiminin negatif etkisi ile ilgilidir. Elde edilen bu bulgu literatürle benzerlik göstermemektedir. Yapılan çalışmalar genel olarak sanayi üretiminin etkisini pozitif olarak gözlerken çok az bir kısmı anlamsız olarak gözlemlemiştir. AB sanayi yapısı, olgunlaşmış ve durağan bir yapıdadır (ör. Almanya dışındaki ülkelerde sanayi katma değeri sınırlı artıyor). 2008 krizi sonrası sanayinin yeniden yapılandırılmaması, yüksek enerji fiyatları, çevresel regülasyonlar ve iş gücü maliyetleri gibi faktörler sanayiye baskılıyor olabilir. Sanayi, özellikle enerji-yoğun ve karbon-ağır sektörlerde büyümeye katkıdan çok maliyet yaratıyor olabilir. Bu noktada geleneksel sanayiler yerine çevreci ve dijital sanayi

kümeleri (smart manufacturing, green clusters) oluşturulmalıdır. Ayrıca KOBİ'ler dijital ve yeşil dönüşüme entegre edilmelidir.

Ülkeye göre sonuçlar değerlendirildiğinde ise; Kuzey ve Batı Avrupa (Almanya, Danimarka, Hollanda, İsveç, Finlandiya) ülkeleri hali hazırda zaten yüksek teknoloji ve yeşil enerji adaptasyonuna sahipler. Yüksek inovasyon harcamalarının etkinliği sorgulanmalıdır (daha fazla değil, daha iyi inovasyon). Sanayi yatırımları çevreci teknolojilere kaydırılmalı; karbon fiyatlandırması ile büyüme üzerindeki yük azaltılabilecek ve pozitif etkisi gerçekleşebilecektir. Doğu Avrupa (Polonya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan) ülkelerinin, sanayi büyümesi genellikle düşük verimlilikli, çevresel etkisi yüksek üretime dayalıdır. Dolayısıyla enerji dönüşümü yatırımları bu ülkelerde büyümeyi daha hızlı destekliyor olabilir (ithalata bağımlılığı azaltıyor). Teknolojik yatırımların geri dönüşü düşük olabilir; insan sermayesi altyapısı ve dijital okuryazarlık yatırımları artırılmalıdır. Güney Avrupa (Yunanistan, İspanya, Portekiz) ülkelerinde ise yenilenebilir enerji potansiyeli yüksektir (güneş, rüzgâr). Bu durum ise büyüme etkisini güçlendirmektedir.

Çalışmada elde edilen bulgular, büyümenin sadece üretim ve yatırım miktarıyla değil, yapısal niteliğiyle belirlendiğine işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji gibi çevresel ve stratejik yatırımlar, büyüme üzerinde daha istikrarlı ve sürdürülebilir etkiler yaratmaktadır. Sanayi ve inovasyon politikalarının ise kalite, yönelim ve uyum kabiliyeti açısından yeniden tasarlanması gerektiği kendini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel sınırlılıklarından biri, veri erişilebilirliği nedeniyle Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin tamamı yerine yalnızca 22 ülkenin analiz kapsamına dâhil edilebilmesidir. Ayrıca, modelde yalnızca yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik inovasyon ve sanayi katma değeri gibi üç temel belirleyiciye odaklanılmış olup, diğer potansiyel etkileyici faktörler (örneğin, finansal gelişme, dış ticaret hacmi, beşeri sermaye gibi) dışarıda bırakılmıştır. Bununla birlikte, çalışmada kullanılan yıllık veri seti dönemsel dalgalanmaların etkilerini sınırlı ölçüde yansıtabilmektedir. Gelecek araştırmalar, veri kapsamı genişletilerek daha fazla ülke ve değişkeni içerecek şekilde farklı bölgesel gruplarda veya alt sektör düzeylerinde karşılaştırmalı analizler gerçekleştirebilir.

Kaynakça

- Aali Bujari, A., & Venegas Martínez, F. (2016). Technological innovation and economic growth in Latin America. *Revista mexicana de economía y finanzas*, 11(2), 77-89.
- Abbasi, K. R., Shahbaz, M., Jiao, Z., & Tufail, M. (2021). How energy consumption, industrial growth, urbanization, and CO2 emissions affect economic growth in Pakistan? A novel dynamic ARDL simulations approach. *Energy*, 221, 119793. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.119793>
- Ali, S., Alam, K. J., & Islam, M. S. (2016). Effects of trade openness and industrial value added on economic growth in Bangladesh. *International Journal of Sustainable Development Research*, 2(2), 6-11. <https://doi.org/10.11648/j.ijedr.20160203.11>
- Alper, A., & Oguz, O. (2016). The role of renewable energy consumption in economic growth: Evidence from asymmetric causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 60, 953-959. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.01.123>
- Anwar, A., Siddique, M., Dogan, E., & Sharif, A. (2021). The moderating role of renewable and non-renewable energy in environment-income nexus for ASEAN countries: Evidence from Method of Moments Quantile Regression. *Renewable Energy*, 164, 956-967. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2020.09.128>
- Azam, A., Rafiq, M., Shafique, M., Zhang, H., & Yuan, J. (2021). Analyzing the effect of natural gas, nuclear energy and renewable energy on GDP and carbon emissions: A multi-variate panel data analysis. *Energy*, 219, 119592. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119592>
- Bilas, V., Bosnjak, M., & Cizmic, T. (2016). Relationship between research and development and economic growth in the EU countries. *Economic and social development: Book of proceedings*, 223.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Chen, C., Pinar, M., & Stengos, T. (2020). Renewable energy consumption and economic growth nexus: Evidence from a threshold model. *Energy Policy*, 139, 111295. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111295>
- Cuervo, M. R. V., & Menéndez, A. J. L. (2006). A multivariate framework for the analysis of the digital divide: Evidence for the European Union-15. *Information & Management*, 43(6), 756-766. <https://doi.org/10.1016/j.im.2006.05.001>
- Dogan, E., Altinoz, B., Madaleno, M., & Taskin, D. (2020). The impact of renewable energy consumption to economic growth: a replication and extension of. *Energy Economics*, 90, 104866. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104866>
- Driscoll, J. C., & Kraay, A. (1998). Spatial correlations in panel data. World Bank Publications.
- Drukker, D. M. (2003). Testing for serial correlation in linear panel-data models. *The stata journal*, 3(2), 168-177.
- Ellabban, O., Abu-Rub, H., & Blaabjerg, F. (2014). Renewable energy resources: Current status, future prospects and their enabling technology. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 748-764. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.07.113>
- Fischer, C., & Newell, R. G. (2008). Environmental and technology policies for climate mitigation. *Journal of Environmental Economics and Management*, 55(2), 142-162. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2007.11.001>
- Gozgor, G. (2018). A new approach to the renewable energy-growth nexus: evidence from the USA. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(17), 16590-16600. <https://doi.org/10.1007/s11356-018-1858-9>
- Gozgor, G., Lau, C. K. M., & Lu, Z. (2018). Energy consumption and economic growth: New evidence from the OECD countries. *Energy*, 153, 27-34. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2018.03.158>
- Hasan, I., & Tucci, C. L. (2010). The innovation-economic growth nexus: Global evidence. *Research Policy*, 39(10), 1264-1276. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.07.005>
- Hidayat, M., Rangkuty, D. M., & Ferine, K. F. (2024). The influence of natural resources, energy consumption, and renewable energy on economic growth in ASEAN region countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(3), 332-338. <https://doi.org/10.32479/ijeep.15917>

- Hoechle, D. (2007). Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence. *The stata Journal*, 7(3), 281-312.
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2016). İnovasyon-temelli ekonomi: seçilmiş ülkeler üzerine bir uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 13-27. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA22WF38ZE>
- Khan, Z., Ali, S., Umar, M., Kirikkaleli, D., & Jiao, Z. (2020). Consumption-based carbon emissions and international trade in G7 countries: the role of environmental innovation and renewable energy. *Science of the Total Environment*, 730, 138945. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138945>
- Koçak, E., & Şarkgüneşi, A. (2017). The renewable energy and economic growth nexus in Black Sea and Balkan countries. *Energy policy*, 100, 51-57. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2016.10.007>
- Lin, B., & Moubarak, M. (2014). Renewable energy consumption–economic growth nexus for China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 111-117. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.07.128>
- Maji, I. K., Sulaiman, C., & Abdul-Rahim, A. (2019). Renewable energy consumption and economic growth nexus: A fresh evidence from West Africa. *Energy Reports*, 5, 384-392. <https://doi.org/10.1016/j.egyr.2019.03.005>
- Maradana, R. P., Pradhan, R. P., Dash, S., Gaurav, K., Jayakumar, M., & Chatterjee, D. (2017). Does innovation promote economic growth? Evidence from European countries. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 6, 1-23. <https://doi.org/10.1186/s13731-016-0061-9>
- Meirun, T., Mihardjo, L. W., Haseeb, M., Khan, S. A. R., & Jermisittiparsert, K. (2021). The dynamics effect of green technology innovation on economic growth and CO₂ emission in Singapore: New evidence from bootstrap ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 4184-4194. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10760-w>
- Mohamed, M. M. A., Liu, P., & Nie, G. (2022). Causality between technological innovation and economic growth: Evidence from the economies of developing countries. *Sustainability*, 14(6), 3586. <https://doi.org/10.3390/su14063586>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. Cambridge Working Papers. Economics, 1240(1), 1.
- Phiri, C. (2021). Trade openness and economic growth: The Zambian case Bursa Uludag University.
- Rafindadi, A.A., & Ozturk, I. (2017). Impacts of renewable energy consumption on the German economic growth: Evidence from combined cointegration test. *Renewable and sustainable energy reviews*, 75, 1130-1141. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.11.093>
- Rahman, M. M., & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable energy*, 147, 399-408. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.09.007>
- Ratner, S., Salnikov, A.A., Berezin, A., Sergi, B.S., & Sohag, K. (2022). Customer engagement in innovative smart grid deployment projects: evidence from Russia. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(4), 5902-5911. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16095-4>
- Saidi, K., & Omri, A. (2020). The impact of renewable energy on carbon emissions and economic growth in 15 major renewable energy-consuming countries. *Environmental research*, 186, 109567. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.109567>
- Shahbaz, M., Raghutla, C., Chittedi, K. R., Jiao, Z., & Vo, X. V. (2020). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from the renewable energy country attractive index. *Energy*, 207, 118162. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.118162>
- Ulku, H. (2004). R&D, innovation, and economic growth: An empirical analysis.
- Ülger, M., Uçar, M., Atamer, M. A., & Apaydın, Ş. (2024). Kentleşme, yenilenebilir enerji ve inovasyon ile ekonomik büyüme ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkileri: çok yüksek insani gelişme düzeyindeki ülkeler örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), 449-462. <https://doi.org/10.30586/pek.1485357>
- Wang, Q., Dong, Z., Li, R., & Wang, L. (2022). Renewable energy and economic growth: New insight from country risks. *Energy*, 238, 122018. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.122018>

- Wang, Q., & Wang, L. (2020). Renewable energy consumption and economic growth in OECD countries: A nonlinear panel data analysis. *Energy*, 207, 118200. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.118200>
- Wang, R., Mirza, N., Vasbieva, D. G., Abbas, Q., & Xiong, D. (2020). The nexus of carbon emissions, financial development, renewable energy consumption, and technological innovation: what should be the priorities in light of COP 21 Agreements? *Journal of environmental Management*, 271, 111027. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.111027>
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel data*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press
- Yaqub, M. S., Mehmood, B., Zohaib, M., Muhammad, S., & Bukhari, H. (2015). Is Eva a better performance measure than accounting measures? evidence from Pakistani listed companies. *Science International (Lahore)*, 27(2), 1425-1432.
- Yıldız, G. (2018). Teknolojik inovasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye-AB (15) ülkeleri örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 41-58. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.380899>
- You, K., Dal Bianco, S., Lin, Z., & Amankwah-Amoah, J. (2019). Bridging technology divide to improve business environment: Insights from African nations. *Journal of Business Research*, 97, 268-280. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.01.015>
- Zameer, H., Yasmeen, H., Zafar, M. W., Waheed, A., & Sinha, A. (2020). Analyzing the association between innovation, economic growth, and environment: divulging the importance of FDI and trade openness in India. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 29539-29553. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-09112-5>
- Zeraibi, A., Balsalobre-Lorente, D., & Shehzad, K. (2020). Examining the asymmetric nexus between energy consumption, technological innovation, and economic growth; does energy consumption and technology boost economic development? *Sustainability*, 12(21), 8867. <https://doi.org/10.3390/su12218867>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

E-government as a Democratic Catalyst: Evidence from OECD Countries (2006–2024)

Demokratik Bir Katalizör Olarak E-Devlet: OECD Ülkelerinden Kanıtlar (2006–2024)

Bora KURTULUŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Doğuş Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye

Doğuş University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Economics, İstanbul, Türkiye

bkurtulus@dogus.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1112-7758>

<https://ror.org/0272rjm42>

Helin Alagöz GESSLER

Dr. | Dr.

University of Europe for Applied Sciences Berlin,
Business and Sport Faculty, International Business
Management, Berlin, Germany

helin.alagoez.gessler@ue-germany.de

<https://orcid.org/0009-0007-4494-9399>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.09.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 11.04.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Kurtuluş, B., & Gessler, H. A. (2026). E-government as a democratic catalyst: evidence from OECD countries (2006–2024). *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 153-169. <https://doi.org10.17218/hititsbd.1775701>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

E-government as a democratic catalyst: evidence from OECD countries (2006–2024)

Abstract

This study investigates the causal relationship between e-government development and democracy across 38 OECD countries over the period 2006–2024. While the administrative benefits of e-government such as efficiency gains, cost reduction, and improved service delivery are well established, its broader implications for democratic governance remain less explored. This paper addresses that gap by asking whether advancements in e-government contribute to strengthening democratic performance. Specifically, it examines whether progress in the United Nations E-Government Development Index (EGDI) is associated with measurable improvements in the Economist Intelligence Unit's Democracy Index (EIU). The analysis is grounded in multiple theoretical perspectives. Institutional Theory highlights how digital reforms are often motivated by legitimacy-seeking behavior and embedded within broader governance structures. Meanwhile user-centered frameworks such as the Technology Acceptance Model (TAM) and Diffusion of Innovations (DOI) explain how citizens adopt and engage with e-government services. Taken together, these frameworks suggest that the democratic impact of e-government depends not only on institutional design but also on citizen trust, digital literacy, and social inclusion. Methodologically, the study applies a panel data approach and employs advanced panel econometric techniques, including tests for cross-sectional dependence, unit roots, slope heterogeneity, cointegration, and Dumitrescu-Hurlin Granger causality. The results demonstrate a clear unidirectional relationship: improvements in e-government statistically precede and predict gains in democratic quality, particularly in transparency, accountability, and citizen participation. No evidence is found for the reverse relationship. These findings carry important implications for both scholarship and policy. They empirically suggest that digital transformation can serve as a predictive driver for democratic strengthening, but primarily in contexts with participatory and rule-based systems, as found in OECD countries. At the same time, the study cautions that such outcomes may not materialize in non-OECD contexts, where weaker institutions, lower digital literacy, or symbolic adoption of digital reforms may limit democratic benefits. Policymakers are therefore encouraged to move beyond technical deployment and prioritize inclusive, citizen-centered digital strategies that reduce participation gaps and safeguard democratic values. By integrating theoretical perspectives with robust empirical evidence, this research contributes to closing a key gap in the literature and offers actionable insights into how digital governance can reinforce democratic resilience.

Keywords: E-government development index (EGDI), democracy index, OECD digital transformation, Dumitrescu and Hurlin test, panel data, Granger causality test

Demokratik bir katalizör olarak E-devlet: OECD ülkelerinden kanıtlar (2006–2024)

Öz

Bu çalışma, 2006–2024 dönemi boyunca 38 OECD ülkesinde e-devlet gelişimi ile demokrasi arasındaki nedensel ilişkiyi incelemektedir. E-devletin etkinlik artışı, maliyetlerin düşürülmesi ve hizmet sunumunun iyileştirilmesi gibi idari faydaları geniş bir biçimde incelenmiş olsa da, demokratik yönetim üzerindeki daha kapsamlı etkileri görece daha az araştırılmıştır. Bu makale, literatürdeki bu boşluğu ele alarak, E-Devletteki ilerlemelerin demokratik performansı güçlendirip güçlendirmedini sormaktadır. Özellikle, Birleşmiş Milletler E-Devlet Gelişim Endeksi (EGDI) ile Economist İstihbarat Birimi'nin (Intelligence Unit) Demokrasi Endeksi (EIU) arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Analiz, birden fazla kuramsal çerçeveye dayanmaktadır. "Kurumsal Teori", dijital reformların çoğunlukla meşruiyet arayışıyla şekillendirildiğini ve daha geniş yönetim yapıları içinde kurumsallaştığını vurgularken; "Teknoloji Kabul Modeli" ve "Yeniliklerin Yayılımı" gibi kullanıcı merkezli yaklaşımlar, vatandaşların e-devlet hizmetlerini nasıl benimsediğini ve onlarla nasıl etkileşime girdiğini açıklamaktadır. Bu çerçeveler birlikte ele alındığında, e-devletin demokrasiye etkisinin yalnızca kurumsal tasarıma değil, aynı zamanda vatandaşların güvenine, dijital okuryazarlığa ve toplumsal kapsayıcılığa bağlı olduğunu göstermektedir. Yöntemsel olarak, çalışma panel veri yaklaşımını benimsemekte ve yatay kesit bağımlılığı, birim kök, eğim homojenliği, eşbütünleşme, Dumitrescu-Hurlin ve Panel Granger nedensellik testleri gibi çok sayıda ekonometrik test uygulamaktadır. Bulgular, açık bir tek yönlü ilişki ortaya koymaktadır: e-devletteki ilerlemelerin, özellikle şeffaflık, hesap verebilirlik ve vatandaş katılımı boyutlarında demokratik kalitedeki artışların istatistiksel bir öncülü ve öngörücüsü olduğu ortaya konulmuştur. Ters yönde ise bir nedensellik bulunmamıştır. Bu sonuçlar hem akademi hem de politika için önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Bulgular, dijital dönüşümün demokratik güçlenme için öngörücü bir itici güç işlevi görebileceğini; ancak bunun esasen OECD ülkelerinde görülen katılımcı ve kurallara dayalı sistemlerin bulunduğu bağlamlarda geçerli olduğunu ampirik olarak ortaya koymaktadır. Öte yandan, daha zayıf kurumlara, düşük dijital okuryazarlığa veya sembolik dijital reformlara sahip OECD dışı bağlamlarda benzer sonuçların ortaya çıkmayabileceği vurgulanmaktadır. Bu nedenle politika yapıcılar, salt teknolojik uygulamaların ötesine geçerek katılımcılığı ve kapsayıcılığı öncelleyen dijital stratejilere yönelmelidir. Kuramsal yaklaşımları sağlam ampirik kanıtlarla birleştiren bu araştırma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmakta ve dijital yönetişimin demokratik direnci nasıl güçlendirebileceğine dair uygulanabilir içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-devlet gelişim endeksi, demokrasi endeksi, OECD dijital dönüşüm, Dumitrescu ve Hurlin testi, panel veri, Granger nedensellik testi

Introduction

Over the past two decades, digital technologies have fundamentally reshaped the interaction between governments and citizens. Among these developments, e-government—defined by the European Commission (2003) as the use of information and communication technologies (ICTs) in public administrations, combined with organizational change and new skills, to improve public services and democratic processes—has emerged as a transformative force in public administration. It has gained increasing relevance as a policy instrument aimed at improving efficiency, transparency, and participatory governance, helping to strengthen democratic values through active citizen engagement.

While the administrative benefits of e-government, such as increased efficiency, cost reduction and improved service delivery are well documented (Joshi and Islam, 2018; Scholta et al., 2019; Thompson et al., 2020), its broader implications for democratic governance have received relatively less attention. As digital technologies become increasingly integrated into public administration, this study asks whether the expansion of e-government contributes to strengthening democracy. It seeks to address this question by investigating the causal impact of e-government development on democratic performance across 38 OECD countries over the period 2006–2024. Applying panel data econometric methods such as cointegration and Granger causality tests, this study examines whether increases in the United Nations E-Government Development Index (EGDI) are associated with measurable improvements in the Economist Intelligence Unit's Democracy Index (EIU).

In particular, the analysis considers how different dimensions of democratic quality—such as political participation, civil liberties, and the functioning of government—may be differentially associated with the expansion of e-government.

The study contributes to the literature by empirically testing the assumed relationship between e-government development and democratic quality, using panel data from OECD countries. It also situates this relationship within institutionalized democratic settings, using OECD countries as a reference context for exploring how digital governance may align with democratic norms.

In terms of structure, the paper first outlines the key theoretical frameworks—primarily Institutional Theory, the Technology Acceptance Model (TAM), and the Diffusion of Innovations (DOI) that offer different perspectives on the relationship between e-government and democracy.

In the section "Methodology, Data, and Sample," the indices used to measure e-government and democracy are defined. Specifically, the United Nations' E-Government Development Index (EGDI) is employed to assess e-government performance, while the Economist

Intelligence Unit's Democracy Index is used as a measure of democratic quality. This section provides the theoretical and methodological rationale for focusing on OECD countries, emphasizing their institutional homogeneity and democratic maturity as essential conditions for examining the e-government-democracy nexus.

After presenting the average values and rankings of the indices across the selected countries and time periods, the study proceeds to the analysis phase. In this phase, a series of preliminary tests essential for causality analysis—namely, cross-sectional dependency, unit root, slope homogeneity, and cointegration tests are conducted. Based on the outcomes of these diagnostics, the Dumitrescu and Hurlin panel Granger causality test is applied to examine the causal relationship between e-government and democracy.

Finally, the conclusion translates these findings into actionable policy recommendations, emphasizing the need for digital transformation strategies that align with democratic objectives, institutional contexts, and equity considerations.

1. Theoretical Background

Understanding the relationship between e-government and democracy requires acknowledging both the state's role in building and maintaining digital public infrastructure and the citizen's experience in engaging with these services. E-government operates as a digital interface that links governments and citizens—enhancing administrative efficiency on one side and promoting accessibility, transparency, and citizen participation on the other. Its design, scope, and implementation reflect not only technological capacity but also the institutional commitment to public service delivery and the government's accountability.

This study draws on both institution-centered and user-centered theoretical perspectives to examine how such e-government initiatives are adopted and how they may influence democratic outcomes. Taken together, these frameworks allow for a more comprehensive understanding of how digital governance evolves within institutional structures while simultaneously responding to citizen needs and behaviors. User-oriented models such as the Technology Acceptance Model (TAM) and the Diffusion of Innovations (DOI) offer insights into individual-level drivers of adoption, including perceived usefulness, ease of use, and social influence. In contrast, Institutional Theory provides a state-centered lens by focusing on how organizational structures, norms, and external pressures shape the adoption and evolution of e-government systems. Building on this theoretical foundation, the next section examines Institutional Theory in more detail to explore the structural and organizational factors shaping e-government adoption.

1.1. The Institutional Foundations of E-Government Adoption

To understand more clearly why and how governments adopt e-government systems and what this means for democratic governance, Institutional Theory offers a useful analytical lens. From an institutional perspective, the development and implementation of e-government can be interpreted as a response to both internal organizational dynamics and external societal pressures. Institutional Theory helps to explain why public institutions adopt digital technologies not only for efficiency gains but also to conform to wider expectations of legitimacy, modernization, and good governance.

Building on this, Institutional Theory identifies three mechanisms through which institutions adopt innovations—regulative, normative, and mimetic—that influence organizational

behavior (DiMaggio and Powell, 1991; Scott, 1995; Zucker, 1987). In the context of e-government, the regulative mechanism refers to formal rules, laws, or policies that require public institutions to adopt digital service models. The normative dimension encompasses professional values, administrative norms, and shared expectations among actors. Meanwhile, mimetic processes describe how governments, when facing uncertainty or ambiguity, often model themselves on other, more advanced or reputed nations to signal modernity and competence (DiMaggio and Powell, 1983, p.151). As Zhang and Kaur (2024: 20) note, Institutional theory “addresses how established norms, values, and practices within institutions can either support or hinder the implementation of new technologies”. This perspective suggests that understanding a country’s institutional configuration is essential to evaluating the success or failure of e-government initiatives.

Additionally, e-government reflects a global institutional trend—widely recognized as a symbol of modernity across nations. For many countries, particularly within the OECD, embracing such digital initiatives is not just about improving functional efficiency, but also about reinforcing institutional legitimacy through the projection of a modern, values-based government that capitalizes on long-term digital investments (OECD, 2021, p.4). Governments risk appearing outdated and inefficient if they lag behind in adopting digital governance tools. This dynamic helps explain why states often feel compelled to adopt and maintain e-government systems as part of their legitimacy-building strategies.

However, while these institutional pressures often drive adoption, they do not guarantee effective implementation. Governments may invest in sophisticated digital infrastructures, yet differ significantly in how they utilize or embed them within administrative routines. In many cases, organizations establish formal e-government structures without fully integrating them into actual practice. Such gaps may result from symbolic compliance with international norms or domestic political expectations, rather than from deep institutional transformation. This perspective challenges simplistic views that frame e-government solely as a technical innovation. Instead, Institutional Theory conceptualizes it as a socially embedded process shaped by broader power relations, cultural norms, and institutional logics. Information systems innovation is sustained not only by its functional utility but also by institutional pressures that promote its adoption and continuity, often independently of actual organizational change (Avgerou 2000, p.234).

While such theoretical perspectives highlight the potential of e-government to strengthen democratic engagement, critics have cautioned that digitization may also pose risks. Fisher (2012), for example, warns that digital reforms can prioritize administrative efficiency over participatory values, potentially exacerbating democratic deficits. Such concerns underscore the importance of human-centric design in e-government systems, ensuring that digital transformation complements rather than replaces traditional participatory mechanisms and democratic deliberation.

Thus, Institutional Theory provides a robust explanatory framework for understanding e-government not just as a technological upgrade, but as a product of institutional convergence, legitimacy-seeking behavior, and culturally conditioned governance strategies. It also clarifies why democratic gains linked to e-government are more likely in institutionalized environments—such as OECD countries—where digital reforms are embedded in rule-based, participatory, and institutionally trusted governance systems.

1.2. Individual-Level Approaches to E-Government Adoption

Complementing the Institutional Theory perspective, the functionality and success of e-government can also be analyzed through user perceptions and behaviors. In this regard, the Technology Acceptance Model (TAM) offers a valuable framework. According to Davis (1989, p.319), the perceived usefulness and ease of use of a digital system are critical in determining whether individuals are willing to engage with it. Notably, ease of use may also shape perceptions of usefulness, suggesting that users often find a system more beneficial when they experience it as easy to operate. Applied to e-government, this means that the extent to which citizens adopt digital services is directly influenced by their perception of the technology's reliability, accessibility, and relevance to their needs.

The TAM has been widely applied to study e-government adoption across various contexts. Empirical research consistently shows that perceived usefulness and perceived ease of use are key determinants of adoption (Aswar et al., 2022, p.400). In addition, Nasri (2019, p.38) identifies further influential factors such as social influence, awareness, and the quality of internet connection.

Aranyossy (2022, p.481) builds upon TAM by incorporating elements of the DeLone and McLean Information System Success Model (1992) to develop a citizen-centric concept of net benefit, which helps to clarify the notion of perceived value. This integrated approach is valuable as it connects system usage, user satisfaction, and overall benefit from the citizen's perspective. It offers a unified model to analyze both adoption and the outcomes of e-government services.

Moreover, citizens' willingness to use e-government platforms can also serve as an indicator of trust in government, as these platforms are state-provided (Bélanger & Carter, 2008, p.165). In this regard, Balaskas et al. (2022, p.20) emphasize that trust plays a vital role in encouraging both initial and ongoing use of e-services, especially in periods of crisis such as the COVID-19 pandemic. Their findings also highlight the importance of social and political context, as well as the values citizens attach to these digital systems, in shaping e-government adoption.

The citizen-oriented approach to e-government adoption also aligns with the Diffusion of Innovations (DOI) theory developed by Rogers (1962, p.5), which explains how technological innovations such as e-government spread within societies. The theory identifies innovation, communication channels, time and the social system as the four main elements of the diffusion process (Rogers, 1962, p.10). According to Rogers (1962, p.238), the rate of adoption is influenced by five attributes: relative advantage, compatibility, complexity, trialability, and the degree of interconnectedness in a social system.

In the context of e-government, DOI offers insights into how such technologies can achieve broader acceptance, particularly through communication networks, social dynamics, and the time required for adoption to take place (Zhang and Kaur, 2024, p.20). Nevertheless, its empirical application in e-government research remains relatively limited. As Rana et al. (2013, p.) argue, based on a review of 87 studies on citizen-centric e-government, TAM is more widely used and better suited to explaining adoption behavior. Despite its popularity, the DOI model is only partially applied in e-government research, with some key elements like trialability and observability often neglected.

While these frameworks primarily explain individual-level adoption dynamics, their implications extend beyond user behavior and can be interpreted in relation to broader dimensions of democratic governance. The EIU Democracy Index captures these dimensions through components such as political participation, civil liberties, and the functioning of government, which reflect the institutional outcomes of citizen–state interaction. In this sense, patterns of digital engagement are not merely behavioral phenomena but constitute observable channels through which democratic practices are enacted and reproduced.

From a TAM perspective, higher levels of perceived usefulness and ease of use increase the likelihood that citizens will engage with digital public services. This engagement is most likely to manifest in the dimension of political participation, as digital platforms lower barriers to interaction, facilitate access to public services, and expand opportunities for civic involvement. In parallel, the Diffusion of Innovations (DOI) framework suggests that as e-government practices become socially embedded and widely adopted, they contribute to the normalization of digital civic engagement, thereby shaping political culture over time.

Moreover, the expansion of accessible and transparent digital services can reinforce civil liberties by improving citizens' access to information and strengthening administrative accountability. At the same time, sustained interaction with reliable digital government platforms may enhance institutional trust, which is closely associated with the functioning of government. Taken together, these dynamics illustrate how individual-level adoption processes can generate cumulative macro-level effects, providing a theoretically grounded explanation for how e-government development may translate into measurable improvements across specific dimensions of democratic quality.

These theoretical linkages also provide an interpretive framework for the empirical analysis, particularly in understanding which dimensions of democratic quality are more responsive to changes in e-government development.

To summarize, combining Institutional Theory with TAM and DOI allows for a multidimensional understanding of e-government, as both a top-down mechanism of legitimacy-building and a bottom-up channel of civic empowerment. However, the relationship between digital governance and democratic quality remains only partially understood. The effectiveness of e-government in strengthening democracy depends on how these two dimensions interact: the state's willingness to institutionalize digital openness and the citizen's readiness and trust to engage with such tools. While the role of technology in democratic governance is broadly acknowledged, the causal dynamics between e-government development and democratic outcomes still need to be explored.

Yet, the potential of e-government to foster democratic reform is not guaranteed. In some cases, its adoption may serve more symbolic than substantive purposes. When governments introduce digital tools to signal modernization rather than to create meaningful change, their adoption may remain largely symbolic. This is particularly evident in authoritarian regimes that tend to use ICTs for surveillance rather than participation (Karpa and Rochlitz, 2024, pp.2-3).

These concerns underscore the importance of situating e-government initiatives within their broader institutional and political contexts. While the theoretical frameworks presented highlight the potential for e-government to enhance democratic governance, they also reveal

that this outcome is far from automatic. The democratic impact of digital transformation depends not only on technology adoption, but on how such systems are embedded within rule-based, participatory, and trust-driven institutions.

The following section outlines the study's methodological approach, including the data sources, operationalization of key variables, and econometric techniques used to assess the causal dynamics between e-government development and democratic quality across OECD countries.

2. Methodology, Data and Sample

This section outlines the variables employed in the study, articulates the rationale for selecting OECD countries as the sample, and presents descriptive statistics spanning ten biennial periods between 2006 and 2024. The section begins with conceptual definitions of the primary variables; e-government development and democracy indices. This is followed by a concise overview of the OECD countries to contextualize the sample. Finally, the analysis provides average index values and relative rankings for the countries across each of the ten observed periods.

2.1. E-Government Index

The intangible nature of E-Government has prompted institutions and organizations to develop measurement tools. Among these, the United Nations' E-Government Development Index (EGDI) is the most widely recognized.

The United Nations Department of Economic and Social Affairs has consistently released its E-Government Research report biennially since 2008, with additional reports being published for the years prior to 2008, namely 2001, 2003, and 2004. In order to enhance the temporal dimension of our sample, the report from 2005 published in October 2006, was also included in our analysis (United Nations Department of Economic and Social Affairs, 2025).

The analysis encompassed ten time intervals extending from 2006 to 2024, during which we examined the EGDI, which constitutes an arithmetic mean of three different indices: the Online Services Index (OSI), the Telecommunication Infrastructure Index (TII), and the Human Capital Index (HCI):

1. Online Services Index (OSI): Measures the scope and quality of online public services provided by governments, including features such as information availability, transactional services, and citizen engagement tools (e.g., digital portals for tax filing, permits, health services).
2. Telecommunication Infrastructure Index (TII): Assesses the state of ICT infrastructure within a country by evaluating indicators such as the number of internet users, fixed broadband subscriptions, mobile cellular subscriptions, and related connectivity metrics.
3. Human Capital Index (HCI): Reflects the level of education and digital literacy of the population, typically measured through indicators like adult literacy rate and gross enrolment ratios in primary, secondary, and tertiary education.

2.2. Democracy Index

As with e-government, democracy is a complex and multidimensional construct that cannot be directly observed. Among the various indices available, this study utilizes the Democracy Index developed by the Economist Intelligence Unit (EIU), selected for its conceptual clarity,

comprehensive scope, and consistent methodology. The index evaluates the state of democracy in 167 countries based on five key dimensions:

1. Electoral Process and Pluralism
2. Functioning of Government
3. Political Participation
4. Political Culture
5. Civil Liberties

Based on these dimensions, countries are classified as full democracies (8–10), flawed democracies (6–7.9), hybrid regimes (4–5.9), and authoritarian regimes (less than 4). The analysis covers ten biennial periods from 2006 to 2024, corresponding to the availability of EGDI data and enabling longitudinal comparisons between digital governance and democratic performance (Economist Intelligence Unit, 2025). To ensure temporal alignment between the biennial EGDI and the annual EIU Democracy Index, we utilized specific year snapshots of the EIU data that directly correspond to each EGDI release year (i.e., 2006, 2008, 2010, 2012, 2014, 2016, 2018, 2020, 2022, and 2024).

2.3. Sample Selection and Justification

The selection of OECD countries as the primary sample for this study is theoretically grounded in Institutional Theory, which suggests that the democratic impact of digital governance is deeply embedded within existing governance structures. While a global analysis of 163 countries was initially considered to provide a broad perspective, such highly heterogeneous samples often introduce significant "institutional noise"—where digital tools may be utilized for surveillance in some contexts and civic empowerment in others—thereby masking the underlying relationship.

To ensure a rigorous and reliable testing ground for the e-government-democracy nexus, the analysis focuses on a controlled institutional environment. The 38 OECD member nations (as of August 2025) were prioritized because they maintain a relatively high degree of economic and political homogeneity, possessing stable democratic institutions and advanced digital infrastructure. According to the World Bank's 2023 classification, most member states are high-income economies, which minimizes confounding factors such as extreme political instability or connectivity gaps that often bias results in broader global samples.

Furthermore, while broader cohorts of high-income nations were evaluated, the inclusion of certain countries with high digital scores but divergent institutional frameworks revealed significant structural outliers. These nations exhibit structural divergences from the democratic patterns typically found in the OECD, and their inclusion could potentially distort the empirical findings. By focusing on the OECD, whose foundational principles—such as the promotion of social equity and human development—align with the study's core variables, we can more clearly isolate the predictive influence of e-government on democratic development. Complementary assessments across other income categories (upper-middle, lower-middle, and low-income) reinforced this decision, as the investigated relationship was found to be most theoretically and empirically coherent within the institutional maturity of the OECD context.

2.4. Descriptive Statistics of the Democracy and E-Government Indices

The Democracy Index, which ranges from 0 to 10, and the E-Government Development Index, which ranges from 0 to 1, were used to evaluate countries across ten periods. As presented in Table 1, countries are ranked based on their average index scores. The arithmetic mean of the 10-year values was calculated for both indices, and countries were then ranked based on these average scores. Notably, Scandinavian and Northern European countries consistently occupy the top positions in both indices, reflecting their advanced democratic structures and high levels of digital governance.

The Pearson and Spearman correlation coefficients between the two indices are 0.72 and 0.73, respectively, indicating a strong and consistent positive relationship. However, it is important to emphasize that these correlation coefficients measure the strength of association between the variables and do not, by themselves, imply a causal relationship.

Table 1. Average Scores and Rankings of OECD Countries Based on the Democracy Index and EGDI (2006–2024)

Rank	Countries	Democracy	Rank	Countries	E-Government
1	Norway	9.81	1	South Korea	0.91
2	Iceland	9.56	2	Denmark	0.90
3	Sweden	9.55	3	Australia	0.89
4	Denmark	9.33	4	UK	0.89
5	New Zealand	9.30	5	USA	0.88
6	Finland	9.17	6	Sweden	0.88
7	Switzerland	9.09	7	Netherlands	0.88
8	Netherlands	9.07	8	Norway	0.86
9	Canada	9.05	9	Finland	0.86
10	Australia	9.03	10	New Zealand	0.85
11	Ireland	8.98	11	Canada	0.84
12	Luxembourg	8.88	12	France	0.84
13	Germany	8.65	13	Japan	0.84
14	Austria	8.42	14	Estonia	0.83
15	UK	8.30	15	Germany	0.82
16	Spain	8.17	16	Iceland	0.82
17	Japan	8.16	17	Austria	0.81
18	Costa Rica	8.09	18	Switzerland	0.80
19	USA	8.04	19	Spain	0.80
20	Czech Republic	7.99	20	Israel	0.79
21	South Korea	7.99	21	Ireland	0.78
22	France	7.96	22	Luxembourg	0.78
23	Portugal	7.96	23	Belgium	0.77
24	Chile	7.89	24	Italy	0.75
25	Belgium	7.87	25	Slovenia	0.75
26	Estonia	7.82	26	Lithuania	0.75
27	Italy	7.78	27	Portugal	0.73
28	Greece	7.72	28	Chile	0.72
29	Israel	7.66	29	Hungary	0.71
30	Slovenia	7.66	30	Poland	0.71
31	Lithuania	7.38	31	Greece	0.71
32	Latvia	7.31	32	Latvia	0.71
33	Slovakia	7.30	33	Czech Republic	0.70
34	Poland	7.10	34	Slovakia	0.67
35	Hungary	6.91	35	Colombia	0.65
36	Colombia	6.64	36	Mexico	0.65
37	Mexico	6.33	37	Türkiye	0.63
38	Türkiye	5.05	38	Costa Rica	0.59

3. Analysis

Consistent with expectations, a positive association between democracy and e-government was observed. Specifically, the Pearson and Spearman correlation coefficients were found to be 0.72 and 0.73, respectively, suggesting a strong linear and monotonic relationship.

In our study, our objective is to investigate the causal relationship between e-government and democracy. Due to the inclusion of both time series and cross-sectional dimensions in the dataset, panel data analysis techniques and tests have been utilized. Consequently, the causality analysis may yield four potential outcomes:

- 1- There is no Granger causality between the two variables.
- 2- Democracy Granger causes e-government.
- 3- E-government Granger causes democracy.
- 4- Both variables Granger cause each other.

In order to select the appropriate causality test, cross-sectional dependence, unit root status, homogeneity of slope parameters, and the presence of cointegration should also be tested in the data. Therefore, prior to conducting the causality test, these tests were applied first.

3.1. Cross Section Dependency Test

Before conducting panel data modeling and tests such as unit root and cointegration, it is essential to test for cross-sectional dependency between countries. The presence or absence of cross-sectional dependency can significantly impact the results obtained. Cross-sectional dependency tests have two hypotheses: H_0 , stating that there is no cross-sectional dependence for the relevant variable in the countries included in the panel data, and H_a , stating that there is cross-sectional dependence for the relevant variable.

If the cross-sectional dependency is rejected, first-generation unit root tests are conducted. In contrast, the use of second-generation unit root tests is recommended in case of dependency for more accurate estimation. To measure cross-sectional dependence, four tests are commonly used in the literature: the Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) test (Breusch and Pagan, 1980), the Cross-Section Dependence (CD) and CDLM tests (Pesaran, 2004), and the Bias-Adjusted Cross-Section Dependence Lagrange Multiplier (LMadj) test (Pesaran et al., 2008). The unit and time dimensions of the panel must be considered when testing for cross-sectional dependence. For instance, if the time dimension is greater than the cross-section dimension ($T > N$), the LM test is applicable (Breusch and Pagan, 1980). If the dimensions are equal ($T = N$), the CD test is used (Pesaran, 2004). Finally, if the cross-sectional dimension exceeds the time dimension ($T < N$), the CDLM test applies (Pesaran, 2004).

The test to be used may also vary depending on whether the panel is balanced or not. The test results are typically presented in Table 2:

Table 2. Cross Section Dependency Test Results

	E-Government		Democracy	
	Statistic	Prob.	Statistic	Prob.
Breusch-Pagan LM	4410.719	< 0.001	1746.189	< 0.001
Pesaran scaled LM	98.881	< 0.001	27.820	< 0.001
Bias-corrected scaled LM	96.770	< 0.001	25.709	< 0.001
Pesaran CD	64.649	< 0.001	4.407	< 0.001

Note: The results were calculated using EViews 12

The tests conducted revealed a significant cross-sectional dependence in both variables, with p-values close to zero. Hence, second-generation unit root tests are recommended since both variables display cross-sectional dependence.

3.2. Unit Root Test

When variables containing unit roots are used in econometric time series analyses, it is possible to encounter misleading results since the necessary assumption of stationarity is not met for most analyses. In such cases, nonexistent causal relationships may erroneously appear to exist. Additionally, regression parameters that should be statistically insignificant can turn out to be significant. In panel data analyses as well, models should be applied to stationary data that do not contain unit roots.

Table 3. Unit Root Test Results

Democracy			E-Government		
Statistic	t-stat	p-value	Statistic	t-stat	p-value
CIPS	-2.566	<0.01	CIPS	-2.633	<0.01
Truncated CIPS	-2.326	<0.05	Truncated CIPS	-2.582	<0.01

Note: The results were obtained using EViews 12

To address the confirmed cross-sectional dependency, we employ the CIPS test (Pesaran, 2007), a widely used second-generation unit root test. The results of the CIPS test are provided in Table 3, along with the critical values in Table 4.

Table 4. Critical Values for Unit Root Test

Level	CIPS	Trunc. CIPS
1%	-2.47	-2.41
5%	-2.23	-2.2
10%	-2.1	-2.08

Note: The results were obtained using the Stata "xtcips" command

According to the provided information, the null hypothesis of a unit root has been rejected at a significance level of 5% for both variables based on the critical values and test results.

3.3. Homogeneity: Pesaran-Yamagata Test (2008)

In panel data analysis, it is important to assess the homogeneity of long-term slope coefficients before proceeding with the estimation process. To evaluate this homogeneity, the application of the delta (Δ) test, formulated by Pesaran and Yamagata (2008) drawing on the Swamy (1970) test, is considered appropriate and effective. The test has two versions: The $\tilde{\Delta}$ statistic for large samples and the $\tilde{\Delta}_{adj}$ statistic for small samples. The null hypothesis of the Delta (Δ) test assumes that slope coefficients are homogeneous across cross-sectional units.

According to the test results, the calculated $\tilde{\Delta}$ and $\tilde{\Delta}_{adj}$ values are 6.93 and 8.283, respectively, with a significance level of less than 0.001 for both.¹ These findings lead to the rejection of the null hypothesis (homogeneity of the slope coefficients), indicating the presence of heterogeneity in slope coefficients.

¹ The results were obtained using the Stata "xthst" command.

3.4. Cointegration: Westerlund Cointegration Test

Cointegration analysis investigates whether a linear combination of two non-stationary variables results in a stationary series. The existence of cointegration is an important characteristic in time series analysis, as it indicates a long-term equilibrium relationship between the variables. In panel data settings, testing for cointegration is a crucial preliminary step in identifying long-run associations among variables.

In this context, Westerlund (2007) suggested four tests with their critical values and limit distributions after many tests developed. The characteristics of these tests can be summarized as being successful in small samples, stronger than their counterparts, and can be used in cross-section dependency and non-homogeneity situations.

For all four tests, the null hypothesis is that there is no cointegration. These tests are developed based on the error correction model. The first two tests are group-based, utilizing group means. The latter two tests are panel-based, allowing for the parameters to differ across cross-sections. The results of the tests for our variables are presented in Table 5.

Table 5. Westerlund Cointegration Tests Results.

Statistic	Value	z-value	p-value
Gt	-8.748	-48.223	< 0.001
Ga	5.497	1.938	0.974
Pt	-22.832	-13.566	< 0.001
Pa	-14.715	-13.917	< 0.001

Note: The test results were generated with the Stata "xtwest" command.

The insignificance of the G_a statistic in our results requires a nuanced methodological interpretation. According to Persyn and Westerlund (2008), the G_a statistic can be highly sensitive to the choice of parameters, such as lag/lead lengths and kernel width, particularly in small datasets. They explicitly note that even with a larger time dimension ($T=32$), restricting short-run dynamics can cause G_a to fail in rejecting the null hypothesis of no cointegration. Given that our study operates with an even smaller time dimension ($T=10$), the non-rejection by G_a is likely a consequence of limited sample power and parameter sensitivity rather than an absence of a long-term relationship. Since the other three statistics (G_t , P_t , P_a) strongly reject the null, we follow the guidance of Persyn and Westerlund (2008) and Azmi et al. (2023, p.5170) in concluding that a robust long-run equilibrium exists between e-government and democracy across the panel.

3.5. Causality (Dumitrescu and Hurlin Test)

Granger Causality Analysis was proposed by Granger (1969) for the analysis of time series data. Unlike regression, Granger causality analysis goes one step further than estimating the parameters of a linear relationship and aims to detect the causal relationship between variables. If the lagged values of variable X can predict the values taken by dependent variable Y , then X is said to Granger-cause Y . Multiple versions of the test exist for panel data analysis.

The Dumitrescu and Hurlin (2012) test is commonly preferred due to its ability to be used in cases of cross-sectional dependence in panel data. They have developed the test using the Wald statistic. This statistic is preferred when $N > t$. They have also developed the statistic for situations where the time series dimension is small (with the requirement that the time

dimension must be greater than 8 for the test to be applied). Even in cases where both n and t are small, the test exhibits good finite sample properties.

The null hypotheses of the test are as follows:

H_0 : Democracy does not Granger-cause E-Government Index

H_0 : E-Government Index does not Granger-cause Democracy

Based on the test results shown in Table 6, the null hypothesis was rejected in the second case but not in the first. This indicates that e-government causes democracy, whereas democracy does not cause e-government.

Table 6. Dumitrescu and Hurlin Test Results.

Null Hypothesis:	W-Stat.	Zbar-Stat.	Prob.
Democracy does not homogeneously cause E_government_index	2.373	1.640	0.108
E_government_index does not homogeneously cause Democracy	3.178	3.085	0.002

Note: The results were obtained with EViews 12 and cross-checked using the Stata "xtgcause" command.

Conclusion

This study examined the causal relationship between e-government development and democracy across 38 OECD countries from 2006 to 2024. Building upon Institutional Theory, the Technology Acceptance Model (TAM), and Diffusion of Innovations (DOI), the analysis approached e-government as both a top-down tool of institutional modernization and a bottom-up mechanism of civic engagement. Panel data analysis using cointegration and Granger causality tests revealed a unidirectional Granger-causality: advancements in e-government, as measured by the United Nations EGDI, are found to precede measurable improvements in democratic quality, particularly in transparency, accountability, and citizen participation, as captured by the EIU Democracy Index. These findings are theoretically most consistent with dimensions such as political participation and civil liberties, where digital engagement mechanisms directly lower barriers to access, enhance information availability, and strengthen citizen–state interaction.

The theoretical frameworks applied in this study highlight that the democratic impact of e-government is not automatic, but conditional on both institutional structures and citizen engagement. While institutional pressures may drive governments to adopt digital tools, their democratic potential depends on how these tools are embedded in participatory, rule-based, and trust-driven systems. This helps explain why meaningful democratic gains are more likely in OECD countries, which share relatively stable institutional environments and high digital capacity. In contrast, the findings show no consistent causal relationship in broader samples, including middle- and low-income countries, where weaker institutions, lower digital literacy, or ceremonial adoption may limit democratic outcomes.

The findings have important implications. First, they affirm that technological innovation can support democratic governance, however only when aligned with institutional legitimacy and citizen trust. Second, they underscore the need to move beyond mere technological deployment toward socially embedded, inclusive, and participatory digital governance models. To ensure that e-government serves as a catalyst for inclusive and resilient democracies, policymakers should prioritize investing in digital literacy programs to reduce

participation gaps, establishing safeguards against the misuse of digital tools for surveillance, and designing e-government platforms that reflect local governance cultures and citizen expectations.

While this study offers robust empirical insights, it also faces limitations. The focus on OECD countries limits the generalizability of the findings, and the democracy indicators used may not fully capture the complexities of democratic life. Future research should expand the scope to include non-OECD countries, incorporate qualitative methods, and explore the long-term trajectories of digital reform. Further theoretical development is also needed to clarify the institutional, cultural, and political conditions under which digital transformation strengthens rather than undermines democracy. In this regard, the underlying factors behind the absence of significant results in causality tests for non-OECD countries can be further investigated, particularly in relation to institutional capacity, digital infrastructure gaps, or authoritarian governance patterns that may suppress democratic effects of digitalization.

As discussed earlier, the democratic impact of e-government depends not only on institutional design and citizen engagement, but also on ensuring that digital systems do not unintentionally reinforce exclusion or reduce participation. Addressing these concerns requires deliberate efforts to promote digital inclusion and equitable access, especially among vulnerable or underserved populations.

In conclusion, while e-government is not a panacea, its strategic application in OECD countries demonstrates measurable democratic benefits. By embedding digital transformation in participatory principles and equitable access, governments can harness technology to strengthen rather than undermine democratic resilience. Future efforts must strike a balance between innovation and vigilance, ensuring that the digital public sphere remains inclusive, transparent, and accountable, while mitigating the risks of democratic backsliding.

This research supports the notion that technology can meaningfully shape democratic processes and provides a strong foundation for future studies in this area. For practical implementation, it is crucial that upcoming e-government projects go beyond technical deployment to explicitly promote democratic values balancing innovation with inclusion, participation, transparency and accountability.

References

- Aranyossy, M. (2022). User adoption and value of e-government services. citizen-centric empirical study from Hungary. *Acta Oeconomica*, 72(4), 477–497. <https://doi.org/10.1556/032.2022.00032>
- Aswar, K., Ermawati, E., Juliyanto, W., Andreas, A. & Wiguna, M. (2022). Adoption of e-government by Indonesian state universities: An application of technology acceptance model. *Problems and Perspectives in Management*, 20(1), 396–406. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20\(1\).2022.32](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.20(1).2022.32)
- Avgerou, C. (2000). IT and organizational change: An institutionalist perspective. *Information Technology & People*, 13(4), 234–262. <https://doi.org/10.1108/09593840010359464>
- Azmi, S.N., Khan T., Azmi, W., & Azhar, N. (2023). A panel cointegration analysis of linkages between international trade and tourism: case of India and South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC) countries. *Qual Quant*, (57), 5157–5176. <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01602-7>
- Balaskas, S., Panagiotarou A., & Rigou, M. (2022). The influence of trustworthiness and technology acceptance factors on the usage of e-government services during COVID-19: A case study of post COVID-19 Greece. *Administrative Sciences*, 12(4), 129. <https://doi.org/10.3390/admsci12040129>
- Bélanger, F., & Carter, L. (2008). Trust and risk in e-government adoption. *The Journal of Strategic Information Systems*, 17(2), 165–176. <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2007.12.002>
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239–253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319–340. <https://doi.org/10.2307/249008>
- DeLone, W. H. & McLean, E. (1992). Information systems success: The quest for the dependent variable. *Information Systems Research*, 3(1), 60–95. <https://doi.org/10.1287/isre.3.1.60>
- DiMaggio, P. J. & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, (29)4, 1450–1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Economist Intelligence Unit. (2025). Democracy Index. London: The Economist Intelligence Unit. Retrieved from: <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024/>
- European Commission. 26 September 2003. The role of eGovernment for Europe's future (COM(2003) 567 final). Brussels: European Commission. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52003DC0567>
- Fisher, E. (2012). E-Governance and E-Democracy: Questioning technology-centered categories. In *The Oxford Handbook of Governance*, ed. D. Levi-Faur. New York: Oxford University Press: 569–583. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199560530.013.0040>
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, (37)3, 424–438. <https://doi.org/10.2307/1912791>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, (115)1, 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- Joshi, P. R., & Islam, S. (2018). E-Government maturity model for sustainable E-Government services from the perspective of developing countries. *Sustainability*, 10(6), 1882. <https://doi.org/10.3390/su10061882>
- Karpa, D. & Rochlitz, M. (2024). Authoritarian surveillance and public support for digital governance solutions. *Comparative Political Studies*, 58(10), 2237–2265. <https://doi.org/10.1177/00104140241290208>
- Nasri, W. (2019). E-Government Adoption in Tunisia Extending Technology Acceptance Model. *International Journal of Public Administration in the Digital Age*, 6(4), 30–42.

- OECD. (2021). The E-Leaders Handbook on the Governance of Digital Government. Paris: OECD Publishing. Retrieved from: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/e-leaders-handbook-on-the-governance-of-digital-government.pdf>
- Persyn, D., & Westerlund, J. (2008). Error-correction-based cointegration tests for panel data. *The STATA journal*, 8(2), 232-241. <https://doi.org/10.1177/1536867X0800800205>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers. Economics*, 1240(1), 1. <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, (142)1 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Rana, N. P., Dwivedi, Y. K. and Williams, M. D. (2013). Evaluating alternative theoretical models for examining citizen centric adoption of E-Government. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 7(1), 27-49. <https://doi.org/10.1108/17506161311308151>
- Rogers, E. M. (1962). Diffusion of Innovations. Third Edition. New York: The Free Press.
- Scholta, H., Mertens, W., Kowalkiewicz, M., & Becker, J. (2019). From one-stop shop to no-stop shop: An e-government stage model. *Government Information Quarterly*, 36(1), 11-26. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2018.11.010>
- Scott, R. W. (1995). Institutions and Organizations, Thousand Oaks, CA: Sage
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323. <https://doi.org/10.2307/1913012>
- Thompson, N., Mullins, A., & Chongsutakawewong, T. (2020). Does high e-government adoption assure stronger security? Results from a cross-country analysis of Australia and Thailand. *Government Information Quarterly*, 37(1), 101408. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.101408>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2025). United Nations E-Government Knowledgebase. United Nations. Retrieved from: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Data-Center>
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- World Bank. (2024). World Bank Country and Lending Groups. Retrieved from: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519>
- Zhang, M. & Kaur, M. (2024). Toward a theory of E-government: Challenges and opportunities, A literature review. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(10), 7707. <https://doi.org/10.24294/jipd.v8i10.7707>
- Zucker, L. G. (1987). Institutional theories of organization. *Annual Review of Sociology*, (13): 443-464, <https://doi.org/10.1146/annurev.so.13.080187.002303>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Otel Çalışanlarında İş Tatminini Etkileyen Faktörler Olarak İşyeri Maneviyatı ve Örgütsel Özdeşleşme

Workplace Spirituality and Organizational Identification as Factors
Affecting Job Satisfaction Among Hotel Employees

Ahmet AKNAR

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,

Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Vocational School of Social Sciences,

Department of Hotel, Restaurant and Catering Services, Çorum, Türkiye

ahmetaknar@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1577-5488>

<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 19.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 18.11.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Aknar, A. (2026). Otel çalışanlarında iş tatminini etkileyen faktörler olarak işyeri maneviyatı ve örgütsel özdeşleşme. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 170-187. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1643360>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Workplace spirituality and organizational identification as factors affecting job satisfaction among hotel employees¹

Abstract

This study examines the mediating role of organizational identification in the effect of workplace spirituality on job satisfaction among hotel employees in the Manavgat destination. Within the scope of quantitative methods, the relational survey model was adopted, and data were collected from 411 participants working in five-star hotel establishments using the judgmental sampling method. During the analysis phase, SPSS 25 Process software was utilized, and the theoretical model was tested using the bootstrap method proposed by Hayes. The research findings indicate that workplace spirituality is positively associated with both organizational identification and job satisfaction, while organizational identification also has a significant impact on job satisfaction. Furthermore, it has been determined that organizational identification plays a mediating role in the interaction between workplace spirituality and job satisfaction.

Keywords: Hotel employees, workplace spirituality, job satisfaction, organizational identification

Otel çalışanlarında iş tatminini etkileyen faktörler olarak işyeri maneviyatı ve örgütsel özdeşleşme²

Öz

Bu araştırma, Manavgat destinasyonunda faaliyet gösteren otel çalışanlarının işyeri maneviyatı düzeylerinin iş tatminleri üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nicel yöntemler kapsamında ilişkisel tarama modeli tercih edilmiş ve yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak beş yıldızlı otel işletmelerinden 411 katılımcıdan veri toplanmıştır. Analiz aşamasında SPSS 25 Process yazılımından yararlanılmış, kuramsal model ise Hayes'in önerdiği bootstrap yöntemi ile test edilmiştir. Araştırma bulguları, işyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini ile pozitif yönde ilişki sergilediğini, örgütsel özdeşleşmenin de iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, işyeri maneviyatı ile iş tatmini arasındaki etkileşimde örgütsel özdeşleşmenin aracı bir rol üstlendiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Otel çalışanları, işyeri maneviyatı, iş tatmini, örgütsel özdeşleşme

Giriş

İnsanlar birçok nedenden dolayı çalışırlar. İnsanların işe yönelik tutumlarını, işlerini kolaylaştıran etkenleri ve ulaşmak istedikleri hedefleri kavramak, örgütlerde etkili ve verimli çalışma ortamları oluşturmak açısından büyük önem taşımaktadır. İnsanın hem aklının hem de ruhunun olduğunu kabul eden, yaptığı işte anlam arayan ve diğer insanlarla bağlantı kurma arzusu taşıyan bir çalışma ortamının, bireye ve örgüte faydalı sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir (Belwalkar ve diğerleri, 2018). Bu deneyim işyeri maneviyatı olarak tanımlanmaktadır. Günümüz çalışma yaşamında, çalışanların mesleklerinden kaynaklanan artan talepler ve baskılar nedeniyle işyeri maneviyatının önemi hızla artmaktadır. (Aboobaker ve diğerleri, 2019). Maneviyatla ilgili literatürde iki farklı bakış açısının olduğu görülmektedir. Bu bakış açısından ilki maneviyatın yaratıcı ile ilişkili olduğu varsayımına dayanmakta iken, ikincisi bakış açısı ise maneviyatı yaşamın anlamını bulma çabası olarak ele alınmaktadır (Ashmos ve Duchon, 2000; Mitroff ve Denton, 1999a). Maneviyat birlik olma, ötesine geçme ve anlam arayışıyla ilgilidir (Janhsen ve diğerleri, 2021; Zwingmann ve diğerleri, 2011). Bireylerin bir topluluğun parçası olarak çalışma hisleri ile anlamlı işler yaparak iç benliklerini

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Board of Hitit University, with the decision dated February 28, 2024, and numbered 2024/04.

² Bu çalışma için etik onay, Hitit Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 28 Şubat 2024 tarih ve 2024/04 sayılı karar ile alınmıştır.

tatmin edebilecekleri bir yer maneviyatın var olduğu işyeri olarak ifade edilmektedir (Hartwick ve Kang, 2013). İşyeri maneviyatı ise çalışma ortamlarında kişilerin ruhsal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılayarak anlam ve değer bulmalarını sağlayan bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bireyin manevi inançları, onun iş tatmini ve özdeşleşme etkenlerine ilişkin yorumunu önemli ölçüde etkilemektedir.

İşyeri maneviyatı, çalışanların işlerine daha derin bir anlam kazandırmalarına ve iş tatminini artırmalarına yardımcı olabilmektedir. İş tatmini, çalışma koşullarına yönelik olumlu duygusal tepkiler, iş ortamlarında arzu edilen ihtiyaçların karşılanması ve iş değeri veya eşitliği gibi temel özellikler kullanılarak tanımlanmıştır (Liu ve diğerleri, 2016). Ayrıca, işyeri maneviyatı ile ilişkilendirilen faktörlerin, çalışanların motivasyonunu, bağlılığını ve performansını olumlu yönde etkileyebileceği öne sürülmektedir (Ashmos ve Duchon, 2000; Milliman ve diğerleri, 2003; Rego ve Pina e Cunha, 2008). Bu nedenle, işyeri maneviyatı konusunun incelenmesi, iş dünyasında ve örgütsel davranış alanında önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Araştırmacılar, işyeri maneviyatının bireysel ve örgütsel sonuçlar üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik çalışmaların hem önemli olduğunu (Giacalone ve Jurkiewicz, 2003) hem de yeterince incelenmediğini belirtmişlerdir (Duchon ve Plowman, 2005). Özellikle işyeri maneviyatının bir sonucu olarak örgütsel özdeşleşme deneyiminin iş tatminini nasıl etkileyebileceğine dair çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu araştırma, işyeri maneviyatı ile iş tatmini arasındaki ilişkide bir aracı olarak örgütsel özdeşleşmeyi analiz etmektedir.

Turizm sektöründe çalışanlar, yalnızca müşteri memnuniyeti ve yenilikçilik gibi zorunlu davranışları sergilemekle kalmayıp, aynı zamanda hem işletmelerine hem de misafirlere yönelik olarak bu beklentilerin ötesine geçme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmaktadır. Artan rekabet ve yoğun taleplerin çalışanlar üzerinde baskı oluşturmaları nedeniyle, otel işletmeleri çalışanların kuruma bağlılık ve sorumluluk duygusu geliştirmelerini, işletme hedeflerine yönelik motivasyonlarını artırmalarını sağlayacak daha derin ve anlamlı çalışma ortamları tasarlamaya yönelmektedir. Çalışma, otel çalışanlarının iş tatminini destekleyen ortamların, işletme düzeyinde olumlu sonuçlar doğurabileceğine dair önemli bulgular sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, çalışma karmaşık ve ölçülmesi güç bir insan özelliği olan maneviyatın, işyerinde niceliksel ve niteliksel yaklaşımlarla birlikte incelenebileceğini ortaya koymaktadır.

1. Literatür taraması

1.1. İşyeri maneviyatı

Geleneksel çalışma ortamları sadece verimlilik ve kâr elde etme üzerine yoğunlaşmış olsa da işyeri maneviyatı kavramı son yıllarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. İnsanlar, iş yerinde sadece işlerini yapmakla kalmayıp, aynı zamanda kendilerini ifade edebilecekleri, değerlerini paylaşabilecekleri ve bir amaç bulabilecekleri bir ortam arayışı içindedirler. Örgütlerinde tıpkı canlı bir organizma gibi sağlıklı biçimde varlıklarını sürdürebilmeleri, maddi olduğu kadar manevi unsurların da farkında olmalarına bağlıdır (Çiçek ve Kaynak, 2024). Örgütlerdeki manevi unsurlar, 'örgütsel maneviyat' ya da 'işyeri maneviyatı' terimleriyle ifade edilmektedir (Sobacı, 2024). Çalışanların örgütsel yaşamda kendi manevi değerlerini ve inançlarını ifade etme isteği, işyeri maneviyatı kavramının 1920'li yıllarda ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Merdan, 2022).

İşyeri maneviyatı soyut bir kavram olmasından dolayı tek bir tanımla ifade etmenin zor olduğu söylenebilir. Araştırmacılar işyeri maneviyatını farklı bakış açılarıyla tanımlamaya

çalışmışlardır. İşyeri maneviyatını Mitroff ve Denton (1999b) kişinin hayatındaki nihai anlamı ve amacı bulma ve bütünleşik bir hayat yaşama yönündeki temel arzu olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışanların, başkalarına karşı duyarlılık ve şefkat gösterme isteklerini ifade edebildikleri, yaptıkları işte derin bir anlam buldukları ve bu sayede daha yüksek bir bilinç düzeyine ulaştıkları durumlarda, işyerinde olumlu bir deneyim yaşadıkları söylenebilir.

Milliman ve diğerleri (2003) işyeri maneviyatını, bireyin yaptığı işe anlam ve amaç yüklemesi, işletmenin iç ve dış çevresindeki insanlarla olumlu ilişkiler geliştirmesi ve kişisel değerleri ile kurumsal ilkelerin uyum içinde olması olarak tanımlamıştır.

İşyeri maneviyatı, bireyin çalıştığı ortamda anlam, amaç ve aidiyet duygusu hissetmesine yönelik yaklaşımlar çerçevesinde çeşitli kuramsal temellere dayanmaktadır. Bu kuramlardan ilki, Maslow'un (1943) İhtiyaçlar Hiyerarşisi kuramıdır. Bu kurama göre bireyler, temel fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra aidiyet, saygı görme ve kendini gerçekleştirme gibi daha üst düzey manevi ihtiyaçları tatmin etmeye yönelmektedir. İş ortamında maneviyat, bu üst düzey ihtiyaçlara hitap etmesi bakımından önem kazanmaktadır. Bir diğer temel yaklaşım, Tajfel ve Turner'ın (2001) ortaya koyduğu Sosyal Kimlik Kuramı'dır. Bu kurama göre bireyler, kendilerini belirli bir gruba ait hissetme ve bu grup üzerinden kimlik geliştirme eğilimindedir. Örgütsel bağlamda çalışanların, işyerinde anlamlı bir amaç etrafında bir araya gelmeleri, aidiyet duygusunu ve örgütsel kimliği güçlendirmektedir. Ayrıca işyeri maneviyatı, pozitif psikoloji ve pozitif örgütsel davranış yaklaşımlarından da etkilenmektedir. Seligman ve Csikszentmihalyi (2000) ile Luthans (2002), bireylerin güçlü yönlerine, olumlu duygularına ve psikolojik sermayelerine odaklanarak daha tatmin edici ve verimli bir çalışma yaşamının mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Son olarak Fry'ın (2003) geliştirdiği Manevi Liderlik Teorisi, iş yaşamında içsel motivasyonun anlam, vizyon ve başkalarına hizmet etme ilkeleriyle sağlanabileceğini öne sürmekte ve işyeri maneviyatı kavramına doğrudan katkı sunmaktadır. Bu kuramsal çerçeveler, işyeri maneviyatının bireysel ve örgütsel düzeyde anlaşılmasına zemin hazırlamaktadır.

İşyeri maneviyatı çalışanların, işlerine ve çalışma ortamlarına karşı duydukları ruhsal ve manevi bağlantı olarak tanımlanabilir. İşyeri maneviyatı, bireyin yaptığı işe anlam ve amaç yüklemesi, iş ortamında diğerleriyle olumlu ilişkiler kurması, kendi inançlarıyla örgütün değerlerinin uyumlu olması ve işin hem kişisel hem de toplumsal yönlerini fark edip değerlendirmesi olarak ifade edilebilir. Kavram, genellikle çalışanların işe olan tutkularını, bağlılıklarını ve çalışma ortamındaki olumlu duygularını ifade etmek için kullanılmaktadır.

1.2. İşyeri maneviyatı ve iş tatmini

İş tatmini, çalışma koşullarına yönelik olumlu duygusal tepkiler, iş ortamlarında arzu edilen ihtiyaçların karşılanması ve iş değeri veya eşitliği gibi temel özellikler kullanılarak tanımlanmıştır (Liu ve diğerleri, 2016). İş tatmini çalışanın algıladığı girdi ve çıktı dengesi olarak ifade edilmektedir (Adams, 1963). İş tatmini, bireyin beklentileri ile işten elde ettiği sonuçları karşılaştırması sonucunda ortaya çıkan duygusal bir tepkidir (Kuzulugil, 2012). Örgütlerde görev ve sorumluluklarını yerine getiren çalışanların istek, beklenti ve çıkarılarının karşılanması beklenmektedir. İş tatmini yüksek olan çalışanlar işini severek yapmakta, işletmeyi benimsemekte, işletmeye, yöneticilerine ve çalışma arkadaşlarına pozitif tutum sergilemektedirler.

İş tatminini ücret, terfi olanakları, fiziksel çalışma koşulları, yönetici ve iş arkadaşı ile ilişkiler, yetki ve sorumluluk, yetenek kullanımı, yapılan iş, tanınma, toplumsal statü, bağımsız karar

verme ve sosyal hizmetler gibi işle ilgili unsurların yanı sıra bireyin demografik özelliklerini de etkilemektedir. Ancak bu koşulların hepsinin aynı anda gerçekleşmesine gerek yoktur. Çalışanın yönetici ve arkadaş ilişkilerinden duyduğu tatmin derecesi yüksek olabiliyorken, terfi olanaklarından tatmin derecesi düşük olabilmektedir.

İş tatmini kavramı, örgütsel davranış alanında geliştirilen çeşitli kuramsal çerçevelerle yakından ilişkilidir ve bu kuramlar, iş tatmininin oluşum sürecini, belirleyicilerini ve sonuçlarını anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Bu doğrultuda özellikle Herzberg'in İki Faktör Teorisi, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Adams'ın Eşitlik Teorisi, Vroom'un Beklenti Teorisi ve Hackman ve Oldham'ın İşin Özellikleri Modeli, iş tatmini üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla başvurulan teorik yaklaşımlar arasında yer almaktadır. Söz konusu kuramlar, bireysel ihtiyaçların karşılanması, adalet algısı, beklentiler ile işin yapısal ve psikolojik özellikleri gibi unsurların çalışanların tatmin düzeylerine etkisini farklı boyutlarıyla açıklamaktadır (Luthans, 2011; Robbins ve Judge, 2009).

Çalışanların iş tatminini etkileyen değişkenler içinde işyeri maneviyatı da dikkate değer bir etken olarak öne çıkmaktadır. Literatürde işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Sony ve Mekoth (2019) yaptıkları çalışmada anlamlı genel olarak işyeri maneviyatı ve alt boyutlarının ayrı ayrı iş tatminini ve çalışanların performansını önemli ölçüde etkilediğini bulmuşlardır. İşyeri maneviyatının anlam ve amaç duygusuna ulaşmaya katkıda bulunduğunu, yaratıcılığı teşvik ettiğini ve sonuçta iş tatminini artırdığını tespit etmişlerdir (Belwalkar ve diğerleri, 2018; Shankar Pawar, 2009).

Rani ve Rani (2023) yaptıkları çalışmada işyeri maneviyatının iş tatminini güçlü bir şekilde etkilediğini tespit etmişlerdir. Doğan ve Bekiş (2022) makine, inşaat ve madencilik sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada işyeri maneviyatının hem içsel tatmin hem de dışsal tatmin üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde Pelenk ve Acaray (2020) bankacılık sektöründe yaptıkları çalışmada işyeri maneviyatının iş tatmini üzerinde pozitif yönlü etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Noor (2011) çalışmasında örgütsel düzeyde maneviyatın, çalışanların iş tatminini etkilediği için ihmal edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca maneviyatın iş tatmininin başlıca göstergesi olduğu ve iş tatmini ile olumlu yönde ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Lefterova (2009), manevi hususların çalışanları örgütte tutmada önemli olduğunu belirtmiştir. Manevi değerler ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu gözlemlemiştir. Van der Walt ve De Klerk (2014) yaptıkları çalışmada işyeri maneviyatı ve iş tatmininin ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Garcia-Zamor (2003) araştırmalarında, işyerinde maneviyatın iş tatmini ve işe bağlılık ile ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuştur. Zaidi ve diğerleri (2019) sağlık sektöründe yaptığı çalışmada işyerinde maneviyatın iş tatminini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmalara dayanarak H1 hipotezi geliştirilmiştir.

H1: İşyeri maneviyatının iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

1.3. İşyeri maneviyatı ve örgütsel özdeşleşme

Özdeşleme kavramının ilk olarak kim tarafından tanımlandığı ile ilgili alan yazında farklı görüşler vardır. Araştırmacılara göre kavramın Harold Lasswell (Tokgöz ve Seymen, 2013), Sigmund Freud (Gautam ve diğerleri, 2004) ve Frederick Winslow Taylor (Ashforth ve diğerleri, 2008) tarafından tanımlandığı ifade edilmektedir. Kavramla ilgili kim tarafından

tanımlandığı henüz net olarak belli olmasa da 1900'lü yılların başlarında ortaya çıktığı ve "başkalarıyla kurulan duygusal bağ" olarak tanımlandığı hususunda görüş birliği olduğu söylenebilir. Özdeşleşme, çalışanın kendini bir örgütün parçası olarak tanımlaması ve hissetmesini ifade etmektedir (Ashforth ve Mael, 1989).

Örgütsel özdeşleşme; çalışanların kişisel değerleriyle örgüt değerlerinin uyum sağlaması sonucu, birey ile örgüt arasında bir aidiyet veya birliktelik duygusunun gelişmesi ya da bireyin kendisini tanımlarken örgütün özgün bir üyesi gibi görmesi süreci şeklinde tanımlanmaktadır (Riketta, 2005).

Örgütsel özdeşleşme, bireylerin örgütle kurdukları psikolojik bağ ve örgütü kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmeleri süreciyle ilgilidir. Bu kavramın kuramsal temelleri büyük ölçüde Sosyal Kimlik Teorisi (Social Identity Theory) ile açıklanır. Tajfel ve Turner (1979) tarafından geliştirilen bu teoriye göre bireyler, sosyal gruplar aracılığıyla kendilerini tanımlarlar ve bu gruplarla özdeşleşmeleri, benlik algılarını şekillendirir. Örgütler de bireylerin sosyal kimliğinin önemli bir parçası olabilir. Bu çerçevede çalışanların örgütle özdeşleşmeleri, onların örgütü kendi benliklerinin bir uzantısı olarak görmeleriyle gerçekleşir. Ayrıca Özdeşleşme Temelli Bağlılık Kuramı (Identification-Based Commitment Theory), çalışanların örgütle olan bağlılıklarının, örgüt değerlerini içselleştirmeleri ve bu değerlerle özdeşleşmeleri yoluyla oluştuğunu ileri sürer (Ashforth ve Mael, 1989). Bu yaklaşım, duygusal bağlılığın temelinde özdeşleşmenin yer aldığını savunur. Diğer yandan, Sosyal Değişim Teorisi (Social Exchange Theory), çalışanların örgütlerinden algıladıkları destek, güven, adalet ve karşılıklı saygı gibi unsurların bir değişim ilişkisi oluşturduğunu ve bu ilişkinin güçlü olması hâlinde özdeşleşmenin arttığını belirtir (Blau, 2017). Bu üç kuram, örgütsel özdeşleşmenin nedenlerini ve sonuçlarını açıklamada teorik bir temel sunmakta olup; çalışan tutumları, motivasyon, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi birçok önemli değişkenle olan ilişkisini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır.

Bireyin örgütüyle özleşmesi sonucunda çalışanlar, örgütün amaçlarını gerçekleştirebilmesi için normalin üzerinde çaba göstermektedirler (Peters ve diğerleri, 2013). Kısacası örgütsel özdeşleşme, çalışanın kendisini örgüt için önemli bir unsur olarak algılamaları anlamına gelmektedir. Ayırt edicilik, prestij, dış imaj ve dış grupların belirginliği örgütsel özdeşleşmeyi etkileyen unsurlar olarak ifade edilmektedir (Ashforth ve Mael, 1989; Karabey & İşcan, 2007). Bununla birlikte yapılan araştırmalarda uygulanan yönetim tarzı (Tuna ve Yeşiltaş, 2014), lider-üye etkileşimi (Göksel ve Ekmekçioğlu, 2016), çalışan performansı (Ülbeği ve diğerleri, 2021), ödül yönetimi (Karalar, 2015) ve örgütsel adalet (Turunç, 2011) gibi değişkenlerle örgütsel özdeşleşmenin güçlü bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Mousavinia ve diğerleri (2022) çalışmalarında işyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğunu, Pulungan ve Martdianty (2023) işyeri maneviyatı ile örgütsel özdeşleşmenin arasında anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Jannah ve Santoso (2017) ise yaptıkları çalışmada işyeri maneviyatı ile özdeşleşme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmişlerdir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H2: İşyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

1.4. Örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini

Örgütle güçlü bir özdeşleşme duygusunun çalışanların iş tatminini artırdığına dair çeşitli bulgular bulunmaktadır (Van Dick ve diğerleri, 2004). Başka bir ifadeyle, örgütle özdeşleşme düzeyi yüksek olan çalışanlar, ekonomik durgunluk, kaynak yetersizliği, düşük maaş veya

yönetimsel sorunlar gibi pek çok olumsuz duruma rağmen işlerinden memnun kalabilmektedir. Bu çalışanlar, örgütle kurdukları kuvvetli bağ sayesinde olumsuz koşulları göz ardı edebilmekte ve işlerinden tatmin olma eğilimi gösterebilmektedir (Başar ve Basım, 2015). Aynı şekilde Karanika-Murray ve diğerleri (2015), Pham (2020), Loi ve diğerleri (2014), Eriş ve Kökalan (2022), Van Knippenberg ve Van Schie (2000) ile Özkan ve diğerleri (2018) de örgütsel özdeşleşmeyle iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Elde edilen bilgiler çerçevesinde, aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

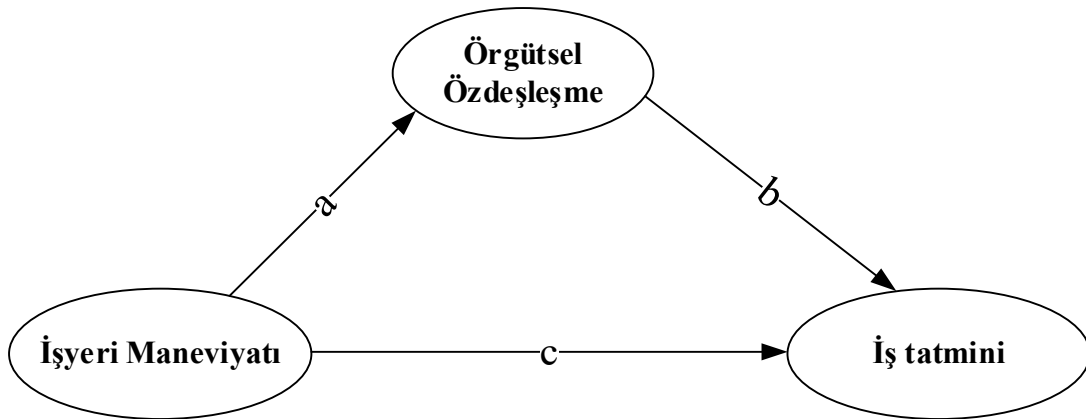
H3: Örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

1.5. Örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisi

İşyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerinde, örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerinde etkisinin bulunmasının yanında, işyeri maneviyatının iş tatmini üzerinde etkisinde örgütsel özdeşleşme aracılık edebilir. Literatürde işyeri maneviyatının iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisini inceleyen çalışmaya rastlanılsa da örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisini inceleyen çalışmalar olduğu görülmüştür. Liu ve diğerleri (2016) Pekin’de MBA yapan 200 öğrenci örnekleminde yaptıkları çalışmada yüksek performanslı iş sistemlerinin iş tatmini üzerinde örgütsel özdeşleşmenin kısmi aracılık etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Loi ve diğerleri (Loi ve diğerleri, 2014) Çin’de faaliyet gösteren hazır giyim sektöründe 381 çalışan örnekleminde yaptıkları çalışmada lider-üye etkileşiminin iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü olduğunu ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Ülbeği ve diğerleri, (2021) 217 banka çalışanı örnekleminde yaptıkları çalışmada yönetici desteğinin iş gören performansına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık role sahip olduğunu bulmuşlardır. Elde edilen bilgiler çerçevesinde aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H4: İşyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü vardır.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

2. Araştırmanın yöntemi

2.1. Örnekleme ve veri toplama

Araştırmanın evrenini Manavgat destinasyonunda faaliyet gösteren beş yıldızlı otel işletmelerinin çalışanları oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında anket tekniğinden yararlanılmıştır. Manavgat bölgesinde 141 beş yıldızlı otelin toplam yatak kapasitesi 116250’dir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024).

Otel işletmelerinin toplam çalışan sayısına ilişkin bir veriye ulaşılammıştır. Ağaoğlu'nun (1992) araştırmasına göre, beş yıldızlı otel işletmelerinde her bir yatak için ortalama 0,59 personel istihdam edilmektedir. Bu veriye dayanarak, Manavgat destinasyonunda beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan toplam personel sayısının yaklaşık 68.588 olduğu tahmin edilmektedir. Böylesine geniş bir evrende tam sayım yapmanın hem gerçekçi olmaması hem de zaman ve maliyet açısından yüksek maliyete yol açması nedeniyle örneklem seçimine başvurulmuştur.

Bu çalışmada, ihtimalsiz (tesadüfi olmayan) örneklem yöntemlerinden biri olarak bilinen ve aynı zamanda amaçlı örnekleme yöntemi şeklinde de anılan yargısal örnekleme uygulanmıştır (Burns ve diğerleri, 2017). Yargısal ya da amaçlı örneklemede, örneğe kimin dahil edileceğine ilişkin kararı, çoğunlukla bir uzman veya konuyu en iyi bilen araştırmacı vermektedir (Nakip, 2006).

Hair ve diğerleri (2010), etkili bir ölçüm oluşturmak için örneklem büyüklüğünün anket madde sayısının 5 ile 20 katı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu çalışmada kullanılan anket toplam 32 soru içerdiğinden etkin örneklem büyüklüğünün 160 ile 640 arasında olması tercih edilebilir. Bu kapsamda çalışmada toplam 900 anket dağıtılmıştır. Araştırmanın verileri 2024 yılı Haziran-Temmuz ayları arasında araştırmacı tarafından toplanmıştır. Otel çalışanlarından 434 anket toplanmıştır. 53 farklı otelden elde edilen verilerin katılımcı sayısı 3 ile 26 arasında değişmektedir. Tüm puanların benzer olduğu, eksik ve hatalı anketler çıkarıldıktan sonra kullanılabilir sayısı 411 olmuştur. Anketlerin geri dönüş oranı %45,6'dır.

2.2. Araştırmada kullanılan ölçekler

Katılımcıların işyeri maneviyatına dayalı algılarını ölçmek için Milliman ve diğerleri (2003) geliştirdikleri 21 ifade ve üç alt boyuttan oluşan ölçek kullanılmıştır. Bu boyutlar anlamlı iş boyutu, topluluk bilinci boyutu ve iş yeri değerleri ile uyum boyutu olarak ifade edilmektedir. Örgütsel özdeşleşme düzeyini ölçmek amacıyla, Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen 6 ifadeden oluşan örgütsel özdeşleşme ölçeğinden yararlanılmıştır. Bu ölçeğin Türkçeye uyarlaması Tüzün (2006) tarafından yapılmıştır. Otel çalışanlarının iş tatmin düzeylerini tespit etmek amacıyla Judge ve diğerleri (1998) tarafından ortaya konulmuş olan tek boyut ve 5 ifadeden oluşan "Kısa İş Tatmin Ölçeği"nden yararlanılmıştır.

Araştırma da kullanılan ölçeklerdeki tüm maddeler, 5 dereceli Likert ölçeğini temel alacak şekilde düzenlenmiştir. Derecelendirme 1'den (kesinlikle katılmıyorum) 5'e kadar (kesinlikle katılıyorum) şeklinde yapılmıştır.

3. Bulgular

Katılımcıların 156'sı kadın 255'i erkektir. Katılımcıların %73'ü yiyecek-içecek ve önbüro departmanında %27'si müşteri ile temas etmeyen departmanlarda çalışmaktadır. Katılımcıların %69,9'i turizm sektöründe iki yıl ve üzeri deneyime sahipken, aynı otelde en az iki yıl ve üzerinde hizmet veren çalışanların oranının %38,2 olduğu tespit edilmiştir.

3.1. Bireysel ölçüm modeli

Araştırmada kullanılan ölçeklerin normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığını belirlemek için skewness ve curtosis değerlerine bakılmıştır. Bir veri setinin normallik varsayımını karşılaması için, basıklık değerinin ± 10 , çarpıklık değerinin ise ± 3 aralığında olması gerektiği ifade edilmektedir (Kline, 2016). Ölçeklerin basıklık değerlerinin -1,571 ile 0,854 aralığında, çarpıklık değerlerinin ise, -1,496 ile -0,262 aralığında değerlerler aldığı tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre normallik koşullunun sağlandığı söylenebilir.

Verilerin normallik dağılımı koşulunu karşıladığı belirlendikten sonra, analiz süreci iki aşamalı bir yaklaşım (veri analizi ve hipotez testi) çerçevesinde yürütülmüştür (Anderson ve Gerbing, 1988).

İş tatmini ölçeğine 5 ifadeli DFA uygulanmıştır. DFA sonuçlarına göre, ölçeğin ki-kare değerinin literatürde kabul gören sınırların dışında kaldığı anlaşıldığından, program tarafından önerilen ve yüksek 'Modification Indices (MI)' değerine sahip olan e4-e5 hata terimleri arasında kovaryans oluşturulmuş ve analiz yeniden yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin geçerliliği doğrulanmıştır.

Örgütsel özdeşleşme ölçeğine 6 ifadeli DFA uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar kabul edilebilir değerler arasında yer almadığından e8-e11 ile e9-e10 hata terimleri arasında kovaryans oluşturularak analiz tekrar yapılmış ve ölçeğin geçerliliği doğrulanmıştır.

İşyeri maneviyatı ölçeğine 3 boyut 21 ifade DFA yapılmıştır. Anlamli iş boyutunun 6. Maddesi ile topluluk bilincinin 1. Maddesi faktör yükleri 0.50'nin altında olması nedeniyle analizden çıkarılmıştır. Elde edilen sonuçlar kabul edilebilir değerler arasında yer almadığından topluluk bilinci boyutunun e25-e29 hata terimleri ile işyeri değerleri ile uyum boyutunun e18-e23, e20-e24 ve e21-e22 hata terimleri arasında kovaryans oluşturularak analiz tekrar yapılmış ve ölçeğin geçerliliği doğrulanmıştır. Bu kapsamda 21 ifadeden oluşan işyeri maneviyatı ölçeği 19 ifadeli olarak analize devam edilmiştir. Ölçeklerin uyum indekslerine ait değerlere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Ölçeklerin uyum iyiliği değerlerine ilişkin değerler

Değişkenler	X ² /df	AGFI	GFI	CFI	TLI	NFI	Rmsea	Alpha(α)
İş Tatmini	3,619	0,946	0,986	0,993	0,984	0,991	0,080	0,925
Örgütsel Özdeşleşme	2,465	0,957	0,988	0,994	0,985	0,99	0,060	0,906
İşyeri Maneviyatı	3,593	0,912	0,934	0,931	0,919	0,914	0,079	0,943

3.2. Ölçüm modelinin analizi

Bu süreçte, işyeri maneviyatı, iş tatmini ve örgütsel özdeşleşme ölçeklerinin uyum ve ayırt edicilik geçerliliğini değerlendirmek amacıyla söz konusu ölçeklere birlikte doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Uyum (convergent) geçerliliği açısından, her bir ölçek maddesinin faktör yüklerinin istatistiksel olarak anlamlı ve 0.50'nin üzerinde olması beklenmektedir.

Bunun yanı sıra AVE değerinin, MSV değerinden büyük olması; ayrıca bileşik güvenilirlik (CR) değerinin en az 0,60 veya daha yüksek bir düzeye çıkması gerekmektedir. Öte yandan ayırt edebilme geçerliliğinin sağlanabilmesi amacıyla, değişkenlerin her birine ait AVE değerinin karekökünün, diğer değişkenlerle arasındaki istatistiksel ilişki katsayılarından daha büyük olması zorunludur (Hu ve Bentler, 1999).

Bentler ve Chou (1987) yapısal eşitlik modeli kullanılarak yapılan analizlerde "maximum likelihood" yönteminin üstün ve daha tutarlı bulgular sağladığını belirtmişlerdir. Bu nedenle, DFA modeli bu yaklaşım kullanılarak analiz edilmiştir. Model uygunluk değerleri ($\chi^2/df=3,69$; CFI=0,909; NFI=0,88; AGFI=0,878; TLI=0,897; GFI=0,894; RMSEA=0,080), iyi ve kabul edilebilir seviyelerde bulunmuştur. Ayrıca, ölçüm maddelerine ilişkin standartlaştırılmış

regresyon katsayılarının 0,50 eşliğinin üzerinde bulunması da (Bagozzi ve Yi, 1988) elde edilen bulgular arasındadır.

DFA yöntemiyle ortaya çıkan bulgular doğrultusunda, Tablo 2' de CR, AVE, MSV ve AVE karekök değerleri belirlenmiştir. Ayrıca Cronbach's Alpha değerleri ile korelasyon analizi sonuçları da hesaplanmıştır. Cronbach's Alpha yöntemiyle belirlenen değişken güvenilirlik değerleri 0,906-0,943 ($>0,70$), CR değerleri 0,902-0,952 ($>0,60$) ve AVE değerleri 0,606-0,75 ($>0,50$) aralıklarındadır. Bunun yanı sıra, AVE değerlerinin MSV değerlerinden daha yüksek olduğu ve AVE değerinin karekökünün de diğer yapılarla arasındaki korelasyon değerlerinden daha büyük olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgulara göre ölçeklerin uyum ve ayrışım geçerliliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır (Fornell ve Larcker, 2006; Hu ve Bentler, 1999).

Tablo 2: Korelasyonlar, Güvenilirlik ve Geçerlilik Değerleri

	CR	AVE	MSV	MaxR(H)	1	2	3	4	5
İş Tatmini (1)	0,925	0,712	0,440	0,935	0,844				
Örgütsel Özdeşleşme (2)	0,902	0,606	0,140	0,909	0,340***	0,778			
Anlamlı İş (3)	0,904	0,655	0,440	0,923	0,664***	0,288***	0,809		
İşyeri Değerleri ile Uyum (4)	0,952	0,714	0,266	0,955	0,378***	0,375***	0,515***	0,845	
Topluluk Bilinci (5)	0,947	0,750	0,263	0,952	0,404***	0,345***	0,503***	0,512***	0,866

Değişkenler arası korelasyonlar incelendiğinde işyeri maneviyatının anlamlı iş boyutu ($r=0,664$; $p<0,01$), işyeri değerleri ile uyum boyutu ($r=0,378$; $p<0,01$) ve topluluk bilinci boyutu ($r=0,404$; $p<0,01$) iş tatmini ile pozitif ilişkilidir. İşyeri maneviyatının anlamlı iş boyutu ($r=0,288$; $p<0,01$), işyeri değerleri ile uyum boyutu ($r=0,375$; $p<0,01$) ve topluluk bilinci boyutu ($r=0,345$; $p<0,01$) örgütsel özdeşleşme ile pozitif ilişkilidir. Örgütsel özdeşleşmenin ise iş tatmini ile doğrusal ve pozitif bir ilişki içerisinde olduğu görülmüştür ($r=0,340$; $p<0,01$).

3.3. Hipotezlerin test edilmesi ve araştırmanın modeli

İşyeri maneviyatı ile iş tatmini arasındaki etkileşimde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolünü araştırmak üzere SPSS'te Hayes'in (2018) geliştirdiği Process uzantısı ile Model 4 ve bootstrap yöntemi kullanılarak analizler yapılmıştır. Aşağıda, araştırmada uygulanan model ve modelle ilgili açıklamalar sunulmuştur.

Modelde c yolu ile işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisi belirtilmektedir. Bu durum aynı zamanda toplam etki olarak da tanımlanmaktadır. İşyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi a yolu, örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerindeki etkisi b yolu ifade edilmektedir. Aracı değişken olan örgütsel özdeşleşmenin işyeri maneviyatı ile birlikte modele dahil edilmesiyle işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisi c' yolu sembolize edilmiştir. Bootstrap yönteminde, veri setini oluşturmak üzere, mevcut veri setinde yer alan örneklerden tesadüfi seçimle en az 2000 ve en fazla 5000 yeni gözlem eklenmektedir. Aracılık etkisi veya dolaylı etki ($a \cdot b$) olup olmadığı, %95 güven aralığı içerisindeki sonuçlar temel alınarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, eğer dolaylı etkinin alt ve üst güven aralığı 0'ı içermiyorsa, dolaylı etkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu kabul edilerek aracılık etkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılır (Gürbüz ve Bayık, 2018; Hayes ve Rockwood, 2017; Preacher ve Hayes, 2004).

Bu doğrultuda gerçekleştirilen veri analizleri, SPSS 25 Process eklentisi yardımıyla 5000 yeniden örnekleme tekniğiyle %95 güven aralığında Bootstrap yöntemiyle, Model 4 üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3: İşyeri Maneviyatının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

Y (bağımlı): İş Tatmini; X (bağımsız): İşyeri Maneviyatı; M (aracı): Örgütsel Özdeşleşme						
Model Özeti						
R	R ²	MSE	F-ist.	df1	df2	p-değeri
0,578	0,334	1,368	205,938	1,000	409,000	0,000
Model Katsayıları						
	Katsayılar	se	t-ist.	p-değeri	LLCI	ULCI
Sabit	0,623	0,190	3,279	0,001	0,249	0,996
İşyeri Maneviyatı	0,787	0,054	14,350	0,000	0,680	0,895
Standardize Katsayılar						
İşyeri Maneviyatı	0,578					

Tablo 3'te işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisi (c yolu) yani toplam etki tespit edilmiştir. Modele göre işyeri maneviyatının iş tatminini anlamlı ve pozitif yönde ($b=0,787$; %95 CI [0,680; 0,895], $t=14,350$; $p<0,01$) etkilediği görülmektedir. İşyeri maneviyatı iş tatminindeki değişimin yaklaşık %58'ini ($R^2=0,578$) açıklamaktadır.

Tablo 4: İşyeri Maneviyatının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Örgütsel Özdeşleşme						
Model Özeti						
R	R ²	MSE	F-ist.	df1	df2	p-değeri
0,500	0,250	1,145	136,516	1,000	409,000	0,000
Model Katsayıları						
	Katsayılar	se	t-ist.	p-değeri	LLCI	ULCI
Sabit	1,254	0,173	7,215	0,000	0,912	0,159
İşyeri Maneviyatı	0,587	0,050	11,684	0,000	0,488	0,685
Standardize Katsayılar						
İşyeri Maneviyatı	0,500					

Tablo 4'te işyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerindeki etkisi (a yolu) test edilmiştir. Modele göre işyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerinde (standardize olmayan beta katsayısı (b)= $0,587$; %95 CI [0,488; 0,685], $t=11,684$; $p<0,01$) istatistiksel olarak anlamlı ve doğrusal bir şekilde etkisi vardır. Bunun yanı sıra işyeri maneviyatı örgütsel özdeşleşmedeki değişimin yaklaşık %25'ini ($R^2=0,250$) açıklamaktadır.

Tablo 5: İşyeri Maneviyatı ve Örgütsel Özdeşleşmenin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: İş Tatmini						
Model Özeti						
R	R ²	MSE	F-ist.	df1	df2	p-değeri
0,587	0,345	1,350	107,29	2,000	408,000	0,000
Model Katsayıları						
	Katsayılar	se	t-ist.	p-değeri	LLCI	ULCI
Sabit	0,452	0,200	2,259	0,024	0,058	0,832
İşyeri Maneviyatı	0,708	0,063	11,242	0,000	0,584	0,832
Örgütsel Özdeşleşme	0,135	0,053	2,530	0,011	0,030	0,241
Standardize Katsayılar						
İşyeri Maneviyatı	0,520					
Örgütsel Özdeşleşme	0,117					

Tablo 5'te aracı değişken örgütsel özdeşleşme (b yolu) ile işyeri maneviyatının (c' yolu), bağımlı değişken olan iş tatmini üzerindeki etkileri birlikte yer almaktadır. Modele göre örgütsel özdeşleşmenin iş tatmini üzerinde (b=0,135; %95 CI [0,303; 0,241], t=2,53 p<0,05) anlamlı ve olumlu etkisi vardır. Benzer şekilde işyeri maneviyatı da iş tatmini üzerinde anlamlı ve pozitif (b=0,708; %95 CI [0,584, 0,832], t=11,242 p<0,01) etkiye sahiptir. İşyeri maneviyatı ve örgütsel özdeşleşme iş tatminirdeki değişimin yaklaşık %35'ini (R²=0,345) açıklamaktadır.

Tablo 6: Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etkiler

X'in Y Üzerindeki Toplam Etkisi						
Etki	se	t-ist.	p-değeri	LLCI	ULCI	c_cs
0,787	0,549	14,350	0,000	0,680	0,895	0,578
X'in Y Üzerindeki Doğrudan Etkisi						
Etki	se	t-ist.	p-değeri	LLCI	ULCI	c'_cs
0,708	0,063	11,242	0,000	0,584	0,832	0,520
X'in Y Üzerindeki Dolaylı (Aracı) Etkisi						
Etki	Bootse	BootLLCI	BootULCI			
0,797	0,037	0,010	0,154			
X'in Y Üzerindeki Tam Standardize Dolaylı Etkisi						
Etki	Bootse	BootLLCI	BootULCI			
0,058	0,027	0,007	0,113			

Tablo 6'da bağımsız değişken olan işyeri maneviyatının (X) bağımlı değişken iş tatmini (Y) üzerinde toplam, doğrudan ve dolaylı etkileri görülmektedir. Bootstrap analizi sonucunda elde edilen %95 güven aralığındaki BCA CI (bias corrected and accelerated bootstrap confidence interval) değerleri, aracılık ilişkisinin (dolaylı etki, a·b) anlamlılığını değerlendirmek için kullanılmaktadır. Dolaylı etkiyi temsil eden (a·b) değerinin alt ve üst güven aralığının sıfır (0) değerini içermemesi halinde, dolaylı etkinin anlamlı olduğu ve aracılık etkisinin mevcut

bulunduğu sonucuna varılır (Gürbüz, 2019). Bu doğrultuda yürütülen analiz, işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık ettiği sonucunu göstermiştir ($b=0,079$; %95 BCA CI $[0,010; 0,154]$). Ayrıca, Tablo 6'nın son bölümünde yer alan tam standardize etki büyüklükleri incelendiğinde, bu etki büyüklüklerine ait güven aralıklarının 0 (sıfır) değerini içermediği için anlamlı kabul edildiği görülmektedir. K^2 değeri 0,01'e yakınsa düşük, 0,09'a yakınsa orta ve 0,25'e yakınsa yüksek düzeyde etki olarak yorumlanmaktadır (Gürbüz, 2019).

Tablo 6' da belirtilen değerlere göre, X'in Y üzerindeki tam standardize etkisi şu şekilde hesaplanmıştır: Tam standardize etki büyüklüğü=0,058 ve $(0,058)^2=0,003$ olarak elde edilmiştir. Bu sonuca ($K^2=0,003$) bakıldığında, test edilen modeldeki aracılık etkisinin düşük düzeye yakın olduğu söylenebilir. Elde edilen analiz sonuçları doğrultusunda hipotezlerini tamamı (H1, H2, H3, H4) desteklenmiştir.

Sonuç

Bu araştırma işyeri maneviyatı, örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini ile ilgili kuramlar bir araya getirilmiştir. Çalışmada işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık etkisi test edilmiştir.

Kuramsal model, Hayes'in önerdiği Model 4 kapsamında Bootstrap yöntemi ile analiz edilmiştir. Veriler Manavgat destinasyonunda faaliyet gösteren 53 beş yıldızlı otelin 411 çalışanından elde edilmiştir. Araştırma ilgili değişkenleri turizm sektöründe birlikte analiz eden ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

Bu araştırma işyeri maneviyatının bireysel ve örgütsel sonuçlar üzerindeki etkilerine ilişkin ampirik çalışmaların önemli olduğu (Giacalone & Jurkiewicz, 2003) ve işyeri maneviyatının yeterince incelenmediği önerisi temel alınarak şekillendirilmiştir (Duchon & Plowman, 2005). Turizm sektöründe işyeri maneviyatı ve örgütsel özdeşleşmenin iş tatminine etkisini inceleyen çalışmaların yetersiz olması ve işyeri maneviyatının genellikle turizm sektörü dışındaki alanlarda ele alınmış olması, bu araştırmanın temel dayanaklarını oluşturmaktadır.

Araştırma verileri göz önüne alındığında, işyeri maneviyatının iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etki yarattığı; bu etkinin literatürdeki diğer çalışmaların bulgularıyla uyum sağladığı görülmektedir (Aftab ve diğerleri, 2023; Binu Raj ve diğerleri, 2023; Mittal ve diğerleri, 2024). Elde edilen bulguların aksine Hafni ve diğerleri (2020) maneviyat ile iş tatmini arasında bir ilişki olmadığını ifade etmişlerdir.

İşyeri maneviyatının örgütsel özdeşleşme üzerinde olumlu ve anlamlı etkisi literatürde benzer çalışmalarla aynı doğrultudadır ve önceki çalışmaları (Jannah & Santoso, 2017; Muavia ve diğerleri, 2023) desteklemektedir. Araştırmacılar örgütsel özdeşleşmenin iş tatminini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve olumlu bir etki yarattığını bulgulamışlardır (Mete ve diğerleri, 2016). Çalışmada elde edilen sonuç literatürle aynı doğrultudadır.

Araştırma bulguları, işyeri maneviyatının iş tatmini üzerindeki etkisinin sadece doğrudan olmadığını, örgütsel özdeşleşme yoluyla dolaylı olarak da ortaya çıktığını göstermektedir. Bu çerçevede, örgütsel özdeşleşme, bu ilişkinin oluşumunda önemli ve anlamlı bir aracı rol oynamaktadır.

Örgütsel özdeşleşme işyeri maneviyatı ve iş tatmini arasında bir köprü görevi görmektedir. Özdeşleşme aynı zamanda iş tatminini de artırmaktadır. Genel olarak otel çalışanları açısından işyeri maneviyatının varlığı özdeşleşmeyi ve iş tatminini artırmaktadır. Bu durum, otel

işletmelerinde çalışanların performans ve verimliliğini artırarak işletmelere birçok avantaj sağlayabilir.

Çalışmanın bulguları, özdeşleşmenin maneviyatı şekillendirmede olumlu rolünü doğrulamaktadır. Maneviyat, çalışanların yaşamdaki temel amaçlarını gerçekleştirebilecekleri, meslektaşları ve diğer iş arkadaşlarıyla sağlam bir bağ geliştirebilecekleri ve temel inançlarını kurumsal değerleriyle uyumlu hale getirebilecekleri bir ortam sağlamaktadır.

Turizm sektöründeki yöneticiler ve karar vericiler ekonomik çalkantılar ve endüstriyel krizler nedeniyle büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum çalışanları demoralize ederek iş tatminlerinin düşmesine neden olmaktadır. Bu nedenle otel işletmesi yöneticileri çalışanların işyeri maneviyatının olumlu yönlerini anlamaları için eğitimler düzenleyebilir.

Manevi bir iş yeri, çalışanların kuruluşla özdeşleşmesini artırır, bu nedenle yöneticiler çalışanları zihinlerinde kuruluşun olumlu bir imajını oluşturmaya teşvik etmelidir (Zhao ve diğerleri, 2019). Örgütsel özdeşleşme düzeylerini yükseltmek adına, örgütlerde sosyalleşme ve güven ortamının yanı sıra ahenk, uyum ve birliktelik değerlerine özel önem verilmelidir. Ayrıca, kişi-iş ve kişi-örgüt uyumunun sağlanması da bu sürecin kritik bir parçasını oluşturur. Tüm bu uygulamalar ve ilişkiler, çalışanların bağlı oldukları işletme ile özdeşleşmesini kolaylaştırmakta; böylelikle iş tatmini algılarının da yükselmesine katkı sağlamaktadır (Kürü ve Kitapçı, 2023).

Araştırma, yalnızca Manavgat destinasyonunda faaliyet gösteren otel işletmelerinin çalışanlarıyla sınırlı tutulmuştur; bu durum bulguların genellenebilirliğini sınırlandıran bağlamsal bir kısıtlama oluşturmaktadır. Bununla birlikte, veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anketler, katılımcıların soruları ne ölçüde doğru ve samimi yanıtladıklarına bağlı olduğundan, sosyal beğenilirlilik yanlılığı gibi durumlar sonuçları etkileyebilir. Bunun yanı sıra, yapılandırılmış sorular kullanıldığı için katılımcıların duygu ve düşüncelerini derinlemesine ifade etme imkânı sınırlı kalmıştır. Ayrıca, anketlerin uygulandığı dönemsel koşullar (Örneğin mevsimsellik veya iş yoğunluğu) da katılımcı yanıtlarını etkileyebilecek diğer sınırlayıcı faktörler arasındadır.

Gelecekteki çalışmalar, işyeri maneviyatının çalışanların olumlu niyet ve davranışlarını nasıl artırabileceğine dair anlayışı derinleştirmek için farklı destinasyon ve kültürlerde yapılabilir. Bu tür araştırmalar, farklı coğrafi ve kültürel bağlamlarda işyeri maneviyatının iş süreçleri ve çalışan tutumları üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ortaya koyarak, alanın evrensel ve yerel dinamiklerini daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte, gelecekte işyeri maneviyatının işyerindeki olumsuz ve antisosyal davranışlar üzerindeki etkisi de araştırılabilir. Bu doğrultuda, işyeri maneviyatının olumsuz tutumları ve davranışları nasıl azaltılabileceği veya önleyebileceği konusunda detaylı analizler yapılabilir; ayrıca, işyeri maneviyatının bu tür davranışların ortaya çıkışındaki rolü ve sınırları incelenebilir. Böylece, örgütlerde hem pozitif hem de negatif davranışların yönetiminde işyeri maneviyatının işlevi daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Aboobaker, N., Edward, M., & KA, Z. (2019). Workplace spirituality, employee wellbeing and intention to stay: A multi-group analysis of teachers' career choice. *International Journal of Educational Management*, 33(1), 28–44. <https://doi.org/10.1108/IJEM-02-2018-0049>
- Adams, J. S. (1963). Towards an understanding of inequity. *The journal of abnormal and social psychology*, 67(5), 422. <https://doi.org/10.1037/h0040968>
- Aftab, J., Sarwar, H., Kiran, A., Qureshi, M. I., Ishaq, M. I., Ambreen, S., & Kayani, A. J. (2023). Ethical leadership, workplace spirituality, and job satisfaction: moderating role of self-efficacy. *International Journal of Emerging Markets*, 18(12), 5880–5899. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-07-2021-1121>
- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological bulletin*, 103(3), 411–423. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>
- Ashforth, B. E., Harrison, S. H., & Corley, K. G. (2008). Identification in organizations: An examination of four fundamental questions. *Journal of management*, 34(3), 325–374. <https://doi.org/10.1177/0149206308316059>
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of management review*, 14(1), 20–39. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4278999>
- Ashmos, D. P., & Duchon, D. (2000). Spirituality at work: A conceptualization and measure. *Journal of management inquiry*, 9(2), 134–145. <https://doi.org/10.1177/105649260092008>
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327>
- Belwalkar, S., Vohra, V., & Pandey, A. (2018). The relationship between workplace spirituality, job satisfaction and organizational citizenship behaviors—an empirical study. *Social Responsibility Journal*, 14(2), 410–430. <https://doi.org/10.1108/SRJ-05-2016-0096>
- Binu Raj, A., Ambreesh, P., Tripathi, N. N., & Ambreesh Kumar, A. (2023). Workplace spirituality and job satisfaction among teachers: influence of well-being and spiritual leadership. *International Journal of Educational Management*, 37(6/7), 1303–1322. <https://doi.org/10.1108/IJEM-03-2023-0110>
- Blau, P. (2017). Exchange and power in social life. New York: Routledge.
- Çiçek, B., & Kaynak, İ. (2024). İşyerinde mutluluğun anahtarı: Etik iklim ve işyeri maneviyatı. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 57–75. <https://doi.org/10.29228/ideas.64303>
- Doğan, S., & Bekiş, T. (2022). İş Yeri Maneviyatının İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 533–547. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1034320>
- Duchon, D., & Plowman, D. A. (2005). Nurturing the spirit at work: Impact on work unit performance. *The leadership quarterly*, 16(5), 807–833. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2005.07.008>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (2006). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Fry, L. W. (2003). Toward a theory of spiritual leadership. *The Leadership Quarterly*, 14(6), 693–727. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2003.09.001>
- Gautam, T., Van Dick, R., & Wagner, U. (2004). Organizational identification and organizational commitment: Distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of social psychology*, 7(3), 301–315. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2004.00150.x>
- Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2003). Toward a Science of Workplace Spirituality. İçinde R. A. Giacalone & C. L. Jurkiewicz (Ed.), *Handbook of workplace spirituality and organizational performance* (ss. 3–28). Me Sharpe.
- Göksel, A., & Ekmekçioğlu, E. B. (2016). Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Özdeşleşme İle İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Rolü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 721–747. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/286726>

- Gürbüz, S., & Bayık, M. E. (2018). Aracılık modellerinin analizinde modern yaklaşım: Baron ve Kenny yöntemi artık terk edilmeli mi? 6. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, 2-3 Kasım 2018, 30–45.
- Hafni, L., Budiyo, B., Suhermin, S., Chandra, T., & Priyono, P. (2020). The role of workplace spirituality in improving job satisfaction and lecturer performance. *Talent Development and Excellence*, 12(3s), 1262–1282.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2010). Multivariate data analysis. İçinde *Journal of Abnormal Psychology* (7th editio). Prentice Hall.
- Hartwick, J. M. M., & Kang, S. J. (2013). Spiritual practices as a means of coping with and ameliorating stress to reduce teacher attrition. *Journal of Research on Christian Education*, 22(2), 165–188. <https://doi.org/10.1080/10656219.2013.808979>
- Hayes, A. F., & Rockwood, N. J. (2017). Regression-based statistical mediation and moderation analysis in clinical research: Observations, recommendations, and implementation. *Behaviour research and therapy*, 98, 39–57. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2016.11.001>
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Janhsen, A., Golla, H., Mantell, P., & Woopen, C. (2021). Transforming spirituality through aging: coping and distress in the search for meaning in very old age. *Journal of Religion, Spirituality & Aging*, 33(1), 38–53. <https://doi.org/10.1080/15528030.2019.1676362>
- Jannah, S. M., & Santoso, C. B. (2017). The impact of workplace spirituality on organizational citizenship behavior: the roles of organizational identification and perceived organizational supports. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, 3(2), 13–20. <https://doi.org/10.25275/apjabssv3i2bus2>
- Judge, T. A., Locke, E. A., Durham, C. C., & Kluger, A. N. (1998). Dispositional effects on job and life satisfaction: the role of core evaluations. *Journal of applied psychology*, 83(1), 17. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.1.17>
- Karabey, C. N., & İşcan, Ö. F. (2007). Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel İmaj Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi: Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 231–241. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/30162>
- Karalar, S. (2015). Ödül yönetiminin örgütsel özdeşleşme ile işgücü atikliği üzerine etkisi ve bir araştırma. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Kürü, S. A., & Kitapçı, H. (2023). Örgütsel özdeşleşme ve iş tatmini arasındaki ilişki: türkiye örneklemleri ile yapılan çalışmalar üzerinden bir meta-analiz çalışması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 230–266. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.733917>
- Kuzulugil, Ş. (2012). Kamu hastaneleri çalışanlarında iş tatminini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1), 129–141. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/98199>
- Liu, S., Ye, L., & Guo, M. (2016). High-performance work systems and job satisfaction: mediation role of organizational identification. 2016 International Conference on Logistics, Informatics and Service Sciences (LISS), 1–5. <https://doi.org/10.1109/LISS.2016.7854378>
- Liu, Y., Aunguroch, Y., & Yunibhand, J. (2016). Job satisfaction in nursing: a concept analysis study. *International Nursing Review*, 63(1), 84–91. <https://doi.org/10.1111/inr.12215>
- Loi, R., Chan, K. W., & Lam, L. W. (2014). Leader–member exchange, organizational identification, and job satisfaction: A social identity perspective. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 87(1), 42–61. <https://doi.org/10.1111/joop.12028>
- Luthans, F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695–706. <https://doi.org/10.1002/job.165>
- Luthans, F. (2011). Organizational behavior an evidence-based approach (12th ed.). McGraw-Hill Educationl.
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of organizational Behavior*, 13(2), 103–123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>

- Merdan, E. (2022). Etik liderliğin politik davranış üzerine etkisinde işyeri maneviyatının aracılık rolü. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 38–52. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA68PB74JE>
- Mete, E. S., Sökmen, A., & Biyik, Y. (2016). The relationship between organizational commitment, organizational identification, person-organization fit and job satisfaction: A research on IT employees. *International Review of Management and Business Research*, 5(3), 870–901. Erişim adresi: <https://www.irnbrjournal.com/papers/1468417366.pdf>
- Milliman, J., Czaplewski, A. J., & Ferguson, J. (2003). Workplace spirituality and employee work attitudes: An exploratory empirical assessment. *Journal of Organizational Change Management*, 16(4), 426–447. <https://doi.org/10.1108/09534810310484172>
- Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999a). A spiritual audit of corporate America: A hard look at spirituality, religion, and values in the workplace. Jossey-Bass.
- Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999b). A study of spirituality in the workplace. MIT Sloan Management Review. Erişim adresi: <https://sloanreview.mit.edu/article/a-study-of-spirituality-in-the-workplace/>
- Mittal, A., Mishra, G., & Bishnoi, S. (2024). Workplace spirituality and job satisfaction of higher education teachers in India: Examining occupational stress as a mediator. *Business Perspectives and Research*, 12(2), 296–314. <https://doi.org/10.1177/22785337221148822>
- Mousavinia, S. M. J., Ashoghi, M., & Naami, A. (2022). The relationship between ethical leadership, organizational identification and workplace spirituality with unethical pro-organizational behavior mediated by job satisfaction In the staff of Shahid Chamran University of Ahvaz. *Knowledge & Research in Applied Psychology*, 23(2), 215–225. <https://doi.org/10.30486/jsrp.2020.1902956.2488>
- Muavia, M., Hussain, G., Sahibzada, U. F., & Wan Ismail, W. K. (2023). Workplace spirituality, knowledge-hiding and the mediating role of organizational identification: evidence from Pakistan. *International Journal of Emerging Markets*, 18(11), 5359–5379. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-03-2021-0388>
- Noor, S., & Arif, S. (2011). Achieving job satisfaction via workplace spirituality: Pakistani doctors in focus. *European Journal of Social Sciences*, 19(4), 507–515.
- Pelenk, S. E., & Acaray, A. (2020). Aşırı iş yükünün iş tatminine etkisinde işyeri maneviyatının düzenleyici rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(27), 480–497. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.651135>
- Peters, K., Haslam, S. A., Ryan, M. K., & Fonseca, M. (2013). Working with subgroup identities to build organizational identification and support for organizational strategy: A test of the ASPIRe model. *Group & Organization Management*, 38(1), 128–144. <https://doi.org/10.1177/1059601112472368>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 36, 717–731. Erişim adresi: <https://link.springer.com/content/pdf/10.3758/BF03206553.pdf>
- Pulungan, M. H. S., & Martdianty, F. (2023). The effects of workplace spirituality toward public service motivation with employee well-being, organizational identification, and workforce agility as mediating variable. 7th Global Conference on Business, Management, and Entrepreneurship (GCBME 2022), 1496–1507. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-234-7_156
- Rani, S., & Rani, N. (2023). Examining the mediating role of job satisfaction in the relationship between workplace spirituality and organizational commitment: A study of Indian MSMEs. *Journal of Management Applications*, 3(2), 87–95. <https://doi.org/10.52814/PJMA.2023.3204>
- Rego, A., & Pina e Cunha, M. (2008). Workplace spirituality and organizational commitment: an empirical study. *Journal of organizational change management*, 21(1), 53–75. <https://doi.org/10.1108/09534810810847039>
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of vocational behavior*, 66(2), 358–384. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005>
- Robbins, S. P., & Judge, T. (2009). Organizational behavior. Cape Town: Pearson Education.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5–14. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.5>

- Shankar Pawar, B. (2009). Individual spirituality, workplace spirituality and work attitudes: An empirical test of direct and interaction effects. *Leadership & Organization Development Journal*, 30(8), 759–777. <https://doi.org/10.1108/01437730911003911>
- Sobacı, F. (2024). İş yeri maneviyatı ve örgütsel değişkenlerle ilişkisi: Bibliyometrik bir araştırma. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(45), 664–674. <https://doi.org/10.29228/ideas.64303>
- Sony, M., & Mekoth, N. (2019). The relationship between workplace spirituality, job satisfaction and job performance. *International Journal of Process Management and Benchmarking*, 9(1), 27–46. <https://doi.org/10.1504/IJPMB.2019.097819>
- Tajfel, H., & Turner, J. (2001). An integrative theory of intergroup conflict. İçinde M. A. Hogg & D. Abrahams (Ed.), *Intergroup relations: Essential readings* (ss.94–109). Edwards Brothers.
- Tokgöz, E., & Seymen, O. A. (2013). Örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bir devlet hastanesinde araştırma. *Öneri Dergisi*, 10(39), 61–76. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/165796>
- Tuna, M., & Yeşiltaş, M. (2014). Etik iklim, işe yabancılaşma ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: otel işletmelerinde bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 105. <https://doi.org/10.17123/atad.vol25iss110650>
- Turner, J. C., Brown, R. J., & Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European journal of social psychology*, 9(2), 187–204. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420090207>
- Turunç, Ö. (2011). Örgütsel adaletin çalışanların örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi: örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 13(1), 143–166. <https://doi.org/10.4026/1303-2860.2010.0169.x>
- Tüzün, İ. (2006). Örgütsel güven, örgütsel kimlik ve örgütsel özdeşleşme ilişkisi; uygulamalı bir çalışma. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ülbeği, İ. D., Dağtekin, H., & Yalçın, A. (2021). Algılanan Yönetici desteğinin çalışan performansına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(32), 1040–1051. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.907084>
- Van der Walt, F., & De Klerk, J. J. (2014). Workplace spirituality and job satisfaction. *International Review of Psychiatry*, 26(3), 379–389. <https://doi.org/10.3109/09540261.2014.908826>
- Zaidi, H., Ghayas, M. M., & Durrani, T. I. K. (2019). Impact of work place spirituality on job satisfaction. *RADS Journal of Business Management*, 1(1), 49–57. Erişim adresi: <https://jbm.juw.edu.pk/index.php/jbm/article/view/5/6>
- Zhao, H., Liu, W., Li, J., & Yu, X. (2019). Leader–member exchange, organizational identification, and knowledge hiding: The moderating role of relative leader–member exchange. *Journal of Organizational Behavior*, 40(7), 834–848. <https://doi.org/10.1002/job.2359>
- Zwingmann, C., Klein, C., & Büssing, A. (2011). Measuring religiosity/spirituality: Theoretical differentiations and categorization of instruments. *Religions*, 2(3), 345–357. <https://doi.org/10.3390/rel2030345>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Kahramanmaraş Depremlerinden Etkilenen İllerde Görev Yapan Gazetecilerin Afet Haberciliğine İlişkin Deneyimleri

Experiences of Journalists Working in Provinces Affected by Earthquakes on Kahramanmaraş
Disaster Reporting

Fırat ÖZDEMİR

Dr. | Dr.

Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü, Gaziantep, Türkiye
Gaziantep University, Faculty of Communication,
Department of Journalism, Gaziantep, Türkiye
fratozdemir44@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0007-1837-3621>
<https://ror.org/020vvc407>

Ferihan AYAZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc Prof.

Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Gazetecilik Bölümü, Gaziantep, Türkiye
Gaziantep University, Faculty of Communication,
Department of Journalism, Gaziantep, Türkiye
ferhanayaz@gaziantep.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3277-5188>
<https://ror.org/020vvc407>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 21.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 27.11.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Özdemir, F., & Ayaz, F. (2026). Kahramanmaraş depremlerinden etkilenen illerde görev yapan gazetecilerin afet haberciliğine ilişkin deneyimleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 188-213. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1644323>

Yazar Katkıları: %70-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 70%-30%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Experiences of journalists working in provinces affected by earthquakes on Kahramanmaraş disaster reporting^{1*}

Abstract

The mass media have an essential role to play in society before and after disasters. The main actor in these tasks, which can be listed as providing news, and information, raising awareness, and contributing to the improvement of society, is the journalist. At the same time, disasters such as earthquakes have an impact on society and inevitably on journalists who experience the disaster firsthand. The main purpose of the study is to reveal the experiences of journalists in disaster journalism in 11 provinces affected by the earthquakes, centered on Kahramanmaraş, along with the problems they experienced during and after the disaster. In the study, semi-structured interviews were conducted with 55 journalists, 5 from each province, selected from among the journalists living and working in 11 provinces affected by the Kahramanmaraş earthquakes on 6 February 2023. The data obtained after the interviews were subjected to content analysis using the "thematic analysis" technique within the framework of content analysis. The results of the study revealed that journalists were aware of the effective role of the media and that they carried out their duties responsibly in this context. Participants who stated that they had not received extensive training in disaster reporting emphasized that they had generally gained all their experience through practical experience. During and after the disaster, the inability of their families and themselves to find shelter, equipment shortages, and internet problems made it difficult for them to perform their duties. In particular, false/fake news disseminated via social media and information spread without verification due to the "need to be quick" caused various ethical issues. They also said that difficulties in accessing official sources caused errors in ethical reporting. Journalists who talked about their post-disaster experiences said that they had experienced many traumatic events, such as witnessing many deaths, working with people who had died, and dealing with the media. Journalists who reported experiencing trauma and stress disorders emphasized that they needed support in accessing treatment. It is extremely important, especially during disasters, that journalists are able to perform their duties ethically without interruption, that their needs are fully met, and that their physical and psychological health is protected. However, the inadequacy in meeting these needs has highlighted the urgent need for systemic measures in this regard. At this point, the importance of developing and disseminating an effective disaster response policy has also been emphasized by journalists.

Key words: Mass media, media, reporter, earthquake, disaster reporting

Kahramanmaraş depremlerinden etkilenen illerde görev yapan gazetecilerin afet haberciliğine ilişkin deneyimleri^{2**}

Öz

Medyanın afet öncesi ve sonrasında toplum için önemli görevleri bulunmaktadır. Haber verme, bilgi sağlama, bilgilendirme, farkındalık oluşturma ve toplumu iyileştirme süreçlerine katkı sağlama olarak sıralanabilecek bu görevlerin temel aktörü gazetecidir. Deprem gibi afetler toplumu etkilerken afetteki olayları bire bir yaşayan gazeteciyi etkilemesi de kaçınılmazdır. Çalışmanın temel amacı Kahramanmaraş merkezli depremlerin etkilediği 11 ildeki gazetecilerin afet sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunlar eşliğinde afet haberciliğine ilişkin deneyimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Çalışma doğrultusunda Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat 2023'teki depremlerin etkilediği 11 ilde yaşayan ve buralarda mesleklerini sürdüren gazeteciler arasından seçilen, her ilden 5 kişi olmak üzere toplam 55 gazeteci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen veriler içerik analizi yöntemi çerçevesinde

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Gaziantep University, with the decision dated May 2, 2024, and numbered 484712.

* This study is derived from the master's thesis completed by Firat Özdemir under the supervision of Assoc. Prof. Ferihan Ayaz (August 13, 2024; Thesis No: 892163).

² Bu çalışma için etik onay, Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 02.05.2024 tarih ve 484712 sayılı karar ile alınmıştır.

** Bu çalışma, Firat Özdemir tarafından Doç. Dr. Ferihan Ayaz danışmanlığında tamamlanan (13.08.2024; Tez No: 892163) yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

“tematik analiz” tekniği kullanılarak içerik analizine tabii tutulmuştur. Çalışmanın sonuçları gazetecilerin medyanın etkili bir role sahip olduğunun bilincinde olduklarını, bu bağlamda görevlerinin sorumluluğunu taşıdıklarını ortaya koymuştur. Afet haberciliği alanında ağırlıklı olarak eğitim almadıklarını ifade eden katılımcılar tüm deneyimlerini genellikle yaşayarak edindiklerine vurgu yapmışlardır. Afet sırasında ve sonrasında ailelerinin ve kendilerinin barınacak yer bulamamaları, ekipman eksiklikleri ve internet sorunları görevlerini yapmalarını zorlaştırmıştır. Özellikle sosyal medyadan ulaştırılan yalan/sahte haberler, “hızlı olma” kaygısıyla teyit edilmeden yayılan bilgiler etik bağlamda çeşitli sorunlara neden olmuştur. Ayrıca resmi kaynaklara erişimde zorlanmalarının da etik bir şekilde haber vermeleri noktasında sorunlara neden olduğunu ifade etmişlerdir. Afet sonrası deneyimlerini aktaran gazeteciler, birçok ölüm olayına tanıklık etme, arama kurtarma ekipleriyle beraber çalışma, kendi yakınlarını kaybetme gibi pek çok travmatik olay yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Travma ve stres bozukluğu yaşadıklarını ifade eden gazeteciler tedaviye erişim konusunda da desteğe ihtiyaç duyduklarını vurgulamıştır. Gazetecilerin görevlerini aksatmadan, etik bir şekilde yerine getirebilmeleri, ihtiyaçlarının tam anlamıyla karşılanması, fiziksel ve psikolojik sağlıklarını korumaları özellikle afet dönemlerinde son derece önemlidir. Ancak bu ihtiyaçların karşılanması noktasındaki yetersizlikler, bu konuda sistemsel önlemlerin acilen alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu noktada etkili bir afetle mücadele politikasının geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasının önemi gazeteciler tarafından da dile getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitle medyası, medya, muhabir, deprem, afet haberciliği

Giriş

Afet, kitleleri etkileyen, fiziksel, ekonomik, sosyal kayıplar ortaya koyan, normal yaşantıyı sekteye uğratan beklenmedik olaylardır (AFAD, 2014, s.5). Etkilediği alan ve kapsamı açısından en fazla can, mal kaybı, hasar oluşturan afet türü ise depremdir (AFAD, 2014, s.15). Afet sırasında medya haber iletme ve bilgilendirme görevlerini gazeteciler aracılığıyla yerine getirmekte, deprem gibi doğal afetler halkla birlikte gazetecileri de derinden etkilemektedir.

Hem gazetecinin kendi psikolojisini yönetmesi hem de halka doğru ve güvenilir bilgiler vererek kamu erki ile toplum arasında köprü vazifesi görebilmesi için gazetecinin yaşadıklarının iyi anlaşılmasına ve afet haberciliğinin layıkıyla uygulanması için zemin hazırlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır (Zincir ve Yazıcı, 2013; Crowe, 2011; Ernur, 2024). Gazetecinin yaşadıklarının iyi anlaşılması onun stres, travma, psikolojik sorunlarına ilişkin farkındalığın geliştirilmesi ve bu yönde destek politikalarının geliştirilmesini sağlayacak ve zor koşullarda haber vermeye çalışan gazetecilerin sağlıklarını koruyarak toplum sağlığına da katkı da bulunacaktır (Ernur, 2024). Afet haberciliğinin doğru bir şekilde uygulanması ise etik ilkelerin gözetilmesi ve bu konudaki eğitim ve özdenetim çalışmalarının artırılmasıyla mümkün hale gelecektir (Usta ve Yükseler, 2021; Bolat, 2023).

“Kriz haberciliği”, “travma gazeteciliği”, “afet haberciliği”, “risk haberciliği” gibi çeşitli başlıklarla adlandırılan bu gazetecilik türünün özellikle sosyal medyanın da etkisiyle hız ve etkileşim olanaklarının da artmasıyla farklı bir dinamiğe dönüştüğü gözlenmektedir (Ernur, 2024; Sarma, 2021; Ergin Çağatay, 2024). Özellikle sosyal medyanın dezenformasyona açık karakteri dolayısıyla söz konusu habercilik türü riskli bir durum arz etmektedir (Crowe, 2011). Bu durumları yaşayan gazetecilerin kendi sorunlarıyla nasıl başa çıktığının ya da çıkamadığının belirlenmesi ve afet haberciliğinin uygulama örneklerinin gazetecilerin deneyimleri bağlamında ortaya konulması çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

6-7 Şubat 2023 depremleri, Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Malatya, Gaziantep, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana, Kilis, Elâzığ ve Osmaniye’de yaşayan ve çalışan gazetecileri yakından etkilemiştir. Söz konusu deprem geniş kapsamlı bir hasar bırakmış ve gazetecilerin ve toplumun unutmayacakları izler bırakmıştır. Deprem sırasında ve sonrasında yaşanan sorunlar kamuoyunda tartışılmış, eleştirilere konu edilmiş ve çözüm önerileri dile getirilmiştir

(Ata, 2023; Budak; 2023; Maden, 2023). Çözüme gidiş noktasında ilk olarak sorunu anlamak, dolayısıyla gazetecilerin gözünden konuya dair bilgi sahibi olmak faydalı olacaktır.

Çalışmada depremi yaşayan 11 ilde gazetecilik yapan her ilden 5'er olmak üzere toplam 55 gazeteciyle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak bu gazetecilerin afet sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunlar ve afet haberciliğine ilişkin deneyimlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu bağlamda gazetecilere alanyazındaki çalışmalardan hareketle oluşturulmuş 9 tema ekseninde sorular sorulmuştur. Gazetecilerin medyanın işlevine yönelik düşünceleri, medyanın gündem belirleme gücü hakkındaki düşünceleri, Türkiye'deki deprem gerçeğine ilişkin algıları/deprem hazırlıkları, afet bölgesindeki gazetecilerin afete hazırlığı, afet haberciliği eğitimine dair değerlendirmeleri, afet dönemlerinde etik ilkelerin uygulanma çabası, deprem anındaki ilk tepkileri, deprem sonrası yaşadıkları/dayanıklılık hikayeleri ve afet sonrası travma ve ruhsal durumları belirlenen ana temalardır. Söz konusu temalar gazetecilerin medyaya/ çalıştıkları sektöre dair bilinç düzeyini anlama, afete hazırlık durumlarına ilişkin veriler elde etme, afet eğitimine ilişkin değerlendirmelerini öğrenme, etik ilkelere ilişkin yaklaşımlarını anlama ve son olarak deprem sırası ve sonrasındaki psikolojik sorunlarını ve dayanıklılık hikayelerini öğrenmeyi amaçlamaktadır. Çalışmaya dair bulgular, gazetecilerin bire bir deneyimlerini yansıtmaları ve alandaki sorunları ortaya koyması bakımından önemlidir.

1. Türkiye'de Deprem Gerçeği ve Maraş Depremleri

AFAD, depremi doğa kaynaklı afet olarak nitelendirmektedir (AFAD, 2014, s.15). Yılmaz (2003, s.10) doğal afetlerin afet türleri içerisinde en sık karşılaşılan afet türü olduğunu vurgulamaktadır. Şahin ve Sipahioğlu (2002, s.5) doğal afetin toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel etkinliklerini kötü yönde etkileyen, önemli ölçüde mal ve can kaybına neden olan, ağırlıklı olarak veya bütünüyle doğa kaynaklı bir olay olduğunu vurgulamaktadır. AFAD (2012) doğal afetleri jeolojik ve meteorolojik kökenli olarak değerlendirmektedir. Jeolojik kökenli afetler; depremler, volkan patlamaları, heyelanlar, kaya düşmeleri, zemin oturması, çökme, meteorolojik kökenli afetler de fırtına, tayfun, kasırga, çığ, kuraklık, su baskınlarıdır.

Tablo 1'de 1990 ile 2017 yılları arasındaki doğal afetlerin türü, meydana geldiği il ve bölgesi, tarihi, can kaybı ve yaralanma sayıları verilmektedir.

Tablo 1. Türkiye'de 1990-2017 Yılları Arasında Meydana Gelen Önemli Doğal Afetler

Olay Türü	İl/Bölge	Tarih	Can Kaybı	Yaralanma
Deprem	Erzincan	1992	653	3.850
Deprem	Afyon	1995	94	240
Deprem	İzmir	1995	0	6
Deprem	Adana	1998	145	1.600
Deprem	İzmir	1999	17.480	43.953
Deprem	Düzce	1999	763	4.948
Deprem	Afyon	2002	42	327
Deprem	Bingöl	2003	177	520
Deprem	Van	2011	644	1966

Kaynak: AFAD, 2018, s.13

Tablo 1'e göre 1990-2017 arasında depremlerde 19 bin 998 kişi hayatını kaybetmiş, 57 bin 410 kişi yaralanmıştır. Bu veriler depremin hasarının büyüklüğünü ortaya koyması anlamında dikkat çekicidir. 2023 yılı şubat ayında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremler, depremin Türkiye'nin daima gündeminde olan bir doğal afet olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Kahramanmaraş depremlerinin ardından Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanan SBB Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu'na göre (2023, s.17) 1900'den günümüze büyüklüğü 7'nin üzerinde 20 deprem olmuştur. Bu durum Türkiye'yi depremlerden zarar gören ülkeler sıralamasında en üst sıralara çıkarmıştır. Türkiye'de 1900-2023 yılları arasında can kaybına veya hasara neden olan 269 deprem oluşmuştur. Can kaybı ve ağır hasar bakımından en büyük depremlere bakıldığında ilk sırada 2023 Kahramanmaraş depremlerinin yer aldığı, bu depremleri 1939 Erzincan, 1999 Marmara depremlerinin takip ettiği görülmüştür.

Tablo 2. EM-DAT, Türkiye'de 1900 ile Ağustos 2023 arasında en fazla can kaybına neden olan depremler sıralaması

Tarih	Yer	Büyükölük	Can Kaybı
6 Şubat 2023	Kahramanmaraş	7.8 & 7.5	50.783
26 Aralık 1939	Erzincan	7.8	32.700
17 Ağustos 1999	Kocaeli/Marmara	7.6	17.118
24 Kasım 1976	Van/Çaldıran	7.0	5.000
26 Kasım 1943	Samsun/Lâdik	7.5	4.020

Kaynak: The Deadliest Earthquakes in Turkey (1900-August 2023)

Tablo 2'ye göre depremlerde en fazla can kaybı Kahramanmaraş depremlerinde olmuş, ölüm sayısı resmi rakamlara göre 50 bin 783'e ulaşmıştır. Bu depremi 26 Aralık 1939 tarihli ve 32 bin 700 can kaybıyla Erzincan depremi, 17 Ağustos 1999, Kocaeli depremi izlemiştir. Sadece 5 depremde 109 bin 621 kişi hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de afete bağlı ölümlerin yüzde 60'ını deprem sebepli ölümler oluşturmaktadır (EM-DAT, 2023, s.1).

Can kaybı, yaralanma ve hasar açısından depremin çok yönlü etkileri bulunmaktadır. Altun (2018, ss.2-3) doğal afetlerin hasarlarının insan kaynaklı afetlere göre daha büyük olduğunu belirtmektedir. Aktaş'a göre (2019, s.19) depremler can kaybıyla birlikte, mesken, iş yeri, köprü, menfez, iletişim altyapısı gibi pek çok zararı yaşatmaktadır. Ruhsal düzeyi bozmakta, fakirliğe ve salgın hastalıklara yol açmaktadır.

SBB Deprem Sonrası Değerlendirme Raporu'na göre (2023, s.6) 2022 itibarıyla deprem bölgesinden etkilenen 11 ilin toplam nüfusu Türkiye nüfusunun yüzde 16,4'üdür. Depremlerin yaşandığı bölgede 3 milyon 29 bin 422 hane halkı yer almakta, ortalama hane halkı büyüklüğü 3,5 kişidir. Türkiye'nin ortalama hane halkı büyüklüğünün aynı dönemde 3,2 kişi olduğu bilgisi baz alındığında deprem bölgesindeki illerin hane büyüklüğü ülke ortalamasını aşmaktadır. Konut stokunun yüzde 14,05'lik bölümü deprem bölgesindedir. Kahramanmaraş depremlerinin bölgedeki yapı stokunda oluşturduğu yıkım büyüktür. Rapora göre (2023, s.26) 11 ilde, 1 milyon 712 bin 182 binada hasar tespit yapılmış, depremde 35 bin 355 bina yıkılmıştır. 17 bin 491 binanın acil yıkılması gereken bina olduğu, 179 bin 786 binanın ağır hasarlı, 40 bin 228 binanın orta hasarlı, 431 bin 421 binanın az hasarlı olduğu belirlenmiştir. Depremin yıktığı ya da büyük hasar oluşturduğu yapıların arasında tarihi, kültürel yapılar, okullar, idari birimler, hastaneler, oteller de yer almaktadır.

Yukarıda aktarılan bilgiler Kahramanmaraş merkezli depremlerin boyutunu gözler önüne sermektedir. Kaynak ve raporlara göre ölüm sayısı değişmekte olup resmi kurumların raporlarına göre 50 binden fazla kişi hayatını kaybetmiş, yarım milyondan fazla binada hasar oluşmuş, 14 milyon civarında kişi etkilenmiştir.

Depremle ilgili gerçekler Türkiye’de afet haberciliğinin rolünün ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda alanyazın “afet haberciliği ve medyanın rolü”, “kriz ve doğal afet döneminde gazetecilik mesleği” başlıkları çerçevesinde detaylandırılmış ve çalışmanın önemini ortaya koyabilmek adına bir zemin hazırlanmıştır.

1.1. Afet Haberciliği ve Medyanın Rolü

Afet haberciliği yaşanmış, hali hazırda gerçekleşen, gelecekte yaşanabilecek doğal ve insan kaynaklı felaketlerle ilgili haber, bilgilerin toplanarak kamuoyuna sunulması sürecidir (Houston ve diğerleri, 2019, s.592). Afet zamanlarında topluma en doğru bilgileri zamanında ulaştırmak, politikacıların ve kamu çalışanlarının afet çalışmaları hakkında topluma bilgi sunmak, afetten etkilenenlerin sorunlarını hem kamu erki hem de toplumun tamamıyla paylaşmak, afet sonrasında oluşabilecek salgınlar ve tehlikelere ilişkin toplumu hazırlığa teşvik etmek ve hazırlıkları takip etmek, afetten olumsuz etkilenenlerin ihtiyaçlarını arama kurtarma ekiplerine iletmek gibi sorumluluklar söz konusu haberciliğin sorumluluklarıdır (Sreedharan ve diğerleri, 2019, s.36). Afet dönemlerinin bilgiye en fazla ihtiyaç duyulan dönemlerden olduğunu belirten Kütükoğlu, (2021, s.213) bilgilerin resmî kurumlarca edinilmesi, gazetecilerin yetkililer, afetzedeler ve kamuoyu arasında bir köprü vazifesi görmesi gerektiğini söylemektedir. Afet haberciliğinin doğru uygulanması, kamuoyunu bilgilendirme ve sürecin yönetilmesinde son derece önemlidir. Bu sorumluluğu yerine getirirken medyanın, çalışanlarını doğru yönlendirmesi önemlidir (Bolat, 2023, s.1087).

Afet dönemlerinde yazılı ve görsel basının etkin rolü bulunmakta, medya sayesinde güvenilir bilgiye erişim sağlamak söz konusu olabilmektedir. Ayrıca doğru bilgi veren bir basının olması insanların güvende kalması için gereklidir (Dursun, 2024, s.306). Özellikle afet dönemlerinde toplumun doğru bir şekilde bilgilendirilmesinde medyanın önemli sorumluluğu bulunmaktadır (Budak, 2023, s.1087).

Haber kuruluşları ve gazeteciler, afetlerle ilgili uyarıda bulunmak, bilinçlendirmek, iyileştirme çalışmalarına yardımcı olmak gibi görevleri üstlenmektedir (Houston ve diğerleri, 2019, s.591). En temelde afet öncesinde uyarıda bulunarak, afeti yaratacak nedenleri, afetin ne olduğunu açıklamak önemlidir. Bilgi kirliliğinden uzaklaşmak için konuyla ilgili farklı kaynaklardan bilgi teyidinin yapılması son derece önemlidir (Kütükoğlu, 2021, s.222; Boztepe Taşkıran, 2023, ss.361-362).

Medya afetzedelerden bilgi temin ederek, onlara bilgi aktaran, güvenilir bilgileri zamanında sunarak zararları önleyen, insanları bir araya getiren, endişeleri paylaşmalarını, yardımlaşmalarını sağlayan bir kanal yaratmaktadır (Yalçın, 2023, s. 189-190). Afet sırasında iletişimin temel işlevi bilgilendirmek, ikna etmek ve rasyonel risk anlayışı oluşturarak olası ağır sonuçları hafifletmektir (Budak, 2023, ss.1089-1090). Medyanın sunduğu iletişim sayesinde afet farkındalığı arttırılmakta, bağışlar organize edilmekte, afet yerleri, hastaneler ve tahliye yollarına dair konum bilgileri sağlanabilmektedir. Afet olağan dışı bir durum olduğundan dolayı bu süreçte yapılacak haberciliğin hassas bir biçimde yerine getirilmesi gerekmektedir. Haberlerin zamanında aktarılması, tarafsız, güvenilir, açık ve doğru olmaları önem arz etmektedir (Dill ve Wu, 2009). Afetin kontrol altına alınması ve etkilerinin azaltılmasında önemi bulunan medyanın topluma sunduğu içeriklerin, kolay ve anlaşılabilir olması gerekmektedir (Soydan ve Alpaslan, 2014, s.59). Yalçın, (2023, s.190) medyanın iyileştirme çalışmalarına katkı sağladığını, idari ve siyasi karar alıcıların üzerinde tesir bıraktığını, travma gibi sosyal sorunların iyileşmesinde fayda gösterdiğini bildirmektedir.

Medyanın insanların birbirleriyle iletişime geçmesinin sağlanması, bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, toplumun düzeninin korunması, afetlerin zararının en aza indirilmesi ve kaos ortamını oluşmasının engellenmesi gibi katkılarının olduğuna değinen Tekin ve Yazgan (2018, ss.372-373) bu katkıların oluşması için yapılması gerekenleri bildirmiştir:

- Afetlerle ilgili bilgilendirici kamu spotları hazırlanarak toplum bilinçlendirilmelidir.
- Panik yaratacak haberlerden kaçınarak, sağduyu oluşturan haberler sunulmalıdır.
- Kurum ve kuruluşların afetin ardından yapılması gerekenlerle ilgili duyuruları kamuoyuna aktarılmalıdır.

Afet haberciliğinin merkezinde toplumu bilinçlendirmek, haber vermek, yardım etmek, uyarılarda bulunmak, kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkilere yönelik bilgilendirme, teşvik ve öneri hizmetlerinde bulunmak gibi pek çok fayda sağlayıcı işlev bulunmaktadır. Bunu yanında uygulamada gazetecilik pratiğinin kriz dönemlerinde nelerden beslendiğini anlamak da karşılaşılan sorunları analiz etmek bakımından önemlidir.

1.2. Kriz ve Doğal Afet Döneminde Gazetecilik Mesleği

Kriz, beklenmeyen, aniden gelişen, olağan dışı olaylardır. Bulunduğu çevreyi genellikle olumsuz etkilemekte ve istemsiz gerçekleşmektedir (Diyaroğlu, 2011, s.4). Gerilim ve tehdit anları kriz haberciliğinin konusudur ve kriz haberciliği sıradan dönemlere göre daha fazla nitelik gerektirmektedir. Kriz dönemleri, savaş, doğal afetler, büyük kazalar, salgınlar, patlamalar, saldırılar, siyasi-teknolojik gelişmeler, ekonomik sorunlar gibi büyük ölçüdeki insanı etkileyen dönemlerdir (Coşkun, 2020, ss.278-279). Afetlerin kendilerine özgü farklılıkları bulunmakta, afet haberciliğinin alt dallarının içerisinde deprem haberciliğinin bulunması gerekmektedir. Gazeteci kriz dönemlerinde önemli ölçüde içerik üretmekte, kamuoyuna aktarmakta, krizlerle ilgili ilk anlara tanık olmaktadır. Gazetecinin sahada olması ve sahada haber toplama işini doğru ve güvenilir şekilde yapması son derece önemlidir (Maden, 2023, s.413).

Gazetecilerin sağlıklı şekilde afet haberciliğini sürdürmesinde çeşitli engeller bulunmaktadır. İnsan ve ekipman kısıtlılığı, enerji, iletişim kesintileri, hastalığa yakalanma, gıda temini gibi sorunlar ilk aşamada değerlendirilmektedir (Puente ve diğerleri, 2013, s.1898). Afet sonucu oluşabilecek zararın aza indirilmesi ve müdahalede bulunma konularında gazeteciler eğitim almalıdır (Kadioğlu ve Özdamar, 2008, s.12). Gazetecinin afet bölgesine nasıl gideceği, gitmeden önce hangi hazırlıkları yapması gerektiği, hangi ekipmanları götürmesi gerektiği gibi soruların cevabını bilmesi ve bölgede karşılaşılabileceklerine karşı fiziki ve psikolojik dayanıklılığının olması gerekmektedir (Maden, 2023, s.411). Ancak gazetecilik yaşamında iniş ve çıkışlar, sevinçler ve üzüntüler, aniden çıkan krizler olağandır. Gazetecilik bu anlamda psikolojik rahatsızlıkları geliştirmeye yatkın bir meslektir. Travmatik olan ve şiddet içeren olayları haberleştiren gazeteciler depresyon ve 'travma sonrası stres bozukluğu' (TSSB) yaşayabilmektedir. Sorunlarını işverenleriyle paylaşmadıkları, çok azının profesyonel yardıma ulaşabildiği, alkol ve madde kullanımı, iş görmemezlik gibi süreçler yaşadıkları belirlenmiştir (Apak, 2021, s.331; Atalay, 2017, s.30). Gazeteciler tanık olmanın yanı sıra trajedinin, afetin kurbanı da olabilmektedir (Puente ve diğerleri, 2013, s. 1898). Haberleştirdikleri trajik olaylar sırasında çoğunlukla dolaylı/ikincil travmatik stres yaşamaktadır.

Doğal afetlerle ilgili haber yaparken hikâyelerin parçası konumunda bulunmaları, profesyonellikleri ile etik değerleri arasında çatışma yaşamalarına sebep olabilmektedir.

(Gönden ve Şafak, 2022, s.145). Etik yaklaşımlarını engelleyen başka bir faktör de bilgiyi ilk duyuran kanal olma adına ticari kaygıları üst sıralarda tutabilmeleri ve krizi fırsata çevirme adına etik değerleri ihmal edebilmeleridir (Demir ve Balcı, 2019, s.54).

Gazetecilerin kriz anında nasıl bir yol izleyeceğini öngörmek, krize yönelik hazırlıklar yapmayan ve ticari kaygının yoğun olduğu ortamlarda çok mümkün görünmemektedir. Gazetecinin afet sırasındaki kendi konumu, durumu, medya kurumunun yaklaşımları, etik değerler, ticari kaygılar gibi pek çok unsur kriz döneminde afet haberciliğinin dinamiklerine etki edebilmektedir.

2. Amaç ve Yöntem

Çalışmanın genel amacı Kahramanmaraş merkezli depremlerin etkilediği 11 ildeki gazetecilerin afet sırasında ve sonrasında yaşadıkları sorunlar eşliğinde afet haberciliğine ilişkin deneyimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaç sorularına yanıt aranmıştır:

- Gazetecilerin medyaya/ çalıştıkları sektöre dair bilinç düzeyi nedir?
- Afete hazırlık durumları ve farkındalıkları nedir?
- Afet eğitimine ilişkin değerlendirmelerini nelerdir?
- Etik ilkelere ilişkin yaklaşımları nasıldır?
- Deprem sırası ve sonrasındaki psikolojik sorunları ve dayanıklılık hikayelerini nasıl sunmaktadırlar?

2.1. Araştırma deseni

Çalışmadaki araştırma deseni olgu bilim (fenomenoloji)dir. Olgu bilim araştırmalarında yaşantılar ve anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bu amaçla veriyi kavramsallaştırmak için temalar oluşturulmakta ve sonuçlar betimsel analizle sunulmaktadır. Sık sık doğrudan alıntılara yer verilen bu araştırma deseninde ortaya çıkan temalar ve örüntüler çerçevesinde bulgular yorumlanmaktadır (Creswell, 2013).

2.2. Araştırma grubu

Çalışmada olasılıklı olmayan örneklem türlerinden biri olan amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örneklem, örneklemin çalışmanın amacına uygun seçildiği örneklem türüdür. Amaçlı örneklem türlerinden "maksimum çeşitlilikli örneklem" örnekleme tercih edilmiştir. Çünkü araştırmada amaç aynı durumu yaşayan ancak farklı özelliklerdeki bireylerin deneyimini ortaya koymaktır. Bu örneklem türünde problemle alakalı kendi içinde benzer, değişken ve farklı durumları içeren öğelerin bir araya toplanması söz konusudur (Grix, 2010). Örneklem seçiminde göz önünde bulundurulacak temel amaç görüşülen gazetecilerin doğrudan deprem deneyimini yaşamış olmaları ve dağılımın mümkün olduğunca depremden etkilenen 11 farklı il içinde gerçekleşmesidir. Çalışma grubu depremin yaşandığı ilde afet öncesi çalışmış, afet sonrasında da çalışmaya devam etmiştir. Katılımcılar ulusal televizyon ve gazetecileri, yerel televizyon ve gazete muhabirleri, haber ajanslarının il muhabirleri ve internet sitelerinde görev yapan gazetecilerden oluşturmaktadır. Her ilden 5'er adet olmak üzere toplam 55 gazeteci çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.3. Veri toplama süreci

Çalışma kapsamında alanyazına dayanarak oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları iletişim çalışmaları alanında uzman olan 2 kişiye gönderilmiş ve onların onayı sonrasında

netleştirilmiştir. Katılımcıların 54'ü mail yoluyla soruları cevaplamış, 1'i ise telefonla görüşülerek sek kaydı alınıp cevapları sağlanmıştır. Ek sorular kimi zaman yeniden görüşme yoluyla kimi zaman da telefon aracılığıyla sorulmuştur. Veriler 2024 Haziran-Temmuz aralığında 2 ay boyunca toplanmış, daha sonra analiz aşamasına geçilmiştir.

2.4. Verilerin analiz edilmesi

Öncelikle çalışmanın amacı doğrultusunda alanyazın çerçevesinde temalar belirlenmiş, bu temalara dayalı olarak oluşturulan görüşme soruları kullanılarak gazetecilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler sonucu elde edilen bulgular içerik analizi yöntemi çerçevesinde tematik analiz tekniği ile analiz edilmiştir. Tematik analiz nitel verilere dayanarak örüntüler (temalar) meydana getirme, bu örüntüleri anlamlandırma ve raporlama süreçlerinden oluşan nitel veri analiz etme tekniklerine verilen genel isimdir (Braun ve Clarke, 2021).

Alanyazından hareketle belirlenen alt amaç soruları doğrultusunda 9 ana tema belirlenmiştir: "Gazetecilerin medyanın işlevine yönelik düşünceleri", "medyanın gündem belirleme gücü hakkındaki düşünceleri", "Türkiye'deki deprem gerçeğine ilişkin algıları/deprem hazırlıkları", "afet bölgesindeki gazetecilerin afete hazırlığı", "afet haberciliği eğitime dair değerlendirmeleri", "afet dönemlerinde etik ilkelerin uygulanma çabası", "deprem anındaki ilk tepkileri", "deprem sonrası yaşadıkları/dayanıklılık hikayeleri" ve "afet sonrası travma ve ruhsal durumları" belirlenen ana temalardır. Söz konusu temalar "gazetecilerin medyaya/ çalıştıkları sektöre dair bilinç düzeyini anlama", "afete hazırlık durumlarına ilişkin veriler elde etme", "afet eğitime ilişkin değerlendirmelerini öğrenme", "etik ilkelere ilişkin yaklaşımlarını anlama ve son olarak deprem sırası ve sonrasındaki psikolojik sorunlarını ve dayanıklılık hikayelerini öğrenme"yi amaçlamaktadır.

2.5. Geçerlilik ve güvenilirlik

Temalar oluşturulurken geniş bir alanyazın taraması yapılmış ve temaların çalışmanın amacına uygunluğu esas alınmıştır. Görülme soruları alanında uzman iki kişinin görüşü alınarak şekillendirilmiştir. Nitel araştırmalarda veriler birbirini tekrarladığında veri doygunluğunun sağlandığı kabul edilmektedir (Mwita, 2022). Dolayısıyla veri doygunluğu sağlandığında sorular tamamlanmıştır.

2.6. Etik bağlam

Çalışma kapsamında sorulacak sorular Gaziantep Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu'nun 03.06.2024 tarihli 484712 sayılı kararı kapsamında etik kurul izni alındıktan sonra gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde önce katılımcıların demografik bilgilerine yer verilmiş, daha sonra da çalışma kapsamındaki temalara dair bulgular özetlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların demografik özellikleri

	İl	Kurum	Tecrübe	Eğitim	Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal / Çocuk sayısı
K1	Adana	AA	9 yıl	Lisans	Erkek	32	Bekar(-)
K2	Adana	Gazette Gazetesi	10 yıl	Lisans	Erkek	32	Evli (2)
K3	Adana	DHA	12 yıl	Lise	Erkek	31	Bekar (-)
K4	Adana	İLKHA	2 yıl	Ön lisans	Erkek	38	Evli (2)
K5	Adana	Koza TV	17 yıl	Ön Lisans	Kadın	39	Evli (1)
K6	Adıyaman	İHA	14 yıl	Lise	Erkek	32	Bekar (1)
K7	Adıyaman	İHA	26 yıl	Lisans	Erkek	46	Evli (2)
K8	Adıyaman	AA	16 yıl	Ön lisans	Erkek	33	Evli (2)
K9	Adıyaman	Gözde TV	2 yıl	Lise	Kadın	28	Bekar (-)
K10	Adıyaman	Günebakış Gazetesi	3 yıl	Lisans	Kadın	35	Bekar (-)
K11	Diyarbakır	NTV	28 yıl	Lise	Erkek	53	Evli (1)
K12	Diyarbakır	Güneydoğu Ekpress Gazetesi	5 yıl	Lisans	Kadın	28	Bekar (-)
K13	Diyarbakır	AA	26 yıl	Lise	Erkek	46	Bekar (2)
K14	Diyarbakır	DHA	5 yıl	Ön lisans	Erkek	27	Evli (-)
K15	Diyarbakır	İHA	5 yıl	Lisans	Erkek	32	Bekar (-)
K16	Elazığ	AA	10 yıl	Lisans	Erkek	34	Evli (1)
K17	Elazığ	Günişgi Gazetesi	19 yıl	Ön lisans	Erkek	47	Evli (2)
K18	Elazığ	Günişgi Gazetesi	11 yıl	Lise	Kadın	37	Evli (1)
K19	Elazığ	İHA	6 yıl	Lisans	Erkek	30	Bekar (-)
K20	Elazığ	Fırat Gazetesi	19 yıl	Ön lisans	Erkek	46	Evli (2)
K21	Gaziantep	DHA	12 yıl	Lisans	Erkek	38	Evli (2)
K22	Gaziantep	Gazete 27	10 yıl	Lisans	Erkek	35	Evli (1)
K23	Gaziantep	AA	15 yıl	Lisans	Erkek	37	Evli (-)
K24	Gaziantep	GRTV	15 yıl	Ön lisans	Erkek	43	Evli (3)
K25	Gaziantep	İHA	9 yıl	Lisans	Erkek	32	Evli (1)
K26	Hatay	İHA	24 yıl	Lise	Erkek	42	Evli (1)
K27	Hatay	Hatay TV	12 yıl	Lise	Erkek	53	Evli (2)
K28	Hatay	Söz Gazetesi	14 yıl	Ön lisans	Erkek	50	Evli (3)
K29	Hatay	AA	16 yıl	Lisans	Kadın	34	Evli (1)
K30	Hatay	AA	9 yıl	Ön lisans	Erkek	29	Bekar (-)
K31	Kahramanmaraş	AA	8 yıl	Lisans	Erkek	28	Evli (-)
K32	Kahramanmaraş	AA	9 yıl	Lise	Erkek	28	Bekar (-)
K33	Kahramanmaraş	Haberhanesi Gazetesi	13 yıl	Ön lisans	Erkek	35	Bekar (-)
K34	Kahramanmaraş	İHA	5 yıl	Lisans	Erkek	29	Bekar (-)
K35	Kahramanmaraş	DHA	20 yıl	Ön lisans	Erkek	43	Evli (2)
K36	Kilis	Kent Gazetesi	34 yıl	Lise	Erkek	47	Evli (3)
K37	Kilis	AA	12 yıl	Lisans	Erkek	44	Evli (2)
K38	Kilis	Kilistebugün.com	22 yıl	Ön lisans	Erkek	49	Evli (3)
K39	Kilis	Vizyon Havadis Gazetesi	24 yıl	Ortaokul	Erkek	44	Evli (-)
K40	Kilis	İHA	6 yıl	Ön lisans	Erkek	26	Bekar (-)
K41	Malatya	İHA	24 yıl	Lise	Erkek	41	Evli (2)
K42	Malatya	Net Haber Gazetesi	5 yıl	Ön lisans	Kadın	3	Bekar (-)
K43	Malatya	HaberTürk	24 yıl	Lisans	Erkek	39	Evli (-)
K44	Malatya	AA	13 yıl	Lisans	Erkek	39	Bekar (-)
K45	Malatya	Net Haber	8 yıl	Lisans	Erkek	34	Bekar (-)
K46	Osmaniye	DHA	25 yıl	Ön lisans	Erkek	44	Evli (1)
K47	Osmaniye	İHA	17 yıl	Lisans	Erkek	32	Bekar (-)
K48	Osmaniye	AA	24 yıl	Lisans	Erkek	42	Evli (2)
K49	Osmaniye	Radyo 80	29 yıl	Lisans	Erkek	47	Evli (3)
K50	Osmaniye	Akdeniz Gazetesi	24 yıl	Lise	Erkek	49	Evli (2)
K51	Şanlıurfa	İHA	12 yıl	Lisans	Erkek	32	Evli (2)
K52	Şanlıurfa	DHA	28 yıl	Ön lisans	Erkek	50	Evli (2)
K53	Şanlıurfa	AA	20 yıl	Lisans	Erkek	39	Evli (2)
K54	Şanlıurfa	GAP Haberleri	15 yıl	Lise	Erkek	40	Evli (6)
K55	Şanlıurfa	Urfanatık Gazetesi	6 yıl	Lise	Erkek	26	Bekar (-)

Katılımcılar "K" ifadesine numara eklenerek adlandırılmıştır. Katılımcıların 7s'i kadın, 48'ü ise erkektir. Kadın oranı yüzde 12,72, erkek oranı 87,28'dir. 22'si yerel gazete ve TV, 13'ü Anadolu Ajansı, 11'i İhlas Haber Ajansı, 6'sı Demirören Haber Ajansı, 2'si ulusal gazete ve TV'lerin il temsilcisi ve 1'i İlke Haber Ajansı'nda çalışmaktadır. Katılımcıların yüzde 31'i haber ajansları muhabirleri, yüzde 39,9'uyerel gazeteciler, yüzde 3,63'ü ulusal gazete ve TV muhabirleridir.

Eğitim seviyeleri değerlendirildiğinde, 24'ü lisans mezunu, 16'ü ön lisans, 14'ü lise ve 1'i ise ortaokulu mezunudur. Lisans mezunu katılımcıların 23'ü iletişim fakültesindeki herhangi bir bölümden mezun olmuştur. Hiçbiri yüksek lisans ve doktora eğitimi almamıştır. 36'sı evlidir, yaş aralıkları ise 26 ila 53 arasında değişmektedir. 31'inin çocuğu bulunmaktadır.

Katılımcıların 14'ü, 2000 ve öncesinde mesleğe başlamıştır ve bunların mesleki tecrübesi 24 yıl civarındadır. Katılımcıların mesleki tecrübeleri 2 ila 34 yıl arasında değişmektedir.

Soruların ana temaları "medyaya yönelik düşünceleri", "medyanın gündem belirleme gücü hakkında düşünceleri", "Türkiye'deki deprem gerçeği algıları ve deprem hazırlıkları", "afete hazırlıkları", "afet haberciliği eğitimine dair değerlendirmeleri", "afet dönemlerinde etik ilkelerin uygulanma çabası", "deprem anındaki ilk tepkileri", "deprem sonrası yaşadıkları ve dayanıklılık hikâyeleri", "afet sonrası travma ve ruhsal durumları" şeklindedir.

3.1. Medyanın İşlevine Yönelik Düşünceleri

Medyanın etkilerinin gazeteciler tarafından nasıl algılandığı ve kendilerini nasıl konumlandıkları önemlidir. Medyanın toplumu doğru bilgilendirme, bilgileri zamanında iletme, kanıtlanmamış bilgileri halka sunmama gibi işlevleri bulunmaktadır (Güler, 2013, s.4; Kadioğlu ve Özdamar, 2008, s.232). Söz konusu işlevler afet zamanlarında daha hayati hale gelmektedir. Alanyazında vurgulanan işlevlerin afet hali içerisinde nasıl algılandığına ilişkin katılımcılardan görüş alınmıştır.

Medyanın işlevine yönelik düşünceleri değerlendirdiğinde 53 katılımcının 27'si "etkin ve hızlı iletişim" konusunda olumlu etkileri olduğunu vurgulamıştır. 16'sı "bilgilendirme ve haber verme işlevi"ne vurgu yaparken, 7'si "haber verme, bilgilendirme, eğlence ve boş zaman değerlendirme" özelliklerine değinmiştir. 1'i bireylerin kendini ifade etmelerini kolaylaştırdığını belirtirken, 1'i toplumu yozlaştırdığına vurgu yapmıştır. 1'i de kullanım amacına göre olumlu ve olumsuz etkilerinin bulunduğunu belirtmiştir.

Diyarbakır ve çevre illerde yaşanan olayları ulusala taşıyan K11, televizyon ve internetin ön plana çıktığını belirterek, bu araçların çok kısa zamanda kitlelere ulaşan etkili araçlar olduğunu vurgulamıştır. Sosyal medya çift yönlü iletişimi kolay hale getirirken radyo, tv, gazete gibi araçlar görece tek yönlü bir iletişim kanalı sunduğundan dolayı etkileşim oranlarının daha düşük olduğu alanyazında da vurgulanmaktadır (Soydan ve Alpaslan, 2014, ss.61-62).

Benzer şekilde Elazığ'daki K20 medyayı dönemine göre bir devrim olarak görmektedir. Bir yerel gazeteci olan K20 internetin de çok faydalı olduğuna işaret etmiş ve şunları kaydetmiştir:

"Medya tekniklerine ve özelliklerine göre geniş kitlelere ulaşma imkânı sunar. Bilgiyi hızla yayma, fikir alışverişi yapma konusunda önemli rol oynamaktadır."

Gaziantep'te haber ajansı muhabiri K21 medyanın topluma yön verdiğini, toplumun ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulayarak şunları söylemiştir:

"Medyanın temel fonksiyonları haber verme, eğlendirme ve bilinçlendirmedir. Bir muhabir olarak benim için medyanın en önemli işlevi haber verme ve toplumu bilgilendirmedir."

Hatay'daki muhabir K28 medyanın yaşamın en önemli unsuru olduğunu ifade ederek, "*Medya dayanışmayı ve samimiyeti artırır*" ifadelerini kullanmıştır. Benzer şekilde Ergin Çağatay (2024, s.166), medyanın toplumu psikolojik olarak destekleme noktasında vatandaşlar ve kurumlar arasında köprü görevi üstlenebileceğine işaret etmektedir.

Kahramanmaraş'ta muhabir K34 medyanın teknoloji çağı olarak belirtilen çağımızda öneminin giderek arttığına değinmiştir. Kişilerin haber alma hürriyetinde medyanın hayati rol üstlendiğini ve öne çıkan işlevinin haber verme işlevi olduğunu eklemiştir.

Kilis'te muhabir K40 ise medyanın bilgi yayma, kamu bilincini arttırma, demokratik süreçlere katılımı teşvik ettiğini, en önemli işlevinin bilgi yaymak olduğunu vurgulamıştır.

Özetle katılımcılar medyanın özellikle haber verme, gündem belirleme, bilgilendirme işlevlerini vurgulamışlardır. Benzer şekilde Kılıç (2014, s.29) medyanın toplumsal statüsüne bakmaksızın çok sayıdaki insana aynı anda sürekli ve düzenli olarak eşzamanlı içerikler sunduğunu, iletilerin kamusal olduğunu, toplumu ikna etme çabasının bulunduğunu anlatmaktadır. Katılımcıların görüşü de bunu desteklemektedir.

3.2. Medyanın Gündem Belirleme Gücü Hakkında Düşünceleri

Medyanın gündem belirleme gücü iletişim çalışmalarında derinlikli bir şekilde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım medyanın haberleri sunuş yoluyla halkın düşündüğü ve konuştuğu konuları belirlediğini ileri sürmektedir (Yüksel, 2001). "Gündem belirleme" gücü olan medyanın bu işlevi konusunda gazetecilerin farkındalıklarını anlamak adına alanyazından da etkilenecek bu tema oluşturulmuştur.

55 katılımcının 54'ü medyanın gündemi belirlediğini belirtirken sadece biri kararsızdır. Bu bilgi doğrultusunda gazetecilerin çalıştıkları kurumların gündemi belirlediğini düşündükleri söylenebilir. Dolayısıyla bu bulgular gazetecilerin bilinçli ve farkındalığının yüksek olduğunu göstermektedir.

Adana'daki yerel gazete muhabiri K2 medyanın gündem oluşturma gücünü şu şekilde anlatmaktadır:

"Gündem oluşturma en etkili yolu hiç kuşkusuz medyadır. Kameranın kadrajı nereyi gösteriyorsa ve işliyorsa toplum onu görüyor."

Adıyaman'da görev yapan muhabir K8, bu konuyla ilgili şu ifadeleri aktarmıştır:

"Medya insanları yayın politikaları kapsamında seçilmiş konularla ilgili bilgilendirerek belli fikirler oluşturuyor. Bu ise genel anlamda kamuoyunun gündemini şekillendiriyor."

Diyarbakır'daki muhabir K13 her türlü bilginin bulunduğu medyanın gündem belirlemesinin olağanlaştığını ve bu konudaki gücünün küçümsenemeyeceğini belirtmiştir. Benzer şekilde Elazığ'daki ajans muhabiri K16 medyanın gücüne dair, "Ülke gündemini meşgul eden bir konuyu saniyeler içerisinde farklı bir koya dönüştürebiliyor" demiştir.

Katılımcılar, sosyal medyanın geleneksel medyaya göre gündem belirlemede etkinliğinin fazla olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde Özmelek Taş (2019) sosyal medyanın gündem belirlemede değişimlere neden olduğuna işaret etmekte, hem hızın artması hem de dünya çapında gündem belirlemenin kolaylaşması bağlamındaki değişiklikleri vurgulamaktadır.

Örneğin, Adıyaman'daki yerel televizyon muhabiri K9 geleneksel medyaya göre sosyal medyanın gündemi belirlemedeki gücünün daha etkin olduğunu savunmuştur:

"Sosyal medyada paylaşılan haberler daha çok insana ulaşabiliyor ve insanlar kendilerini sosyal medyada daha rahat hissettikleri için burada yorumlar yapıyor. Bu da sosyal medyada tartışma yaratarak gündemi belirleyebiliyor."

Malatya'daki ajans muhabiri K41 medyanın bilinen 4'üncü kuvvetinin birinci kuvvet olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir ve özellikle teknolojinin hızla geliştiği bir süreçte sosyal medya gazeteciliğinin toplumsal olayların duyurulmasında geleneksel basının önüne geçtiğine işaret etmiştir.

Sosyal medyayla sunulan bir gündemin kısa bir sürede değişebildiğini ve yanlış bilgilerin kamuoyunun gündemini meşgul edebildiğini dile getiren katılımcılar, toplumun sosyal

medyadaki içerikleri geleneksel medyada teyit ettiğini öngörmektedir. Bazen ise sosyal medyanın oluşturduğu bir gündem geleneksel medyanın gündeminin oluşumuna, değişimine neden olmaktadır.

Bu durumla ilgili Hatay'daki yerel gazete muhabiri K26, şunları söylemiştir:

"Sosyal medya üzerinden bir anlık gündem oluşuyor. Ancak daha doğru bilgiler elde edilmesi sebebiyle, TV ve gazetenin gündemin doğruluğuna ilişkin ikna gücü fazladır."

Kahramanmaraş'taki ajans muhabiri K31 ise şunları paylaşmıştır:

"Sosyal medya gündem belirlemede çok korkunç bir seviyeye ulaşmış durumda. Bir sosyal medya platformu üzerinden kirli bilginin tüm kamuoyuna yayılması anlık ve saniyeliktir. Buda doğru olmayan bir bilginin insanlar arasında yayılmasına ve kaosa neden olabiliyor."

Yüksel (2001), medyanın kamunun ne düşeceğini değil, daha çok ne hakkında düşüneceğini belirlemedeki başarısını ön gerçek kabul ettiğini, medyanın kamunun gündemindeki konuları düzenlediğini vurgulamaktadır. Güngör (2018, s. 380) de haberlerin seçiminde, basın kuruluşlarında görev alan muhabirler, editörler, haber müdürleri olabilen eşik bekçiliğinin rolünün belirleyiciliğine dikkat çekmiştir. Katılımcılar da benzer şekilde gündem belirlemede medyanın gücünü vurgulamış, ek olarak sosyal medyanın bu konuda giderek artan rolüne dikkat çekmişler, dezenformasyon konusunda yaşanabilecek sorunlara işaret etmişlerdir.

3.2. Türkiye'deki Deprem Gerçeği Algıları ve Deprem Hazırlıkları

Alanyazın değerlendirildiğinde afet sırasında ve sonrasında neler yaşandığına ilişkin alanyazın derin olmasına rağmen afet öncesi yapılan hazırlık çalışmalarına ilişkin alanyazın kısıtlıdır. Habercilik bağlamında da afet olmayan dönemde risk azaltma konularına ilişkin haberler az yer almakta ya da hiç yer almamaktadır. Gazetecilerin afet eğitimi de gündeme sık gelmemektedir (NIDM, 2014, s.3). Medya kurumunun habercileri afet haberciliğine hazırlama zorunluluğu olduğu gibi medyanın da afet öncesinde halkı eğitme sorumluluğu bulunmaktadır (Tiwari ve Pillai, 2024, ss.23-24). Bu bağlamda katılımcıların Türkiye'deki deprem gerçeği ve buna bağlı hazırlıklarına ilişkin algılarının belirlenmesi önemli görülmüş ve bir tema olarak işlenmiştir.

Alanyazını destekler şekilde katılımcıların 51'i afet ve türleri hakkında bilgisinin bulunduğunu, 4'ü ise bulunmadığını bildirmiştir.

Adıyaman'daki K7 afet ve türleri hakkında az bir oranda bilgisinin bulunduğunu fakat birçok afette görev aldığını belirtmektedir. 6 Şubat depreminden önce çeşitli doğal afetler ile ilgili haberler yaptığını ve haberlerde uzman görüşlerine yer verdiğini ifade eden katılımcı, bilgisinin onların söyledikleriyle kısıtlı olduğunu ve derinlemesine bilgi sahibi olmadığını belirtirken, Diyarbakır'daki K14 hemen hemen tüm afetleri yaşadığını, afetlerle ilgili bilgilerinin bulunduğunu aktarmıştır.

Elazığ'daki yerel gazete muhabiri K20 ise şöyle konuşmuştur:

"Afet ve türlerini acı tecrübelerle yaşayarak öğreniyorum. Özellikle deprem afetini. Yaşadığım şehrin bir deprem fayının üzerinde bulunduğunu bilmekten öte bir bilgiye sahip değildim. Ancak 24 Ocak 2020 Elâzığ depremi beni araştırmaya, bilgi edinmeye mecbur kıldı. Bir yer bilimci kadar olmasa da deprem afetine ilişkin fikir üretecek donanıma sahip olduğumu düşünüyorum."

Hatay'daki K27 ise soruyu şöyle cevaplamıştır:

"Afet ve afet türleri konusunda haberlerde uzmanlarla yaptığımız görüşmeler ve yaşanan afetlerde sahada yaptığımız görevler neticesinde detaylı bilgim oluştu. Özellikle 6 Şubat

depremi öncesi Hatay Jeoloji Mühendisleri Odası'nın uyarıcı açıklamalarını haber yapan bir basın emekçisi olarak o uyarıların ne denli doğru olduğunu yaşayarak öğrendik."

Adıyaman'daki K28 ise afet türleriyle ilgili kurumların yaptığı kısa eğitim ve tatbikatların ardından bilgilerinin oluştuğunu, Türkiye'nin bir deprem ülkesi olduğu bilgisinin hafızalarında yer edindiğini belirtmiş ve eklemiştir: "*Depremler, Türkiye'nin gerçeğidir.*"

Gazetecilerin afet dönemlerinde hazırlıklı, eğitilmiş ve tedbirli olması gerekmekte, bu durum afet sonucu oluşabilecek zararın aza indirilmesinde önem arz etmektedir (Kadioğlu ve Özdamar, 2008, s.12). Katılımcılar ise afet ve türleri hakkındaki bilgileri haber takip süreçlerinde karşılaştıkları ve çalıştıkları afet süreçlerinde edinmektedir. Yangın, sel, orman yangınları ve depremleri, tecrübe edinerek bilgi sahibi oldukları, bu konuda eğitim almadıkları söylenebilir.

3.3. Afet Bölgesindeki Gazetecilerin Afete Hazırlığı

Afet bölgesi özelinde hazırlıkların bulunması da önemlidir. Türkiye'nin deprem haritasının, hangi fay hatlarının hangi illerde bulunduğunun bilinmesi, buna yönelik hazırlıkların yapılması, söz konusu illerin duyarlılığının artırılması karşılaşılabilecek zararı en aza indirme noktasında son derece önemlidir. Afetlerde ve krizlerde genellikle afet sonrasında kurulan acil durum organizasyonları işlevseldir ancak konuya dair çalışmalar 2000'li yıllardan sonra dünyada yaşanan pek çok dramatik olaydan sonra farklı biçimlerde ele alınmak zorunda kalmıştır. Ülkemizde de 1999 Büyük Marmara Depremi'nden sonra "*Afet Yönetimi*" kavramı daha çok duyulur hale gelmiştir (Yaman, 2021, s.19). Afet bölgesi özelindeki hazırlıklar da önemli bir tema olarak belirmiştir.

Katılımcıların 29'u hazırlık çalışmalarının bulunduğunu ve 26'nın ise olmadığını belirtmiştir. Örneğin Şanlıurfa'daki K55, hem kendisinin hem de meslektaşlarının hazır olmadığını belirtmiştir. Malatya'daki ulusal bir gazeteci K43, depreme hazırlıklarının olmadığını, uzmanlardan aldıkları bilgilerle bir şeyler yapmaya çalıştıklarını ancak bunun yeterli olmadığını ifade etmiş ve eklemiştir: "*Alabildiğimiz tek önlem depreme dayanıklı yeni bir binada oturmak oldu.*"

Kahramanmaraş'taki yerel bir gazetenin muhabiri K33, depreme ofiste yakalandığından bahsederek, şunları söylemiştir:

"10 saniye içerisinde ofisimin bulunduğu bina yıkıldı. Bin değil on bin tane tedbir alsak da bina ve zemin depreme dayanıklı değilse sadece kaderin size nasıl cevap vereceğini izliyorsunuz. Üzerime 10 katlı bir bina yıkıldı, ben sağ olarak kurtuldum. Allah bana hayatımda ikinci bir şans verdi."

Hatay'daki K27, hazırlık ve tedbirlere ilişkin şu ifadeleri kullanmıştır:

"Yaşadığım şehir Hatay, tam da fay hattının üzerindeydi. Şimdi Hatay'dan eser kalmadı. Şehir merkezi koskoca bir tarlayı andırıyor. Sadece deprem için değil diğer afetler içinde tedbir almıştık ama felaket sonrası o kadar çok eksiğimiz varmış, onları öğrendik. Büyük kayıplarımızla birlikte bunu öğrendik."

Hatay'daki K29 şunları paylaşmıştır:

"Tek tedbirim beton binalardan uzak durmak, hem de uzun bir süre... 6 Şubat'tan beri ailemle yaşamımı konteynerde sürdürüyorum, bunu tedbir olarak görüyorum."

Elazığ'daki K17, birçok deprem yaşadığına dikkati çekmiştir:

"1999 Marmara depremi, 2020 Elâzığ-Sivrice ve son olarak asrın felaketleri, Kahramanmaraş depremlerini yaşayarak tecrübe edindim. Deprem uzmanlarıyla yapmış olduğum haberlerde afetlerle ilgili daha çok bilgi sahibi oldum. Mesleğimizi sürdürdüğümüz şehir bir fay hattında ya da yakın noktada. Tabii depremde, hayatların bir anda değişimine şahit olduk."

Özetle katılımcıların çoğunun deprem gibi afetlere hazırlığı bulunmamaktadır. Gazetecilerin sahadaki çalışmalarının ardından depremde yaşam alanları olan bina ve yapıların sağlam olması yönünde bir tedbir alınması konusunda gazetecilerin fikir birliği ortaya çıkmıştır. Ancak böyle olursa gazeteci deprem sonrası mesleğine sağlıklı bir şekilde devam edebilecektir.

3.4. Gazetecilerin Afet Haberciliği Eğitimine Dair Değerlendirmeleri

Afetler gazetecileri yeni ve esnek çalışma yöntemlerine zorlayabilmektedir. Doğal afetler haberleştirilirken bilgiye erişimin kısıtlanması, iletişim engelleri, etik ikilemler, duygusal ve psikolojik tepkilerin yönetilmesi son derece zor olabilmektedir (Puate ve diğerleri, 2013). Afetlerin akut aşamalarındaki pratik çalışma koşullarına ve gazetecilerin bu durumla baş etme yöntemlerine ışık tutan çalışma sayısı sınırlıdır (Salam ve Khan, 2020). Afet haberciliği eğitimi bu anlamda son derece gerekli olmasına rağmen bu eğitimi veren kurumların azlığı ve çalışmaların sınırlılığı bu temanın oluşturulmasında etkili olmuştur.

Bu bağlamda katılımcılara afet haberciliği eğitimine ilişkin sorular sorulmuştur. Katılımcılardan 46'sinin afet haberciliğiyle ilgili eğitimi bulunmamaktadır. Katılımcıların sadece 9'u afet haberciliğiyle ilgili çalıştıkları kurumlarca eğitim almıştır.

Kilis'teki K40, şu görüşleri dile getirmiştir:

"Bir haber üretim pratiği olan afet haberciliğinin amacı kamuoyunu bilgilendirmek, acil durumlar karşısında harekete geçmeye teşvik etmek ve kriz yönetimine katkıda bulunmak. Haber kaynakları bu tür olayları haberleştirirken doğruluk, zamanlılık, tarafsızlık ve aleniyet gibi gazetecilik ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmalıdır ve bunu uygulamalıdır."

Malatya'daki K45, afet haberciliğiyle ilgili şunları belirtmektedir:

"Haber değeri taşıyan bir afetin meydana gelmesi durumunda, gazeteciler halkı bilgilendirmekle sorumludur. Afet haberciliği, doğru kaynaklardan gelen bilgilerin toplanması, doğrulanması ve halka ulaştırılması sürecini içermektedir. Bu süreçte gazetecilerin tarafsızlık, doğruluk ve duyarlılık prensiplerine uygun davranmasını önemli görüyorum. Bende buna uyuyorum."

Şanlıurfa'daki K53, şunları kaydetmiştir:

"Afeti kamuoyuna duyuran en önemli basın kuruluşlarından birisinde çalışıyorum. Kurumum bünyesinde savaş muhabirliği eğitimi aldım. Bu kapsamda afet haberlerine ilişkin farklı uygulamaları teorik olarak yaptım. Afet anlarında özellikle paniğe yol açacak haberlerden uzak duruyoruz. Tedbir alınması gereken konularda kısa sürede kamuoyuna haberler ulaştırarak afetin etkilerini azaltmaya çalışıyoruz."

Afetlerde toplumun doğru bilgilendirilmesinde baş aktörlerden olan medyaya önemli sorumluluklar düşmektedir (Budak, 2023; Boztepe Taşkıran, 2023). Katılımcılar da bunu çeşitli ifadelerle doğrulamışlardır. Örneğin Adıyaman'daki AA muhabiri K8, şunları kaydetmiştir:

"Medya afetlerde hayati önem taşımaktadır. Medya afet yaşanmadan önce toplumu bilinçlendirme, eğitime işlevleri göstermektedir. Afet sonrasında ise yardımların ulaştırılması, toplumun örgütlenmesi ve yerleştirilmesinde katkılar sağlamaktadır."

Benzer şekilde Adana'daki K4, medyanın afette önemli bir rolü olduğuna işaret etmektedir.

"Afet bölgesine uzak yerlerin olayı veya yaşananları görmemesine rağmen, olaya tanıklık etmesi ve anlaması açısından medya önemlidir. Bu iletişimi sağlayan araçların, izlenme seviyesi, süresi ve ilgi çekebilme kapasitesinden çok, gerçeklik ve bilgilendirme kaygısı taşımaları önemlidir"

Özetle katılımcıların tanımları ve görüşmeler, afet haberciliğinin kamuoyunu bilgilendirme, kriz yönetimine katkı sağlama, paniği önleme gibi kritik işlevlerini ortaya koymaktadır. Gazetecilerin etkin bir şekilde eğitilmesi, medyanın doğru kullanılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

3.5. Afet Dönemlerinde Etik İlkelerin Uygulanma Çabası

Etik ilkelerin uygulanması, afet haberciliğinin vazgeçilmez koşullarındandır. Bilgi hızlı ve güvenli bir şekilde kitlelere ulaşırken afetler daha az zararla atlatılabilmekte ancak bilginin yanlış, yanıltıcı ya da zarar verici şekilde paylaşımı toplum için tehdit oluşturmakta, özellikle sosyal medya bu anlamda risk taşımaktadır (Usta ve Yükseler, 2021, s. 255). Dolayısıyla alanyazından hareketle "afet dönemlerinde etik ilkelerin uygulanma çabası" şeklinde yeni bir tema oluşturulmuştur.

Gazeteciler, afet dönemlerinde etik ilkelerin uygulanması noktasında kendi geliştirdikleri bazı mekanizmaları uyguladıklarını belirtmiştir.

Adıyaman'daki K6, ilkesel bağlamda doğruluğu ön planda tuttuğunu bildirmektedir:

"Ne olursa olsun olayı teyit etmeden hiçbir şekilde haberi yazmam ve bunu yayınlamam. Benim için doğruluk ve netlik önemlidir. Asayiş-adliye muhabiriyim ve bugüne kadar yazdığım pek çok olayda ilkelere bağlı kaldım."

Adıyaman'daki K7 etik açıdan mesleğini bir ayraç olarak gördüğünü belirtmiştir. Gazeteciliğin iyiyile kötünün, adalet ile adaletsizliğin, ahlak ile ahlaksızlığın farkını ortaya koyan bir ayraç olduğunu vurgulamış, haberin kamu yararını gözetmesi gerektiğini, etiğin tam da bu anlamda önemli olduğunu ifade etmiştir.

Olumsuz durumlarla halkı paniğe sevk etmemenin de etik çerçevede gerekli olduğuna işaret eden Diyarbakır'daki K11, kamu yararının gözetilmesinin önemine değinmiştir:

"Bir haberin toplumdaki olumlu etkisi önemli. İşimizi etik kurallar çerçevesinde yaptığımız sürece ilkeler de haliyle yerine gelmiş olur. Vicdanında önemli olduğuna inanıyorum. Gazeteci her koşul ve şartta doğru ve tarafsız olmalı, kamu yararını gözetmelidir. Özellikle de kriz dönemlerinde hassasiyet fazla olmalı. Yapacağınız bir haberin doğruluğu, tarafsızlığı, kamu yararı oldukça önemlidir."

Benzer şekilde Elazığ'daki K19 gazeteciliğin toplumu aydınlatan bir kalem olduğunu vurgulamıştır:

"Mesleğin temel etik ve ilkeleri, doğru, tarafsız, objektif, dürüst ve güvenilir olmaktır. Gazetecilerin bu ilkeleri izlemesi, toplumun bilinçlenmesini, mesleğin güvenilirliğini, haberlerin etkili şekilde iletilmesini sağlar. Kriz dönemlerinde mesleki etik konusunda kesinlikle sıkıntı yaşandığını belirtmek isterim. Özellikle bilginin teyit edilmesi noktasında büyük eksiklikler olduğunu söyleyebilirim. 'Habercilikte hız kaygısı' etik ilkeleri aksatabilmektedir."

2020 Elâzığ ve 2023 Kahramanmaraş depremlerinde mesleğini sürdüren K19, afet dönemindeki etik ilkelerinin uygulanmasındaki sorunlara işaret etmektedir.

Gaziantep'te görev yapan K25 ise, insanların kaçtığı olaylara gazetecilerin gittiğini ve bu durumun etik ilkelere uyum konusunda sorunlara neden olduğunu belirtmiştir:

"Mesleğimiz çok zor bir meslek olsa da kamu yararına yapılan bir iş olduğu için önemlidir. Yaşanan bir olayda toplumun pek çok kesimi saklanacak ya da kaçacak yer ararken biz kamuoyuna doğru ve eksiksiz bir şekilde haber iletmek için olayların merkezine doğru iğgüdüyle hareket ederiz. Saha çalışmaları sırasında ister istemez etik ilkelerin uygulanması noktasında sıkıntı yaşıyoruz. Bu afetin toplum üzerinde bıraktığı derin yaralardan kaynaklanabiliyor. Bu nedenle bir afetin ardından gerçeği bulmak, teyit etmek ve bunu haberleştirmek için ikili görüşmeler, ilgili kurum ve kuruluşlara danışmak gibi yöntemlere başvurabiliyoruz."

Özetle gazeteciler mesleklerini icra ederken doğruluk, tarafsızlık, objektiflik ve kamu yararını ön planda tutma çabalarını vurgulamaktadır. Afet dönemlerinde bu etik ilkelere uygun davranmanın ciddi zorluklar içerdiği görülmektedir. Afet sürecinde medyanın toplumun gözü ve kulağı olduğu ve afet süreçlerinde topluma destek sunduğu bir gerçektir (Bolat, 2023). Bununla beraber elde edilen sonuçlar gazetecilerin kriz anlarında bilgiye erişim, doğrulama ve kamuoyuna aktarma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükleri ortaya koymuştur. Bilginin hızla iletilmesi gerekliliği, zaman zaman doğruluk ve teyit süreçlerinin ihmal edilmesine yol açmakta ve bu durum, bilgi kirliliğine ve kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesine neden olabilmektedir. Ayrıca, gazetecilerin kriz ve afet dönemlerinde resmi kaynaklara erişim konusunda yaşadıkları zorluklar, doğru ve güvenilir bilginin kamuoyuna aktarılmasında önemli bir engeldir.

3.6. Gazetecilerin Deprem Anındaki İlk Tepkileri

Gazetecilerin travmatik durumlar karşısında yaşadıkları stres çeşitli araştırmalara konu olmuştur (Ernur, 2024; Dworznik, 2007; Feinstein, 2006). Dolayısıyla genellikle baskı ve stres hisseden gazetecilerin afet anındaki ilk tepkileri de deneyimlerini anlamaları bakımından önemli bir tema olarak belirlenmiştir.

Katılımcılar deprem anındaki ilk tepkilerine ilişkin detaylı bilgiler aktarmıştır. Ailelerini koruma çabaları, ilk haberleşme faaliyetleri ve deprem sonrasında kurtarma çabalarına katkıları en çok dile getirilen temalardır.

Adana'daki K1, depremin yaşandığı sırada evde uyuduğunu ve depremin ilk saniyelerinde uyandığını belirtmiştir:

"Depremi hemen ardından bana telefon geldi ve çıktım hemen elimde bulunan cihazla canlı yayın yaptım. Sonra hızlıca yıkılan binalara doğru gittim. Hem habercilik yapıyordum hem de kurtarma ekibine yardım ediyordum. Hatta ilk anlarda ışık yoktu. Kameramın ışığıyla arama kurtarma ekibiyle birlikte bir çocuk kurtardık."

Adıyaman'daki K6, haberden eve geldikten kısa bir süre sonra depreme yakalandığını anlatmaktadır:

"5 katlı binanın 1. katında otuyordum. Kaçacak durumda değildim, öleceğimi düşündüm. Elbise dolabımın köşesine çöküp bir yandan telefonumla deprem anını görüntülemeye çalıştım. Çektiğim 20 saniye süreli görüntüyü internet kesilmeden merkeze program üzerinden yolladım, sonra internet tamamen kesildi. Evin camları deprem esnasında patladı. Duvarlar yıkılmaya başladı. Öleceğimi düşündüm. O anlara ait hala görüntüler var. Ölümünden dönen gazetecilerden biriyim."

Benzer şekilde Adıyaman'daki K7, depreme ailesiyle yakalandığını belirtmektedir:

"Deprem anında bir taraftan çocuklarımı korumaya çalışırken, diğer taraftan cep telefonuyla, anı kaydetmeye çalıştım. Evin içinden çektiğim ilk görüntüleri ajans merkezine ulaştırmaya çalıştım. Ailemi güvenli bir noktaya bıraktıktan sonra şehri gezerek, görüntüler çekip, haber hazırladım."

Diyarbakır'daki K11, depremin hemen ardından kurumdaki yöneticilere durumu bildirdiğini aktarmaktadır:

"İlk anda ne olduğunu anlamaya çalıştım. Sarsıntı geçtikten sonra haber merkezini deprem konusunda bilgilendirdim. Evde bulunan ailemin iyi olduğundan emin olduktan sonra ilk görüntüleri merkeze ulaştırdım. Canlı telefon bağlantılarından sonra olay mahalline giderek (bu bir enkazın önü olabilir, insan hareketliliğinin yaşandığı bir sokak veya arama kurtarma çalışmalarının sürdürdüğü bir yer olabilir) canlı yayın yaparak izleyicilere sıcak bilgiler vermeye çalıştım."

Elazığ'daki K20, depremle uyandığını ve ailesine sarılarak bir odada toplandıklarını anlatmıştır:

"Deprem sırasında aşağı inme imkânınız yok. Sallanan bir odanın içinde dua ederek depremin bitmesini bekledik. O anda meslek falan aklınıza gelmiyor. Öncelikle hayatta nasıl kalabilirim, kucağımdaki çocuklarla ne yapabilirim düşüncesi hâkim oluyor. Sular durulduğunda ve güvende olduğunuzda tabii mesleki dürtüler aktif oluyor. Depremde cep telefonumla çevremde gördüğüm haber niteliğindeki olayları merkezimize ilettim."

Özetle gazeteciler öncelikle ailelerini koruma çabasına girmiş, sonrasında habercilik faaliyetlerine başlamışlardır. Bu anlarda mesleki kimlik ikinci plana düşmüştür. Habercilik yaparken kurtarma ekiplerine yardımcı olmuşlar, ailelerini güvenli yere tahliye ettikten sonra yıkılan binalara ulaşarak depremi duyurmuşlardır. Bazıları, hasar gören bürolarından ekipmanları kurtararak enkaz altında kalan yaralıları canlı yayınla servis etmiştir. Bu durum, gazetecilik mesleğinin insanlıkla iç içe geçtiği anları yansıtmaktadır.

3.7. Deprem Sonrası Yaşadıkları ve Dayanıklılık Hikâyeleri

Gazetecilik "hikaye anlatımı" olarak değerlendirildiğinde kendilerinin de birçok hikâyeleri olduğu söylenebilir (Tokgöz, 2020; Tokgöz, 2021). Bu bağlamda özellikle afet sonrası yaşadıklarının anlaşılması bağlamında "dayanıklılık hikâyeleri" önemli bir tema olarak öne çıkmıştır. Bölgedeki gazeteciler deprem sonrası yaşadıklarını, olumsuz durumlarla başa çıkma hikâyelerini anlatmışlardır.

Adıyaman'daki K7, yaşadıkları sorunlara ilişkin şunlara değinmiştir:

"Depremde ofisimiz hasar gördü. Canlı yayın cihazı başta olmak üzere kamera, bilgisayar gibi malzemelerimizi ilk etapta ofisten alamadım. Sonra elimizdeki eksik ekipmanlarla günü kurtarmaya çalıştım. Dışardan takviye ekiplerin gelmesiyle onların malzemelerinden faydalandım. Yaklaşık 1 ay boyunca araçta yattım."

Adıyaman'daki K10, depremin ardından birçok sorun yaşandığını, ev ve iş yerlerinin ağır hasar alması nedeniyle çadırda yayın yaptıklarını ve kalacak yeri olmadığı için çadırda yaşadığını belirtmiştir. Katılımcılar iletişim sorunlarına dikkat çekmiştir. Örneğin Kahramanmaraş'taki K31, şunları aktarmıştır:

"İlk bir aylık sürede bir ekmeğe muhtaç olduğumuz durumlar oldu. Aylarca duş alamadım, günlerce uykusuz kaldım. Ancak her zaman yaşanan acıları gözümün önüne getirerek çektiğim sıkıntıların bir hiç olduğunu kendi kendime söyledim. Hiçbir zaman unutmam. Depremin ilk günü telefonu internet çeken bir arkadaşımızın telefonuna 5 kişi bağlanarak haberlerimizi göndermeye çalıştık."

Kahramanmaraş'taki K32, şunları aktarmıştır:

"Depreminin ardından zorlukları her yönüyle yaşadık. Havanın soğuk olması, barınma en önemli zorluklardan biriydi. Bunun devamında insan sevdiklerini merak ediyor tabii, onlara ulaşmak istiyorsun, iletişim sorunlarının yaşandı, birçok kişi sevdikleriyle iletişim kuramadı. Baz istasyonlarının depremde yıkılan binaların üzerine yapılması felaketi daha da büyüttü."

Benzer şekilde iletişim sorununa vurgu yapan Kahramanmaraş'taki K35, depremin soğuk ve yağışlı bir günde meydana geldiğine dikkat çekmiştir:

"Havanın kötü olması barınma ve beslenme sıkıntısını beraberinde getirdi. Home ofis olarak çalışan biriyim ve gazetecilik refleksinden kaynaklı olsa gerek, evimden çıkarken tüm ekipmanlarımın yer aldığı çantamı yanıma aldım. Depremin ilk yarım saatinde telefonda bir sıkıntı yaşanmadı ama ilerleyen saatlerde oldu."

Osmaniye'deki K50 de en büyük sorunun iletişim olduğunu, internetin çekmediğini, elektriğin olmadığını, bunların ilk sıkıntılar olduğunu kaydetmiştir. Ekipman konusunda sorun yaşamadığını ifade etmiş, çekimleri yaptıktan sonra görüntü göndermekte bağlantı sorunu yaşadığını ve hava şartlarının kendilerini zorladığına dikkat çekmiştir. Çoğu gazetecinin bulunduğu barınma sorununa işaret eden Kilis'teki muhabir K38, şunları aktarmıştır:

"Hemen barınacak yer bulamadık. İlk günü arabada geçirdik. Akşam bir okula yerleştik, bir hafta orada konakladık. Elimizdeki imkânları kullandık, elbette eksiklikler oldu ama gazetecilik her şartta sürdürülen, şikâyet edilmeyen bir meslektir."

Benzer sorunlar yaşayan Kilis'teki K40, şunları belirtmektedir:

"Depremden sonra vatandaşlarda genel olarak eve girme, kapalı alanda kalma korkusu mevcuttu. Kent genelindeki boş arazileri gören vatandaşlar araçlarında kalıyorlardı. Bende araç içerisinde 20 gün, öyle alanlarda kaldım."

Yine arabada barındığına işaret eden Malatya'daki K43, soruyu şöyle cevaplamaktadır:

"Eşimle 42 gün arabada kaldık. Bu süreçte mesleğimi sürdürdüm, barınma ihtiyacımızı karşıladık. Ekipmanlarım büromuzun yıkılan duvarının altında kalmıştı, bürodan onları aldım. İstanbul'dan gelen ekibin desteğiyle daha rahat bir çalışma ortamına kavuştum."

Özetle katılımcılar ilk olarak barınma sorunlarıyla mücadele etmiştir. Ofis ve evlerin hasar görmesi nedeniyle birçok gazeteci araçlarında, çadırlarda veya geçici barınma merkezlerinde hayatlarını sürdürmüştür. Barınma sorunu, gazetecilerin kişisel yaşamlarını ve mesleki görevlerini sürdürmelerini zorlaştırmış, fiziksel olarak zorlanmışlardır ve bu durum onların psikolojik dayanıklılığını etkilemiştir. Bir diğer büyük sorun, ekipman eksiklikleridir. Deprem nedeniyle gazetecilerin ekipmanları zarar görmüş veya erişilemez hale gelmiştir. İlk etapta bu eksiklikler, geçici çözümler ve dışarıdan gelen desteklerle aşılmaya çalışılmıştır. Bu durum, gazetecilik mesleğinin adaptasyon ve esneklik gerektirdiğini göstermektedir. Depremin oluşturduğu hasarın ardından iletişim altyapısının zarar görmesi, haber akışını ve bilgi paylaşımını büyük ölçüde engellemiştir.

3.8. Afet Sonrası Travma ve Ruhsal Durumları

Doğal afetlerde görev alan gazetecilerin travma ve diğer psikolojik sorunlarıyla baş etme, anlama ve stres semptomlarının fark etme konusunda bilgi ve bilinç eksiklikleri olduğu alanyazında dile getirilmektedir (Gönden ve Şafak, 2022; Puente ve diğerleri, 2013). Travma gazeteciliği adında bir gazetecilik türü de bu bağlamda alanyazında yerini almıştır (Ernur, 2024) Dolayısıyla "afet sonrası travma ve ruhsal durum" teması da gazetecilerin afet deneyimlerinin irdelenmesi bağlamında önemli bir tema olarak işlenmiştir.

Bu bağlamda deprem sonrasında gazetecilerin yaşadıkları ruhsal ve travmatik süreçlere ilişkin detaylı bilgi istendiğinde katılımcıların neredeyse tamamı, deprem anında ve daha sonraki haber takip sürecinde ruhsal düzeylerinin bozulduğunu ve bu durumu fark ettiklerini ifade etmiştir.

Adana'daki K5, deprem sonrasında haber üretim süreçlerinde gördükleri karşısında gözyaşlarını tutamadığını anlatmaktadır:

"Haberleri sunarken makyaj yapmaya elim varmadı. Biz cenaze olduğunda 40 gün komşumuzla yas tutan ailelerin çocuklarıyız. Depremden 10 ay sonra Hatay'a gittiğimde canlı yayın yaptığımız ve kaldırılmamış enkazda ilkokul öğrencilerinin hazırladıkları çantalarını gördüm. Deprem olmasaydı eğitimin 2. dönemine başlayacaklardı o hazırlıklar bir kız çocuğuna aitti. Umarım o kız çocuğu yaşıyordu. O gün hüngür hüngür ağladım."

Benzer sorunlar yaşayan Adana'daki K1şunları belirtmektedir:

"Depremi ardından ben ve çevrem bir stres bozukluğu ile ruhsal problemler yaşadık. Benim stres bozukluğum var, bir uzmana başvurmamışım. Deprem anında yaşadıklarımı unutamıyorum. Özellikle bir çocuğun kurtarılmış anını çekmişim onun o yüzünü, şaşkınlığını unutamıyorum. Bir babanın feryatları içimi çok acıtmıştı, bir süre öyle donmuştum."

Adıyaman'daki K7 depremde kentteki basın sektöründe çalışan 14 gazetecinin hayatını kaybettiğini ve bu durumun travmalara ve ruhsal sorunları neden olduğunu belirtmiştir.

Adıyaman'daki K10 depremin herkesin üzerinde etki bıraktığına işaret etmektedir:

"İşi gereği her ortama giren ve gören gazetecilerin daha büyük stres yaşadığını dönüştürüyorum. Bir uzmana görünmedim. Depremi 40'ıncı gününde enkazdan bir ceset çıkarılmasını, o ana ait görüntüleri unutamıyorum."

Normalleşme sürecini yaşayamadığına dikkat çeken Diyarbakır'daki K11, şunları anlatmıştır:

"Bir yıldan fazla geçti. Biraz normalleştiğimizi söyleyebilirim. Ama içimizde endişe eksik olmuyor. Deprem sonrası profesyonel yardım almadım. Ama ruh halimin iyi olduğunu söyleyemem. Özellikle görev gereği deprem riski olan başka illere gittiğimde içimde hep huzursuzluk olur."

Gaziantep'teki K21, meslektaşlarının çoğunda travma olduğunu belirtmektedir:

"Gördüğümüz o acı sahneleri günlerce hafızamıza kazıdık. Bu durum ister istemez strese ve travmaya neden oldu. Konuştuğumuz her cümlemin sonu depreme ve depremin sonuçlarına çıkıyor. Bendeki bu travma durumunu eşim, çocuklarım ve diğer aile bireylerim fark etmiştir. Depremi 7. gününde bir annenin, 3 yaşındaki ikizlerinin, 5 yaşındaki çocuğunun enkaz altından sağ olarak kurtulmasını asla unutamıyorum."

Gaziantep'teki K25 şunları aktarmıştır:

"Deprem sonrası çoğu meslektaşımızda büyük ve küçük çaplı travma durumları yaşandı. Depremden sonraki birkaç ay sürekli deprem oluyormuş hissi yaşadım. Bir meslektaşımın afetten sonraki yaklaşık 3 ay kapalı ortama girememesi, girince ciddi stres yaşama durumuna şahit oldum."

Hatay'daki K26, birçok gazeteci arkadaşının strese dayalı sorunları bulunduğunu, kendisinin de psikolojik destek aldığını belirtmiştir.

Hatay'daki K27, psikolojik sorun yaşadığını aktarmıştır:

"Psikolojik sorunlarım devam ediyor. Düşünsenize 2 dakika içerisinde her şeyinizi kaybediyorsunuz. Bu çok kabul edilebilecek bir durum değil. Tüm basın emekçilerinde de bu yaşandı. Psikolojik destek alanlarımız çok oldu."

Hatay'daki K29, ciddi psikolojik sorunlar yaşadığını anlatmıştır:

"Ben ve meslektaşım olan eşim depremden kısa bir süre sonra psikiyatri uzmanıyla görüştük, yaklaşık 9 ay boyunca aralıklı ilaç kullandık. İşim gereği mikrofonu her uzattığım kişi unutamayacağım birer acı oldu. En ağır, bebekleriyle yaşamını yitiren akrabalarımın, dostum dediğim meslektaşlarımın haberini yazmak oldu."

Kahramanmaraş'taki K35, depremde en fazla etkilenen meslek grupları arasında gazeteciliğin olduğunu belirtmiştir. Depremde gazetecilerin hem ailesini koruduğunu hem de toplumu bilgilendirdiğini aktaran K35, depremin etkilerini şöyle anlatmıştır:

"Ailemle birlikte soğuktan ve yağıştan korunmak için bir süre halk otobüsünde bekledik. Ardından da KSÜ Sağlık Uygulama ve Araştırma Hastanesi'ne sığındık. Ailemi idari binaya yerleştirdikten sonra hastanenin acil servisine gittim, o zaman kıyametin koptuğunu düşündüm. Çünkü tam bir can pazarı yaşanıyor. Araçlar peş peşe yaralı ve ceset getiriyordu. Acil servis mahşer alanı gibiydi. Çekim yaparken araçlardan inenler 'Allah rızası için yardım edin' diyerek yardım istiyordu. Her ne kadar gazeteci de olsanız bu yardım çığlığına duyarsız kalamıyorsunuz. Birçok defa çekime ara verip araçlardan hastaneye çok sayıda yaralı ve ceset taşıdım. Ancak fazla bir zaman geçmeden ablamdan gelen telefonla o anları kaydettiğim depremde Elbistan'da yaşayan babam ve annemin enkaz altında kaldığı haberiyle yıkıldım. Telefonlarda yaşanan sıkıntı nedeniyle sağlıklı bilgi alamadım, ağlamaktan başka elimden hiçbir şey gelmedi."

Gazetecilerin deprem sırasında ve sonrasında yaşadıkları olaylar hafızalarında derin izler bırakmıştır. Torlak ve Aker (2024, s.177) Kahramanmaraş merkezli depremlerde dışarıdan gelen basın mensuplarında yaptığı çalışmada afet bölgesine kurtarma ekiplerinden bile önce ulaşan habercilerin, acının ilk tanıkları olmalarının, hatta bazılarının yakınlarını kaybederek acıyı birebir yaşarken görevlerini yerine getirmeye çalışmalarının, haber üretim süreçlerine psikolojik olarak yansıdığını bildirmektedir. Atalay da (2017, s.30) gazetecilerin haberleştirdikleri olayların şiddet, dehşet, tehlike içerdiğini, bunları haberleştiren kişilerin travma, buna bağlı TSSB ve diğer ruhsal problemler yaşadığını vurgulamıştır.

Özetle gazeteciler ciddi travma ve stres bozuklukları yaşamıştır. Çoğu gazeteci, ruhsal problemler yaşadığını kabul ederken, profesyonel yardım almaktan çekindiğini veya yardım almaya fırsat bulamadığını belirtmiştir. Sadece travmatik olaylara tanık olmamış, afetin kurbanı olmuşlardır. Psikolojik destek almayan gazeteciler, travmalarını kendi başlarına atlatmaya çalışmış, bu da ruhsal sağlıklarını olumsuz etkilemiştir. Buna rağmen mesleki dayanıklılıklarını sergilemiş ve bilgilendirme görevlerini yerine getirmişlerdir.

Sonuç

Kahramanmaraş depremi ve ardından oluşan olumsuz tablo bölge halkını derinden etkilediği gibi gazetecileri de hem mesleki pratikleri hem de psikolojik durumları bağlamında derinden etkilemiştir. Medya özellikle kriz zamanlarında toplumda hayati hale gelen krizi çözme, normale dönme istemlerinin karşılık bulması bağlamında hayati role sahiptir. Katılımcıların tamamı medyanın gündem belirleme güçlerinin farkındadır. Medya profesyonellerinin medyanın önemi ve işleviyle ilgili düşüncesi çalıştıkları kurumlara göre şekillenmiştir. Haber ajanslarında görev olan gazeteciler medyanın haber verme işlevini; yerel gazete ve TV'lerde çalışanlar ise azınlıkların kendilerini ifade etme, dayanışma ve samimiyetin oluşması gibi işlevleri ön planda tutmuştur.

Katılımcılar ağırlıklı olarak medyanın toplumu bilgilendirme, kriz yönetimine katkı sağlama ve toplumsal dayanışmayı güçlendirme işlevlerini vurgulamışlar, çalıştıkları kurumların afet haberciliği noktasında önemli olduğunu bilincinde olduklarını belirtmişlerdir. Benzer şekilde Tekin ve Yazgan (2018, ss.372-373) medyanın afet öncesi ve sonrasında rolüne, insanların iletişime geçmesi, bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, toplumun düzeni ve dengesinin korunması, afetlerin zararının en aza indirilmesi ve kaos ortamının oluşmasının engellenmesi gibi katkılarını vurgulamıştır.

Katılımcılar Türkiye'de deprem gerçeğinin söz konusu olduğunu kabullenmektedir. Ancak bu konuda kurumsal bazda verilen eğitimler yok denecek kadar azdır. Bu yönde edinilen bilgiler

temelde gazetecilerin deprem anı içerisinde edindikleri deneyimlerden kaynaklanmaktadır. Gazetecilere yönelik afet eğitimi programlarının yetersizliği gazeteciler tarafından da dile getirilmiştir. Bu alandaki akademik çalışmaların azlığı da alanyazın taramasında dikkat çekmiştir.

Mesleklerini icra ederken doğruluk, tarafsızlık, objektiflik ve kamu yararını ön planda tutma çabaları bulunan gazetecilerin afet dönemlerinde bu etik ve ilkelere uygun davranmaları ciddi zorluklar içermektedir. Bilginin hızla iletilmesi gerekliliği, zaman zaman doğruluk ve teyit süreçlerinin ihmal edilmesine yol açmakta, bu durum kamuoyunun yanlış bilgilendirilmesine neden olabilmektedir. Gazetecilerin etik ilkelerden ödün vermeden doğru bilgiye ulaşma ve bu bilgiyi paylaşma konusundaki çabaları görüşmelerde dile getirilmiştir ancak özellikle sosyal medyanın bilgi kirliliğine daha çok olanak yarattığı sıklıkla vurgulanmıştır. Benzer şekilde katılımcılardan Kahramanmaraş'ta ajans muhabiri olan K31 sosyal medyanın gündem belirlemede çok korkunç bir seviyeye ulaştığını, kirli bilginin anlık ya da saniyelik ulaşma hızının kaosa neden olduğuna dikkat çekmiştir. Ata (2023, s.613), sosyal medyanın afetler sürecinde "sistemik bir acil durum yönetim aracı olması" olduğunu ifade etse de bilgi kirliliği bir handikap olma durumunu sürdürmektedir. Benzer şekilde Usta ve Yükseler (2021), içeriklerin etik ihlal içerebildiğine, herhangi bir süzgeçten geçmeden yayılmasının afet yönetimini zorlaştırabildiğine değinmektedir. Kütükoğlu, (2021, s.213) afet döneminde haberlerdeki bilgilerin resmi kurumlarca edinilmesinin önemine işaret etmektedir. Gazetecilerin resmi kaynaklara erişim konusunda yaşadıkları zorluklar, doğru bilginin kamuoyuna aktarılmasında engel teşkil etmektedir. Kuruluşların gazetecilerle iş birliği yaparak bilgi akışını daha şeffaf ve hızlı bir şekilde sağlamaları, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Deprem anında gazetecilerin ilk aşamada ailelerini koruma çabalarına girmeleri mesleklerini de aksatmalarına neden olmuş, ofis ve evleri zarar gören gazeteciler temel ihtiyaç maddelerinin yanında ekipman, internet bağlantısı gibi teknik sorunlarla yüzleşmiştir. Yedek bir ekipmanlarının olmaması, afet eğitimi eksikliği, iletişim altyapısının zarar görmesi haber akışını engellemiştir. Bu durum, gazetecilik mesleğinin adaptasyon ve esneklik gerektirdiğini göstermektedir.

Gazeteciler, ailelerini güvenli bir yere tahliye ettikten sonra habercilik refleksi göstererek görsel çekmeye başlamış, arama kurtarma çalışmalarına katılmıştır. Birçok gazeteci araçlarında, çadırlarda veya geçici barınma merkezlerinde hayatlarını sürdürmek zorunda kalmıştır. Barınma sorunu, gazetecilerin kişisel yaşamlarını ve mesleki görevlerini sürdürmelerini zorlaştırmıştır. Gıda ve ısınma gibi temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamayan pek çok gazeteci deprem sırasında kayıt almaya çalışmış, bağlantı sorunlarına rağmen kayıtlarını merkeze göndermek konusunda direngen davranmışlardır. Bu tür durumlarda barınma sorunlarının çözülmesine yönelik daha önceden düşünülmüş bir tedbirin olmaması durumlarını zorlaştırmıştır.

Birçok gazeteci sadece haber yapmakla kalmamış, aynı zamanda kurtarma çalışmalarına katılmıştır. Bu durum, gazetecilik mesleğinin insanlıkla iç içe geçtiği anları yansıtmaktadır.

Deprem bölgesinde çalışan gazetecilerin fiziksel problemlerinin yanı sıra duygusal ve ruhsal düzeyde sorunlarla karşılaştıkları tespit edilmiştir. Afet sonrasında gazetecilerin çoğunda travmalar ve stres bozuklukları meydana gelmiştir. Çoğu gazeteci, profesyonel yardım almaktan çekindiğini veya yardım almaya fırsat bulamadığını belirtmiştir. Bölgedeki

gazeteciler, kurtardıkları canları ve yitirdikleri insanları anlatmıştır. Özellikle çocukların ve yakınlarını kaybeden insanların kurtarıma anları, gazeteciler üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Afet durumlarında kamuoyunu bilgilendiren gazetecilerin uzmanlara erişmelerine katkı sağlanması son derece önemlidir. Bunun bir devlet politikası haline getirilmesi ve sağlık sistemin de destek birimlerinin güçlendirilmesi fayda sağlayacaktır.

Sonuç olarak gazetecilerin afet gazeteciliği eğitimi almamaları, tedbir yetersizlikleri, afet sırasında tahliye edilecek, barınacak alanlarının olmaması, deprem sonrasında psikolojik destek alma noktasında yaşadıkları sorunlar ortaya konmuştur. Afet sırasında resmi kaynaklara erişim noktasındaki eksiklikler, mesleklerini etik olarak yapmalarını zorlaştırmıştır. Tüm bu veriler ışığında afet haberciliği eğitimi, dezenformasyon, barınma imkanları, yedek ekipman ve psikolojik destek konularının yönetsel birimler tarafından ele alınması ve bu konularda duyarlılık gösterilip, sistemli çalışmalar yapılması gereği ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- AFAD (2012). 2013-2017 Stratejik planı. Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları.
- AFAD (2014). Türkiye afet farkındalığı ve afetlere hazırlık araştırması. Ankara: T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları.
- AFAD (2018). Türkiye’de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Yayınları. Erişim adresi: <https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri>
- Aktaş, E. (2019). 1902 Çankırı depremi: Deprem etkileri ve afet yönetimi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 46, 15-39.
- Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-17. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/issue/67197/1048924>
- Apak, D. (2021). Pandemi döneminde yavaş gazetecilik: The Guardian gazetesi örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 329-349. https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/IAUSBD_V13I2002
- Ata, F. (2023). Afet haberciliği: Kahramanmaraş merkezli depremler sürecinde sosyal medyaya yönelik bir değerlendirme. *TRT Akademi Dergisi*, 8 (18), 606-629. <https://doi.org/10.37679/trta.1271366>
- Atalay, G. E. (2017). Şiddeti haber yapmak: Gazeteciler ve travma. *Marmara İletişim Dergisi*, (28), 21-32. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruid/issue/34097/363638>
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *BEÜ SBE Dergisi*, 7(1), 231-274. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955>
- Bolat, A. G. (2023). Afet döneminde medyada özdenetim ve özdenetim uygulamaları. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(3), 175-197. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejnm/issue/79773/1274133>
- Boztepe Taşkıran, H. (2023). Afet iletişimi nedir, ne değildir? *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Medya Dergisi*, (14), 359-363. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yenimedya/issue/78681/1306010>
- Braun, V., ve Clarke, V. (2021). Thematic analysis: A practical guide. UK: Sage.
- Budak, E. (2023). Türk medyasının depremle imtihanı: Kahramanmaraş depremini afet haberciliği üzerinden değerlendirmek. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 1087-1113. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1287043>
- Coşkun, M. (2020). Kriz zamanlarında haber üretim süreci: 15 Temmuz 2016 Darbesi’nde gazetecilik pratiği. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 48, 274-290. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.797140>
- Creswell, J. W. (2013). Nitel araştırma yöntemleri (Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni). (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev). Siyasal Kitabevi. (Eserin orijinali 1997’de yayınlandı.)
- Crowe, A. (2011). The social media manifesto: a comprehensive review of the impact of social media on emergency management. *Journal of Business Continuity & Emergency Planning*, 5(1), 409-420. <https://doi.org/10.69554/LPOO6238>
- Demir, H., & Balcı, E. V. (2019). Kriz haberciliği ve etik sorunsalı. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 11, 48-56. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/euifdyhed/issue/46530/569132>
- Dill, R. K., & Wu, H. D. (2009). Coverage of Katrina in local, regional, national newspapers, *Newspaper Research Journal*, 30 (1), 6-20. <https://doi.org/10.1177/073953290903000102>
- Diyyaroğlu, B. N. (2011). Kriz iletişiminde medya yönetimi ve 2009 Türk Hava Yolları ve 2001 Amerikan Hava Yolları krizi karşılaştırmalı incelemesi, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dursun, Z. (2024). Afet döneminde medya söylemleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 97, 305-319. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1391142>

- Dworznik, G., & Grubb, M. (2007). Preparing for the worst: Making a case for trauma training in the journalism classroom. *Journalism & Mass Communication Educator*, 62(2), 190-210. <https://doi.org/10.1177/107769580706200206>
- EM-DAT, (2023). Türkiye'deki depremler 1900'den günümüze bir inceleme. Amerika: The Deadliest Earthquakes in Türkiye.
- Ergin Çağatay, H. H. (2024). Afet iletişimi ve afet iletişiminde medyanın rolü. *Bitlis Eren Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 159-170. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bersad/issue/84132/1503264>
- Ernur, E. (2024). Travma haberciliği ve gazeteciler üzerine etkisi: KKTC örneği, [Yüksek Lisans Tezi], Yakın Doğu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Lefkoşa.
- Feinstein, A. (2006). Journalists under fire: The psychological hazards of covering war. JHU Press.
- Gönden, M., & Şafak, A. (2022). Doğal afetlerde gazeteciler ve travma deneyimleri. *Sakarya İletişim Dergisi*, 2(2), 133-151. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/silet/issue/74453/1210749>
- Grix, J. (2010). The foundations of research. London: Palgrave Macmillan.
- Güler, H. H. (2013). Afetler ve medya ders notları afet yönetimi-Ders-11, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Yayınları.
- Güngör, N. (2018). İletişim kuram ve yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitapevi Yayınları.
- Houston, J. B., Schraedley, M. K., Worley, M. E., Reed, K. & Saidi, J. (2019). Disaster journalism: Fostering citizen and community disaster mitigation, preparedness, response, recovery, and resilience across the disaster cycle. *Disasters*, 43(3), 531-611. <https://doi.org/10.1111/disa.12352>
- Kadioğlu, M., & Özdamar, E. (2008). Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri. Ankara: Türkiye Ofisi Yayınları.
- Kılıç, A. (2014). Medyanın gelişimi, sosyal medyanın siyasal iletişimi etkileme rolü, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, E. (2021). Afet gazeteciliğine gündem belirleme kuramı ve İzmir Depremi haberlerinden bakış. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4 (2), 211-233. <https://doi.org/10.33464/mediaj.994871>
- Maden, S. (2023). 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş'ta yaşanan depremler ekseninde Türkiye'de deprem haberciliğine bakış: Prof. Dr. Süleyman İrvan ile söyleşi. *Etkileşim*, (11), 406-420. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2023.6.11.202>
- Mwita K. (2022). Factors influencing data saturation in qualitative studies. *Research in Business and Social Science*. 11(4), 414-420. <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v11i4.1776>
- NIDM. (2014). Re-examining principles of disaster reporting A training course for senior journalists, PIOs and PROs. Seeds Technical.
- Özmelek Taş, N. (2019). Gündem belirleme ve sosyal medya üzerine betimsel bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(67), 957-972. <https://doi.org/10.17719/JISR.2019.3784>
- Puente S., Pellegrini, S., & Grassau, D. (2013). How to measure professional journalistic standards in television news coverage of disasters 27-Earthquake in Chile. *International Journal of Communication*, 7(2013), 1896-1911.
- Şahin, C., & Sipahioğlu, Ş. (2002). Doğal afetler ve Türkiye. Ankara: Gündüz Eğitim Yayınları.
- Salam, M. A., & Khan, S. A. (2020). Lessons from the humanitarian disaster logistics management: A case study of the earthquake in Haiti. *Benchmarking*. 27, 1455-1473. <https://doi.org/10.1108/BIJ-04-2019-0165>
- Sarma, R. J. (2021). Media and disaster management: The role of media. *International Journal of Advances in Engineering and Management*, 3(10 Oct 2021), 827-833. Erişim adresi: https://ijaem.net/issue_dcp/Media%20and%20Disaster%20Management%20The%20Role%20of%20Media.pdf
- Soydan, E., & Alpaslan, N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Journal of Social Sciences*, 7, 53-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istjss/issue/17493/183033>
- Sreedharan, C. Thorsen, E., & Sharma, N. (2019). Disaster journalism: Building media resilience in Nepal. Poole: Bourne- mouth University.

- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2023). 2023 Kahramanmaraş ve Hatay depremleri raporu. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Tekin, G., & Yazgan J. (2018). Afet yönetim sürecinde medyanın rolü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 367-374. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/363173945_Afet_Yonetimi_Surecinde_Medyanin_Rolu
- Tiwari, S., & Pillai, S. (2024), Media impact on disaster management. *International Journal of Innovations and Research Analysis*, 4 (2(I), 23-29. Erişim adresi: <https://www.inspirajournals.com/uploads/Issues/1313855215.pdf>
- Tokgöz, O. (2020). Temel gazetecilik (14. Baskı). Ankara: İmge Yayınları.
- Tokgöz, O. (2021). Çeşitli anlatım biçimleriyle günümüzde haberciliğin konumu. *Yeni Yüzyılda İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1(3), 5-20. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iyyuicd/issue/76118/1262037>
- Torlak, P., & Aker, H. (2024). Kahramanmaraş depremleri ve habercilerin deneyimleri: Haber üretim süreçlerinin fiziksel, teknik ve etik yönleri. *Etkileşim* (14), 162-195. <https://doi.org/10.32739/etkilesim.2024.7.14.264>
- Usta, E., & Yükseler, M. (2021). Afetlerde sosyal medya kullanımı ve etik ikilemler: İzmir Seferihisar Depremi örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 4, 249-269. <https://doi.org/10.35341/afet.981246>
- Yalçın, E. (2023). Doğal afetlerin doğal olmayan sonuçları: Gazetelerin deprem haberciliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 78, 188-210. <https://doi.org/10.51290/dpusbe.1336124>
- Yaman, F. (2021). Dünyada ve ülkemizde afet ve acil durum yönetimi ve güncel yaklaşımlar. Ankara: Gece Yayınları.
- Yılmaz, A. (2003). Afet yönetimi. Ankara: Pegem Yayınları.
- Yüksel, E. (2001). Medyanın gündem belirleme gücü. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Zincir, O., & Yazıcı, S. (2013). Kriz yönetimi ve afetlerde sosyal medya kullanımı. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 49, 65-82. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusiysal/issue/631/6428>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Duyguların Siyaseti: Dijital Çağda Utanç, İtibar ve Denetim

The Politics of Emotion: Shame, Reputation, and Control in the Digital Age

Nadir ATEŞOĞLU

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğretim Üyesi | Asst. Prof.

Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sinop, Türkiye
Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Sinop, Türkiye

natesoglu@sinop.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0561-3562>

<https://ror.org/004ah3r71>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 25.11.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 10.04.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Ateşoğlu, N. (2026). Duyguların siyaseti: dijital çağda utanç, itibar ve denetim. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 214-234.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1830364>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The politics of emotion: shame, reputation, and control in the digital age

Abstract

This article examines the transformation from shame to reputation within the invisible emotional architecture of social order. While individuals in classical societies internalized normative order through shame, in late-modern and digital societies social control has shifted toward an externalized logic of visibility and performance structured around reputation. Employing an integrative literature review and conceptual synthesis method, the study offers a multilayered analysis of the role of emotions in the reproduction of social order. Foucault's analysis of disciplinary power, Goffman's dramaturgical interaction theory, Bourdieu's conception of symbolic capital, and Han's theorization of the transparency society constitute the core theoretical foundations of the study. The findings reveal a shift in emotional regulation from internal self-discipline toward an external imperative of visibility, showing that shame and reputation have become two complementary emotions within a new "economy of visibility" in the digital age. The analysis demonstrates that this transformation gives rise to an emotional power model organized around six propositions (P1–P6): the transition from internalized shame to externalized reputation; the translation of micro-performances into macro-level legitimacy; the metricization of moral judgment; the reciprocal production of shame and reputation; the economization of reputation; and the emergence of emotional fatigue driven by constant visibility pressures. This process materializes in contemporary practices such as social credit systems, digital shaming, and algorithmic invisibility. Overall, the study shows that modern forms of power increasingly operate by governing emotions and the desire for recognition. Consequently, social control shifts from punitive observation to rewarding visibility: the individual now conforms not to "avoid shame," but to "be recognized."

Keywords: Shame, reputation, social control, sociology of emotions

Duyguların siyaseti: dijital çağda utanç, itibar ve denetim

Öz

Bu makale, toplumsal düzenin görünmez duygusal mimarisinde utançtan itibara uzanan dönüşümü incelemektedir. Klasik toplumlarda birey, normatif düzeni utanç yoluyla içselleştirirken; geç modern ve dijital toplumlarda toplumsal kontrol, itibar üzerinden dışsallaşmış bir görünürlük ve performans mantığına evrilmiştir. Entegratif literatür taraması ve kavramsal sentez yöntemiyle yürütülen çalışma, duyguların toplumsal düzenin yeniden üretimindeki işlevini çok katmanlı biçimde analiz etmektedir. Foucault'nun disiplinler iktidar çözümlemesi, Goffman'ın dramaturjik etkileşim kuramı, Bourdieu'nun sembolik sermaye yaklaşımı ve Han'ın şeffaflık toplumu kavramsallaştırması temel kuramsal dayanakları oluşturmaktadır. Bulgular, duygusal denetimin içsel öz-disiplinden dışsal görünürlük zorunluluğuna doğru kaydığını ve dijital çağda utanç ile itibarın yeni bir "görünürlük ekonomisi"nin iki tamamlayıcı duygusu hâline geldiğini göstermektedir. Analiz, bu dönüşümün altı temel önerme (P1–P6) etrafında örgütlenen bir duygusal iktidar modeli ürettiğini ortaya koymaktadır: içselleştirilmiş utançtan dışsallaştırılmış itibara geçiş; performansın makro meşruiyete dönüşmesi, ahlâkın metrikleşmesi; utanç-itibar döngüsünün karşılıklı üretimi; itibarın ekonomik bir sermayeye dönüşmesi ve sürekli görünürlük baskısının yarattığı duygusal yorgunluk. Bu süreç, sosyal kredi sistemleri, dijital linç pratikleri ve algoritmik görünmezlik gibi güncel uygulamalarda somutlaşmaktadır. Sonuç olarak çalışma, iktidarın modern biçimlerinin giderek duyguları ve tanınma arzusunu yöneterek işlediğini göstermektedir. Böylece toplumsal kontrol cezalandırıcı bakıştan ödüllendirici tanınmaya kaymakta; birey artık "utanmamak" için değil "tanınmak" için uyum göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Utanç, itibar, toplumsal kontrol, duygular sosyolojisi

Giriş

Toplumsal düzen yalnızca hukukî yaptırımlarla değil, bireyin iç dünyasında işleyen duygusal mekanizmalarla da sürdürülür. Durkheim'in (2001) toplumsal bütünleşme anlayışı ve Elias'ın (2000) uygarlık süreci çözümlemeleri, modern bireyin giderek artan bir öz-denetim kapasitesi geliştirdiğini göstermektedir. Bu duygusal denetim biçimleri, bireyin toplumsal normları içselleştirmesiyle işler ve bu nedenle kolektif bilinç ile bireysel benlik arasındaki kesişim noktasında konumlanır (Scheff, 1990). Ancak modernlik ve dijitalleşmeyle birlikte duyguların

bu işlevi sabit kalmamış, değişen iktidar teknolojileriyle yeniden biçimlenmiştir (Foucault, 1995; Han, 2012). Bu dönüşümün merkezinde utanç ve itibar yer alır.

Klasik toplumlarda utanç, bireyin davranışlarını içsel ahlaki ölçütlere göre düzenleyen bir öz-disiplin mekanizması olarak işlev görürken (Elias, 2000), geç modern ve dijital toplumlarda itibar, bireyin dışarıya sunduğu performans üzerinden işleyen bir denetim biçimine dönüşmüştür (Goffman, 1959; Bourdieu, 1986). Böylece toplumsal kontrol, içsel vicdandan dışsal görünürlüğe doğru kaymış; birey artık yanlış yapmaktan kaçınmak için değil, tanınmak ve görünür kalmak için davranışlarını yönetir hale gelmiştir.

Foucault'nun disipliner toplum analizinde beden gözetimin nesnesidir ve birey utanmamak için kendini denetler (1995). Dijital toplumlarda ise Han'ın "şeffaflık toplumu" (2012) olarak adlandırdığı yeni rejimde birey, görünür olabilmek için kendini teşhir eder. Toplumsal değerlilik günümüzde ölçülme ve erişilebilirlik ölçütlerine dönüştüğü için bireyin performansı da bu noktalar da yoğunlaşmaktadır. Böylece utanç, bastırıcı bir iç denetim duygusu olmaktan çıkıp görünürlük kaybına yönelik bir endişeye dönüşürken; itibar, tanınmanın ötesinde metriklerle ölçülen bir sembolik sermaye biçimi haline gelmiştir (Bourdieu, 1986; Honneth, 1995). Bu dönüşüm, denetimin duygusal mantığını kökten değiştirmektedir: birey artık normlara uyduğu için değil, görünürlük rejiminde yer kapabilmek için kendini düzenlemektedir. Böylece duygular, yalnızca öznenin içsel deneyimi değil, dijital çağın siyasal ve toplumsal örgütlenmesini şekillendiren bir iktidar teknolojisi haline gelmiştir.

Bu makale, utanç ile itibar arasındaki tarihsel geçişi modern iktidar biçimlerinin dönüşümü bağlamında ele almakta ve duyguların denetim, tanınma ve görünürlük rejimleriyle nasıl eklemlendiğini incelemektedir. Analiz, bu iki duygunun birbirini dışlamaktan çok tamamlayan birer kontrol mekanizması olarak işlediğini ileri sürer: utanç bireyi içeriden sınırlar, itibar ise onu dışarıya dönük performanslar üzerinden yönlendirir. Her iki duygu, modern öznenin hem içsel hem de dışsal gözetim altında konumlanmasını mümkün kılan duygusal zemini oluşturur.

Bununla birlikte "dijital çağ" kavramı, özellikle platform-temelli etkileşimlerin (sosyal medya, algoritmik sıralama sistemleri ve metrik görünürlük rejimleri) toplumsal tanınma süreçlerini belirlediği geç modern bağlamı ifade etmektedir. "İtibar" ise yüz yüze etkileşimlerdeki geleneksel saygınlık anlayışından ziyade, platformlar tarafından ölçülebilen, sıralanabilen ve dolaşıma sokulabilen görünürlük temelli bir değer biçimi olarak ele alınmaktadır. Analiz, ağırlıklı olarak Batı merkezli dijital platform pratikleri ile Çin sosyal kredi sistemi gibi kurumsallaşmış örnekler üzerinden yürütülmekte; tüm toplumlara evrensel genellemeler yapma iddiası taşımamaktadır.

Öte yandan bu çalışma, utanç ve itibar üzerine mevcut literatürden üç noktada ayrılmaktadır. Birincisi, utanç ve itibarı tarihsel olarak birbirini dışlayan değil, dijital çağda aynı denetim mimarisinin eşzamanlı işleyen iki duygusal modu olarak ele almaktadır. İkincisi, bu dönüşümü yalnızca kültürel bir değişim olarak değil, disipliner iktidardan psikopolitik yönlendirmeye uzanan duygusal bir iktidar rejimi olarak kavramsallaştırmaktadır. Üçüncüsü ise, bu rejimi betimlemekle yetinmeyip P1–P6 önermeleri aracılığıyla mekanizma temelli bir "duygusal iktidar modeli" önermektedir. Böylece çalışma, shame/reputation literatüründeki betimleyici analizlerin ötesine geçerek, dijital denetimin duygusal mantığını bütüncül ve izlenebilir bir kuramsal çerçeve içinde açıklamayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, utanç ve itibar literatüründe yaygın olan betimleyici karşılaştırmaların ötesine geçerek, dijital çağda

duyguların iktidar tarafından nasıl yapılandırıldığına dair mekanizma temelli bir kuramsal açıklama sunmayı amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda çalışma üç temel soruya odaklanmaktadır:

- (i) Utanç ve itibar modern toplumlarda toplumsal kontrolün hangi düzeylerinde işlev görmektedir?
- (ii) Bu duyguların tarihsel dönüşümünde disipliner iktidar, şeffaflık rejimi ve dijital görünürlük sistemleri nasıl bir rol oynamaktadır?
- (iii) Dijital çağda itibarın metrikleşmesi, denetimin işleyişini ve bireyin görünürlük rejimlerindeki konumunu nasıl yeniden tanımlamaktadır?

İzleyen bölümlerde önce kuramsal çerçeve sunulmakta, ardından araştırmanın yöntemi açıklanmakta; daha sonra sentezden türetilen temel önermeler (P1–P6) tartışılmakta ve sonuçta bu dönüşümün toplumsal yansımaları ile gelecekteki araştırma alanları ele alınmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve

1.1 Utanç: İçselleştirilmiş Disiplinin Duygusu

Utanç, toplumsal düzenin en eski ve en kalıcı duygusal denetim biçimlerinden biridir. Elias'ın (2000) Uygarlık Süreci analizinde gösterdiği üzere modernleşme, bireyin dışsal cezadan çok kendi üzerinde uyguladığı öz-denetime dayanır. Elias bu dönüşümü "utanma eşiğinin yükselmesi" ile açıklar. Ona göre kamusal şiddet ve doğrudan cezalandırma geri çekilir, yerini içselleştirilmiş duygusal kontrol alır. Böylece utanç, dışsal yaptırımı ikame eden bir içsel otoriteye dönüşür. Benzer şekilde Durkheim'ın (2001) yaklaşımında da utanç, toplumsal bütünleşmeyi sağlayan normatif düzene duygusal bir karşılık sunan mekanizma olarak tanımlanır. Birey toplumsal uyumu artık yalnızca kurallara uyarak değil, "kendinde taşıdığı" içsel bir otorite aracılığıyla sürdürülmektedir.

Bu hat, Foucault'nun disipliner toplum çözümlemelerine doğrudan açılır. Elias'ın öz-denetim olarak kavramsallaştırdığı süreç, Foucault'da gözetim ve disiplin teknikleri aracılığıyla kurumsal bir form kazanmaktadır. Gündelik bedensel alışkanlıklara yerleşen "utanma ekonomisi", okullar, kışlalar, hastaneler ve hapisaneler gibi kurumlarda mikro-iktidar teknikleri olarak yeniden düzenlenir (Foucault, 1995). Bu çerçevede utanç, bireyin içsel öz-denetimi ile kurumsal gözetim ağları arasında aracılık eden bir duygu biçimi olarak işlev görür. Böylece Elias'ın içselleştirme yaklaşımı ile Foucault'nun disiplin analizleri arasındaki süreklilik görünür hale gelir ve duyguların modern iktidar teknolojilerinin ayrılmaz bir bileşeni olduğu daha açık biçimde ortaya çıkar.

Foucault (1995), disipliner iktidarın "mikro-fiziği" ni tartışırken bireyin artık doğrudan gözetlendiği için değil, her an gözetim altında olabileceğini varsaydığı için davranışlarını düzenlediğini vurgulamıştır. Bu varsayımsal bakış, modern öznenin duygusal zeminini oluşturan temel mekanizmalardan biridir. Bu bağlamda utanç yalnızca bir duygu değil, bireyin benliğini kurarken içselleştirdiği özgül bir iktidar ekonomisidir. Scheff'in (1990) ve Retzinger'ın (1995) çalışmalarında utanç, bireyin kendi davranışlarını başkalarının olası değerlendirmeleri üzerinden okuma kapasitesini temsil eder. Birey toplumsal bağın sürdürülebilmesi için kendisini sürekli olarak hayali bir seyircinin gözünden izler. Bu nedenle utanç modern öznenin duygusal temelini oluşturan ve kültürel bağlama göre farklı normatif işlevler üstlenen çok boyutlu bir duygu olarak ortaya çıkar.

1.1.1 Utancın kültürel Kodları ve Dijital Denetim

Utanç duygusu insan doğasında evrensel bir potansiyele sahip olsa da, toplumsal yapılarda kazandığı anlamlar ve işlevler kültürden kültüre önemli ölçüde farklılaşır. Batı toplumlarında utanç, çoğu zaman bireysel ahlaka içkin bir öz-denetim ve suçluluk deneyimi olarak konumlanır. Buna karşılık Doğu Asya toplumlarında utanç, bireysel duygu olmaktan ziyade toplumsal uyumu koruyan bir ilişkisellik normu niteliği taşır. Benedict'in (1946) Japonya'yı bir "utanç kültürü" olarak sınıflandırması, bu farkın temel sosyo-kültürel dinamiklerini ortaya koyan klasik bir analizdir. Bu tür kültürlerde birey, toplumsal konumunu ve ilişkiler ağındaki yerini koruyabilmek için başkalarının gözündeki imajını sürekli gözetir. Normdan sapma yalnızca hukuki veya davranışsal bir ihlal olarak değil, aynı zamanda itibar kaybı yoluyla bütün bir sosyal bağlamı etkileyen bir duygusal kırılma biçimi olarak deneyimlenir. İtibar kaybı, burada yalnızca bir sosyal değerlendirme değil, kolektif onurun zedelenmesi anlamına gelir. Bu nedenle utanç, toplumsal düzenin görünmez çimentosu olarak işlev görür; bireyin benlik sunumunu düzenler, grup bütünlüğünü korur ve normların sürekliliğini sağlar. Bu perspektiften bakıldığında utanç, yalnızca bireyi hizaya getiren bir içsel duygu değil, aynı zamanda kültürlerin kendi normatif düzenini yeniden üreten güçlü bir toplumsal mekanizmadır.

Bu çerçeve güncel sosyo-teknik olgularla daha da karmaşıklaşmaktadır. Japonya'da gençlerin toplumsal başarısızlık ve dışlanma korkusuyla mekânsal ve sosyal geri çekilmelerini ifade eden hikikomori¹ olgusu, utancın modern bir tezahürü olarak okunmaktadır (Kato ve diğerleri, 2019). Burada utanç, yalnızca bireysel bir ahlaki duygu değil, eğitim ve istihdam rejimleriyle iç içe geçmiş yapısal baskıların sonucu olan sosyoteknik bir fenomene dönüşmektedir.

Benzer biçimde Çin'in sosyal kredi sistemi, utancı kurumsal düzeyde işleyen dijital bir denetim mekanizmasına dönüştürür (Liang ve diğerleri, 2018; Zuboff, 2019). Sosyal kredi puanları, vatandaşların yalnızca hukuki ihlallerini değil, "örnek davranış" sergileyip sergilemediklerini de ölçer; düşük puanlar seyahat kısıtlamaları, kredi sınırlamaları ve kamusal teşhir gibi sonuçlar doğurur. Tren istasyonlarındaki ekranlarda borcunu ödemeyenlerin fotoğraflarının yayınlanması, klasik dönemdeki ahlaki utanç ritüellerinin dijital çağdaki yeniden üretimi niteliğindedir. Böyle bir düzende utanç, algoritmik olarak kategorize edilen normatif bir statüye dönüşmekte ve birey, "görülme" korkusuyla değil, puan kaybetme ve görünürlükten silinme korkusuyla kendini denetler hale gelmektedir. Böylece bir duygu olarak utanç, kültürel bir formdan dijital davranış ekonomisini yönlendiren sistematik bir kontrol aracına evrilmektedir.

1.1.2 Utancın dijital çağdaki yeniden üretimi

Dijital platformlar, utanç duygusunu klasik anlamda ahlaki ihlaller üzerinden değil, görünürlük rejiminde yapılan performatif hatalar üzerinden üretmektedir. Sosyal medyada bağlamından kopmuş bir ifade, ani bir tepki ya da uygunsuz görülen bir görüntü, algoritmaların hızlandırdığı dolaşım sayesinde kısa sürede geniş kitlelere ulaşabilir ve yoğun bir yargı dalgası yaratabilir. Ronson'un (2015) "dijital utanç döngüsü" olarak tanımladığı bu süreç, hızla yükselen öfke, hedef göstermeye dayalı kolektif tepkiler ve ardından gelen ani unutuluşla karakterize olan yeni bir kamusal ritim üretmektedir.

¹ Hikikomori, Japonya'da gençlerin toplumsal beklentiler, başarısızlık korkusu ve yoğun performans baskısı nedeniyle uzun süre evden çıkmayarak sosyal yaşamdan tamamen çekilmesini ifade eden bir sosyo-teknik olgudur (Kato ve diğerleri, 2019).

Bu dinamik, utancın yalnızca disipliner bir duygu olmadığını, aynı zamanda adalet talebini ifade eden bir politik araç haline gelebildiğini göstermektedir. #MeToo gibi hareketler, cinsel taciz ve istismarın kamusal görünürlüğünü artırarak utancı failler üzerinde yoğunlaştırmış; böylece utanç mağdurlar üzerinde baskı kuran bir mekanizmadan, iktidar pozisyonundaki kişileri hesap verebilirliğe zorlayan bir duygusal güce dönüşmüştür (Gill & Orgad, 2018; Ahmed, 2021). Bu açıdan utanç, hem yapısal eşitsizlikleri görünür kılan özgürleştirici bir potansiyele hem de yeni normatif sınırlar üreten disipline edici bir işlevselliğe sahiptir. Bununla birlikte güç ilişkilerinde utanç çoğu zaman üstün konumdaki aktörlerin zayıfı hizaya getirmek için kullandığı bir denetim aracına dönüşebilir. Bu nedenle utancın politik niteliği, hem direniş hem tahakküm üretebilen çift yönlü bir mekanizma olarak ele alınmalıdır.

Bununla birlikte dijital ortamda işleyen utanç mekanizmaları her zaman adil işlemez. Sosyal medya linçleri ve "cancel culture" pratikleri, utancın kolektif histeriye dönüşerek hukuki süreçlerin önüne geçtiği durumları ortaya koymaktadır (Ng, 2020; Jane, 2022). Bu bağlamda bireyler, formel yargılama süreçlerinden önce kamusal alanda cezalandırılır ve utanç giderek düzeltici bir mekanizma değil, dijital bir duygusal infaz biçimi haline gelir. Harris ve Dobson'un (2023) belirttiği üzere çevrimiçi utanç, duyguların algoritmik dolaşımına dayanan bir "duygusal performans ekonomisi" üretir. Böylece Foucault'nun panoptikon metaforu dijital çağda "panoptikonik kamuoyu" formunda yeniden şekillenir: Birey hem sürekli gözetlenen hem de gözetimin duygusal taşıyıcısı olan bir çevrimiçi özneye dönüşür. Bu yapı, utancı toplumsal bütünleşmenin olduğu kadar dijital dışlanmanın da etkili bir aracı haline getirmektedir.

1.1.3 Utancın toplumsal işlevi: Normatif bağ ve özneleşme

Scheff (1990) ve Retzinger (1995), utancın toplumsal bağın sürdürülmesi açısından temel bir duygu olduğunu öne sürmektedirler. Onlara göre utanç, norm ihlali sonrasında bireyin hem kendi konumunu hem de başkalarıyla ilişkisini yeniden değerlendirmesini sağlayarak sosyal bütünlüğü korumaktadır. Bu nedenle yalnızca cezalandırıcı değil, aynı zamanda onarıcı bir duygudur. Çünkü ihlalin farkına varılmasını ve yeniden bağ kurma çabasını tetikler. Bu işleviyle utanç, toplumun duygusal dokusunu görünmez biçimde birbirine bağlayan bir "normatif yapıştırıcı" olarak işler. Probyn'in (2005) belirttiği gibi, utanç bireyi yalnızca geri çekilmeye iten bir duygu değildir; aynı zamanda kişinin ilişkisel bağlarını, sorumluluk alma kapasitesini ve başkalarıyla etik bir temas kurabilmesini mümkün kılan bir duygulanım biçimidir.

Bununla birlikte geç kapitalist toplumlarda bu onarıcı boyut giderek zayıflamakta, yerini bireyi cezalandıran ve kamusal teşhirle işleyen bir duygusal rejime bırakmaktadır. Bu dönüşümün arkasında, kapitalizmin rekabetçi doğasının yarattığı sürekli değerlendirilme baskısı yer alır. Sennett (2006), modern öznenin artık toplumsal uyumu sürdürmek için değil, performansını kanıtlamak için kendini gözetim altında tuttuğunu belirtir. Böylece "ahlaki utanç" tan "verimlilik utancı" na doğru bir kayma yaşanır: Bireyler artık norm ihlali nedeniyle değil, yeterince üretken, başarılı veya dikkat çekici olmadıkları için utanırlar. Eğitim sistemlerinde notlar, iş yaşamında performans metrikleri, sosyal medyada beğeni sayıları, bireyde kronik bir "yetersizlik utancı" üretmektedir (Illouz, 2007).

Bu bağlamda utanç, hem toplumsal düzenin sürdürülmesinde hem de bireysel kimliğin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynar; ancak modern-sonrası toplumlarda aidiyet artık ahlaki bir yükümlülüğün ziyade performans, üretkenlik ve görünürlük üzerinden

tanımlanmaktadır. Birey, yalnızca toplumsal normlara değil, algoritmaların belirlediği ölçütlere ve performans metriklerine de hesap veren bir özneye dönüşür. İçselleştirilmiş denetimin oluşturduğu klasik hat, dijital çağda görünürlük ve performans odaklı bir rejime eklenir. Böyle bir ortamda birey “yanlış yapmamak” için değil, “doğru görünmek” için davranışlarını ayarlamaya başlar. Tam bu noktada itibar belirleyici bir mekanizma haline gelir: İçsel fren olarak işleyen utanç geri planda kalırken, dışsal bir itki yaratan tanınma arzusu denetimin temel gücüne dönüşür. Böylece kontrol, “öz-disiplin” mantığından “sergilenebilirlik” mantığına kayar. Bu dönüşüm yalnızca kültürel bağlamda ortaya çıkan bir değişim değildir; aynı zamanda iktidarın işleyiş mantığında gerçekleşen tarihsel bir kaymayı da ifade eder.

Foucault’dan Han’a uzanan iktidar soy bilimi bu hattı kavramsallaştırmaya imkân verir. Foucault’nun disipliner toplum çözümlemelerinde iktidar, beden üzerinden kurulan mikro-fiziksel denetim biçimleriyle tanımlanır ve hedef “itaatkâr bedenler” üretmektir (Foucault, 1995). Daha sonra biyopolitik mantık devreye girmiş ve iktidar artık bireylerden çok nüfusların yönetimine odaklanarak yaşamı üretken kılmaya başlamıştır. Han’ın (2017) psikopolitika² kavramsallaştırması bu hattı güncelleyerek, duyguların, arzuların ve bilinçdışı güdülerin yönetimini vurgulamaktadır. Han’a göre Psikopolitika, bedenin değil, ruhun ve benliğin iç alanına yönelmiş bir iktidar biçimidir. Foucault’nun biyopolitikası “yaşamın yönetimi” ni, temsil ederken Han’ın psikopolitikası ise “öznenin gönüllü denetimi” ni temsil etmektedir. Duygusal iktidar, bu iki moment arasındaki geçiş alanında konumlanır. Biyopolitikanın yaşamı üretken kılma amacı, psikopolitik düzlemde duyguların yönetimi üzerinden yeniden örgütlenmektedir. Bu bağlamda iktidar, artık bedeni disipline etmekten çok, öznenin duygusal enerjisini yönlendirmeye odaklanmakta; korku temelli itaat yerine tanınma arzusuna dayalı bir özdeşleşme üretmektedir. Bu dönüşümle birlikte utanç, özneyi içine kapanmaya zorlayan klasik bir içsel disiplin mekanizması olmaktan uzaklaşır. İtibar ise özneyi dışsal onay ve tanınma beklentisiyle harekete geçiren dijital tanınma rejiminin merkezine yerleşir. Böylece denetim, bastırıcı içsel frenlerden performansa dayalı dışsal yönlendirmelere doğru tarihsel bir kayma göstermektedir.

1.2 İtibar: Görünürlüğün Kontrol Edici Duygusu

Modern toplumlarda itibar, duygusal denetimin içsel öz-disiplinden dışsal performansa kaymasının simgesel kavramlarından biridir. Goffman (1959) Gündelik Yaşamda Benliğin Sunumunda toplumsal etkileşimi sahne metaforuyla açıklamaktadır. Birey “ön sahne” de davranışlarını izleyicinin beklentilerine göre düzenler, “arka sahne” de ise bu performansı hazırlayan daha mahrem bir benlik sürdürür. Bu bağlamda itibar, başkalarının gözündeki olumlu izlenimi sürdürmek için organize edilen bir performans rejimidir ve burada birey duygularını, jestlerini ve söylemlerini stratejik biçimde yönetmektedir.

Goffman’ın dramaturjik modeli, dijital çağda görünürlük ile denetim arasındaki ilişkiyi kavramak için bugün de güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bireyin davranışlarını artık yalnızca utanma duygusu değil, görünmezleşme ve dolaşıma dâhil olamama kaygısı yönlendirmektedir. Bu dönüşüm, Illouz’un (2007) “duygusal kapitalizm” kavramsallaştırmasının işaret ettiği üzere, duyguların bireysel etkileşim sınırlarını aşarak ekonomik ve kültürel alanlarda işlev gören bir sermaye biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Dijital platformlar, bu duygusal sermayeyi yalnızca kişisel ilişkilerde değil,

² Byung-Chul Han (2017), “psikopolitika” kavramını “neoliberal çağın özgün iktidar biçimi” olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda iktidar, artık bireyi dışsal baskı ya da yasaklarla değil, onun özgürlük, başarı ve kendini gerçekleştirme arzusu üzerinden yönetir. Böylece birey, baskıya maruz kalmaksızın, gönüllü biçimde kendini denetleyen ve ifşa eden bir özneye dönüşür.

aynı zamanda toplumsal değerlerin üretildiği daha geniş bir görünürlük alanında dolaşıma sokmaktadır. Papacharissi'nin (2015) "affective publics" yaklaşımı da bu durumu doğrulamakta ve duyguların artık yalnızca bireyler arasında değil, algoritmalar tarafından düzenlenen ağ kamuları içinde hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu bütünselik yapı, itibarın hem sosyal etkileşimin hem de dijital performansın merkezî belirleyeni haline geldiğini göstermektedir.

1.2.1 İtibarın sermayeleşmesi: Sembolik değerden ekonomik değere

Bourdieu (1986), itibarı "sembolik sermaye" olarak tanımlar ve bu sermayenin ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye biçimlerine dönüştürülebilirliğini vurgular. Bir akademisyenin atıf sayısı, bir politikacının medya görünürlüğü ya da bir sanatçının marka değeri, bu sembolik sermayenin somut ifadeleridir. Sennett (1998, 2006), modern kapitalizmin karakter üzerindeki etkilerini tartışırken, başarı ölçütlerinin giderek istikrarlı bir ahlaktan değil, görünürlük ve performansın sürekliliğinden türediğini göstermektedir. Böylece itibar, ekonomik değer ile ahlaki konumun kesiştiği yeni bir toplumsal sermaye biçimi olarak işlev görmektedir.

Dijital platformlar ise bu sermayeyi yeni bir mantıkla yeniden üretmektedir. Çünkü görünürlük artık yalnızca tanınırlığın değil, ekonomik değer üretiminin de temel koşulu haline gelmiştir. Facebook, Instagram, TikTok ve LinkedIn gibi mecralar, beğenileri, takipçi sayıları ve paylaşım oranlarını bireysel itibarı ölçen sayısal göstergelere dönüştürmektedir. Bu ortamda itibarı sürdürmek, giderek sürekli içerik üretimini zorunlu kılan bir çalışma rejimine dönüşmektedir. Hearn'ün (2010) "visibility capitalism" ve Duffy'nin (2022) "visibility labour" kavramları, görünürlüğün hem duygusal bir tanınma aracı hem de ekonomik bir üretim formu haline geldiğini göstermektedir. Van Dijck ve Poell'in (2018) belirttiği üzere, platform toplumu bu süreci daha da derinleştirir; kullanıcılar yalnızca içerik paylaşan bireyler değil, kimliklerini veri biçiminde sürekli yeniden üreten mikro-üreticilerdir.

Zuboff'un (2019) gözetim kapitalizmi çözümlemesi ise bu görünürlük talebinin ekonomik mantığını aydınlatır: Platformlar, kullanıcıların itibar arzusundan veri üretir ve bu veriyi ekonomik değere dönüştürür. Böylece itibar, dijital ekosistemde duygusal tanınmanın ötesine geçerek hem ekonomik hem de davranışsal bir emek biçimine dönüşmektedir. Bu bağlamda Hearn'ün (2010) "visibility capitalism" kavramsallaştırması, görünürlüğün piyasa mantığına nasıl dönüştüğünü açıklarken, Duffy'nin (2022) "visibility labour" tartışması, bireyin kendi görünürlüğünü sürdürebilmek için sürekli içerik üretmek zorunda bırakıldığını ortaya koymaktadır. Kullanıcı bu süreçte yalnızca izlenen bir özne değil, görünürlük üretimi için zaman, emek ve duygusal enerji harcayan bir dijital emekçiye dönüşmektedir. Van Dijck ve Poell'in (2018) platform toplum analizinde gösterildiği gibi, bu dönüşüm yalnızca bireysel pratiklerin değil, daha geniş bir sosyo-teknik altyapının işlevidir.

Platformlar, kullanıcıyı yalnızca içerik üreticisi olarak değil, kimliğini veriye dönüştüren "mikro-üretici" olarak konumlandırır. Böylelikle duygular, tercihleri ve etkileşimleri, algoritmalar tarafından işlenebilir bir veri formuna bürünür. Bu veri akışı, Zuboff'un (2019) "gözetim kapitalizmi" kavramsallaştırmasının çizdiği ekonomi-politik çerçevede yeni bir değer yaratım mekanizmasına dönüşür: Platformlar, kullanıcıların tanınma arzusundan veri, bu veriden ise ekonomik değer üretir. Bu bütünlük içinde Terranova'nın (2012) "free labor" tartışması, görünürlüğün yalnızca duygusal bir tanınma arzusu olmadığını, aynı zamanda karşılığı ödenmeyen bir dijital emek biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Böylece dijital çağda

itibar, hem toplumsal statüyü hem de ekonomik getiriye belirleyen merkezi bir değişken olarak ortaya çıkmakta; birey, performans ve görünürlük metriklerini yönetmek zorunda kalan sürekli hareket hâlindeki bir özneye dönüşmektedir.

İtibarın sermayeleşmesi, günümüzde hem bireysel hem kurumsal düzeyde ölçülebilir bir değer biçimi haline gelmiştir. Kurumsal itibar derecelendirmeleri ve özellikle çevresel, sosyal, yönetim göstergelerini içeren ESG skorları, şirketlerin piyasa değerini belirleyen temel kriterler arasında yer almaktadır (Maio, 2022). Bu durum, Bourdieu'nun (1986) sembolik sermaye kavramını kurumsal ölçekte somutlaştırır: "İyi itibar" yalnızca güven değil, yatırım da çeker. Cambridge Analytica skandalı, Volkswagen'in emisyon krizi veya Nike'ın #BlackLivesMatter kampanyası gibi örnekler, ekonomik kararlarla duygusal ve ahlaki beklentilerin nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar (Illouz, 2007; Dean, 2020).

Bireysel düzeyde influencer ekonomisi, itibarın piyasa mekanizmasına dönüşmesinin en görünür örneklerinden biridir. Influencer'lar görünürlüklerini sponsorluk anlaşmaları, takipçi sayıları ve algoritmik erişim yoluyla ekonomik değere dönüştürür (Abidin, 2021b). Han'ın (2012) "şeffaflık toplumu" kavramsallaştırmasında, görünür olmak var olmanın ön koşulu haline gelir; görünürlük kaybı ise toplumsal bir "yokluk" ya da "dijital ölüm" olarak deneyimlenir. "Shadow ban" uygulamaları veya algoritmik görünmezlik, bu çağın yeni cezalandırma biçimlerini oluşturur (Lyon, 2018; Duffy ve Hund, 2019). Böylece itibar, hem ekonomik değere çevrilebilen bir sermaye hem de algoritmik rejimlerin sürekli yeniden tanımladığı kırılgan bir statü hâline gelir.

1.2.2 İtibar ve dijital ahlakın dönüşümü

Dijital toplumda itibar, yalnızca ilişkisel bir tanınma biçimi olmaktan çıkarak, ölçülebilir veriler üzerinden sürekli değerlendirilen bir ahlaki performans alanına dönüşmektedir. Beğeni sayıları, takipçi oranları ve paylaşım istatistikleri, bireylerin toplumsal değerini gösteren ölçütler olarak işlev görmektedir. Bu dönüşümün kavranmasında Han'ın (2022) "enfokrasi"³ kavramı belirleyici olmaktadır. Han'a göre dijital ortamda bilginin ve görünürlüğün dolaşımı eşitlikçi bir ilkeye göre değil, algoritmik seçiciliğe göre yönetilmekte; böylece görünür olabilmek, başlı başına yeni bir iktidar tekniği hâline gelmektedir. Bu görünürlük, yalnızca teknik erişilebilirliğin değil, aynı zamanda kimin sesinin kamusal alanda duyulmaya "layık" kabul edildiğini belirleyen normatif bir ölçütün ifadesi olmaktadır.

Bu seçici görünürlük mantığı, Dean'ın (2020) iletişimsel kapitalizm tartışmasında daha geniş bir çerçeveye yerleştirilmektedir. Dean, dijital alanlarda politik anlamın giderek doğruluk, tutarlılık veya etik sorumluluktan ziyade duygusal performansa ve dolaşım hızına indirgenmekte olduğunu vurgulamaktadır. Böylece "iyi" olmak çoğu zaman "görünür olmak" ile; "etik açıdan değerli" olmak ise yoğun etkileşim üretmek ile özdeşleştirilmektedir. Normatif ahlak, ilke temelli bir yönelim olmaktan çıkarak görsel, duygusal ve performatif bir ahlak anlayışı tarafından gölgelenmektedir. Dijital ahlak, giderek "hesap verebilirlikten" çok "görünürlük üretme kapasitesine" dayanan bir beğeni ekonomisi içinde işlemektedir.

Bu görünürlük rejimi, dijital itibarın kırılganlığını da artırmaktadır. Ng (2020) tarafından ele alınan "cancel culture" olgusu, bireylerin dijital itibarının ne kadar hızlı çözülebileceğini göstermektedir. Geçmişte yapılmış bir paylaşım, değişen normlar bağlamında ani bir kamusal

³ Byung-Chul Han (2022), "enfokrasi" kavramıyla çağdaş iktidarın artık bilgiye sahip olmaktan değil, bilgiyi görünürlük, hız ve dolaşım üzerinden yönetebilme kapasitesinden kaynaklandığını belirtir. Enfokrasi, bireylerin bilgiye erişimini artırırken aynı anda onları sürekli izlenebilir ve ölçülebilir hale getirir.

dışlanma gerekçesi hâline gelebilmektedir. Dijital itibar, finansal piyasa değerleri gibi kısa sürede yükselip düşen dalgalı bir sermaye formuna dönüşmektedir. Bu durum, Elias'ın (2000) "uygarlık süreci" nde içselleştirilen utanma duygusunun günümüzde yeni bir biçimde yeniden üretildiğini göstermektedir: Geleneksel toplumlarda utanma, norm ihlalinin içsel denetimini sağlamaktayken; dijital toplumda utanma, görünürlük kaybı, algoritmik dışlanma ve çevrim içi topluluklardan kopma korkusu üzerinden işlemektedir. Böylece utanç, dijital itibar kaybı tehdidi aracılığıyla bireyleri denetleyen temel bir duygu rejimine dönüşmektedir. Bu çerçevede dijital itibar, modern toplumun ahlaki gerilimlerini hem hızlandıran hem de görünür kılan yeni bir düzenleyici mekanizma olarak işlev görmektedir.

1.2.3 İtibarın psiko-sosyal sonuçları

Dijital itibarın performatif mantığı, bireyde süreklileşen bir değerlendirilme anksiyetesi üretmektedir. Sennett (1998) ile Illouz (2007), geç kapitalist toplumlarda öznenin duygusal yaşamının kesintisiz bir "öz-pazarlama" baskısı altında şekillendiğini vurgulamaktadır. Birey, LinkedIn'de profesyonel başarıyı, Instagram'da estetik bir yaşam tarzını, X'te (Twitter) ise zekâ ve etik duyarlılığı sergileyerek dijital çağın "saygınlık portföyü" nü oluşturur. Bu portföy, Goffman'ın (1959) "ön sahne" performansının dijitalleşmiş ve kesintisiz hâle gelmiş bir biçimini temsil etmektedir ve burada artık birey aynı anda hem kendisinin aktörü hem de izleyicisidir. Böylece toplumsal tanınma, sürekli güncellenen bir performans gerekliliği hâlini alır.

Bu performatif baskı psikolojik düzeyde çeşitli kırılganlıklar üretmektedir. Duffy ve Hund (2019) ile Abidin (2021a), dijital görünürlük baskısının bireylerde görünürlük yorgunluğu, benlik parçalanması ve kronik öz-değerlendirme döngüleri yarattığını ortaya koymaktadır. Han'ın (2017) ifade ettiği gibi itibar, yalnızca toplumsal bir karşılık değil, aynı zamanda psikopolitik bir denetim biçimi olarak işlemektedir. Birey, sergilenebilirliğini optimize etmeye çalışırken iktidar yapılarını içselleştirmekte; arzuları, öz-saygısı ve hatta duygusal dayanıklılığı görünürlük kriterlerince yönlendirilmektedir. Bu nedenle itibar, bir ödül olmaktan çok, duygusal düzlemde işleyen bir kontrol mekanizmasına dönüşmektedir.

Bu psiko-sosyal çerçevede birey, yalnızca tanınma ekonomisinin değil, aynı zamanda duygusal bir denetim döngüsünün de parçası hâline gelir. Bu döngü, bireyin tanınma arzusu ile kendi sınır bilincini belirleyen utanç duygusu arasında salınmaktadır. Utanç ve itibar arasındaki gerilim, modern toplumların duygusal rejimlerini şekillendiren temel eksenlerden biri hâline gelmekte; bireyin hem kendini sunma stratejilerini hem de içsel benlik algısını belirlemektedir.

1.3 Utanç - İtibar Diyalektiği ve Duygusal Rejimler

Utanç ve itibar, toplumsal kontrolün birbirini dışlayan değil, sürekli olarak birbirini üreten iki duygusal rejimi olarak işlemektedir. Toplamların duygusal dokusu, ceza-ödül, tanınma-dışlanma ve görünürlük-görünmezlik arasındaki bu salınımın ritmiyle inşa edilmektedir. Foucault'nun (1995) disipliner toplum çözümlemesinde utanç, bireyin davranışlarını içselleştirilmiş bir bakış altında düzenlemesini sağlayan mikro-iktidar tekniği olarak açıklanmaktadır. Buna karşılık Han'ın (2012) "şeffaflık toplumu" yaklaşımı, modern denetimin giderek korkudan çok sürekli görünür olma arzusuna dayandığını gösterir. Böylece utanç ve itibar, aynı iktidar makinesinin iki farklı modu hâline gelmekte; biri görünürlüğün yitimiyle, diğeri görünürlüğün aşırılığıyla işlemektedir.

Bu dönüşüm, duygusal rejimlerin artık yalnızca yüz yüze ilişkilerde değil, dijital ağlar üzerinde dolaşıma giren duygularla üretildiğini ortaya koymaktadır. Dijital toplum, duygulanımların bireysel düzeyde değil, algoritmik hızla çoğalan kolektif dolaşım üzerinden örgütlendiği bir yapıya evrilmektedir. Bu nedenle Papacharissi'nin (2015) "duygulanımsal kamular" kavramsallaştırması, utanç–itibar rejimlerinin dijital çağda nasıl kolektif biçimde üretildiğini açıklayan kritik bir çerçeve sunmaktadır. Duygulanımsal kamular, bireylerin yalnızca bilgi paylaşarak değil, duygularını eşzamanlı biçimde yayarak ortak bir duygusal atmosfer oluşturduğu gevşek örgütlenmiş topluluklardır. Böyle kamular, örneğin #MeToo veya #CancelSpotify gibi kampanyalarda görüldüğü üzere, çok kısa sürede ortak bir öfke, utanç veya moral üstünlük hissi etrafında birleşerek belirli kişileri ya da kurumları toplu bir itibarsızlaştırma hedefi hâline getirmektedir. Bu durum, itibarın artık bireysel performanstan çok, ağ içinde dolaşıma giren duygusal yoğunluklar tarafından şekillendirildiğini göstermektedir.

Öte yandan dijital çağın paradoksu, utancın görünürlüğün artmasıyla ortadan kalkması değil, görünürlük aracılığıyla sürekli yeniden üretilmesidir. Bauman'ın (2000) "akışkan modernite" bağlamında normların istikrarsızlaşmasıyla kimlik, kesintisiz olarak güncellenmesi gereken bir performatif projeye dönüşmektedir. Bu akışkanlık, utancı ahlaki sapmadan ziyade erişim, görünürlük ve dolaşımdaki konum üzerinden yeniden tanımlamaktadır (Han, 2017; Lyon, 2018). Algoritmik görünmezlik - örneğin "shadow ban", akışta görünmezleşme veya metrik düşüşleri - bireyde klasik suçluluk duygusundan çok, dijital yetersizlik ve değersizlik utancı üretmektedir (Bucher, 2018; Duffy ve Hund, 2019). Utanç böylece toplumsal normlara uymaktan değil, platformların metrik rejimleriyle uyumdan beslenen yeni bir duygusal disipline dönüşmektedir.

Han (2012) şeffaflık toplumunda "utanma eşiğinin erozyonu"ndan söz etmektedir: İfşanın norm hâline gelmesi, utancı tümüyle ortadan kaldırmamakta; yalnızca utancın yönünü dönüştürmektedir. Artık birey gizlediği için değil, "yeterince sergileyemediği" için utanmaktadır. Goffman'ın (1959) ön/arka sahne ayrımı, dijital platformlarda sürekli ön sahne lehine çözülmekte; bağlam çökmesi itibarı kırılanlaştırmaktadır. Küçük bir performans hatası bile, Ronson'un (2015) tarif ettiği kamusal utanç döngülerine dönüşebilmektedir. Böylece utanç, görünürlüğün aşırılığıyla birleşerek dijital denetimin merkezi bir duygusal aracına dönüşmektedir.

Dijital itibar da aynı kırılabilirliği taşır. O bir güven göstergesinden çok, süregelen onaylanma baskısıyla tanımlanan geçici bir değer hâline gelmektedir. Bu dinamiğin siyasal karşılığı linç, duygusal karşılığı ise utanç olarak işlemektedir. Ng (2020) tarafından tartışılan "cancel culture" pratikleri, itibarın ne kadar hızlı çözülebileceğini somut biçimde göstermektedir. Gillespie' nin (2018) belirttiği gibi moderasyon rejimleri ve algoritmik sıralama mekanizmaları, bu kırılabilirliği kurumsal olarak pekiştirmektedir. Platformların içerik filtreleme ve görünürlük ayarlama süreçleri, belirli kullanıcıları veya içerikleri sistematik biçimde öne çıkarırken diğerlerini sessizce görünmez hale getirmekte, böylece itibar kazanımı ya da kaybı teknik bir kararın sonucu hâline gelmektedir. Örneğin TikTok'un Afro-Amerikalı içerik üreticilerini "düşük riskli içerik" algoritmasıyla daha az görünür kıldığının ortaya çıkması veya Instagram'ın politik içerikleri "hassas içerik filtresi" altında bastırması, dijital itibarın platform politikaları tarafından doğrudan şekillendirildiğini göstermektedir. Bu durum, bireyin utanç veya itibar

deneyiminin yalnızca toplumsal etkileşime değil, aynı zamanda görünürlüğü belirleyen kurumsal altyapılara da bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bauman'ın (2007) "ahlaki mesafe" kavramı, hız ve anonimliğin birleşmesiyle anlık yargı üretimini mümkün kılmakta; bir kişinin dijital düşüşü yalnızca bireysel bir kayıp değil, kolektif bir duygulanımsal tatmin kaynağına dönüşmektedir. Bu durum, sosyal psikolojide schadenfreude olarak tanımlanan başkalarının utancı veya başarısızlığı üzerinden haz alma duygusuyla açıklanmaktadır (Heider, 1958; Smith ve diğerleri, 1996; Leach ve diğerleri, 2003). Ahlaki mesafenin genişlediği bu ortamda kullanıcılar, tanımadıkları kişilere ağır yargılar yöneltmekte ve bunun sorumluluğunu hissetmemektedir; bu nedenle çevrim içi linç kampanyaları, adeta "kimin daha hızlı yargılayacağı"nın yarıştığı duygusal performans alanlarına dönüşmektedir. Özellikle ünlülerin veya fenomenlerin yaşadığı hatalarda milyonlarca kişinin aynı anda alaycı tepki vermesi - örneğin influencer'ların sahte bağış kampanyaları ya da markaların sosyal sorumluluk hataları - schadenfreude'nin platformlar aracılığıyla nasıl kolektif bir eğlence biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Bu kolektif haz, hem utancın şiddetini artırmakta hem de toplumsal öfkenin yönünü belirleyen duygusal akımları güçlendirmektedir.

Bu duygulanımsal dinamikler yalnızca bireyleri değil, kurumları da dönüştürmektedir. #MeToo, #BlackLivesMatter ve iklim adaleti hareketleri, şirketleri kamusal meşruiyetlerini artık yalnızca rasyonel söylemlerle değil, duygulanımsal dolaşımın mantığı içinde yeniden kurmaya zorlamaktadır (Gill ve Orgad, 2018; Dean, 2020). Han'ın (2017, 2022) enfokrasi analizlerinde vurguladığı üzere, bilginin dolaşım hızı yeni bir iktidar biçimi hâline gelmekte; meşruiyet giderek politik otoriteden çok görünürlük rejiminin kurallarından türemektedir.

Bu bağlamda utanç–itibar diyalektiği, modern iktidarın ceza–ödül ekonomisinin duygusal formunu oluşturmaktadır. Lyon'un (2018) "gözetim kültürü" kavrayışına göre denetim, tepeden inme bir mekanizma olmaktan çıkmakta; bireyler de birbirlerini ölçmekte, sıralamakta ve değerlendirmektedir. Böylece gözetim, sosyal ilişkinin dokusuna yerleşmiş karşılıklı bir görme rejimi hâline gelmektedir. Han'ın (2012) "pozitif iktidar" yaklaşımı bu durumu açıklamaktadır: İktidar artık yasaklayarak değil, teşvik ederek işlemekte; birey cezadan çok onaylanma arzusuyla yönlendirilmektedir. Böylece utanç ve itibar, tanınma ekonomisinin iki kutbu hâline gelmiştir. İlk kutup tanınmamanın acısına, ikincisi ise tanınmanın hazzına dayanmaktadır.

Honneth'in (1995) tanınma kuramı bu duygusal diyalektiğin öznel boyutunu açıklığa kavuşturur. Honneth'e göre bireyin tanınma ihtiyacı kırıldığında utanç, karşılandığında ise itibar ve özsaygı güçlenmektedir. Böylece duygusal rejimin mikro boyutu, öznenin kendilik değerini, tanınma süreçleri üzerinden kurabilir. Taylor'ın (1994) tanınma siyaseti ise bu mikro-öznel boyutu makro-siyasal bir düzleme genişletmektedir. Çünkü ona göre, tanınma yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, kolektif kimliklerin, kültürel grupların ve siyasal temsil biçimlerinin temel belirleyicisidir. Bu nedenle tanınma, artık bireyin özsaygısıyla sınırlı bir mesele olmaktan çıkarak, grupların kamusal alanda görünür olma hakkı, kendi kimliklerini ifade edebilme kapasitesi ve eşit temsile erişimi açısından kurucu bir öneme sahip hâle gelmiştir. Güncel örneklerde olduğu gibi, yerli toplulukların kültürel hak talepleri, LGBTİ+ hareketinin görünürlük mücadelesi veya göçmen toplulukların siyasal temsil arayışları, tanınmanın kolektif düzeyde nasıl bir meşruiyet ve aidiyet zemini oluşturduğunu açıkça göstermektedir. Bu çerçevede tanınma siyaseti, itibarın yalnızca kişisel bir statü göstergesi değil, aynı

zamanda kolektif kimliklerin varlık koşullarını belirleyen yapısal bir mücadele alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Honneth bireysel özsaygının kırılganlığını, Taylor ise kolektif kimliklerin meşruiyet talebini açıklamaktadır; iki yaklaşım birleştiğinde utanç–itibar diyalektiğinin hem mikro psikolojik hem de makro siyasal düzlemde nasıl işlediği bütüncül biçimde görünür hâle gelmektedir. Böylece utanç - itibar hattı, bireysel psikolojiyi aşarak kimlik, aidiyet ve vatandaşlık rejimlerinin duygusal temelini oluşturmaktadır.

Özetle dijital çağın duygusal rejimi üç eksen üzerinde işlemektedir: Şeffaflık, özneyi sürekli görünür kılmakta; hız, görünürlüğü kontrol edilemeyecek bir yoğunluğa taşımakta; kırılganlık ise öznenin kimliğini bu koşullar altında istikrarsızlaştırmaktadır (Han, 2012; Lyon, 2018). Bu dinamikler altında iktidar, cezalandırmaktan çok tanıyarak, sıralayarak ve metriklerle ödüllendirerek çalışmaktadır. Özne ise bu tanınmayı sürdürebilmek için gönüllü bir öz-disipline yönelmektedir. Böylece modern özne hem görünmezlikten hem aşırı görünürlükten korkan çelişkili bir varlığa dönüşmektedir: Görünür olamamak itibarsızlaşma tehdidi, aşırı görünür olmak ise utanç, ifşa ve linç riskini temsil etmektedir. Bu çelişki, bireyin dijital benliğini sürekli optimize etme baskısını artırmakta; kullanıcılar hem unutulmaktan hem de aşırı dikkat çekmekten kaçınmaya çalışarak kırılgan bir denge kurmak zorunda kalmaktadır. Örneğin içerik üreticilerinin görünür kalabilmek için düzenli paylaşım yapmak zorunda hissetmesi ancak bir hata veya yanlış anlaşılma durumunda anında kitlesel eleştirinin hedefi hâline gelmesi, bu ikili korkunun nasıl aynı anda işlediğini göstermektedir. Bu nedenle öznenin dijital konumu, hem arzusunun hem de kaygının eşzamanlı üretildiği istikrarsız bir duygusal alan olarak şekillenmektedir. Bu istikrarsızlık, dijital iktidarın temel çalışma biçimini oluşturmaktadır; çünkü özne arzularını gerçekleştirmek için görünür olmaya, cezadan kaçınmak için ise kendi kendini denetlemeye zorlanmakta ve böylece platformların kurduğu duygulanımsal iktidar döngüsüne gönüllü olarak eklemlenmektedir. Bu çifte baskı, modern iktidarın artık yasaklayarak değil, öznenin görünürlük rejimine uyma arzusunu kışkırtarak işlediğini göstermekte ve özneyi siyasal alanda bile kırılgan bir performans aktörüne dönüştürmektedir.

Bu paradoks, 21. yüzyılın duygusal iktidar mantığını çerçevelemektedir: Utançtan itibara, ardından yeniden utanca uzanan döngüsel yapı, dijital öznenin davranışlarını düzenleyen görünmez bir mekanizma olarak işlemektedir. Döngünün sürekliliğini tanıma arzusu beslemekte; hızını ve yönünü ise platformların algoritmik mimarisi belirlemektedir (Zuboff, 2019; van Dijck & Poell, 2018). Böylelikle duygusal rejimler, dijital çağda yalnızca bireysel deneyimi değil, aynı zamanda davranışın nasıl teşvik edildiğini, yönlendirildiğini ve normalize edildiğini belirleyen özgün bir iktidar formu hâline gelmektedir. Çalışmanın analiz edeceği pratik örüntüleri kavramsal olarak anlamlandırmak için gerekli zemini sunmayı amaçlayan bu kuramsal tartışmanın ardından izleyen bölümde araştırmanın yöntemi ayrıntılandırılacaktır.

2. Yöntem

2.1 Araştırma Yaklaşımı ve Tasarımı

Bu çalışma, duyguların toplumsal denetimdeki işlevini açıklamak amacıyla çok-disiplinli literatürü bir araya getiren nitel bir kuramsal-sentez araştırmasıdır. Yöntem olarak entegratif literatür taraması benimsenmiştir (Snyder, 2019; Jesson ve diğerleri, 2011). Bu yaklaşım, mevcut çalışmaları yalnızca özetlemek yerine, farklı kuramsal geleneklerden gelen kavramları eleştirel biçimde karşılaştırarak duygusal iktidar tartışmaları için bütünleştirici bir yorum üretmeyi amaçlar. Çalışma bu yönüyle, critical interpretive synthesis (Dixon-Woods ve diğerleri, 2006) yaklaşımıyla uyumludur.

2.2 Literatürün Kapsamı ve Seçimi

Araştırma, 20. yüzyılın ilk yarısından 2024 yılına kadar yayımlanmış 60'tan fazla çalışmayı kapsamaktadır. Dahil edilme ölçütleri:

- Kuramsal uygunluk: Duyguların düzen, denetim, tanınma, gözetim, performans, görünürlük veya duygusal rejimler ile ilişkisini ele alan çalışmalar.
- Temsil: Klasik kuramcılar (Elias, Foucault, Goffman, Bourdieu, Sennett) ve çağdaş düşünürler (Han, Illouz, Lyon, Bauman, Ahmed).
- Güncellik: Özellikle 2015 sonrası dijital gözetim, şeffaflık, metrikleşme ve algoritmik kontrol odaklı literatür.
- Bağlam çeşitliliği: Japonya (hikikomori), Çin (sosyal kredi), ABD (#MeToo, cancel culture) ve Avrupa (dijital etik, veri kapitalizmi).

Literatür taramaları Web of Science, Scopus, JSTOR, Google Scholar, Taylor & Francis Online, ResearchGate ve SpringerLink veri tabanlarında yürütülmüştür. Kullanılan anahtar kelimeler: shame, reputation, social control, surveillance, transparency, recognition, affective governance, emotional regimes, digital emotion.

Literatür tarama sürecinin izlenebilirliği ve seçme–eleme aşamaları aşağıda özetlenmiştir.

Literatür Tarama Aşamaları:

- İlk tarama sonucunda ulaşılan çalışmalar (veri tabanları: WoS, Scopus, JSTOR, Google Scholar vb.) → 214 çalışma
- Tekrar eden kayıtların ve konu dışı çalışmaların elenmesi → 96 çalışma çıkarıldı
- Kuramsal uygunluk ve tematik odak elemesi → 58 çalışma çıkarıldı
- Eleştirel sentez için belirlenen nihai kuramsal korpus → 60 çalışma.

2.3 Analiz Süreci: Kodlama → Matris → Sentez

- Kavramsal kodlama: Çalışmalar nitel içerik analiziyle ön kodlar üzerinden tarandı (içselleştirme, performans, görünürlük, tanınma, gözetim, algoritmik ölçüm). Kodlar üç kategoriye ayrıldı:
 - İşlevsel: düzenleyici roller
 - Yapısal: iktidar ilişkilerindeki konum
 - Dönüşümsel: tarihsel–teknolojik değişim eksenleri
- Tema matrisleri: Kodlar, “utanç–itibar” ekseninde tarihsel geçişleri gösteren matrislerde birleştirildi.
- Kavramsal sentez: Kategoriler Foucault’nun iktidar tipolojisi (disipliner, biyopolitik, psikopolitik) ve Han’ın psikopolitika kavramı ile ilişkilendirilerek “içselleştirme–sergileme–ölçülme” ekseninde duygusal iktidar modeli üretildi.
- Kuramsal çıkarımlar: Ortaya çıkan örüntüler P1–P6 olarak formüle edildi ve bulgular bölümünde tartışıldı.

Örnek Kodlama ve Matris Kesiti:

- *Kod*: Görünürlük baskısı
- *Kaynaklar*: Han (2012), Papacharissi (2015), Duffy (2022)
- *İşlevsel boyut*: Davranışların sergilenebilirliğe göre düzenlenmesi
- *Yapısal boyut*: Algoritmik sıralama ve platform normları
- *Dönüşümsel boyut*: Utançtan itibara geçişte dışsal denetimin güçlenmesi

Bu kod, P3 ve P4 önermelerinin oluşturulmasında temel örüntülerden biri olarak değerlendirilmiştir.

2.4 Geçerlilik, Güvenilirlik ve Refleksivite

Geçerlilik üç düzeyde sağlanmıştır:

- Teorik doğrulama: Kavramlar özgün kaynaklardan izlenmiş, yanlış atıflar önlenmiştir.
- Karşılaştırmalı tutarlılık: Farklı kuramsal gelenekler (sosyolojik, psikopolitik, duygulanımsal) arası çapraz okuma ile tutarlılık sağlanmıştır.
- Refleksif öznellik: Araştırmacının epistemolojik konumunun analiz üzerindeki etkisi beyan edilmiştir (Alvesson ve Skoldberg, 2018).

Ayrıca kuramsal doygunluk ölçütü gözetilmiş ve tarama yeni kavramsal bilgi üretimi sınırına ulaşmaya kadar sürdürülmüştür. Bulgular normatif değil, mekanizma açıklaması biçiminde sunulmuştur.

3. Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma, utançtan itibara uzanan duygusal dönüşümün dijital çağda nasıl kurumsallaştığını kuramsal bir çerçeve içinde tartışmayı amaçlamaktadır. Yapılan analiz, modern iktidarın duygular üzerinden örgütlenen yeni bir denetim mantığına doğru evrildiğini ileri sürmektedir. Bu denetim mantığı, içselleştirilmiş öz-disiplin → sergilenebilir performans → ölçülebilir görünürlük → geri bildirim döngüsü şeklinde kavramsallaştırılan bir süreç boyunca düşünülmektedir. Bu bölümde sunulan P1–P6 önermeleri, ampirik bulgular değil; literatürdeki kuramsal örüntülerin eleştirel sentezinden türetilmiş mekanizma temelli kuramsal çıkarımlardır. Amaç, istatistiksel genelleme değil, dijital çağda duygusal denetimin nasıl işlediğini açıklayan analitik bir model geliştirmektir.

P1. Rejim Kayması: İçselleştirilmiş Utançtan Dışsallaştırılmış İtibara (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: Toplumsal denetim, norm ihlali korkusundan görünür olamama korkusuna kaymış; utanç içsel bir disiplin biçiminden çıkarak dışsal performans ve görünürlük zorunluluğuna dönüşmüştür.

Disipliner modernlikte utanç, bireyin davranışlarını içeriden düzenleyen bir öz-disiplin mekanizmasıdır (Foucault, 1995; Elias, 2000). Bu dönemde toplumsal uyum, “yanlış yapmama” ve norm ihlalden kaçınma üzerinden işler. Ancak dijital platformların yükselişiyle birlikte duygusal denetimin mantığı radikal biçimde değişmiştir. Birey artık normları ihlal etmekten değil, görülmemekten, yani görünürlük kaybından korkmaktadır.

Han’ın (2012) “şeffaflık toplumu” kavramı bu dönüşümü açıklayıcıdır: bireyin değerini belirleyen şey normlara uyumu değil, kamusal alanda ne kadar sergilendiğidir. Çin’in sosyal kredi sistemi bu kaymanın kurumsallaşmış örneğidir. Yalnızca yasa ihlali değil, “örnek davranışı sergilememek” de itibar kaybına yol açmaktadır (Liang ve diğerleri, 2018). Böylece utanç artık bir içsel fren değil, dışsal performans eksikliğini işaret eden bir kontrol mekanizmasıdır.

Bu bulgu, tablonun İçselleştirme → Sergileme geçişini açıklamaktadır: denetimin duygusal temeli içten dışa kaymıştır.

P2. Mikro Performanstan Makro Meşruiyete (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: Bireysel performanslar, mikro etkileşimleri aşarak makro düzeyde kurumsal meşruiyetin ölçülebilir bir sermaye biçimine dönüşmüştür.

Goffman'ın (1959) izlenim yönetimi teorisi performansın mikro ölçekte görünür hale gelişini açıklamaktadır. Dijital çağda bu performans artık yalnızca bireylerarası ilişkilerde değil, kurumların meşruiyet üretiminde de belirleyici rol oynar. Bourdieu'nun (1986) sembolik sermaye kavramı, bireysel performansların statüye dönüştüğü bu süreç için güçlü bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Sosyal medya etkileşimleri, akademik atıf sayıları, ESG skorları ve marka değerlendirmeleri, performansın makro düzeyde hesaplanabilir hale geldiğini göstermektedir (Maio, 2022). Örneğin #BlackLivesMatter sonrası şirketlerin "etik duyarlılık" performansları, kamusal görünürlüğü kurumsal meşruiyetin bir parçası hâline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır (Sennett, 2006).

Bu bulgu, tablodaki Sergileme → Ölçülme geçişine karşılık gelmektedir: performans artık kişisel bir etkileşim değil, sayısal bir meşruiyet aracıdır.

P3. Metrikleşen Ahlâk (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: Ahlaki normlar, doğruluk veya etik ilkelerden ziyade görünürlük düzeyine ve dolaşım hızına dayalı popülerlik metrikleri tarafından belirlenmektedir.

Han'ın (2022) "enfokrası" kavramına göre hakikat, içeriğin doğruluğundan ziyade dolaşıma girme hızına dayanır. Böylece etik değerlerin ölçütü, toplumsal kabul değil, istatistiksel görünürlük hâline gelir. Hearn (2010) bu durumu popülerlik temelli meşruiyet olarak tanımlar; Ng (2020) ise "etik popülizm" kavramını önerir. #MeToo hareketinin ilk döneminde adaletle odaklanırken zamanla sosyal medya yargılamasına kayması, ahlâkın metrikleşmesinin çarpıcı bir örneğidir (Gill ve Orgad, 2018). Bu metrikleştirme, utanç ve itibar arasında kesintisiz bir geri bildirim döngüsü yaratarak ahlâkı algoritmik bir mantığa bağlamaktadır.

Bu bulgu, tablodaki Ölçülme → Geri Bildirim Döngüsü geçişini desteklemektedir: ahlâki değerlendirme artık çift yönlü bir görünürlük algoritmasıdır.

Bu önerme, Tablo 1'de gösterilen "ölçülme" aşamasının ahlaki değerlendirme üzerindeki etkisini açıklamaktadır.

P4. Diyalektik Gerilim: Utanç ve İtibarın Karşılıklı Üretimi (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: Dijital görünürlük rejimi, utanç ve itibarı birbirini sürekli üreten bir ikili mekanizma hâline getirir; birey hem tanınma arzusu hem de utanç riski altında var olur.

Dijital platformlar görünürlüğü eşzamanlı olarak ödül ve ceza üretme kapasitesine sahiptir. "Cancel culture", bu çift yönlü yapının en belirgin örneğidir: bir birey viral biçimde tanınırken, aynı hızla viral utanma riski de doğar (Ronson, 2015; Ng, 2020). Bauman'ın (2000) akışkan modernitesi, bu duygusal dalgalanmaların sabit kimliklerden çok anlık etkileşimlere dayandığını vurgular. Han'ın (2017) psikopolitika analizine göre özne, kendini gönüllü olarak sergiler; fakat bu sergileme onu sürekli değerlendirme ve utanç baskısı altına sokar.

Bu bulgu, tablodaki döngüsellik görünür kılar: İtibar kazanımı → Utanç riski → Yeni performans ihtiyacı → Yeni görünürlük döngüsü.

P5. Sermaye Dönüşümü: İtibarın Ekonomikleştirilmesi (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: İtibar, sembolik olmaktan çıkarak doğrudan ekonomik bir sermayeye dönüşmüş; görünürlük piyasa avantajına, görünmezlik ise ekonomik kayba yol açan bir mekanizma hâline gelmiştir.

Dijital platform ekonomisi, duygusal sermayeyi mali karşılığa dönüştüren yeni bir piyasa oluşturmıştır. Takipçi sayısı sponsorluklara, beğeni oranı reklam gelirlerine, viral görünürlük ise marka iş birliklerine dönüşmektedir (Abidin, 2021a). Burada itibar, artık ekonomik değeri olan ölçülebilir bir varlık hâline gelmiştir. Han'ın (2012) şeffaflık diktatörlüğü kavramı, bu dönüşümün sınıfsal etkilerini açığa çıkarır: herkes görünür olmak ister; fakat yalnızca algoritmaların seçtiği küçük bir grup görünür kılınır. Böylece görünürlük yeni bir dijital eşitsizlik eksenini olarak işlev görür.

Bu bulgu, tablodaki Sermayeleşme Boyutunu tamamlar: duygu-ekonomisi, görünürlüğü dönüştürülebilir bir kaynağa çevirmiştir.

P6. Tanınma Döngüsü: Sosyal Patolojiler ve Duygusal Yorgunluk (Kuramsal Çıkarım)

Önerme: Kesintisiz görünürlük ve değerlendirilme baskısı, bireylerde kronik tanınma kaygısı ve duygusal yorgunluk yaratmakta; bu durum yeni bir toplumsal patoloji üretmektedir. Honneth'in (1995) tanınma kuramı duygusal bütünlüğün tanınma ilişkisine bağlı olduğunu belirtir. Dijital çağda tanınma sürekli yenilenmesi gereken kırılgan bir kaynağa dönüşmüştür. Bu kırılganlık, Illouz'un (2007) duygusal kapitalizm ve Sennett'in (1998) karakter aşınması analizleriyle uyumlu olarak, bireyde kronik bir değer yitirme kaygısı üretmektedir.

Han'ın (2017) aşırı görünürlük kavramı, bu patolojiyi daha da keskinleştirir: birey görünmez olduğunda kaygı yaşar; görünür olduğunda ise değerlendirme ve karşılaştırılma baskısıyla tükenir. Bu durum toplumsal düzeyde duygusal aşınma, rekabet ve kırılgan dayanışma gibi sonuçlar üretmektedir. Bu bulgu, tablodaki Geri Bildirim Döngüsü → Patoloji Üretimi hattının açıklamasıdır.

P1–P6 birlikte ele alındığında, modern iktidarın disipliner baskıdan psikopolitik yönlendirmeye; korku üretiminden tanınma ve görünürlük üretimine kaydırdığı anlaşılmaktadır. Dijital çağın duygusal düzeni, bireyleri gönüllü denetime sevk eden yeni bir görünürlük rejimi yaratmıştır. Bu süreç, disipliner bedenden affektif özneye uzanan uzun vadeli bir iktidar dönüşümünü yansıtmaktadır. Aşağıdaki tablo, utançtan itibara uzanan dönüşümün dört aşamasını özetleyerek P1–P6'da tartışılan duygusal iktidar mekanizmalarının nasıl birbirine bağlandığını göstermektedir.

Tablo 1. Utanç–İtibar Eksenini: Duygusal İktidarın Dört Aşamalı Dönüşüm Modeli

Aşama	Kuramsal Kaynak	Duygusal Mantık	Denetim Biçimi	Dijital Karşılık
1. İçselleştirme	Durkheim, Elias	Utanma, öz-disiplin	İçsel norm kontrolü	Uyum baskısı
2. Sergileme	Goffman, Bourdieu	Performans, itibar	Sosyal değerlendirme	Profil sunumu
3. Ölçülme	Han, Lyon	Metrikleşme	Algoritmik görünürlük	Beğeni, takipçi
4. Geri bildirim	Ronson, Ng	Utanç–itibar döngüsü	Viral ödül/ceza	Linç, iptal

Kaynak: Yazarın Durkheim, Elias, Goffman, Bourdieu, Han ve güncel dijital toplum literatüründen hareketle geliştirdiği kavramsal model.

Tabloda özetlenen içselleştirme → sergileme → ölçülme → geri bildirim döngüsü, duygusal iktidarın bütün mekanizmalarının nasıl birbirine eklemlendiğini göstermektedir. Bu dört

aşama, duyguların yalnızca bireysel deneyimleri değil, ekonomik yapıları, teknolojik altyapıları ve politik meşruiyet süreçlerini şekillendiren kapsamlı bir toplumsal düzen üretmeye başladığını ortaya koymaktadır. Modern denetim böylece dışsal zorlamalardan öznel arzuya; zorunlu uyumdan gönüllü görünürlük rejimlerine doğru evrilmiştir. Tam da bu nedenle, iktidar bugün bedeni değil duyguları; korkuyu değil tanınma arzusunu yöneterek işler hâle gelmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, duygusal iktidarın dijital çağda nasıl yeniden biçimlendiğini göstererek utanç ile itibarın toplumsal düzenin iki tamamlayıcı gücü hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Utançtan itibara uzanan çizgi, denetimin duygusal mantığındaki köklü bir değişime işaret etmektedir. Disipliner çağın öznesi, gözetlendiği için değil, utanmamak için uyum sağlarken; dijital çağın öznesi görünür olabilmek için davranışını biçimlendirmektedir. Bulgular, bu kaymanın basit bir teknik dönüşüm değil, iktidarın duygular üzerinden yeniden örgütlendiği bir ekonomi-politik yeniden yapılanma olduğunu göstermektedir. Utanç, bireyin davranışlarını içsel bir denetim mekanizması aracılığıyla sınırlandıran bir duygu olarak işlev görürken; itibar, öznenin toplumsal konumunu güçlendiren ve kimliğinin tanınmasını sağlayan dışa dönük bir değer biçimi hâline gelmiştir. Yine de her iki duygu aynı makinenin dişlileridir: biri dışlanma, diğeri unutulma korkusuyla işlemektedir.

Analiz, klasik ve çağdaş kuramlar arasında duygusal bir sürekliliğe işaret etmektedir. Elias'ın uygarlık sürecinde içselleşmiş utanma biçimleriyle başlayan öz-disiplin, Foucault'nun mikro-iktidar analizlerinde davranışa; Han'ın psikopolitik toplumunda ise duyguların yönetimine yönelmiştir. Utanç özneyi içe kapatırken, itibar onu kamusal sahneye iter; içsel ve dışsal denetim bu iki duygu arasında salınarak modern öznenin temel gerilimini kurar. Dijital çağda utanç, yalnızca sessiz bir vicdan duygusu değil; linç, iptal ya da algoritmik görünmezlik biçiminde yeniden üretilen kamusal bir yaptırıma dönüşmüştür. İtibar ise tanınmadan çok ölçülme meselesi hâline gelmiştir: beğeni, paylaşım ve görünürlük metrikleri toplumsal değerlerin yeni göstergeleri olarak işlemektedir.

Bu tablo, modernliğin duygusal anatomisini yeniden tanımlar. İktidar artık özellikle korku üzerinden değil, tanınma arzusundan beslenmektedir. Duyguların toplumsal işlevi, yüzeyde denetimden katılıma kaymış gibi görünse de, bu katılım gönüllü olduğu kadar yönlendirilmiş bir katılımdır. Birey gözetimi bir zorunluluk değil, arzu nesnesi olarak deneyimler; görünürlük, özgürlüğün değil, gönüllü bağımlılığın koşulu hâline gelir. Sosyal medyada paylaşılan her imge, bir yandan "itibar teminatı" işlevi görürken, diğer yandan olası bir utanç kaynağına dönüşür. Bir gün övülmek, ertesi gün linç edilmek mümkündür; utanç ve itibar artık aynı algoritmanın iki sonucudur.

Elde edilen bulgular, çağdaş toplumsal düzenin görünmez motorunun duygular olduğunu; iktidarın korkudan çok duygusal bağıllık üretimiyle işlediğini göstermektedir. Duygular artık yalnızca içsel yaşantılar değil, yönetilen ve dolaşıma sokulan toplumsal enerjilerdir. Bu nedenle asıl soru, insanların neden utanıp neden itibar peşinde koştukları değil; bu duyguların kimin çıkarına ve hangi yapısal düzenin sürekliliği için biçimlendirildiğidir. İtibarın dijital puanlarla ölçüldüğü, utancın algoritmalarla üretildiği bir bağlamda denetim, giderek yasa ile değil, beğeniyle işler hâle gelmektedir. Bu durum yalnızca bireysel psikolojiyi değil, demokrasinin duygusal altyapısını da dönüştürmektedir.

Görünürlük ekonomisinin öznesi, bu dönüşümün duygusal maliyetini bizzat taşır. Sennett'in "karakterin aşınması" dediği süreç, günümüzde "itibar yorgunluğu" biçiminde karşımıza

çıkılmaktadır. Performans kültürü, bireyleri sürekli izlenebilir olmaya ve kendini yeniden üretmeye zorlar; ancak bu üretkenlik anlamının değil, onaylanmanın üretkenliğidir. Beğenilme arzusu, toplumsal bir kimya hâlini almış; tanınmak neredeyse yaşamakla eşdeğer görülmeye başlanmıştır. Böylece “duygusal hız çağı”nda utanç anlık, itibar geçici; sabit olan ise görünür kalma zorunluluğudur.

Gözetim artık yalnızca devletin ya da kurumların işi değildir; bireyler de birbirlerini değerlendirir, puanlar ve cezalandırır. Denetim, kamusal bakıştan yatay ilişkilerin içine sızmıştır. Lyon’un (2018) “gözetim kültürü” dediği bu yapının duygusal temeli, itibar ile utanç arasındaki diyalektikte yatmaktadır: itibar gözetim sisteminin yumuşak yüzü, utanç ise onun sessiz yankısıdır. Birincisi parlatır, ikincisi bastırır; fakat her ikisi de bireyi normalliğe bağlayan aynı iktidar mantığını sürdürür. Eğer modern insan cezalandırılmaktan çok unutulmaktan korkuyorsa, geleceğin toplumsal sorunları adaletsizlik kadar görünmezlik ve aşırı görünürlük ekseninde de şekillenecektir.

Utanç sistemin sessiz dili olmaktan çıkıp algoritmik bir ürüne, itibar ise bir duygudan çok ölçülebilir veriye dönüşmüşse, geleceğin en radikal eylemi teşhir edilmekten korkmamakla tanınma arzusuna teslim olmamak arasında yeni bir denge kurabilmek olacaktır. Utançtan itibara uzanan bu tarihsel çizgi, insanın görünürlükle kurduğu ilişkinin tarihidir. Bu ilişkiyi anlamadan çağımızın denetim biçimlerini, duygusal bağımlılıklarını ve özgürleşme imkânlarını kavramak mümkün değildir. Duygusal iktidarı çözümlemeden özgürlüğü yeniden düşünmek de mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışma, duyguların tarihsel dönüşümünü betimlemekle yetinmeyip, duygular üzerinden kurulan gönüllü denetimin kurumsal mimarisini görünür kılmayı amaçlamakta ve duygusal iktidarın çağdaş biçimlerini, buna karşı geliştirilebilecek özgürleşme imkânlarıyla birlikte tartışmaya açmaktadır.

Son olarak, bulgular duyguların toplumsal işlevinin denetimden katılıma kaymış gibi görünmesine rağmen, bu katılımın güçlü bir yönlendirme ve seçici görünürlük rejimi içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Gelecekteki çalışmalar, “itibar yorgunluğu” ve “algoritmik görünmezlik deneyimi” üzerine ölçek geliştirmeye; TikTok, Instagram veya LinkedIn gibi platformlarda duygusal rejimlerin mikro dinamiklerini etnografik olarak incelemeye odaklanabilir. Ayrıca “görünürlük etiği” kavramı, bireylerin tanınma arzularını hangi sınırlar içinde meşrulaştırdığını araştırmak bakımından verimli bir analitik zemin sunabilir ve bu yönde yürütülecek tartışmalar, dijital çağın duygusal iktidar ilişkilerini ve özgürleşme olasılıklarını yeniden düşünmek için önemli bir açılım sağlayabilir.

Kaynakça

- Abidin, C. (2021a). *Instagram: Visual social media cultures*. Polity Press.
- Abidin, C. (2021b). *Mapping internet celebrity: Understanding contemporary celebrity culture*. Emerald Publishing.
- Ahmed, S. (2021). *The cultural politics of emotion (2nd ed.)*. Edinburgh University Press.
- Alvesson, M., & Sköldberg, K. (2018). *Reflexive methodology: New vistas for qualitative research (3rd ed.)*. Sage.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2007). *Consuming life*. Polity Press.
- Benedict, R. (1946). *The chrysanthemum and the sword: Patterns of Japanese culture*. Houghton Mifflin.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.
- Bucher, T. (2018). *If... then: Algorithmic power and politics*. Oxford University Press.
- Dean, J. (2019). *Comrade: An essay on political belonging*. Verso.
- Dean, J. (2020). *Communicative capitalism: Democracy and ideology in digital society*. Polity Press.
- Dixon-Woods, M., Cavers, D., Agarwal, S., Annandale, E., Arthur, A., Harvey, J., ... & Sutton, A. J. (2006). Conducting a critical interpretive synthesis of the literature on access to healthcare by vulnerable groups. *BMC Medical Research Methodology*, 6(1), 35. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-6-35>
- Duffy, B. E., & Hund, E. (2019). Gendered visibility on social media: Navigating Instagram's authentic labor economy. *International Journal of Communication*, 13, 4983–5002.
- Duffy, B. E. (2022). *(Not) getting paid to do what you love: Gender, social media, and aspirational work*. Yale University Press.
- Durkheim, É. (2001). *The elementary forms of religious life* (K. E. Fields, Trans.). Free Press. (Original work published 1912)
- Elias, N. (2000). *The civilizing process* (E. Jephcott, Trans.). Blackwell. (Original work published 1939)
- Finfgeld-Connett, D. (2018). Use of content analysis to conduct knowledge-building and theory-generating qualitative systematic reviews. *Qualitative Research*, 18(3), 271–281. <https://doi.org/10.1177/1468794117718853>
- Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). Vintage Books. (Original work published 1975)
- Gill, R., & Orgad, S. (2018). The shifting terrain of sex and power: From the "sexualization of culture" to #MeToo. *Sexualities*, 21(8), 1313–1324. <https://doi.org/10.1177/1363460718794647>
- Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Han, B.-C. (2012). *The transparency society*. Stanford University Press.
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso.
- Han, B.-C. (2022). *Infocracy: Digitalization and the crisis of democracy*. Polity Press.
- Harris, A., & Dobson, A. (2023). *Digital intimacies and public shaming: Affect, identity, and online cultures*. Routledge.
- Hearn, A. (2010). Structuring feeling: Web 2.0, online ranking and rating, and the digital "reputation" economy. *Ephemera*, 10(3–4), 421–438.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley.
- Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. MIT Press.
- Illouz, E. (2007). *Cold intimacies: The making of emotional capitalism*. Polity Press.

- Jane, E. A. (2022). *Online abuse and the meaning of shame*. Oxford University Press.
- Jesson, J., Matheson, L., & Lacey, F. M. (2011). *Doing your literature review: Traditional and systematic techniques*. Sage.
- Kato, T. A., Kanba, S., & Teo, A. R. (2019). Hikikomori: Multidimensional understanding, assessment, and future international perspectives. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 73(8), 427–440. <https://doi.org/10.1111/pcn.12895>
- Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N., & Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 932–943.
- Liang, F., Das, V., Kostyuk, N., & Hussain, M. M. (2018). Constructing a data-driven society: China's social credit system as a state surveillance infrastructure. *Policy & Internet*, 10(4), 415–453. <https://doi.org/10.1002/poi3.183>
- Lyon, D. (2018). *The culture of surveillance: Watching as a way of life*. Polity Press.
- Maio, A. (2022). ESG scores and corporate reputation in the digital age. *Journal of Business Ethics*, 178(2), 321–338. <https://doi.org/10.1007/s10551-021-04894-3>
- Maio, E. (2022). Corporate reputation and ESG performance: A sustainable strategic advantage. *Business Strategy Review*, 33(1), 56–69. <https://doi.org/10.1111/busr.12678>
- Ng, E. (2020). No grand pronouncements here...: Reflections on cancel culture and digital media participation. *Television & New Media*, 21(6), 621–627. <https://doi.org/10.1177/1527476420918828>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.
- Probyn, E. (2005). *Blush: Faces of shame*. University of Minnesota Press.
- Retzinger, S. (1995). Resentment and shame: Moral emotions in conflict. Sage.
- Ronson, J. (2015). *So you've been publicly shamed*. Riverhead Books.
- Scheff, T. J. (1990). *Microsociology: Discourse, emotion, and social structure*. University of Chicago Press.
- Sennett, R. (1998). The corrosion of character: The personal consequences of work in the new capitalism. W. W. Norton.
- Sennett, R. (2006). *The culture of the new capitalism*. Yale University Press.
- Smith, R. H., Turner, T. J., Garonzik, R., Leach, C., Urch-Druskat, V., & Weston, C. (1996). Envy and schadenfreude. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(2), 158–168.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Taylor, C. (1994). The politics of recognition. In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism: Examining the politics of recognition* (pp. 25–73). Princeton University Press.
- Terranova, T. (2012). Free labor: Producing culture for the digital economy. In T. Scholz (Ed.), *Digital labor: The Internet as playground and factory* (pp. 33–57). Routledge.
- van Dijck, J., & Poell, T. (2018). *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford University Press.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

I. Şuppiluliuma Dönemi'nde Azzi-Hayaşa İlişkilerine Genel Bir Bakış

A General Look At Azzi-Hayaşa Relations in the Period of Şuppiluliuma I

Arif KUMAŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Vocational School of Social Sciences,
Department of Hotel, Restaurant and Catering Services, Çorum, Türkiye

arifkumas@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8945-1793>

<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 07.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.03.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Kumaş, A. (2026). I. Şuppiluliuma dönemi'nde Azzi-Hayaşa ilişkilerine genel bir bakış. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 235-245. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1480135>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A general look at Azzi-Hayaša relations in the period of Šuppiluliuma I

Abstract

The Hittites established the first centralized political state in Anatolia. In the early periods, members of the royal dynasty were appointed to administer newly conquered territories; however, in parallel with the expansion of the state, these regions were gradually transformed into vassal kingdoms through formal treaties. During the reign of King Suppiluliuma I, the implementation of effective military and political strategies extended Hittite authority beyond the borders of Anatolia, elevating the state to the level of an empire. The struggle to dominate Northern Syria—situated at the crossroads of major trade routes and regarded as a strategic objective by both powerful states and smaller polities—was among the primary goals of the Hittite kingdom. Accordingly, the majority of Hittite political and military activities were planned in pursuit of this objective. Efforts to secure the northern and northeastern frontiers of the state were also integral components of this broader Northern Syrian policy. In line with this strategy, the Hittites sought to control the Kaška tribes through a combination of military campaigns and treaties. The region of the Hayaša kingdom in northeastern Anatolia occupied a geographically strategic position capable of preventing potential threats both from its own territory and from the Kaška tribes, who were allied against the Hittites. For this reason, in addition to organizing military campaigns against Hayaša, the Hittites also undertook diplomatic initiatives and concluded a vassal treaty with the kingdom. Through this treaty, provisions were established concerning loyalty to the Hittite state, alliances against other polities, and adherence to certain moral principles, thereby ensuring Hayaša's status as a vassal of the Hittite kingdom. This arrangement effectively aligned the Hayaša region with the military and political interests of the Hittite state. Furthermore, the political marriage between the daughter of Suppiluliuma I and Hukkana, who was installed as king of Azzi-Hayaša, reinforced this vassal relationship through dynastic kinship. This practice, included within the framework of the vassal treaty, represents the first known example in Hittite history of a marriage conducted at the royal level for entirely political purposes. In terms of both its causes and consequences, this practice constituted a significant element of Hittite administrative and political structure. Evidence from the contents of the treaty, which has parallels in later periods, indicates that the Hittite state aimed to establish political, military, and social dominance over its vassal territories.

Keywords: Ancient history, Hittites, Azzi-Hayaša, Šuppiluliuma I, Hukkana, political marriage

I. Šuppiluliuma dönemi'nde Azzi-Hayaša ilişkilerine genel bir bakış

Öz

Anadolu'nun ilk merkezi siyasi devletini Hititler kurmuştur. İlk zamanlarda ele geçirilen yerlere bölgenin idaresi için hanedan üyeleri gönderilirken zamanla devletin genişlemesine bağlı olarak tahakküm altına alınan bölgeler vasallık antlaşmalarıyla bağlı krallık haline getirilmiştir. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın döneminde uyguladığı askeri ve siyasi hamleler neticesinde devletin hâkimiyet sahası Anadolu sınırlarının ötesine taşınmış ve Hitit ülkesi imparatorluk seviyesine yükselmiştir. Çağın ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan ve başta güçlü devletler olmak üzere irili ufaklı tüm ülkelerin stratejik hedefi konumunda olan Kuzey Suriye bölgesine hakim olma mücadelesi Hitit krallığının da öncelikli hedefleri arasında yer alıyordu. Hititler de siyasi ve askeri faaliyetlerinin çoğunu bu amaca yönelik planlamıştır. Ülkenin kuzey ve kuzeydoğu bölgelerinin güvenliğini sağlamaya yönelik yapılan tüm faaliyetler de devletin Kuzey Suriye politikasının bir parçasıydı. Politika gereği, Kuzeyde Kaška kabileleri ile yapılan mücadeleler ve antlaşmalar sonucunda bu kabileler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Kuzeydoğu Anadolu'da yer alan Hayaša krallığı bölgesi de Hitit ülkesine karşı hem kendi bölgesinden hem de Hitit'e karşı ittifakı olan Kaşkalarla gelecek tehditleri önleyebilecek coğrafi bir konumdaydı. Bu sebeple Hititler, Hayaša krallığına düzenledikleri askeri seferlerin yanı sıra birtakım siyasi adımlar da atılmış, Hayaša krallığı ile bir vasallık antlaşması yapılmıştır. Söz konusu antlaşma ile başta Hitit krallığına sadakat, diğer ülkelere karşı ittifak ve uyulması gereken ahlaki değerlerle ilgili kararlar alınmış ve krallığın Hitit devletine vasal statüde bağlılığı sağlanmıştır. Bu bağlılık antlaşması ile Hayaša bölgesi, Hitit ülkesinin askeri ve siyasi çıkarlarına uygun hale getirilmiştir. Antlaşmaya dahil edilen I. Šuppiluliuma'nın kızıyla Azzi-Hayaša'ya kral yapılan Hukkana arasında gerçekleştirilen politik amaçlı evlilik de bu bağlılığı, krali düzeyde akrabalıkla pekiştirmiştir. Vasallık antlaşmasına dâhil edilen ve Hitit tarihinde tamamen siyasi amaçlarla ve krali düzeyde yapılan evliliklerin ilk örneği olan bu uygulama, sebep ve sonuçları

itibarıyla Hitit idari ve siyasi yapısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İleriki dönemlerde benzer örnekleri de olan antlaşma metninin içeriğinden, Hitit devletinin vasal ülke üzerinde siyasi, askeri ve toplumsal hâkimiyet oluşturma amacı güttüğü anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ Tarihi, Hitit, Azzi-Hayaşa, I. Şuppiluliuma, hukkana, siyasi evlilik

Giriş

Hititler, Anadolu’da birbirlerinden bağımsız ve dağınık halde bulunan şehir devletlerini tahakküm altına alarak Anadolu’nun ilk merkezi devletini kurmuşlardır. Devletin temelleri daha önce atılsa da kurucu olarak I. Hattuşili kabul edilmektedir (Bryce, 2005, s.61). I. Hattuşili’ye ait olan ve içeriğinde çoğunlukla bu kralın askeri seferlerinin yer aldığı “Hattuşili’nin Yıllıkları”¹ adlı metne göre kuruluş döneminde Anadolu ve Suriye bölgelerinde önemli başarılar elde edilmiştir (Alp, 2005, ss.65-67). I. Hattuşili’den sonra Hitit tahtına I. Murşili geçmiş, bu kral da Anadolu fetihlerinin yanı sıra Suriye seferiyle Halep ve Babil’i fethetmiştir (Alp, 2005, s.59). Askeri seferlerle yeni fethedilen yerlere hanedana mensup prenslerin yönetici olarak gönderilmesi kuruluş döneminde başlayan bir uygulama olup, devletin yıkılışına kadar idare sisteminin bir ögesi olarak devam etmiştir (Reyhan, 2017, s.100).

I. Murşili’nin öldürülmesiyle meydana gelen taht değişikliğinden sonra yaklaşık yüz yıl boyunca tahta geçişlerin tamamına yakını, entrikalarla ve kanlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Cinayetlerle geçen ve “Gasıp Krallar Dönemi” olarak adlandırılan bu yüzyıllık çalkantılı devreyi I. Telipinu sonlandırmıştı (Çoban, 2023, ss.659-669). Kendisi tarafından kaleme alınan “Telipinu Fermanı”² ile de tahta geçişi bir usule bağlayarak devletin bekasını sekteye uğratan taht mücadelelerini önemli ölçüde azaltmıştır. Telipinu ile idari olarak yükselişe geçen Hititler’de tekrar başarılı seferlere devam edilmiştir. Böylece önceki çalkantılı dönemde dağılan Anadolu birliği ve merkezi idare, Orta Krallık olarak adlandırılan dönemde özellikle baba II. Tuthaliya ve oğul I. Arnuwanda dönemlerinde, gerçekleştirilen seferlerle tekrar tesis edilerek önemli ölçüde toparlanmıştır (Ünal, 2002, s.73). III. Tuthaliya dönemine gelindiğinde Anadolu’da büyük oranda kontrol sağlanmış olduğundan devletin kuruluşundan beri geleneksel hale gelen Kuzey Suriye bölgesine hâkim olma misyonunu gerçekleştirme yönünde adımlar atılmaya yeniden başlanmıştır (Akurgal, 1998, s.70). III. Tuthaliya döneminde henüz prens olan I. Şuppiluliuma’nın elde edilen başarılarında önemli katkıların olması, babası öldükten sonra yasal hakkı olmamasına rağmen askeri ve idari bütün kesimlerin desteğini alarak tahta geçişini sağlamıştır (Reyhan ve Cengiz, 2015, ss.72,73).

Tahta geçen I. Şuppiluliuma’nın asıl hedefi Kuzey Suriye bölgesine hâkim olmaktır. Bu amaçla bölgeye yakınlığından dolayı bu hedefe engel teşkil edebilecek potansiyele sahip Kizzuwatna krallığıyla bir antlaşma yaparak söz konusu ihtimali ortadan kaldırmıştır. Hitit devletinin zayıf dönemlerinden yararlanarak bu bölgede Mitanni Devleti’ni kuran Hurriler üzerine düzenlediği Kuzey Suriye seferleriyle önce Mitannileri Mısır’dan ayırarak yalnızlaştırmış, arkasından tahakküm altına almıştır. Mitanni Devleti’ni tümüyle topraklarına katmak yerine Hitit Devleti’nin vasalı durumuna getirmiştir. Bu bağlılık politik evliliklerle de güçlendirilerek bölgede yükselmekte olan Asur Devleti’yle Hitit ülkesi arasında Hitit kontrolünde bir tampon bölge oluşturulmuştur (Akurgal, 1998, s.178). I. Şuppiluliuma dönemindeki bu başarılarla Hitit devleti, sadece Anadolu ile sınırlı olan hakimiyet alanına Kuzey Suriye ve Mezopotamya’yı

¹ Hattuşili’nin Yıllıkları metni için bkz. Alp, 2005, ss.65-67.

² Telipinu Fermanı metni için bkz. Alp, 2005, ss.65-67.

da ekleyerek imparatorluk seviyesine yükselmiş ve Önasya'nın en büyük güçleri arasına girmiştir.

I. Šuppiluliuma'nın imparatorluk yönünde yaptığı önemli atılımlardan biri de Hitit menfaatlerinin temini için Azzi-Hayaša ülkesi ile aralarındaki mücadele ve politik ilişkiler neticesinde Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerini güvenlik altına almasıdır. Daha önceden var olan ancak zamanla bozulan Azzi-Hayaša ilişkileri askeri ve siyasi hamlelerle tekrar Hitit menfaatleri lehine çevrilmiştir. Ayrıca bu hamlelere ek olarak, yapılan siyasi evlilik ile de Hititler açısından müsbet olan bu durumun devamlılığının sağlanması amaçlanmıştır.

1. I. Šuppiluliuma Dönemi Öncesi Azzi-Hayaša İlişkileri

Hitit metinlerinde Azzi kelimesi ile beraber Azzi-Hayaša olarak geçen Hayaša ülkesi, bugünkü Doğu Anadolu'nun kuzeyi ile Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde, Karadeniz kıyıları ile Tunceli'nin kuzey tarafları arasındaki Sivas'ın doğusu, Erzincan ve Erzurum'un bulunduğu bölgeye lokalize edilmektedir (Beckman, 1996, s.22; Yakar, 2007, s.374; 395; Ünal, 2003, ss.53-55). Çivi yazılı metinlerde Hayaša, hem (URU Hayaša) şehir adı, hem de (KUR URU Hayaša) ülke adı olarak geçmektedir (Karağuz, 2002, s.149, dn.108).

Azzi-Hayaša'nın siyasi teşekküllerinde şu ana dek dört yöneticisi belirlenmiştir. Bunlar Karanni/Lanni³, Mariya⁴, Hukkana⁵ ve Anniya'dır⁶.

Hayaşalılar'ın Hitit ülkesiyle ilk münasebetleri, henüz I. Šuppiluliuma'nın veliahtlığı yani III. Tuthaliya'nın krallığı dönemine rastlamaktadır. Hayaşalılar'ın da aralarında bulunduğu düşmanlar tarafından Hitit ülkesinin dört bir yandan istila edilişi ve başkent Hattuša'nın uğradığı tahribat, aşağıdaki ifadelerle kayıtlarda yer almıştır:

Evvelce Hatti ülkeleri düşman tarafından mahvedilmişti. Bir taraftan [] Gaşgalı düşman geldi ve Hatti ülkel[erini] mahvetti. Nenašša'yı sınır yaptı. Diğer taraftan Aşağı ü[lked]en Arzawa düşmanı geldi ve o da Hatti ülkelerini mahvetti. Tuwanuwa'yı, Uda'yı sınır yaptı. Diğer taraftan Araunnalı düşman geldi ve Gaššiya ülkesinin tümünü mahvetti. Diğer taraftan Azzili düşman geldi ve yukarı [ülkelerin] tümünü mahvetti ve Šamuha'yı ⁷ sınır yaptı. Işuvalı [düşman] geldi ve Tegarama ülkesini sınır yaptı. Diğer taraftan Armatanalı düşman [geldi] ve o da Hatti ülkelerini mahvetti ve şehri Kizzuwatna'yı [sınır yaptı.] şehri [Hatt]uša tamamen yakılıp yıkılmıştı. Ve [] sadece hešti evi kurtulmuş idi." (CTH 88, Bryce, 2005, s.146).

Metinden yola çıkılarak ülkeye dört bir yandan saldıran düşmanların bu saldırıları sonucunda Hattuša tamamen yıkılmış, Hitit Krallığına bağlı tüm vasallar kaybedilmiş, Hitit hakimiyeti sahasında yer alan birçok yer elden çıkmış gözükmektedir. Çünkü belgede görüldüğü üzere Azzili düşmandan başka, birbirinden farklı coğrafyalardan Kaşkalar'ın, Arzawalılar'ın, Işuvalılar'ın ve Armatanalılar'ın hep birlikte Hitit ülkesine saldırdıkları belirtilmektedir. Bu dönemde Hititlerin her yönden, belki de birbirleriyle anlaşmalı olarak organize bir şekilde saldırıya maruz bırakıldığı ve zor bir dönemden geçtiği anlaşılmaktadır. Bütün bu olumsuz

³ Adı, III. Tuthaliya'nın krallığı, I. Šuppiluliuma'nın veliahtlığı dönemine tarihlenen ve Hayaša üzerine düzenlenen seferde Kummuha Savaşı'nda geçmektedir (Bozgun, 2020, s.399).

⁴ III. Tuthaliya tarafından Hayaša'nın idaresine getirilen ancak Hitit geleneklerine aykırı olarak sarayda bir kadına uygunsuz davranışı dolayısıyla Tuthaliya tarafından ölümle cezalandırıldığı bilgisi mevcuttur (Karağuz, 2018, s.126).

⁵ I. Šuppiluliuma tahta çıktıktan sonra Hitit menfaatlerine uygun olarak kendisiyle bir antlaşma yapılmıştır (CTH 42, Beckman, 1996, ss.22-30).

⁶ II. Muşili devrinde, daha önceki devirlere göre daha uzlaşmacı bir bölge politikasının sürdürülmesine öncelik verilen kraldır (Bozgun, 2020, s.401).

⁷ Šamuha, Yukarı Ülke'nin idare merkezi, önemli bir askeri üs ve dini bir kült merkezi olma özelliği taşımaktadır. Sivas ve Malatya arasına lokalize edilen Šamuha'nın tam lokalizasyonu ve detaylı bilgi için bkz. Yiğit, 1997, ss.275-281.

şartlar içinde olmasına rağmen Hitit Devleti, tekrar eski gücüne ve sınırlarına kavuşabilmek için ciddi bir mücadele vermiştir. Azzi-Hayaşalılar, Hitit topraklarının Yukarı Ülke bölümünü ele geçirerek Şamuha'ya kadar ilerleseler de (Müller-Karpe, 2017, s.62) mücadeleyi Hititler kazanmıştır. Sonunda I. Şuppiluliuma, III. Tuthaliya döneminin son zamanlarında Hitit ordularını başarılı bir şekilde yönetmiş, kuzey ve kuzeydoğudaki sınırları önceki durumuna getirmeyi başarmıştır (Kinal, 1962, s. 101). Babası ile ortak liderliğini yaptığı Hitit ordusu Azzi-Hayaşa'yı ele geçirmiş ve Azzi-Hayaşa Kralı Karanni'ye (veya Lanni), Kummuha şehri yakınlarında yaptıklarının hesabı sorulmuştur (Bryce, 2005, s.149). Karanni'den sonra Hayaşa tahtına geçen Mariya adlı kral ile tekrar bir antlaşma yapılmış; ancak Hayaşalı Mariya'nın kötü davranışlarından dolayı Hitit kralı tarafından Hattuşa'da idam edilmiştir. Bu idam hadisesinin gerçekleşmesiyle ilgili bilgiye I. Şuppiluliuma'nın ileriki dönemde Hayaşa kralı Hukkana ile yaptığı vasallık antlaşmasında yer verilmiştir: "Mariya kimdi ve o hangi sebepten öldü? Cariye kız gelmemiş ve o, onu görmemiş mi idi? Fakat Majestemin babası pencereden baktı. Ve onu suçlu durumda yakaladı. (Ve) "sen niçin ona baktın?" (diye) söyledi. Böylece o, bu sebepten öldü. Adam uzaktan baktığı için mahvoldu. Bu yüzden sen çok dikkatli ol." (CTH 42, Beckman, 1996, s.28; Karauğuz, 2018, s.126). Bundan sonra Azzi-Hayaşa krallığı, I. Şuppiluliuma'nın ülke idaresinde özellikle askeri yönden önemli katkılarının olduğu veliahtlık dönemi olan babası III. Tuthaliya zamanında Hititlerin vasalı haline getirilmiştir (Bryce, 2005, s.201). Buna rağmen aynı döneme tarihlenen bir başka vesikadan, Hayaşa'nın Yukarı Ülke'yi işgal ettiği ve arkasından yapılan Kummuha Savaşı'ndan önce Batı Anadolu'nun güçlü krallıklarından Arzawa Kralı Tarhannaradu ile birleşerek Hititler'e saldırdığı anlaşılmaktadır (Bozgun, 2020, ss. 396,397). Buradan Hayaşa'nın vasal durumunda olduğu halde Hitit devletinden bağımsız olarak diğer krallıklarla görüştüğü, bununla kalmayıp vasisine karşı saldırıya geçtiği ortaya çıkmaktadır. Halbuki "Kuirwana"⁸ adı verilen ve vasal kralların başta Büyük Krala tam sadakatle bağlı olmak üzere birçok husus yazılı antlaşma metni haline getirilerek vasaalın vasisine karşı yükümlülükleri tanrı yemini altına alınmıştı. Antlaşmalara istinaden vasalların bağlı olduğu ülkeye karşı uymaları gereken en önemli görevi ise kendi ülkesinin iç işlerinde nispetten bağımsız olabilirken dış işlerinde tamamen, vasalı olduğu Hitit devletinin mutlak hakimiyeti altında hareket etmeleri idi (Özdemir, 2018, ss.273-277).

2. I. Şuppiluliuma Dönemi'nde Azzi-Hayaşa İlişkileri

Hitit kralı III. Tuthaliya'nın öldükten sonra tahta, Genç Tuthaliya (M.Ö.1381-1380) geçmiş ancak kısa sürede Hitit Ülkesi birçok yönden düşman saldırılarıyla kuşatılmıştı (Akurgal, 1998, ss.78,79). Kötü gidişat karşısında devletin komutan ve yöneticileri, idareyi ele almak için harekete geçen I. Şuppiluliuma'yı destekleyerek onu tahta çıkarmışlardır. Gerçekten babası III. Tuthaliya'nın da ülkenin zor zamanlarında sefere kendi yerine Şuppiluliuma'yı kumandan olarak gönderdiği bilinmektedir (Reyhan ve Cengiz, 2015, ss.72,73). I. Şuppiluliuma'nın henüz kral olmadan evvel askeri ve siyasi dehasını ispat ettiği bu başarıları, babası III. Tuthaliya'nın ölümünden sonra kurallara aykırı olmasına rağmen tahtı ele geçirmesi (Alp, 2005, ss.128-129), askeri ve idari erkanın tam desteğini alması için yegâne referanslardan biri olmalıdır.

⁸ Kuirwana, yani "koruma altına alınmış" demek olan vasal (bağlı) kralların vasilerine karşı yükümlülüklerinin başlıcaları şunlardır: "Hitit Büyük Kralı'na baş kaldıramaz, kraldan bağımsız bir dış politika uygulayamaz. Hitit Büyük Kralı'nın dostları onun dostları, düşmanları da onun düşmanları olmalıdır. Savaşa askerleriyle onun yanında girmelidir ve ganimetten pay alamaz. Ülkesine gelen kaçakları Hitit Ülkesi'ne geri göndermek zorundadır: Her yıl Hattuşa'ya gelip Hitit Büyük Kralı'na olan bağlılık yeminini tazeleyip yıllık vergisini vermek zorundadır..." Ayrıntılar için bkz. (Bryce 2005, ss.48-51).

I. Šuppiluliuma'nın hükümlerlik dönemi, Yakındoğu'da "Amarna Çağı" olarak isimlendirilen M.Ö. 1400-1350 yılları arasındaki elli senelik devreye denk gelmektedir. Bu devreyi aydınlatan yazılı belgeler, Mısır'ın Beni Hasan Bölgesi'ndeki Tel el Amarna Köyü'nde bulunduğu için "Amarna Çağı" ismiyle anılmaktadır. Ele geçen 400 civarındaki Akadca mektup, dönemin en güçlü ülkesi olan Mısır Firavunları ile Ön Asya, Suriye ve Filistin bölgelerindeki krallar arasındaki yazışmaları içermektedir (Johns, 1999, s.265). Mektuplara göre tarihte ilk defa devletlerin güçlerine göre "Büyük Devlet", "Küçük Devlet" olarak derecelendirmeye tabi tutulduğu ve I. Šuppiluliuma'nın tahta çıktığı bu dönemde Ön Asya dünyasında kontrol, önemli ölçüde Mısır'daydı. Çünkü mektupların içeriğinden dünyadaki birçok devletin Mısır ile iyi münasebetler kurarak Mısır'ın desteğini sağlamak istediği anlaşılmaktadır. Ne var ki Mısır'da III. Amenofis'in ölümüyle yerine tahta geçen oğlu dindar IV. Amenofis ile Mısır, dünyadaki bu liderliğini kaybetmişti. Nitekim IV. Amenofis'in Mısır dininde reform işlerine dalmasıyla siyasetten uzaklaşması, Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın hedeflerine ulaşması için işini kolaylaştırmıştı (Kinal, 1962, s.100).

I. Šuppiluliuma tahta geçer geçmez, Hitit Ülkesi'nin kuzey bölgesinde yer alan ve ülkenin bu bölgesini eskiden beri tehdit altında tutan Kaşkalar ve kuzeydoğu bölgesinde bulunan Azzi-Hayaša Ülkesi ile mücadeleye başlamıştı. I. Šuppiluliuma'nın kuzey seferinde elde ettiği başarıları, oğlu II. Murşili tarafından yazdırılan ve babası I. Šuppiluliuma'nın kahramanlıklarının anlatıldığı metinlerin bir bölümünde şöyle ifade edilmektedir:

Babam ülkeye vardığı zaman Hatti ülkesinin içine girmiş olan (ve) çok kötü bir şekilde muamele edilmiş olan Kaşkallı düşmanları yakaladı. Babam on iki kabileden oluşan Kaşkallı düşmanla ülke içerisinde karşılaştı. Babama tanrılar yardım ettiler. (Böylece) adı geçen Kaşkallı düşmanı kabile askerlerini yakaladığı yerde öldürdü. Ve o ne aldı ise (zapt etti ise) ki babam onları onlardan aldı. (ve) onları tekrar Hattililer'e verdi (Sir Gavaz, 2008, s.23)

II. Murşili'nin yıllıklarının I. Šuppiluliuma dönemini anlattığı bölümünde de I. Šuppiluliuma'nın Yukarı Ülke'den hareket ederek Azzi-Hayaša Ülkesi'yle Kaška bölgesine düzenlediği seferler ve bu seferler sonucunda elde edilen ganimet ve esirlerin Šamuha'ya⁹ getirdiğini anlatmaktadır:

Fakat babam ileriye doğru yürüdüğü zaman, O ülkesinde Hayaşalı düşmanla karşılaşmadı. Böylece babam tekrar Hayaşalı düşmana (karşı) gitti. Fakat onu yine de bulamadı. (Fakat) O, Kaşkallı düşmanı, (Kaşkallı) kabile askerlerinin tümünü [ülkenin içersinde] yakaladı. Ve ona tanrılar yardım ettiler, [Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası,] Hatti şehrinin Fırtına Tanrısı, ordugâhın Fırtına Tanrısı, kırım Tanrıçası Istar'ı ve böylece çok sayıda [düşman] öldü. O hem de çok sayıda esirler [aldı] ve onları tekrar Šamuha şehrine getirdi. Sonra babam Šamuha'dan ileriye doğru gitti. [x Ülkesi] düşman tarafından tahrip edilmişti. Bütün düşmanları orada bulunuyordu. (Hatta) koyun çobanları yardım için gelmişti. Babam onlar için bir tuzak hazırladı ve Kaşkaları vurdu. Her kim yardım için gelmişse onları da aynı şekilde vurdu. Şöyle ki Kaşkallı kabile askerleri ve yardımcı askerlerin çoğunu öldürdü (Sir Gavaz, 2008, s.25).

Metinden, Kuzey ve kuzeydoğu yönünde öncelikle Azzi-Hayaša üzerine hedeflenip daha sonra Kaşkalara yönelen seferler göstermiştir ki bu bölgedeki sınırlar, Hatti, Azzi-Hayaša ve Kaška

⁹ Sivas ve Malatya arasına lokalize edilen Šamuha'nın lokalizasyonu ile ilgili detaylar için bkz. Yiğit, 1997, ss.275-281

ülkeleri arasında mücadele sahası durumundaydı ve sürekli el değiştirmişti. Aynı zamanda Kaşkalar ile Azzi-Hayaşa arasında da Hattiye karşı bir ittifak mevcut idi.

Metinden anlaşıldığına göre, Hitit ülkesinin kuzey sınır güvenliğinin sağlanması için hedeflenen başarılı sonuç alınmıştır. Bu başarıda hiç kuşkusuz I. Šuppiluliuma'nın henüz veliahtlık zamanı olan babası III. Tuthaliya döneminde de bu bölgeye yapmış olduğu seferlerden elde ettiği tecrübelerin katkısı olmuştur. Öte yandan I. Šuppiluliuma'nın Kuzey Seferi'ndeki asıl hedefi Hayaşalılarıdır. Çünkü Yukarı Ülke'nin merkezi durumundaki Šamuha sürekli olarak "Azzi-Hayaşalı Düşman"ın tehdidi altındaydı (Yiğit, 1997, s.275). Ancak ikinci girişiminde de Hayaşalıları bulamayınca bölgede bulunan Kaşkaları düşman üzerine yürümüş, elde ettiği ganimet ve esirleri Šamuha'ya getirmişti. Esirlerin her zamanki gibi başkent Hattuša'ya değil de Šamuha'ya getirilmesi de dikkate değerdir. Nitekim gerek Anadolu'ya gerekse Suriye'ye yapılan seferler sonucunda ele geçirilen ganimet ve esirlerin başkent Hattuša'ya getirildiği bilinmektedir (Sir Gavaz, 2008, s.25). Bu kez esirlerin başkente değil de Šamuha'ya getirilmesindeki sebep, muhtemelen, sefer henüz tamamlanmadığı için esirlerin şimdilik başkentten daha yakın ve önemli bir Hitit merkezi konumunda olan Šamuha'da bekletilmesi olmalıdır. Çünkü Šamuha, hem III. Tuthaliya hem de I. Šuppiluliuma dönemlerinde Yukarı Ülke'nin merkezi konumundaydı ve kuzeyden Kaşka kuzeydoğudan da Azzi-Hayaşalı düşmandan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı askeri bir üs olarak kullanılmaktaydı (Yiğit, 1997, s.278).

I. Šuppiluliuma, Kaşka ve Azzi-Hayaşalıları üzerine düzenlediği seferlerle saldırı kabiliyetlerini kırmış, şimdilik Kuzey Anadolu hattının güvenliğini sağlamıştı. Fakat dağınık kabileler halinde yaşayan ve devlet niteliği taşımadığı için anlaşma yapılamayan Kaşka kabileleri her fırsatta saldırılarına devam etmekteydi (Murat, 1998, s.438). Bu sebeple I. Šuppiluliuma Kuzey Suriye Seferi öncesinde Yukarı ülkenin idaresine en güvendiği ve tahta geçişi esnasında öldürmediği prens kardeşi baş MEŠEDİ¹⁰ Zida'yı vali olarak getirmişti. Zida, I. Šuppiluliuma'nın Suriye Seferi sırasında Anadolu'da sağ kolu rolünü üstlenecekti (Ceylan, 2019, s.4). Yine Tumana ve İştahara kentlerine güçlü kaleler inşa ettirmiş, Pala ve Tumana'nın yönetimine de baş Meşedi Zida'nın oğlu Hutupiyanza'ya getirmiştir (Sir Gavaz, 2008, s.26).

I. Šuppiluliuma'nın Yukarı Ülke'nin kuzeyi, kuzeydoğusu ve doğusunun güvenliği için aldığı savunma tedbirlerinden biri de Azzi-Hayaşa Ülkesi Kralı Hukkana ile yaptığı vasallık antlaşmasıdır.¹¹ Bu antlaşma ile I. Šuppiluliuma'nın amacı, kızkardeşini de Hukkana'ya vererek kurduğu akrabalık bağları ile anlaşmayı daha da sağlamlaştırmaktır.

Hititlerde, kralî düzeyde yapılan ve bir antlaşma metniyle resmîyet kazandırılan evliliklerin ilk örneklerine İmparatorluk Dönemi'nde I. Šuppiluliuma'nın krallığı zamanında rastlanılmaktadır. Bu dönemde bilinen ilk evlilik de Hayaşa ülkesi kralı Hukkana ile I. Šuppiluliuma'nın isim olarak belgede zikredilmeyen kız kardeşi arasında yapılmıştır. I. Šuppiluliuma'nın Azzi-Hayaşa Ülkesi'ni fethinden sonra vasalı haline getirmesinin ardından Hukkana'yı kızkardeşi ile evlendirerek Hitit Büyük Krallığına bağlamıştır. Bu bağlılık vasıtasıyla

¹⁰ "Baş saray muhafızı" anlamına gelen ve belgelerde GAL MEŠEDİ olarak geçen bu unvan, prenslere verilenler içinde en itibarlı olarak kabul edilmektedir. Ayrıntı için bkz. Reyhan, 2017, ss.138-140.

¹¹ Hayaşa kralı Hukkana ile yapılan antlaşmanın tam metni için bkz. Beckman, 1996, s. 22-30; Karaguz, 2002, ss.120-128.

Hayaša bölgesindeki sorunların Hitit lehine çözümlenmesi hedeflenmiştir (Kosyan, 2014, ss.128,129).

Hukkana ile yapılan antlaşmanın girişinde Hukkana'nın seçilerek krallığa getirildiği, Hitit Büyük kralı I. Šuppiluliuma karşısındaki yeri ve değeri belirtilmiştir:

Hatti ülkesi kralı Majeste Šuppiluliuma şöyle (söyler): İşte bak, sen Hukkana'yı, arkadaki kahramanı (alçak köpeği)¹² yücelttim. Ve seni iyi yaptım (sana iyi davrandım). Ve seni Hattuša ülkesinde, Hayaşalılar arasından seçtim. Ve sana kız kardeşimi zevceliğe verdim. ... (CTH 42, Beckman, 1996, s.22; Karauğuz, 2018, s.120).

Antlaşmanın devamında, oluşturulan bu ittifakın antlaşma taraflarının yanı sıra üçüncü ülkelere de duyurulduğu, böylelikle hem taraf ülkeler nezdinde hem de devletler arası boyutta resmiyet kazandığı görülmektedir. Bu hükümle birlikte antlaşmanın temel maksatı olan Hitit kralına ve Hitit hanedanlığına karşı gösterilmesi gereken karşılıklı sadakatin bildirilmesi ve her iki ülkenin gelecekteki kralları dönemlerinde de sürdürülebilir olmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. Antlaşma, tanrı yemini ile de korunma altına alınmıştır:

Ve seni Hatti ülkesinin tümü, Hayaša ülkesi, içerdeki ve dışardaki ülkelerin tamamı işittiler. Şimdi sen Hukkana sadece Majestemi bey olarak bil. Ben Majestemin atadığı oğlunu tanı. (dahası) "onu herkes tanısın." Ve onu aranızda göstereceğim. Sen Hukkana onu tanı. Üstelik benim oğullarımı, onun kardeşlerini, [benim] kardeşlerimi, kardeş ve arkadaş olarak iyi (bir şekilde) tanı. Üstelik başka bir beyi, [şahıs] ve Majestemden başka birini tanıma. Sadece Majestemi tanı. Ve Majestemi koru Sadece Majestemin arkasında dur. Sen Hukkana, ondan başka hiçbir şahsı tanıma. Ve ben Majestem, seni iyi bir şekilde koruyacağım. Ayrıca çocuklarını koruyacağım. Ve oğlum senin çocuklarını koruyacak. Ve eğer sen iyi bir şekilde davranırsan, sonra ben Majestem, senin oğullarına iyi bir şekilde davranacağım. Oğlum, senin oğullarını iyi bir şekilde koruyacak. Ben Majestem seni koruyacağım. İşte bak, ben senin için bu sözleri tanrı yemini altına koydum. Ve işte bak, bu mesele için Bin Tanrı'yı meclise çağırdık (CTH 42, Beckman, 1996, s.22; Karauğuz, 2018, ss.120,121).

Antlaşmada Hukkana'dan göstermesi gereken sadakatin yanı sıra diğer ülkelerle olan münasebetlerinde de özveriyle vasisi lehine hareket etmesi istenmektedir:

Ve ben Majestem karargâhta olduğumda, eğer ben [']nın yardımına savaşa gidersem, sen benimle [sefere git. Eğer ben], bir düşman ülkeye ya da düşman bir şehre [sefere gidersem], sen benimle ol. Ve sonra eğer sen, benim [sınır bekçim] ve gözcümsen ve eğer sen kendi şahsına baktığın gibi Majesteme bakarsan ve eğer sen, "her ne olursa olsun, Hukkana'ya olsun. Fakat her iyi şey Majestesine olsun" diye söylersen ... Beni her şeyden koru. Her kim [Majesteme] kötü ise, sana da kötü olsun. Eğer o, majestemin düşmanı ise, o, senin de düşmanın olsun. [Eğer] bir ülke ya da şehir Majestemin düşmanı ise, o senin de düşmanın olsun (CTH 42, Beckman, 1996, s.25; Karauğuz, 2018, ss.122,123).

Hayaša kralı Hukkana ile yapılan antlaşmanın içeriğinde Hitit ve Azzi-Hayaša toplumları arasındaki görülen birtakım sosyal ve ahlaki farklılıklardan da bahsedilmektedir. Özellikle Hayaša ülkesinde var olduğu anlaşılan ensest ilişkiler belirtilip bu durumun Hitit toplumunda kabul edilen bir durum olmadığı belirtilerek bu sebepten doğabilecek olumsuzluklara karşı Hukkana uyarılmaktadır:

Üstelik ben Majestemin sana zevce olarak verdiğim bu kız kardeşimin soyundan, neslinden pek çok kız kardeşleri vardır. Sen onları kız kardeş olarak aldığından, onlar senin soyuna aittir. Fakat Hattuša ülkesinde erkek kardeş, kız kardeşini ya

¹² Hititçesi "apizzi UR.GE7-an" olarak belirtilmiştir. Beckman'da "lowly dog" olarak geçmektedir. Beckman, 1996, s.23.

da kuzenini alamayacağı (yönünde önemli bir töre vardır). Buna izin verilmez. Hatti ülkesinde her kim böyle bir suç işlerse, Hattuša şehrinde o, yaşamaz, ölür. Sizin ülkeniz vahşi (cahil) olduğu için, böyle bir şey orada geçerli olabilir(?). (Orada) biri kız kardeşini ve kuzenini alır. Fakat Hatti ülkesinde buna izin verilmez. Ve eğer bazen karının kız kardeşi ve kardeşinin akrabası ya da kız kuzenin sana gelirse, ona yiyecek ve içecek ver. Her ikiniz de yiyin, için ve eğlenin. Fakat sen onu (cinsel olarak) arzulama. Buna izin verilmez ve (böyle bir eylemin sonucu) ölümdür. Sen böyle bir şeye önyak olma. Ve eğer böyle bir mesele için biri, seni yanlış bir şekilde yönlendirirse sen onu dinleme. Sen onu yapma. Bu senin için yemin altına konsun (CTH 42, Beckman, 1996, ss.27,28; Karauğuz, 2018, ss.125,126).

Antlaşmada geçen enest ilişkilerin Hitit toplumunda kabul görmeyen bir durum olduğu ve ölümle cezalandırıldığı, daha önce yine Hayaša'da kral olan Mariya örnek verilerek vurgulanmıştır:

Mariya kimdi ve o hangi sebepten öldü? Cariye kız gelmemiş ve o, onu görmemiş mi idi? Fakat Majestemin babası pencereden baktı. Ve onu suçlu durumda yakaladı. (Ve) "sen niçin ona baktın?" (diye) söyledi. Böylece o, bu sebepten öldü. Adam uzaktan baktığı için mahvoldu. Bu yüzden sen çok dikkatli ol (CTH 42, Beckman, 1996, s.28; Karauğuz, 2018, s.126).

Hukkana antlaşmasında yerini alan ve Hititlerin ahlak bozukluğu olarak kabul ettiği enest ilişkilerin kesinlikle reddedilen bir durum olduğu, Hitit toplumsal hayatını düzenleyen Hitit kanun maddeleri arasında yerini almasıyla da sabittir. Nitekim Hitit kanununun 189. maddesindeki "Eğer bir adam tam kendi annesiyle günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam kızıyla günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir. Eğer bir adam oğlu ile günah işlerse, lanet edilecek bir eylemdir." (İmparati, 1992, s.175) ifadelerinden enest ilişkilerin yasaklanarak kanun hükmü altına alındığı anlaşılmaktadır.

I. Şuppiluliuma'dan sonra Hitit tahtına oğlu II. Murşili geçmiştir. Yeni Hitit kralı döneminde Hayaša krallığının başında, Anniya¹³ vardır. II. Murşili döneminde Hitit-Hayaša ilişkilerinin bozulmuş olduğu, göçmenlerin iadesi gibi sıradan bir sebeple Hayaša krallığına sefer düzenlenmesinden anlaşılmaktadır (Bozgun, 2020, ss.401,402). Nitekim I. Şuppiluliuma döneminde tahakküm altına alınıp vasallık antlaşmasıyla bağlı bir krallık haline getirilen Azzi-Hayaša'nın hemen bir sonraki Hitit kralı döneminde antlaşma hükümlerine aykırı davranışlarda bulunduğu görülmektedir.

Sonuç

Hititler, kuruluşundan itibaren idare sistemini merkeziyetçilik üzerine inşa etmişlerdir. Bu sebeple fetihlerle tahakküm altına alınan yeni yerlere idareci olarak, merkezdeki krala sadakatle bağlı olmak üzere hanedan üyeleri gönderilmiştir. Bununla birlikte devletin genişlemesi ve yeni alınan yerlere gönderilecek yeterli hanedan üyesinin kalmaması üzerine bu görev, vasallık antlaşmalarıyla Hitit kralına bağlanan yerel yöneticilere bırakılmıştır. Devletin imparatorluk seviyesine gelmesiyle birlikte özellikle, ilk dönemlerinden itibaren hâkim olmak istediği Suriye bölgesine hâkim olma hedefi gerçekleşme yoluna girmiştir. I. Şuppiluliuma, başarılı Kuzey Suriye seferleriyle Mitannileri hakimiyeti altına almış, Anadolu'yla sınırlı olan hakimiyet alanına Kuzey Suriye ve Mezopotamya bölgelerini de dahil ederek Suriye hedefini önemli ölçüde gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu hedef, antlaşmalarla kontrol altında tutulmaya çalışılan Hititlere bağlı yerel yöneticilerin önemini daha da artırmıştı. Bu

¹³ mAn-ni-ya-aş EN KUR Azzi "Azzi memleketi beyi Anniya"; mAn-ni-ya LUGAL URUAzzi "Azzi kralı Anniya" Bkz. Bozgun, 2020, s.401.

öneme istinaden Hititler, kendisine bağlı yerel yöneticilerin irtibatta bulunduğu diğer bölgesel güçlerle kendi aralarındaki münasebetlerine de müdahil olmuşlardır. Nitekim Ülkenin kuzeyinde yer alan Kaşkalar ile Azzi-Hayaša krallığı arasında Hitit'e karşı mevcut olan birliğin ortadan kaldırılarak Kaşkaların Hitit ülkesine akınlarının önlenmesi, bu müdahalelerle sağlanmıştır.

Hititler, hakimiyeti altına aldığı krallıkların bağlılıklarının pekiştirilerek devam ettirilebilmesi için uyguladığı yöntemlerden birisi de bağlı krallığın içinden seçilerek krallığa getirilen yerel yönetici ile yapılan politik evlilik uygulaması olmuştur. Uygulama ile amaçlanan en önemli beklenti, sınır bölgesinde bulunan bu krallıkların öncelikle sınır güvenliğinin sağlanması için temel misyonu olan tampon bölge görevini sadakatle yerine getirmesiydi. Bu asli görevin aksamaması ve bağlı krallığın sadakatinin sürekliliğinin sağlanması için, Hitit hanedanına mensup prensesler tamamen politik amaçlar için bağlı krallarla evlendirilmişlerdir. Kurulan akrabalık ilişkileri vasıtasıyla uluslararası diplomasi alanında atılan bu adım, Hitit hanedanı üyelerini, Hitit ülkesindeki idarî rollerinin yanı sıra diğer ülkelerin yönetimlerine de dahil olabilecek duruma getirmiştir. Prenseler bu vasıta ile, devletin uluslararası ilişkilerinde idareye entegre edilmiştir. İdarenin bu kanalı, merkezîyetçi devlet yapısına sahip olan Hitit devletinin, İmparatorluk seviyesinde olmasının gereği olarak vasal statüde bağlanan krallıkları dizayn ve kontrol etme metodu olarak kullanılmıştır.

Vasallarla yapılan bağlılık antlaşmalarının geçerliliğinin çok uzun sürmediği, kral değişikliklerinde yeni kralın bağlı krallığın ayrılıkçı faaliyetlerine karşı sefer düzenlemesinden anlaşılmaktadır. Buna rağmen her ne kadar bağlılık antlaşması, antlaşmayı yapan iki kralın yaşamları ile sınırlı kalsa da bir sonraki kral döneminde yine aynı yerel kralla antlaşma yenilenerek veya yine aynı ülkeye ait başka bir yerel kral getirilerek uygulanmaya devam edildiği görülmektedir. Buradan bütün aksaklıklarına rağmen hakimiyet altına alınıp evliliklerle de güçlendirilen bağlı krallıkların, dış politikada, Hitit uluslararası idare sisteminin vazgeçilmez bir parçası olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akurgal, E. (1998). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Tübitak Yayınları
- Alp, S. (2005). *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*. Ankara: Tübitak Yayınları
- Beckman, G. (1996). *Hittite Diplomatic Texts*. Atlanta Georgia: Scholars Press
- Bryce, T. (2005). *The Kingdom Of Hittites*. Oxford: Oxford University Press
- Bozgun, Ş. (2020). Hititçe Çiviyazılı Belgelere Göre Azzi-Hayaşanın Tarihi ve Konumu Erzincan Tarihi, Eskiçağ, Sanat Tarihi ve Arkeoloji, Cilt I, 395-411.
- Ceylan, A. (2019). Hitit Kralı I. Şuppiluliuma'nın Dış Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (Suriye ve Mısır), *BELLEK/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, 1(1), 1-15. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA33YK58DR>
- Çoban, H. Hitit Tarihinden Bir Kesit: Gasip Krallar Devri. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 10(3), 657-673. <https://doi.org/10.46868/atdd.2023.280>
- İmparati, F. (1992). *Hitit Yasaları*. Ankara: İtalyan Kültür Heyeti Yayınları
- Johns, C.H.W. (1999). Babylonian and Assyrian Laws, Contracts and Letters. New Jersey: *The Lawbook Exchange, Ltd.* Union
- Karauğuz, G. (2002). *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitabevi
- Kinal, F. (1962). *Eski Anadolu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları
- Kosyan, A. (2014). Rulers of Hayaşa: Hukkana Vol. VIII, Issues 1-2, ss.128-134. Yerevan: *Aramazd Armenien Journal of Near Eastern Studies*
- Memiş, E. (1995). *Eski Türkiye Tarihi*. Konya: Öz Eğitim Yayınları
- Murat, L. (1998). Hitit Dünyasında Gaşgaların Yeri. III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (ed. Sedat Alp ve Aygül Süel). ss.435-443.
- Müller-Karpe, A. (2017). The East: Archaeology, The Upper Land, Azzi Hayaşa, Işuwa. (Ed. Mark Weeden & Lee Z. Ullmann), *Hittite Landscape and Geography*, ss. 58-74, Leiden, Brill.
- Özdemir, C. (2018). Hitit devleti ile vassalları arasında yapılan antlaşmalarda vassallara getirilen yükümlülükler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 267-282. <https://doi.org/10.21497/sefad.515372>
- Reyhan E., Cengiz T. B. (2015). *Eskiçağ Tarihi ve Uygarlığı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları
- Reyhan, E. (2017). *Hitit Devleti'nde Siyaset ve Yönetim Direktif, Yemin ve Sadakat*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Sir Gavaz, Ö. (2008). Hitit imparatorluk devri krallarından I. Şuppiluliuma Döneminde Anadolu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 21-39. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA74EE57HZ>
- Ünal, A. (2003). *Hititler devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Yakar, J. (2007). *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi: Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (Çev: Selen Hırçın Riegel). İstanbul: Homer Kitabevi
- Yiğit, T. (1997). Hitit Kral Ailesi Üyelerinin Siyasal Etkinliği Üzerine. AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, 19(29), 233-245. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000101

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

How Brand Experience Shapes the Impact of Brand Hate on Purchase Intention?

Marka Deneyimi, Marka Nefretinin Satın Alma Niyetine Etkisini Nasıl Şekillendirir?

Hülya BAYRAM

Bilim Uzmanı | Master Student

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Erzurum, Türkiye

hly_23@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-0386-7300>

<https://ror.org/03je5c526>

Kadir DELİĞÖZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye

Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Administration, Erzurum, Türkiye

kadir.deligoz@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3247-9223>

<https://ror.org/03je5c526>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 19.11.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 29.04.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Bayram, H., & Deligöz, K. (2026). How brand experience shapes the impact of brand hate on purchase intention?. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 246-267. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1826660>

Yazar Katkıları: %60-%40

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr -

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 60%-40%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

How brand experience shapes the impact of brand hate on purchase intention?^{1*}

Abstract

In consumer behaviour literature, it is widely acknowledged that positive and negative emotions significantly influence purchase intentions. In contemporary markets, negative consumer experiences spread rapidly, reshaping brand perceptions and altering purchase decisions in a short space of time. In this context, 'brand hate' is a strong negative emotional reaction that goes beyond mere dissatisfaction and can result in radical behavioural outcomes such as active boycotts, avoidance and negative word-of-mouth communication. At the same time, consumers are increasingly demanding that companies provide benefits that go beyond mere functionality; they now want to establish more profound emotional and experiential connections. The concept of brand experience therefore encompasses consumers' sensory, emotional, cognitive and behavioural interactions with a brand. It plays a transformative and mitigating role within consumer-company relationships. This study investigates the impact of brand hate on purchase intention, aiming to elucidate the mediating role of brand experience in this relationship. The research population consists of individuals aged 18 and over who reside in Erzurum, Türkiye. Data were collected from 541 participants via convenience sampling and analysed using SPSS 25 and AMOS 24. During the analysis, reliability tests and exploratory and confirmatory factor analyses were conducted to evaluate the internal consistency and validity of the measurement models. Furthermore, PROCESS Macro Model 4 was used to evaluate the indirect effects of the independent variable and ascertain the mediating role of brand experience. The findings highlight several key points. Firstly, brand hate has a significant negative effect on purchase intention. Secondly, brand experience has a positive influence on purchase intention. Thirdly, there is a significant negative relationship between brand hate and brand experience. Also, brand experience plays a partial mediating role between brand hate and purchase intention. These results demonstrate that brand experience can be used strategically to alleviate negative consumer attitudes. This study contributes to the limited literature on this subject by analysing the relationship between brand hate and brand experience within a structural model in the Türkiye context. The study provides practical implications for marketing strategies, particularly with regard to managing and mitigating negative consumer reactions.

Keywords: Brand hatred, brand experience, purchase intention, negative consumer reactions

Marka deneyimi, marka nefretinin satın alma niyetine etkisini nasıl şekillendirir?^{2**}

Öz

Tüketici davranışları literatüründe, olumlu ve olumsuz duyguların satın alma niyetlerini önemli ölçüde etkilediği yaygın olarak kabul edilmektedir. Günümüz pazarlarında, olumsuz tüketici deneyimleri hızla yayılmakta, marka algılarını yeniden şekillendirmekte ve kısa sürede satın alma kararlarını değiştirmektedir. Bu bağlamda, "marka nefret"i, temel memnuniyetsizliğin ötesine geçen ve aktif boykotlar, kaçınma ve olumsuz ağızdan ağıza iletişim gibi radikal davranışsal sonuçlara yol açabilen güçlü bir olumsuz duygusal tepkidir. Aynı zamanda, tüketiciler, işletmelerden artık sadece işlevselliğin ötesine geçen faydalar sağlamalarını talep etmektedir. Tüketiciler artık daha derin duygusal ve deneyimsel bağlar kurmak istemektedirler. Dolayısıyla marka deneyimi kavramı, tüketicilerin bir markayla olan duygusal, duygusal, bilişsel ve davranışsal etkileşimlerini kapsar. Bu kavram, tüketici-işletme ilişkilerinde dönüştürücü bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, marka nefretinin satın alma niyetine etkisini araştırmakta ve bu etkide marka

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Atatürk University (No: E.88656144-000-2500131683; Session: 7; Decision No: 146; Approval Date: April 22, 2025).

* This study is derived from the master's thesis titled "The Mediating Role of Brand Experience in the Effect of Brand Hate on Purchase Intention," prepared by Hülya Bayram under the supervision of Assoc. Prof. Kadir Deligöz and accepted on August 12, 2025.

² Bu çalışma için etik onay, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (Sayı: E.88656144-000-2500131683; Oturum: 7; Karar No: 146; Onay Tarihi: 22.04.2025) alınmıştır.

** Bu çalışma, Hülya Bayram tarafından Doç. Dr. Kadir Deligöz danışmanlığında hazırlanan ve 12.08.2025 tarihinde kabul edilen "Marka Nefretinin Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisinde Marka Deneyiminin Aracı Rolü" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

deneyiminin aracılık rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma örneklemini, Türkiye'nin Erzurum ilinde ikamet eden 18 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Veriler, kolayda örneklem yoluyla 541 katılımcıdan toplanmış ve SPSS 25 ile AMOS 24 kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sırasında, ölçüm modellerinin iç tutarlılığını ve geçerliliğini değerlendirmek üzere güvenilirlik testleri ile doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Ayrıca, bağımsız değişkenin dolaylı etkilerini değerlendirmek ve marka deneyiminin aracılık rolünü tespit etmek için PROCESS Makro Model 4 kullanılmıştır. Bulgular birkaç önemli noktayı vurgulamaktadır. İlk olarak, marka nefretinin satın alma niyetine önemli ölçüde olumsuz etkisi vardır. İkinci olarak, marka deneyiminin satın alma niyetine olumlu etkisi vardır. Üçüncü olarak, marka nefret ile marka deneyimi arasında önemli ölçüde olumsuz bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca marka deneyimi, marka nefret ile satın alma niyeti arasında kısmi bir aracılık rolü oynamaktadır. Bu sonuçlar, marka deneyiminin olumsuz tüketici tutumlarını hafifletmek için stratejik olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Bu çalışma, Türkiye bağlamında yapısal bir model içinde marka nefret ile marka deneyimi arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bu konuyla ilgili sınırlı literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışma, özellikle olumsuz tüketici tepkilerinin yönetilmesi ve hafifletilmesi açısından pazarlama stratejileri için pratik çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Marka nefreti, marka deneyimi, satın alma niyeti, olumsuz tüketici tepkileri

Introduction

In the increasingly globalised world economy, businesses face greater challenges than ever before in ensuring their sustainability and securing a permanent place in the expanding market. In the contemporary business environment, enterprises' ability to attain a competitive edge and ensure their continued viability depends on their capacity to adapt to evolving environmental factors and intense competition. In this context, achieving sustainable competitive advantage requires not only strategic branding processes, but also accurate analysis of the emotional responses that influence consumers' decision-making. Examining brand hatred and the factors that cause it is important for both marketing literature and businesses' strategic decision-making processes, as it helps to understand the negative feelings consumers develop towards brands.

Negative feelings towards brands generally affect consumers' attitudes and behaviours more than positive emotional bonds (Hegner et al., 2017). Negative feelings towards businesses and brands have a detrimental effect on brand image and corporate reputation, posing a significant long-term risk. Therefore, businesses need to pay more attention to the factors that create negative emotions, such as hatred, in consumers.

Consumers who experience brand hatred are more likely to voice their negative experiences through complaints. In order to prevent negative word-of-mouth communication from escalating into complaints, businesses need to prioritise the consumer-brand relationship (Demirağ and Çavuşoğlu, 2020, pp.131–133). Negative experiences tend to spread quickly, be remembered for a long time and generate strong reactions. Compared to the customer loyalty created by positive experiences, negative experiences lead to greater customer loss for businesses (Lax, 2012). Properly managing negative experiences can prevent consumers from engaging in behaviours that could harm the business (Çıldırım and Ağlargoğlu, 2021, p.56).

However, to ensure customer loyalty and encourage repeat custom, businesses need to offer an exciting and memorable brand experience. This gives businesses a clear competitive advantage (Ramaseshan and Stein, 2014, p.665). Providing consumers with meaningful and enjoyable experiences is an important strategic marketing tool. Therefore, implementing brand experiences contributes to developing effective marketing strategies and creating strong brands (Khan and Rahman, 2015, p.10).

In this context, the main objective of the research is to analyse the effect of brand hatred on consumers' intention to purchase and to reveal the mediating role of brand experience in this effect. The scope of the study, supported by literature, is of critical importance in understanding and managing negative consumer–brand relationships, which are becoming increasingly prevalent today.

The research is divided into two main sections. The first section discusses the concepts of brand hatred, brand experience and purchase intention in detail within a theoretical and conceptual framework. It also provides a comprehensive review of academic studies in the field. The subsequent section examines the mediating effect of brand experience on the relationship between brand hatred and purchase intention through empirical investigation.

Although prior studies have extensively examined the antecedents and consequences of brand hate, the psychological mechanisms through which it influences consumer behaviour remain under-explored. In particular, although brand experience has been widely studied as a precursor to brand loyalty, its role as a mediator in the relationship between negative brand emotions and purchase intention has received limited empirical attention. Furthermore, research investigating this relationship in emerging markets such as Türkiye is scarce. This study therefore addresses an important theoretical gap by examining how brand experience mediates the impact of brand hate on purchase intention in a developing market context.

1. The Concept of Brand Hatred

Thanks to social media, today's consumers have the power to instantly share their negative experiences with millions of people. This means that brand hatred can evolve from an individual reaction into a collective movement. Therefore, it is critically important for modern brand management to understand the causes, dimensions, and consequences of brand hatred.

Brand hatred is defined as an intense negative emotional response, stronger than ordinary dislike. It arises from reasons such as negative experiences with a brand, conflicting symbolic meanings between the brand and the consumer's identity, or the brand being ethically unacceptable (Hegner et al., 2017; Zarantonello et al., 2016). This emotion can lead to the avoidance of the brand and a desire to punish it through negative word-of-mouth communication or an explicit desire for revenge (Grégoire et al., 2009). In the digital age of social media and online platforms, the emergence and spread of brand hatred has accelerated, and negative feelings towards brands are more easily reflected in the public sphere. Consequently, brand hatred profoundly affects not only consumers' purchase intentions, but also the brand's image and societal perception (Kucuk, 2016; Zarantonello et al., 2016).

Various researchers have offered different definitions of brand hatred in their studies. Bryson et al. (2013), for example, defined it as "an intense negative emotional response to a brand". Kucuk (2018) took a more detailed approach, defining it as 'a psychological state in which the consumer develops intense negative feelings and hatred towards a brand, manifested in anti-brand activities'.

Johnson et al. (2011) consider brand hatred to be an intense form of opposition accompanied by feelings of revenge, stemming from critical events. They also emphasise that this feeling is accompanied by shame. Alba and Lutz (2013), on the other hand, define brand hatred as

'true brand disgust'. They state that it involves the consumer perceiving themselves as being held hostage by the company. This hostage situation is associated with structural reasons such as high switching costs, local monopoly status or exit barriers. Romani et al. (2012) conceptualise brand hatred as a state of extreme dissatisfaction with the brand. Similarly, Bryson et al. (2013) define it as an "intense negative emotional response to the brand".

For many years, marketing and consumer behaviour literature has focused on positive emotions such as brand loyalty, commitment and trust. The relationship that consumers establish with brands has mostly been considered within a positive framework. However, recent studies reveal that negative emotions towards brands are at least as influential on consumer attitudes and behaviours as positive ones.

2. The Concept of Brand Experience

Brand experience is defined as the sum of consumers' multidimensional, holistic and sensory-based interactions with a brand. It is evaluated as a combination of emotional, cognitive and behavioural responses that arise during moments of contact with the brand (Brakus et al., 2009). This concept suggests that consumer-brand relationships are shaped by functional benefits, psychological factors, and experiential dimensions.

The concept of brand experience was first introduced to the marketing literature by Schmitt (1999), who emphasised that brands are multifaceted objects of experience requiring the active participation of consumers, rather than merely products, logos, or symbols. In 2003, Schmitt defined brand experience as a structure consisting of strategic touchpoints, such as products, packaging, logos, brochures and advertisements.

Brakus et al. (2009) took a more systematic approach to this concept, conceptualising brand experience as a structure based on four fundamental response types and developing a measurement scale for it. In this respect, brand experience coincides with the 'stimulus-response' model found in psychological literature, whereby stimuli offered by the brand (e.g. design, communication and store atmosphere) elicit responses from consumers (Ramaseshan and Stein, 2014; Andreini et al., 2019).

Brakus et al. (2009, p.53) define brand experience as a multidimensional construct comprising consumers' feelings, thoughts, emotions, and behaviours in response to specific, brand-related stimuli. This is in contrast to a general evaluation of the brand. Accordingly, brand experience encompasses particular emotional and cognitive responses that extend beyond basic feelings of liking or satisfaction. These experiences may vary in intensity, and in some cases they can be more memorable and impactful than other types of consumer experience. Furthermore, brand experiences may be either positive or negative, depending on the nature of the interaction between the consumer and the brand. Such experiences can occur over different time periods, ranging from short-term encounters to long-term impressions that persist in the consumer's memory. Interestingly, brand experiences can emerge even when consumers do not develop a strong emotional bond with the brand, suggesting that experiential responses can occur independently of deeper relational attachment. In this context, brand experience is shaped by the product itself, as well as environmental and emotional elements such as store atmosphere, visuals and communication language (Başer, 2011, pp.66–70).

Brand experience is a strategic tool that can help businesses to stand out from the crowd and create value. According to the literature, brand experience enables consumers to make more accurate and confident purchasing decisions (Joseph, 2010, p.34). It also enables brands to stand out from their competitors by creating unique and memorable interactions with consumers (Zarantonello and Schmitt, 2013, p.261). Positive brand experiences are also associated with increased customer loyalty, as consumers tend to develop stronger relationships with brands that offer meaningful experiences (Ramaseshan and Stein, 2014, p.670). Furthermore, brand experience is considered a source of sustainable competitive advantage, enabling firms to differentiate themselves in highly competitive markets in the long term (Harris et al., 2017, p.209). Furthermore, brand experience plays a decisive role in brand positioning by shaping how consumers perceive and evaluate a brand compared to alternative offerings (Rajumesh, 2014, p.76).

Therefore, brand experience has become a critical variable at the heart of marketing strategies. The theoretical foundations of the concept of brand experience are based on the experiential consumption approach developed by Holbrook and Hirschman in the 1990s. Schmitt (1999) developed the experiential marketing framework, which explains how businesses create experiences for customers with their brands. Within this framework, brand experience is considered a holistic concept that encompasses all customer interactions with the brand (Hamşioğlu, 2020).

3. The Concept of Purchase Intention

An intention is when someone decides to perform an action and knows that they want to do it. Many people think that intention is a sign that a person will behave in a certain way because it shows what they want to do (Bandura, 1986).

Ajzen (1991) explained that intention is a key factor in predicting not only whether someone will do something, but also how hard they will try to do it. According to this approach, an individual's attitudes, beliefs, and perceived ability to behave are considered effective factors in shaping intention (as cited in Kocagöz and Dursun, 2010).

Çağlın (2015, p.26) defines intention as the individual's actual will expressed prior to behaviour, positioning this concept as a fundamental structure that acts as a bridge between attitude and behaviour. Therefore, intention represents a mental orientation and a multidimensional process influenced by environmental conditions and past experiences.

One of the most common applications of the concept of intention in the context of consumer behaviour is purchase intention, reflecting an individual's willingness to purchase a specific product or service, and the likelihood of them performing this behaviour. Spears and Singh (2004) define purchase intention as a conscious planning process aimed at purchasing a specific product, whereas Dodds et al. (1991) consider it to be the consumer's desire to purchase a product.

Heljic (2015: 35) defines purchase intention as an individual's internal orientation towards purchasing a product in the future, whereas Keller (2001) describes it as a structured process involving need awareness, attitude development and purchase preference. Madahi and Sukati (2012) define purchase intention as the motivation to purchase a product for the first time or again based on previous evaluations of the product.

Porter (1974) interprets purchase intention as consumers comparing various brand options, gravitating towards a specific brand and developing a desire to purchase it. Schoenbachler et al. (2004) relate this concept to loyal customers who exhibit direct purchase behaviour towards a brand, disregarding the price factor. Rajagopal (2006) defines it as an international purchasing orientation that emerges as a result of appreciation for the product features of a particular brand despite intense market competition.

Tek (1999) considers purchase intention to be a strategic stage in the consumer's decision-making process involving the determination of factors such as product, brand, timing and quantity. However, intention does not always translate into actual purchasing behaviour. Even if consumers find a product worth buying, they may not act on their intention due to reasons such as priority needs, economic conditions, environmental impacts and alternative options.

Juster (1966) was among the first researchers to establish a positive relationship between intention and behaviour. He noted that purchase intention largely translates into behaviour, particularly for high-cost products such as automobiles. Similarly, Morwitz et al. (1993) found that an increase in the level of intention statistically significantly affects actual purchasing behaviour.

Measuring purchase intention is an important indicator that forms the basis of strategic decision-making processes in marketing literature. According to Chen and Lee (2015: 195–209), this concept is crucial for monitoring market trends, predicting the potential acceptance of new products and developing brand positioning strategies. Brand image, product quality, price perception, brand knowledge and consumer interest are among the many factors that shape purchase intention.

This study will examine purchase intention beyond traditional determinants, particularly in the context of brand hatred and brand experience. The effects of consumers' negative feelings (hatred) or positive/negative experiences towards the brand on purchase intention will be analysed, as will the way in which this reflects the purchase process from emotional and experiential dimensions. The aim is to make original contributions to the literature in order to gain a deeper understanding of consumer behaviour.

4. The Importance and History of the Research Topic

Although the relationship between brands and consumers has traditionally been examined in the context of consumer behaviour literature through the lens of loyalty, commitment and positive emotions, in recent years, the dynamics of negative emotional responses, such as brand hatred, have become a subject of increasing research. Studies in this field provide valuable insights into the impact of negative consumer-brand relationships on purchase intentions.

Brand hate is defined as the intense negative emotions, attitudes and behaviours that consumers develop towards a brand. It refers to a much stronger and more persistent emotional state than merely disliking a brand (Gonçalves Filho et al., 2022).

Zarantonello et al. (2016) define brand hatred as the behavioural outcomes of consumers' intense negative feelings towards a brand, emphasising that this concept represents a deep emotional disconnect rather than mere dissatisfaction. Brand hatred has indeed been observed to lead not only to avoidance behaviour among consumers, but also to complex

reactions such as active boycotts, organised criticism campaigns on social media and legal action (Hegner et al., 2017).

They classify the underlying triggers of these behavioural responses into three categories: negative past experiences with the brand; symbolic incongruity, or conflict between the consumer's self-perception and the brand identity; and ideological incongruity, or contradiction between the brand's value system and the consumer's ethical positions. In summary, brand hatred arises from negative consumer experiences and directly influences purchasing behaviour.

The role of emotions in consumer behaviour is increasingly emphasised today, and the impact of negative emotions on purchase intent is being studied in depth (Grégoire et al., 2009). Brand hatred is not merely considered a level of dissatisfaction, but rather a cluster of negative emotions leading to deeper and more persistent behavioural consequences. Therefore, it is regarded as a risk factor that could have serious implications for marketing strategies.

Brand experience is defined as the totality of elements that affect the customer on a psychological level (Yıldız, 2022). It is hypothesised that customers who have had a positive brand experience and perceive the brand as valuable are more likely to become brand advocates. Conversely, negative experiences can lead to brand hatred. Consequently, studies seeking to understand the relationship between brand animosity and consumer behaviour tend to suggest that brand experience is a key factor influencing this relationship. Brand experience is defined as the sum of consumers' sensory, emotional, cognitive and behavioural interactions with the brand and is considered one of the fundamental determinants of consumer-brand relationships (Brakus et al., 2009). It is therefore suggested that brand experience may play a mitigating, transformative or mediating role in the effect of negative emotions, such as brand hatred, on purchase intention (Iglesias et al., 2011).

However, a review of the literature reveals that studies directly testing the relationship between brand hatred and brand experience are limited in number. In particular, academic studies conducted in the Turkish context reveal that research examining these two concepts together and testing them within relational and causal models is scarce. In Türkiye, the concept of brand hatred has been considered alongside the international literature, taking local dynamics into account. One of the fundamental references in this field is the study by Balıkçioğlu and Kiyak (2019), which reveals that symbolic and ideological incompatibility trigger brand hatred, particularly with regard to high-tech products (e.g. smartphones). Furthermore, the study emphasises that brand hatred has emotional, cognitive and physical dimensions and that consumers may not only avoid the brand, but also exhibit retaliatory behaviour towards it (Yavuzalp Marangoz, 2023). Organised boycott calls and the spread of negative comments via social media are becoming a widespread phenomenon, particularly among young, tech-savvy consumers (Müftüoğlu and Ünal, 2021). While studies conducted in Türkiye reveal the multidimensional nature of brand hatred and its effects on consumer behaviour, they also demonstrate that research into the impact of cultural and digital dynamics on brand hatred remains limited. Our study therefore makes an important contribution to the literature by examining the relationship between brand hatred and purchase intention in the Turkish market, specifically through the lens of brand experience.

This research aims to make a unique contribution at both the theoretical and practical levels by addressing the phenomenon of brand hatred, which is becoming increasingly important for understanding consumer behaviour in Türkiye, through the lens of a multidimensional variable such as brand experience. In today's world, where rapid shifts in feelings towards brands occur among young, tech-savvy consumers and can be instantly expressed through digital platforms such as social media, revealing the regulatory and shaping effect of brand experience on these feelings is strategically valuable in terms of marketing literature and practices.

5. The Purpose of the Research

This study aims to examine the effect of brand hatred on purchase intention and reveal the mediating role of brand experience in this effect. Brand experience is defined as consumers' sensory, emotional, cognitive and behavioural interactions with a brand, and has been linked to positive outcomes such as brand loyalty (Brakus et al., 2009; Iglesias et al., 2011). However, when negative emotions prevail, the nature of these experiences may change and brand experience may play a mitigating or transformative role in the effect of negative emotions, such as brand hatred, on consumer behaviour. In this context, the study has three main objectives:

1. Determine the effect of consumers' level of brand hatred on their intention to purchase.
2. Examine the effect of brand experience on purchase intention.
3. Statistically test the mediating role of brand experience in the relationship between brand hatred and purchase intention.

The study also aims to contribute to local literature, as it is one of the few examples in the Turkish context where these variables are considered together. It therefore aims to provide practitioners with guidance on how brand experience can be used as a strategic tool for managing negative feelings towards brands.

6. Research Scope and Limitations

The research focuses on individuals aged 18 and over who live in the Erzurum province. Consequently, the sample was restricted to a specific geographical area and convenience sampling was employed. Therefore, the findings cannot be generalised directly to the consumer population in Türkiye as a whole. However, the study's large sample size ($n = 541$) increases the validity of the research results at the regional level.

One of the study's limitations is the time constraint. As the research is based on data collected during a specific period, it is difficult to reflect changes that may occur over time and make long-term generalisations.

As a data collection tool, the questionnaire form relies on participants' subjective statements. This may lead to measurement errors, such as social desirability bias or common method bias. The study tested this risk using Harman's One-Factor Test and found that common method bias was at a reasonable level. However, the objectivity of the measurements is naturally limited by the fact that data is obtained through self-reporting.

7. Research Model

A review of studies in the consumer behaviour literature reveals that negative feelings towards a brand, including brand hatred, can directly influence purchase intent. Brand hatred

is defined as an intense negative emotional reaction to a brand, which can result in behaviours such as avoiding the brand, communicating negative opinions about it, and boycotting it.

Figure 1.1 shows the conceptual model developed in line with this objective.

Figure 1.1. Research Model

8. Research Hypotheses

Consumers' negative feelings towards a brand can trigger various negative behaviours, such as avoiding the brand, refraining from purchasing its products, and spreading negative word-of-mouth communication. In this context, brand hatred is an intense expression of negative consumer attitudes towards a brand (Zarantonello et al., 2016). The literature contains robust evidence suggesting that negative feelings directly impact purchase intention (Romani et al., 2015). Therefore, this study formulated the H(1) hypothesis, predicting that brand hatred would reduce consumers' purchase intention.

H₁: Brand hatred negatively affects consumers' purchase intention.

Brand experience is a multidimensional concept consisting of consumers' direct or indirect interactions with the brand (Brakus et al., 2009). However, when consumers experience intense negative emotions such as hatred towards a brand, their brand experiences are also expected to be negative. Strong emotions, especially hatred, can cause consumers to have negative experiences at every touchpoint with the brand. To test this relationship, hypothesis H(2) was developed, which posits a negative correlation between brand hatred and brand experience.

H₂: Brand hatred has a negative effect on brand experience.

A positive brand experience is one of the key factors that strengthens consumers' perceptions of a brand and increases their loyalty to it (Iglesias et al., 2011). Positive sensory, emotional, cognitive and behavioural experiences with a brand support the formation of positive attitudes towards the brand and purchase intentions. Therefore, based on the assumption that positive brand experiences increase purchase intentions, hypothesis H(3) was formulated.

H₃: Brand experience positively affects consumers' purchase intention.

Brand experience is a variable that can soften or shape consumers' relationships with the brand, and consequently influence the way negative emotions such as hatred of the brand are reflected in consumer behaviour. Existing literature states that brand experience can play regulatory and mediating roles in consumer behaviour. In this context, it is expected that brand experience will directly impact the decline in purchase intention caused by brand hatred, mediating this relationship. Accordingly, hypothesis H (4) was formulated.

H₄: Brand experience plays a mediating role in the relationship between brand hatred and purchase intention.

9. Research Methodology

The study population consists of consumers aged 18 and over who reside in the Erzurum province. The sample size calculation was based on the 2023 Address-Based Population Registration System results from the Turkish Statistical Institute (TÜİK) (TÜİK, 2024). According to the most recent available statistics, the population of Erzurum province was 749,993 in 2023. As the population size is less than 1,000,000, the sample size calculation utilised a margin of error of 5% (0.05) and a confidence interval of 95% ($Z=1.96$). The minimum required sample size was thus determined to be 384 (Karagöz, 2017, p.57).

Before completing the questionnaire, participants were asked to identify a smartphone brand that had previously evoked negative emotions or dissatisfaction. All scale items were answered with reference to this selected brand. This procedure ensured consistency in participants' cognitive evaluations and minimised ambiguity in brand-related responses.

The data presented here was collected using a survey method. These surveys were conducted via face-to-face interviews with respondents. The survey form contained statements that were measured using a 5-point Likert scale. Participants were asked to indicate their level of agreement with each statement on a scale ranging from '5 = Strongly agree' to '1 = Strongly disagree'.

The study employed three validated measurement scales to evaluate the primary concepts. Purchase intention was measured using a scale adapted from those developed by Hung et al. (2011) and Berens et al. (2005). This scale assesses consumers' propensity to purchase a particular brand and their likelihood of acting on this intention. Brand hatred was assessed using a scale developed by Zhang and Laroche (2020) to measure negative emotions towards a particular brand. Brand experience was measured using a scale developed by Brakus et al. (2009) to evaluate consumers' impressions and feelings resulting from their interactions with a brand.

The data obtained from the research was subjected to comprehensive analysis using the SPSS 25 and AMOS 24 software packages. Reliability analyses (Cronbach's alpha coefficient) were performed to evaluate the internal consistency of the scales, and confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to validate the measurement models. Multiple mediation analyses were performed using PROCESS Macro Model 4 to test the indirect effects of the independent variable on the dependent variable.

10. Findings of the Research

The study involved 541 participants, 55.3% of whom were female and 44.7% of whom were male. The sample was predominantly young and middle-aged, with those aged 25–34 forming the largest group (43.1%). In terms of educational background, nearly half of the participants had a bachelor's degree (46.0%), indicating that the sample was generally well educated. In terms of mobile phone preferences, Apple (37.2%) and Samsung (26.6%) were the most widely used brands, followed by Xiaomi (21.4%), which indicates the strong market presence of these brands among consumers in Erzurum. The questionnaire was designed to measure the concepts of brand hatred, brand experience and purchase intention. The tables below present the mean ($\bar{X}$) and standard deviation (SD) values of the participants' responses

for each variable. These analyses provide insights into participants' overall tendencies towards the variables and variability in their responses. Higher mean values indicate stronger agreement with the respective construct, whereas higher standard deviation values reflect greater dispersion in participants' responses.

Table 1.1 General Mean and Standard Deviation Values for Research Variables

Variable	Mean ($\bar{X}$)	Standard Deviation (SD)
Brand Hatred	1.71	0.564
Brand Experience	2.96	0.572
Purchase Intention	3.25	1.322

According to Table 1.1, the mean value for the brand hatred variable is 1.71. This low mean suggests that participants generally do not harbour intense feelings of hatred towards brands. The standard deviation for this variable is 0.564, indicating relatively low variation in participants' levels of brand hatred. These results suggest that, while consumers in the sample group experience negative emotions such as dissatisfaction, discontent or disappointment, these do not translate into active responses such as boycotting the brand, negative word-of-mouth communication or overtly hateful behaviour.

Table 1.2. Skewness and Kurtosis Values for Research Variables

Variable	Skewness	Kurtosis
Brand Hatred	0.436	-0.264
Brand Experience	0.381	-0.056
Purchase Intention	-0.398	-1.135

The results show that all the skewness and kurtosis values are within the ± 1.5 range. Upon examination, it was observed that all values remained within this range. This finding suggests that the dataset exhibits a normal distribution and is suitable for parametric analysis. According to George and Mallery (2019), skewness and kurtosis coefficients within the ± 2.0 range suggest an acceptable level of normality in the data. Therefore, the fact that the values obtained in the study fall within the ± 1.5 range demonstrates that the dataset provides a reliable and valid basis for parametric statistical analyses. In this regard, the data meet the distribution assumption for the confirmatory factor and mediation analyses performed in the study.

Within the scope of the study, Pearson's correlation analysis was performed to determine whether meaningful relationships existed between the variables. This is an effective method for revealing the direction and strength of linear relationships between variables (Field, 2013: 78). Analyses were performed to evaluate the internal reliability of the brand hatred, brand experience and purchase intention scales, as well as the levels of inter-dimensional relationships.

The results of the analysis showed statistically significant relationships ($p < 0.01$) between all variables. A negative and significant correlation was found between brand hatred and purchase intention ($r = -0.421$; $p < 0.01$). This finding corroborates previous research suggesting that brand hatred can diminish consumers' propensity to purchase (Romani et al., 2012; Zarantonello et al., 2016). However, a positive and significant relationship was

found between brand experience and purchase intention ($r=0.537$; $p<0.01$). This indicates that consumers' purchase intention towards a brand increases as they have positive sensory, emotional and cognitive experiences with it. This result is consistent with the brand experience model developed by Brakus et al. (2009). Similarly, studies by Iglesias et al. (2011) emphasise the positive effects of brand experience on brand loyalty and purchase intention. Conversely, a negative and significant relationship was observed between brand hatred and brand experience ($r=-0.318$; $p<0.01$). This shows that as brand hatred increases, consumers' experiences with the brand become less satisfying or meaningful. This relationship reveals that strong emotions such as hatred can have a negative impact on the sensory and emotional aspects of consumer-brand interactions.

Common method bias (CMB) occurs when relationships between variables create variance beyond the true level of the relationship when data is collected using a single measurement method. In other words, the tools and methods used to measure something can influence participants' responses and cause deviations in the results (Malhotra et al., 2017). Such methodological biases are considered one of the main sources of measurement error in research and can negatively affect its reliability and validity (Podsakoff et al., 2003, p.879). Therefore, the presence of CMB in research must be tested and controlled. In this study, Harman's Single Factor Test was used to assess the presence of CMB. This test was performed using the SPSS program and factor analysis was performed on all items related to the variables. The analysis examined whether the factor loadings were grouped under a single factor and whether the total variance was explained. In addition to Harman's single-factor test, full collinearity variance inflation factor (VIF) values were examined to further assess common method bias. All VIF values were below the threshold of 3.3, indicating that common method bias was unlikely to threaten the validity of the findings.

According to the findings, the total variance explained was found to be 35.941%. As this figure is significantly lower than the accepted threshold value of 50% (Podsakoff & Organ, 1986, p.536), it was determined that there was no risk of common method bias in the study. It was therefore understood that no serious method bias existed that could have had a negative impact on the reliability and validity of the study's findings.

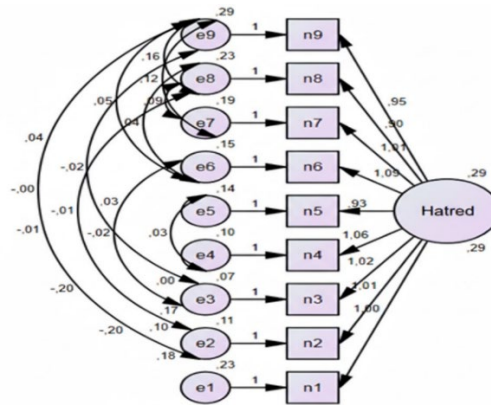
11. Evaluation of the Model's Scale Validity

The model fit indices obtained from the confirmatory factor analysis of the Brand Hatred Scale are presented in Table 1.3. It can therefore be concluded that the fit indices of the tested model are quite high.

Table 1.3 Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model Fit Indices for the Brand Hatred Scale

Fit Index	Value Obtained	Interpretation
Chi-Square/df	2.920	Good fit (≤ 3)
GFI	0.980	Good fit (≥ 0.95)
AGFI	0.947	Good fit (≥ 0.90)
NFI	0.989	Good fit (≥ 0.95)
RFI	0.976	Good fit (≥ 0.90)
CFI	0.993	Good fit (≥ 0.95)
RMSEA	0.060	Good fit (≤ 0.08)

Note: Fit index thresholds adapted from Hu and Bentler (1999), Kline (2011), and Hair et al. (2010).

Figure 1.2. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model for the Brand Hatred Scale

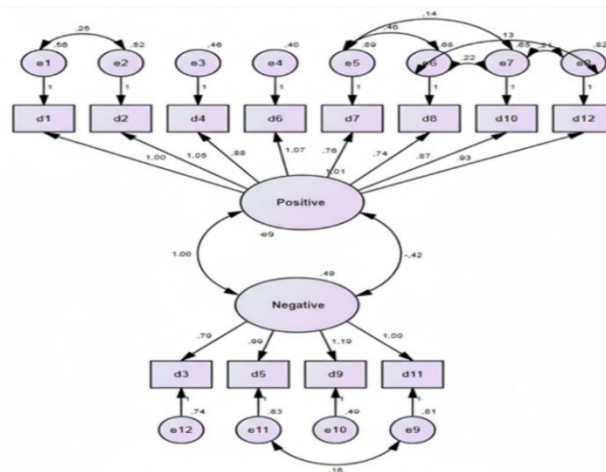
The results of the confirmatory factor analysis for the brand hatred scale indicate that the model fits well. All fit indices are well above acceptable thresholds: GFI (0.980), AGFI (0.947), CFI (0.993), NFI (0.989) and RFI (0.976). The chi-square/df ratio of 2.920 is also within the ideal range. The RMSEA value of 0.060 also indicates a good level of model fit. These findings reveal that the brand hatred scale has strong construct validity.

The model fit indices obtained from the confirmatory factor analysis of the brand experience scale are presented in Table 1.4. According to these, it can be concluded that the fit indices of the tested model are quite high.

Table 1.4. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model Fit Indices for the Brand Experience Scale

Fit Index	Value Obtained	Interpretation
Chi-Square/df	4.045	Acceptable fit (≤ 5)
GFI	0.948	Acceptable fit (≥ 0.90)
AGFI	0.912	Acceptable fit (≥ 0.90)
NFI	0.954	Good fit (≥ 0.95)
RFI	0.934	Acceptable fit (≥ 0.90)
CFI	0.965	Good fit (≥ 0.95)
RMSEA	0.075	Acceptable fit (≤ 0.08)

Note: Fit index thresholds adapted from Hu and Bentler (1999), Kline (2011), and Hair et al. (2010).

Figure 1.3. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model for the Brand Experience Scale

The findings of the confirmatory factor analysis for the brand experience scale indicate that the model exhibits an acceptable level of fit. The fit indices, GFI (0.948), AGFI (0.912), CFI (0.965), NFI (0.954) and RFI (0.934), are all above the recommended threshold. The chi-square/df ratio of 4.045 is also within acceptable limits. The RMSEA value of 0.075 is below the recommended limit, indicating low model error. These results demonstrate that the brand experience scale has sufficient construct validity.

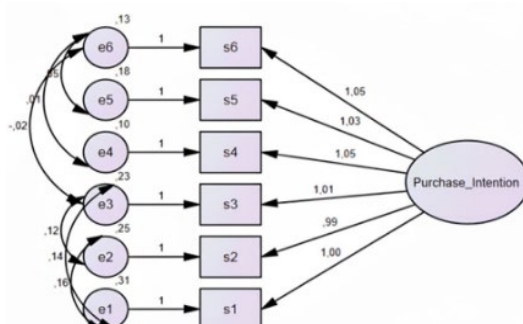
The model fit indices obtained from the confirmatory factor analysis (CFA) of the Purchase Intention Scale are presented in Table 1.5. Accordingly, it can be concluded that the fit indices of the tested model are quite high.

Table 1.5. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model Fit Indices for the Purchase Intention Scale

Fit Index	Value Obtained	Interpretation
Chi-Square/df	1.723	Good fit (≤ 3)
GFI	0.997	Excellent fit (≥ 0.95)
AGFI	0.975	Good fit (≥ 0.90)
NFI	0.999	Excellent fit (≥ 0.95)
RFI	0.996	Excellent fit (≥ 0.95)
CFI	1.000	Excellent fit (≥ 0.95)
RMSEA	0.037	Excellent fit (≤ 0.05)

Note: Fit index thresholds adapted from Hu and Bentler (1999), Kline (2011), and Hair et al. (2010).

Figure 1.4. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Model for the Purchase Intention Scale

The results of the confirmatory factor analysis for the purchase intention scale indicate that the model exhibits an extremely high level of fit. All the fit indices are above ideal values: GFI (0.997), AGFI (0.975), CFI (1.000), NFI (0.999) and RFI (0.996). The chi-square/df ratio of 1.723 indicates good model fit. The RMSEA value of 0.037 reflects an excellent level of fit. These findings reveal that the construct validity of the purchase intention scale is extremely strong.

11.1. The Mediating Role of Brand Experience in the Effect of Brand Hatred on Purchase Intention

This section examines the mediating role of brand experience in the relationship between brand hatred and consumers' purchase intentions. To test this relationship, the PROCESS Macro Model 4 developed by Hayes (2018) was employed, which utilises bootstrap resampling methods to directly estimate indirect effects and is widely regarded as a more statistically robust alternative to the classical Baron and Kenny (1986) causal steps approach. The analysis was conducted using 5000 bootstrap samples at a 95% confidence interval.

For a mediation effect to be established, the following three conditions must be satisfied (Hicks and Tingley, 2012):

- The effect of the independent variable (brand hatred) on the mediating variable (brand experience) must be statistically significant.
- The effect of the mediating variable (brand experience) on the dependent variable (purchase intention) must be statistically significant.
- The effect of the independent variable (brand hatred) on the dependent variable (purchase intention) must be statistically significant.

Furthermore, when the mediating variable is introduced into the model, a reduction in the direct effect of the independent variable on the dependent variable is expected. The results of the analysis are presented in Table 1.6.

Table 1.6. Path Coefficients Related to the Mediating Role of Brand Experience in the Effect of Brand Hatred on Purchase Intention

Regression Analysis Steps	Dependent Variable	Independent Variable	ANOVA		R ²	B	Coefficients		
			F-stat	p-val			Beta	t-stat	p-val
Test 1	Brand Experience	Brand Hatred	8.300	0.000	0.015	-0.124	-0.123	-2.881	p<0.001
Test 2	Purchase Intention	Brand Experience	138.327	0.000	0.339	1.229	0.532	15.081	p<0.001
Test 3	Purchase Intention	Brand Hatred	34,658	0.000	0.360	-0.421	-0.180	-5.104	p<0.001
		Brand Experience				-0,575	-0,246	-5,887	p<0001
Indirect Effect			Effect			BootSH		BootLLCI	BootULCI
			-0.153			0.057		-0.270	-0.044

Table 1.6 shows the results of the Hayes PROCESS Macro Model 4 analysis, which was performed to test the mediating role of brand experience in the relationship between brand hatred and purchase intention. The analysis was performed using the bootstrap method with 5,000 samples, and the confidence interval was assessed at the 95% level.

As seen in the table, the effect of brand hatred on brand experience is negative and statistically significant ($B=-0.124$, $\beta=-0.123$; $t=-2.881$; $p<0.001$; $R^2=0.015$). This finding indicates that as participants' levels of brand hatred increase, their experiences with the brand are negatively affected. In other words, consumers who develop negative feelings towards a brand tend to exhibit a weaker experiential bond with that brand.

In the second stage, the effect of brand experience on purchase intention was examined and found to be highly significant ($B=1.229$; $\beta=0.532$; $t=15.081$; $p<0.001$; $R^2=0.339$). This finding reveals that consumers' positive experiences with a brand strongly increase their purchase intention, which is consistent with the brand experience model proposed by Brakus, Schmitt, and Zarantonello (2009).

In the third stage, when brand experience was incorporated into the model as a mediating variable, the direct effect of brand hatred on purchase intention remained negative and statistically significant ($B=-0.421$; $\beta=-0.180$; $t=-5.104$, $p<0.001$). This finding demonstrates that even after accounting for brand experience, consumers' purchase intentions continue to decline as brand hatred increases.

In addition to the direct effect, the total effect of brand hatred on purchase intention was also found to be significant ($B = -0.575$; $p < 0.001$), indicating that the relationship between brand hatred and purchase intention is partially channelled through brand experience.

The indirect effect coefficient ($B = -0.153$) and bootstrap confidence intervals (BootLLCI = -0.270 , BootULCI = -0.044) confirm a statistically significant partial mediation effect. The fact that the confidence interval does not include zero provides robust evidence that brand experience plays a significant mediating role in the relationship between brand hatred and purchase intention. Consequently, brand experience emerges as a critical mechanism through which consumers' negative feelings toward a brand are translated into reduced purchase intentions.

The significance of the mediating effect is further supported by the Sobel test. Although the Sobel test is widely used to assess the statistical significance of indirect effects, it assumes a normal distribution of the indirect effect (MacKinnon et al., 2002), which may reduce its reliability in cases of small samples or non-normal distributions.

Table 1.7. Sobel Test Results for the Mediating Effect of Brand Experience

Sobel Z	Significance (p)	Result
-2.83	0.0046	Significant ($p < 0.05$)

The Sobel test yielded a z-value of -2.83 ($p = 0.0046$), exceeding the critical threshold of ± 1.96 and satisfying the $p < 0.05$ significance criterion. The negative direction of the z-value confirms that an increase in brand hatred reduces purchase intention through its adverse effect on brand experience, thereby corroborating the partial mediating role of brand experience.

Taken together, the PROCESS Model 4 mediation analysis findings confirm that all hypothesised relationships are statistically significant. Specifically, brand hatred had a negative and significant direct effect on purchase intention ($B = -0.421$; $\beta = -0.180$; $p < .001$) and a negative and significant effect on brand experience ($B = -0.124$; $\beta = -0.123$; $p < .001$). Furthermore, the effect of brand experience on purchase intention was positive and highly significant ($B = 1.229$; $\beta = 0.532$; $p < 0.001$). The Sobel test results also confirm the partial mediating role of brand experience ($Z = -2.83$; $p = 0.0046$). Overall, these results support the validity of the proposed model, highlighting the significant mediating role of brand experience in the relationship between consumers' hatred of a brand and their purchase intentions.

Conclusions and Recommendations

This study aimed to examine the mediating role of brand experience in the relationship between brand hatred and purchase intention. Analyses of data collected from 541 participants aged 18 and over living in Erzurum confirmed most of the proposed hypotheses and produced statistically significant results. The findings revealed that brand hatred negatively affects consumers' purchase intentions. This is consistent with previous studies indicating that negative emotions significantly influence consumer behaviour (Zarantonello et al., 2016; Romani et al., 2015). Hatred towards a brand not only leads to avoidance, but also directly reduces consumers' intention to purchase from that brand. Accordingly, hypothesis H₁ was accepted.

Additionally, a significant negative correlation was found between brand hatred and brand experience. This suggests that negative emotions can influence consumer experiences in a negative way, leading to dissatisfaction during brand interactions. In particular, negative experiences in the sensory, emotional and behavioural dimensions reduce the likelihood of consumers forming a positive bond with the brand. Accordingly, hypothesis H₂ was accepted.

Furthermore, the findings demonstrate that positive brand experiences have a favourable effect on consumers' purchase intentions. This is consistent with previous studies, such as those by Brakus et al. (2009) and Iglesias et al. (2011), which emphasise the role of positive brand experiences in shaping favourable consumer attitudes. Brand experience has been identified as an important factor in fostering brand loyalty and directly influencing purchase intentions. Therefore, hypothesis H₃ was accepted.

One of the study's most significant findings is that brand experience partially mediates the relationship between brand hatred and purchase intention. This suggests that, although brand experience cannot eliminate consumers' negative feelings towards a brand entirely, it can reduce their impact on purchase intention. In this respect, brand experience can function as a strategic mechanism that helps brands offset the negative consequences of brand hatred. Accordingly, hypothesis H₄ was accepted.

From a managerial perspective, these findings emphasise the importance of brands strategically managing consumer experiences across all customer touchpoints. Practices that enhance sensory, emotional, cognitive and behavioural experiences, such as product design, service quality, after-sales support, communication tone and digital interactions, can play a vital part in mitigating the impact of brand hatred. Brands operating in highly competitive markets, in particular, should focus not only on functional benefits, but also on creating memorable, emotionally engaging brand experiences. Such experiences can help rebuild consumer trust and encourage consumers to reconsider their purchasing intentions.

Furthermore, brands should develop distinct communication strategies to enhance the brand experience and establish stronger emotional bonds with consumers. For consumers who have had negative experiences with a brand in the past, strategies such as transparent communication, apology mechanisms, service recovery practices and compensation policies can be crucial in rebuilding trust and improving the brand image. Therefore, effectively managing the brand experience is a valuable strategic tool for minimising negative consumer attitudes and improving long-term customer relationships.

Future research could examine the sub-dimensions of brand experience (e.g. sensory, emotional, cognitive, and behavioural experiences) separately, testing the mediating effect of each one. Additionally, applying similar models to different sectors (e.g. automotive, finance, fashion or technology) could reveal sector-specific dynamics of brand hatred. Qualitative studies could provide deeper insights into how consumers develop brand hatred based on past experiences. Furthermore, cross-cultural studies examining the role of cultural differences in shaping these relationships could significantly contribute to the existing literature.

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Alba, J. W., & Lutz, R. J. (2013). Broadening (and narrowing) the scope of brand relationships. *Journal of Consumer Psychology*, 23(2), 265–268. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2013.01.005>
- Andreini, D., Pedeliento, G., Zarantonello, L., & Solerio, C. (2019). A renaissance of brand experience: Advancing the concept through a multi-perspective analysis. *Journal of Business Research*, 96, 355–365. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.05.046>
- Balıkçioğlu, B., & Kiyak, F. M., (2019). Marka nefretinin nedenleri ve sonuçları üzerine görgül bir çalışma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 225–243. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.461010>
- Bandura, A., & National Inst of Mental Health. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall, Inc.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction insocial psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Başer, İ. U. (2011). *Tüketicilerin marka deneyimi algısının marka güveni, tatmini, sadakati üzerindeki etkisi ve bir araştırma* [Doktora tezi], Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Berens, G., Van Riel, C. B., & Van Bruggen, G. H. (2005). Corporate associations and consumer product responses: The moderating role of corporate brand dominance. *Journal Of Marketing*, 69(3), 35–48. <https://doi.org/10.1509/jmkg.69.3.35.66357>
- Brakus, J. J., Schmitt, B. H., & Zarantonello, L. (2009). Brand experience: What is it? How is it measured? Does it affect loyalty? *Journal of Marketing*, 73(3), 52–68. <https://doi.org/10.1509/jmkg.73.3.052>
- Bryson, D., Atwal, G. and Hultén, P. (2013). Towards the conceptualisation of the antecedents of extreme negative affect towards luxury brands, *Qualitative Market Research: An International Journal*, 16, 393–405. <https://doi.org/10.1108/QMR-06-2013-0043>
- Chen, M. F., & Lee, C. L. (2015). The impacts of green claims on coffee consumers' purchase intention. *British Food Journal*, 117(1), 195–209 <https://doi.org/10.1108/BFJ-07-2013-0196>
- Çağlın, C. (2015). *Raf yönetiminin satın alma niyetine etkisi: İndirim marketlerinde bir araştırma* [Yüksek lisans tezi], Niğde Üniversitesi, Niğde.
- Çıldırım, Ö., & Ağlargoş, F. (2021). Dijital Çağda Marka Nefretinin Sonuçları. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 36–63. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA68BR45HW>
- Demirağ, B., & Çavuşoğlu, S. (2020). Marka Kaçınması, Marka Nefreti ve Satın Alma Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Spor Giyim Tercih Eden Tüketicilere Yönelik Bir Araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 577–602. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.707211>
- Dodds, W. B., Monroe, K. B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28(3), 307–319. <https://doi.org/10.2307/3172866>
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics* (4th ed.). Sage Publications.
- George, D., & Mallery, M. (2019). *IBM SPSS statistics 25 step by step: A simple guide and reference* (Fifteenth Edition). Routledge.
- Goncalves Filho, C., Chinelato, F. B., & Prado, F. V. (2022). Does brand hate reduce patronage to the firms? XLVI Encontro da ANPAD – EnANPAD 2022. Erişim adresi: <https://anpad.com.br/uploads/articles/120/approved/23e846638607adcb730817a77581220.pdf>
- Grégoire, Y., Tripp, T. M., & Legoux, R. (2009). When customer love turns into lasting hate: The effects of relationship strength and time on customer revenge and avoidance. *Journal of Marketing*, 73(6), 18–32. <https://doi.org/10.1509/jmkg.73.6.18>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. & Tatham, R. L. (2010). *Multivariate data analysis* (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

- Hamşioğlu, A. B. (2020). Marka deneyimi yoluyla tüketici-marka ilişkilerinin oluşturulması. *İşletme Araştırmaları Dergisi (Journal of Business Research-Turk)*, 12(2), 1285–1296. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.911>
- Harris, P., Kluppel-Strobel, C., & Shakhiry, R. (2017). An exploration of brand experience development and management. In *Academy of Marketing Science World Marketing Congress* (pp. 209–216). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-68750-6_63
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (2nd ed.). Guilford Press.
- Hegner, S. M., Fetscherin, M., & van Delzen, M. (2017). Determinants and outcomes of brand hate. *Journal of Product & Brand Management*, 26(1), 13–25. <https://doi.org/10.1108/JPBM-01-2016-1070>
- Heljic, S. (2015). *Milliyet merkezçilik ve düşmanlığın satın alma niyeti üzerindeki etkisinin kültürel benzerlik çerçevesinde incelenmesi: Bosna Hersek örneği* [Yüksek lisans tezi], Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hicks, R., & Tingley, D. (2012). Causal Mediation Analysis. *The Stata Journal: Promoting Communications on Statistics and Stata*, 11(4), 605–619. <https://doi.org/10.1177/1536867X1201100407>
- Holbrook, M.B. & Hirschman, E.C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2) 132– 140. <https://doi.org/10.1086/208893>
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hung, K. P., Huiling Chen, A., Peng, N., Hackley, C., Amy Tiwusakul, R., & Chou, C. L. (2011). Antecedents of luxury brand purchase intention. *Journal of Product & Brand Management*, 20(6), 457–467. <https://doi.org/10.1108/10610421111166603>
- Iglesias, O., Singh, J. J., & Batista-Foguet, J. M. (2011). The role of brand experience and affective commitment in determining brand loyalty. *Journal of Brand Management*, 18(8), 570–582. <https://doi.org/10.1057/bm.2010.58>
- Johnson, A. R., Matear, M., & Thomson, M. (2011). A coal in the heart: Self-relevance as a post-exit predictor of consumer anti-brand actions. *Journal of Consumer Research*, 38(1), 108–125. <https://doi.org/10.1086/657924>
- Joseph, J. (2010). *The Experience Effect: Engage Your Customers with a Consistent and Memorable Brand Experience*. AMACOM.
- Juster, T.F. (1966). Consumer Buying Intentions and Purchase Probability: An Experiment in Survey Design. *Journal of the American Statistical Association*, 61, 658–696. <https://doi.org/10.1080/01621459.1966.10480897>
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve Amos uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keller, K. L. (2001). *Building customer-based brand equity: A blueprint for creating strong brands* (3–27). Cambridge, MA: Marketing Science Institute.
- Khan, I., & Rahman, Z. (2015). A review and future directions of brand experience research. *International Strategic Management Review*, 3(1-2), 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.ism.2015.09.003>
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). Guilford Press.
- Kocagöz, E., & Dursun, Y. (2010). Algılanan davranışsal kontrol, Ajzen'in teorisinde nasıl konumlanır? alternatif model analizleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(2), 139–152. <https://izlik.org/JA76WR33MJ>
- Kucuk, S. U. (2015). Exploring the legality of consumer anti-branding activities in the digital age. *Journal of Business Ethics*, 139(1), 77–93. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2585-5>
- Kucuk, S. U. (2018). Macro-level antecedents of consumer brand hate. *Journal of Consumer Marketing*, 35(5), 555–564. <https://doi.org/10.1108/JCM-10-2017-2389>
- Lax, H. (2012). Bad is stronger than good: Lessons for customer loyalty & experience. CustomerThink. https://customerthink.com/bad_is_stronger_than_good_lessons_for_customer_loyalty_experience_by_howard_lax/

- MacKinnon, D. P., Lockwood, C. M., Hoffman, J. M., West, S. G., & Sheets, V. (2002). A comparison of methods to test mediation and other intervening variable effects. *Psychological Methods*, 7(1), 83–104. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.7.1.83>
- Madahi, A., & Sukati, I. (2012). The effect of external factors on purchase intention amongst young generation in Malaysia. *International Business Research*, 5(8), 153–159. <https://doi.org/10.5539/ibr.v5n8p153>
- Malhotra, N. K., Schaller, T. K., & Patil, A. (2017). Common method variance in advertising research: When to be concerned and how to control for it. *Journal of Advertising*, 46(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/00913367.2016.1252287>
- Morwitz, V. G., Johnson, E., & Schmittlein, D. (1993). Does measuring intent change behavior? *Journal of Consumer Research*, 20(1), 46–61. <https://doi.org/10.1086/209348>
- Müftüoğlu, M., & Ünal, S. (2021). Tüketicilerin marka nefretinin marka misillemesi bağlamında incelenmesi. *Journal Of Business Innovation And Governance*, 4(1), 42–56. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA79XT38YK>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J.-Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: A critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Podsakoff, P. M., & Organ, D. W. (1986). Self-Reports in Organizational Research—Problems and Prospects, *Journal of Management*, 12(4), 531–44 <http://dx.doi.org/10.1177/014920638601200408>
- Porter, M. E. (1974). *Consumer Behavior, Retailer Power and Market Performance in Consumer Goods Industries*. Rev. Econ. Stat., 56(4), 419–436.
- Rajagopal. (2006). Consumer perspectives on brand extension effects in Mexico: An empirical analysis of buying decision patterns. *Latin American Business Review*, 7(1), 99–118. Erişim adresi: https://doi.org/10.1300/J140v07n01_05
- Rajumesh, S. (2014). The impact of consumer experience on brand loyalty: The mediating role of brand attitude. *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 3(1), 73–79. <https://www.irjournals.org>
- Ramaseshan, B., & Stein, A. (2014). Connecting the dots between brand experience and brand loyalty: The mediating role of brand personality and brand relationships. *Journal of Brand Management*, 21(7), 664–683. <https://doi.org/10.1057/bm.2014.31>
- Romani, S., Grappi, S., & Dall'i, D. (2012). Emotions that Drive Consumers Away from Brands: Measuring Negative Emotions Toward Brands and Their Behavioral Effects. *International Journal of Research in Marketing*, 29(1), 55–67. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2011.07.001>
- Romani, S., Grappi, S., Zarantonello, L., & Bagozzi, R. (2015). "The revenge of the consumer! How brand moral violations lead to consumer anti-brand activism", *Journal of Brand Management*, 22(8), 658–672. <https://doi.org/10.1057/bm.2015.38>
- Schmitt, B. (1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, 15(1-3), 53–67. <https://doi.org/10.1362/026725799784870496>
- Schmitt, B. H. (2003). *Customer Experience Management: A Revolutionary Approach to Connecting with your Customer*. John Wiley & Sons. Inc.
- Schoenbachler, D. D., Gordon, G. L., & Aurand, T. W. (2004). Building brand loyalty through individual stock ownership. *Journal of Product & Brand Management*, 13(7), 488–497. <https://doi.org/10.1108/10610420410568426>
- Spears, N., & Singh, S. N. (2004). Measuring attitude toward the brand and purchase intentions. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 26(2), 53–66. <https://doi.org/10.1080/10641734.2004.10505164>
- Tek, Ö. B. (1999). *Pazarlama İlkeleri: Global Yönetimsel Yaklaşım Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) sonuçları, 2023. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuc-lari-2023-49610>

- Yavuzalp Marangoz, A. (2023). *Dijital Çağda Marka Nefreti*. In: Fettahlioğlu, H. S. & Bilginer Özsaatçı, F. G. (eds.), *Pazarlamanın Dijital Dönüşümü: Pazarlama 5.0*. Özgür Yayınları. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub254.c1344>
- Yıldız, M. (2022). *Marka değerinin marka savunuculuğuna etkisinde marka deneyiminin aracılık rolü: Bir zincir otel grubunda araştırma*, [Doktora tezi], Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Zarantonello, L., & Schmitt, B. H. (2013). The impact of event marketing on brand equity: The mediating roles of brand experience and brand attitude. *International Journal of Advertising*, 32(2), 255–280. <https://doi.org/10.2501/IJA-32-2-255-280>
- Zarantonello, L., Romani, S., Grappi, S., & Bagozzi, R. P. (2016). Brand hate. *Journal of Product & Brand Management*, 25(1), 11–25. <https://doi.org/10.1108/JPBm-01-2015-0799>
- Zhang, C., & Laroche, M. (2020). Brand hate: A multidimensional construct. *Journal of Product and Brand Management*, 30, 392–414. <https://doi.org/10.1108/JPBm-11-2018-2103>
- Zhao, X., Lynch, J. G., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197–206. <https://doi.org/10.1086/651257>
- Zouaoui, A. A. (2019). *Brand Avoidance: An exploratory study on generation X within the airline industry*. [Master's Thesis], Jönköping University, International Business School, Jönköping, Sweden.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeğinin Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması

Reliability and Validity Study of the Perception of Political Neutrality
Scale for Media Organizations

Mahmut Turan EKTİREN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Bağımsız Araştırmacı, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Türkiye
Independent Researcher, T.C. Ministry of Education, Ankara, Türkiye

mahmutektiren@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4756-4351>

<https://ror.org/00jga9g46>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 17.01.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 12.09.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Ektiren, M. T. (2026). Medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısı ölçeğinin güvenirlik ve geçerlilik çalışması. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 268-285. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1622242>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Reliability and validity study of the perception of political neutrality scale for media organizations

Abstract

The impartiality of the media is critically important for the healthy flow of information and the formation of public opinion in democratic societies. It is clear that the existence of an impartial media, especially during election periods, contributes to the conduct of elections in accordance with democratic principles. In this context, the aim of the present study is to develop a valid and reliable scale to measure the perception of political impartiality of media organizations. Accordingly, this study examines the following question: 'Is the scale developed to measure the perception of political impartiality of media organizations a valid and reliable tool in the context of Turkey, and how effectively do its four main sub-factors (Impartiality and Objectivity, News Sources and Accuracy, Political Equality and Justice, Manipulation and Distortion) play a role in measuring media perceptions?' The lack or absence of such a scale in the Turkish sample, as well as the inadequacy of existing scales developed for other countries to suit the general structure of the Turkish sample, has made this research necessary. The study focuses on four main sub-factors: Impartiality and Objectivity, News Sources and Accuracy, Political Equality and Justice, and Manipulation and Distortion. These factors aim to provide a comprehensive assessment of the perception of political impartiality in media organizations. The research sample consists of voluntary participants aged 18 and over residing in Istanbul. Data were collected using the 'Perception of Political Impartiality of Media Organizations Scale' and analyzed using SPSS and AMOS software. As a result of Exploratory and Confirmatory Factor Analyses, the four-factor structure of the scale was found to be valid and reliable. The findings reveal that the developed scale is a valid and reliable instrument for measuring the perception of political impartiality of media organizations in Turkey. This scale can be used as an important measurement tool for evaluating the performance of media organizations and examining perceptions of impartiality. By filling a significant gap in the literature on media impartiality, the developed scale offers a measurement tool that can be used in both theoretical and applied fields. For future research, it is recommended that the scale be administered to different socio-cultural and demographic groups. This will provide deeper insights into the validity and reliability of the scale and offer a broader perspective on media impartiality.

Keywords: Political science, media neutrality, political neutrality, news accuracy, media reliability

Medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısı ölçeğinin güvenirlik ve geçerlilik çalışması

Öz

Medyanın tarafsızlığı, demokratik toplumlarda sağlıklı bilgi akışı ve kamuoyu oluşumu açısından kritik öneme sahiptir. Özellikle seçim dönemlerinde tarafsız bir medyanın varlığının demokrasi ilkeleri etrafında bir seçimin yapılmasına katkı sağlayacağı aşikardır. Bu bağlamda yapılan bu çalışmanın amacı, medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Bu kapsamda mevcut çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır: Medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için geliştirilen ölçek, Türkiye bağlamında geçerli ve güvenilir bir araç mıdır? Ayrıca, bu ölçeğin dört temel alt faktörü (Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet, Manipülasyon ve Çarpıtma), medya algılarını ölçmede ne ölçüde etkilidir? Türkiye örnekleminde böyle bir ölçeğin noksan olması/ya da hiç olmaması, literatürde var olan ve diğer ülkelere özgü hazırlanan ölçeklerin Türkiye örnekleminin genel yapısına uygun olmaması bu araştırmayı gerekli kılmıştır. Çalışmada, Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet ile Manipülasyon ve Çarpıtma olmak üzere dört temel alt faktör üzerine odaklanılmıştır. Bu faktörler, medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını kapsamlı bir şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma örneklemini, İstanbul'da yaşayan 18 yaş ve üstü gönüllü katılımcılardan oluşmaktadır. Veriler, "Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği" ile toplanmış ve SPSS ile AMOS yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri sonucunda, ölçeğin dört faktörlü yapısının geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, geliştirilen ölçeğin Türkiye'deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ölçek, medya kuruluşlarının performanslarını değerlendirmek ve tarafsızlık algılarını incelemek için önemli bir ölçüm aracı olarak kullanılabilir. Geliştirilen ölçek, medya tarafsızlığına ilişkin literatürde önemli bir boşluğu doldurarak hem teorik hem de uygulamalı alanlarda kullanılabilecek bir ölçüm aracı sunmaktadır. Gelecekteki araştırmalar için, ölçeğin farklı sosyo-kültürel ve demografik gruplarda uygulanması önerilmektedir. Bu, ölçeğin geçerliliği ve güvenirliği hakkında daha derinlemesine bilgi sağlayacak ve medya tarafsızlığına dair daha geniş bir perspektif sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset bilimi, medya tarafsızlığı, siyasi tarafsızlık, haber doğruluğu, medya güvenirliği

Giriş

Modern toplumlarda medya bilgi akışında önemli bir role bürünmüş, bu bağlamda bireylerin dünyayı algılama biçimlerini ve siyasi tutumlarını şekillendirmede de kritik bir rol oynamıştır. Medyanın bu rolü, demokratik toplumlarda sağlıklı bilgi akışının sağlanabilmesi açısından onun tarafsız ve objektif olmasını zorunlu kılmıştır. Tarafsız bir medya, demokrasinin sağlıklı işleyişi için vazgeçilmez bir olgudur. Halkın doğru, dengeli ve çeşitli kaynaklardan bilgi edinmesi; sağlıklı bir kamusal tartışma ortamının oluşmasına olanak tanınması açısından önem arz etmektedir (McQuail, 2010). Ancak medyanın tarafsızlığı konusu modern demokrasilerde sıkça tartışılan bir olgu haline gelmiş, medya kuruluşlarının siyasi eğilimleri ve önyargıları üzerine yoğun eleştiriler yapılmıştır.

Literatür incelendiğinde, medya tarafsızlığını ölçmeye yönelik çeşitli metodolojik yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Groseclose ve Milyo (2005) gibi araştırmacılar medya önyargısını ölçmek için haber içeriklerini analiz etmişlerdir. Onların çalışması, medya kuruluşlarının haber sunumlarındaki siyasi tutum ve eğilimleri değerlendiren önemli bir referans niteliğindedir. Gentzkow ve Shapiro (2010) ise gazetelerin dil özelliklerini inceleyerek medya önyargısını ve tutumlarını ölçmeye çalışmışlardır. Bu tür çalışmalar, medya tarafsızlığının dil analizi ve içerik analizi gibi yöntemlerle ölçülmesinin önemini vurgulamaktadır. Medya tarafsızlığı konusunda ölçek geliştirme çalışmaları genellikle sınırlı olmakla birlikte, bazı önemli çalışmalar da bulunmaktadır (Gaziano ve McGrath, 1986; Bucy, 2003; Matthes ve Kohring, 2008). Bu araştırmalar özü itibarı ile katılımcıların medya kuruluşlarına duyduğu güveni, tarafsızlık algısını ve önyargılar gibi olguları ölçmek amacıyla geliştirilmiştir.

Türkiye özelinde incelendiğinde, bu alanda gerçekleştirilen çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır. Atabek (1994), gazetecilikte tarafsızlık kavramını ele alarak, bu ilkenin önemini ve tarihsel gelişimini detaylı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca tarafsızlık ilkesinin gazetecilik mesleğinin en yüksek ahlaki amacı olarak sunulduğunu ve okuyucuların ancak bu ilkeye bağlı gazeteciler sayesinde gerçekleri öğrenebileceğine inandığını belirtmiştir. Büyükaşar ve Özçağlayan (2019), haber ile doğruluk arasındaki ilişkiyi irdelerek özellikle dijital medyanın haberlerin doğruluğunu nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Kavaklı (2019), yalan haberle mücadelede internet üzerindeki teyit ve doğrulama platformlarının rolünü ele alırken sosyal medyada yayılan şüpheli haberlerin doğruluğunu kontrol etmenin zorluklarını vurgulamaktadır. Yazar, bu platformların sunduğu olanaklar ve sahip oldukları sınırlılıkları değerlendirmekte ve bu platformların medyada dengenin sağlanması açısından önemli araçlar olduklarını belirtmektedir. Uçar (2020) ise gazetecilikte objektiflik ideolojisini eleştirerek bu yaklaşımın temel güç dinamikleri ve toplumsal eşitsizlikleri çoğunlukla dikkate almadığını öne sürmektedir. Ayrıca Uçar, egemen sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir haberciliğin objektif olamayacağını vurgulamaktadır. Cengiz ve Patan (2021, s.240), sosyal medyada gerçeklik algısı üzerine yaptıkları analizde, haberlerin nasıl manipüle edilip çarpıtıldığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Altun (2011), medya tarafsızlığını bir etik değer olarak ele almakta ve medyanın bu ideali nasıl sunduğunu eleştirel bir perspektifle incelemektedir. Çalışmada, tarafsızlık ve objektifliğin medya etiği alanında birer mit olarak kurgulandığı ve bu mitlerin medyanın toplumsal rolü üzerinde derin etkilerinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Greenberg'e (2002) göre medya, olayları ve grupları çoğunlukla mevcut önyargıları güçlendiren bir çerçevede sunmaktadır. Bu durum, kamuoyunun algısını ve politika kararlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Esser ve Strömbäck (2014) tarafından yapılan çalışmalar ise medya ve siyasetin birbirine bağımlı olduğunu ve bu ilişkinin medya tarafsızlığı üzerinde belirleyici bir

etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek önemli bir ihtiyaçtır. Zira mevcut literatürde, Türkiye bağlamında medya tarafsızlığını doğrudan ölçen ölçeklerin eksikliği, bu araştırmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Araştırma kapsamında şu temel soru ele alınmaktadır: “Medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek, Türkiye bağlamında geçerli ve güvenilir bir araç mıdır ve bu ölçeğin dört temel alt faktörü (Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet, Manipülasyon ve Çarpıtma) medya algılarını ölçmede ne kadar etkin bir rol oynamaktadır?” Bu amaç doğrultusunda, ilgili literatür taranmış ve Türkiye’deki medya dinamiklerine özgü bir ölçek tasarlanmıştır.

1. Medyanın Siyasi Tarafsızlığı, Ölçek Alt Faktörleri

Medya, kamuoyunu bilgilendirme, siyasi süreçlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesinde katkıda bulunma, farkındalık yaratma gibi roller üstlenir. Bu bağlamda medya kuruluşlarının bu görevleri doğru bir şekilde yerine getirebilmeleri için tarafsızlık, objektiflik, eşitlik, adalet ve çeşitlilik gibi etik ve profesyonel gazetecilik ilkelerine bağlı kalmaları gerekmektedir.

Bu çalışma, Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını dört temel alt faktör çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu alt faktörler genel olarak: Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet ile Manipülasyon ve Çarpıtma olarak belirlenmiştir. Her bir alt faktör, medya kuruluşlarının topluma sundukları haberlerin kalitesini ve güvenilirliğini doğrudan etkileyen kritik unsurları içermektedir.

1.1. Tarafsızlık ve Objektiflik

Medya kuruluşlarının tarafsızlık ve objektiflik ilkeleri, demokratik toplumların vazgeçilmez bir parçasıdır. Medya kuruluşlarında tarafsızlık ilkesi, belirli bir siyasi görüşe veya çıkar grubuna hizmet etmeden haber yapılmasını gerektirir. Objektiflik ise, haberlerin doğruluğa dayalı olarak, dengeli bilgi ve doğru analizlerle sunulmasını ifade eder. Tarafsız haber sunumu; haberin herhangi bir yoruma veya eğilime yer verilmeden, okuyucuya ya da izleyiciye olduğu gibi aktarılması anlamına gelir (Kovach ve Rosenstiel, 2014).

Medya kuruluşlarının tarafsızlığı, özellikle seçim dönemlerinde daha büyük önem kazanır; zira bu dönemlerde medya, kamuoyunu etkileyen en önemli araçlardan biri haline gelmektedir (McQuail, 2010). Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi haberlerde objektif bir dil kullanması, toplumun farklı kesimlerinin medyaya olan güvenini artırabilir ve kutuplaşmayı azaltabilir. Medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlığı, toplumun bu kuruluşlara duyduğu güven üzerinde doğrudan etkilidir (Shoemaker ve Reese, 1996).

Tarafsız yorum ve analizler, haberlerin yalnızca bilgi verme amacı taşımasını ve izleyiciyi yönlendirme amacı gütmemesini gerektirir (Ward, 2009). Tarafsız bir medya, siyasi aktörler arasında adil bir rekabet ortamı oluşturur ve seçmenlerin bilinçli tercihler yapmalarına yardımcı olur (Entman, 1989). Hampton (2008) tarafından yapılan araştırmada, Amerikan gazeteciliğindeki tarafsızlık normunun genellikle Anglo-Amerikan gazetecilik geleneğinin bir parçası olarak kabul edildiği, buna karşılık İngiliz gazeteciliğinde bu idealin daha az benimsenmiş olduğu vurgulanmıştır. İngiliz gazeteciler için ise bağımsızlık, dürüstlük ve “fair play” gibi değerler, tarafsızlıktan daha önemli görülmektedir.

Marsh'ın (2012) araştırmasında, BBC'nin tarafsızlık anlayışının başlangıçta basit bir yasal gereklilik olarak tanımlandığı belirtilmiştir. Ancak, değişen toplumsal yapı ve medya ortamı bu ilkenin uygulanmasını daha karmaşık hale getirmiştir. Çalışmada, tarafsızlık ile objektiflik kavramlarının aynı olmadığı, tarafsızlığın olayları dengeli ve adil bir şekilde ele alma süreci olarak tanımlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca, çatışma dönemlerinde tarafsızlığın test edilmesinin zor olduğu vurgulanmıştır.

Groeling (2013), tarafsızlık ilkesinin hem tarihsel hem de pratik açıdan zorlayıcı olduğunu; özellikle medya tüketicilerinin farklı algılara sahip olabileceğini ve bu durumun medyanın güvenilirliğini etkileyebileceğini belirtmektedir. Raeijmaekers ve Maesele'ye (2015) göre objektiflik, genellikle "denge" ve "tarafsızlık" gibi bileşenleri içerir. Araştırmacılar, bu normun toplumsal mutabakatın ideolojik bir ideal olarak algılanmasına katkı sağladığını ve medya çoğulculuğunu kısıtladığını savunmaktadır. Ayrıca objektiflik normunun çoğu zaman hegemonik bir sosyal düzen anlayışını yansıttığı ifade edilmiştir. Bu durum, "içeridekiler" ve "dışarıdakiler" arasında ayırım yaratmakta ve belirli grupların ya da görüşlerin marjinalize edilmesine neden olabilmektedir.

Jukes (2018), sahte haberlerin yükselişinin geleneksel medya kuruluşlarını objektiflik ve doğruluk temelli gazetecilik pratiklerini yeniden vurgulamaya yönelttiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, BBC gibi kuruluşlar "Reality Check" gibi doğruluk kontrolü ekiplerini güçlendirmiştir. Anglo-Amerikan gazeteciliğinde objektiflik kavramının gazeteciliği halkla ilişkilerden ayırma ve geniş kitlelere hitap etme ihtiyacı gibi çeşitli faktörlerin birleşimiyle 19. yüzyılda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Bu norm, zamanla gazeteciliği tanımlayan profesyonel bir ideoloji haline gelmiştir.

Objektiflik, bir haberin sunumunda gerçeğe dayalı bilgi verilmesi anlamına gelir. Objektiflik ilkesine göre haberler, doğrulanabilir bilgilere dayanmalı ve yorumsuz olarak sunulmalıdır (Tuchman, 1972).

Hartley ve Askanus (2020), yaptıkları çalışmada medya kuruluşlarının tarafsızlık ve objektiflik normlarını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Danimarka ve İsveç'teki #MeToo hareketi haberleri incelenmiş ve gazetecilerin bu süreçte tarafsızlık normlarına yaklaşımları değerlendirilmiştir. Çalışma, gazetecilikte tarafsızlık normunun özellikle Batı demokrasilerinde uzun bir geçmişe sahip olduğunu ve birçok gazeteci için "dengeli haber yapma" ve "adil olma" gibi değerlerle özdeşleştirildiğini vurgulamaktadır (Tuchman, 1972; Mellado, 2015; Hartley ve Askanus, 2020). Ayrıca gazetecilerin, aktivizm ile tarafsızlık arasında nasıl bir denge kurmaya çalıştıkları da ayrıntılı olarak incelenmiştir. İsveçli gazetecilerin, zaman zaman gazetecilik etiğini ihlal ederek belirsiz iddiaları yayımladıkları ve aktivist roller üstlendikleri; bu durumun ise ülkede medya etiği tartışmalarını tetiklediği belirtilmektedir (Hartley ve Askanus, 2020).

Mont'Alverne ve diğerleri (2023), haber izleyicilerinin tarafsız haberi genellikle "sadece gerçeklerin sunulması" ve dengeli bir bakış açısı sağlanması olarak tanımladıklarını ifade etmektedir. Ancak bu idealleştirilen algının pratikte ne ölçüde uygulanabilir olduğu konusunda katılımcılar arasında farklılıklar bulunduğu da belirtilmiştir.

1.2. Haber Kaynakları ve Doğruluk

Haberlerin doğruluğu, medya kuruluşlarının profesyonel ve etik standartlara uygun hareket etmesiyle sağlanır. Doğruluk, bir haberin tüm yönleriyle gerçeği yansıtmaması olarak ifade

edilebilir (Kovach ve Rosenstiel, 2014). Özellikle siyasi haberlerin doğruluğu, demokratik süreçlerin sağlıklı işlemesi için hayati önem taşır. Doğru bilgi, seçmenlerin bilinçli kararlar almasını ve demokratik katılımın artmasını tetikler (McQuail, 2010). Bu bağlamda, medya kuruluşlarının tarafsızlık ve objektiflik ilkelerine uygun hareket etmesi, doğru bilgi üretiminin temel unsurları arasında yer alır. Haberlerde gerçeklik, medyanın topluma sunduğu bilgilerin gerçeğe uygun olmasını ifade eder (Shoemaker ve Reese, 1996). Ancak medya kuruluşlarının doğruluk ilkesini uygulama biçimleri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, BBC'nin tarafsızlık normunu bir süreç olarak ele alması, doğruluğun hem etik bir standart hem de gazeteciliğin ayırt edici bir niteliği olarak görülmesine olanak tanımaktadır (Marsh, 2012). Benzer şekilde, İngiltere merkezli medya kuruluşlarının sahte haberlerle mücadele etmek amacıyla doğruluk ve tarafsızlık değerlerini yeniden vurgulamaları, bu ilkenin çağdaş medya ortamındaki önemini ortaya koymaktadır (Jukes, 2018). Doğruluk, yalnızca medyanın toplum nezdindeki güvenilirliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda kamuoyunun bilgiye dayalı kararlar almasını da sağlar. Bu çerçevede, medya doğruluğunun toplumsal güven üzerindeki etkisi daha belirgin hale gelmektedir (Entman, 1989). Türkiye'deki medya kuruluşlarının haberlerinde doğruluğa önem vermesi, toplumsal güveni pekiştirir ve medya ile halk arasındaki güven ilişkisini güçlendirebilir. Groeling'e (2013) göre özellikle medya içeriğinde ideolojik yanlılıkların azaltılması, haberlerin doğruluğunu artıran bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır.

İzleyicilerin haberlerin doğruluğuna yönelik algıları da medya içeriklerinin güvenilirliğini etkileyen bir diğer temel unsurdur. Araştırmalar, tarafsızlığın ve doğruluğun izleyicilerin medya güvenini artırdığını ortaya koymaktadır (Mont'Alverne ve diğerleri, 2023). Buna karşılık partizan medya, izleyicileri daha da kutuplaştırmakta ve bu durum medya doğruluğuna dair algıları olumsuz yönde etkilemektedir (Levendusky, 2013). Bu nedenle, medya kuruluşlarının tarafsızlık ve doğruluk ilkelerine uygun hareket etmesi, sadece bir mesleki gereklilik değil; aynı zamanda toplumsal bir sorumluluktur.

1.3. Siyasi Eşitlik ve Adalet

Medya kuruluşlarının seçim dönemlerinde tarafsız kalmaları, adil bir seçim süreci için önem arz etmektedir (Kovach ve Rosenstiel, 2014). Medyanın tarafsızlığı, siyasi partilere ve adaylara eşit derecede yer verilmesi ve herhangi bir parti veya aday lehine ya da aleyhine propaganda yapılmaması anlamına gelir (McQuail, 2010). Bu durum, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde bilgilendirilmesi ve demokratik seçim süreçlerinin düzgün işlemesi açısından kritik bir rol oynamaktadır (Entman, 1989).

Seçim dönemlerinde medya, yalnızca tarafsız haber sunumuyla değil, aynı zamanda içeriklerinde nesnellik ilkesine bağlı kalarak da kamuoyunun güvenilir bilgiye ulaşmasını sağlar (Shoemaker ve Reese, 1996). Nesnellik ilkesi, haberlerin doğru ve eksiksiz bir şekilde aktarılması ve yorumlarda kişisel görüşlerin öne çıkarılmaması gerekliliğini içerir (Ward, 2009). Bu ilkenin ihmal edilmesi, toplumun yanlış yönlendirilmesine ve seçim sonuçlarının manipüle edilmesine yol açabilir (Chomsky ve Herman, 1988).

Tarafsız habercilik, medyanın etik ve profesyonel gazetecilik standartlarını benimsemesiyle mümkündür (Patterson ve diğerleri, 2011). Medya kuruluşlarının siyasi analizlerinde herhangi bir önyargıya yer vermemesi, sadece etik bir gereklilik değil; aynı zamanda demokratik toplumların temel ilkelerindendir (Curran, 2002). Çeşitli araştırmalar, medyanın tarafsızlığını koruduğu durumlarda kamuoyunun hem seçim süreçlerine hem de demokratik kurumlara olan güveninin arttığını göstermektedir (McChesney, 2008). Adil ve eşit habercilik, medya

kuruluşlarının demokratik süreçlerin şeffaf ve hakkaniyetli bir şekilde işlemesine katkı sunmasını gerektirir (Hallin ve Mancini, 2004). Siyasi adaylara eşit süre ve kapsam sağlanması, demokratik bir gereklilik olmakla birlikte toplumsal çeşitliliğin ve farklı görüşlerin medyada temsil edilmesini sağlar (Ward, 2009). Medya kuruluşlarının seçim dönemlerinde bu tür bir yaklaşımı benimsemeleri, toplumun bütün kesimlerine hitap eden bir iletişim ortamı yaratılmasına olanak tanır (Napoli, 2001).

Seçim zamanlarında medya kuruluşlarının tarafsızlık, nesnellik ve adil haber sunumu ilkelerine bağlı kalması ve siyasi bir taraf olmaktan kaçınması, yalnızca demokratik süreçleri desteklemekle kalmaz; aynı zamanda etik bir sorumluluğun da gereğidir. Bu ilkelerin benimsenmesi ve siyasi tarafsızlığın sağlanması, seçim süreçlerinin şeffaflığını artırırken toplumsal güveni de güçlendirmektedir.

1.4. Manipülasyon ve Çarpıtma

Manipülasyon, haberlerin kasıtlı olarak yanlış veya yanıltıcı şekilde sunulmasını ifade eder (Ward, 2009). Bu durum, kamuoyunun yanlış yönlendirilmesine ve belirli bir siyasi veya ekonomik çıkar doğrultusunda manipüle edilmesine neden olabilir. Manipülasyonun etkileri günümüzde sosyal medya ortamlarında da görülmektedir. Vosoughi, Roy ve Aral (2018), sosyal medya platformlarında yanlış haberlerin doğru haberlere göre daha hızlı ve geniş kitlelere ulaştığını tespit etmiştir. Bu olgu, toplumda bilgi kirliliğinin artmasına ve bireylerin karar alma süreçlerinde yanlış yönlendirilmelerine yol açmaktadır.

Çarpıtma ise, haberlerin gerçeği yansıtmayan bir şekilde sunulması ve bilgilerin kasıtlı olarak saptırılması olarak ifade edilebilir (Shoemaker ve Reese, 1996). Medya manipülasyonu, özellikle politik kutuplaşma ve dezenformasyonun yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Allcott ve Gentzkow, 2017). Sosyal medya manipülasyonları ise, organize sosyal medya kampanyaları aracılığıyla desteklenmekte ve politik çıkarların yönlendirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Bradshaw ve Howard, 2017).

Medya kuruluşlarının manipülasyon ve çarpıtmadan kaçınmaları için çeşitli yöntemler vardır. Bunlar arasında haber kaynaklarının titizlikle seçilmesi, elde edilen bilgilerin doğrulanması ve çeşitli bakış açılarına yer verilmesi bulunmaktadır (Kovach ve Rosenstiel, 2014). Medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması ise, bireylerin manipülasyona karşı daha bilinçli ve eleştirel hale gelmelerine katkı sağlayabilir (Wardle ve Derakhshan, 2017). Özellikle medya içeriklerinin çoğunlukla ideolojik ve ekonomik çıkarlarla şekillendirildiği durumlarda, toplumda eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi ayrı bir önem taşımaktadır (Marwick ve Lewis, 2017).

Manipülasyon, toplumda güven kaybına ve bilgi kirliliğine yol açar (Entman, 1989). Bu, demokratik süreçlerin zarar görmesine ve kamuoyunun çeşitli çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesine neden olabilir. Çarpıtmanın önlenmesi, medya kuruluşlarının etik ve profesyonel gazetecilik ilkelerine uygun hareket etmeleriyle mümkün olur (McQuail, 2010). Bunun yanı sıra, bilgi düzensizliğine karşı disiplinler arası yaklaşımlar geliştirilmesi ve etkili doğrulama mekanizmalarının oluşturulması da gereklidir (Wardle ve Derakhshan, 2017).

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde, Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik analizine ilişkin detaylı bilgilere yer verilmektedir.

2.1. Çalışma Grubu

Verilerin toplanması amacıyla basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. İstanbul genelinde veriler ölçek marifeti ile toplanmıştır. Uygulama 2 düzeyde yapılmıştır. İlk uygulama ölçeğin faktör yapısının tespit edilmesi, geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla; ikinci uygulama ise ölçeğin faktör yapısının doğrulanması amacıyla yapılmıştır.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Betimsel İstatistikler

	Birinci Uygulama		İkinci Uygulama	
	N	%	N	%
Cinsiyet				
Kadın	231	48,02	186	50,54
Erkek	250	51,98	182	49,46
Toplam	481	100,00	368	100,00
Yaş Grubu				
18-28	56	11,64	41	11,14
29-38	142	29,52	129	35,05
39-48	169	35,14	106	28,80
49-58	90	18,71	74	20,11
59+	24	4,99	18	4,89
Eğitim Durumu				
İlkokul	80	16,63	61	16,58
İlköğretim veya Ortaokul	103	21,41	76	20,65
Lise	141	29,31	109	29,62
Yüksekokul veya Fakülte	119	24,74	95	25,82
Lisansüstü	38	7,90	27	7,34

Tablo 1’de çalışmanın katılımcılarına ait demografik bilgileri ve bu bilgilerin her iki uygulamada nasıl dağıldığı görülmektedir. İlk uygulamada katılımcıların %48,02’sinin kadın, %51,98’inin erkek olduğu tespit edilmiştir. İkinci uygulamada ise bu oranlar sırasıyla %50,54 ve %49,46 olarak belirlenmiştir. Cinsiyet dağılımı her iki uygulamada da dengeli bir yapı sergilemektedir.

Yaş dağılımına bakıldığında, katılımcıların büyük bir kısmının 29-38 (%29,52) ve 39-48 (%35,14) yaş aralığında olduğu görülmektedir. İkinci uygulamada da benzer bir dağılım gözlemlenmiş; 29-38 aralığı %35,05 ve 39-48 aralığı %28,80 oranında temsil edilmiştir.

Eğitim düzeyi açısından, katılımcıların çoğunluğu lise (%29,31) ve yüksekokul veya fakülte (%24,74) mezunudur. İkinci uygulamada bu oranlar sırasıyla %29,62 ve %25,82 olarak tespit edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veri toplama aracı olarak geliştirilen “Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği”, dört temel alt faktörden oluşmaktadır. Bu alt faktörler: Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet, Manipülasyon ve Çarpıtma şeklindedir. Her bir alt faktör, medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için spesifik ifadeler içermektedir. Bu ifadeler, katılımcıların her bir alt faktöre ilişkin algılarını 1 (Hiç katılmıyorum) ile 5 (Tamamen katılıyorum) arasında derecelendirmeleri istenmiştir (Likert ölçeği).

2.3. Ölçek Geliştirme Süreci

2.3.1. Literatür Taraması

Ölçek geliştirme sürecinin ilk adımı olarak medya tarafsızlığı ve güvenilirliği konularında mevcut literatür incelenmiştir. Groseclose ve Milyo’nun (2005) medya önyargısını ölçmeye

yönelik çalışmaları, araştırmanın teorik temelini oluşturan önemli referanslardan biridir. Ayrıca (Tuchman, 1972; Shoemaker ve Reese, 1996; Chomsky ve Herman, 1988; Entman, 1989; Gaziano ve McGrath, 1986; Napoli, 2001; Curran, 2002; Greenberg, 2002; Bucy, 2003; Hallin ve Mancini, 2004; Groseclose ve Milyo, 2005; Kovach ve Rosenstiel, 2014; McChesney, 2008; Matthes ve Kohring, 2008; Iyengar ve Hahn, 2009; Ward, 2009; Gentzkow ve Shapiro, 2010; McQuail, 2010; Patterson ve diğerleri, 2011; Marsh, 2012; Levendusky, 2013; Groeling, 2013; Esser ve Strömbäck, 2014; Mellado, 2015; Raeijmaekers ve Maesele, 2015; DeVellis ve Thorpe, 2016; Marwick ve Lewis, 2017; Allcott ve Gentzkow, 2017; Bradshaw ve Howard, 2017; Watanabe, 2017; Wardle ve Derakhshan, 2017; Jukes, 2018; Vosoughi, Roy, ve Aral, 2018; McNeish, 2018; Trizano-Hermosilla ve Alvarado, 2016; Watkins, 2017; Marwick ve Lewis, 2017; Mont'Alverne ve diğerleri, 2023) gibi araştırmacıların medya tarafsızlığı ve objektifliği üzerine yaptıkları çalışmalar da göz önünde bulundurulmuştur.

2.3.2. Ölçek Tasarımı

Literatür taramasının ardından, Türkiye'ye özgü bir ölçek tasarımı için madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçek maddeleri, medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmeyi amaçlayan ifadelerden meydana gelmektedir. Ölçek, dört alt faktörden oluşmakta ve her faktör belirli sayıda madde içermektedir. Ölçek geliştirme sürecinde, maddelerin dilinin anlaşılır ve net olmasına dikkat edilmiştir. Maddeler, medya tarafsızlığına ilişkin genel prensipleri ve Türkiye'ye özgü özellikleri yansıtmak şekilde formüle edilmiştir.

2.3.3. Uzman Görüşü

Ölçek maddelerinin geçerliliğini ve kültürel uygunluğunu sağlamak amacıyla, alanında uzman üç akademisyenden görüş alınmıştır. Bu uzmanlar arasında ölçme ve değerlendirme konusunda deneyimli bir uzman, siyaset bilimi alanında çalışan bir akademisyen ve iletişim bilimleri uzmanı bulunmaktadır. Ölçme ve değerlendirme uzmanı, ölçeğin yapısal geçerliliğini ve maddelerin ölçme kabiliyetini değerlendirmiştir. Siyaset bilimci, ölçeğin siyasi tarafsızlık kavramını doğru bir şekilde yansıtmayı yansıtmadığını ve Türkiye'deki siyasi bağlama uygunluğunu incelemiştir. İletişim uzmanı ise, medya kuruluşlarının tarafsızlık algısının iletişim süreçleri ve medya pratikleri bağlamında nasıl ifade edildiğini ve ölçek maddelerinin anlaşılabilirliğini değerlendirmiştir.

2.4. Veri Analizi

Toplanan veriler, SPSS 26 ve AMOS 22 istatistiksel yazılımlar kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçekte genel olarak açımlayıcı faktör analizi, iç tutarlık analizi, faktörler arası korelasyon analizi, madde analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, ölçeğin alt faktör yapısını doğrulamak ve ölçeğin genel yapısını test etmek amacıyla uygulanmış; süreç, Brown'un (2015) yöntemsel önerilerine uygun şekilde yürütülmüştür.

3. Bulgular

Bu bölümde, Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği'ne yönelik yapılan analizlerin sonuçları sunulmaktadır. Öncelikle, ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış ve dört ana faktör tespit edilmiştir. Daha sonra, ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla İç Tutarlık Analizi gerçekleştirilmiş; Cronbach's Alpha

ve Omega katsayıları hesaplanmıştır. Ardından, Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmış ve modelin veriyle uyumu incelenmiştir.

3.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Tablo 2’de Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçen ölçeğin açıklayıcı faktör analizinin (AFA) sonuçları görülmektedir. Tablo incelendiğinde dört alt faktörlü yapının olduğu görülmektedir. Bu kapsamda madde 1 ile madde 9 arasının Tarafsızlık ve Objektiflik alt faktöründe, madde 24 ile 27 arasının Manipülasyon ve Çarpıtma alt faktöründe, madde 10 ile 12 arasının Haber Kaynakları ve Doğruluk alt faktöründe ve 16, 17, 19, 20, 21 ve 22 maddelerinin ise Siyasi Eşitlik ve Adalet alt faktöründe yer aldıkları görülmektedir. Veriler incelendiğinde 4 alt faktör altında toplanan maddelerin toplam varyansın %74,3’ünü açıkladığı görülmüştür.

Tablo 2. Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği AFA Analizi

Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
Türkiye’deki medya kuruluşları haberlerini sunarken tarafsızdır.	0,66			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi partilere eşit mesafede durur.	0,83			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlerde objektif bir dil kullanır.	0,82			
Türkiye’deki medya kuruluşları, belirli bir siyasi görüşü desteklemez.	0,58			
Türkiye’deki medya kuruluşları, taraflı yorumlar yapmaz.	0,53			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi olayları tarafsız şekilde yorumlar.	0,76			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlere dair tarafsız analizler sunar.	0,75			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi konularda tarafsız bir duruş sergiler.	0,78			
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlerde adil davranır.	0,76			
Türkiye’deki medya kuruluşları, haberlerinde doğruluğa önem verir.			0,80	
Türkiye’deki medya kuruluşları, haberlerini güvenilir kaynaklara dayandırır.			0,84	
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlere dair doğru bilgi verir.			0,74	
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi aktörlere eşit şekilde yer verir.				0,62
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlere dair dengeli bir yaklaşım sergiler.				0,61
Türkiye’deki medya kuruluşları, seçim dönemlerinde tarafsız kalır.				0,74
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi liderlere eşit mesafede durur.				0,67
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi analizlerinde nesneldir.				0,76
Türkiye’deki medya kuruluşları, kamuoyunu yanlış yönlendirmez.				0,55
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlerde manipülasyon yapmaz.		0,75		
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi olayları çarpıtmaz.		0,82		
Türkiye’deki medya kuruluşları, haberleri izleyicileri manipüle etmek için kullanmaz.		0,77		
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi haberlere kasıtlı olarak yanlış bilgi eklemes.		0,80		
Türkiye’deki medya kuruluşları, siyasi olayları bilerek ve çarpıtarak yanlış yorumlamaz.		0,80		

Tabloda yapılan analiz sonucunda, 13, 14, 15, 18 ve 23 numaralı maddelerin birden fazla faktöre düşük yüklerle yüklendiği belirlenmiştir. Bu durum, söz konusu maddelerin belirli bir faktörle güçlü bir ilişki göstermediğini ve ölçeğin genel yapısına uygun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle, bu maddeler ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte kalan maddeler ise

belirlenen faktörleri ölçmede daha uygun olan ve bu faktörlerle güçlü ilişkiler gösteren ifadelerdir.

3.2. İç Tutarlılık Analizi

Tablo 3'te ölçek alt faktörlerine ait iç tutarlılık analizleri görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda Tarafsızlık ve Objektiflik alt faktörü Cronbach's Alpha değeri 0,89; Manipülasyon ve Çarpıtma alt faktörü Cronbach's Alpha değeri ,81; Haber Kaynakları ve Doğruluk alt faktörü Cronbach's Alpha değeri 0,84; Siyasi Eşitlik ve Adalet alt faktörü Cronbach's Alpha değeri 0,90 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçları göre ölçek alt faktörleri yüksek düzeyde iç tutarlığa sahiptir. Özdamar (1999) güvenilirlik katsayısına ilişkin olarak aşağıdaki kriterleri belirtmiştir: $0,00 < \alpha < 0,40$: Ölçek güvenilir değildir, $0,41 < \alpha < 0,60$: Ölçek düşük düzeyde güvenilir, $0,61 < \alpha < 0,80$: Ölçek orta düzeyde güvenilir, $0,81 < \alpha < 1,00$: Ölçek yüksek düzeyde güvenilir.

Tablo 3. Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği İç Tutarlılık Analizi

Uygulama	Tarafsızlık ve Objektiflik	Manipülasyon ve Çarpıtma	Haber Kaynakları ve Doğruluk	Siyasi Eşitlik ve Adalet
Cronbach's Alpha	0,89	0,81	0,84	0,90
Omega	0,88	0,81	0,84	0,89
N	9	3	6	5

Bu, ölçeğin istatistiksel tutumların belirlenmesinde yüksek güvenilirlik düzeyine sahip sonuçlar verebileceğini göstermektedir. Güvenilirlik, psikometrik testlerin ve ölçüm araçlarının geçerliliği için kritik bir faktördür. Geleneksel olarak bir testin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla en sık kullanılan istatistiklerden biri Cronbach's alpha (α) katsayısıdır. Ancak Trizano-Hermosilla ve Alvarado'ya (2016) göre Cronbach's Alpha'nın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Özellikle α katsayısının geçerliliği, testin tek boyutluluk (unidimensionality) ve tau eşdeğerliliği (tau-equivalence) varsayımlarına bağlıdır. Bu varsayımlar sıkça ihlal edildiğinde α katsayısı, güvenilirliği doğru şekilde yansıtmayabilir. Alpha katsayısının bir diğer sınırlaması ise, çok boyutlu (multidimensional) veri yapılarında güvenilirliği değerlendirmede yetersiz kalmasıdır. Çok boyutlu yapılar, ölçeğin birden fazla faktör veya boyut içermesi durumunda ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda, α katsayısı alt ölçeklerin her birinin güvenilirliğini yansıtamaz ve dolayısıyla genel güvenilirliği de doğru biçimde değerlendiremez (Watkins, 2017). Bu bağlamda, McNeish'e (2018) göre Omega (ω) katsayısı daha uygun bir alternatif olarak öne çıkmaktadır. Omega, hem genel faktörün hem de grup faktörlerinin varyansını ayırt edebilir. Bu özellik, ölçeğin hem genel hem de alt boyutlarının güvenilirliğinin daha doğru şekilde değerlendirilmesine olanak tanır. Omega katsayısı; ölçüm hataları, çok boyutluluk ve faktör yüklerinin eşit olmaması gibi durumlarda daha hassas ve doğru sonuçlar verir (Rodriguez, Reise ve Haviland, 2016). Bu analizler sonucunda, mevcut araştırmada incelenen Omega (ω) katsayılarının Cronbach's Alpha değerleriyle benzerlik gösterdiği ve ölçeğin alt faktörlerinin iç tutarlılığının sağlandığı görülmektedir.

3.3. Faktörler Arası Korelasyon Analizi

Tablo 4'te ölçeğe ait faktörler arası korelasyon analizleri görülmektedir. Korelasyon değerleri için Köklü ve diğerleri (2007) tarafından belirlenen 0,00 ilişki yok, 0,01 – 0,29 düşük düzeyde ilişki, 0,30 – 0,70 orta düzeyde ilişki, 0,71 – 0,99 yüksek düzeyde ilişki ve 1,00 mükemmel

ilişki aralığı dikkate alınmıştır. Tarafsızlık ve Objektiflik ile diğer faktörler arasındaki ilişkiler şu şekildedir: Manipülasyon ve Çarpıtma ile $R=0,296$, Haber Kaynakları ve Doğruluk ile $R=0,287$ ve Siyasi Eşitlik ve Adalet ile $R=0,505$. Köklü ve diğerleri (2007) tarafından belirlenen kategorilere göre Tarafsızlık ve Objektiflik faktörünün Manipülasyon ve Çarpıtma ile Haber Kaynakları ve Doğruluk arasındaki ilişkisi düşük düzeyde, Siyasi Eşitlik ve Adalet ile arasındaki ilişkisi ise orta düzeydedir. Manipülasyon ve Çarpıtma ile diğer faktörler arasındaki korelasyonlar ise, Haber Kaynakları ve Doğruluk ile $R=0,252$ ve Siyasi Eşitlik ve Adalet ile $R=0,517$ 'dir. Haber Kaynakları ve Doğruluk ile Siyasi Eşitlik ve Adalet arasındaki korelasyon $R=0,392$ 'dir.

Tablo 4. Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği Korelasyon Analizi

Faktör		Tarafsızlık ve Objektiflik	Manipülasyon ve Çarpıtma	Haber Kaynakları ve Doğruluk	Siyasi Eşitlik ve Adalet
Tarafsızlık ve Objektiflik	R	1	0,296**	0,287**	0,505**
	P		0,000	0,000	0,000
	N	481	481	481	481
Manipülasyon ve Çarpıtma	R	0,296**	1	0,252**	0,517**
	P	0,000		0,000	0,000
	N	481	481	481	481
Haber Kaynakları ve Doğruluk	R	0,287**	0,252**	1	0,392**
	P	0,000	0,000		0,000
	N	481	481	481	481
Siyasi Eşitlik ve Adalet	R	0,505**	0,517**	0,392**	1
	P	0,000	0,000	0,000	
	N	481	481	481	481

Not: ** $p<0,01$

Sonuç olarak bu korelasyon analizleri; medya tarafsızlığı, manipülasyon, haber doğruluğu ve siyasi adalet algıları arasında belirli düzeylerde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ilişkiler, bir alandaki algıların diğer alanlardaki algıları etkileyebileceği ve bu alanların birbirleriyle ilişkili olduğu anlamına gelir. Bu da, medya kuruluşlarının toplum üzerindeki etkilerini değerlendirirken bu faktörlerin birlikte ele alınmasının önemli olduğunu göstermektedir.

3.4. Madde Analizi

Tablo 5'te düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları, her bir maddenin toplam ölçek puanıyla olan ilişkisini değerlendirmek için kullanılan önemli bir göstergedir. Genellikle 0,30'un üzerindeki korelasyon katsayıları kabul edilebilir olarak değerlendirilir. Bu da maddelerin ölçekle anlamlı bir ilişki kurduğunu ve ölçeğin geçerliliğine katkıda bulunduğunu gösterir. Büyüköztürk (2002), bu değeri madde geçerliliği için yeterli kabul edilen minimum seviye olarak belirtmiştir. Tabloda yer alan maddelerin tamamı 0,30 eşik değerinin üzerinde düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayılarına sahiptir. Düşük korelasyon katsayıları, bu maddelerin ölçeğin genel yapısına katkısının sınırlı olabileceğini ve bu nedenle revize edilmeleri gerekebileceğini işaret eder (DeVellis ve Thorpe, 2016; Kline, 2015).

Tablo 5. Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği Madde Analizi

Sn	N	Madde Ortalaması	Madde Standart Sapması	Madde Toplam Korelasyonu
S1	481	1,55	0,58	0,46
S2	481	1,46	0,51	0,58
S3	481	1,51	0,56	0,56
S4	481	1,59	0,74	0,42

S5	481	1,61	0,83	0,34
S6	481	1,49	0,52	0,63
S7	481	1,54	0,59	0,67
S8	481	1,49	0,50	0,71
S9	481	1,53	0,54	0,68
S10	481	1,99	0,77	0,45
S11	481	2,10	0,77	0,35
S12	481	1,91	0,67	0,43
S16	481	1,64	0,65	0,54
S17	481	1,65	0,61	0,63
S19	481	1,47	0,59	0,64
S20	481	1,45	0,54	0,68
S21	481	1,65	0,70	0,47
S22	481	1,74	0,68	0,49
S24	481	1,66	0,65	0,57
S25	481	1,66	0,62	0,58
S26	481	1,71	0,60	0,63
S27	481	1,93	0,73	0,42
S28	481	1,83	0,68	0,47

Sonuç olarak düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları, ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği hakkında önemli bilgiler sağlar. Uluslararası literatürde de 0,30 ve üzeri korelasyon katsayıları, ölçeklerin kabul edilebilir güvenilirlik düzeylerini belirlemede sıkça referans alınan bir kriterdir (Field, 2013; Tabachnick ve Fidell, 2019). Bu tür analizler, ölçeğin daha güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı olarak kullanılmasına katkı sağlar.

3.5. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeğine ilişkin dört faktörlü bir yapı incelenmiştir. İncelenen yapıda Medya Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısını ölçmeye yönelik 23 madde bulunmaktadır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda model uyum kriterleri incelenmiş sonuçlara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. DFA Analizi ile Elde Edilen Uyum İndeksi Değerleri

Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı	Model
χ^2			1073,69
χ^2/sd	χ^2/sd değerinin 5'ten küçük olması	χ^2/sd değerinin 3'ten küçük olması	4,98
CFI	=0,95 ve üzeri	=0,97 ve üzeri	0,88
GFI	=0,85 ve üzeri	=0,90 ve üzeri	0,70
NFI	=0,90 ve üzeri	=0,95 ve üzeri	0,85
AGFI	=0,85 ve üzeri	=0,95 ve üzeri	0,76
RMR	=0,050 ve =0,080 arası	=0,000 ve =0,050 arası	0,03
RMSEA	=0,050 ve 0,080 arası	=0,000 ve =0,050 arası	0,13

Tablodaki verilere göre modelin uyum indeksleri genel olarak kabul edilebilir sınırların altında kalmıştır. Chi-Square (χ^2) ve Ki-Kare/df (χ^2/df) oranı 4,98 olup, bu değer kabul edilebilir sınır olan 5'in altında ancak ideal uyum sınırı olan 3'ün üzerindedir. Bu, modelin veriyle makul bir uyum sağladığını göstermektedir. CFI (Comparative Fit Index) değeri 0,900 olarak belirtilmiş ancak bu değer kabul edilebilir sınır olan 0,95'in altında kalmıştır; GFI (Goodness of Fit Index) değeri 0,849 olup kabul edilebilir sınır olan 0,85'in altında kalmıştır; NFI (Normed Fit Index) değeri 0,879 olup kabul edilebilir limit olan 0,90'ın altındadır; AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index) değeri 0,788 olup bu da kabul edilebilir sınır olan 0,85'in altında kalmıştır. Bu sonuçlar modelin uyumunun zayıf olduğunu işaret eder. Tüm bunlarla beraber RMR (Root Mean Square Residual) değeri 0,032 olarak verilmiş olup, bu değer kabul edilebilir aralıkta yer

almaktadır. RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) değeri ise 130 olup, kabul edilebilir sınır olan 0,08'in oldukça üzerindedir.

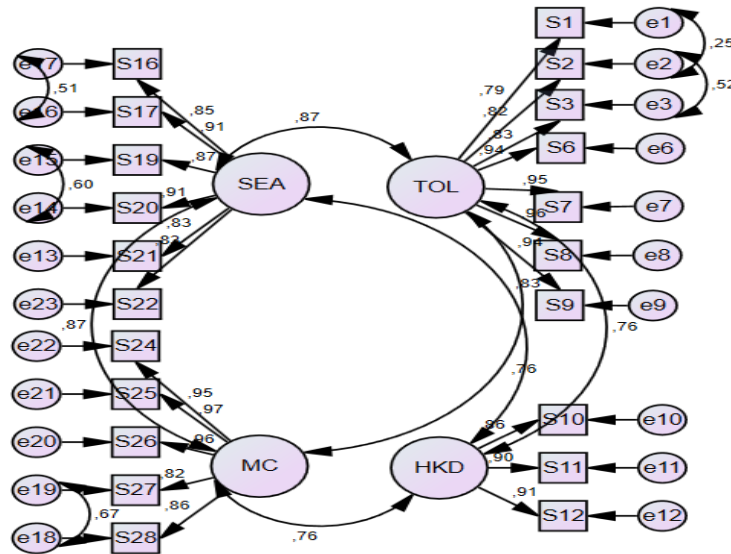
Veriler incelendiğinde iki adet maddenin (S4 ve S5) Standartlaştırılmış Regresyon Ağırlıkları incelendiğinde Tarafsızlık ve Objektiflik alt faktörüne yükleme katsayıları kabul edilen minimum yükleme eşiği olan 0,70'in çok altında olduğu (S4=0,41; S5=0,39) ve bu maddelerin faktörle olan ilişkisinin zayıf olduğu değerlendirilerek ölçekten çıkartılmışlardır. Elde edilen yeni veriler Tablo 7'de gösterilmektedir.

Tablo 7. DFA Analizi ile Elde Edilen Uyum İndeksi Değerleri (İkinci Düzey)

Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Sınır	Mükemmel Uyum Sınırı	Model
χ^2			526,66
χ^2/sd	χ^2/sd değerinin 5'ten küçük olması	χ^2/sd değerinin 3'ten küçük olması	2,964
CFI	=0,95 ve üzeri	=0,97 ve üzeri	0,958
GFI	=0,85 ve üzeri	=0,90 ve üzeri	0,867
NFI	=0,90 ve üzeri	=0,95 ve üzeri	0,924
AGFI	=0,85 ve üzeri	=0,95 ve üzeri	0,879
RMR	=0,050 ve =0,080 arası	=0,000 ve =0,050 arası	0,027
RMSEA	=0,050 ve =0,080 arası	=0,000 ve =0,050 arası	0,076

Tabloda dört faktörlü bir model için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçları görülmektedir. Tablo incelendiğinde Ki-Kare/Derece Özgürlüğü (χ^2/df) oranının 2,964 olduğu tespit edilmiştir. Kabul edilebilir değerler genellikle 5'in altındadır ve mükemmel uyum 3'ün altında kabul edilir. Bu nedenle, modelin kabul edilebilir bir uyumu olduğu görülmektedir. CFI değeri 0,958 olarak belirtilmiştir. 0,95'in üzerindeki değerler iyi uyumu gösterir. GFI (0,867), NFI (0,924) ve AGFI (0,879) değerleri incelendiğinde kabul edilebilir değerde oldukları görülmektedir. Tablo incelendiğinde RMR (0,027) değerinin mükemmel uyum aralığında, RMSEA (0,076) değerinin ise kabul edilebilir aralıkta olduğu görülmektedir. Genel olarak dört faktörlü modelin tabloda görülen indekslere dayanarak kabul edilebilir bir uyuma sahip olduğu görülmüştür (Uyum indeksleri kabul edilebilir ve mükemmel uyum sınırları için Çokluk ve diğerleri, 2018).

Şekil 1. Kuruluşlarının Siyasi Tarafsızlık Algısı Ölçeği için dört faktörlü modele ilişkin Path Diyagramı

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmektir. Geliştirilen ölçek dört temel alt faktörden oluşmaktadır: Tarafsızlık ve Objektiflik, Haber Kaynakları ve Doğruluk, Siyasi Eşitlik ve Adalet ile Manipülasyon ve Çarpıtma. Bu alt faktörler, medya kuruluşlarının tarafsızlık algısını kapsamlı biçimde değerlendirmek amacıyla belirlenmiştir. Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda, ölçeğin dört faktörlü yapısının geçerli ve güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Faktörler arasında anlamlı korelasyonlar bulunmuş, bu da dört faktörlü yapının ölçüm modelinin doğruluğunu desteklemiştir. Cronbach’s Alpha ve Omega katsayıları ise ölçeğin alt faktörlerinin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir (Özdamar, 1999; McNeish, 2018).

Literatürde medya tarafsızlığı üzerine yapılan çalışmaların genellikle genel ilkeleri ya da belirli bağlamları ele aldığı (Shoemaker ve Reese, 1996; Kovach ve Rosenstiel, 2014), ancak Türkiye’ye özgü bağlamlarda uygulanabilir ölçeklerin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada geliştirilen ölçek, Türkiye’nin medya dinamiklerini açıklamada önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle uluslararası literatürde yer alan partizanlık ve taraflılık analizleri (Groeling, 2013; Levendusky, 2013; Watanabe, 2017) Türkiye’nin kendine özgü politik ve kültürel dinamiklerini yeterince dikkate almamaktadır. Bu çalışmada geliştirilen ölçek, söz konusu eksikliği gidermek adına özgün bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Medya kuruluşlarının iç denetim süreçlerinde ve kamuya yönelik şeffaflık raporlarında ölçeğin kullanılması, medya etiği standartlarının yükseltilmesine katkı sunabilir. Marsh’ın (2012) BBC tarafsızlık ilkeleri çalışmasında olduğu gibi, medya kuruluşları tarafsızlık politikalarını oluştururken bu ölçekten yararlanabilir. Geliştirilen ölçeğin Türkiye genelinde farklı demografik gruplar ve bölgelerde uygulanması, medya tarafsızlığı algısının daha bütüncül ve kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Mont’Alverne ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmalar, tarafsızlık algılarının kültürel bağlama göre değişebileceğini vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Türkiye’de de ölçeğin uygulanması bölgesel ve demografik farklılıkların anlaşılmasına katkı sunacaktır. Ayrıca medya tarafsızlığı algısının uluslararası karşılaştırmalı analizlere tabi tutulması, Türkiye’nin medya ortamının küresel ölçekte değerlendirilmesini mümkün kılacaktır. Bu tür karşılaştırmalar, “kutuplaşma ve medya tüketimi” (Iyengar ve Hahn, 2009) gibi konularda önemli ipuçları sağlayabilir. Medya okuryazarlığına yönelik eğitim programlarının geliştirilmesinde de bu ölçek anlamlı bir rol oynayabilir. Korkmaz ve Yeşil’in (2011) geliştirdiği medya okuryazarlığı ölçeği, bu tür eğitimlerin etkisini artırmak için öncü bir çerçeve sağlamaktadır. Özellikle, Jukes (2018) tarafından vurgulanan güvenilir ve tarafsız habercilik ihtiyacı göz önüne alındığında, medya tüketicilerinin doğru bilgiye ulaşmasında bu tür ölçeklerin önemi artmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye’deki medya kuruluşlarının siyasi tarafsızlık algısını ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmiştir. Geliştirilen ölçek, medya tarafsızlığı alanındaki literatürde önemli bir boşluğu doldurmakta; hem teorik hem de uygulamaya dönük araştırmalar için kullanılabilecek bir ölçüm aracı sunmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda, ölçeğin farklı sosyo-kültürel ve demografik gruplarda uygulanması önerilmektedir. Bu sayede ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği hakkında daha kapsamlı bulgular elde edilebilir ve medya tarafsızlığı konusunda daha geniş bir perspektif geliştirilebilir. Ayrıca, ölçeğin uluslararası karşılaştırmalı analizlerde de kullanılması, Türkiye’nin medya dinamiklerinin küresel bağlamda daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Altun, F. (2011). Medya etiği ve tarafsızlık söylemi. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(8), 9-24. Erişim adresi: <https://isahlakidergisi.com/sayilar/4-cilt-2-sayi/m0040>
- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211-236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Atabek, N. (1994). Gazetecilikte tarafsızlık. *Marmara İletişim Dergisi*, 7(Temmuz), 23-36. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA42ZU24ML>
- Büyükaşar, M., & Özçağlayan, M. (2019). Haber ve doğruluk ilişkisi: doğruluk sorununun geçmişi ve haberin dönüşümü. *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 29-49. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA76HA65PB>
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research* (2nd ed.). New York City: The Guilford Press.
- Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2017). *Troops, trolls and troublemakers: a global inventory of organized social media manipulation*. Computational Propaganda Research Project.
- Bucy, E. P. (2003). Media credibility reconsidered: Synergy effects between on-air and online news. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 80(2), 247-264. <https://doi.org/10.1177/1077699003080002>
- Büyükoztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cengiz, M. F., & Patan, İ. (2021). Haberde gerçeklik: sosyal medyada gerçeklik algısı üzerine bir analiz. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 235-259. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA22EJ68WC>
- Chomsky, N., & Herman, E. S. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- Curran, J. (2002). *Media and power*. Routledge.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyükoztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi
- DeVellis, R. F., & Thorpe, C. T. (2016). *Scale development: Theory and applications*. Sage publications.
- Entman, R. M. (1989). *Democracy without citizens: Media and the decay of American politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Esser, F., & Strömbäck, J. (Eds.). (2014). *Mediatization of politics: Understanding the transformation of western democracies*. London: Palgrave Macmillan.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS Statistics* (4th ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Gaziano, C., & McGrath, K. (1986). Measuring the concept of credibility. *Journalism Quarterly*, 63(3), 451-462. <https://doi.org/10.1177/107769908606300301>
- Gentzkow, M., & Shapiro, J. M. (2010). What drives media slant? Evidence from US daily newspapers. *Econometrica*, 78(1), 35-71. <https://doi.org/10.3982/ECTA7195>
- Greenberg, B. S., & Hagan, J. (2002). *Communication and terrorism: Public and media responses to 9/11*. New Jersey: Hampton Press.
- Groseclose, T., & Milyo, J. (2005). A measure of media bias. *The Quarterly Journal of Economics*, 120(4), 1191-1237. <https://doi.org/10.1162/003355305775097542>
- Groeling, T. (2013). Media bias by the numbers: Challenges and opportunities in the empirical study of partisan news. *Annual Review of Political Science*, 16, 129-151. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-040811-115123>
- Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). *Comparing media systems: Three models of media and politics*. Cambridge University Press.

- Hampton, M. (2008). The "objectivity" ideal and its limitations in 20th-century British journalism. *Journalism Studies*, 19(4), 477–493. <https://doi.org/10.1080/14616700802113060>
- Hartley, J. M., & Askanius, T. (2020). Activist-journalism and the norm of objectivity: Role performance in the reporting of the #MeToo movement in Denmark and Sweden. *Journalism Practice*. <https://doi.org/10.1080/17512786.2020.1805792>
- Iyengar, S., & Hahn, K. S. (2009). Red media, blue media: evidence of ideological selectivity in media use. *Journal of communication*, 59(1), 19–39. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.01402.x>
- Jukes, S. (2018). Back to the future: How UK-based news organisations are rediscovering objectivity. *Journalism Practice*. <https://doi.org/10.1080/17512786.2018.1494512>
- Levendusky, M. S. (2013). Why do partisan media polarize viewers? *American Journal of Political Science*, 57(3), 611–623. <https://doi.org/10.1111/ajps.12008>
- Kavaklı, N. (2019). Yalan Haberle Mücadele ve İnternet Teyit/Doğrulama Platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 663–682. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.453398>
- Kline, P. (2015). *A handbook of test construction (psychology revivals): Introduction to psychometric design*. London: Routledge.
- Korkmaz, Ö., & Yeşil, R. (2011). Medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 110–126. Erişim adresi: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423936368.pdf>
- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2014). *The elements of journalism: What newspeople should know and the public should expect* (3rd ed.). New York City: Three Rivers Press.
- Köklü, N., Büyüköztürk, Ş., & Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2007). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik (2. baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Marwick, A., & Lewis, R. (2017). *Media Manipulation and Disinformation Online*. Data & Society Research Institute.
- Marsh, K. (2012). Issues of impartiality in news and current affairs. *Journal of Applied Journalism and Media Studies*, 1(1), 69–78. https://doi.org/10.1386/ajms.1.1.69_1
- Matthes, J., & Kohring, M. (2008). The content analysis of media frames: Toward improving reliability and validity. *Journal of Communication*, 58(2), 258–279. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.00384.x>
- McChesney, R. W. (2008). *The political economy of media: Enduring issues, emerging dilemmas*. Monthly Review Press.
- McNeish, D. (2018). Thanks coefficient alpha, we'll take it from here. *Psychological Methods*, 23(3), 412–433. <https://doi.org/10.1037/met0000144>
- McQuail, D. (2010). *McQuail's mass communication theory* (6th ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Mellado, C. (2015). Professional roles in news content: Six dimensions of journalistic role performance. *Journalism Studies*, 16(4), 596–614. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2014.922276>
- Mont'Alverne, C., Badrinathan, S., Ross Arguedas, A., Toff, B., Fletcher, R., & Nielsen, R. K. (2023). "Fair and balanced": What news audiences in four countries mean when they say they prefer impartial news. *Journalism Studies*, 24(9), 1131–1148. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2023.2201864>
- Napoli, P. M. (2001). *Foundations of communications policy: Principles and process in the regulation of electronic media*. Hampton Press.
- Özdamar, K. (1999). *Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi 1*. İstanbul: Kaan Kitabevi.
- Patterson, P., & Wilkins, L. (2011). *Media ethics: Issues and cases*. McGraw-Hill Education.

- Raeijmaekers, D., & Maesele, P. (2015). In objectivity we trust? Pluralism, consensus, and ideology in journalism studies. *Journalism: Theory, Practice & Criticism*. <https://doi.org/10.1177/1464884915614244>
- Rodriguez, A., Reise, S. P., & Haviland, M. G. (2016). Evaluating bifactor models: Calculating and interpreting statistical indices. *Psychological Methods*, 21(2), 137-150. <https://doi.org/10.1037/met0000045>
- Shoemaker, P. J., & Reese, S. D. (1996). *Mediating the message: Theories of influences on mass media content* (2nd ed.). London: Longman.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2019). *Using multivariate statistics* (7th ed.). London: Pearson.
- Trizano-Hermosilla, I., & Alvarado, J. M. (2016). Best alternatives to Cronbach's alpha reliability in realistic conditions: Congeneric and asymmetrical measurements. *Frontiers in Psychology*, 7, 769. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00769>
- Tuchman, G. (1972). Objectivity as strategic ritual: An examination of newsmen's notions of objectivity. *American Journal of Sociology*, 77(4), 660-679. <https://doi.org/10.1086/225193>
- Uçar, A. K. (2020). Bir Gazetecilik Ideolojisi ve Kültürü Olarak Objektiflik: Eleştiriler ve Alternatifler. *International Social Sciences Studies Journal*, 6(60), 1490-1498. <https://doi.org/10.26449/sssj.2264>
- Ward, S. J. A. (2009). *Ethics and the media: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*. Council of Europe Report. Erişim adresi: <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>
- Watkins, M. W. (2017). The reliability of multidimensional neuropsychological measures: from alpha to omega. *The clinical neuropsychologist*, 31(6-7), 1113-1126. <https://doi.org/10.1080/13854046.2017.1317364>
- Watanabe, K. (2017). *Measuring bias in international news: a large-scale analysis of news agency coverage of the Ukraine crisis*, [Doctoral dissertation], London School of Economics and Political Science, London.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

An Evaluation of Foreign Direct Investment in Emerging Economies from the Perspective of Systematic Risks

Sistematik Riskler Açısından Yükselen Ekonomilerde Doğrudan
Yabancı Yatırımların Değerlendirilmesi

Erkan POYRAZ

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, İşletme Bölümü, Muğla, Türkiye

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Business
Administration, Muğla, Türkiye

poyraz@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6442-4705>

<https://ror.org/05n2cz176>

Yusuf TEPELİ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Muğla, Türkiye

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Economics, Muğla, Türkiye

yusuftepeli@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0413-4869>

<https://ror.org/05n2cz176>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 17.09.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 30.04.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Poyraz, P., & Tepeli, Y. (2026). An evaluation of foreign direct investments in emerging economies from the perspective of systematic risks. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 286-300. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1785884>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: huseditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: huseditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

An evaluation of foreign direct investments in emerging economies from the perspective of systematic risks

Abstract

The expansion of financial liberalization and the intensification of global capital mobility have enhanced the strategic role of foreign direct investment (FDI) as a fundamental driver of sustainable economic growth, particularly in emerging economies. Despite the recognized importance of FDI, investment decisions remain highly sensitive to systematic risk factors, such as political risk, interest rates, inflation, and exchange rates which cannot be eliminated through portfolio diversification. Although a substantial body of literature investigates the relationship between macroeconomic risk indicators and FDI inflows, empirical evidence remains fragmented and inconclusive, with most studies examining these determinants separately rather than within an integrated analytical framework. Addressing this gap, the present study aims to analyze the joint impact of key systematic risk elements on FDI inflows. The empirical analysis covers BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) and MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, Türkiye) countries over the period 2007–2022 and employs a panel data methodology to account for both cross-sectional heterogeneity and time dynamics. The findings reveal that political risk (measured inversely) and interest rates exert a statistically significant and positive influence on FDI inflows, whereas inflation and exchange rate variables do not demonstrate statistically robust effects. The positive association between interest rates and FDI diverges from studies emphasizing the cost-of-capital channel, suggesting instead that foreign investors with access to external financing may benefit from high domestic interest environments by gaining competitive advantages over local firms. Furthermore, the significance of political risk underscores the importance of institutional credibility and policy predictability in attracting long-term capital. By incorporating multiple systematic risk indicators into a unified econometric specification, the study contributes to the ongoing debate and offers policy implications for emerging economies seeking to enhance their investment climate.

Keywords: BRICS, MIST, inflation, political risk, interest rate, FDI

Sistemik riskler açısından yükselen ekonomilerde doğrudan yabancı yatırımların değerlendirilmesi

Öz

Finansal serbestleşmenin yaygınlaşması ve küresel sermaye hareketlerinin artması, özellikle gelişmekte olan ekonomiler açısından doğrudan yabancı yatırımları (DYY) sürdürülebilir büyümenin temel belirleyicilerinden biri hâline getirmiştir. Bununla birlikte yatırım kararları, çeşitlendirme yoluyla ortadan kaldırılamayan politik risk, faiz oranı, enflasyon ve döviz kuru gibi sistemik risk unsurlarına duyarlılık göstermektedir. Literatürde söz konusu makroekonomik risk göstergeleri ile DYY arasındaki ilişki kapsamlı biçimde incelenmiş olsa da, ampirik bulgular arasında belirgin bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ayrıca mevcut çalışmaların önemli bir kısmı değişkenleri ayrı ayrı ele almakta, sistemik risk unsurlarının eşanlı ve etkileşimli etkisini bütüncül bir çerçevede değerlendirmemektedir. Bu çalışmanın amacı, temel sistemik risk göstergelerinin DYY girişleri üzerindeki ortak etkisini ampirik olarak analiz etmektir. Araştırma, 2007–2022 döneminde BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ve MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye) ülkelerini kapsamakta ve panel veri yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Elde edilen bulgular, politik risk düzeyindeki azalışın ve faiz oranındaki artışın DYY girişlerini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğini; enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinin ise anlamlı bir etki göstermediğini ortaya koymaktadır. Faiz oranına ilişkin bulgu, sermaye maliyeti yaklaşımını vurgulayan bazı çalışmalardan ayrılmakta ve yabancı yatırımcıların dış finansman avantajı sayesinde yüksek faiz ortamını rekabet üstünlüğüne dönüştürebileceğine işaret etmektedir. Politik risk bulgusu ise kurumsal istikrar ve öngörülebilirliğin yatırım çekiciliğindeki belirleyici rolünü teyit etmektedir. Çalışma, sistemik risk unsurlarını tek bir ampirik modelde birlikte değerlendirerek literatürdeki tartışmalara metodolojik ve kavramsal katkı sunmakta ve politika yapıcılar açısından önemli çıkarımlar geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: BRICS, MIST, enflasyon, politik risk, faiz oranı, DYY

Introduction

The severe contraction in global trade following the destruction of major commercial centers during the Second World War, together with the high inflation experienced by many economies, profoundly affected both defeated and victorious countries. The disruption of production networks, financial systems, and trade linkages generated significant macroeconomic imbalances and hindered post-war reconstruction efforts. In response to these challenges and with the objective of facilitating a rapid and coordinated global recovery, the International Monetary Fund (IMF) developed policy frameworks aimed at promoting macroeconomic stability and supporting member countries through resource allocation and surveillance mechanisms. Through these arrangements, the IMF assumed a central role in guiding post-war economic adjustment processes and fostering stability within the international monetary system.

Thus, efforts were undertaken to enhance the functionality of the global trade system by limiting countries' interventions in exchange rates. However, not all countries responded to these measures in the same manner. The slowdown in growth, particularly among developed economies, highlighted the need to diversify and expand trade centers. While developed countries possessed abundant savings and capital during this period, developing countries faced significant capital shortages. Such inadequacies could be addressed through the international free movement of capital. Financial liberalization advanced considerably in developed countries during the 1970s and intensified in developing countries in the 1980s, influenced by the IMF's austerity policies. By the 1990s, increasing liberalization facilitated the transfer of international capital to countries in need of growth resources. Initially, developing countries perceived foreign direct investments as a form of external control and therefore resisted such inflows.

In the following period, as it was realized that these investments not only provide resources to the host country, but also increase social welfare by creating employment, increasing production and providing technological, financial, legal and human development, the obstacles on foreign direct investments began to be removed and especially the developing countries started to compete with each other to attract these investments to their countries by developing encouraging policies (Demir et al., 2021; Göğül and Aslan, 2022; Kardaşlar, 2022).

In addition, direct foreign investments are generally preferred over indirect investments, as they constitute long-term commitments in the real sector and are associated with limited investor mobility in the event of economic or financial crises (Demir et al., 2021, p.1397). However, this situation also creates many risks for the investor who will transfer his capital. It is possible to examine these risks in two groups as systematic and unsystematic risks (Topaloğlu and Korkmaz, 2021, p.98). As it is known, while non-systematic risks can be eliminated with a correct risk management process, systematic risks cannot be eliminated. Investors can make investment decisions by taking into account factors such as market volume, growth rate, young population structure, legal structure, restrictive and/or encouraging regulations, openness to foreign trade and foreign trade balance, and the level of development of financial markets in the country where they will invest. However, they do not have the opportunity to intervene in systematic risk factors such as exchange rate, interest rate, inflation and political risk. Therefore, the study aims to determine the systematic risk factors that affect foreign direct investment decisions. For this purpose, direct

foreign investments made between 2007 and 2022 in BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) and MIST (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey) countries, which stand out as emerging economies, and the political risk of these countries, Political stability, exchange rate, inflation and interest rate variables were investigated by panel regression analysis.

In international finance theory, systematic risk refers to non-diversifiable macroeconomic risk factors that affect all market participants simultaneously and are therefore priced through country risk premia. For multinational enterprises, host-country macroeconomic conditions such as interest rates, inflation, exchange rate dynamics, and political risk constitute components of this non-diversifiable risk environment. Consequently, these variables may influence FDI decisions not only through cost channels but also through risk-adjusted return expectations and sovereign credibility signals.

The study will continue with a literature review which includes studies examining the relationship between systematic risk factors and foreign direct investments, then the data set and findings will be explained, and in the conclusion section, the findings will be compared with the literature and concluded with suggestions that will increase foreign direct investments.

1. Literature Review

While domestic savings and investments contribute to economic development, they are often insufficient on their own to establish a robust economic infrastructure. In this context, foreign investments play a critical role, particularly in developing countries, by supporting sustainable growth (Öztürk and Bayar, 2021, p.2585; Boburmirzo and Boburjon, 2022, p.20). Therefore, in order to increase direct foreign investments entering into the country, the factors affecting these investments should be evaluated and policies that will increase these investments should be adopted. When the literature is examined, it is seen that foreign direct investments are affected by many social, economic and financial factors. Human development, the rule of law, level of corruption, young population structure, openness and foreign trade balance, market structure, growth rate, employment opportunities, workforce structure, tax practices, level of financial development, inflation rate, interest rate, political risk, exchange rate are the leading ones of these factors.

However, this study focuses on systematic risk elements that cannot be eliminated through diversification. The main reason why developing countries invest in each other is to increase their welfare levels. For this reason, interest rates in the country to invest are a significant factor in selecting the country to invest (Boburmirzo and Boburjon, 2022, p.23).

It is claimed that interest rates are the most fundamental financial variable affecting foreign investments, especially in that they directly affect the financing cost of investment (Singhania and Gupta, 2011; Fornah and Yuehua, 2017; Fazira and Cahyadin, 2018). In addition to the interest rate, the exchange rate also has an impact on the cost of production domestically and abroad by affecting the cost of importable goods and the demand for exportable products (Bakkal, 2023, p.24). It would be more accurate to evaluate the interest rate together with the exchange rate, especially in investments that produce using imported inputs and in investments that will produce using local raw materials and sell them abroad.

The depreciation of the currency of the country where the investment takes place due to exchange rates can make the investment more profitable, as the assets of this country

remain cheaper compared to the currency of the country that invests (Dorantes and Pozo, 2001, p.325; Karahan and Bayır, 2022, p.170). However, there are also studies suggesting that increases in exchange rates negatively affect foreign direct investments as they reduce foreign exchange revenues (Mariel and Pankova, 2010; Takagi and Shi, 2011; Bilawal et al., 2014). The literature reveals no consensus regarding the impact of exchange rates on foreign direct investments. Additionally, the inflation rate, as a key macroeconomic indicator, significantly influences foreign direct investments by reflecting a country's effectiveness in maintaining price stability. As a matter of fact, it is suggested that direct foreign investments will be lower in countries exposed to high inflation (Çeviş and Camurdan, 2007; Alshamsi et al., 2015). There are also political factors affecting foreign direct investments as well as economic and financial indicators. Political risk, one of these factors, arises from political interventions and negatively affects the market (Özel and Akaner, 2020, p.96). In this respect, it is possible to say that political risk has a negative effect on foreign investments. Although each country is exposed to political risk at different levels, the possibility of political intervention appears to be higher in underdeveloped and developing countries. Thus, Canh et al. (2020) also revealed the relationship between political stability and foreign direct investments. In this study, political risk, one of the systematic risk elements, was supported by the political stability factor. There are many studies in the literature analysing the relationship between systematic risk factors explained by foreign direct investments. Some of these studies are described in Table 1.

Table 1. Studies Examining the Relationship between Systematic Risk Elements and Foreign Direct Investment

Author	Variables	Method	Findings
Amuedo and Pozo (2001)	The impact of the change in exchange rate level and exchange rate uncertainty on foreign direct investments was analysed.	Analyzes were carried out within the framework of the GARCH model.	It has been determined that exchange rate and exchange rate volatility have an effect on foreign direct investments in the long term, but have no effect in the short term.
Brzozowski (2006)	The study investigates the extent to which exchange rate dynamics affect the patterns of foreign direct investment.	Analyzes were made using OLS and GMM methods.	Exchange rate instability and high volatility exert a negative influence on the inflows of foreign direct investment.
MacDermott (2008)	This study conducted an examination of how exchange rate fluctuations influence foreign direct investments.	Analyzes were made with panel data analysis.	Results demonstrate that depreciation of the local currency discourages the entry of foreign direct investments.
Kim (2010)	He used the variables political stability, corruption index, democracy index and foreign direct investment amount	Analyzes were carried out by means of the combined OLS estimator.	It has been concluded that countries with high political rights have high foreign direct investment outflows, while countries with government corruption and low levels of democracy have high foreign direct investment inflows.
Takagi and Shi (2011)	He investigated how fluctuations in exchange rates influence foreign direct investment.	Panel regression analysis was used in the analysis.	It has been concluded that direct foreign investments increased in countries where local currency depreciated.
Okafor (2012)	Foreign direct investments, GDP, Inflation rate, Interest rate, Exchange rate and Export variables were used.	Analyzes were carried out using the Least Squares (OLS) method.	Findings suggest that foreign direct investment is mainly driven by real GDP, the level of interest rates, and real exchange rate dynamics.
Shahzad and Al-Swidi (2013)	The relationship between FDI, GDP, Current account deficit, Exports, Imports, Inflation rate and political stability was examined.	The impact of macroeconomic variables on FDI was examined through regression analysis.	While GST, Exports, Imports and balance of payments positively affect foreign direct investments, inflation has no effect.

Table 1. (cont'd)

Author(s)	Variables	Method	Findings
Asaad (2014)	The study investigated how inflation, exchange rate, and interest rate influence foreign direct investment flows.	Multiple regression analysis method was applied.	It has been determined that the increase in the exchange rate reduces direct foreign investments.
Taşçı and Düzgün (2017)	The effects of real exchange rate, inflation and per capita gross domestic product on foreign direct investments were examined.	Gregory-Hansen and Hatemi-J cointegration tests and DOLS method were used in the analysis.	While the exchange rate negatively affects foreign direct investments in the 1970-1985 period, it has a positive effect in the 1986-1997 period.
Ziyaat and Mansur (2017)	The relationship between exchange rate, oil price, foreign direct investments and gross domestic product was examined.	ARDL Test was used.	Empirical evidence indicates the presence of long-run causality from exchange rate and oil price dynamics toward foreign direct investments.
Oloyede and Kolapo (2018)	GDP, unemployment rate, inflation rate, public expenditures, exchange rate, interest rate, population and openness are the independent variables, and FDI is the dependent variable.	Analyzes in the study were carried out using the Least Squares (OLS) method.	It has been determined that inflation, population and openness have a positive effect on FDI, while unemployment, exchange rate and interest rates negatively affect FDI inflows in the short term.
Doğanay et al. (2020)	Exchange rate volatility and foreign direct investment data were used based on monthly data.	Analyzes were conducted with symmetric (Toda-Yamamoto) and asymmetric (Hatemi-J) causality tests.	According to symmetric tests, there is a unidirectional causality from FDI to exchange rate volatility, while asymmetric tests indicate bidirectional causality.
Demir et al. (2021)	An analysis was conducted to assess the impact of macroeconomic factors—including economic growth, trade flows, current account deficit, inflation, and unemployment—on foreign direct investment inflows.	Cointegration, Granger Causality Test and Impulse Response Analysis were used.	Empirical evidence suggests that inflation and foreign direct investment mutually influence each other in the long term
Karahan and Bayır (2022)	The effects of interest rate, stock market index and exchange rate on foreign direct investments were analyzed.	Analyzes were carried out using the ARDL method.	The results indicate that the Stock Exchange Index affects foreign investments positively, and changes in the exchange rate affect positively in the short term and negatively in the long term.
Göğül and Arslan (2022)	The relationship between foreign direct investments and exchange rate was examined.	Analyzes were made using ADF, Engle-Granger cointegration tests and Hendry model.	The findings indicate the presence of a long-run linkage between foreign direct investments and exchange rate movements.
Kardaşlar (2022)	The relationship between exchange rate, interest rate, corruption, political risk variables and foreign direct investments was examined.	Analyzes were made with panel cointegration test.	Results show that exchange rate appreciation positively influences foreign direct investment, whereas interest rate rises exert a detrimental effect.
Bakkal (2023)	The relationship between exchange rate, oil prices and foreign direct investments was analyzed.	SOR unit root test, Fourier cointegration and causality tests were used.	No causal relationship was found between exchange rate and foreign direct investments.

As it is seen in Table 1, the relationship between exchange rate and foreign direct investments is one of the most researched topics.

In these studies, while the exchange rate is generally included in the analyzes as a direct variable (Brzozowski, 2006; MacDermott, 2008; Okafor, 2012; Asaad, 2014; Taşçı and Düzgün, 2017; Ziyaat and Mansur, 2017; Oloyede and Kolapo, 2018; Karahan and Bayır, 2022; Göğül and Arslan, 2022; Kardaşlar, 2022; Bakkal, 2023) in some studies exchange rate volatility was preferred (Amuedo and Pozo, 2001; Takagi and Shi, 2011; Doğanay et al., 2020). Although the methodological differences are pointed out in these studies, the majority of studies that prefer causality analysis reveal that there is a causality between the exchange rate and foreign direct investments.

In studies that prefer regression analysis, MacDermott (2008), Asaad (2014), Oloyede and Kolapo (2018) argue that the exchange rate increase negatively affects direct foreign investments, while Takagi and Shi (2011) found that as the exchange rate increases, foreign direct investments increase, Taşçı and Düzgün (2017) stated that in the first period of their study, which they divided into two periods, the exchange rate affected foreign investments negatively in the first period and positively in the second period. Therefore, it is clear that there is no consensus in the literature. It is possible to explain this situation with the attitudes of investor companies towards risk. There are also studies in the literature examining the relationship between the inflation rate and foreign direct investments (Okafor, 2012; Shahzad and Al-Swidi, 2013; Asaad, 2014; Taşçı and Düzgün, 2017; Oloyede and Kolapo, 2018; Demir et al., 2021). Among these studies, Oloyede and Kolapo (2018) found a positive relationship between the inflation rate and foreign direct investments, and Demir et al. (2021) revealed that there is a bidirectional causality relationship between two variables in the long run. Other studies have concluded that foreign direct investments are not affected by the inflation rate.

It is seen in the literature that there is no consensus on the relationship between interest rate and foreign direct investments. As a matter of fact, while Asaad (2014) and Karahan and Bayır (2022) could not detect a relationship between the two variables in question, Okafor (2012) revealed that one of the main determinants of foreign direct investments is interest, and Oloyede and Kolapo (2018) and Kardaşlar (2022) found that foreign direct investments decrease as the interest rate increases. Finally, it appears that there are very few studies in the literature examining political risk and political stability variables.

Among these studies, Kardaşlar (2022) could not determine any relationship between political risk, Shahzad and Al-Swidi (2013) could not determine any relationship between political stability and foreign direct investments, while Kim (2010) found that foreign direct investment outflows from countries with high political rights are high, while the countries with relatively less political rights have foreign investment inflows.

When the literature is examined, it can be seen that the effects of macroeconomic variables such as political risk, inflation risk, interest rate risk and exchange rate risk, which constitute systematic risk elements, on foreign direct investments were analyzed separately.

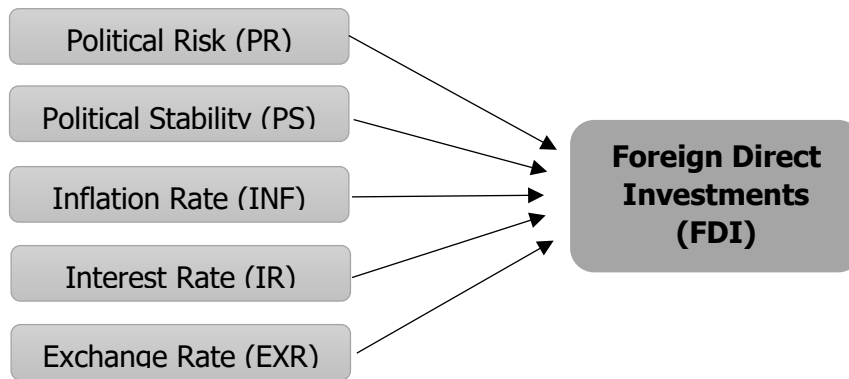
In this study, all risk elements were included in the designed model, thus the interaction between the variables in question was analyzed with panel regression and it was aimed to contribute to the literature. It should be emphasized that the objective of this study is not to

estimate a comprehensive structural model of FDI determinants. Rather, the empirical specification is intentionally parsimonious in order to isolate the joint behavior of core macroeconomic systematic risk indicators within a unified framework.

2. Data Set and Methodology

In the study, the one-way relationship between direct foreign investments, which are extremely important for increasing a country's employment, using its natural resources effectively and efficiently, increasing its technological development, reducing the foreign trade deficit and therefore for the economic growth, and systematic risks that cannot be eliminated by diversification and affect all economic factors at the same time was examined by panel data analysis method.

Figure 1. Model of this study

Although political stability is not a systematic risk element, it is included in the analysis because it is a complementary element to political risk. While the variables in panel data models reflect changes according to units, they also indicate changes over time.

For this reason, different indices must be included in the model for both time and unit dimension. As seen in Figure 1, there is 1 dependent and 5 independent variables. Accordingly, the model to be constructed will be as follows.

$$FDI_{i,t} = c + \beta_1(PR)_{i,t} + \beta_2(PS)_{i,t} + \beta_3(IR)_{i,t} + \beta_4(INF)_{i,t} + \beta_5(EXR)_{i,t} \quad (1)$$

In this equation, *i* and *t* denote the units and time periods, respectively, while the definitions of the other variables are provided in Table 1.

In the study, the model was tested through data covering the years 2007-2022 from Brazil, Russia, India, China, South Africa, Mexico, Indonesia, South Korea and Turkey, which are called BRICS and MIST countries. Stata 14.1 package program was used in the analyses, and explanations about the data sources and numerical values of the dependent and independent variables tested for this purpose are given in Table 2.

Table 2. Explanations on variables

Abbreviation	Variable	Explanation	Data Source
FDI	Foreign Direct Investments	Million Dollar (Annual)	
IR	Interest rate	% (Annual)	data.worldbank.org
INF	Inflation Rate		worlddata.info
PR	Political Risk	0-100 score (Annual)	worldpopulationreview.com prsgroup.com
PS	Political Stability	Numerical Value (Annual)	theglobaleconomy.com
EXR	Exchange Rate	Dollar parity of relevant countries	investing.com

Foreign direct investment data, which is the dependent variable, was obtained from the world bank in million dollar amounts. However, in order to provide more accurate results, its logarithm was taken and included in the analysis. The political risk indicator takes a value between 0 and 100 points. As the score a country receives increases its political risk decreases and as the score decreases its political risk increases. Political stability data is calculated on the basis of 193 countries and has been shared since 1996. According to values ranging from -2.5 to 2.5, a value of -2.5 indicates that political stability is very low and a value of 2.5 indicates that political stability is very strong. According to 2022 data, the strongest country in terms of political stability is Liechtenstein with 1.64 points, and the weakest country is Syria with -2.5.

Consumer price index was used as the inflation variable and was drawn from the world bank database together with the interest rate variable. Finally, the annual closing prices of each country's currencies in dollar exchange rate were obtained from the Investing database to be included in the analysis as an exchange rate variable.

Descriptive statistics for 16 years of data for the countries included in the analysis, covering the years 2007-2022, are given in Table 3.

Table 3. Descriptive statistics

Variables	Survey	Average	Standard Deviation	Minimum	Maximum
Foreign Direct Investments	144	4.417	0.493	3.181	5.536
Political Risk	144	70.138	5.950	52	83
Political Stability	144	-0.5516	0.5072	-2.01	0.64
Rate of Interest	144	0.0656	0.0348	0.005	0.24
Rate of Inflation	144	0.0607	0.0652	-0.0073	0.723
Exchange Rate	144	0.1239	0.1732	.00006	0.856

When the descriptive statistics regarding political risk data are examined, it is seen that the lowest value is 52 and the highest value is 74. Therefore, it can be said that the political risks of the countries included in the analysis are at a medium level. In terms of political stability, it is seen that all countries except South Korea have a negative value. In this regard, countries have a weak level of political stability. South Korea, on the other hand, showed positive values in all years, indicating that it is more politically stable. If we make a comparison in terms of countries, the country with the lowest interest rate is South Korea with an average of 0.4%, and the country with the highest interest rate is Turkey with an average of 24%. The same ranking applies to the inflation rate. The countries whose currencies lost the most value against the US Dollar during the analysis period were determined as Russia and Türkiye. South Korean Won and Chinese Yuan stand out as currencies with low volatility that maintain their strength against the dollar.

3. Analysis and Findings

A panel data approach was adopted to analyze the impact of political risk, political stability, inflation, interest rate, and exchange rate on foreign direct investments, with three potential model specifications: classical, fixed effects, and random effects models. To identify the best-fitting model, the F Test, LR Test, and Hausman Test were performed. The F Test determines whether a classical or fixed effects model is more suitable, while the LR Test compares the classical model with the random effects model. If it is understood that the classical model is

not suitable as a result of the tests, the Hausman Test is used to decide which of the fixed effects model or random effects model is valid.

According to the findings, the F Test result ($\text{prob} > \chi^2 = 0.000$) reveals the suitability of the fixed effect model. The LR Test ($\text{prob} > \chi^2 = 0.000$) reveals that the random effects model is valid. Therefore, finally, it is necessary to decide between random and fixed effects models with the Hausman Test. According to the results of the Hausman Test, $\chi^2 = 18.86$ and p-value was determined as 0.002.

According to these results, since $p < 0.05$, it is understood that the fixed effects model is valid. After deciding on the effectiveness of the fixed effects model, the stationarity of the data to be used in the model should be tested. Otherwise, deviations in t, F tests and R^2 values may be observed in analyzes made with data whose stationarity has not been ensured (Yerdelen Tatoğlu, 2013, p.199).

However, firstly, by testing the non-correlation between units, it is necessary to decide which of the Generation I Unit Root Tests or Generation II are used to test stationarity. The results of the Pesaran and Friedman Tests carried out in this direction are given in Table 4.

Table 4. Cross-Section dependency tests

Pesaran Test Result	Fixed Effects Model
χ^2	2.789
p-value	0.005
Friedman Test Result	Fixed Effects Model
χ^2	25.844
p-value	0.0011

According to the Pesaran Test results, the probability value ($p\text{-value} = 0.005$) rejects the H_0 hypothesis, therefore it is concluded that there is a correlation between units. Friedman Test results ($p\text{-value} = 0.0011$) also reveal that there is a correlation between units. The results of both tests indicate cross-sectional dependence among the units, suggesting that a second-generation panel unit root test is appropriate to examine stationarity. In this study, the Pesaran Panel Unit Root Test, which can be applied to both balanced and unbalanced panel data models and is widely recognized in the literature, was employed to assess the stationarity of the variables. According to this;

Table 5. Pesaran Panel Unit Root Test results (Level)

Variables	Statistics	p-value	Stability
Foreign Direct Investments (Log)	-0.544	0.293	Not Stable
Political Risk	-0.113	0.455	Not Stable
Political Stability	2.999	0.999	Not Stable
Inflation Rate	-1.524	0.064	Not Stable
Interest Rate	0.513	0.696*	Not Stable
Exchange Rate	-2.444	0.007	Stable

Note: *The stationarity of variables was evaluated using the Pesaran Panel Unit Root Test at the 5% significance level. While the Inflation Rate shows a p-value of 0.064 and would be considered stationary at the 10% level, only the 5% threshold was applied in this study to maintain consistency and robustness in the analysis.

In table 5 it is seen that while the exchange rate variable is stable, other variables are not stable. Running the regression model in this way will result in erroneous results and a

spurious regression model. In order to eliminate this problem, the Pesaran Test was re-applied by taking the first differences of the non-stable variables.

Table 6. Im, Pesaran Shin Panel Unit Root Test results (Difference)

Variables	Statistics	p-value	Stability
dForeign Direct Investments (Log)	-5.928	0.0000	Stable
dPolitical Risk	-2.202	0.014	Stable
dPolitical Stability	-0.520	0.302	Not Stable
dInflation Rate	-3.250	0.001	Stable
dInterest Rate	-2.002	0.023	Stable
Exchange Rate	-2.444	0.007	Stable

As seen in Table 6, the level values of Foreign Direct Investments, Political Risk, Inflation Rate, and Interest Rate were non-stationary at the 5% significance level, while the Exchange Rate was stationary in levels. First differences were applied to the non-stationary variables, denoted with "d" in the table, after which stationarity was achieved for Foreign Direct Investments, Political Risk, Inflation Rate, and Interest Rate. The Political Stability variable remained non-stationary and was therefore excluded from the model. To ensure reliable interpretation of the findings obtained from the stationary data, tests for autocorrelation and heteroscedasticity were subsequently conducted.

It is appropriate to use the Modified Wald Test to test the heteroscedasticity problem in the fixed effects model, and the Bhargawa, Franzini and Narendranathan Test to test autocorrelation (Yerdelen Tatoğlu, 2016, pp.221-224). Accordingly, the results of both tests are given in Table 7.

Table 7. Heteroscedasticity and autocorrelation results

Modified Wald Test (Heteroscedasticity)	
Chi ²	278.74
p-value	0.0000
Bhargawa, Franzini and Narendranathan Test (Autocorrelation)	
F(8,112)	0.17
Prob>F	0.055
Durbin-Watson	2.654
Baltagi-Wu LBI	2.804

According to the Modified Wald Test, the H_0 hypothesis is rejected, therefore it is concluded that the scedasticity varies by the units. In other words, the problem of heteroscedasticity according to units has been detected. The basic hypothesis of autocorrelation was tested with the Durbin-Watson and Baltagi-Wu tests of Bhargava, Franzini and Narendranathan. Although a critical value is not given for the results of these tests in the literature, it is interpreted that autocorrelation is important if the value is below 2 (Yerdelen Tatoğlu, 2016, p.226). As it can be seen from the table, both values are above 2. Therefore, it was determined that there was no autocorrelation problem for the fixed effects model.

In case of heteroscedasticity, autocorrelation or inter-unit correlation in the developed model, standard errors should either be corrected without affecting the parameter estimates (robust standard errors should be obtained) or estimates should be made by determining the appropriate method.

As in this study, the most appropriate estimator that can be used when there are only heteroskedastic resistant standard errors in the fixed effects model is the Huber, Eicker and White Estimator (Yerdelen Tatoğlu, 2016, p.252). The results obtained according to this estimator are given in Table 8.

Tablo 8. Huber, Eicker ve White Estimator results

Direct Foreign Investments (Log)	Coef	Robust Standard Error	t-stat	p>t
dPolitical Risk	0.0313	0.0161	1.94	0.089**
dInflation Rate	0.380	0.325	1.17	0.276
dInterest Rate	1.351	0.368	3.67	0.006*
Exchange Rate	0.109	0.195	0.56	0.592
Cons	0.002	0.024	0.10	0.921
F(4,8)=6.42		Prob > F= 0.012		

*It refers to variables that are significant at the 0.05 level.

**It refers to variables that are significant at the 0.10 level.

According to the results obtained from the panel data set used in this study (N=9, T=16), where the number of cross-sectional units is smaller than the time dimension (N<T), appropriate estimation methods for this structure were applied. It is seen that the inflation and exchange rate variables do not have a statistically significant effect on foreign direct investments, whereas political risk and interest rate variables have a significant effect. The political risk variable affects foreign direct investments positively and statistically significantly at the 90% confidence level. In other words, as the level of political intervention of the country in the market decreases, foreign direct investments into the country increase, albeit at a very low rate (0.031). Within the 95% confidence interval, there is a statistically significant and positive relationship between the interest rate variable and foreign direct investments. Accordingly, as interest rates increase in the countries in question, direct foreign investments into the country also increase. It is also observed that the constructed model is significant as a whole (Prob>F=0.012).

4. Result and Discussion

The analysis reveals nuanced associations between systematic risk factors and foreign direct investment (FDI) inflows in the selected BRICS and MIST countries for the period 2007–2022. Using a fixed-effects panel regression model with robust standard errors, interest rates and political risk were found to have statistically significant positive effects on FDI, while inflation and exchange rate variables were not significant.

The positive relationship between interest rates and FDI appears counterintuitive at first, given that higher interest rates typically raise the cost of capital. However, this result may reflect the relative advantage of foreign investors with access to external financing, allowing them to capitalize on market gaps where local investors are constrained by high borrowing costs. Additionally, interest rates may signal macroeconomic stability or credible monetary policy regimes, which can attract long-term foreign investment despite higher nominal borrowing costs.

Political risk, measured inversely, also exhibits a positive effect on FDI inflows, indicating that countries with lower political intervention and higher institutional credibility attract more foreign investment. This finding aligns with prior literature emphasizing the role of political stability and transparent governance in shaping investor confidence. Although the effect is

statistically modest, it highlights the importance of reducing expropriation risk and regulatory uncertainty for emerging economies.

Inflation and exchange rate variables did not demonstrate statistically robust effects in the joint model. This may be due to the interplay of multiple systematic risk factors included simultaneously in the panel regression, which can attenuate the individual effects observed in single-variable studies. Furthermore, heterogeneity across countries and periods reflecting differences in economic structure, policy frameworks, and investor preferences likely contributes to the muted impact of these macroeconomic indicators.

Overall, the findings underscore that systematic risk factors influence FDI in a context-dependent manner. Foreign investors appear to prioritize institutional credibility and relative financing conditions over nominal macroeconomic levels alone. These results emphasize the importance of considering multiple risk dimensions simultaneously, rather than analyzing individual factors in isolation.

Conclusion

This study examined the effects of core systematic risk elements—interest rates, political risk, inflation, and exchange rates—on foreign direct investment inflows in BRICS and MIST countries between 2007 and 2022. By employing a panel data framework that accounts for cross-country heterogeneity and temporal dynamics, the analysis provides insights into how emerging market economies can enhance their investment climate.

The results indicate that higher interest rates, contrary to conventional expectations, can be associated with increased FDI inflows, likely due to the relative advantage for foreign investors with access to external capital and the signaling of credible monetary regimes. Similarly, reduced political risk fosters investor confidence, promoting foreign capital inflows. In contrast, inflation and exchange rate levels do not exhibit significant direct effects within the unified model, suggesting that their impact may be contingent on other institutional or macroeconomic conditions.

These findings have several implications for policymakers in emerging economies. First, improving institutional credibility and reducing market intervention can effectively attract long-term foreign investors. Second, macroeconomic policy instruments, such as interest rates, should be managed carefully, balancing domestic economic stability with the potential signaling effect for foreign investors. Finally, researchers should interpret these results as reduced-form associations, not causal relationships, and consider expanding future analyses with additional structural determinants such as market size, trade openness, and financial development.

In conclusion, while systematic risk factors play an important role in shaping FDI inflows, their effects are complex and context-dependent. A holistic approach that simultaneously considers multiple macroeconomic and institutional variables is essential for understanding and enhancing foreign investment in emerging economies.

References

- Alshamsi, K. H., Rasid B. H. M., & Azam, M. (2015). The impact of inflation and GDP per capita on foreign direct investment: The case of United Arab Emirates. *Investment Management and Financial Innovations*, 12(3), 132-141.
- Amuedo-Dorantes, C., & Susan, P. (2001). Foreign exchange rates and foreign direct investment in the United States. *The International Trade Journal*, 15(3), 323-343. <https://doi.org/10.1080/088539001753228018>
- Asaad, Z. (2014). The economic determinants of foreign direct investment inward to Iraq for period (2004-2011). *Journal of University of Duhok*, 17(1), 192-207. Retrieved from: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/103523>
- Bakkal, H. (2023). Döviz kuru, petrol fiyatları ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki: G7 ülkeleri üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65, 23-29. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.1209724>
- Bilawal, M., et al. (2014). Impact of exchange rate on foreign direct investment in Pakistan. *Advances in Economics and Business*, 2(6), 223-231. <https://doi.org/10.13189/aeb.2014.020602>
- Boburmirzo, K., & Turanboyev, B. (2022). Exchange rate influence on foreign direct investment: Empirical evidence from CIS countries. *International Journal of Management and Economics Fundamental*, 2(4), 19-28.
- Brzozowski, M. (2006). Exchange rate variability & foreign direct investment: consequences of EMU enlargement. *Eastern European Economics*, 44(1), 5-24. <https://doi.org/10.2753/EEE0012-8755440101>
- Canh, N. P., Binh, N. T., Thanh, S. D., & Schinckus, C. (2020). Determinants of foreign direct investment inflows: The role of economic policy uncertainty. *International Economics*, 161, 159-172. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.012>
- Çeviş, İ., & Camurdan, B. (2007). The economic determinants of foreign direct investment in developing countries and transition economies. *The Pakistan Development Review*, 46(3), 285-299. <https://www.jstor.org/stable/41261160>
- Demir, A., Şahinoğlu, T., & Ersungur, Ş. M. (2021). Makroekonomik değişkenlerin doğrudan yabancı yatırımlar üzerine etkisi: Türkiye ekonomisi açısından değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 1396-1419. <https://doi.org/10.53487/ataunisobil.992617>
- Doğanay, M. A., Recepoğlu, M., & Değer, M. K. (2021). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve döviz kuru oynaklıkları arasındaki ilişkiler: Simetrik ve asimetrik nedensellik analizi (2001:M1-2020:M2). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(2), 535-554. <https://doi.org/10.17153/oguiibf.887429>
- Fazira, D. R., & Cahyadin, M. (2018). The impact of interest rate, corruption perception index, and economic growth on foreign direct investment in ASEAN-6. *Journal of Finance and Banking*, 22(4), 707-713. <https://doi.org/10.26905/jkdp.v22i4.2123>
- Fornah, S., & Zuo, Y. (2017). Empirical analysis on the influence of interest rates on foreign direct investment in Sierra Leone. *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 4(12), 28-35.
- Göğül, K. P., & Aslan, E. (2022). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırım döviz kuru ilişkisi üzerine bir uygulama. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(2), 445-465. <https://doi.org/10.25229/beta.1110529>
- Global Economy. Retrieved from: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/wb_political_stability/
- Globerman, S., & Shapiro, D. (2002). Global foreign direct investment flows: The role of governance infrastructure. *World Development*, 30(11), 1899-1919. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00110-9](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00110-9)
- Investing. Retrieved from: <https://tr.investing.com/currencies/try-usd-converter>
- Karahan, Ö., & Bayır, M. (2022). Türkiye’ye yönelik doğrudan yabancı yatırımları etkileyen finansal faktörler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(14), 165-181. <https://doi.org/10.54831/vanyyuiibfd.1158476>

- Kardaşlar, A. (2022). Gelişmekte olan ülkeler için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(4), 1023–1040. <https://doi.org/10.25287/ohuibf.1152283>
- Kim, H. (2010). Political stability and foreign direct investment. *International Journal of Economics and Finance*, 2(3), 59-71.
- MacDermott, R. (2008). Linking exchange rates to foreign direct investment. *The International Trade Journal*, 22(1), 3-16. <https://doi.org/10.1080/08853900701784045>
- Maddala G. S., & Wu, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61, 631-652. <https://doi.org/10.1111/1468-0084.0610s1631>
- Mariel, P., & Václava, P. (2010). Exchange rate effects on foreign direct investment focusing on central european economies. *Ekonomicky Casopis*, 58(2), 176-187.
- Okafor, H. O. (2012). Do domestic macroeconomic variables matter for foreign direct investment inflow in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 3(9), 55-67.
- Oloyede, J. A., & Funso, T. K. (2018). Sensitivity of foreign direct investment to macroeconomic variables in Nigeria. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 5(7), 409-427.
- Öztürk, Ö. F., & Bayar, Y. (2021). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ekonomik büyüme, istihdam ve finansal gelişme arasındaki etkileşimin analizi: OECD ülkeleri örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2582-2602. <https://doi.org/10.15869/itobiad.932909>
- Prsrgroup. Retrieved from: <https://www.prsrgroup.com/global-prs-risk-index-as-of-april-2011>
- Shahzad, A., & Abdullah K. A. (2013). Effect of macroeconomic variables on the fdi inflows: The moderating role of political stability: An evidence from Pakistan. *Asian Social Science*, 9(9), 270-279. <http://dx.doi.org/10.5539/ass.v9n9p270>
- Schneider, F., & Frey, B. S. (1985). Economic and political determinants of foreign direct investment. *World Development*, 13(2), 161–175. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(85\)90002-6](https://doi.org/10.1016/0305-750X(85)90002-6)
- Singhania, M., & Akshay, G. (2011). Determinants of foreign direct investment in India. *Journal of International Trade Law and Policy*, 10(1), 64-82. <https://doi.org/10.1108/14770021111116142>
- Takagi, S., & Zongying, S. (2011). Exchange rate movements and foreign direct investment (FDI): Japanese investment in Asia, 1987–2008. *Japan and the World Economy*, 23(4), 265-272. <https://doi.org/10.1016/j.japwor.2011.08.001>
- Taşçı, H. M., & Düzgün, R. (2017). Döviz kurundaki dalgalanmanın doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(60), 1-18. <https://doi.org/10.17755/esosder.289647>
- Topaloğlu, E. E., & Korkmaz, T. (2021). Politik riskin doğrudan yabancı yatırımlar ve pay piyasası endeks getirilerine etkisi: G7 ülkeleri üzerine bir uygulama. *Verimlilik Dergisi*, 1, 97-115. <https://doi.org/10.51551/verimlilik.654014>
- World Bank. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
- World Bank. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/FR.INR.RINR>
- World Bank. Retrieved from: <https://databank.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG/1ff4a498/Popular-Indicators>
- World Population Review. Retrieved from: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/political-risk-index-by-country>
- Worlddata. Retrieved from: <https://www.worlddata.info/inflation.php>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2013). İleri Panel Veri Analizi, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). Panel Veri Ekonometrisi, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık
- Ziyaat, I. & Mansur, M. (2017). Testing the long-run relationship between exchange rate, oil price, fdi and gdp: An ARDL approach. Munich Personal RePEc Archive, MPRA. Retrieved from: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/109279/>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Sosyal Medya Kullanımının Politik Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi: 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerinde Genç Seçmenler Araştırması

The Effects of Social Media Use on Political Literacy: A Survey of Young Voters in The March 31, 2024 Local Elections

Şükrü BALCI

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Faculty of Communication, Department of Journalism, Konya, Türkiye

sukrubalci@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0477-0622>

<https://ror.org/045hgzm75>

Seren İLDIZ

Doktora Öğrencisi | Ph.D. Student

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Institute of Social Sciences, Konya, Türkiye

ildizz44@outlok.com

<https://orcid.org/0000-0003-3258-2992>

<https://ror.org/045hgzm75>

Muhsin Samet OKUR

Öğr. Gör. | Lecturer

Mardin Artuklu Üniversitesi, Nusaybin Meslek Yüksekokulu,
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Mardin, Türkiye
Mardin Artuklu University, Nusaybin Vocational School,
Department of Marketing and Advertising, Mardin, Türkiye

msametokur@artuklu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5971-3863>

<https://ror.org/0396cd675>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 09.11.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Balcı, Ş., İldız, S., & Okur, M.S. (2026). Sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık üzerindeki etkisi: 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde genç seçmenler araştırması. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 301-326. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711591>

Yazar Katkıları: %40-%30-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 40%-30%-30%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The effects of social media use on political literacy: a survey of young voters in the March 31, 2024 local elections¹

Abstract

Political literacy is defined as the state of individuals possessing political knowledge and competence and is considered a fundamental skill for the functioning of democratic societies. Today, social media facilitates access to information by eliminating time and space constraints and enables the spread of political discussions among individuals. Social media, which has developed with internet technologies, not only offers its users the opportunity to access information but also encourages participation by creating a two-way interactive communication environment. Especially during election periods, social media has become an effective platform where political candidates can communicate directly with voters, shape public opinion, and gather political support. In this context, political actors are increasingly inclined to use social media strategically. The effects of social media in the political arena are not limited to campaign processes; they can also positively influence individuals' level of political interest, political knowledge, awareness, and motivation to participate in elections. This study aims to determine the effect of social media use on political literacy among young voters. A correlational survey model was adopted, and a quantitative research method was used in the study. Information was collected from 407 participants through face-to-face interviews and electronic surveys. The relationship between social media use and the overall and sub-dimensions of political literacy was determined using correlation analysis. Path analysis was used to calculate the impact of social media use on the sub-dimensions of political literacy. The findings revealed that social media not only affects the general level of political literacy among young voters but also significantly and positively influences the sub-dimensions of political literacy, such as knowledge, awareness, and participation. In conclusion, social media use is seen as an important tool for strengthening young people's democratic participation skills. The results of this research have a unique value in terms of revealing the effects of the digital age and new communication technologies on political processes and political participation and contributing to the literature.

Keywords: Political literacy, social media, young voters, local elections

Sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık üzerindeki etkisi: 31 Mart 2024 yerel seçimlerinde genç seçmenler araştırması²

Öz

Politik okuryazarlık, bireylerin politik bilgiye ve yeterliliğe sahip olma durumu olarak tanımlanmakta olup, demokratik toplumların işleyişi açısından temel bir beceri olarak kabul edilmektedir. Günümüzde sosyal medya, zaman ve mekân sınırlamalarını ortadan kaldırarak bilgiye erişimi kolaylaştırmakta ve bireyler arasında politik tartışmaların yaygınlaşmasına olanak tanımaktadır. İnternet teknolojileriyle gelişen sosyal medya, kullanıcılarına yalnızca bilgiye ulaşma fırsatı sunmakla kalmaz, aynı zamanda iki yönlü etkileşimli bir iletişim ortamı oluşturarak katılımı teşvik eder. Özellikle seçim dönemlerinde sosyal medya, siyasi adayların seçmenlerle doğrudan iletişim kurabildikleri, kamuoyu oluşturabildikleri ve siyasi destek toplayabildikleri etkili bir platform hâline gelmiştir. Bu bağlamda, siyaset aktörlerinin sosyal medyayı stratejik biçimde kullanma eğilimleri giderek artmaktadır. Sosyal medyanın politik alandaki etkileri yalnızca kampanya süreçleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bireylerin siyasi ilgi düzeyini, politik bilgilerini, farkındalıklarını ve seçimlere katılım motivasyonlarını da olumlu yönde etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, genç seçmenler arasında sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, ilişkisel tarama modeli benimsenmiş ve nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler, 407 katılımcıdan yüz yüze görüşmeler ve elektronik anketler yoluyla toplanmıştır. Sosyal medya kullanımı ile politik okuryazarlık genel ve alt boyutlar arasındaki ilişki Korelasyon Analizi ile belirlenmiştir. Sosyal medya kullanımının politik okuryazarlığının alt boyutları üzerindeki etkisini hesaplamak için Yol Analizi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal medyanın genç seçmenler arasında yalnızca genel politik okuryazarlık düzeyini değil, aynı zamanda politik okuryazarlığın bilgi, farkındalık ve katılım gibi alt boyutlarını da anlamlı ve olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, sosyal medya kullanımının gençlerin

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of the Dean's Office of the Faculty of Communication at Selçuk University on March 25, 2024 with Decision No. 2024/6-3.

² Bu çalışma için etik onay, 25.03.2024 tarihinde Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı Etik Kurulu tarafından 2024/6-3 sayılı karar ile alınmıştır.

demokratik katılım becerilerini güçlendiren önemli bir araç olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın sonuçları dijital çağın ve yeni iletişim teknolojilerinin politik süreçler ile politik katılım üzerindeki etkilerini ortaya koyması ve literatüre katkıda bulunması açısından özgün bir değere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Politik okuryazarlık, sosyal medya, genç seçmen, yerel seçimler

Giriş

Okuryazarlık, geleneksel tanımında bireyin, yazılı işaretleri anlama ve anlamları harflere, şekillere ve grafiklere dökebilme yetisini ifade eder (Güneş, 2019, s.499). Bu tanım çerçevesinde okuma ve yazma eyleminin gerçekleşebilmesi ve iletişim kurulabilmesi için yazma, okuma ve yazılanları anlama becerilerine sahip olmak gerekir (Aziz, 2016, s.61). Okuma becerisi bir eylem olarak, sadece sözcüğün ya da dilin kodunu çözmeyi içermez; daha çok dünyaya ilişkin bilgiyi biçimlendirir ve onunla iç içe geçmiştir (Freire ve Macedo, 1998, s.72). Aynı şekilde insanın ve toplumların geçirdiği gelişim süreçlerinin bir ürünü olan yazma eylemi, bilginin insan belleğinden bağımsız saklanması ve aktarılmasını sağlar (Gökçe, 2017, s.105). Okuryazarlık bu bağlamda bir anlamlandırma sürecini de kapsamaktadır.

Okuryazarlık, tarihsel süreç içerisinde çağın gereklerine ve ihtiyaçlarına yanıt veren, kendini yenileyen, motorize bir kavram olduğu için salt bir tanımını yapmak mümkün görünmemektedir (Balcı ve Ceylan, 2023, s.195). Bu nedenle okuryazarlık, içinde bulunduğumuz zamanın bir yetkinliği olarak kavramsallaşmaktadır (Kurudayıoğlu ve Tüzel, 2010, s.284). UNESCO'ya göre (2024) okuryazarlık, okuma, yazma ve sayma becerilerinin ötesinde, dijitalleşmiş, metin odaklı, bilgilenme bakımından zengin ve hızla dönüşen bir dünyayı algılama, yorumlama ve iletişim kurma aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda insanlar, dijital teknoloji aracılığıyla bilgi ve öğrenmeyle daha fazla etkileşime girdikçe, okuryazarlık becerilerini de geliştirmektedirler. Bu okuryazarlık yaklaşımında bireyler, günümüz toplumunun gerektirdiği okuma yazma becerilerini elde etmektedirler.

Okuryazarlık becerileri arasında yer alan politik okuryazarlık, Krosnick'e göre (1990, s.5) bireyin politik bilgi bakımından yeterli bilgi düzeyine sahip olmasının yanı sıra çok daha yüksek bir farkındalığı ve uzmanlığı tanımlamaktadır. Diğer yandan politik okuryazarlık kavramını özellikle Batı literatüründe vatandaşlık eğitiminin içerisinde yer alan bir aşama olarak görmek mümkündür (Frazer, 2000, s.88). Eurydice (2012, s.27) raporunda belirtildiği üzere, politik okuryazarlığın geliştirilmesi; bireylerin sosyal, siyasal ve sivil kurumları tanınması, insan hakları konusunda bilinçlenmesi, ulusal anayasa hakkında bilgi sahibi olması, vatandaşlık hakları ile sorumluluklarını kavraması, toplumsal meseleleri değerlendirebilmesi, tarihî ve kültürel mirası tanınması ve toplumun kültürel ile dilsel çeşitliliğini anlaması gibi unsurları içermektedir. Politik okuryazarlık, günümüzde bireylerin edinmesi gereken temel becerilerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü demokrasinin gelişebilmesi adına siyasal katılım ve temsil oranının yükseltilmesi önemlidir. Ayrıca, bilinçli bir politik katılım sağlamak için politik okuryazar bireylere ihtiyaç vardır. (Köksal ve Erol, 2021, s.445). Politik okuryazar olan bir vatandaş, sosyal sorunlarıyla ilgili olarak toplumsal süreçlere aktif olarak katılır (Lailiyah ve diğerleri, 2018, s.1). Politik okuryazarlık eksenindeki bu tartışmada politik okuryazarlığın birçok kavramla yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır. Politik okuryazarlığın temel çerçevesini ve koordinatlarını, siyasal ilgi, bilgi, katılım, farkındalık ve uzmanlık gibi kavramlar oluşturmaktadır (Dağ ve Koçer, 2019, s.2156).

İnternet ve sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve ardından yaygınlaşması, etkileşim, iletişim ve bilgiye erişim şeklinde devrim yaratmıştır. Bu teknolojilerin bilgiye erişim, insan davranışları, siyasi dinamikler ve toplumsal yapılar üzerindeki etkisi bugün daha net şekilde görülmektedir. Politik alan açısından düşünüldüğünde, internet ve sosyal medya hem kurumsal hem de kurumsal olmayan sivil ve siyasi katılımı daha basit hale getirmiş ve demokratik katılım potansiyelini artırmıştır (Balcı ve Ceylan, 2023, s.215). Bu çerçevede özellikle gençlerin politik katılım ve karar verme süreçlerine katkı sağlayan ve yönlendiren sosyal medya, genç seçmenler üzerinde siyasi bilginin dağıtım sürecinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir. Dijital teknolojiler, kamusal alanın sınırlarını ve bu alandaki tartışmaları köklü bir şekilde yeniden şekillendirmiştir (Hülür ve Yaşın, 2019a, s.17). Bu durum özellikle politik iletişimin işleyişinde göze çarpmaktadır. Sosyal medya platformları, bireylerin politik görüşlerini kamuya açık bir şekilde ifade etmesine olanak tanıyarak, siyaset alanının yapısında önemli değişimler yaratmıştır (Hülür ve Yaşın, 2019b, s.9). Geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak merkeziyetsizlik, sınırsız iletişim, özneler arasında etkileşim ve ağ tabanlı açık iletişim süreçlerini öne çıkaran sosyal medya, (Aydoğan ve Kırık, 2012, s.59) dikey yerine yatay yapılandırılmış enformasyon sistemlerinin sunulduğu iletişim imkanlarıyla öne çıkmaktadır (Stevenson, 2015, s.297). Dönüşen enformasyon yapıları dahilinde bireyler internet ve sosyal medya kullanım sürecinde daha katılımcı hale gelmiştir (Effing ve diğerleri, 2011, s.25).

Ülkemizde farklı zamanlarda yapılan birçok araştırmada (Bayraktutan ve diğerleri, 2011; Çelik, 2020; Demirhan, 2017; Memiş, 2015; Örselli, 2018; Yetkin, 2019) sosyal medyanın siyasal iletişim ve politik katılım açısından önemi ortaya konulmuştur. Sosyal medyayı daha sık kullanan bireylerin oy verme, siyasi etkinliklere katılma veya siyasi konulardaki görüşlerini ifade etme gibi siyasi faaliyetlerde bulunma olasılıkları daha yüksektir. Bu ilişki, sosyal medyanın insanların siyasi konulara katılmasını ve bakış açılarını başkalarıyla iletmesini kolaylaştırması nedeniyle mevcut olabilir (Alodat ve diğerleri, 2023; Bal ve Delal, 2019; Balcı ve diğerleri, 2016; Balcı ve diğerleri, 2019; Valenzuela, 2013; Gil de Zúñiga ve diğerleri, 2014).

İşte 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerinde genç seçmenler arasında sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, politik okuryazarlık ve sosyal medya kullanımı arasındaki ilişki ve etki araştırılmıştır. Politik okuryazarlık ve alt boyutlarının (ilgi, bilgi, katılım, farkındalık ve uzmanlık) bağımlı değişkeni, sosyal medya kullanımının bağımsız değişkeni oluşturduğu çalışmada sosyal medya ve politik okuryazarlık arasındaki ilişki göz önünde bulundurularak, sosyal medyanın politik ilgi, politik bilgi, politik katılım, politik farkındalık ve politik uzmanlık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğuna dair hipotezler geliştirilmiştir. Araştırmaya Ankara’da bulunan Gazi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi ve Çankaya Üniversitesi’nde öğrenim gören öğrenciler evreninde yüz yüze ve e-anket yoluyla 407 gönüllü katılımcı dahil olmuştur. Dijital çağın ve yeni iletişim teknolojilerinin politik süreçler ile politik katılım üzerindeki etkilerini ortaya koyması ve literatüre katkıda bulunması açısından bu çalışmanın sonuçları büyük bir öneme sahiptir. Teorik bilgiler çerçevesinde yapılan araştırmada sahadan toplanan verilerin analizine ve ulaşılan analiz sonuçlarının sosyolojik ve akademik yorumlarına yer verilmiştir.

1. Politik Okuryazarlık

Politik okuryazarlığa dair bugüne kadar yapılmış birçok tanım mevcuttur. En genel tanımıyla politik okuryazarlık, bireyin siyasal ilgi ve bilgisini (Krosnick, 1990, s.5), siyasal bir olayı, olguyu kavrama yeteneğini ve siyasal farkındalığını (Zaller, 1992, s.21) ifade etmektedir. Hacker'a (2000) göre ise politik okuryazarlık, bireyin ideolojisine rağmen, siyasi olay ve gerçekleri tarafsız bir şekilde değerlendirerek doğru olanı seçme ve kabul etme yeteneğidir. Aslında politik okuryazarlık, yalnızca siyasal bilgiyi içermez, bireyin kendi siyasal değerlerini geliştirme ve ifade etmesine imkân tanımaktadır (Brett ve diğerleri, 2002, s.2).

Literatür incelendiğinde politik okuryazarlığın, politik bilginin yanı sıra politik beceri ve değerleri de içerdiği görülmektedir. Politik okuryazarlık, etkili ve bilinçli kararlar almak ve aktif demokratik katılımı güçlendirmek için edinilen temel bilgiyi, beceri ve değerleri (Advisory Group of Citizenship, 1998, s.13) ifade etmektedir. Burada yalnızca bilgi sahibi olmak değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi (Lijunggren ve Uncmar Ost, 2010), içinde bulunulan toplumda etkili olabilmek için bilgi, eğilim ve yeteneğe sahip olunması (Faiz ve Dönmez, 2016, s.3630) anlatılmak istenmektedir. Yine politik katılım; etkili demokratik katılım ve karar alma için olması gereken bilgi, beceri ve değerlerin kazanılması (Fyfe, 2007, s.113) ve bu bilgi, beceri ve yeteneği eleştirel bir çerçevede kullanarak siyasette aktif olma ve katılma olarak da tanımlanmaktadır (Badlan, 2016, s.18).

Genel olarak bireyin siyasal konularda bilinçli olması, siyasal katılımı etkin rol oynaması, toplumsal hayata bilinçli olarak katılması, olaylara eleştirel bir bakış açısıyla bakabilmesi, özgürce ve toplumsal kurallara uygun kararlar alabilmesi, bireyin politik bilincini göstermektedir (Cender, 2023, s.5). Politik okuryazarlığı, siyasal bilgiyi özümsemekten ziyade kişinin siyasal sistemin nasıl işlediğini anlamasını ve siyasal süreçte gerekli araç ve bağlantıları anlamayı kolaylaştırmayı içerir. Kararların ne şekilde alındığı, kaynakların nasıl elde edildiği, topladığı, problemlerin nasıl çözüme kavuşturulduğunu bilen kişiler siyaset okuryazarıdır (Faiz ve Dönmez, 2019, s.481). Ayrıca politik okuryazar bir birey, mevcut durumu anlamının yanı sıra devlet yönetimine aktif ve etkin bir biçimde katılır ve onu yönlendirme potansiyeli taşır (Kuş, 2015, s.198).

Fyfe'ye (2007, ss.120-121) göre çağdaş politik okuryazar genç neslin, sahip olması gereken birtakım özellikler mevcuttur. Bu özellikler şunlardır;

- Herhangi bir insanlık durumunun politik veya potansiyel boyutunu anlama ve okuma becerisine sahip olmak,
- Gençlerin günlük yaşam deneyimlerinden ve dillerinden faydalanmak,
- Demokratik kararları ustalikle alma becerisine sahip olmak,
- Farklılıklara saygılı olmalı ve makul argümanlar ortaya koyabilmek,
- Eylemde bulunmaya kararlı olmak.

Birçok devlet politik eğitimi gençlere öncelikli olacak şekilde vatandaşlarına vermiş ve vermeye de devam etmektedir. Vatandaşlık eğitiminin temel yapı taşlarından birini oluşturan politika okuryazarlığı, temel siyasal bilgilerin yanı sıra seçimler, devlet, hükümet ve siyasal süreçler gibi konularda bilgi sahibi olmayı, bireysel hak, görev ve sorumlulukları yerine getirmeyi gerektirmektedir (Tarhan, 2019, s.11). Siyaset okuryazarlığı, politika geliştirmeye yönelik teorik bir çerçeve ve gençlerin günlük yaşamlarında politikalar etrafında çerçeveselenen

eleştirel bilgi, beceri ve değerleri geliştirmelerini destekleyen pratik odaklı bir eğitim sağlamaktadır (Kuş ve Tarhan, 2016, s.465). Hunter ve Rack'a (2016'dan Akt. Karababa ve Biricik, 2022, s.48) göre, siyaset okuryazarlığı gençler açısından devletin nasıl işlediğini, yasa ve kuralların kamusal ve özel alanda nasıl uygulandığını anlamalarına katkıda bulunmaktadır. Siyaset okuryazarlığı, bireyin siyasal yaşamda önemli olan unsurları bilmesini, anlamasını ve değerlendirmesini gösterdiğinden, öğrencilere siyasal eğitimin üniversite döneminde verilecek olması, onların demokratik sistemin işleyişini anlamalarına ve etkili birer vatandaş olarak yetişmelerine fayda sağlayacaktır (Karababa ve Biricik, 2022, s.48).

Balcı ve Ceylan (2023, s.205), politik okuryazarlıkla ilgili yaptıkları çalışmada, iyi bir politik okuryazarlık sürecinin yedi aşamada gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir. Bu aşamalar;

1. Politik ilgi
2. Politik bilgi
3. Anlama-Değerlendirme
4. Etkin ve aktif katılım
5. Beceri-Uzmanlık
6. Yönetme-Yönlendirme
7. Yenilikleri takip etme-Güncelleme

Bu aşamalar politik ilgi ile başlamaktadır. Zira her işin başından olduğu gibi politik okuryazarlığın başında da ilgi gelmektedir. Çünkü ilgi olmadan başarının gelmesi zor olduğu için, iyi bir politik okuryazarlık için de temel de ilgi şart olmaktadır. Ancak ilgi tek başına bir anlam ifade etmediği için, politik ilgiye sahip olan bir bireyin, politik bilgiye de sahip olması gerekmektedir. Politik ilgi ve bilgiye sahip birey, bir sonraki aşamada politik bilgiyi anlama-değerlendirme ve eleştirel bakma yetisine sahip olmayı gerektirir. İyi bir politik okuryazarlık, bilgiyi anlama-değerlendirme ile politik konularda aktif katılımı ve etkinliği de gerektirir. Fakat bu etkin ve aktif katılım için beceri ve uzmanlık gereklidir. Çünkü iyi bir okuryazarlık, politik konulara katılım ve aktiflikle birlikte beceri ve uzmanlıkla bu katılımın etkin olmasını ister. Sonrasında ise iyi bir politik okuryazarlığı, bireyin yöneten-yönlendiren olmasını ve içinde bulunduğu zamana, mekâna veya topluma göre sürekli kendini yenilemesini ve güncellemesini gerektirir. Sonuç olarak iyi bir politik okuryazarlığın, ilgiden güncellemeye kadar aşamalı ve interaktif bir süreç olduğu ifade edilebilir (Balcı ve Ceylan, 2023, ss.205-206).

2. Sosyal Medya Kullanımının Politik Okuryazarlık Üzerindeki Etkisi

Sosyal medya, bireylerin iletişim kurma ve bilgi edinme süreçlerini daha etkileşimli hale getirmiştir. Yeni iletişim teknolojileri sayesinde bireyler, daha güvenilir ve doğrulanabilir kaynaklardan bilgi edinme imkânı bulmuştur (Çıldan ve diğerleri, 2012, s.2). Bu durum geleneksel bir paradigmadan ziyade yeni bir medya paradigmasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Geleneksel paradigmada bireyler, daha çok yerleşik siyasi örgütlerdeki politikacılar, kitle iletişim araçları ve politik açıdan açık fikirli vatandaşlar tarafından oluşturulan kamusal alanda, bireysel politik algı, tutum ve davranışlarını biçimlendirmişlerdir. Ancak dijital çağda iletişim alanları arasındaki sınırların çözülmesi, iletişim aktörlerinin çoğullaşması, iletişim içeriklerinin farklılaşması, alımlamanın zamansal olarak bireyselleşmesi ve küreselleşmesiyle beraber farklılaşmalar söz konusudur (Henn ve diğerleri, 2016, s.21). Değişen paradigma

içerisinde sosyal medyanın geleneksel kitle iletişim araçlarının önüne geçtiği bir süreçte yeni bir kamusal alan ortaya çıkmıştır. Bu yeni kamusal alanın en önemli özelliği ise Van Dijk'a göre (2006, ss.6-7) veri akışı ve kitlesel iletişimin tek bir medya aracılığı ile bütünleşmesidir. Ortaya çıkan bu bütünleşme, dijital çağda internet ve sosyal ağlardaki bütüncül akışın, kamunun yaygın erişimini desteklediği ve bireylerin toplumsal meselelere katılımını sağladığını ortaya çıkarmaktadır (Castells, 2005, s.80).

Politik okuryazarlık, bireylerin politik sistemleri, süreçleri, kavramları ve politikaların nasıl işlediğini anlayabilme yetisi olarak tanımlanır (Carpini ve Keeter, 1996, s.63). Bu yetenek, bireyin siyasal sistemi anlamasını sağlayarak pasif bilgi ediniminden ziyade aktif bir şekilde eyleme geçmesine vurgu yapar (Köksal ve Erol, 2021, s.445). Politik okuryazarlık, demokrasinin sürdürülebilirliği için kritik bir rol oynar. Bireylerin siyasi süreçlere dair bilgi sahibi olmaları, seçimlerde bilinçli oy kullanmalarını ve kamu politikalarını eleştirel bir şekilde değerlendirmelerini sağlar. Bu da demokratik bir toplumda hesap verebilirlik ve şeffaflığın artmasına katkıda bulunur (Galston, 2001, s.223). Ayrıca, politik okuryazarlık yalnızca bireyler için değil, toplumun geneli için de faydalıdır. Politik olarak okuryazar bireyler, kamu tartışmalarına daha etkili bir şekilde katılır ve böylece politik kararların daha geniş bir kesim tarafından anlaşılmasına ve kabul edilmesine yardımcı olabilirler.

Politik okuryazarlık, çeşitli alt katmanlardan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, politik bilgidir. Politik bilgi, daha çok hükümetin ne olduğunu ve ne yaptığını açıklayan bir terimdir (Neuman, 1981, s.1238; Barber, 1969, s.86). Politik bilgi, politik okuryazarlık ekseninde sürecin kilit noktasını oluşturur. Politik bilgilenme sürecinde kitle iletişim araçlarının etkisi ve rolü oldukça önemlidir. Bireylerin siyasal konular içerikler, sorunlar ve problemler hakkında sahip olacağı bilgiler medya araçları tarafından sağlanır ve medya dolaylı yollarla fikir oluşturur (Damlapınar ve Balcı, 2014, s.44). Bugün yeni teknolojilerle dönüşen bu bilgilendirme sürecinde sosyal medya, politik okuryazarlık ve politik bilgi ilişkisi kapsamında, bireylerin siyasi bilgilere hızlı ve geniş kapsamlı bir şekilde erişmelerine olanak tanırken, siyasi tartışmalara katılma ve farklı bakış açılarına maruz kalma imkânı da sağlar (Balcı ve Sarıtaş, 2015, s.514). Sosyal medyanın sağladığı bu erişim kolaylığı, politik bilginin yayılmasını ve bireylerin politik konular hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasını teşvik eder (Valenzuela, 2013, s.7). Diğer yandan dijital çağda sosyal medyanın politik okuryazarlık ve politik bilgilenme hususunda etkisi her zaman olumlu olmamaktadır. Sosyal medya platformları, yanıltıcı veya yanlış bilgilerin hızla yayılmasına da zemin hazırlar. Yanlış bilgi veya dezenformasyon, bireylerin yanlış veya eksik bilgilerle donatılmasına neden olabilir ve bu da politik okuryazarlığın zayıflamasına yol açabilir. Bu noktada diğer bir tehlike ise demokratik olmayan rejimlerin çevrimiçi rejim karşıtı faaliyetlere ilişkin sansür, tek yönlü propaganda ve çarpıtmalar gerçekleştirmesi ihtimalidir (Tucker ve diğerleri, 2017, ss.47-48). Ayrıca, sosyal medya algoritmaları, bireylere sıklıkla kendi görüşlerini pekiştirecek içerikleri sunmaktadır. Bu durum, "echo chamber" (yankı odası) etkisi olarak bilinir ve bireylerin yalnızca kendi görüşlerini destekleyen bilgilerle karşılaşmalarına sebep olarak bireylerin farklı bakış açılarını görmelerini engelleyebilir ve politik okuryazarlık yetilerini sınırlar (Sunstein, 2018, s.6).

Politik okuryazarlığın, kavramsal katmanlarından diğer ikisi ise politik ilgi ve politik katılımdır. Demokratik bir toplumda bireylerden kendilerini dolaylı ve doğrudan ilgilendiren konulara ilişkin ilgi göstermesi beklenir. Bireylerin burada sergiledikleri ilgi düzeyinin yüksek olması ve politik aşamalara dahil olabilmeleri için hali hazırda sistemin kendi ihtiyaç ve gerekliliklerine

duyarlı olduğuna dair pozitif bir tutuma sahip olması gereklidir (Yılmaz ve Yaşar, 2020, s.20). Politik ilgi, toplumda yaşayan bireyin siyaset kurumu, parlamento, hükümet, muhalefet gibi politik aktörler ile bu alanda gerçekleştirilen faaliyetlere ilişkin ilgi düzeyini ifade eder. Politik katılım ise bireyin sistemle kurduğu bu ilgiyle doğrudan bağlantılıdır. Politik katılım, politik konulara ilgi duyma süreciyle başlar. Bu süreç bilgilenme ile devam eder. Politik okuryazarlığa etki eden belirleyicilerin başında politik katılım gelmektedir (Cassel ve Lo, 1997, s.318). Politik katılım, bireylerin siyasi yöneticilerin dikkatini çekebildiği ya da siyasilerin alacağı kararları etkileyebildiği eylemler dizisi olarak tanımlanabilir (Balci ve Akar, 2020, s.55; Varlık ve Sümer, 2022, s.986). Bu bağlamda, siyasal katılım; siyasal olaylar ile hükümet politikalarını izleme, politik eylemlerde yer alma, siyasete ilişkin tartışmalar yürütme, oy verme, başkalarını oy verme konusunda ikna etme, aday olma ve politik karar mekanizmasında yer alma gibi çeşitli biçim ve boyutlarda kendini göstermektedir (Yaşar, 2021, s.1175). Sosyal medya, bireylerin siyasal ilgi düzeylerini artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Kullanıcılarına anlık ve sürekli olarak güncel siyasi haberler ve bilgileri sunan platformlar, bireylerin politik gelişmeleri daha yakından takip etmelerini ve politik konulara daha fazla ilgi duyarak katılım göstermelerini sağlar (Boulianne, 2015, s.534). Bu etki sadece politik katılımı etkilemez aynı zamanda politik davranışı ve tutumu doğrudan etkilemektedir (Richey, 2008, ss.527-530). Sosyal medya, seçimlerde oy kullanma, dilekçe imzalama, protestolara katılma gibi çeşitli siyasal katılım biçimlerini teşvik edebilir. Bu platformlar, kullanıcıların siyasi kampanyalar hakkında bilgi edinmelerine, desteklemelerine ve bu kampanyalar hakkında arkadaşları ve aileleri ile bilgi paylaşmalarına olanak tanır. Böylece sosyal medya, bireylerin siyasi süreçlere daha aktif bir şekilde katılmalarını sağlar (Gil de Zúñiga ve diğerleri, 2012, ss.319-329).

Politik okuryazarlığın diğer bir katmanı ise politik farkındalıktır. Zaller'e göre politik farkındalık, bireyin siyasete ne ölçüde dikkat ettiği ve karşılaştığı içerikleri ne ölçüde anladığıdır (1992, s.21). Politik farkındalık, birey ile kamusal alanda iletilen çeşitli siyasi mesaj kaynakları arasındaki siyasi bilgi alışverişini ifade eder. Politik farkındalık, politik katılımı ve aktif vatandaşlığı belirleyen önemli bir bileşendir. Politik farkındalık, politik değer ve politik kültürle biçimlenir ve diğer politik okuryazarlık katmanlarını etkiler (Solhaug, 2018). Sosyal medya platformları dönüştürücü işlevleriyle, özellikle politik uygulamaların yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum erişim hususunda eşit bir düzlemde gerçekleşen politik iletişim sürecinin kolaylığından kaynaklanmaktadır. X, Instagram ve Facebook gibi dijital iletişim ağları, bireylerin siyasete daha çok dahil olmalarına yardımcı olurken, bireyler, politikacılarla iletişim kurmak, politikalar hakkında bilgi edinmek, kampanyaları takip etmek ve diğer vatandaşlarla etkileşim kurmak için dijital medyayı kullanmaya daha yatkın hale gelmiştir. Bu noktada sosyal medya, politik farkındalığı artırmış ve diğer yandan politik katılımı da desteklemiştir (Toros ve Toros, 2022, ss.453-454). Ayrıca sosyal medya araçları konvansiyonel medyadan farklı olarak diğer görüşlere ulaşma ve zengin bir tartışma ortamına dahil olma hususunda kullanıcılarını avantajlı konuma getirmiştir.

Politik okuryazarlık ve sosyal medya ilişkisinde politik ilgi, politik bilgi, politik katılım ve politik farkındalık dışında tüm bağlamın merkezinde ise 'politik uzmanlık' katmanı yer almaktadır. Politik uzmanlık, uzun süreli hafızada saklanan organize politik bilgiyi işleme yeteneği olarak tanımlanabilir (Goren, 2000, s.118). Politik uzmanlık kavramsal olarak politik bilgi ve politik farkındalığı kapsar. Politik farkındalık, politik uzmanlığın ön koşuludur. Çünkü politik farkındalığı olmayan bir birey politik uzmanlığa ulaşamaz. Sosyal medya, bilgiyi yordayıcı bir görev üstlendiği için politik uzmanlık konusunda bireyleri ve profesyonelleri etkilemektedir

(Park, 2017, s.206). Diğer yandan sosyal medyanın politik bilginin politik uzmanlık ekseninde işlenebilir kalması hususundaki pozitif etkisi unutulmamalıdır. Sosyal medya platformlarının erişim hususundaki yetkisi bu bağlamda negatif bir süreci içerse de özellikle arşivlenebilir verinin işlenmesine ilişkin sağladığı olanak göz ardı edilmemelidir.

Sosyal medya ve politik okuryazarlık arasındaki ilişkiye dair alan yazına bakıldığında pozitif bir etki durumunun söz konusu olduğu görülmektedir. (Cassel ve Lo, 1997; Kuş, 2015; Lailiyah ve diğerleri, 2018; Dağ ve Koçer, 2019; Cender, 2023; Gedik ve diğerleri, 2023; Kop ve Aslan, 2023; Er ve Metin, 2023). Bu araştırmalar ağırlıklı olarak politik okuryazarlık ve kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiyi açıklarken, özellikle yakın tarihli çalışmaların sosyal medya ve politik okuryazarlık arasındaki ilişkiyi öne çıkardığı görülmektedir. Zulfadli ve Zuhri (2023) yaptıkları çalışmada, sosyal medyanın ilk kez oy kullanacak seçmenler için kritik bir araç olduğunu ve siyasi bilgilere erişip, bilinçli kararlar almalarına yardımcı olduğu sonucuna varmışlardır. Diğer bir çalışmada (Efebeh, ve diğerleri, 2024) ise sosyal medyanın ilk kez oy kullanan seçmenlerin politik okuryazarlığı üzerinde önemli etkilerinin olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya, siyasi okuryazarlığı artırmak ve seçim süreçlerine katılımı teşvik etmek için güçlü bir araç olarak değerlendirilmektedir. Politik okuryazarlığın bir alt boyutu olan politik ilgi konusunda (Yılmaz ve Yaşar, 2020; Yaşar, 2021) yapılan araştırmalar, siyasal amaçlı sosyal medya kullanımının değişken olarak siyasal ilgiyi anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır. Politik bilgi hususunda (Milner, 2005; Tarhan, 2014; Varlık ve Sümer, 2022) gerçekleştirilen araştırmalarda ise internet ve sosyal medyanın politik bilgilendirme hususunda etkin olduğu belirtilmiştir. Diğer bir çalışmada ise (Intyaswati, ve diğerleri, 2021) sosyal medya kullanımının öğrencilerin siyasi bilgi düzeyini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Çalışma, sosyal medyada yapılan çevrimiçi siyasi tartışmaların, öğrencilerin siyasi bilgilerini artırmada önemli bir aracı olduğunu ortaya koymuştur. Politik katılım dahilinde de (Zuniga ve diğerleri, 2012; Çıldan ve diğerleri, 2012; Boulianne, 2015; Aziz ve diğerleri, 2020; Balci ve Akar, 2020; Theocharis ve diğerleri, 2022; Toros ve Toros, 2022; Gürbüz ve Sayımer, 2023) sosyal medya bireyleri motive etmekte, tutumlarını yönlendirmekte ve siyasal alanda aktif olmalarını sağlamaktadır. Yine Daşlı (2019) tarafından yapılan çalışmada politikacıların genç seçmenleri politik katılıma dahil etme hususunda sosyal medyadan yararlandıkları ve sosyal medyanın geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşma ve sınırsız özgürlük sunma kabiliyetinin altı çizilmektedir. Son olarak politik farkındalık ve uzmanlık konusunda (Huckfeldt, 2001; Fathurrijal, ve diğerleri, 2023) ise belirtilen araştırmalar internet ve sosyal medyanın, bilgilendirme ve katılımı desteklemesinin yanı sıra farkındalık ve uzmanlık hususunda da pozitif etkiye sahip olduğunu savunmaktadır.

3. Yöntem

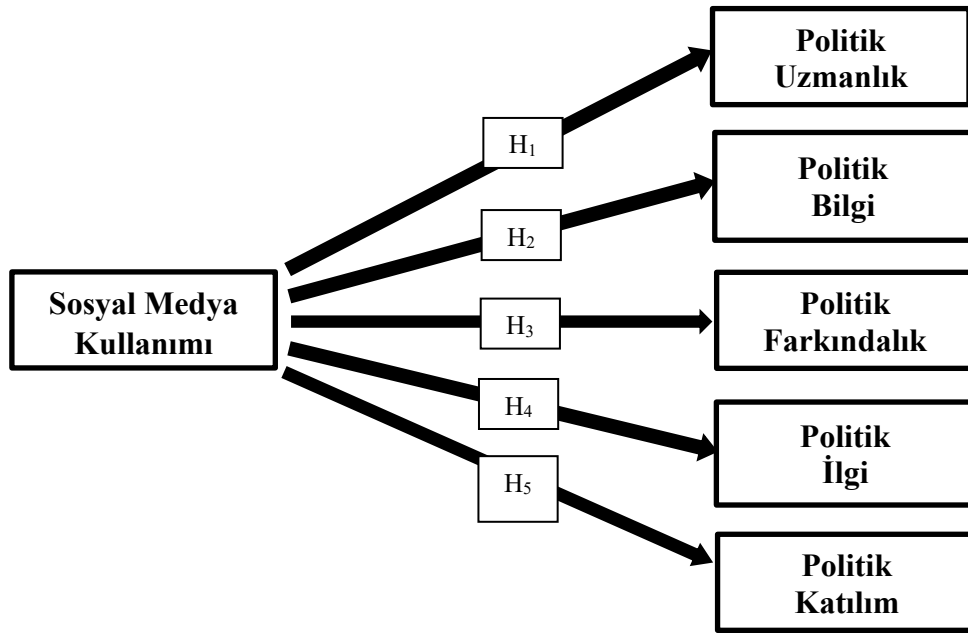
Ülkemizdeki son yerel seçimlere yönelik daha yeni ve özgün veri toplamak adına Nicel araştırma yöntemi olarak saha araştırmasının esas alındığı bu çalışmada; 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerinde, oy kullanma hakkında sahip üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarının politik okuryazarlık düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla veriler toplanmıştır.

3.1 Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Nicel araştırma yöntemini esas alan bu çalışmada; 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerinde, oy kullanma hakkında sahip üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımlarının politik okuryazarlık düzeyleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla veriler toplanmıştır.

Çalışmada sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık üzerindeki etkisini saptamak için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde, nicel araştırmalarda iki değişken veya ikiden fazla değişkenin ilişkisini ve etkisini analiz etmede başvurulmaktadır (Fraenkel ve diğerleri, 2012). Politik okuryazarlık ölçeğinin alt boyutları; "Politik Uzmanlık", "Politik Bilgi", "Politik Farkındalık", "Politik İlgi" ve "Politik Katılım" değişkenlerinin bağımlı değişkeni oluşturduğu araştırmanın bağımsız değişkenini ise "Sosyal Medya Kullanımı" oluşturmaktadır. Araştırmada sosyal medya kullanımının politik okuryazarlığın alt boyutları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu etkiyi test etmek için oluşturulan model ve kurulan hipotezler aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Hipotez 1: Sosyal medya kullanımının politik uzmanlık üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 2: Sosyal medya kullanımının politik bilgi üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 3: Sosyal medya kullanımının politik farkındalık üzerinde pozitif anlamlı etkisi vardır.

Hipotez 4: Sosyal medya kullanımının politik ilgi üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

Hipotez 5: Sosyal medya kullanımının politik katılım üzerinde pozitif anlamlı etkisi bulunmaktadır.

3.2 Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini; 2023-2024 Akademik Yılı Bahar Döneminde Ankara Üniversitesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Çankaya Üniversitesi merkez kampüsünde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Söz konusu üniversiteler Ankara merkezde öğrenci yoğunlukları açısından ön plana çıkmaktadır. Araştırmanın örneklemi belirlemede, olasılıksız örneklem alma teknikleri arasında yer alan amaçlı örneklem türü kullanılmıştır. Amaçlı örneklem alma türü, belirli örnek olay türlerinin kapsamının çizilmesi istenildiğinde derinlemesine/detaylı incelemede kullanılan ve olasılıksız örneklem alma biçimlerinden biridir (Neuman, 2014, s.324). Ayrıca amaçlı (yargısal) örnekleme, ulaşılması kolay ve belli bir amaç doğrultusunda örneklem seçimi söz konuyu

olduğunda tercih edilen bir tekniktir. Ancak bu örnekleme türü, elde edilen sonuçların araştırma evrenine genellenebilmesi açısından çeşitli problemleri bünyesinde barındırmaktadır (Balcı, 2015). Çalışmanın örneklem sayısının belirlenmesinde ise araştırma evrenini temsil etme yeterliliğine sahip öğrenci sayısı, yüzde 95 güven aralığında en az 383 katılımcı (Gürbüz ve Şahin, 2017) olarak istatistiki olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla araştırmanın alt katılımcı sayısı 383 olmak kaydıyla bu araştırmanın örneklemini 407 gönüllü üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışmaya katılan gönüllü öğrenciler ile yüz yüze ve online (çevrim içi) anket görüşmesiyle araştırma verileri toplanmıştır.

Araştırma kapsamında üniversite öğrencilerine yönelmenin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle internet ve sosyal medya gibi araçların bu grup üzerindeki önemi ve etkisinin fazla olduğu bilinmektedir. İkincisi, üniversite öğrencileri gibi toplumun genç ve dinamik kesimi henüz yerleşik siyasi alışkanlıklar geliştirmemişlerdir ve nedenle yeni deneyimlerden etkilenecek çok daha açıktırlar (Quintelier ve Vissers, 2008, s.412). Özellikle genç nesiller arasında siyasi ilgi ve katılım motivasyonunun eksikliği konusunda endişelerin arttığı bir zaman dilimi içerisinde, sosyal medyanın önemi ön plana çıkmaktadır. İlginçtir ki; sosyal medyayı en çok kullananlar ve sosyal medyanın onlar için normal bir sosyal yaşam parçası olduğu nesiller de aynı nesillerdir (Gil de Zuniga vd., 2014, s.627).

Araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 51,4'ü erkek, yüzde 48,6'sı kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Katılımcıların cinsiyetlerine ilişkin dağılımın fark testi yapılabilecek oranda olduğu görülmektedir. Araştırma sorularına cevap veren üniversite öğrencilerinin en küçüğünün 18 yaşında, en büyüğünün ise 43 yaşında olduğu bilinmektedir. Örnekleme yer alan katılımcıların yaşlarının ortalaması 21,44 olarak analiz edilmiştir.

Araştırmanın yapıldığı zaman dilimi içerisinde örnekleme yer alan katılımcıların % 22,4'ü Ankara Üniversitesi, % 24,8'i Gazi Üniversitesi, % 23,6'sı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, % 24,8'i Hacettepe Üniversitesi ve % 4,4'ü Çankaya Üniversitesinde öğrenim faaliyetlerine devam ettiklerini dile getirmiştir.

3.3 Veri Toplama Araçları

3.3.1 Politik Okuryazarlık Ölçeği

Katılımcıların politik okuryazarlık düzeyini belirlemek için Köksal ve Erol (2021) tarafından geliştirilen "Politik Okuryazarlık Ölçeği" 24 maddeden, 5 alt boyuttan ve 5'li Likert tipinde (1= Hiç Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum) oluşturulmuştur. Ölçeğin alt boyutları; "politik uzmanlık", "politik bilgi", "politik farkındalık", "politik ilgi" ve "politik katılım" olarak belirlenmiştir. Çalışmada ölçeğin madde korelasyon değerlerinin 0,48 ile 0,70 arasında değiştiğini ve iç tutarlılık katsayısının (Cronbach's Alpha) ise 0,89 olduğunu bildirmişlerdir. Bu çalışmada ise ölçeğin genel iç tutarlılık katsayısının 0,93 olduğu tespit edilmiştir. Orta çıkan bu değerlerin oldukça tatmin edici olduğu söylenebilir (Kılıç, 2016).

3.3.2 Sosyal Medya Kullanım Ölçeği

Üniversite öğrencilerinin özellikle seçim dönemlerinde sosyal medya kullanım alışkanlıklarını belirlemek üzere Gupta ve Bashir'in (2018) "Social networking Usage Questionnaire: Development and Validation In an Indian Higher Education Context" araştırmalarında yararlandıkları 19 maddeden oluşan ve 5'li Likert (1= Asla, 5= Her Zaman) tipindeki ölçeğin 7 maddesi kullanılmış ve yeni bir biçim oluşturulmuştur. Söz konu maddeler seçim döneminde sosyal medya kullanımını daha iyi yansıttığı için tercih edilmiştir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması

bu çalışmanın yazarları tarafından yapılmıştır. Oluşturulan ölçeğin yapı geçerliliği için Temel Bileşenler Analizi yardımı ile Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. AFA sonucunda Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) katsayısı (,876) ve Bartlett Testi kullanılarak Ki-Kare değeri (= 968,41; $p < ,001$) ortaya konulmuştur. Ölçeğin tek boyutlu yapısı toplam varyansın yüzde 44,72'sini açıklamakta; 7 maddenin faktör yükleri 441-748 arasında değişmektedir. Ölçeğin Türkçe versiyonu için iç tutarlılık katsayısı ,76'dır. Bu değerler aynı zamanda ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik kriterlerini sağladığını ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

3.3.3 Katılımcı Kişisel Bilgi Formu

Bu bölümde araştırma sorularına cevap veren öğrencilerin cinsiyet, yaş gibi demografik bilgilerin yanı sıra, öğrenim gördüğü üniversiteyi ve sosyal medya kullanım örüntülerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

3.4 Ölçüm Araçlarının Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

İlgili başlıkta Sosyal Medya Kullanım Ölçeği ve Politik Okuryazarlık Ölçeği toplam puan ve Politik Okur Yazarlık Ölçeği alt boyutlarının güvenilirlik ve geçerlilik katsayısı değerlerine Tablo 1'de yer verilmektedir. Daha sonra, Sosyal Medya Kullanım Ölçeği ve Politik Okuryazarlık Ölçeklerinin Doğrulamalı Faktör Analizi (DFA) sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Sosyal Medya Kullanımı ve Politik Okuryazarlık Ölçeklerinin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi Sonuçları (N= 407)

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach's α	CR	AVE
Sosyal Medya Kullanımı	7	0,762	0,847	0,513
Politik Okuryazarlık	26	0,936	0,921	0,674
Politik Uzmanlık	8	0,936	0,933	0,638
Politik Bilgi	5	0,811	0,822	0,482
Politik Farkındalık	5	0,825	0,847	0,535
Politik İlgi	3	0,852	0,782	0,547
Politik Katılım	3	0,791	0,795	0,564

Cronbach's Alpha= Güvenilirlik; CR: Bileşik Güvenilirlik; AVE= Ortalama Varyans

Ölçeklerin genel güvenilirlik ve yakınsak geçerliliklerine ilişkin sonuçlar tabloda yer almaktadır. Sonuçlara göre sosyal medya kullanım ölçeği genel güvenilirliği 0,762, CR'si ,847, AVE'si ,513; politik okuryazarlık genel güvenilirliği 0,936, CR'si 921, AVE'si 674 olarak analiz edilmiştir. Politik okuryazarlık ölçeği alt boyutları arasında olan politik uzmanlık boyutu güvenilirliği ,936, CR'si 0,933, AVE'si 0,638; politik bilgi boyutu güvenilirliği 0,811, CR'si, 0,822, AVE'si 0,482; politik farkındalık boyutu güvenilirliği 0,825, CR'si 847, AVE'si 0,535; politik ilgi boyutu güvenilirliği 0,852, CR'si 0,782, AVE'si 0,547, politik katılım boyutu güvenilirliği 0,791, CR'si 0,795, AVE'si 0,564 olarak analiz edilmiştir. Bu sonuçlara bakarak ve CR değerinin 0,700'ün, AVE değerinin ise 0,500'ün üzerinde olması gerektiği ve CR değerinin AVE değerinden yüksek olması gerekliliğine (Hatcher, 1994; Byrne, 2016; Fornell ve Larcker, 1981; Hair ve diğerleri, 2010) odaklanıldığında, çalışmada kullanılan ölçeklerin ilgili değerleri sağladığı Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 2. Sosyal Medya Kullanımı ve Politik Okuryazarlık Ölçeklerinin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Sonuçları (N= 407)

Ölçek/Model	$\Delta\chi^2$	df	$\Delta\chi^2/df$	p	RMSEA	GFI	CFI	SRMR
SMK Ölçeği	49,88	12	4,157	0,000	0,80	0,965	0,940	0,051
POY Ölçeği	790,53	239	3,308	0,000	0,075	0,904	0,908	0,060

Ölçeklerin yapı geçerliliğini sağlamak için yapılan DFA sonucunda sosyal medya kullanımı ve politik okuryazarlık ölçeklerinin uyum değerlerinin kabul edilebilir değerleri içerdiği (Dehon ve diğerleri, 2005; Kline ve St, 2022; Simon ve diğerleri, 2010) tespit edilmiştir. Analiz sonucunda ölçeklerin yapılarının uygunluğu sağladığı belirlenmiştir.

3.5 Etik Kurul Onayı

Çalışmanın yazım süresi boyunca bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; elde edilen veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makalenin araştırma kısmı için, "Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Etik Kurulu'nun 25.03.2024 tarih 426780 sayılı kararı" gereğince Etik Kurul Onayı alınmıştır.

3.6 Verilerin Analizi ve Kullanılan Testler

Bu araştırmanın verileri 26-30 Mart 2024 tarihleri arasında üniversite öğrencileri ile görüşülerek toplanmıştır. Araştırma kapsamında toplanan verilerin işlenmesi için istatistik programları olan SPSS 25 ve AMOS 21'den yararlanılmıştır. Katılımcıların cinsiyet ve yaş değişkenleri, ölçeklerin toplam puanları, çarpıklık ve basıklık oranlarını tespit etmek için tanımlayıcı analizler kullanılmıştır. Ölçeklerin yapı geçerliliğini sağlamak adına Doğrulayıcı Faktör Analizi'ne (DFA) başvurulmuştur. DFA verilerin önceden tasarlanmış bir faktör yapısına uyup uymadığını belirlemede önemli bir yere sahiptir (Henrica ve diğerleri, 2005). Sosyal medya kullanımı ile politik okuryazarlık ölçeği geneli ve alt boyutları arasındaki ilişki, bu ilişkinin yönü ve gücünü belirlemek için Korelasyon Analizi (Pearson r) yapılmıştır. Sosyal medya kullanımının politik okuryazarlığın alt boyutlarının her biri üzerindeki etkisini belirlemek için Yol Analizi tercih edilmiştir. Yol Analizi, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini dolaysız, dolaylı ve bunların toplamından ibaret olan toplam etki şeklinde tarif edebilen ve nihayetinde bu etkileri yol şemasında görselleştirip karmaşık etki sistemlerinin sunumunun kolaylaşmasına imkân sağlayan bir tekniktir (Oktay ve diğerleri, 2012).

4. Bulgular ve Yorum

Bu başlığın ilerleyen bölümlerinde öncelikle sosyal medya kullanımı ve politik okuryazarlık ölçeklerinin güvenilirlik analizleri ve betimleyici istatistik sonuçları değerlendirilmekte olup; daha sonrasında ise sosyal medya kullanımının politik okuryazarlığın alt boyutlarına ilişkin etkisine yönelik sonuçlar bulunmaktadır.

4.1 Betimleyici İstatistikler, Korelasyon Analizi ve Fark Testleri

Sosyal medya kullanım ölçeğinin betimleyici/tanımlayıcı analizi sonucunda katılımcıların bu ölçeğe an düşük 7, en yüksek 35 puan verdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların sosyal medya kullanım düzeylerinin ortalaması ise 23,13 olarak bulunmuştur. Benzer analiz Politik

Okuryazarlık Ölçeğine de uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre katılımcıların politik okuryazarlıkta en düşük 24, en yüksek 120 puan verdikleri tespit edilmiştir. Yapılan analizlerin sonucunda katılımcıların politik okuryazarlık düzeylerinin ortalaması 91,72 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar üniversite öğrencilerinin politik okuryazarlık düzeylerinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Politik okuryazarlık ölçeği alt boyutlarının ortalaması ise, politik uzmanlık 28,87; politik bilgi 21,16; politik farkındalık 20,96; politik ilgi 10,26; politik katılım 11,28 olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. Sosyal Medya Kullanımı ve Politik Okuryazarlık ve Alt Boyutları Ölçekleri İçin Betimleyici İstatistik Sonuçları (N= 407)

Ölçekler	Betimleyici İstatistikler				
	Min.	Max	$\bar{X}$	Skewness	Kurtosis
Sosyal Medya Kullanımı	7,00	35,00	23,13	-0,357	0,204
Politik Okuryazarlık	24,00	120,00	91,72	-0,783	1,473
Politik Uzmanlık	8,00	40,00	28,87	-0,422	-0,211
Politik Bilgi	5,00	25,00	21,16	-1,382	1,479
Politik Farkındalık	5,00	25,00	20,96	-1,180	1,128
Politik İlgi	3,00	15,00	10,27	-0,423	-0,440
Politik Katılım	3,00	15,00	11,28	-0,946	0,805

Ölçeklerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olması, verilerin normal dağılım gösterdiğinin bir kanıtıdır (Terzi, 2019).

Tablo 4. Sosyal Medya Kullanımı, Politik Okuryazarlık ve Alt Boyutları Arasında Korelasyon Analizi Sonuçları (N= 407)

	1	2	3	4	5	6	7
1. SMK^a	1						
2. POY^b	0,339**	1					
3. Politik Uzmanlık	0,306**	0,862**	1				
4. Politik Bilgi	0,147**	0,734**	0,449**	1			
5. Politik Farkındalık	0,229**	0,785**	0,497**	0,743**	1		
6. Politik İlgi	0,315**	0,728**	0,557**	0,346**	0,450**	1	
7. Politik Katılım	0,274**	0,684**	0,503**	0,404**	0,462**	0,552**	1

** $p < ,01$; ^aSMK= Sosyal Medya Kullanımı, ^bPOY= Politik Okuryazarlık

Araştırmada kullanılan Sosyal Medya Kullanım Ölçeği, Politik Okuryazarlık Ölçeği ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için yapılan Pearson r analizine bulgularına göre sosyal medya kullanım ölçeği ve politik okuryazarlık toplam puanı ile politik uzmanlık ($r=0,306$; $p<0,01$), politik bilgi ($r= 0,147$; $p<0,01$), politik farkındalık ($r=0,229$; $p<0,01$), politik ilgi ($r=0,315$; $p<0,01$) ve politik katılım ($r=0,274$; $p<0,01$) alt boyutları arasındaki ilişkilerin pozitif yönde, zayıf ve orta

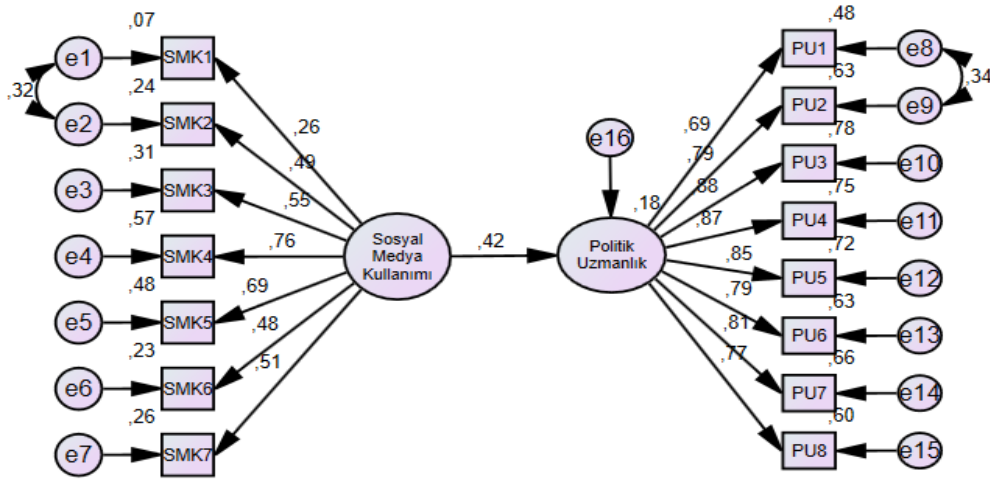
düzey istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda politik okuryazarlık ölçeği alt boyutlarının da kendi aralarında genelde pozitif yönlü orta ve güçlü düzey anlamlı ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir ($p < 0,01$). Ural ve Kılıç'a (2013, s.244) göre değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0-0,29 arasında olması durumunda zayıf; 0,30-0,64 arasında olması durumunda orta; 0,65-0,84 arasında olması durumunda güçlü; 0,85-1 arasında olması durumunda da çok güçlü şeklinde yorumlanabilir.

Genç seçmenlerin cinsiyetine göre politik uzmanlık düzeyi anlamlı farklılık göstermektedir ($t = 2,10$; $p < 0,05$). Betimleyici istatistik sonuçları, erkeklerin ($\bar{X} = 29,60$), kadınlara ($\bar{X} = 28,10$) nazaran politik uzmanlık düzeyinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Cinsiyet politik bilgi ($t = -0,637$; $p > 0,05$), politik farkındalık ($t = -1,35$; $p > 0,05$), politik ilgi ($t = 0,883$; $p > 0,05$) ve politik katılım ($t = 0,176$; $p > 0,05$) açısından anlamlı farklılık oluşturmamaktadır.

4.2 Etki Analizleri

Bu başlık altında sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık ölçeği alt boyutlarının her birine ilişkin etkisi yol analiziyle ölçümlenmiştir. Oluşturulan modelde; bağımsız değişkeni sosyal medya kullanımı, politik okuryazarlık ölçeği alt boyutları ise bağımlı değişken konumundadır.

Şekil 2. Sosyal Medya Kullanımının Politik Uzmanlık Üzerindeki Etkisi (Yol Analizi Diyagramı)

Tablo 5. Sosyal Medya Kullanımının Politik Uzmanlık Üzerindeki Etkisi

Etki	(β)	S.E.	C.R.	p	Sonuç
SMK $\rightarrow$ PU	0,423	0,353	4,045	0,000	Kabul edildi

Uyum İndeksleri

$\chi^2/df = 3,243$; RMSEA= 0,074; GFI= 0,912; CFI= 0,940; SRMR=0,066

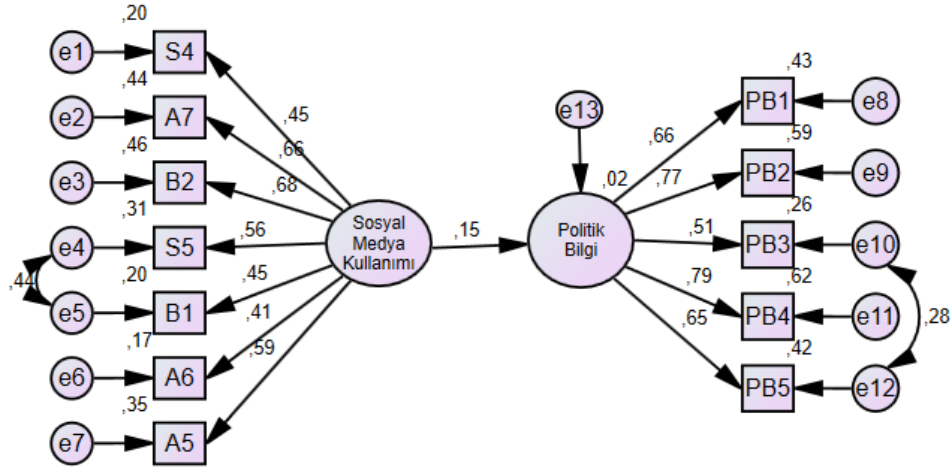
Açıklanan Varyans: % 5,9

Not: RMSEA= Root Mean Square Error of Approximation; GFI= Goodness of Fit Index; CFI= Comparative Fit Index; SRMR= Standardized Root Mean Square Residual.

Sosyal medya kullanımının politik uzmanlık üzerindeki etkisine yönelik kurulan modelde, sosyal medya kullanımının politik uzmanlık boyutu üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin ($\beta = 0,423$; $p = 0,000$) olduğu bulunmuştur. β değeri üzerinden etki yönünün gösterildiği modelde, sosyal medya kullanımında meydana gelen bir birimlik artış, politik uzmanlık alt boyutunda 0,423'lük bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuçlar ile Hipotez 1 doğrulanmıştır.

Sosyal medya kullanım ölçeğinde e1 ile e2 arasında, politik uzmanlık boyutunda ise e8 ile e9 arasında iyileştirme yapılan yapısal modelin uyum iyiliği değerleri; $\chi^2/df= 3,243$; RMSEA= 0,074; GFI=0,912; CFI=0,940; SRMR=0,066 şeklinde kabul edilebilir düzeyde (Dehon ve diğerleri, 2005; Kline ve St, 2022; Simon ve diğerleri, 2010) olduğu görülmektedir.

Şekil 3. Sosyal Medya Kullanımının Politik Bilgi Üzerindeki Etkisi (Yol Analizi Diyagramı)

Tablo 6. Sosyal Medya Kullanımının Politik Bilgi Üzerindeki Etkisi

Etki	Tahmin (β)	S.E.	C.R.	p-değ.	Sonuç
SMK → PB	0,151	0,110	2,319	0,020	Kabul

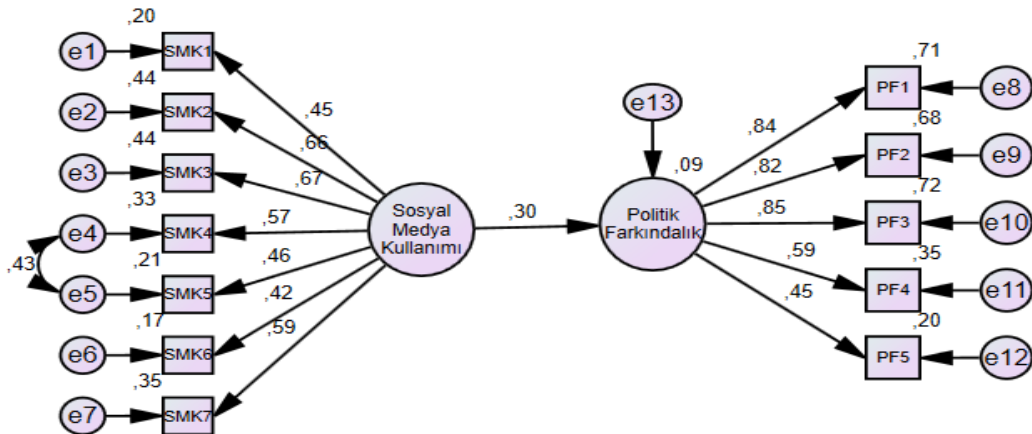
Uyum İndeksleri

$\chi^2/df= 3,959$; RMSEA=0,080; GFI=0,926; CFI=0,901; SRMR=0,060

Açıklanan Varyans: %17,4

Sosyal medya kullanımının politik bilgi üzerindeki etkisini ortaya koymak için kurulan modelde, sosyal medya kullanımının politik bilgi boyutu üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisi ($\beta=0,151$; $p=0,020$) tespit edilmiştir. β değeri üzerinden etki yönünün gösterildiği modelde, sosyal medya kullanımında meydana gelen bir birimlik artış, politik bilgi boyutunda 0,151'lik bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuçlar Hipotez 2'nin doğrulandığına işaret etmektedir. Sosyal medya kullanım ölçeğinde e4 ile e5 arasında, politik bilgi alt boyutunda ise e10 ile e12 arasında iyileştirme yapılan modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Şekil 4. Sosyal Medya Kullanımının Politik Farkındalık Üzerindeki Etkisi (Yol Analizi Diyagramı)

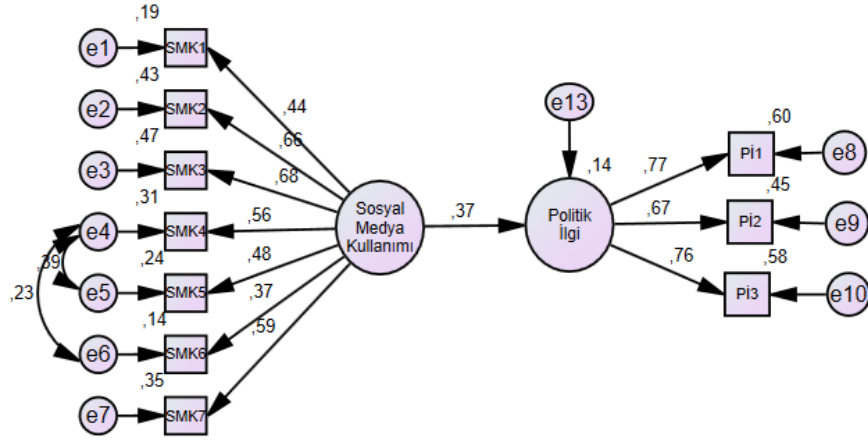

Tablo 7. Sosyal Medya Kullanımının Politik Farkındalık Üzerindeki Etkisi

Etki	Tahmin (β)	S.E.	C.R.	p-değ.	Sonuç
SMK $\rightarrow$ PF	0,297	0,126	4,352	0,000	Kabul edildi
Uyum İndeksleri					
$\chi^2/df= 3,163$; RMSEA= 0,073; GFI=0,937; CFI=0,928; SRMR=0,058					

Açıklanan Varyans: %17,5

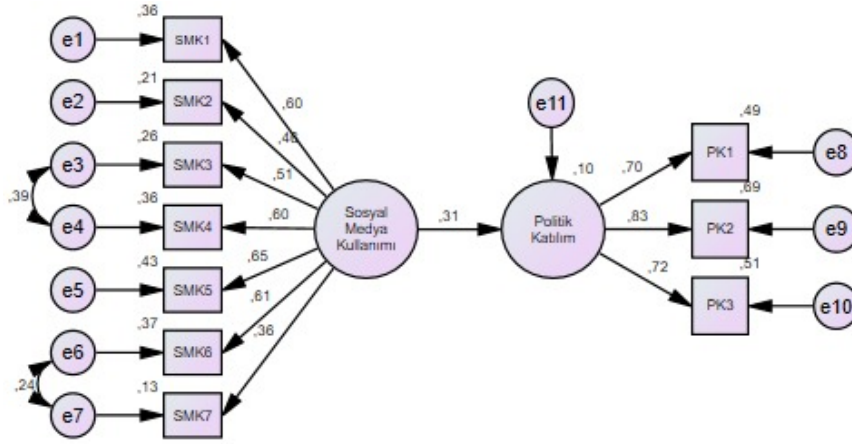
Sosyal medya kullanımının politik farkındalığa etkisinin analiz edildiği modelde, sosyal medya kullanımının politik farkındalık boyutu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,297$; $p=0,000$) olduğu bulunmuştur. β değeri üzerinden etki yönünün pozitif olduğunun gösterildiği modelde, sosyal medya kullanımında meydana gelen bir birimlik artış, politik farkındalık boyutunda 0,297'lik bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuçlar aynı zamanda Hipotez 3'ün doğrulandığını göstermektedir. Sosyal medya kullanım ölçeğinde e4 ile e5 arasında iyileştirme yapılmıştır. Bunun sonucunda yapısal modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu analiz edilmiştir.

Şekil 5. Sosyal Medya Kullanımının Politik İlgi Üzerindeki Etkisine İlişkin (Yol Analizi Diyagramı)**Tablo 8.** Sosyal Medya Kullanımının Politik İlgi Üzerindeki Etkisi

Etki	Tahmin (β)	S.E.	C.R.	p-değ.	Sonuç
SMK $\rightarrow$ Pİ	0,370	0,178	4,792	0,000	Kabul edildi
Uyum İndeksleri					
$\chi^2/df= 4,392$; RMSEA=0,080; GFI=0,935; CFI=0,900; SRMR=0,070					

Açıklanan Varyans: %16,4

Sosyal medya kullanımının katılımcıların politik ilgilerine yönelik etkisinin araştırıldığı modelde, sosyal medya kullanımının politik ilgi boyutu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,370$; $p=0,000$) olduğu bulunmuştur. β değeri üzerinden etki yönünün pozitif olduğunun gösterildiği modelde, sosyal medya kullanımında meydana gelen bir birimlik artış, politik ilgi boyutunda 0,370'lik bir artışa neden olmaktadır. Bu sonuçlar ile Hipotez 4 doğrulanmıştır. Sosyal medya kullanım ölçeğinde e4 ile e5 ve e6 arasında iyileştirme yapılmış ve böylece modelin uyum değerlerinin kabul edilebilir olduğu görülmüştür.

Şekil 6. Sosyal Medya Kullanımının Politik Katılım Üzerindeki Etkisine İlişkin (Yol Analizi Diyagramı)**Tablo 9.** Sosyal Medya Kullanımının Politik Katılım Üzerindeki Etkisi

Etki	Tahmin (β)	S.E.	C.R.	p-değ.	Sonuç
SMK → PK	0,434	0,318	3,559	0,000	Kabul edildi

Uyum İndeksleri

$\chi^2/df = 4,772$; RMSEA=0,080; GFI=0,926; CFI=0,890; SRMR=0,065

Açıklanan Varyans: %9,9

Sosyal medya kullanımının politik katılıma yönelik etkisinin araştırıldığı modelde, sosyal medya kullanımının politik katılım boyutu üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı etkisinin ($\beta=0,434$; $p=0,000$) olduğu bulunmuştur. Tahmini β değeri üzerinden etki yönünün pozitif yönde olduğunun gösterildiği modelde, sosyal medya kullanımında meydana gelen bir birimlik artış, politik katılım boyutunda 0,434'lük bir artışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar Hipotez 5'in doğrulandığına vurgu yapmaktadır. Modelde e3 ile e4 ve e6 ile e7 arasında iyileştirme yapılmıştır. Yapılan iyileştirmelerle kurulan modelin kabul edilebilir uyum değerlerini sağladığı görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Politik okuryazarlık günümüzde bireylerin kazanması gereken temel becerilerden biridir. Çünkü katılım ve temsil oranının artırılması, demokrasinin gelişmesi için gerekli olan ön koşulların başında gelmektedir. Dolayısıyla bilinçli siyasal katılım için politik okuryazarı bireylere ihtiyaç vardır (Köksal ve Erol, s.445). Politik okuryazarlığın artırılması hususunda ise sosyal medya kullanımının önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü zaman ve mekân kısıtlamasının ortadan kalkması, herkesin siyaset okumasını sağlamakta ve bu da sosyal medyanın politik okuryazarlık için aracı olarak kullanılmasının önünü açmaktadır. Çünkü sosyal medya, herkesin her an görebileceği, duyabileceği veya etkileşimde olabileceği bilgiyi sunar. Sosyal medyanın bu anlamda kullanımı politik okuryazarlığı da artırmaktadır. Politik okuryazarlık düzeyi arttıkça siyasal katılım ve etkin rol de artmaktadır. Özellikle seçim zamanı ve seçim dışı dönemlerde siyasal konulara ilgi düzeyi artış gösterdikçe, sosyal medya aracılığıyla politik bilgilenmenin (Balcı ve diğerleri, 2016; Balcı ve diğerleri, 2019) ve siyasal katılımın (Balcı ve Sarıtaş, 2015; Balcı ve Akar, 2020; Balcı ve diğerleri, 2013; İşleyen, 2018) artış gösterdiği

görülmektedir. Benzer şekilde Onken ve Lange'in (2014) yapmış olduğu çalışmada, sosyal medya, internet, blog gibi aktif arama gerektiren medyanın siyasal eğilimi ve ilgisi yüksek olan öğrenciler tarafından daha sık kullanıldığı sonucu bulunmuştur. Çünkü politik katılımın ön koşulu belirli bir seviyede siyasete ilgi duymaktır.

Ayrıca bu çalışma kapsamında genç seçmenlerin cinsiyetine göre politik uzmanlık düzeyinde anlamlı farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Betimleyici istatistik sonuçları, erkeklerin kadınlara göre politik uzmanlık düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Cinsiyet politik bilgi, politik farkındalık, politik ilgi ve politik katılım açısından anlamlı farklılık oluşturmamaktadır.

Sosyal medyanın hem siyasetçiler tarafından hem de özellikle gençlerin kullanımı, politik okuryazarlık açısından önem teşkil etmektedir. Sosyal medyada akışın hızlı olması, kaynak çokluğu ve alanın kendini sürekli güncellemesi, siyasetle ilgili bilgilerin gönderilmesi ve alınmasını kolaylaştırmaktadır. Demokratik toplumlarda siyasi katılımın sağlıklı bir şekilde teşkil etmesi siyasal katılımdan geçmektedir. Dolayısıyla bireyler, özellikle de gençler politik süreçleri sosyal medya üzerinden öğrenmekte ve takip etmektedir. Bal ve Delal'in (2019) çalışmasında ulaştığı sonuca göre, siyasal bilgilenmede sosyal medya platformu olarak Twitter (X), kullanıcıların başvurduğu önemli bir araçtır. Politik okuryazarlık açısından sosyal medyanın bir araç olarak kullanımına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Kısacası (Kuş ve Tarhan, 2016) siyasal bilgi vatandaşlık hakkının kullanılması ve aktif katılım için ön koşullardan biridir.

Örnekleme üniversite öğrencilerinden seçilerek oluşturulan bu çalışmada; sosyal medya kullanım düzeyi ile politik okuryazarlık arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen verilere göre sosyal medya kullanım düzeyinin, politik okuryazarlık toplam puanı ve alt boyutlarının her biri üzerinde anlamlı ve pozitif yönde etkisi söz konusudur. Sosyal medya kullanım düzeyi arttıkça politik okuryazarlık; politik ilgi, politik bilgi, politik farkındalık, politik katılım ve politik uzmanlık düzeyinde bir artış yaşanmaktadır. Alan yazın tarandığında bu çalışmanın başka çalışmalarla benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Pepe'nin (2023) yapmış olduğu çalışma kapsamında, medya ile etkileşim halinde olmanın politik bilgi düzeyini artırdığı; Ektiren'in (2024) yaptığı inceleme sonucunda sosyal medya kullanım düzeyinin politik katılımı olumlu yönde etkilediği; medyada yer alan bilginin politik katılımı olumlu ve olumsuz yönde etkilediği (Leeson ve Güveyi, 2015), sosyal medyanın siyasal katılım üzerinde etkili olduğunu (Dursunoğlu, 2017) ve sosyal medyada siyasal bilgi edinmenin sürekli arttığını (Özsoy, 2023) ortaya koyan çalışmalar tespit edilmiştir.

Bu çalışmalar sosyal medya kullanımının politik okuryazarlık açısından önemini göstermektedir. Çünkü bu platformlar siyasal bilgiye doğrudan erişimi, siyasi liderlerle ve partilerle etkileşime girmeyi, tartışma alanı oluşturmayı, siyasi olayları en güncel haliyle takip etmeyi ve haberdar olmayı sağlamaktadır. Bu nedenle (Balcı ve Akar, 2020) sosyal medya kullanımı ve sosyal medyada tartışma aracılığı siyasi bilgiyle pozitif bir ilişkiye sahiptir. Vatandaşların sosyal medyayı kullanım düzeylerinin artması ve siyasi konuları tartışması bilgi düzeylerini de bir o kadar arttırır. Siyasi kararlarda sosyal medya, siyasal katılımın pozitif belirleyicisidir. Partilere bağlılık ve siyasi kampanya ve konulara ilgi düzeyindeki artış, sosyal medyada siyasal katılım seviyesinde de artışa neden olmaktadır.

Bu makalede tartışılan sosyal medyanın, politik okuryazarlık başta olmak üzere, siyasal alandaki birçok etkinlikteki katkısını olumlayanların yanında, süreci eleştiren görüşler de bulunmaktadır. Eleştirilerin daha çok dijital eşitsizlik, güvenlik, gözetim, dijital teknolojilerinden yararlanma ve erişim ile etik sorunlar gibi noktalarda ağırlık kazandığı

söylenbilir (Kayış, 2021; Öztürk ve Zeybek, 2021). Bu bakımdan, dijital toplumda politik okuryazarlık ve demokratik katılımı artırmaya yönelik kamu politikalarının, geleneksel olarak eğitim yoluyla politik ilgiyi teşvik etmenin yanı sıra, İnternet becerileri gelişimini desteklemek, bilgi özgürlüğünü güvence altına almak ve gizlilik hakkını güçlendirmek gibi önlemleri de içermesi gerekmektedir (Büchi ve Vogler, 2017).

Sonuç olarak bu çalışma; 31 Mart 2024 Yerel Seçimlerinde genç seçmenler arasında sosyal medya kullanımının, politik okuryazarlık üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yürütülmüştür. Gelecekte araştırmalar toplumun farklı kesimlerini veya farklı bölgelerini çalışmaya dahil edebilirler. Bu araştırma kapsamında sosyal medya bir bütün olacak şekilde ele alınmıştır. Gelecekteki araştırmalar sosyal medya platformlarının her birini (Facebook, X, Instagram vb.) ve politik okuryazarlık alt boyutlarını; politik bilgi, politik ilgi, politik farkındalık, politik uzmanlık ve politik katılım olarak ayrı ayrı ele alabilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal medya ve politik okuryazarlık arasındaki ilişkinin incelenmesi için farklı çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Kaynakça

- Advisory Group on Citizenship. (1998). Education for citizenship and the teaching of democracy in schools. Erişim adresi: <https://dera.ioe.ac.uk/id/eprint/4385/>
- Aydoğan, F., & Kırık, A.M. (2012). Alternatif medya olarak yeni medya. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (18), 58-69. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA62FA99RN>
- Aziz, A. (2016). İletişime giriş. İstanbul: Hiperlink.
- Badlan, K. (2016). Explorations into young people's political literacy, [Unpublished doctoral dissertation], Anglia Ruskin University, Cambridge.
- Bal, E., & Delal, Ö. (2019). Siyasal bilgilendirme Twitter kullanımı üzerine panoramik bir değerlendirme. *Social Sciences*, 14(3), 118-132. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA36UC66SH>
- Balcı, A. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler (11. Baskı). Pegem Akademi.
- Balcı, Ş. & Akar, H. (2020). 2019 yerel seçimde sosyal medyadaki siyasal katılım üzerinde, siyasal tutumlar, siyasal etkinlik ve sosyal medya kullanım örüntülerinin rolü: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi öğrencileri araştırması. *Connectist: İstanbul Üniversitesi Journal of Communication Sciences*, 59, 55-85 <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2020-0528>
- Balcı, Ş., & Ceylan, F. (2023). 21. yüzyılda okuryazarlık ve iletişim. F. Betül Aydın (Ed.), Politik Okuryazarlık ve Sosyal Medya içinde (1. Baskı, ss. 195-225). Konya: Literatürk.
- Balcı, Ş., & Sarıtaş, H. (2015). Facebook ve siyasal katılım: 2014 yerel seçimleri araştırması. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 511-535. <https://doi.org/10.21563/sutad.187054>
- Balcı, Ş., Damlapınar, Z., Pınarbaşı, T. E., & Astam, F. K. (2016). Siyasal bilgilendirmeden medyanın rolü ve etkinliği: Üniversite öğrencileri araştırması. *The Journal Academic Social Sciences Studies*, 53, 111-126. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS4870>
- Balcı, Ş., Tanacı, F., Dağlı, A. N., & Bayrak, E. (2019). 16 Nisan 2017 anayasa değişikliği referandumu sürecinde siyasal bilgilendirme ve medya: Eğitim düzeyine göre bir karşılaştırma. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 1-16. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.424135>
- Balcı, Ş., Tarhan, A., & Bal, E. (2013). Medya ve siyasal katılım. Konya: Literatürk.
- Barber, J. D. (1969). Citizen politics: An introduction to political behavior. Markham Publishing
- Boulianne, S. (2015) Social media use and participation: A meta-analysis of current research, *Information, Communication & Society*, 18(5), 524-538. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1008542>
- Brett, P., Huddleston, T., Treharne, D., Demanie, J., Arthur, J., Davies, I., Palmer, J., Davison, J., Jerome, L., Miles, C., Gove-Humphries, A., West, L., & Lewis, M. (2002). Political literacy within ITT citizenship education. Workshop on political literacy, University of Birmingham.
- Büchi, M., & Vogler, F. (2017). Testing a digital inequality model for online political participation. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 3, 1-13. <https://doi.org/10.1177/2378023117733903>
- Byrne, B. M. (2016). Structural equation modeling with amos: Basic concepts, applications and programming. Routledge.
- Carpini, M. X. D., & Keeter, S. (1996). What americans know about politics. in what americans know about politics and why it matters (ss. 62-104). Yale University Press. Erişim adresi: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1cc2kv1.6>
- Cassel, C.A., & Lo, C.C. (1997). Theories of political literacy. *Political Behavior*, 19(4), 317-335. <https://doi.org/10.1023/A:1024895721905>
- Castells, M. (2005). Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, ağ toplumunun yükselişi. Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Cender, G. (2023). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politik okuryazarlık düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 5(1), 1-16. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA48UN77ME>
- Crick, B. (2000). Basic concepts for political education. Bernard Crick and Derek Heater (Ed.) In *Essays on Political Education*. Poston Prepress Ltd.
- Çıldan, C., Ertemiz, M., Tumuçin, H. K., Küçük, E., & Albayrak, D. (2012). Sosyal medyanın politik katılım ve hareketlerdeki rolü. *Akademik Bilişim*, 3(1), 1-9. Erişim adresi: <https://www.ab.org.tr/inetd.org.tr/ab12/bildiri/205.pdf>
- Dağ, N., & Koçer, M. (2019). Türkiye’de politik okuryazarlık. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches (OPUS)*, 13(19), 2150-2175. <https://doi.org/10.26466/opus.567352>
- Damlapınar, Z., & Balcı, Ş. (2014). Siyasal iletişim sürecinde seçimler, adaylar, imajlar:2009 yerel seçimleri Ankara araştırması. Konya: Literatürk.
- Daşlı, Y. (2019). Use of social media as a tool for political communication in the field of politics. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 243-251. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA35BL84LL>
- Dehon, C., Weems, C. F., Stickle, T. R., Costa, N. M., & Berman, S. L. (2005). A cross-sectional evulation of the factorial invariance of anxiety sensitivity in Adolescents and young adults. *Behaviour Research and Therapy*, 43(6), 799-810. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.06.008>
- Dursunoğlu, İ. (2017). Sosyal medya ve siyasal davranış ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 22(15), 1579-1585. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA36CC73NB>
- Efebeh, V. E., Orishede, F., & Ikenga, F. A. (2024). Social Media and Political Literacy of Voters in Rural Neighbourhoods in Ethiopie East Local Government Area of Delta State, Nigeria. *Ianna Journal of Interdisciplinary Studies*, 6(1), 62-75. Erişim adresi: <https://iannajournalofinterdisciplinarystudies.com/index.php/1/article/view/179>
- Effing, R., van Hillegersberg, J., & Huibers, T. (2011). Social media and political participation: Are Facebook, Twitter and YouTube democratizing our political systems?. In: Tambouris, E., Macintosh, A., de Bruijn, H. (eds) *Electronic Participation. ePart 2011. Lecture Notes in Computer Science*, vol 6847. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-23333-3_3
- Ektiren, T. M. (2024). Sosyal medya kullanımı yoluyla siyasal katılım: Bir sistematik derleme çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(90), 539-560. <https://doi.org/10.17755/esosder.1360135>
- Er, Ö., & Metin, Ö. (2023). Sosyal bilgiler eğitiminde politik okuryazarlık çalışmalarının incelemesi. *International Journal of Social Science Research*, 12(2), 24-44. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA44YR28TM>
- Eurydice. (2012). Avrupa’da vatandaşlık eğitimi. Avrupa Komisyonu İşitsel-Görsel Medya ve Kültür Yürütme Ajansı. Erişim adresi: http://publications.europa.eu/resource/genpub/PUB_EC0418086TRN.1.1
- Faiz, M., & Dönmez, C. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının politik okuryazarlık düzeyleri. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(2), 475-501 Erişim adresi: <https://izlik.org/JA48UN77ME>
- Fathurrijal, F. (2023). Utilization of Facebook as a media for political literacy in building political awareness of the voters in the regional elections in the province of West Nusa Tenggara, Indonesia, *Library Philosophy and Practice (e-journal)*. 7620. Erişim adresi: <https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/7620/>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50. <https://doi.org/10.2307/3151312>

- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education (8th ed). McGraw-Hill Humanities/ Social Sciences/Languages. Erişim adresi: <https://eric.ed.gov/?id=ED323168>
- Frazer, E. (2000). Citizenship education: Anti-political culture and political education in Britain. *Political Studies*, 48, 88-103. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00252>
- Freire, P. ve Macedo, D. (1998). Okuryazarlık: Sözcükleri ve dünyayı okuma (S. Ayhan, Çev.), Ankara: İmge Kitapevi.
- Fyfe, I. (2007). Hidden in the curriculum: Political literacy and Education for citizenship in australia. *Melbourne Journal of Politics*, 32, 110-134. Erişim adresi: <http://mjp.arts.unimelb.edu.au/index>
- Gedik, S., Özcan, F., Bucak, B., & Meydan, A. (2023). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çeşitli değişkenler açısından politik okuryazarlık becerilerinin incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(37), 406-434. <http://dx.doi.org/10.29228/INESJOURNAL.71292>
- Gil de Zúñiga, H., Jung, N., & Valenzuela, S. (2012). Social media use for news and individuals' social capital, civic engagement and political participation. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 17(3), 319-336. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01574.x>
- Gil de Zúñiga, H., Molyneux, L., & Zheng, P. (2014). Social Media, Political Expression, and Political Participation: Panel Analysis of Lagged and Concurrent Relationships. *Journal of Communication*, 64, 612-634. <https://doi.org/10.1111/jcom.12103>
- Goren, P. (2000). Political expertise and principled political thought. *Political Research Quarterly*, 53(1), 117-136. <https://doi.org/10.2307/449249>
- Gökçe, O. (2017). İletişime giriş nasıl daha iyi anlar ve anlaşılırım?. Konya: Çizgi Kitabevi
- Gupta, S., & Bashir, L. (2018). Social networking usage questionnaire: development and validation in an Indian higher education context. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 19(4), 214-227. <https://doi.org/10.17718/tojde.471918>
- Güneş, F. (2019). Okur-yazarlık kavramı ve düzeyleri. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 27(2), 499-507. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000368
- Gürbüz, G., & Sayımer, İ. (2023). Türkiye'de seçmenlerin yeni medya ortamlarında siyasal katılım pratikleri. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 8(12), 374-397. <https://doi.org/10.35235/uicd.1307134>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (4. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hacker, A. (2000). Siyaset biliminin temelleri ve Amerikan sistemi. İstanbul: Der Yayınları.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate data analysis, Seventh Edition Prentice Hall.
- Hatcher, L. (1994). A step-by-step approach to using the SAS system for factor analysis and structural equation modeling. SAS Institute Inc.
- Henn, P., Jandura, O., & Vowe, G. (2016). The traditional paradigm of political communication research reconstructed. In *Political Communication In The Online World* (pp. 11-25). Routledge.
- Henrica C.W. de Vet, H. C. D., Adèr, H. J., Terwee, C. B., & Pouwer, F. (2005). Are factor analytical techniques used appropriately in the validation of health status questionnaires? A systematic review on the quality of factor analysis of the SF-36. *Quality of Life Research*, 14, 1203-1218. <https://doi.org/10.1007/s11136-004-5742-3>
- Huckfeldt, R. (2001). The social communication of political expertise. *American Journal of Political Science*, 45(2), 425-438. <https://doi.org/10.2307/2669350>
- Hülür, H., & Yaşın, C. (2019a). Küresel insanın hayal alanı olarak Twitter'ı anlamak. İçinde H. Hülür & C. Yaşın (Ed.), *Bilgi, doğruluk ve Twitter*, 9-39. Ütopya.

- Hülür, H., ve Yaşın, C. (2019b). Twitter araştırmalarının bir panoraması. İçinde H. Hülür, & C. Yaşın (Ed.), Twitter araştırmaları, 9-43. Ütopya.
- Intyaswati, D., Maryani, E., Sugiana, D., & Venus, A. (2021). Social Media as an Information Source of Political Learning in Online Education. Sage Open, 11(2). <https://doi.org/10.1177/21582440211023181>
- İşleyen, M. (2018). Siyasal katılım ve sosyal medya. Konya: Literatürk
- Karababa, B., & Biricik, Y. S. (2022). Yöneten birey olmak ve politik okuryazarlık: Spor bilimleri fakültesi öğrencileri üzerine bir inceleme. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 3(3), 46-59. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA47XE72WX>
- Karasar, N. (2023). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kayış, H. H. (2021). Dijital eşitsizlikleri yakından incelemek: Dijital uçurum buzdağının görünen yüzü müdür?. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 15, 109-124. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA74UM29CW>
- Kline, R. B., & St, C. (2022). Principles and practive of structural equation modeling. The Guilford Press
- Kop, Y., & Aslan, H. M. (2023). Ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin politik okuryazarlık becerileri. *İnönü University Journal of the Faculty of Education*, 24(3), 1810-1828. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1393693>
- Köksal, H., & Erol, M. (2021). Politik okuryazarlık ölçeğinin geliştirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 444-471. <https://doi.org/10.29299/kefad.762306>
- Krosnick, J.A. (1990). Expertise and political psychology. *Social Cognition*, 8(1), 1-8. <https://doi.org/10.1521/soco.1990.8.1.1>
- Kurudayıoğlu, M., & Tüzel, S. (2010). 21. yüzyıl okuryazarlık türleri, değişen metin algısı ve Türkçe eğitimi. *Journal of Turkology Research/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15(28), 283-298. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA58YP37EJ>
- Kuş, Z., & Tarhan, Ö. (2016). Political education in social studies classrooms: A perspective from turkey. *Eğitime Kuram ve Uygulama-Journal of Theory and Practice in Education*, 12(3), 464-483 Erişim adresi: <https://izlik.org/JA62AZ45ZY>
- Kuş, Z. (2015). Political literacy status of pre-service social studies teacher. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 177, 197-202. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.383>
- Lailiyah, N., Yuliyanto, M., & Pradhana, G. A. (2018). Youthizen, political literacy, and social media in E3S Web of Conferences 73, 14005). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20187314005>
- Latif, E.A., Afandi, I., & Darmawan, C. (2020). The role of social media as a means of political literacy of millinnials in the 2019 presidential elections process (a case study in garut regency). *Journal of International Conference Proceedings*, 3(1), 81-95. <https://doi.org/10.32535/jicp.v2i4.783>
- Lazere, D. (2015). Political literacy in composition and rhetoric: Defending academic discourse against postmodern pluralism. Southern Illinois University Press
- Leeson, P. T., & Güveyi, N. (2015). Medya özgürlüğü, siyasal bilgi ve katılım. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1), 307-334. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA32FA88GL>
- Ljunggren, C. & Unemar Öst, I. (2010). Controversial issue education and political literacy – the case of Sweden. Conference Paper: The IPSA RC 21/29 Conference Citizenship education: Democracy, Culture, Socialization, Media, Aalborg September 15-17, 1-14. Erişim adresi: https://www.academia.edu/download/22209323/ipsa_2010_paper_ljunggren_unemar_oest.pdf
- Mete, G. (2020). Okuryazarlık türleri ve 2023 eğitim vizyonu belgesi. *Kesit Akademi Dergisi*, (22), 109-120. <https://doi.org/10.29228/kesit.40368>

- Milner, H. (2005). Are young Canadians becoming political dropouts? A comparative perspective. *Institute For Research on Public Policy*, 11(3). Erişim adresi: <https://irpp.org/research-studies/choices-vo11-no3/>
- Neuman, W. L. (2014). Toplumsal araştırma yöntemleri nitel ve nicel yaklaşımlar cilt 1, (Ö. Akkaya, Çev.), Yayınodası Yayıncılık.
- Neuman, W. R. (1981). Differentiation and integration: Two dimensions of political thinking. *American Journal of Sociology*, 86, 1236-1268. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/2778814>
- Oktay, E., Akıncı, M. M., & Karaaslan, A. (2012). Yol analizi yardımıyla dersler arasındaki etkileşimin araştırılması: Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme bölümünde okutulan dersler üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(3-4), 67-83. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA77PB27HC>
- Onken, H., & Lange, D. (2014). Social background, civic education and political participation of young people-the german case. *Journal of Social Science Education*, 13(3), 68-72. <https://doi.org/10.4119/jsse-711>
- Öz Döm, Ö., & Bingöl, Y. (2021). Political participation of youth in Turkey: Social media as a motivation. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 605-625 Erişim adresi: <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/804311>
- Özsoy, Ö. (2023). Medya siyaset ilişkisi bağlamında sosyal medyanın seçimlerde kamuoyu ve siyasal katılım üzerinde etkisi. *Eurasian Academy of Sciences Social Science Journal*, 47, 88-106. <https://doi.org/10.17740/eas.soc.2023.V47.06>
- Öztürk, İ., & Zeybek, B. (2021). Dijitalleşme ve etik sorunlar: nesnelerin interneti teknolojisini gözetim, gizlilik, güvenlik kapsamında değerlendirme. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (55), 1-15. <https://doi.org/10.47998/ikad.932173>
- Park, C. S. (2017). Do social media facilitate political learning? Social media use for news, reasoning and political knowledge. *The Journal of Social Media in Society*, 8(2), 206-238. Erişim adresi: <https://thejsms.org/index.php/JSMS/article/view/292/134>
- Pepe, M. M. (2023). Sosyal medyanın gençlerin siyasi tutumuna etkisi. İzmir: Duvar Kitapevi.
- Duvar., Richey, S. (2008). The autoregressive influence of social network political knowledge on voting behaviour. *British Journal of Political Science*, 38(3), 527-542. <https://doi.org/10.1017/S0007123408000264>
- Quintelier, E., & Vissers, S. (2008). The effect of internet use on political participation: An analysis of survey results for years old in Belgium. *Social Science Computer Review*, 26(4), 411-427. <https://doi.org/10.1177/0894439307312631>
- Simon D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., & Harter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expectations*, 13(3), 234-243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x>
- Solhaug, T. (2018). Political awareness, conceptualization and operationalization for research. Paper presented at Ecpr General Conference, Hamborg, Germany. Erişim adresi: <https://ecpr.eu/Events/Event/PaperDetails/41662>
- Stevenson, N. (2015). Medya kültürleri sosyal teori ve kitle iletişimi (B. E. Aksoy, Çev.), Ütopya.
- Sunstein, C. R. (2018). #Republic: Divided democracy in the age of social media (NED-New edition). Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv8xnhtd>
- Şimşek, A. (2012). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. A. Şimşek (Ed.), Araştırma Modelleri içinde (ss. 80-106). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Tarhan, A. (2014, June). The role of social media to political information. In Proceedings of International Academic Conferences (No. 0201141). International Institute of Social and Economic Sciences.
- Tarhan, Ö. (2019). Ortaokul öğrencilerinin siyaset okuryazarlık düzeyleri ve temel siyaset bilimine ilişkin görüşleri [Yayımlanmamış doktora tezi], Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Terzi, Y. (2019). SPSS ile İstatistik Veri Analizi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları.
- Theocharis, Y., Boulianne, S., Koc-Michalska, K., & Bimber, B. (2023). Platform affordances and political participation: How social media reshape political engagement. *West European Politics*, 46(4), 788-811. <https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2087410>
- Toros, S., & Toros, E. (2022). Social media use and political participation: The Turkish case. *Turkish Studies*, 23(3), 450-473. <http://doi.org/10.1080/14683849.2021.2023319>
- Tucker, J.A., Theocharis, Y., Roberts, M.E., & Barberá, P. (2017). From liberation to turmoil: Social media and democracy. *Journal of Democracy* 28(4), 46-59. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0064>
- UNESCO. (2024). What you need to know about literacy. Erişim adresi: <https://www.unesco.org/en/literacy/need-know>
- Valenzuela, S. (2013). Unpacking the use of social media for protest behavior: The roles of information, opinion expression, and activism. *American Behavioral Scientist*, 57(7), 920-942. <https://doi.org/10.1177/0002764213479375>
- Van Dijk, J. (2006). The network society: Social aspects of new media. Sage Publications.
- Varlık, F., & Sumer, F. E. (2022). Sosyal medyanın siyasal katılım davranışına etkisi: x, y ve z kuşakları üzerine bir inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 984-1018. <https://doi.org/10.19145/e-gifder.1133084>
- Yaşar, İ. H. (2021). Siyasal ifade amaçlı sosyal medya kullanım düzeyinin siyasal ilgi ve katılım üzerinde rolü: Sosyal medya platformları bağlamında bir saha araştırması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 1173-1203. <https://doi.org/10.26466/opus.816083>
- Yılmaz, R. A., & Yaşar, İ. H. (2020). Sosyal medya kullanımının siyasal etkinlik, ilgi ve katılım üzerine etkisi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 195-207. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA28NU23SZ>
- Zaller, John. (1992). The nature and origins of mass opinion. Cambridge University Press
- Zoizner, A., Sheaffer, T., & Walgrave, S. (2017). How politicians' attitudes and goals moderate political agenda setting by the media. *The International Journal of Press/Politics*, 22(4), 431-449. <https://doi.org/10.1177/1940161217723149>
- Zulfadli, Z., & Zuhri, A. (2023). The role of social media in increasing political literacy of beginning voters. *Malikussaleh Social and Political Reviews*, 4(2), 77-81. <https://doi.org/10.29103/mspr.v4i2.11948>

The Effect of Motivational Climate Perception on Learning from Mistakes at Workplace: The Achievement Goal Theory Perspective

Başarı Hedefleri Kuramı Perspektifi ile Motivasyon İklimi Algısının
İş Yerinde Hatalardan Öğrenme Üzerindeki Etkisi

Hande ULUKAPI YILMAZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Bağımsız Araştırmacı, Konya, Türkiye

Independent Researcher, Konya, Türkiye

handeuyilmaz@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7496-7095>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 23.07.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 10.12.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Ulukapi Yılmaz, H. (2026). The effect of motivational climate perception on learning from mistakes at workplace: the achievement goal theory perspective. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 327-343.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1748424>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized-Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The effect of motivational climate perception on learning from mistakes at workplace: the achievement goal theory perspective¹

Abstract

Mistakes are unpleasant experiences. Rather than avoiding mistakes, which are frequently encountered in the workplace, it's important to learn from them. Because mistakes are the catalyst for success. At this point, it's essential for individuals to learn from mistakes. Learning from mistakes in the workplace can have many antecedents. Individuals' perceptions of the work environment predict important individual outcomes in organizational behavior. Furthermore, learning from mistakes requires a set of motivational strengths to correct mistakes and reflect on underlying mistakes after experiencing them. This study, shaped by the question "Does motivational climate affect individuals' learning from mistakes?", was designed to determine the impact of individuals' perceptions of motivational climate on their attitudes toward learning from mistakes in the workplace. The limited literature on learning from mistakes in the workplace makes this study valuable. Furthermore, no empirical research has been found examining the relationship between motivational climate and learning from mistakes in the workplace. In this context, the study aims to address the methodological gap in the literature. The research hypotheses were developed based on Achievement Goal Theory and analyzed using data obtained from a 29-item survey form from 385 public institution employees selected through convenience sampling. The methodology included frequency, validity, reliability, and structural equation model analyses, as well as descriptive statistics. SPSS 29 and AMOS 24 were utilized in this process. The findings primarily revealed positive effects of mastery climate on cause analysis. Furthermore, the positive effect of mastery climate on strategy development was observed. These results supported the proposed hypotheses. Furthermore, the findings pointed to the positive effects of performance climate on cause analysis. Similarly, performance climate was observed to have a positive effect on strategy development. These results did not support the proposed hypotheses. The results demonstrated the impact of motivational climate on learning from mistakes. Addressing learning from mistakes at the public institution level in preventing public harm also adds value to the study. This study, which discusses the findings within the context of previous literature and Achievement Goal Theory, provides a basis for discussion for further research. The results offer a perspective on the learning from mistakes of public institution employees. In addition, valuable insights are offered for managers who are thought to be able to manage the motivational climate and take responsibility for individuals learning from mistakes.

Keywords: Organizational behavior, achievement goal theory, learning from mistakes, learning from errors, motivational climate, public employees

Başarı hedefleri kuramı perspektifi ile motivasyon iklimi algısının iş yerinde hatalardan öğrenme üzerindeki etkisi²

Öz

Hatalar tatsız deneyimlerdir. Çalışma hayatında sıklıkla karşılaşılan hatalardan kaçınmak yerine onlardan ders çıkarmak önemlidir. Çünkü hatalar başarıya yol açan unsurlardır. Bu noktada bireylerin hatalardan öğrenmeleri şarttır. İş yerinde hatalardan öğrenmenin birçok öncülü olabilecektir. Bireylerin çalışma ortamına ilişkin algıları, örgütsel davranışta önemli bireysel sonuçları öngörmektedir. Bunun yanında bireyin hatalarından öğrenmesi deneyimlediği hatalardan sonra bu hatayı düzeltmek ve altta yatan yanlışları düşünmek için bir takım motivasyonel güçler gerektirmektedir. Bu noktada beliren "Motivasyon iklimi bireylerin hatalardan öğrenmelerini etkilemekte midir?" sorusu temelinde şekillenen bu çalışma bireylerin motivasyon iklimi algılarının iş yerinde hatalardan öğrenme tutumları üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. İş yerinde hatalardan öğrenmeye dair sınırlı literatür çalışmayı değerli kılmaktadır.

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research Ethics Committee for Social and Human Sciences at Necmettin Erbakan University on April 18, 2025 (Decision No. 2025/344).

² Bu çalışma için etik onay, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'ndan 18.4.2025 tarih ve 2025/344 sayılı olarak alınmıştır.

Bunun yanı sıra motivasyon ikliminin iş yerinde hatalardan öğrenme ile ilişkisini irdeleyen ampirik bir araştırma ile karşılaşılmamıştır. Bu bağlamda araştırma literatürdeki metodolojik boşluğu gidermeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın hipotezleri Başarı Hedefleri Kuramı temelinde oluşturulmuş ve kolayda örnekleme yoluyla belirlenen 385 kamu kurum çalışanından 29 ifadeli anket formu ile elde edilen veriler aracılığıyla analiz edilmiştir. Metodoloji kapsamında frekans, geçerlilik, güvenilirlik ve yapısal eşitlik modeli analizlerinin yanı sıra tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş, bu süreçte SPSS 29 ve AMOS 24'ten faydalanılmıştır. Bulgular kapsamında öncelikle ustalık ikliminin neden analizi üzerinde pozitif etkileri elde edilmiştir. Yine ustalık ikliminin strateji geliştirme üzerindeki pozitif etkisi gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar önerilen hipotezleri desteklemiştir. Bunun yanı sıra bulgular performans ikliminin neden analizi üzerindeki pozitif etkilerine işaret etmiştir. Benzer şekilde performans ikliminin strateji geliştirme üzerinde pozitif etkisi görülmüştür. Söz konusu sonuçlar önerilen hipotezleri desteklememiştir. Elde edilen sonuçlar motivasyon ikliminin hatalardan öğrenme üzerindeki etkisini kanıtlamıştır. Kamu zararının önüne geçilebilmesinde hatalardan öğrenmenin kamu kurumları bazında ele alınması da çalışmaya değer katmaktadır. Bulguların önceki literatür ve Başarı Hedefleri Kuramı kapsamında tartışıldığı bu çalışma ile gelecekteki benzer araştırmalar için tartışma zemini oluşturulmaktadır. Çalışma sonuçları kamu kurum çalışanlarının hatalardan öğrenmelerine dair bir perspektif sunmaktadır. Bunun yanında motivasyon iklimini yönetebileceği ve bireylerin hatalardan öğrenmelerinde sorumluluk sahibi oldukları düşünülen yöneticiler için kıymetli öngörüler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel davranış, başarı hedefleri kuramı, hatalardan öğrenme, iş yerinde hatalardan öğrenme, motivasyon iklimi, kamu kurum çalışanları

Introduction

Mistakes occur when the result of an action differs from an anticipated result or a preferred objective, signaling that a change is needed for the person to reach their target (Tulis and Dresel, 2025, p.145). Generally, mistakes lead to undesirable consequences, and accordingly, individuals look for ways to avoid them. Especially for organizations, mistakes are seen as a cost factor. These costs are linked to detrimental outcomes like financial hardship, harm to one's reputation, tension, and discontent (Zhao, 2011, p.435). Yet, the often disregarded advantage of mistakes is that they provide important chances for learning (Pan et al., 2020, p.1). Employees need to adapt to work environments, especially where procedures and methods are dynamic. At this point, the likelihood of mistakes occurring increases (Bauer and Mulder, 2007, p. 121). Organizations that have an effective approach to mistakes are able to learn from them and become more prone to innovations and achieve more profitable results (van Dyck et al., 2005, p. 1228). Analyzing previous mistakes is essential to avoid future mistakes or to mitigate their adverse effects. At this point, the concept of learning from mistakes arises. Learning from mistakes is important and necessary at the individual, group, and organizational level (Zhao, 2011, p.435).

Learning from mistakes is a process within organizations where individuals, teams, and the organization as a whole acknowledge their mistakes, examine them to determine their underlying causes, and develop strategies to avoid similar mistakes in the future, ensuring that these strategies are embedded within their operations (Koporcic et al., 2025, p.182). In this process, individuals contemplate the mistakes they commit, identify the underlying reasons for these mistakes, determine the connections between actions and outcomes, generate insights regarding how these connections influence the workplace, and utilize this understanding to modify or enhance their behavior or decision-making approaches. From this perspective, learning from mistakes is an endeavor that demands effort. It requires contemplating, examining, and utilizing new insights for decisions or actions (Zhao, 2011, p.436). Motivational processes should be taken into account as well as the cognitive state of individuals to get a comprehensive picture of learning from mistakes (Zhang and Fiorella, 2022, p.30). Although individual motivation affects learning from mistakes in

organizations, it is a fact that organizational factors affect the motivation of individuals in this direction (Dahlin et al., 2018, p.257). Individuals use emotional and motivational regulation strategies consciously or automatically after the mistakes they experience (Tulis et al., 2016, p.18). This motivation can be internal as well as provided by external sources.

The workplace climate affects how individuals perceive and comprehend the values and expectations within their work setting (Nerstad et al., 2013, p.2231). Individuals learning from mistakes is crucial to the well-being and survival of organizations in today's competitive world. Clearly addressing the experienced mistakes, discussing critical and different strategies with other individuals, reducing mistake tension, and encouraging participation in learning after mistakes are among the requirements of a failure-friendly climate in organizations (Anselmann and Mulder, 2018, p.145). However, the way to make it easier to learn from mistakes is one of the main challenges faced by organizations (Ye et al., 2018, p.126). The organizational environment is a double-edged sword that can either nourish or drain the resources of employees but at the same time restrict these resources (Yang et al., 2023, p.2). Although mistakes have the potential to initiate learning, individuals may find it difficult to initiate the learning process from mistakes (Zhang and Fiorella, 2022, p.18). A number of catalysts are required for this. At this point, a supportive environment can encourage the transformation of beliefs into behaviors (Tulis and Dresel, 2025, p.145). In this case, the main question of the study is raised:

"Does motivational climate affect individuals' learning from mistakes?"

In response to the primary inquiry, this research sought to assess how individuals' perceptions on motivational climate influence their attitudes toward learning from mistakes in the workplace. While learning from mistakes can take place at individual, team, and organizational levels, individual-level learning serves as the fundamental foundation for learning at both the team and organizational levels (Ye et al., 2018, p.125). At this point, the current study focuses on individuals' learning from mistakes they experience.

Psychological climate perception as individuals' perception of the work environment should be the subject of research as it predicts important individual outcomes in organizational behavior (Nerstad et al., 2013, p.2232). However, motivational theories encourage more research to explain human behavior (Zhao, 2011, p.436). In the literature, it is seen that the motivational climate develops mainly in the fields of sports and education (Nerstad et al., 2013, p.2232). It is seen that a number of studies examine the motivational climate in work life (e.g., Bauer and Mulder, 2007; Bauer and Mulder, 2010; Harteis and Bauer, 2014; Dahlin et al., 2018; Anselmann and Mulder, 2018; Bilginoğlu and Yozgat, 2020; Koporcic et al., 2025; Lafuente, 2025; Ye et al., 2018; Yılmaz and Ulukapı Yılmaz, 2025).

Learning from mistakes in work life is an important way to develop competence. The conditions, both individual and environmental, under which learning from mistakes happens is a crucial question (Bauer and Mulder, 2007, p.121; Harteis and Bauer, 2014, p.709). Recently, various studies have been encountered showing the effects of considering one's own mistakes. These studies contain important implications about the antecedents of learning from mistakes. Research proves the effects of mistakes on motivation (e.g., Tulis and Dresel, 2025; Tulis et al., 2016). However, none of them examine the relationship between motivational climate and learning from mistakes at workplace. This research aims to fill this gap in the current literature. The literature on

learning from mistakes is evolving rapidly. International researchers, in particular, seem to be motivated in this direction. However, the limited study in the Turkish literature cannot adequately emphasize the importance of the concept for work life. With current study, it is aimed to fill this gap qualitatively and quantitatively.

Today, public employees experience more errors than before under the intense workload of changing and developing technology. It is a necessity for today's work life to learn from the mistakes experienced instead of handling, hiding or punishing them with a negative perspective (Yılmaz and Ulukapı Yılmaz, 2025, p.33). Employees at all levels of government are asked to deal with challenging situations and provide more effective and efficient services. In addition, it is essential that learning from mistakes, which is an integral part of work life, be addressed at the level of public institutions in order to prevent public loss. Public institutions, due to their hierarchical structures and rigid procedures, are environments where the risk of concealing errors is high. Therefore, examining the barriers and enablers to learning from errors in these environments is of particular importance. The study sample encompasses a wide range of public employees, from public policy experts to civil servants who provide direct services. This diversity enhances the generalizability of the findings to different job roles within the public sector. In this context, the research was conducted on the employees of public institutions. Within the scope of the study, first of all, the theoretical background that prepares the ground for the study is presented and the hypotheses of the research are developed. Afterwards, the methodology and findings of the research carried out to test the hypotheses are included. The study was concluded with conclusions and recommendations.

1. Theoretical Background and Development of Hypotheses

Mistakes are unpleasant experiences. But on the other hand, it is a key part of learning (Tulis and Dresel, 2025, p.144) and has the potential to improve knowledge acquisition (Tulis et al., 2016, p.12). In some cases, causing a mistake can increase learning compared to not making a mistake at all (Pan et al., 2020, p.1). Furthermore, mistakes are a normal component of processes that result in transformation (Bauer and Mulder, 2007, p.121). This is due to the fact that people tend to respond more intensely to negative occurrences compared to positive ones. This situation provides learning. For instance, in comparison to positive stimuli, negative stimuli capture more attention and enhance information processing. At this point, it follows that individuals will pay attention to failure, process it, and thus learn from it (Eskreis-Winkler and Fishbach, 2019, p.1).

Learning from mistakes at workplace is a variant of experiential learning by constructing knowledge from an event. This type of learning is an adaptive process that involves a concrete experience, reflecting on and analyzing the experience, developing a (new) strategy for taking action, and testing and evaluating this strategy (Bauer and Mulder, 2007, p.124). Mistakes initiate explanation and thinking processes in which incomplete concepts are compared with correct concepts in order to create accurate mental models (Tulis et al., 2016, p.13). Learning from mistakes refers to a process in which the individual educates him/herself. Individuals seek to avoid making mistakes by examining the reasons behind their mistakes and determining what actions can be taken to prevent them in the future. In this sense, the process of learning from mistakes entails investigating different methods to comprehend the connections between actions and their consequences. (Zhao, 2011, p.437).

Learning from mistakes is often intentional, as it occurs in response to the mistake and is not part of the normal work process, and the individual devotes particular time to it (Bauer and Mulder, 2007, p.124). Mistakes are seen as a way to overcome predicament and help the individual learn by building correct mental models through reflection and clarification of underlying misunderstandings. Learning from one's own mistakes requires a number of motivational forces to continue after setbacks, correct the mistake at hand, and think about the underlying mistakes (Tulis et al., 2016, pp.13-14). In order to learn from mistakes, it is necessary for the individual to have cognitive resources as well as motivation (Ye et al., 2018, p.129). Motivational factors influence how cognitive resources are distributed regarding the duration and extent of their application to learning (Zhao, 2011, p.437).

In the relationship between learning from mistakes and motivation, reference should be made to the Achievement Goal Theory. Achievement Goal Theory is a social cognitive framework that encompasses both individual difference factors and situational influences on achievement-related behavior (Nerstad et al., 2013, p.2235). Additionally, it is important to recognize that culture represents a lifestyle where individuals work together to utilize all available resources in their surroundings to attain success. In this regard, a climate in which individuals are part of specific groups, is learned, shared, and regulated by social systems, representing both the individual's observable behaviors and internal aspects, is crucial (Zusho and Clayton, 2011, p.240). Motivational climate is one of these situational determinants (Güzel Özbek, 2022, p.42). Achievement Goal Theory is an effective one as it brings together the determinants of both individual and environmental achievement and provides a prediction of motivational dynamics (Nerstad et al., 2013, p.2231). Furthermore, the theory implies that one can comprehend individuals' motivation and behaviors related to achievement by examining their reasons for engaging in a task (Zusho and Clayton, 2011, p.246). At this point, learning from mistakes may be one of these goals.

Mistakes are useful for learning only under the right conditions (Zhang and Fiorella, 2022, p.18). It serves not just as an initial foundation for managing cognitive processes, but is also connected to the regulation of both internal and external resources, including motivation and social support. Motivation can be understood as actions that seek to start, sustain, or alter a person's willingness to engage in a particular goal-directed activity (Pfof and Hübner, 2024, p.2). Individuals' perceptions of the work environment they are in are an issue that needs to be emphasized and investigated as they predict various important individual outcomes in organizational behavior (Nerstad et al., 2013, p.2231). The features of the learning setting, particularly motivational factors, significantly influence effective learning from mistakes (Tulis et al., 2016, p.13).

The prerequisite for learning from mistakes is the motivational processes after the experience of the mistake (Tulis et al., 2015, p.53). Learning from mistakes is not a natural or quick action, but rather an intentional behavior that demands significant motivation and effort. (Bauer and Mulder, 2008; Zhao, 2011; Ye et al., 2018, p.126). For this, it is important to support learning behavior and maintain motivation after mistake (Pan et al., 2020, p.16). Motivational climate includes an implicit and explicit set of criteria regarding the feedback that individuals receive from their leaders and colleagues at workplace and what they need to achieve in the work environment (Nerstad et al., 2013, p.2232). Functional strategies are essential for the individual to acquire the motivation to maintain persistence to learn despite the negative emotions caused by mistakes. At this point,

seeing a mistake as an opportunity to learn includes a motivational evaluation of the event (Pfost and Hübner, 2024, p.3). Individuals who sustain positive emotions and motivations are more inclined and prepared to address their mistakes (Tulis and Dresel, 2025, p.158). All the literature above creates the idea that individuals will choose to learn from the mistakes they experience under a motivational climate, put effort into learning activities, and persist until they attain the knowledge or skill they seek. Considering that as long as the motivational climate continues, learning from mistakes will continue, the main hypothesis of the study appeared as follows:

H₁: Individuals' perceptions of motivational climate have an effect on their level of learning from mistakes.

Motivational climate is characterized in two dimensions: Mastery climate and performance climate (Ames and Archer, 1988). These two types of motivational climates reflect a variety of value orientations linked to achievement and failure, performance, and different action strategies (Nerstad et al., 2013, p.2233). Mastery climate and performance climate, which reflect distinct value orientations, allow employees to comprehend which behaviors are recognized and rewarded within the organization. Consequently, it motivates employees to embrace various approaches (Černe et al., 2014, p.175; Yang et al., 2023, p.2). However, both climates can operate simultaneously in an organization. Given their different value orientations, it seems possible that these two types of climates may enhance or hinder employee outcomes (Nerstad et al., 2018, p.1285).

In a mastery climate, employees focus on acquiring and mastering new knowledge. At this point, those who work in a mastery climate are more likely to explore independently (Zhao et al., 2023, p.3). It includes work structures where the focus is on learning and mastering skills. Nevertheless, a mastery climate also highlights the importance of effort, collaboration, and teamwork. In a mastery climate, individuals do not perceive that social comparisons are prioritized or that normative standards are in play. Consequently, a mastery climate necessitates an emphasis on personal growth, skill development, and self-established criteria (Ames and Archer, 1988, p.260; Nerstad et al., 2013, pp.2233-2244). At this point, in a mastery climate, workers focus on personal growth and enhance their skills, and the individual's feeling of accomplishment arises from surpassing previous performance standards, without making comparisons to others (Yang et al., 2023, p.4). This kind of climate promotes more flexible actions, leading to improved performance, increased work engagement, extra effort, and resilience when encountering difficulties (Černe et al., 2014, p.175). However, it is known that a mastery climate triggers an energizing process by fulfilling essential psychological needs (Nerstad et al., 2020, p.11).

Two dimensions of learning from mistakes can be mentioned: Cause analysis and strategy development. Once the failure is acknowledged, the next step will be to make sense of the reasons for the failures (Koporcic et al., 2025, p.193). Cause analysis involves participating in learning activities that involve reflecting on the causes of a failure and developing new learning activities. The individual may be inclined to cooperate with others to discuss and analyze a mistake. However, cause analysis prioritizes the individual examination of specific assumptions about the underlying causes of the mistake. It is very important to analyze the situations that caused the mistake individually. Learning from mistakes is only possible by analyzing the causes of the mistake (Bauer and Mulder, 2010, p.113; Yılmaz and Ulukapi Yılmaz, 2024, p.421; Yılmaz and Ulukapi Yılmaz, 2025, p.35).

A mastery climate can be identified when achievement measures include elements like self-learning, collaboration, task mastery, development, and effort (Nerstad et al., 2020, p.3). The mastery climate, which the Achievement Goal Theory emphasizes learning as an achievement measure, motivates employees to acquire new knowledge. When encountering challenges during learning, employees experience increased resilience due to the mastery climate, enabling them to enhance their skills in their field (Zhao et al., 2023, p.3). In a mastery climate, individuals make progress by challenging themselves, learning from mistakes, and sharing feedback for improvement (Ames, 1992). Thus, taking into account that a mastery environment emphasizes elements like independence and skill enhancement (Nerstad et al., 2020, p.2) and the importance of individually analyzing the situations that lead to mistakes, the second hypothesis of the study is proposed as follows:

H_{1a}: Individuals' perceptions of mastery climate have an effect on their cause analysis.

Mistakes are just as important resources for learning as information. Because mistakes trigger change by encouraging the search for new strategies instead of strengthening the existing routine (Lafuente, 2025, p.158). The strategy development dimension includes actions aimed at avoiding making mistakes in the future and trying new or revised strategies. It includes the development of strategies to change the mistake, the creation of certain assumptions about the underlying causes of a mistake, the acquisition of future action alternatives, information and resources, and the planning of implementation. These activities may be performed alone or in collaboration with other people. The resulting communication and the exchange will promote an understanding of shared knowledge and mistakes, as well as the development of solutions and strategies to overcome them (Bauer and Mulder, 2007, p.125; Bauer and Mulder, 2010, pp.113-114; Yılmaz and Ulukapı Yılmaz, 2024, p.421; Yılmaz and Ulukapı Yılmaz, 2025, p.35). Considering that the mastery climate is characterized by aspects such as task mastery, development, and effort (Nerstad et al., 2020, p. 3), the next hypothesis of the study emerged:

H_{1b}: Individuals' perceptions of mastery climate have an effect on strategy development.

An additional aspect of the motivational climate is the performance climate. A performance goal involves valuing talent and normatively high outcomes (Ames and Archer, 1988, p.260). A performance climate created in this context, in contrast, refers to the structures in which the superiority shown or normative comparisons are perceived. Here, the focus of the individual is on intra-team competition, social comparison and acknowledgment of others showcasing their skills. A performance climate therefore focuses on achieving results and normative competence. Only those who achieve the highest are considered successful. At this point, the concern of being portrayed as talented arises. The individual shows that he/she is talented by showing success, leaving others behind, and achieving success (Ames and Archer, 1988, p.260; Nerstad et al., 2013, p.2233; Černe et al., 2014, p.175). Since the performance climate determines employees' perceptions of what is valuable and expected, it can motivate employees to obtain information about their jobs (Zhao et al., 2023, p.3). Accordingly, the next hypotheses of the study arise:

H_{1c}: Individuals' perceptions of performance climate have an effect on cause analysis.

H_{1d}: Individuals' perceptions of performance climate have an effect on strategy development.

2. Methodology

2.1. Research Design

In this research which has an empirical design, the screening model, one of the quantitative research designs, was used. The data were collected by survey method. Due to time constraints, convenience sampling method was preferred for data collection. According to Sekaran and Bougie (2016) convenience sampling is the most effective method to gather fundamental information quickly and efficiently. SPSS 29 and AMOS 24 were used in the analysis of the data.

2.2. Participants

Public administration has to take care of the common interest of the society in a heterogeneous society. Today, efficiency in the public sector is referred to by criteria such as reducing public expenditures and stationery, providing fast service, effective use of technology, and the number and diversity of personnel employed (Polat and Akçakaya, 2022, p.261). To achieve all of this, it is essential for the public sector to learn from mistakes. Therefore, the current study focuses on the learning from mistakes of public institution employees. The population of the study consists of public employees working in Konya. Of December 2024, the number of public institution employees working in Konya is 96919 (SGK Data Application, 2024). 384 people to be selected from this universe will represent the sample of the research with a 95% confidence interval and a margin of error of 5% (Sekaran and Bougie, 2016).

2.3. Measures

In order to measure employees' perceptions of motivational climate the "Motivational Climate Scale" developed by Nerstad et al. (2013) was used. The scale, which was translated into Turkish by Güzel Özbek (2022), consists of 14 statements and two factors (Mastery Climate and Performance Climate). And it was measured with a 5-point Likert (1: Strongly Disagree; 5: Strongly Agree).

In order to measure employees' perceptions of learning from mistakes, the "Learning from Mistakes at Workplace Scale", which was introduced to the literature by Bauer and Mulder (2010) and whose Turkish validity and reliability was made by Bilginoğlu and Yozgat (2020), was used. The scale, which consisted of 13 statements and two factors (Cause Analysis and Strategy Development), was measured with a 5-point Likert (1: Strongly Disagree, 5: Strongly Agree).

2.4. Procedure

To prove that ethical standards were met, the research design, universe, sample, scales and the entire procedure were presented to the scientific ethics committee. With the decision dated 18.4.2025 and numbered 2025/344, it was confirmed that the ethical standards were met in the research. 385 questionnaires were applied face-to-face to the participants between 5.5.2025-16.5.2025. It was reported to the participants that the research was carried out on a voluntary basis. At all stages of the study, sensitivity was shown to scientific research and ethical rules.

3. Findings

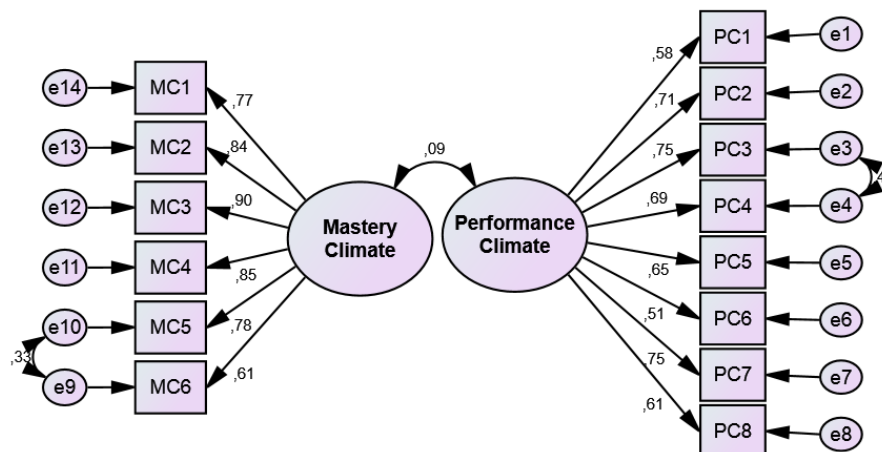
3.1. Demographic Findings

When the demographic findings were examined, 44% of the participants were female, 56% were male; 8.1% had high school, 72.5% had bachelor's degree, 18.4% had master's degree and 1% had doctorate degree.

3.2. Validity and Reliability Analyses

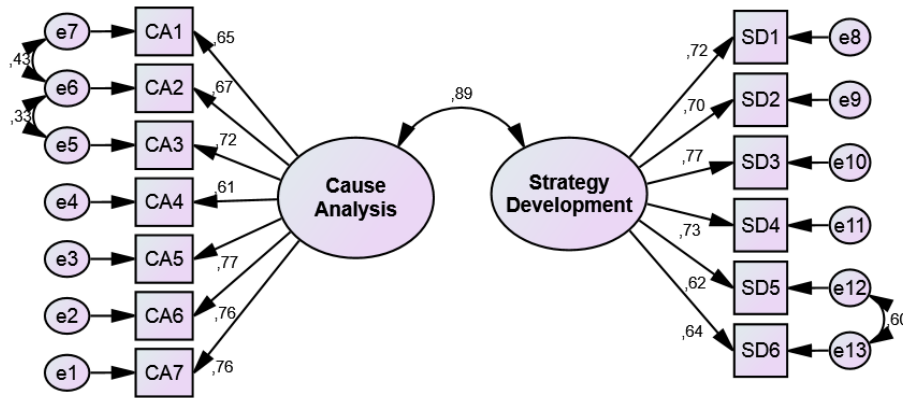
Initially, confirmatory factor analysis (CFA) was conducted to evaluate the construct validity of "Motivational Climate." The lowest factor load was found to be 0.51. Values with factor loadings greater than 0.71 are deemed "excellent," those from 0.63 to 0.71 are labeled "very good," loadings between 0.55 and 0.62 are termed "good," and those from 0.45 to 0.54 are described as "reasonable/acceptable." (Tabachnick and Fidell, 2018). Factor loads were found to be statistically plausible and there were no expressions removed from the scale. In order to obtain the ideal shape of the model fit, modification correction paths were established between the expressions through modification indices and a two-factor structured model was obtained as a result of the covariances created. The values (X^2 Fit Test=0.00; $X^2/sd=2.830$; RMSEA=0.069; GFI=0.924; CFI=0.952; NFI=0.928; TLI=0.941) were determined at the level of "acceptable fit", confirming the original structure (Schumacker and Lomax, 2010; Simon et al., 2010). The factor structure model and factor loads are shown in Figure 1.

Figure 1. Factor Structure Model of Motivational Climate

In the second stage, the lowest factor load of "Learning from Mistakes" was found to be 0.61 with CFA. Factor loads were found to be statistically plausible and there were no expressions removed from the scale. In order to obtain the ideal shape of the model fit, modification correction paths were established between the expressions through modification indices and a two-factor structured model was obtained as a result of the covariances created. The values related to the scale (X^2 Fit Test=0.00; $X^2/sd=3.639$; RMSEA=0.083; GFI=0.918; CFI=0.942; NFI=0.922; TLI=0.926) were determined at the level of "acceptable fit". Verified original factor structure model and factor loads are given in Figure 2.

Figure 2. Factor Structure Model of Learning from Mistakes

Afterwards, the “Durbin Watson coefficient” was calculated to determine a possible autocorrelation problem between the dimensions (Durbin Watson_{Motivational Climate}=1.947; Durbin Watson_{Learning from Mistakes}=1.924). A value between 1.5 and 2.5 is considered an indication that there is no autocorrelation problem (Kalaycı, 2005).

In addition, “VIF and Tolerance Values” were calculated in order to detect multicollinearity and common method variance problems regarding the variables (VIF_{Motivational Climate}=1.012; VIF_{Learning from Mistakes}=2.235; Tolerance_{Motivational Climate}=0,988; Tolerance_{Learning from Mistakes}=0.447). “Tolerance value greater than 0.2 (Menard, 2002) and VIF value less than 10” proves that there is no multilnearity problem between variables (Kim, 2019). Finally, in order to determine a possible common method variance problem, first of all, “Harman's Single Factor Test” was performed. The total variance value obtained as a result of limiting the number of factors to 1 through explanatory factor analysis of all expressions of the scale was calculated as 32.32%. The fact that this value is below 50% (Aguirre-Urreta and Hu, 2019) and the VIF values are less than 3.4 (Kock, 2015) indicates that there is no common method variance problem.

Along with construct validity, convergent validity and reliability values were also included in the analysis. In determining the internal consistency reliability, “Cronbach's Alpha Coefficient” and “CR (Composite Reliability) Values” were examined, and in evaluating the combination validity, “AVE (Average Variance Extracted) Values” along with factor loadings were examined. The values are displayed in Table 1.

Table 1. CR and AVE Values with Reliability of Scales and Dimensions

Scales and Dimensions	Number of Expressions	Cronbach's Alpha	CR	AVE
Motivational Climate	14	0.839	0.937	0.523
Performance Climate	8	0.860	0.860	0.438
Mastery Climate	6	0.913	0.912	0.636
Learning from Mistakes	13	0.920	0.927	0.496
Cause Analysis	7	0.879	0.874	0.500
Strategy Development	6	0.861	0.851	0.490

“When Cronbach's Alpha value is 0.70 and above, the reliability of the relevant measurement tool is accepted” (Durmuş et al., 2022). On the other hand, the validity of the combination is possible under the conditions that “the CR value is above 0.60, the AVE value is above 0.50, and the CR values are greater than the AVE values” (Fornell and Lacker, 1981; Hair et al., 2019). When AVE, CR and Cronbach's Alpha values are

considered as a whole, it is possible to say that all variables are statistically reliable and valid. Descriptive statistics and skewness and kurtosis values for the variables are given in Table 2.

Table 2. Descriptive Statistics of Variables and Skewness Kurtosis Values

Scales and Dimensions	Mean	Std. Dev.	Skewness	Kurtosis
Motivational Climate	3.18	0.598	-0.345	0.389
Performance Climate	2.81	0.790	-0.097	-0.421
Mastery Climate	3.66	0.810	-0.631	0.319
Learning from Mistakes	3.85	0.529	-0.536	1.44
Cause Analysis	3.82	0.564	-0.655	1.15
Strategy Development	3.89	0.569	-0.547	1.36

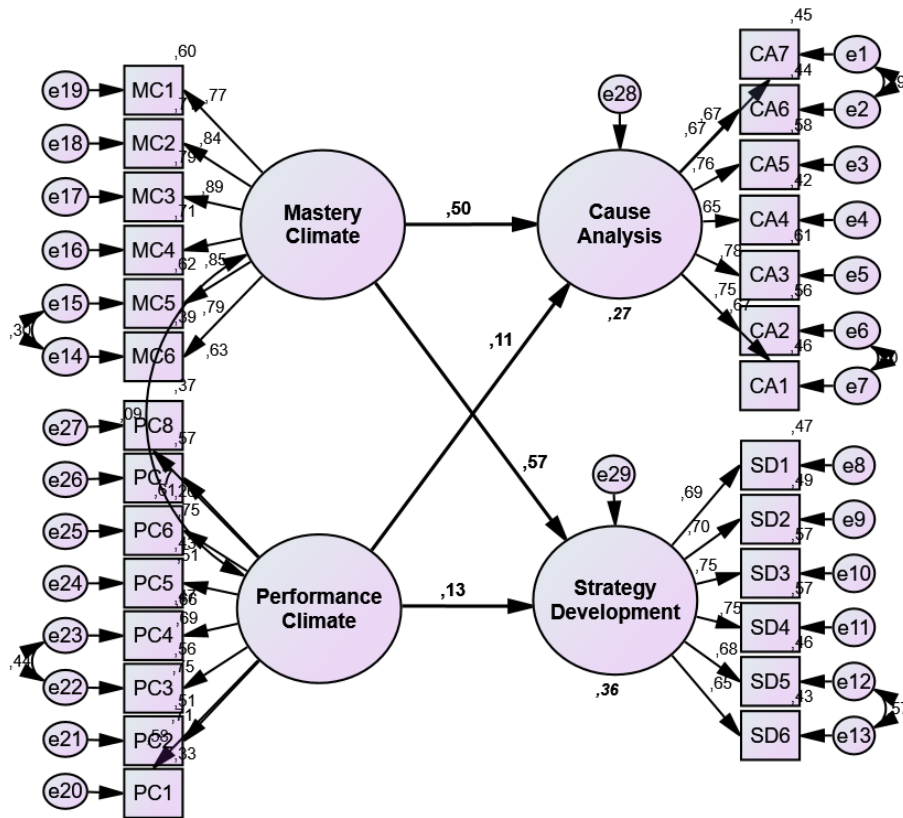
Upon reviewing the descriptive statistics, it is seen that the variable with the highest average is "Strategy Development ($X=3.89\pm0.57$)" and the lowest is "Performance Climate ($X=2.81\pm0.79$)". In the literature, values on the 5-point Likert scale are accepted as "1.00-2.33" low level, "2.34-3.66" moderate level and "3.67-5.00" high level; participants' perceptions of the motivational climate were found to be at a "moderate level", this shows that their perception of learning from mistakes is at a "high level".

Upon analyzing the skewness and kurtosis values of the variables, it was seen that the values varied between -2 and +2. In addition, graphical results such as histogram and Q-Q plot of the variables appear close to normal distribution. As a result, it was accepted that the variables are normally distributed in one variable (Huck, 2012). In the examination of multivariate normality distribution, Mardia coefficient was calculated (Mardia=352.6). The Mardia coefficient, $p*(p+2)$ was compared with the result found by ($27*29=783$). As a result, since the Mardia coefficient is less than the value in question, it is accepted that the data show a multivariate normal distribution (Teo et al., 2023).

3.3. Structural Equation Model

Structural equation model analysis was used to test the effect of motivational climate perception on learning from mistakes. First of all, the measurement model was tested and factor loads and fit indices of the model were examined. It was observed that the factor loads in the model were significantly distributed between 0.51 and 0.89 and it was concluded that these values were "statistically sufficient". By examining the fit indices of the model, it was determined that the values (X^2 Fit Test=0.00; $X^2/sd=2.455$; RMSEA=0.062; GFI=0.869; CFI=0.922; NFI=0.876; TLI=0.912) was found to be at the level of "acceptable fit", which showed that the measurement model was confirmed. Afterwards, the structural equation model was tested. "In order to reach the results that show the best fit for the model, modification was made between the error terms and the model was revised. While making modifications between the error terms, it was decided by considering that the expressions observed to be related to the error terms could measure the same dimension, could be used interchangeably, and that they could be attributed to the similar or the same meaning by the participants (Meydan and Şeşen, 2015) and their theoretical foundations were also taken into account." The corresponding model is shown in Figure 3.

Figure 3. SEM on the Effect of Motivational Climate on Learning from Mistakes

The values for the structural equation model in Figure 3 can be seen in Table 3.

Table 2. Parameter Estimation Values for SEM Analysis

Parameter Estimates							
Dependent Variable	←	Indp. Variable	R ²	β	S.E.	C.R.	p
Cause Analysis	←	Mastery Climate	0.275	0.497	0.053	8.274	***
Cause Analysis	←	Performance Climate		0.114	0.036	2.123	0.034
Strategy Development	←	Mastery Climate	0.358	0.573	0.065	7.437	***
Strategy Development	←	Performance Climate		0.125	0.042	2.387	0.017

* β = Standardized beta coefficient, direct effect; S.E.= Standard error; C.R.= Critical rate; p= Significance; n=385

** $\chi^2/df = 3.08$; $p = 0.00$; $GFI = 0.847$; $CFI = 0.888$; $NFI = 0.844$; $TLI = 0.875$; $RMSEA = 0.074$

*** Significant effect at the level 0.001 ($p < 0.001$).

According to these results H_{1a} , H_{1b} , H_{1c} , and H_{1d} are supported. As a result, H_1 is supported.

Conclusion and Discussion

Learning from mistakes is an effortful activity (Zhao, 2011, p.435). Various catalysts are necessary to find and sustain this effort. These can be internal or external. The current study explored whether the perception of a motivational climate triggers learning from mistakes, and hypotheses based on Achievement Goal Theory were tested on public sector employees. The research found that mastery climate perception has positive effects on cause analysis and strategy development. This finding appears significant when the literature is analyzed. Learning from mistakes is a controlled and effortful activity. The level of cognitive resources individuals allocate to learning directly determines the rate at which learning occurs, especially when the learning task is challenging and demanding. Given that motivation is related to directing and allocating attentional resources, it is possible to say that motivation is a direct precursor to learning (Zhao, 2011, p.441). In this respect, a

mastery climate encourages employees to learn job-related skills, which in turn leads to the generation of new ideas. Therefore, while laying the foundation for a creative environment (Zhao et al., 2023, p.2), it also paves the way for learning from mistakes. This is because mastery is a goal that prioritizes developing new skills. In this context, the learning process itself is valuable, and achieving mastery is known to be effort-dependent (Ames and Archer, 1988, p.260). Individuals who focus on the personal development potential and learning opportunities of their mistakes can concentrate on overcoming the misunderstandings underlying these mistakes and adjusting their motivation in this direction (Tulis and Dresel, 2025, p.145).

The results indicate that performance climate perception has positive effects on cause analysis and strategy development. A mastery climate fosters motivation for learning, whereas a performance climate guides employees to acquire knowledge. When a team fosters both a mastery climate and a performance climate, team members are more inclined to learn and are more capable of developing skills relevant to their domain that enhance this kind of performance (Zhao et al., 2023, p.4). Ultimately, mistakes are seen as effective in enhancing learning by activating cognitive processes that can be useful in revealing one's true self, reviewing existing knowledge, and triggering change (Tulis and Dresel, 2025, p.144). At this stage, the motivational climate includes group members' views on the criteria for success and failure tied to their tasks (Nerstad et al., 2013).

Recently, public institutions, along with all types of organizations, have been undergoing a transformation. The opportunities provided by technology, in particular, are driving changes in the way public institutions conduct business. Information acquisition and analysis are considered vital for informed decision-making and high performance. Consequently, public institutions are increasingly turning to data-driven policymaking and predictive analytics to leverage the power of information. This shift enables decision-making, resource optimization, and reduced risk, ultimately leading to more effective governance (Rekunen et al., 2025, p.151). At this point, ensuring technological adaptation is also crucial for public institutions to learn from mistakes.

The results must also be examined in relation to Achievement Goal Theory, which forms the basis of the research. The motivational climate shaped by Achievement Goal Theory denotes a scenario where employees set their criteria for success and failure according to the policies, practices, and procedures they observe in their workplace. In this scenario, it is anticipated that the learning processes of individuals driven by a mastery or performance climate and eager to learn from errors will be positively influenced.

The tendency to cover up mistakes may stem from fear of blame or job insecurity, as well as the possibility of mistakes being communicated to others. Viewing team climate as a situational factor is essential since interpersonal trust and mutual respect among team members are vital for candidly discussing mistakes (Anselmann and Mulder, 2018, p.140). A positive climate regarding errors has been linked to success (Pan et al., 2020, p.2). More specifically, a mastery climate has been suggested to predict higher work effort. In this regard, it is deemed valuable for managers to address mastery climate (Nerstad et al., 2013, p.2244). Furthermore, individuals read the organizational context for cues about how to perceive mistakes and what is expected of them regarding their mistakes. Individuals

are prejudiced against mistakes to the extent that they believe their mistakes are not tolerated by managers (Zhao, 2011, p.439).

At this point, it is crucial for managers to consider the importance of mistakes in the learning process. It is necessary to create an error culture and support individuals to learn from their mistakes. First of all employees should be provided with moral support and mentoring regarding mistakes. Also, managers can be advised to create a mastery climate in mastery-focused organizations. In this regard, mistakes should be viewed as learning opportunities. Individuals' effort and development should be rewarded, and a safe trial-and-error environment should be provided. Feedback systems should be used as a development tool. Furthermore, emphasis should be placed on the performance climate. To mitigate the potential negative effects of a performance climate (e.g., fear of blame), it would be beneficial to balance high performance expectations with a culture of psychological safety where mistakes can be openly discussed. Investing in these two climates will positively foster the ability of individuals to learn from mistakes. Individuals who learn from their mistakes will be more proactive and more likely to achieve their goals. This, in turn, will yield benefits for both individuals and organizations.

Surely, further research is needed to examine how cultural factors relate to basic motivational processes more generally (Zusho and Clayton, 2011, p.239). Data obtained from a limited sample fail to generalize the results. In this regard, testing the model with different samples seems beneficial. Furthermore, adding different variables to the model will expand the literature both qualitatively and quantitatively. In this context, future researchers may be advised to develop a model that examines the motivational antecedents of learning from errors, as well as self-regulatory processes, individual characteristics, and characteristics of the learning environment.

References

- Aguirre-Urreta, M.I., & Hu, J. (2019). Detecting common method bias. *The DATABASE for Advances in Information Systems*, 50 (2), 45-70. <https://doi.org/10.1145/3330472.3330477>
- Ames, C. (1992). Achievement goals, motivational climate, and motivational processes. In G.C., Roberts (Ed.), *Motivation in Sport and Exercise* (pp. 161-176). Champaign, IL, USA: Human Kinetics.
- Ames, C., & Archer, J. (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes. *Journal of Educational Psychology*, 80, 260-267. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.80.3.260>
- Anselmann, V., & Mulder, R.H. (2018). Learning from errors in insurance companies. *Journal of Management Development*, 37 (2), 138-148. <https://doi.org/10.1108/JMD-06-2017-0211>
- Bauer, J., & Mulder, R.H. (2007). Modelling learning from errors in daily work. *Learning in Health and Social Care*, 6, 121-133. <https://doi.org/10.1111/j.1473-6861.2007.00150.x>
- Bauer, J., & Mulder, R.H. (2010). In search of a good method for measuring learning from errors at work. In M. van Woerkom & R. Poell (Eds.), *Workplace learning: Concepts, measurement and application* (pp. 111-127). NewYork: Routledge.
- Bilginoğlu, E., & Yozgat, U. (2021). İşyerinde hatalardan öğrenme ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 299-322. <https://doi.org/10.35408/comuybd.716676>
- Černe, M., Nerstad, C. G. L., Dysvik, A., & Škerlavaj, M. (2014). What goes around comes around: Knowledge hiding, perceived motivational climate, and creativity. *Academy of Management Journal*, 57 (1), 172-192. <https://doi.org/10.5465/amj.2012.0122>
- Dahlin, K.B., Chuang, Y.-T., & Roulet, T.J. (2018). Opportunity, motivation, and ability to learn from failures and errors: review, synthesis, and ways to move forward. *Academy of Management Annals*, 12, 252-277. <https://doi.org/10.5465/annals.2016.0049>
- Durmuş, B., Yurtkoru, E.S., & Çinko, M. (2022). Sosyal bilimlerde SPSS'le veri analizi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eskreis-Winkler, L., & Fishbach, A. (2019). Not learning from failure-the greatest failure of all. *Psychological Science*, 30 (12), 1733-1744. <https://doi.org/10.1177/0956797619881133>
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50. Retrieved from: <https://psycnet.apa.org/record/1981-09336-001>
- Güzel Özbek, A. (2022). İş Yerinde Kuşaklararası İklim ile Algılanan Motivasyon İkliminin İlişki Yönelimli Liderlik ve İlişkisellik İhtiyacı Bağlamında İncelenmesi, [Doktora Tezi], Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2019). *Multivariate data analysis*. United Kingdom: Cengage Learning EMEA.
- Harteis, C., & Bauer, J. (2014). Learning from errors at work. In S., Billett, C., Harteis & H., Gruber (Eds.), *International handbook of research in professional and practice-based learning* (pp. 699-732). Springer.
- Kalaycı, Ş. (2005). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayınevi.
- Kim, J.H. (2019). Multicollinearity and misleading statistical results. *Korean Journal of Anesthesiology*, 7 (6), 558-569. <https://doi.org/10.4097%2Fkja.19087>
- Kock, N. (2015). Common method bias in PLS-SEM: A full collinearity assessment approach. *International Journal of e-Collaboration*, 11 (4), 1-10. <https://doi.org/10.4018/ijec.2015100101>
- Koporcic, N., Sjödin, D., Kohtamäki, M., & Parida, V. (2025). Embracing the "fail fast and learn fast" mindset: Conceptualizing learning from failure in knowledge-intensive SMEs. *Small Business Economics*, 64, 181-202. <https://doi.org/10.1007/s11187-024-00897-0>
- Lafuente, E. (2025). Learning from different types of failure: Evidence from non-severe and severe work accidents in SMEs. *Small Business Economics*, 64, 157-180. <https://doi.org/10.1007/s11187-024-00896-1>
- Menard, S. (2002). *Applied logistic regression analysis*. Thousand Oaks CA: Sage Publications.
- Meydan, C.H., & Şeşen, H. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Nerstad, C.G.L., Caniëls, M.C.J., Roberts, G.C., & Richardsen, A.M. (2020). Perceived motivational climates and employee energy: The mediating role of basic psychological needs. *Frontiers in Psychology*, 11, 1509. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01509>
- Nerstad, C.G.L., Dysvik, A., Kuvaas, B., & Buch, R. (2018). Negative and positive synergies: On employee development practices, motivational climate, and employee outcomes. *Human Resource Management*, 57, 1285-1302. <https://doi.org/10.1002/hrm.21904>

- Nerstad, C.G.L., Roberts, G.C., & Richardsen, A.M. (2013). Achieving success at work: Development and validation of the Motivational Climate at Work Questionnaire (MCWQ). *Journal of Applied Social Psychology*, 43(11), 2231-2250. <https://doi.org/10.1111/jasp.12174>
- Pan, S.C., Sana, F., Samani, J., Cooke, J., & Kim, J.A. (2020). Learning from errors: students' and instructors' practices, attitudes, and beliefs. *Memory*, 28(9), 1105-1122. <https://doi.org/10.1080/09658211.2020.1815790>
- Pfost, M., & Hübner, V. (2024). Assessment of strategic knowledge of learning from errors in higher education. *Diagnostica*, December, 1-11. <https://doi.org/10.1026/0012-1924/a000341>
- Polat, G.E., & Akçakaya, M. (2022). Kamu yönetiminde verimlilik: Kavramsal bir inceleme. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 250-268. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kkujebpir/issue/74541/1130630>
- Rekunenko, I., Koldovskyi, A., Hordiienko, V., Yurynets, O., Abu Khalaf, B., & Ktit, M. (2025). Technology adoption in government management: Public sector transformation analysis. *Journal of Governance & Regulation*, 14 (1), 150-160. <https://doi.org/10.22495/jgrv14i1art14>
- Schumacker, R.E. & Lomax, R.G. (2010). A beginner's guide to structural equation modeling. New York: Taylor and Francis.
- Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). Research methods for business: A skill building approach. New York: John Wiley and Sons Inc.
- SGK Data Application (2024). Retrieved from: www.veri.sgk.gov.tr Retrieved date: 1.8.2024.
- Simon, D., Kriston, L., Loh, A., Spies, C., Scheibler, F., Wills, C., & Härter, M. (2010). Confirmatory factor analysis and recommendations for improvement of the autonomy-preference-index (API). *Health Expectations*, 13 (3), 234-243. <https://doi.org/10.1111/j.1369-7625.2009.00584.x>
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2018). Using multivariate statistics. New York: Pearson.
- Teo, T., Tsai, L.T., & Yang, C.C. (2023). Applying SEM in educational research. In M.S., Khine (Ed.), Application of structural equation modeling in educational research and practice (pp. 3-21). Rotterdam: Sense Publishers.
- Tulis, M., & Dresel, M. (2025). Effects on and consequences of responses to errors: Results from two experimental studies. *British Journal of Educational Psychology*, 95 (1), 143-161. <https://doi.org/10.1111/bjep.12686>
- Tulis, M., Steuer, G., & Dresel, M. (2015). Learning from errors: Process and contextual conditions towards a model of individual processes within contexts. In M. Gmmer, H. Graber, T. Hascher & H. Heid (Eds.), Fehler: Ihre Funktionen im Kontext individueller und gesellschaftlicher Entwicklung (pp. 53-70). Münster: Waxmann.
- Tulis, M., Steuer, G., & Dresel, M. (2016). Learning from errors: A model of individual processes. *Frontline Learning Research*, 4 (2), 12-26. <https://doi.org/10.14786/flr.v4i2.168>
- van Dyck, C., Frese, M., Baer, M., & Sonnentag, S. (2005). Organisational error management culture and its impact on performance: A two-study replication. *Journal of Applied Psychology*, 90, 1228-1240. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.6.1228>
- Yang, J., Shen, C., Jiang, C., & He, P. (2023). Abusive supervision and employee knowledge sharing: The roles of psychological safety and perceived motivational climate. *SAGE Open*, 13 (1). <https://doi.org/10.1177/21582440231158256>
- Ye, Q., Wang, D., & Li, X. (2018). Promoting employees' learning from errors by inclusive leadership: Do positive mood and gender matter? *Baltic Journal of Management*, 13 (1), 125-142. <https://doi.org/10.1108/BJM-05-2017-0160>
- Yılmaz, A., & Ulukapı Yılmaz, H. (2024). Özyeterlilik algısının iş yerinde hatalardan öğrenme tutumu üzerindeki etkisi. 32. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 23-25 Mayıs, Giresun, ss. 415-424. Retrieved from: <https://yonorg2024.giresun.edu.tr/tr/page/bildiri-kitabi/12315>
- Yılmaz, A., & Ulukapı Yılmaz, H. (2025). Özyeterlilik algısının iş yerinde hatalardan öğrenme tutumu üzerindeki etkisi. *Journal of Research in Business*, 10 (1), 30-52. <https://doi.org/10.54452/jrb.1503449>
- Zhang, Q., & Fiorella, L. (2022). An integrated model of learning from errors. *Educational Psychologist*, 58 (1), 18-34. <https://doi.org/10.1080/00461520.2022.2149525>
- Zhao, B. (2011). Learning from errors: The role of context, emotion, and personality. *Journal of Organizational Behavior*, 32, 435-463. <https://doi.org/10.1002/job.696>
- Zhao, Y., Yu, T., & Zhang, Z. (2023). The influence of team motivational climate on employee creativity-mediating role of domain-relevant skills. *Frontiers in Psychology*, 14, 1177778. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1177778>
- Zusho, A., & Clayton, K. (2011). Culturalizing achievement goal theory and research. *Educational Psychologist*, 46 (4), 239-260. <https://doi.org/10.1080/00461520.2011.614526>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Managing Direct Raw Material Costs (DRMC) to Reduce Dry Tea Production Costs: A Study in the Tea Sector

Kuru Çay Üretim Maliyetinin Azaltılmasında Direkt İlk Madde Malzeme (DİMM) Maliyetinin Yönetimi: Çay Sektöründe Bir Araştırma

Ali YAZICI

Dr. | Dr.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Muhasebe ve Vergi Bölümü, Rize, Türkiye

Recep Tayyip Erdoğan University, Vocational School of Social Sciences,
Department of Accounting and Tax Applications, Rize, Türkiye

ali.yazici@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8524-5888>

<https://ror.org/0468j1635>

Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Çorum, Türkiye

Hitit University, Faculty of Economics and Administrative
Science, Department of Business Administration, Çorum, Türkiye

hulyacagiran Kendirli@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1526-0337>

<https://ror.org/01x8m3269>

Mustafa SAVCI

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Rize, Türkiye

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative
Science, Department of Business Administration, Rize, Türkiye

mustafa.savci@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0794-9804>

<https://ror.org/0468j1635>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 02.12.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 29.04.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Yazıcı, A., Çağiran Kendirli, H., & Savcı, M. (2026). Managing direct raw material costs (DRMC) to reduce dry tea production costs: a study in the tea sector. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 344-367. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1834712>

Yazar Katkıları: %60-%25-%15

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 60%-25%-15%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Managing direct raw material costs (DRMC) to reduce dry tea production costs: a study in the tea sector^{1*}

Abstract

Tea is one of the major agricultural products of the Eastern Black Sea region. Tea cultivation is carried out by approximately one million growers over a total area of eighty thousand hectares. Tea production in the region not only meets Turkey's entire domestic demand for tea but also contributes to the country's export capacity. Tea farming helps Turkey reduce its dependence on imports, thereby contributing to the decrease of the current account deficit, while also providing employment opportunities in the region. The future of the tea industry largely depends not only on the quantity of fresh tea produced but also on its quality and cost. Therefore, the growth of the sector depends on improving the quality of fresh tea leaves and reducing production costs. This study focuses on the management of direct raw material costs, which constitutes the first stage of the Value Chain Analysis (VCA), with the aim of reducing the cost of fresh tea leaves - the main raw material of the sector - for sustainable tea cultivation. The scope of the research covers Turkey's main tea-producing provinces: Rize, Trabzon, and Artvin. Data were collected through face-to-face interviews and surveys conducted with tea growers. The findings indicate that labor and fertilizer are the most significant constraints in improving the cost of fresh tea leaves. Based on the other findings obtained, both academic and practical recommendations have been developed to improve tea production costs.

Keywords: Cost management, agricultural economics, direct raw material, tea, fresh tea leaf value chain

Kuru çay üretim maliyetinin azaltılmasında direkt ilk madde malzeme (DİMM) maliyetinin yönetimi: çay sektöründe bir araştırma^{2**}

Öz

Çay, Doğu Karadeniz bölgesinin önemli tarımsal ürünlerinden biridir. Yaklaşık bir milyon Müstahsil (çay yaprağı üreticisi) tarafından toplamda seksen bin hektarlık bir alanda çay tarımı yapılmaktadır. Bölgedeki çay üretimi Türkiye'nin tüm çay talebini karşılamının yanı sıra ihracat kapasitesine katkıda bulunmaktadır. Çay tarımı Türkiye'nin ithalattan kurtulması ve böylece cari açığın azaltılmasına katkı sağlarken bölgede istihdam yaratılmasına da imkân sağlamaktadır. Çay sektörünün geleceği büyük ölçüde sadece üretilen yaş çayın miktarına değil, aynı zamanda kalitesi ve maliyetine de bağlıdır. Bu nedenle sektörün büyümesi, yaş çay yaprağı kalitesinin artırılması ve üretim maliyetlerinin düşürülmesine bağlıdır. Bu çalışma sürdürülebilir çay tarımı için sektörün temel hammaddesi olan yaş çay yaprağı maliyetini düşürebilmek amacıyla, Değer Zinciri Analizinin (DZA) ilk aşaması olan Direkt ilk madde malzeme maliyetinin yönetimi üzerine odaklanmıştır. Araştırmanın kapsamı, Türkiye'nin başlıca çay üretim bölgeleri olan Rize, Trabzon ve Artvin illeridir. Çalışmada veriler Çay müstahsilleri ile yapılan yüz yüze görüşme ve anket ile toplanmıştır. Yaş çay yaprağı maliyetinin iyileştirilmesinde işgücü ve gübre faktörlerinin en önemli kısıtlardan olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen diğer bulgulardan hareketle çay üretim maliyetlerinin iyileştirilmesi için akademik ve pratik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Maliyet yönetimi, tarım ekonomisi, direkt ilk madde malzeme, çay, yaş çay yaprağı değer zinciri

Introduction

Tea is one of the products with significant added value within the Turkish economy. The current status of tea cultivation and potential future developments should be considered. To this end, it is crucial to identify the problems and bottlenecks of tea cultivation and manage this agricultural product more effectively and efficiently. Cost-oriented production policies

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee for Social and Human Sciences at Recep Tayyip Erdoğan University on October 25, 2023 with Decision No. 2023/314

* This study is derived from the doctoral dissertation titled "Analysis of the Fresh Tea Leaf Value Chain" (Thesis No. 891336), completed by Ali YAZICI under the supervision of Dr. Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ on June 28, 2024.

² Bu çalışma için etik onay, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 25/10/2023 tarih ve 2023/314 sayılı olarak alınmıştır.

** Bu çalışma, Dr. Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ danışmanlığında Ali YAZICI tarafından 28/06/2024 tarihinde tamamlanan "Yaş Çay Yaprakları Değer Zinciri Analizi Çay Sektöründe Bir Uygulama" başlıklı ve 891336 tez no'lu doktora tezinden türetilmiştir.

and productivity strategies should be developed for the sustainable management of fresh tea production costs.

To this end, this study will examine whether dry tea production costs can be reduced by identifying and controlling the factors that contribute to the cost of raw materials and materials in dry tea production. To achieve this, the components that constitute raw material costs, the first stage of the fresh tea leaf production value chain, will be examined. To achieve this goal in fresh tea leaf production, it is necessary to achieve a uniform yield standard across all tea fields. To this end, we will focus primarily on the current status of tea fields.

To identify the factors affecting raw material and material costs, this study sought to answer the following questions: What is the relationship between fertilizer use and tea yield? What is the relationship between mechanization and labor in fresh tea leaf harvesting? What is the relationship between the age of tea fields and fresh tea leaf yield? What is the relationship between the producer's level of education and the selection of fertilizers for use in the tea field? What is the relationship between the producer's level of education and the selection of fertilizers for use in the tea field? Finally, the relationship between changes in fertilizer prices and fertilizer use was investigated, and the cost of raw materials and materials in fresh tea leaf production was analyzed using a value chain analysis model.

High-quality inputs and the efficiency of the production process are essential for producing high-quality and cost-effective fresh tea leaves (Samanga and Sachitra, 2017). The aim of this study is to contribute to the reduction of dry tea production costs by focusing on the factors that directly contribute to raw material costs.

The value chain can help identify inefficient areas in operations and develop strategies that will ensure efficiency and profitability. The aim here is to maximize value at the most cost-effective level to achieve competitive advantage (Porter, 1985, p. 43; Rowe et al., 1994). A value chain is an activity model or set of activities that defines all the processes necessary for a product or service, from the design phase to its delivery to the final consumer, and even throughout its entire life cycle (Porter, 1980). Value-adding activities require costs. The difference between the total value obtained at the end of the activities and the costs constitutes the net value. A value chain begins with the production of a good and ends with the consumption of the final product (Başer and Bozoğlu, 2018).

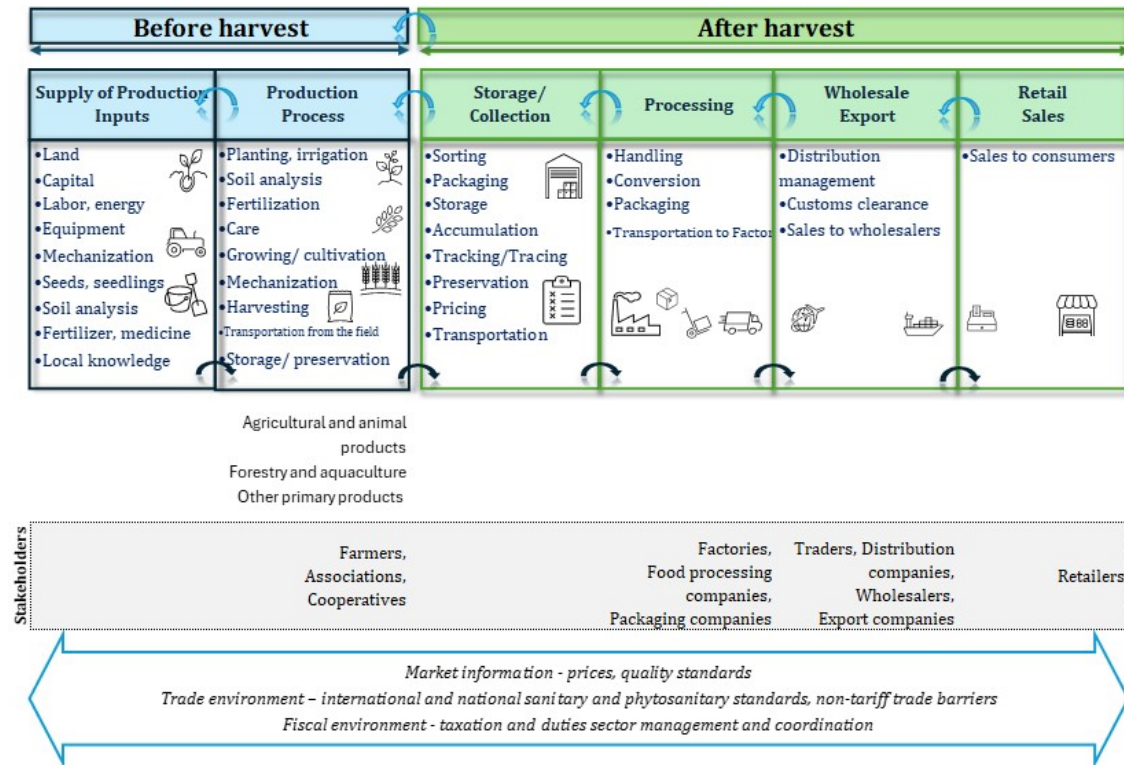
In a general corporate value chain model, value-adding activities can be divided into two main categories: core activities and support activities. Core activities are activities related to the physical production of the product, its sale and delivery to the customer, and customer service. Support activities are activities related to management, technology, procurement, and human resources that indirectly contribute to the production process.

This study examines the process of procuring fresh tea leaves, the first stage of the value chain, for a tea producer, excluding other stages. The model we developed for this study, based on the general value chain analysis model, is shown in Figure 1.

According to the general agricultural value chain model proposed by researchers in Figure 1 above, the pre-harvest phase consists of the procurement of production inputs and the production process. The procurement of production inputs includes land preparation, capital, labor, equipment, energy, mechanization, seeds, fertilizer, pesticides, and soil analysis. The

production process consists of planting, irrigation, soil analysis, soil analysis, fertilization, maintenance, growing/cultivating, mechanization, and harvesting.

Figure 1. General Agricultural Production Process Model

Agricultural products go through specific stages, whether they reach the consumer immediately after harvest or after processing. Value is created at each of these interconnected, chain-like stages. Therefore, a value chain is formed within this process (Özalp and Ören, 2008). The agricultural value chain serves as a guide for understanding the functioning of the sector and the efficient use of resources. Therefore, it is important to understand the elements of each stage along the value chain. The agricultural value chain encompasses the activities involved in the production of a product, from design to production and processing. The tea industry value chain is a vast network of interconnected components, including growers, collectors, suppliers, traders, sellers, and consumers. It significantly impacts the lives and well-being of millions of people worldwide (Viet Khoi et al., 2015). The tea value chain encompasses various steps, including tea cultivation, harvesting, processing, and the production of the final product, dried tea, and marketing or sale of dried tea. At each of these steps, value is added to the tea leaves, resulting in associated costs. Numerous actors are involved in these steps. The goal of the entire process is to provide value to the dried tea consumer.

The primary objective of agricultural value chain management is to maximize gross income, benefiting all stakeholders. A value chain approach can be an important starting point for encouraging producers to grow and harvest high-quality fresh tea for tea leaf production. Encouraging producer expertise through improved production incentives and support is

essential to facilitate the transition to high-value products and value-added activities. Sustainable agricultural growth generally results from the interaction of productivity-enhancing agricultural technology and appropriate production incentives. Agricultural value chains provide a valuable visual framework for understanding the structural connective tissue that connects farmers with input suppliers, processors, traders, and end consumers (Haggblade et al., 2012). Producers and other actors in the chain often lack awareness of the number of people involved in the process and the types of contributions made to deliver the final product to the consumer.

This study examines the pre-harvest period, which includes raw material and material costs within the general agricultural value chain model. The focus is on fertilization, mechanization, labor, and soil analysis, which are among the most important factors affecting the formation of raw material and material costs, which constitute approximately 75% of the dry tea production cost (Savcı, 2012) within the pre-harvest phase.

1. Literature Review

This study summarizes the literature review conducted, the general value chain, agricultural value chain, tea-related value chain studies, and the results of foreign and domestic research on tea production. The contributions of these studies to the value chain and the tea industry are presented.

According to Shank (1989), the purpose of the traditional cost accounting approach is to ensure production costs and cost control, while the goal of strategic cost management is not only to reduce costs but also to create value and optimize competitive advantage. To this end, they recommend the use of value chain analysis, which analyzes cost and value efficiencies across all activity chains of the sector.

Han et al. (2014) analyzed the development history and current status of tea harvesting machinery to reveal development trends and methods in tea harvesting mechanization. The study concluded that many countries, including Japan, England, France, India, Australia, and Argentina, have conducted extensive research on tea harvesting machinery. Among these countries, Japan has reached the highest level of development and has conducted numerous research and technological innovations. Furthermore, the reasons for the weakness of tea harvesting mechanization in China were examined and existing problems were identified. Nandagopalan and Balamurugan (2014) concluded that hand harvesting is the best method, but where manual labor is insufficient, mechanical methods are essential for tea harvesting. The biochemical components of green leaves and the quality parameters of black teas vary depending on the harvesting method. They explained that the decrease in quality is primarily due to mechanical damage and non-selective plucking during machine harvesting. However, they also found that while tea harvested continuously over a long period of time is of better quality, productivity decreases, and improper use of machinery can affect the physiology of the tea plant.

Ravichandran and Parthiban (1998) determined that tea harvested from tea fields harvested continuously with shears over a long period is of higher quality. They found that while shears use slightly reduced fresh tea yield, it increased the average fresh tea harvest and significantly reduced harvesting costs compared to manual harvesting.

Hellin and Meijer (2006) developed a value chain adaptable to the agricultural sector based on value chain analyses in Mexico, Bolivia, and Ecuador. They demonstrated that a practical guide to value chain analysis can clarify the structure and functioning of existing chains, their impact on farm-level decisions regarding the use of plant genetic resources, and the levers used to maintain or increase plant diversity within the chain rather than reduce it.

Kamau et al. (2008) examined the seasonal and annual responses of tea fields to nitrogen in field experiments based on age (14, 29, 43, and 76 years) to understand the relationship between aging, productivity, and nitrogen fertilizer use efficiency. They found that fresh tea yield was higher in clone-grown tea fields compared to seedling-grown tea fields. They found that tea yield and nitrogen uptake were closely related in tea fields created from clone-grown seedlings, and that the effect of plant genetics on productivity was greater than the effect of age. Therefore, planting clonally selected tea seedlings and implementing appropriate nitrogen management strategies have been identified as key factors in preventing the risk of productivity and profitability declines associated with aging and tea plant deterioration.

Dutta and colleagues (2010) quantitatively examined the effects of plant age, environmental (rainfall, pH, soil organic carbon), and management (NPK fertilizers and pruning) factors on tea plant yield in tea plantations where yields were stagnant in northeastern India. In their study to determine which genetic, environmental, and management variables significantly affected tea plant yield, they found that tea plant yield was weakly but significantly correlated with rainfall and organic carbon. Tea plant age had a negative effect on yield, while nitrogen fertilizer use had a positive effect.

Dutta (2011) aimed to analyze the effects of age, pruning, and NPK fertilizer application on tea yield, and also to establish the relationship between tea yield and leaf area index. Statistical analysis was conducted on the collected data. According to the results, tea yield was found to be related to fertilizer applications, age, pruning, and leaf area index.

Trienekens (2011) presented a three-part framework for value chain analysis in developing countries. The first part identifies the main obstacles to value chain development: market access restrictions, poor infrastructure, lack of resources, and institutional gaps. The second part defines the three elements of a value chain: the value chain, the horizontal/vertical network structure of the value chain, and governance mechanisms. The third part identifies opportunities for value chain improvement, including market research, the network structure of the value chain, and the governance structure of the chain.

Miller and Jones (2012) explained the definition, meaning, and stages of the value chain based on the experiences of numerous value chain experts. Bellù (2013) introduced the fundamental concepts necessary for analyzing policy impacts using the value chain approach in his value chain guide, which includes a series of practical country examples.

Iori and colleagues (2014) linked the decline in productivity and declining tea quality observed in tea plantations in the Ribeira Valley, Brazil, to various factors, including the age of the tea plantation, declining soil fertility, and soil degradation. They determined the root cause of the yield decline and assessed the effects of long-term tea cultivation on soil physical and chemical changes and nutrient dynamics. Soil structure degradation emerged as the primary cause of yield decline across all indicators (both quantitative and qualitative).

Therefore, the adoption of appropriate tillage and management practices in tea plantations is recommended to improve production cycles and capacity.

Zamora (2016) examined the various dimensions and applications of value chain analysis in his study. The study demonstrated that value chain analysis is an effective method for examining the interactions between different actors in a given industry. The study sheds light on the diverse literature on value chains and the shortcomings of the traditional or Porter-developed value chain approach to value chain analysis.

Kumar and P.V. (2016) emphasized that there is no specific way to add value to goods or services, but there are methods that minimize costs by effectively and efficiently utilizing cost and time without compromising product quality.

Simatupang et al. (2017) examined the emergence of the value chain concept in their study. They proposed a conceptual model consisting of four steps: value discovery, value creation, value delivery, and value capture.

Tippayawong et al. (2017) used value chain analysis to examine the value-added activities of a tea company and improve its performance. The analysis of current production practices was conducted using a failure mode and impact analysis to assess risks during the production process. Inventory activities were partially improved with the new inventory system.

Mutebwa and Olaniyan (2018) conducted a value chain analysis for tea in a selected region of Rwanda, focusing on input factors to identify factors affecting production throughout the value chain. They showed that farmers determine yield/input, while cooperatives determine quality.

Mokaya et al. (2018) examined how tea producers can increase tea yield by using chemical fertilizers. The effects of different rates of chemical fertilizer on tea characteristics, growth, yield, and nutrient use efficiency were investigated in an experiment. The study revealed that excessive chemical fertilizer application did not affect growth and productivity.

Clay and Feeney (2019) examined methods for analyzing value chains, particularly in the agricultural sector. They developed a series of recommendations on how the concept of value chain has evolved historically and what an acceptable definition encompasses, as well as the methodological techniques necessary to approximate and accurately analyze a value chain in the agricultural sector.

Eskasasnanda and Wiradimadja (2020) stated in their study that mechanization was a strategy employed by planners to maintain land cultivation and maintain tea production volumes when the number of workers interested in working on tea plantations in Indonesia decreased. This study focused on the reasons for mechanization in Serah Kencong tea plantations, the opinions of tea pickers about this mechanization, and the impacts of mechanization on the lives of the producer communities in Serah Kencong and the natural environment.

Nagpal (2021) used value chain analysis as a tool to examine the tea industry in Assam, India. The main objectives were to map the existing tea value chain, identify key profit drivers, and evaluate the performance of the tea value chain using various indicators.

Hettiachchige and Rathnayake (2021) conducted a SWOT analysis focusing on Ceylon black tea. They attempted to identify the characteristics that directly impact stagnation in the tea industry. Based on their findings, they identified a lack of product diversity, limited production factors, strict government rules and regulations, and a lack of information-sharing networks as the main factors negatively impacting value chain sustainability.

Thakur et al. (2023) discovered in their study that by examining various stages of the value chain, businesses can identify opportunities to increase productivity, reduce costs, and create value. They demonstrated that the application of value chain analysis and optimization in the agricultural sector can contribute not only to the success of individual businesses but also to the sustainability and growth of the entire agricultural sector.

Sita et al. (2023) conducted a study on three tea farms in West Java, Indonesia, assessing the sustainability of harvest mechanization implemented in the tea industry from economic, environmental, and social perspectives. Data were obtained through participant observation, in-depth interviews, and focus group discussions. The findings indicate that mechanization increases productivity and economic gain, but fuel consumption due to machinery use causes environmental pollution. Furthermore, mechanization creates positive impacts on the human scale by increasing employee incomes, and on the social scale, it promotes a more gender-inclusive division of labor. The study emphasizes the need for technology and policy regulations that consider gender equality to increase the sustainability of mechanization. Zhou and colleagues (2024) reported that mechanization in tea harvesting is an inevitable development; however, the impact of this process on the chemical composition and quality of tea remains unclear. Data showed a reduction of at least 50% in more than half of the chemicals found in machine-harvested fresh tea leaves. This study reveals important scientific findings regarding the chemical and sensory changes that occur during the mechanization process.

Savcı (2012) examined the impact of value chain analysis on production costs and concluded that cost leadership can be achieved through the application of value chain analysis.

Savcı and Haftacı (2017) defined value chain analysis as the process of defining business activities and transforming input into output. They examined the role of activity-based costing in measuring value-creating activities.

Adanacioğlu and colleagues (2018) summarized the framework of a sustainable food value chain and explained the objectives of a sustainable value chain in three dimensions: economic, social, and environmental. The study first examines and discusses some exemplary initiatives implemented globally within the framework of sustainable food value chains and offers recommendations.

Başer and Bozoğlu (2018), through a literature review, demonstrated that applying a value chain analysis approach in the agricultural sector can improve product quality, provide product differentiation, or increase system efficiency, providing a competitive advantage and helping solve some fundamental problems.

Özalp (2019) analyzed the peanut value chain in Türkiye, emphasizing the profitability of the actors in the chain and their contributions to value creation.

Bay and Koşar (2021) examined the value chain of enterprises in their study and developed recommendations for how they can be implemented in various sectors (tourism, food, industrial production, agriculture, livestock, and local products).

According to Yazıcı et al. (2023), inadvertent fertilization in tea agricultural areas in Turkey leads to soil deterioration and reduced product quality. This study was conducted to develop a fertilization program that could serve as an example for tea producers based on the results obtained by conducting soil and leaf analyses. The study concluded that, despite reducing the amount of fertilizer used by tea producers by 30%, no yield or quality losses were observed with the addition of micronutrients and kaolin applications based on leaf and soil analyses.

Savcı (2024) emphasized the importance of taking the necessary measures to maintain the organic structure of the soil and cultivate sustainable fresh tea leaves. He emphasized that this requires careful attention to soil analysis in tea gardens, control of chemical fertilizer use, and proper harvesting.

Savcı (2025) revealed in his study that speculative pricing by dry tea producers when purchasing raw materials can negatively impact the quality of the product they offer.

2. Research method and data analysis

This research utilized primary data obtained from an online survey administered to tea producers in the provinces of Rize, Artvin, and Trabzon, along with secondary data provided by various institutions. Secondary data was compiled from sources such as FAO, ÇAYKUR, TÜİK, Rize Commodity Exchange, and the Ministry of Agriculture and Forestry, as well as relevant national and international reports. The prices of construction equipment, fertilizer, labor, and energy used in cost calculations are based on current market data.

The survey form was developed based on open-ended questions posed to tea producers, interviews conducted with tea producers in various regions, and the researcher's expertise. Furthermore, during the development of the survey, an effort was made to reach consensus on the survey form with experts from the Çaykur General Directorate, the Rize Tea Exchange, the Rize Chamber of Agriculture, the Rize Tea Research Institute, and the Faculty of Agriculture and Natural Sciences at RTEU between July 2023 and August 2023. Improvements were made to the survey form after consultation with their opinions and suggestions.

The resulting survey form was pre-tested on 49 participants between September 4, 2023, and September 13, 2023. After appropriate corrections were made to any unclear or incomplete statements, the survey form was finalized.

The final survey form was administered over a three-month period between November 14, 2023, and February 13, 2024. These dates were chosen because they fall outside the tea harvest season to facilitate easy access to producers. The survey was created using Microsoft Forms and sent via messaging to select producers in the selected regions. These producers, in turn, forwarded the survey link to other tea producers in their regions. Data collection was conducted using a snowball sampling method.

The link to the online survey was sent to approximately 950 tea producers, of whom 769 completed the survey. The study was conducted with 590 valid surveys, excluding 179 surveys with incomplete or inaccurate data. Approximately 38% of the producers, representing 179 participants, provided inconsistent and contradictory responses to the survey questions, and their surveys were deemed invalid.

Data collection concluded in the third week of February 2024. The obtained data was transferred to MS Excel, sorted, sorted, and prepared for analysis. It was then analyzed using IBM SPSS24. In the analyses, descriptive statistical information was first summarized, followed by analyses for hypotheses.

Descriptive statistics included demographic information, suggestions for increasing yield in tea gardens, organic fertilizer use, alternatives for reducing transportation costs, expenditures for tea cultivation, and expectations of selling tea to private businesses. The findings of the descriptive statistics are presented in Tables 1 and 2.

Table 1. Demographic Information of Survey Participants

Demographic Information		Frequency	Ratio %
Gender	Male	374	63,4
	Female	216	36,6
Age	20-29	104	17,6
	30-39	134	22,7
	40-49	174	29,5
	50-59	140	23,7
	More than 60	38	6,4
	Elementary school	46	7,8
Education status	Middle school	38	6,4
	High school	142	24,1
	Associate degree	142	24,1
	Bachelor's degree	168	28,5
	Postgraduate degree	54	9,2
Regions	Merkez	189	32,0
	Ardeşen	70	11,9
	Çayeli	84	14,2
	Çamlıhemşin	2	0,3
	Derepazarı	10	1,7
	Fındıklı	36	6,1
	Güneysu	45	7,6
	Hemşin	6	1,0
	İkizdere	3	0,5
	İyidere	17	2,9
	Kalkandere	25	4,2
	Kendirli	12	2,0
	Pazar	34	5,8
	Arhavi	11	1,9
	Borçka	10	1,7
Artvin	Hopa	5	0,8
	Of	27	4,6
	Sürmene	4	0,7
Total		590	100

According to Table 1, the vast majority of survey participants (63.4%) were male. Furthermore, approximately 60% of participants were over 40 years of age, and 61.7% were

university graduates. Therefore, it can be assumed that producers have some training and experience in tea cultivation. The highest survey participation rate was in Rize city center, at 32%. Çayeli district came in second with 14.2%, and Ardeşen district came in third with 11.9%.

Table 2. Approximate Age and Area Size of Tea Gardens

Age of Tea Gardens	Frequency	Ratio (%)	Cumulative Ratio (%)
5 Years	19	3.2	3.2
10	28	4.7	8.0
15	20	3.4	11.4
20	31	5.3	16.6
25	24	4.1	20.7
30	69	11.7	32.4
35	40	6.8	39.2
40	97	16.4	55.6
45	50	8.5	64.1
More than 50 Years	212	35.9	100.0
Total	590		

Area (Decare)	Frequency	Ratio (%)	Cumulative Ratio (%)
Less than 1 Decare	10	1.7	1.7
1 - 3 Decare	128	21.7	23.4
4 - 6 Decare	193	32.7	56.1
7 - 10 Decare	114	19.3	75.4
11 - 15 Decare	79	13.4	88.8
16 - 20 Decare	38	6.4	95.3
21 - 25 Decare	10	1.7	96.9
26 - 35 Decare	11	1.9	98.8
More than 35 Decare	7	1.2	100.0
Total	590	100	

According to Table 2, approximately 36% of tea gardens are over 50 years old, representing a very old structure. This suggests that tea plants have reached the end of their economic lifespan and need to be replaced with new seedlings. Approximately 17% of the total tea gardens are less than 25 years old. Therefore, 83% are potentially susceptible to aging. This indicates a high need for renewal. Renewal over the years is inevitable. Approximately 10% of these tea gardens should be renewed each year.

The survey included an open-ended question asking about the size of tea gardens in decares. According to the table, 193 producers, representing 32.7% of the respondents, have tea gardens between 3 and 6 decares. 75.4% of producers have tea gardens smaller than 10 decares, and 56.1% have tea gardens smaller than 6 decares. According to information obtained from the study, more than 80% of tea producers produce on land smaller than 10 decares. More than 50% of tea producers reported producing more than 10 tons of tea on these lands. According to producers, yields are generally over 2 tons per acre.

During the survey, producers were asked to share additional suggestions, thoughts, or experiences beyond the first five options listed in Table 3. For this option, 1.4% of producers indicated that all five options were necessary for achieving tea yields. 23.4% of producers expect ÇAYKUR, Türkiye's most established and knowledgeable organization in the tea sector, to identify the cause of low yields and develop solutions.

Table 3. Participants' Suggestions for Increasing Yields in Tea Fields

Recommended	Frequency	Ratio (%)
Chemical fertilizers should not be used alone; the use of organic (animal) fertilizers should also be emphasized.	130	22.0
Low-yielding tea bushes should be removed and replaced with higher-yielding tea plants.	54	9.2
Fertilizer selection should be based on soil analysis results.	127	21.5
Tea fields should be maintained, and the soil should be fertilized appropriately.	127	21.5
ÇAYKUR should identify the cause of low yields and implement the solutions it proposes.	146	24.8
Other suggestions (Mandatory tea pruning should be abolished.)	6	1.0
Total	590	100.0

Approximately 65% of producers consider soil maintenance and fertilization the most important factors in increasing yields. Producers indicate that soil maintenance and nutrients are a serious problem. 9.2% of producers prefer to renew their tea fields with higher-yielding tea seedlings. This practice can rejuvenate old tea fields and ensure stable yields. Approximately 25% of producers expect ÇAYKUR to lead and manage the process under the leadership of the renewal proposal.

Table 4 shows producers' tendencies and efforts to use organic fertilizer. 5.5% of producers obtain organic fertilizer from others, 11.9% from their own animals, and 21.6% use it whenever possible. 60% of producers do not use it because they cannot obtain it. One percent of producers use tea waste obtained from factories as organic fertilizer.

Table 4. Do You Use Organic Fertilizer (Cow, Sheep Manure)?

	Frequency	Ratio (%)
I can't use it because I can't get it.	347	60.0
I use manure I get from animal breeders.	32	5.5
Sometimes, if I have the opportunity, I use it.	125	21.6
I use manure from the animals I raise.	69	11.9
I use tea fiber.	5	0.9
Total	578	100.0
No answer	12	
Total	590	

Twelve producers whose information was not included in Table 4 did not answer this question. However, almost all producers reported using chemical fertilizers annually. Almost all producers stated that they chose the chemical fertilizer they used based on their own experience, fertilizer price, or recommendations from dealers, rather than research, surveys, or analyses. Producers reported that they do not have a soil analysis done before selecting a chemical fertilizer, but do occasionally. They also noted that fertilizer prices affect both the type and amount of fertilizer used.

Table 5 shows the transportation vehicles and methods producers use to transport harvested tea from the tea fields to the nearest highway. Accordingly, producers use different means of transportation depending on the location and characteristics of their land. 23% of producers stated that they transport the harvested tea themselves, thus performing "unpaid family labor." 14.9% of producers reported using cable cars to transport harvested tea from the tea fields.

Table 5. Factors Affecting the Cost of Transporting Tea from the Field

	Frequency	Ratio (%)
I carry it myself	140	23.7
By cable car; By motor vehicles	30	5.1
By motor vehicles; I carry it myself	35	5.9
By cable car; I carry it myself, By motor vehicles	48	8.1
By cable car	64	10.8
By cable car; By motor vehicles, With workers;	88	14.9
By cable car; I carry it myself, By workers; By motor vehicles	14	2.4
By workers	55	9.3
By motor vehicles; I carry it myself, By workers; By cable car,	8	1.4
By cable car; With workers,	62	10.5
With workers; I carry it myself, By cable car; With workers, I carry it myself;	17	2.9
By workers; With pack animals,	15	2.5
I carry it myself	11	1.9
By cable car; By motor vehicles	2	0.3
Total	1	0.2
I carry it myself	590	100.0

Due to the region's terrain, cable cars are a common and convenient means of transportation. 10.5% of producers transport harvested tea with the help of workers, while 10.8% use motor vehicles. Labor requirements are relatively low in tea fields where tea can be transported by motor vehicles. Some producers use more than one means of transportation. Interviewed producers stated that transporting harvested tea is the most challenging task.

Table 6 shows the frequency and proportion of producers' annual tea harvest income spent on weed removal, pruning, fertilization, and harvesting.

Table 6. What is your expenditure on tea farming activities as a percentage of your annual tea income?

Expenditure to annual tea revenue ratio	Frequency	Ratio (%)
10	112	19.5
20	130	22.7
30	153	26.7
40	72	12.6
50	60	10.5
More than 50	46	8.0
Total	573	100.0
No response	17	
Total	590	

Tea producers reported varying spending rates for their tea production activities. 26.7% of producers spent up to 30% of their annual tea harvest revenue, 22.7% up to 20%, 19.5% up to 10%, and 12.6% up to 40%. Approximately 18.5% spent more than 40%. Annual expenditures can vary depending on various factors, including the duration and intensity of each producer's annual tea harvesting costs, the amount of fertilizer purchased and fertilizing, transportation costs for vehicles used to transport tea, maintenance of vehicles and equipment used for harvesting, and energy costs.

Table 7 presents the frequencies and percentages of producers' expectations when selling tea to private businesses. The data obtained from the study showed that producers generally reported selling a significant portion of their production to ÇAYKUR (a public institution), while a few producers sold their products to the private sector. Observations and interviews revealed that the primary reason for preferring the private sector is the requirement for cash payment. Another reason is that the private sector also purchases unprocessed tea. ÇAYKUR's inability to sell harvested tea due to its daily fresh tea purchase quota or the harvest quota has also been cited as a reason for this situation. Table 7 shows the reasons producers sell tea to private companies.

Table 7. What Expectations Do You Have When Selling Tea to Private Businesses?

	Frequency	Ratio (%)
Making payments simultaneously and at the same price as Çaykur	281	47.6
Making payments close to Çaykur's price and payment time	277	46.9
Determining the price in foreign currency for long-term purchases	18	3.1
Selling tea to the private sector	14	2.4
Total	590	100.0

Tea producers primarily prefer Çaykur, a state-owned enterprise, because Çaykur determines the amount of tea they can purchase from the producer and offers a price guarantee. The private sector, on the other hand, follows an unstable policy, adjusting its purchase prices according to Çaykur's fresh tea demand and, when Çaykur cannot meet fresh tea demand (due to daily purchase quotas and quotas), making purchases at low prices or on a long-term basis. In Table 7, 94.5% of producers cite private companies' price and maturity quotas and their instability as a significant problem.

Hypotheses

To achieve the research objectives, these hypotheses are summarized below.

H1: There is a relationship between mechanization and labor use in tea harvesting.

H2: There is a relationship between the age of tea fields and fresh tea leaf yield.

H3: There is a relationship between the producer's level of education and the frequency of soil analysis in tea fields.

H4: There is a relationship between the producer's level of education and the choice of fertilizer to be used in tea fields.

H5: There is a relationship between changes in fertilizer prices and fertilizer use.

H6: There is a relationship between fertilizer use and fresh tea leaf yield.

These hypotheses, formulated to test whether there is a relationship between the variables included in the survey questionnaire, were tested separately and are explained below.

H1: There is a relationship between mechanization and labor use in tea harvesting.

Observations indicate that the use of motorized machinery in tea harvesting is increasingly seen as an alternative to the use of foreign labor. These newly introduced machines are expected to become widespread over time. The process of adaptation and acceptance of the use of motorized harvesting machines among producers is ongoing.

Table 8. The Relationship Between Mechanization and Labor in Tea Harvesting

		What tool(s) do you use to pick/harvest tea?				
		All with scissors	Mostly with a motorized machine	Mostly with scissors	All with a motorized machine	Total
How do you harvest tea?	Sometimes we work with workers	9	1	2	0	12
	With our own resources	171	65	83	20	339
		44	11	31	9	95
	With daily wage workers	34	23	20	3	80
		30	18	15	1	64
Total		288	118	151	33	590

A similar process can be observed in existing mechanical harvesting tools, namely shears. With the battery power issues of harvesting machines largely resolved, demand for these machines will gradually increase. Table 8 shows no significant difference between mechanization and labor use in tea harvesting. Due to the inadequate prevalence of machinery, no significant relationship was found between labor use and mechanization ($\chi^2(12, N = 590) = 20.30; p > 0.05$). However, data obtained from future studies may demonstrate this relationship. At this stage, the calculation of the p-value as 0.062, close to 0.05, supports this view.

H2: There is a relationship between the age of tea fields and fresh tea leaf yield.

Yields are lower in tea fields five years old and younger. This may be because these fields have not yet reached their optimal production capacity. This should not be interpreted as a sign of inefficiency. Producers who reported yielding less than one ton from tea fields over five years old constituted 5.9% of the sample, while producers who reported yielding between one and two tons constituted 72.7%.

Therefore, it was observed that the age of tea fields over fifteen years old had no effect on productivity, and there was a significant relationship between the age of tea fields and their productivity ($\chi^2(36, N=590)=111.89; p \leq 0.01$). The productivity of tea gardens is thought to be affected by various factors such as climatic conditions, amount and type of rainfall, and soil management.

Table 9. Relationship Between Age and Productivity of Tea Plantations

		Yield per decare (Ton/Decare)					Total
		Less than 1 Ton	Less than 1.5 Ton	Less than 2 Ton	Less than 2.5 Ton	More than 2.5 Ton	
Approximately how old are your tea gardens?	5	9	4	2	3	1	19
	10	5	13	5	3	2	28
	15	2	5	8	3	2	20
	20	2	9	14	5	1	31
	25	0	6	6	10	2	24
	30	0	23	27	13	6	69
	35	0	18	13	7	2	40
	40	3	42	26	16	10	97
	45	4	19	20	6	1	50
More than 50 years		10	89	80	23	10	212
Total		35	228	201	89	37	590

H3: There is a relationship between the producer's level of education and the availability of soil analysis in tea fields.

Table 10. Relationship Between Educational Status and Soil Analysis

		Do you have a soil analysis done before choosing fertilizer?			Total
		I never do it	Sometimes	Every year, before buying fertilizer	
What is your educational background?	Elementary school	38	3	0	41
	Middle school	33	3	1	37
	High school	113	12	3	128
	Vocational degree	108	15	4	127
	Bachelor's degree	146	13	2	161
	Postgraduate degree	39	8	1	48
Total		477	54	11	542

Because 8% of the participants in the sample did not use chemical fertilizers, this hypothesis was tested using a valid sample of 542 participants. In other words, producers who use chemical fertilizers were asked, "Do you have an annual soil analysis?" The data in Table 10 show that 88% of producers of all education levels never have a soil analysis. This rate is similar across all education levels. 2% of participants stated that they have a soil analysis done every year before purchasing fertilizer. Despite the increasing level of education, one reason producers do not have a soil analysis is their adherence to traditional agricultural

methods. Therefore, no significant relationship was found between education level and soil analysis ($\chi^2(10, N = 542) = 6.51; p > 0.05$).

H4: There is a relationship between the producer's level of education and the choice of fertilizer to be used in tea fields.

According to Table 11 below, 34% of the participants have a traditional approach to fertilizer selection, influenced by their neighbors' fertilizer preferences. However, 27% stated that fertilizer price is important in choosing fertilizer.

Table 11. Relationship Between Education Level and Fertilizer Selection

		How do you go about choosing fertilizer?				
		Based on my own experience	I choose based on the seller's recommendations	I choose based on price	I ask experts	I use what others around me use
Educational background	Elementary school	2	5	8	10	16
	Middle school	2	4	13	8	10
	High school	6	6	45	28	44
	Vocational degree	4	10	29	40	40
	Bachelor's degree	5	17	42	42	54
	Postgraduate degree	1	3	10	14	19
Total		20	45	147	142	183

It was determined that the education level of producers with different educational backgrounds had no effect on fertilizer choice. However, it was observed that producers with different educational levels exhibited similar behaviors. When educational background, soil analysis, and fertilizer choice results are evaluated together, a significant deficiency emerges. Producers need to be trained and made aware of these two factors that affect soil structure and tea productivity. Consequently, it can be concluded that there is no significant relationship between educational background and fertilizer choice ($\chi^2(20, N = 537) = 16.23; p > 0.05$).

H5: There is a relationship between changes in fertilizer prices and fertilizer use.

536 of the producers in the sample responded to this statement. According to Table 12, approximately 54% of the participants stated that they would be negatively affected by a potential increase in fertilizer prices. The remaining participants stated that they would still use the fertilizer they were supposed to use despite a potential increase in fertilizer prices.

When the values in the table were evaluated according to ratios, it was observed that there was no significant relationship between changes in fertilizer prices and the amount of fertilizer purchased ($\chi^2(5, N = 536) = 2.08; p > 0.05$).

Table 12. Relationship Between Fertilizer Price Changes and Fertilizer Use

		Average Fertilizer Use						Total
		0.0 -69 Kg	70 – 80 Kg	81 – 109 Kg	110 – 139 Kg	140 – 199 KG	More than 200 Kg	
Will an increase in fertilizer prices or high prices affect the amount of fertilizer you need to use?	Yes, I will use less fertilizer or none at all.	35	26	66	48	63	51	289
	No, I will use the necessary fertilizer.	28	24	56	33	53	53	247
	Total	63	50	122	81	116	104	536

H6: There is a relationship between fertilizer use and fresh tea leaf yield.

Table 13. Relationship Between Fertilizer Use and Tea Plant Productivity

		Annual yield per decare					Total
		Less than 1 Ton	Less than 1.5 Ton	Less than 2 Ton	Less than 2.5 Ton	More than 2.5 Ton	
Average fertilizer use	70 – 80 Kg	17	74	47	13	9	176
	81 – 109 Kg	7	55	42	16	13	133
	110 – 139 Kg	5	38	36	29	3	95
	140 – 199 Kg	4	31	43	13	8	99
	More than 200 Kg	2	30	33	18	4	87
Total		35	228	201	89	37	590

The ideal amount of fertilizer for tea gardens is 75 kilograms per decare (Kacar, 2010). However, according to Table 13, it has been observed that in practice this amount is sometimes applied twice or even more than twice that amount. Fertilizer use close to the ideal level is the range in which optimal yield is obtained. As the ideal amount of fertilizer to be spread per decare increases, yield from tea fields decreases. According to the results of the analysis, a relationship was found between the amount of fertilizer used and the yield obtained in tea fields. These results show that fertilizer use above normal levels has no effect on yield. There is a relationship between fertilizer use close to normal levels and fertilizer use below and above normal levels on tea garden yield ($\chi^2(16, N = 590) = 41.08; p \leq 0.01$).

Conclusion

The study's objective is to manage direct raw material costs in reducing dry tea production costs. The results obtained are summarized below.

Approximately 45% of the tea fields owned by participants in the regions included in the study are over forty-five years old. This indicates that approximately half of the tea fields are nearing the end of their economic life. The yield of tea fields nearing the end of their economic life is inversely proportional to age. Accordingly, planned rejuvenation of tea fields is considered necessary to ensure sustainable raw material costs. 56% of existing tea fields are smaller than six decares (Average = 4.5 decares). In practical terms, this can be said to be the research participants' fresh tea leaf production activity as a secondary income-generating activity. Because the income producers earn from an average 4.5 decare tea field alone does not provide for their family's livelihood, they consider tea cultivation a secondary income-generating activity. This leads to producers not demonstrating the necessary sensitivity to tea cultivation. It has been observed that producers have a certain level of awareness regarding fertilization, tea garden rejuvenation, soil analysis, and garden maintenance to achieve high yields. However, they place responsibility on ÇAYKUR for all other measures to increase tea yield. Producers expect policymakers to develop long-term sustainable strategies for tea cultivation, and for long-term plans to be developed by relevant ministries and stakeholders.

Sixty percent of producers stated that they were unable to use organic fertilizer due to a lack of access to it. This could be attributed to the fact that producers have largely abandoned animal husbandry activities. Approximately 18% of participants have access to it. A limited number of producers stated that they use waste tea fiber obtained from tea factories on their tea fields. Because tea factories supply tea fiber to producers at a very low level, the use of tea fiber as fertilizer has been limited. Tea producers sell waste tea fiber as a raw material to solid fuel producers and to industrial livestock farmers for its moisture and water retention properties, thus limiting supply to producers.

The wide spread between the private sector and ÇAYKUR purchasing prices for fresh tea supplied by producers, and the fact that ÇAYKUR has imposed quantity quotas on tea purchases, have negatively impacted tea producers' income. Additionally, it has been observed that some private sector tea enterprises, in their fresh tea purchasing policies, implement payments to producers for fresh tea leaves with terms longer than three, six, nine, or even 12 months, unlike ÇAYKUR. This problem faced by producers can be resolved by expanding the base fresh tea purchase price and payment terms to include not only ÇAYKUR but also private enterprises.

Due to the relatively low rate of mechanization at the time of the study, no correlation was found between the labor involved in tea harvesting. The improved ergonomics of newly developed tea harvesting machines and the development of long-lasting batteries have enabled the rapid proliferation of tea harvesting machines. The amount of tea harvested per

unit of time by machine is at least twice as much as that of tea harvesting with scissors. Motorized tea harvesting reduces unit labor costs by at least 50%.

The study observed that tea fields lose their economic productivity over time. To prevent this, productivity can be increased by renewing tea gardens that have completed their economic life.

No relationship was found between formal education, soil analysis, and fertilizer selection. Instead of formal education, awareness and training programs related to tea cultivation should be conducted. This will provide support not only for soil analysis but also for all tea cultivation, leading to increased tea yield and quality. Furthermore, soil analysis services should be made readily available to producers, free of charge or at low cost.

There is an inverse relationship between the increase in fertilizer costs and fertilizer use. Not using fertilizer in tea fields can cause an approximately 50% decrease in annual tea yield. While not using fertilizer may initially reduce raw material costs, it also leads to a loss of income due to the decrease in tea yield.

This study found a relationship between the amount of fertilizer used and yield in tea fields. Experimental studies in the literature indicate that the ideal fertilizer use is 75 kg (Kacar, 2010). Yields decrease as this amount is exceeded. Over-fertilization does not necessarily mean higher yields. Fertilization above the ideal level; It impairs soil structure, the health of the tea plant, and the quality of the tea leaves to be harvested.

70% of the producers participating in the study should be trained on the ideal amount of fertilizer for tea fields. The findings of this study are consistent with the general literature (Mokaya et al., 2018).

Value chain analysis positively impacts the management of direct raw material and material costs, which affect value creation and value increase in dry tea production. This contributes to the reduction of dry tea production costs. Value chain analysis is an important method for ensuring the continuity of this contribution. The findings of this study are consistent with those of Mutebwa and Olaniyan (2018).

The main limitations of the study are that the research was limited to three provinces (Rize, Trabzon, Artvin), the survey was conducted online and relied on respondents' statements, and the analyses were limited only to the direct raw material and material stage. Furthermore, climatic conditions varied compared to previous periods. Therefore, other links in the value chain, such as tea processing, packaging, and marketing, were excluded from the scope of the study. To address producers' lack of knowledge, regular training programs, SMS notification systems, and short reminder campaigns and training on land preparation, appropriate tools, tea harvesting in accordance with established standards, soil analysis, fertilization, maintenance, and harvest preparation should be initiated.

Agricultural experts should be employed to ensure and increase producers' access to information and awareness about tea farming, and to train producers on best agricultural practices. Local television and radio channels should collaborate with the Presidency of Religious Affairs to raise producer awareness and inform them through Friday sermons.

In addition to ÇAYKUR (Turkish Tea Association), private sector tea enterprises should also establish short-term purchase agreements with producers to ensure sustainable raw material

and material management, ensuring price stability and improving raw material quality. Information programs on conscious fertilizer use should be developed in accordance with sustainable production principles. Mobile applications or portal systems should be established to directly inform producers.

Tea producers should fertilize based on soil analysis results. Aging tea fields should be uprooted and replaced with high-yielding varieties. Replenishing aged tea fields with specially cultivated seedlings of a single type to increase productivity can provide higher yield potential. The findings of this study are consistent with the general literature by Dutta (2011). To this end, producers should be incentivized by providing financial, material, and equipment support.

This study addressed the management of direct raw material, the first stage of the fresh tea leaf value chain. Future studies can be expanded to include other stages of the fresh tea leaf value chain. New quantitative studies can be conducted on the interactions between digitalization and sustainable production models for the management of direct raw material and material costs in the tea sector. Lawmakers should draft a tea law for sustainable tea farming that reconciles the interests of tea producers, tea industry participants, and consumers. In conclusion, this study, the first systematic application of value chain analysis in the tea industry, demonstrates that direct raw material management plays a critical role in reducing costs and increasing efficiency. The findings clearly demonstrate the necessity of an integrated cost management and conscious production strategy for the sustainability of the tea industry.

References

- Adanacıoğlu, H., Saner, G., & Ağı, H. B. (2018). Sürdürülebilir Gıda Değer Zinciri Yaklaşımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21, 221–226. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.472847>
- Başer, U., & Bozoğlu, M. (2018). Tarımsal değer zincirinde değer yaratan faaliyetlerin belirlenmesi. *Türk Tarım -Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(8), 1002–1007. <https://doi.org/10.24925/turjaf.v6i8.1002-1007.1835>
- Bay, M., & Koşar, A. (2021). Değer zinciri nedir? ve değer zinciri analizini çeşitli sektörler için olan yansımalarına kısa bir bakış. *Journal of International Social Research*, 14(77-6), 1120–1168. Retrieved from: <https://doi.org/10.17719/jisr.11520>
- Bellù, L. G. (2013). Value chain analysis for policy making: Methodological guidelines and country cases for a quantitative approach. Retrieved from: <https://www.fao.org/3/at511e/at511e.pdf>
- Clay, P. Mac, & Feeney, R. (2019). Analyzing agribusiness value chains: A literature review. *International Food and Agribusiness Management Review*, 22(1), 31–46. <https://doi.org/10.22434/IFAMR2018.0089>
- Dutta, R. (2011). Impact of age and management factors on tea yield and modelling the influence of leaf area index on yield variations. *ScienceAsia*, 37(1), 83–87. <https://doi.org/10.2306/scienceasia1513-1874.2011.37.083>
- Dutta, R., Stein, A., Smaling, E. M. A., Bhagat, R. M., & Hazarika, M. (2010). Effects of plant age and environmental and management factors on tea yield in Northeast India. *Agronomy Journal*, 102(4), 1290–1301. <https://doi.org/10.2134/agronj2010.0091>
- Eskasasnanda, I. D. P., & Wiradimadja, A. (2020). Mechanisation in tea plantation driving factors and its impact on sustainable environment. *Jurnal Pendidikan Geografi*, 25(1), 61–68. <https://doi.org/10.17977/um017v25i12020p061>
- Haggblade, S., Theriault, V., Staatz, J., Dembele, N., & Diallo, B. (2012). A conceptual framework for promoting inclusive agricultural value chains. International Fund for Agricultural Development (IFAD), mimeo (online document).
- Han, Y., Xiao, H., Qin, G., Song, Z., Ding, W., & Mei, S. (2014). Developing situations of tea plucking machine. *Engineering*, 06(06), 268–273. <https://doi.org/10.4236/eng.2014.66031>
- Hellin, J., & Meijer, M. (2006). Guidelines for value chain analysis. Analysis, November.
- Hettiachchige, S. R. P., & Rathnayake, C. (2021). The ceylon black tea value chain. *Australasian Agribusiness Perspectives*, 24(1), 1-26.
- Iori, P., Silva, R. B. da, Ajayi, A. E., Silva, F. A. de M., Junior, M. de S. D., & Souza, Z. M. de. (2014). What drives decline productivity in ageing tea plantation - soil physical properties or soil nutrient status? *Agricultural Science*, 2(1), 22–36. <https://doi.org/10.12735/as.v2i1p22>
- Kacar, B. (2010). Çay-Çay bitkisi, biyokimyası, gübrelenmesi, işleme teknolojisi (1. baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kamau, D. M., Spiertz, J. H. J., Oenema, O., & Owuor, P. O. (2008). Productivity and nitrogen use of tea plantations in relation to age and genotype. *Field Crops Research*, 108(1), 60–70. <https://doi.org/10.1016/j.fcr.2008.03.003>
- Kumar, D., & P.V., R. (2016). Value chain: a conceptual framework. *International Journal of Information Engineering and Management Sciences*, 7(1), 74–77. Erişim adresi: [http://www.scienceandnature.org/IJEMS_Vol7\(1\)2016.php](http://www.scienceandnature.org/IJEMS_Vol7(1)2016.php)
- Miller, C., & Jones, L. (2012). Book review: agricultural value chain finance: tools and lessons. İçinde *Millennial Asia* (C. 3, Sayı 1). FAO. <https://doi.org/10.1177/097639961200300108>

- Mokaya, B. N., Chemining'wa, G. N., Ambuko, J. L., & Nyankanga, R. O. (2018). Effect of organic and inorganic fertilizers on growth, yield and nutrient use efficiency of clonal tea (*Camellia sinensis*). *Cell Biology and Development*, 2(1). <https://doi.org/10.13057/cellbioldev/v020103>
- Mutebwa, A., & Olaniyan, O. (2018). Value Chain Analysis Of Tea Production In Karongi District, Rwanda. A Case Study Of Project Rural Income Through Export (Price), Rwanda. Final Report By Adeyemi, Eniola Ilemobayo (Mdp Student)
- Nagpal, L. (2021). The assam tea value chain: the need for better information flows. *Australasian Agribusiness Perspectives*, 24(8), 116-136. Retrieved from: <https://blog.une.edu.au/australasian-agribusiness-perspectives/2021/07/23/assam-tea-value-chain/>
- Nandagopalan, V., & Balamurugan, T. (2014). Impact of modernization of harvesting in tea plantation to improve the productivity and quality (*Camellia spp.*). *Journal of Environmental Science, Toxicology and Food Technology*, 8(9), 55–59. <https://doi.org/10.9790/2402-08935559>
- Özalp, B. (2019). Türkiye’de yer fıstığı sektörünün değer zinciri analizi. [Doktora Tezi], Çukurova Üniversitesi., Adana.
- Özalp, B., & Ören, M. N. (2008). Tarımda değer zinciri analizi. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi Kitabı, 595–604.
- Parthiban, R. R. R. (1998). The impact of mechanization of tea harvesting on the quality of south Indian CTC teas. *Food Chemistry*, 63(1), 61–64. [https://doi.org/10.1016/S0308-8146\(97\)00219-7](https://doi.org/10.1016/S0308-8146(97)00219-7)
- Porter, M. E. (1980). Competitive strategy: techniques for analyzing industries and competitors. The Free Press. <https://doi.org/10.4324/9781912281060>
- Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage Creating and Sustaining Superior Performance. The Free Press.
- Rowe, A. J., Mason, A. J., Dickel, K. E., Mann, R. B., & Mockler, R. J. (1994). Strategic management: a methodological approach (4th ed.). Reading (Mass.): Addison-Wesley.
- Samanga, R., & Sachitra, V. (2017). Impact of factory model cultivation on tea input and output quality: A study in selected tea factories in Ruhunu region, Sri lanka. *European Journal of Economic and Financial Research*, 2(5), 128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1069123>
- Savcı, M. (2012). Çay işletmelerinde üretim maliyetlerinin değer zinciri analizi, [Basılmamış doktora tezi], Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Savcı, M. (2024). Çay işletmelerinde ilk madde ve malzeme kullanımının çevresel maliyetlere etkisi üzerine nitel bir araştırma. *International Journal of Economics, Business and Politics*, 8(1), 205–219. <https://doi.org/https://dergipark.org.tr/tr/pub/ueip>
- Savcı, M. (2025). Özel çay işletmelerinde temel faaliyetlerde yaşanan sorunların tespitine yönelik nitel bir araştırma. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(2), 505–514. <https://doi.org/10.53501/rteufemud.1500196>
- Savcı, M., & Haftacı, V. (2017). Değer zinciri analizinde değer yaratan faaliyetlerin ölçülmesinde faaliyet tabanlı maliyetlemenin (ftm) rolünün değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 261-284. Retrieved from: <https://izlik.org/JA24MY37TD>
- Shank, J. K. (1989). Strategic cost management: new wine, or just new bottles? *Journal of Management Accounting Research*, 1(1), 47–65.
- Simatupang, T. M., Williams, S. J., & Piboonrungraj, P. (2017). The emergence of value chain thinking. *International Journal of Value Chain Management*, 8(1), 40–57. <https://doi.org/doi:10.1504/IJVC.2017.082685>
- Sita, K., Herawati, E., & Senjaya, S. (2023). Sustainability and gender implication of tea harvest mechanization in West Java. *Jurnal Ilmu-ilmu Sosial dan Humaniora*, 25(3), 512–525. <https://doi.org/10.24198/sosiohumaniora.v25i3.50502>

- Thakur, N., Thakur, N., Verma, H., & Klate, A. (2023). Value chain analysis and optimization in agribusiness. July, 68–87. <https://www.researchgate.net/publication/372746779>
- Tippayawong, K. Y., Teeratidyankul, P., & Ramingwong, S. (2017). Analysis and improvement of a tea value chain. *Lecture Notes in Engineering and Computer Science*, 2230, 772–777. Retrieved from: https://www.iaeng.org/publication/WCE2017/WCE2017_pp772-777.pdf
- Trienekens, J. H. (2011). Agricultural value chains in developing countries a framework for analysis. *International Food and Agribusiness Management Review*, 14(2), 51–82.
- Viet Khoi, N., Lan, C. H., & Huong, T. L. (2015). Vietnam tea industry: an analysis from value chain approach. *International Journal of Managing Value and Supply Chains*, 6(3), 01–15. <https://doi.org/10.5121/ijmvsc.2015.6301>
- Yazıcı, K., Göksu Karaoğlu, B., Şavşatlı, Y., Akbulut, M., Seyis, F., Sarı, H., Atay, Y., Karaoğlu, A., & Üst, E. (2023). Çay [*Camellia sinensis* (L.) O. Kuntze] bitkisi verimine farklı gübre ve kaolin uygulamalarının etkileri. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 10(1), 29–38. <https://doi.org/10.30910/turkjans.1137413>
- Zamora, E. A. (2016). Value chain analysis: a brief review. *Asian Journal of Innovation and Policy*, 5(2), 116–128. <https://doi.org/10.7545/ajip.2016.5.2.116>
- Zhou, J., Gao, S., Du, Z., Xu, T., Zheng, C., & Liu, Y. (2024). The impact of harvesting mechanization on oolong tea quality. *Plants*, 13(4), 552. <https://doi.org/10.3390/plants13040552>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Şiir Sosyolojisi: Sezai Karakoç Şiirinde Toplumsal Değişim

The Sociology of Poetry: Social Change in Sezai Karakoç's Poetry

Arif AKBAŞ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu,

Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Sivas, Türkiye

Sivas Cumhuriyet University, Yıldızeli Vocational School,

Department of Marketing and Advertising, Sivas, Türkiye

aakbas@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8480-4350>

<https://ror.org/04f81fm77>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 03.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 07.10.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Akbaş, A. (2026). Şiir sosyolojisi: Sezai Karakoç şiirinde toplumsal değişim. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 368-390.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1632054>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The sociology of poetry: social change in Sezai Karakoç's poetry

Abstract

This article aims to examine the phenomenon of social change in Sezai Karakoç's poetry from a sociological perspective. The study analyzes the social critiques embedded in Karakoç's works and the underlying dynamics of these critiques. The main research question of the article is how themes such as modernization, tradition, cultural degeneration, and social identity are addressed in Karakoç's poetry and how these themes relate to social change. The research employs qualitative analysis methods to conduct a thematic examination of Karakoç's poems. During this examination, the prominent social and cultural motifs in Karakoç's poetry were identified, and their connections to the processes of social change were revealed. In particular, the study closely examines Karakoç's criticisms of modernization and Westernization and how these critiques resonate in his poetry. The findings of the research suggest that Karakoç presents a profound critique of the phenomenon of social change in his poetry, demonstrating a strong inclination to adhere to traditional values in the face of this change. In conclusion, Karakoç's poems are considered both a resistance to social change and a deep questioning of the problems of the modern world. A prose piece related to the subject and three poems by Karakoç have been selected for analysis.

Keywords: Poetry sociology, literary sociology, second new poetry, stylistic analysis, social change in Türkiye

Şiir sosyolojisi: Sezai Karakoç şiirinde toplumsal değişim

Öz

Bu makale, Sezai Karakoç'un şiirlerinde toplumsal değişim olgusunu sosyolojik bir perspektiften incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Karakoç'un eserlerinde yer alan toplumsal eleştiriler ve bu eleştirilerin altında yatan dinamikler analiz edilmiştir. Makalenin temel sorunsalı, Karakoç'un şiirlerinde modernleşme, gelenek, kültürel yozlaşma ve toplumsal kimlik gibi temaların nasıl işlendiği ve bu temaların toplumsal değişimle olan ilişkileridir. Araştırma yöntemi olarak, nitel analiz yöntemleri kullanılarak Karakoç'un şiirleri tematik olarak incelenmiştir. Bu inceleme sürecinde, Karakoç'un şiirlerinde öne çıkan toplumsal ve kültürel motifler tespit edilmiş ve bu motiflerin toplumsal değişim süreçleriyle bağlantıları ortaya konulmuştur. Özellikle, Karakoç'un modernleşme ve Batılılaşma karşısındaki eleştirileri ve bu eleştirilerin şiirlerinde nasıl yankı bulduğu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmanın bulguları, Karakoç'un şiirlerinde toplumsal değişim olgusunun derin bir eleştirisini sunduğunu ve bu değişim karşısında geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, Karakoç'un şiirleri, toplumsal değişime karşı bir direniş/ diriliş ve aynı zamanda modern dünyanın sorunlarına dair derin bir sorgulama olarak değerlendirilmektedir. Karakoç'un incelenmek üzere konu ile alakalı bir düzyazısı ve üç şiiri seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiir sosyolojisi, edebiyat sosyolojisi, ikinci yeni şiiri, stilistik okuma, Türkiye'de sosyal değişim

Giriş

Türk edebiyatının önemli dönüşümlerinden biri olan İkinci Yeni Şiiri, toplumsal değişim ve sanatsal arayışın etkileşimini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Bu makale, "Şiir Sosyolojisi: Sezai Karakoç Şiirinde Toplumsal Değişim" başlığı altında, İkinci Yeni Şiiri'nin sosyolojik bağlamını ve bu bağlamdaki dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. İkinci Yeni Şiiri, 1950'li yıllarda ortaya çıkan ve geleneksel kalıplardan uzaklaşarak yeni bir dil, anlatım arayışına giren bir edebi akımdır. Bu akım, sadece edebi değil, toplumsal ve kültürel düzeyde de önemli bir değişime işaret eder. İkinci Yeni şairleri, toplumsal yapıdaki değişimleri, modernleşmenin etkilerini ve bireyin yerini yeniden tanımlayan süreçleri edebi metinlerinde yansıtmışlardır. Dolayısıyla, bu çalışma İkinci Yeni Şiiri'nin edebi ürünlerinin ötesine geçerek, bu şiirin toplumsal bağlamdaki önemini ve etkilerini anlamayı hedeflemektedir. Makale, İkinci Yeni Şiiri'nin ortaya çıkışını ve gelişimini etkileyen sosyokültürel dinamikleri ele almaktadır. İkinci Yeni Şiiri'nin oluşumunda etkili olan toplumsal, kültürel ve siyasal faktörler incelenerek, çeşitli faktörlerin şiirin içeriği yahut biçimine nasıl yansıdığı ortaya konulacaktır. Ayrıca, İkinci Yeni Şiiri'nin Türk edebiyatındaki yerini belirlemek ve bu akımın diğer edebi akımlarla ilişkisini değerlendirmek de metnin amaçları arasında yer almaktadır. Makalenin yapısı, öncelikle İkinci Yeni Şiiri'nin temel özelliklerini ve bu özelliklerin toplumsal değişimle ilişkisini açıklamak

üzerine odaklanacaktır. Bunun yanı sıra, İkinci Yeni Şiiri'nin sosyal ve kültürel atmosferindeki yerini anlamak için dönemin siyasi, entelektüel akımlarına da değinilecektir. Makale İkinci Yeni Şiiri'nin sosyolojik boyutunu aydınlatarak, bu edebi akımın Türk edebiyatı ve toplumu üzerindeki etkilerini anlamamıza katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. İkinci Yeni Şiiri'nin, sadece edebi bir olgu olarak değil, toplumsal bir fenomen olarak da ele alınması, Türk edebiyatı tarihindeki önemli bir dönüşümü anlamak için kritik bir bakış açısı sunmaktadır.

Şiir ve toplum arasındaki etkileşim, modern edebiyat çalışmalarının en can alıcı meselelerinden biridir. Bu ilişkiyi anlamlandırma çabası, şiirin salt estetik bir form olmanın ötesinde, içinde doğduğu toplumsal dokunun izlerini nasıl taşıdığını ortaya koyar. Nitekim İkinci Yeni şiirinin kendine has dil ve üslubu bile, 1950'ler Türkiye'sinin hızlı toplumsal dönüşümlerinden bağımsız düşünülemez. Bu şiir akımı, geleneksel kalıpları reddederken aslında dönemin kültürel çalkantılarına özgün bir cevap niteliği taşır. Edip Cansever'in şiirlerinde kent hayatının yabancılaştırıcı etkileriyle hesaplaşması ya da Cemal Süreya'nın bireyin iç dünyasına yaptığı yolculuklar, toplumsal bağlam göz ardı edilerek tam olarak anlaşılamaz. Şairlerin kelimelerle kurduğu özgün ilişki, dönemin sosyolojik gerçekliğiyle de yakından ilgilidir. İkinci Yeni'nin kapalı anlatımı ve soyut imgeleri, bir yandan şiirin özerkliğini savunurken, diğer yandan dönemin siyasi ve kültürel atmosferine örtük bir tepki olarak da okunabilir. Bu noktada şiir, toplumsal olanla kurduğu girift ilişki sayesinde hem bireysel ifadenin hem de kolektif bilincin bir aracına dönüşür. Karakoç'un şiirlerindeki metafizik arayışların bile, modernleşme sancıları çeken bir toplumun ruh halinden tamamen azade olduğunu söylemek güçtür.

Edebiyatın ve toplumun etkileşimini anlamak, "şiir sosyolojisi" olarak adlandırılan disiplinin temelini oluşturur. Bu disiplin, şiirin sadece bireysel bir ifade aracı olmaktan öte, toplumsal yapılarla, kültürel dinamiklerle ve sosyal değişimle nasıl ilişkilendiğini incelemeyi amaçlar. Şiir sosyolojisi, edebiyat teorisi içinde önemli bir alan olarak edebiyat eserlerinin toplumsal ve kültürel bağlamlarını analiz etmeyi, bu bağlamların eserler üzerindeki yansımalarını değerlendirmeyi hedefler. Türk edebiyatında özellikle İkinci Yeni Şiiri gibi hareketlerin, şiir sosyolojisinin temel örneklerini sunma potansiyeli taşıdığını görebiliriz. Söz konusu yönelim, sadece edebi değil, toplumsal ve kültürel düzeyde de önemli bir değişimi işaret eder. İkinci Yeni şairleri, toplumsal yapıdaki değişimleri, modernleşmenin etkilerini ve bireyin yerini yeniden tanımlayan süreçleri edebi metinlerinde yansıtmışlardır. Örneğin Edip Cansever'in şiirlerindeki kent yaşamı ve teknolojiye yönelik eleştiriler, İkinci Yeni Şiiri'nin toplumsal dönüşümü yansıtmaya biçimlerindenidir.

Bunun yanı sıra, "şiir sosyolojisi" kavramı, birçok edebi akımda da farklı şekillerde kendini göstermiştir. Romantizm dönemindeki şairlerin doğaya olan duyarlılıkları ve toplumun endüstri devrimi ile değişen yapısına karşı duydukları tepkiler, romantik şiirin sosyolojik bağlamını anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca, toplumsal gerçekçilik akımıyla birlikte gelen işçi sınıfının yaşam koşullarını anlatan şiirler, edebiyatın toplumsal sınıf mücadelelerinde nasıl bir araç olarak kullanıldığını gösterir. Edebiyat teorisi içinde "şiir sosyolojisi"nin önemi, edebi eserlerin sadece estetik özelliklerini alımlamaz, içerdikleri toplumsal mesajları da anlamamıza yardımcı olmasıdır. Bu bağlamda, şiir sosyolojisi, edebi metinlerin bireysel yaratıcı süreçlerden ibaret olmadığını, aksine kültürel ve toplumsal bağlamlar içinde şekillendiğini vurgular. Aynı nedenle, bir şiirin anlaşılması ve yorumlanması için o dönemin toplumsal yapısını, kültürel değerlerini ve olaylarını bilmek önemlidir. "Şiir sosyolojisi" edebiyat teorisi içinde, edebi

eserlerin toplumsal ve kültürel bağamlarını anlamak yahut değerlendirmek için kritik bir araç sağlar. Şiirsel-sosyo teknik disiplin, şiirin sadece estetik bir araç olmanın ötesinde, toplumun aynası ve eleştirel bir sesi olduğunu ortaya koymamıza da yardımcı olur.

İkinci Yeni, Türk edebiyatında önemli dönüşümleri simgeleyen ve edebiyat sosyolojisi açısından mühim bir alanı işgal eden en son yönelimdir. Bu akım, geleneksel edebiyat anlayışlarına meydan okuyarak yeni bir dil ve anlatım arayışına girmiştir. Edebiyat sosyolojisi açısından İkinci Yeni Akımı değerlendirirken, şu temel boyutlar akılda tutulmalıdır: Toplumsal Değişim ve Modernleşme İlişkisi; İkinci Yeni Akımı, Türkiye'nin o dönemde geçirdiği hızlı toplumsal değişimlerin bir yansıması olarak görülebilir. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de başlayan modernleşme süreci, kırsal göçlerin artması, şehirleşme ve sanayileşme gibi fenomenler İkinci Yeni şairlerinin eserlerine yansımıştır. Şairler, bu değişimlerin bireyin kimliği ve toplumsal ilişkiler üzerindeki etkilerini sorgulamışlardır. Edebiyatın Toplumsal İşlevi; İkinci Yeni şairleri, edebiyatın salt bireysel duyguları ifade etmekten öte, toplumsal meselelere de ses çıkaran bir araç olarak görmüşlerdir. Şiirlerinde, toplumun sorunlarına, insan ilişkilerine, kent yaşamının yalnızlığına ve tüketim kültürüne eleştiriler getirmişlerdir. Aynı şekilde, edebiyatın toplumsal işlevi İkinci Yeni Akımı'nda ön plana çıkmıştır. Bir diğer boyut ise dil ve anlatımın yenilenmesidir; İkinci Yeni şairleri, dil ve anlatımın sınırlarını zorlamış, geleneksel şiir diline alternatifler üretmişlerdir. Sözcüklerin ve imgelemelerin kullanımında özgürlük arayışı içinde olmuşlardır. Şiir dilini daha soyut ve deneysel bir yöne çekmişlerdir. Bu boyut da yine edebiyatın sosyolojik bağlamına ilişkindir. Şiiri daha iyi anlamamızı sağlar çünkü dilin değişimi, toplumun düşünsel ve kültürel dönüşümünü de yansıtır. Sanat ve Toplumsal Hareketlilik; İkinci Yeni Akımı, sanatçıların toplumsal ve siyasal olarak da aktif oldukları bir dönemde ortaya çıkmıştır. Şairler, sanatlarını sadece edebi metinlerde göstermez, toplumsal hareketliliklerde de kullanmışlar ve toplumsal değişimin bir parçası olmuşlardır. İkinci Yeni Akımı'nın edebiyat sosyolojisi açısından değerlendirilmesi, edebiyat eserlerinin tek estetik özelliklerini kapsamaz, içerdikleri toplumsal mesajları da anlamamıza yardımcı olur. Akım, Türk edebiyatında modernizmin ve toplumsal değişimin izlerini taşıırken, edebiyatın toplumsal işlevi ile sanatçının toplumsal sorumluluğu gibi konulara da değinmiştir.

İkinci Yeni Şiiri'ne stilistik bir okuma yaparken, şu ana unsurlar üzerinde özellikle durulmalıdır: İkinci Yeni şiiri, dilin anlamdan koparılması ve anlatımın geleneksel yapısının parçalanmasıyla Türk edebiyatında radikal bir kırılmayı temsil etmektedir. İkinci Yeni Şiiri, dili ile anlatımın sınırlarını zorlayan bir akımdır. Şairler, geleneksel şiir dilinden uzaklaşarak daha soyut, deneysel ve yenilikçi bir dil kullanmışlardır. Stilistik açıdan bu dilin özelliklerini incelemek, sözcük seçimlerinin ve imgelemelerin nasıl kullanıldığını anlamak önemlidir. Örneğin Edip Cansever'in soyut imgelerle dolu ve çağrışımsal zenginlik taşıyan şiirleri bu açıdan incelenebilir. İkinci Yeni hareketi, ölçü, kafiye ve nazım birimi gibi klasik biçimsel unsurları sorgulayarak, serbest ve deneysel biçim arayışlarına yönelmiştir. İkinci Yeni Şiiri, biçimsel olarak da yenilikler getirmiştir. Geleneksel şiir kalıplarına meydan okuyarak serbest nazımı ve düzensiz dizeleri tercih etmişlerdir. Şiirin görsel düzeni, beyitler arası ilişkileri ve ritmik yapıları stilistik analizde önemli bir konu olabilir. İkinci Yeni şiiri, anlamın önüne geçen ses örgüsü ve ritmik yapı ile şiirde müzikalitenin yeniden inşasına yönelmiş, dili bir melodi gibi kullanma cesareti göstermiştir. İkinci Yeni Şiiri'nin şiirsel dilinde ses ve ritmin önemli bir yeri vardır. Şairler, ses oyunları, tekrarlar, asonanslar ve aliterasyonlar gibi sesle ilgili teknikleri sıkça kullanmışlardır. Bu ses unsurlarının şiirin anlam ve atmosferine nasıl katkı sağladığını, okuyucu üzerinde nasıl bir etki yarattığını anlamak stilistik analizin önemli bir boyutudur.

Geleneksel şiir anlayışını reddeden İkinci Yeni şairleri, görsel ve işitsel imgelerle zihinsel değil, duyuşsal bir şiir inşa etmiş; böylece okuru görme ve işitme düzleminde şiire dâhil etmiştir. Yani İkinci Yeni Şiiri'nin şairleri, görsel ve işitsel imgelemi yoğun bir şekilde kullanmışlardır.

Şiirlerinde somut ifadeler yerine soyut ve sembolik imgeler kullanarak okuyucunun duyularına seslenmişlerdir. Bu soyut imgelerin ve sembolik anlamların nasıl işlediğini, metnin genel anlam yapısına nasıl katkı sağladığını stilistik analizle ortaya koymak önemlidir. İkinci Yeni, dönemin resmî ideolojisine, didaktik şiire ve toplumcu gerçekçiliğe tepki olarak ortaya çıkmış; bireyin iç dünyasını, kültürel karmaşayı ve modern hayatın parçalanmışlığını imge ve biçim üzerinden yansıtmıştır. İkinci Yeni Şiiri'nin stilistik özelliklerini anlamak için, dönemin toplumsal ve kültürel bağlamlarını da dikkate almak gerekir. Şiirlerinde geçen metaforlar, simgeler ve imgeler, dönemin sosyal ve politik atmosferiyle ilişkilendirilerek daha içkin bir anlam kazanabilir. Stilistik okuma yaparken, İkinci Yeni Şiiri'nin dil ve biçimdeki yenilikçi yaklaşımlarını, ses ve ritim kullanımını, görsel ve işitsel imgelemi, toplumsal bağlamları göz önünde bulundurarak şiirlerin estetik ile anlam katmanlarını detaylı bir şekilde incelemek mümkündür. Bu analizler, İkinci Yeni Şiiri'nin edebiyat tarihindeki önemini ve etkisini anlamak için önemli bir adımdır.

İkinci Yeni Şiiri, Garip akımına tepki olarak çıkmıştır ve birçok büyük şair tarafından benimsenmiştir. Hareketin kuramcısı ve önde gelen isimlerinden biri Muzaffer İlhan Erdost'tur. Edip Cansever, İlhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Ece Ayhan ve Ülkü Tamer gibi önemli şairler de İkinci Yeni Şiir topluluğunun önemli temsilcilerindendir. "Bu akımın belirgin özelliklerinden biri, Türkçenin geleneksel sınırlarını aşarak okuyucunun hayal dünyasında farklı çağrışımlar meydana getirebilmek için dil ve anlatımı yeniden şekillendirmeleridir. Hareketin ilkeleri, şairlerin eserleri yayımlandıkça ve edebiyat üzerine yapılan yazılarla birlikte zamanla netleşmiştir. İkinci Yeni, çağdaş Türk şiirinin önemli ve özgün bir atılımı olarak kabul edilirken, bazı eleştirmenler tarafından edebiyat dünyasında tartışmalı bir hareket olarak da değerlendirilmiştir" (Kara, 2013, ss.451-452).

İkinci Yeni Şiiri, toplumsal açıdan çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Şiirlerindeki yenilikçi dil ve anlatım teknikleri, geleneksel şiir anlayışlarına karşı çıkışları, toplumun yeni sorunlarına odaklanmaları nedeniyle bu tür eleştirilere konu olmuştur (Elmas & Özkan, 2010, s.16). Onlara getirilmiş olan eleştirilerin bazılarını genel olarak şöyle sınıflandırabiliriz: Anlamı zorlaştıran dili, bireysel içe dönüşü ve kapalı anlatımı nedeniyle İkinci Yeni'ye sıkça yöneltilen "toplumdan kopukluk" eleştirisi, şiirin neye hizmet etmesi gerektiğine dair daha köklü bir estetik ve ideolojik tartışmanın parçasıdır. İkinci Yeni Şiiri'nin şairleri, bazı eleştirmenlere göre geniş halk kitlelerinden uzak, elit bir okuyucu kitlesine hitap eden bir sanat anlayışını yansıttığı olarak değerlendirilmiştir. Şairlerin kullandığı soyut ve deneysel dil, kimi okuyucular için anlaşılabilir veya uzak bulunmuştur. İkinci Yeni şiiri, toplumsal sorunlara doğrudan temas etmeyen yapısı ve bireysel duyarlıklara odaklanması nedeniyle, edebî çevrelerce toplumun gerçekliklerinden uzak ve apolitik olmakla eleştirilmiştir. İkinci Yeni Şiiri'nin eleştirmenlerinden bir kısmı, yeni akımın toplumsal sorunlara karşı duyarsız bir tutum sergilediğini düşünmüştür. Şiirlerde bireysel duygular, kişisel deneyimler ve metafizik konular ön planda iken, toplumsal sorunlar ile sınıfsal mücadele gibi temaların yeterince ele alınmadığı tenkidi getirilmiştir.

Cumhuriyet döneminde şekillenen didaktik ve halkçı şiir anlayışına karşı çıkan İkinci Yeni şairleri, geleneksel değerleri ve şiir kalıplarını bilinçli biçimde sorgulayarak yeni bir şiir dili inşa etmişlerdir. İkinci Yeni Şiiri, geleneksel şiir anlayışlarına ve o dönemdeki edebî normlara

meydan okumuş, bu duruşuyla eleştiri toplamıştır. Özellikle dilin ve biçimin sınırlarını zorlayarak geleneksel kalıpları reddetmeleri, bazı kesimlerce kültürel, estetik bir bozulma olarak algılanmıştır. Edebiyatın toplumu yansıtmaya, dönüştürme ya da eleştirme gibi bir işlevi olmalı mı? Peki, bu işlevin yerine gelmesi için edebi metin mutlaka “anlaşılır” olmak zorunda mı? İkinci Yeni Şiiri’nin bazı eserleri, anlaşılabilirlik sorunu yaşayan okuyucular arasında eleştirilmiştir. Edebiyatın toplumsal işlevini yerine getirebilmesi için anlaşılabilir olması gerektiği düşüncesiyle, İkinci Yeni Şiiri’nin bu noktada yetersiz kaldığı ve okuyucuyla bağ kurmakta zorlandığı hususları dile getirilmiştir. Sanatın toplumsal sorumluluğu, yaratıcılığın ötesinde bir etik yükümlülük olarak, eserlerin toplum üzerindeki etkilerini ve dönüşüm potansiyelini sorgulamaktadır. İkinci Yeni Şiiri’nin bazı eleştirmenleri, bu akımın sanatın toplumsal sorumluluğunu yeterince yerine getirmediğini ve sanatın toplumsal dönüşümde etkili bir rol oynaması gerektiğini savunmuşlardır. Şiirlerin daha çok bireysel deneyimlere odaklandığı ve toplumsal gerçekliği yeterince yansıtmadığı eleştirileri bu bakış açısını yansıtmaktadır. Sanatın toplumsal sorumluluğu, eserin toplumla kurduğu ilişki biçimiyle ölçülür; ancak bu ilişki doğrudan ve açık olmaktan ziyade, estetik deneyim ve okur katılımı aracılığıyla da gerçekleşebilir. Bu makalede İkinci Yeni şiir akımından zikredilen özellikleri belirgin şekilde taşıyan Sezai Karakoç hakkında önce yapılan sosyal değişim içerikli akademik çalışmalar değerlendirilecek sonra şair için seçilen bir deneme ve üç şiirinin “stilistik okuma” metoduyla çözümlenmesi yapılacaktır.

1. Yüce Diriliş Partisi

Türkiye’de İkinci Yeni şiir akımı bazı noktalardan toplumsal değişime dair çabalar da sergilemiştir. Örneğin Sezai Karakoç’un “Yüce Diriliş Partisi” bu minvaldedir. Sezai Karakoç’un “Yüce Diriliş Partisi” [Türkiye’deki tek şairler partisidir.], toplumsal değişim ve dönüşüm temasını titizce ele alır. Bu yapı Türkiye’nin o dönemdeki siyasi ve toplumsal atmosferinden beslenerek, aynı bağlamda güçlü bir eleştiri sunar. Karakoç’un şiiri, toplumsal değişimin ideolojik ve kültürel boyutlarını işlerken, bireyin içsel dönüşümünü de temsil eder. “Yüce Diriliş Partisi” olarak adlandırılan siyasi oluşumun simgesi olarak verilen figürler, toplumun ideolojik kutuplaşmalarını ve bireyin bu kutuplaşmalar karşısında duruşunu işaret eder. Anlayışın dolunay karşısında duran, güller açan gül ağacı temel metaforudur. Karakoç, bu simgeler aracılığıyla toplumsal değişimin zorluklarını ve çatışmalarını gözler önüne serer. “Yüce Diriliş Partisi” hem ideolojik hem de toplumsal açılarından değerlendirildiğinde, çağdaş Türkiye siyasetinde yeni bir vizyon ve dönüşüm arayışının sembolü olarak öne çıkmaktadır. Parti, toplumsal dönüşüm ve yeni bir diriliş umudunu taşıırken, bu vizyonun sahada nasıl hayat bulacağı önemli bir sınavdır. “Yüce Diriliş Partisi”, Türkiye’nin tarihsel ve kültürel kodlarından beslenen bir yeniden doğuşun ifadesi olarak, toplumsal beklentilere cevap verme potansiyeline sahiptir.

“Yüce Diriliş Partisi”, sadece bir siyasi oluşumun adı olmaktan öte, toplumsal bir uyanışın ve dönüşümün sembolü olarak görülmelidir. Karakoç’un bu yaklaşımı, Türkiye’nin o dönemdeki siyasi çalkantılarına ve toplumsal çatışmalarına eleştirel bir bakış sunarken, insanın varoluşsal soruları ile içsel yolculuğu üzerine de düşündürür. Şiirindeki simgeler ve metaforlar, toplumsal değişimin karmaşıklığını, derinliğini anlamamıza yardımcı olurken, Karakoç’un edebi dili/estetik anlayışı da eserin gücüyle etkisini artırır. “Yüce Diriliş Partisi”, toplumsal değişimin yanı sıra bireyin ideolojik ve duygusal dünyasındaki çatışmaları da ele alarak, okuyucuya imgesel bir düşünsel yolculuk sunar. [Karakoç’un hayatın her alanında olduğu kadar edebi camiada da kendine has bir tavrı ve duruşu vardır. Şair, yazar ve düşünür olarak bilinen

Karakoç, İslam düşüncesi ile kültürü üzerine yoğunlaşan çalışmalar yapmış, bu alanda önemli eserler vermiştir. Karakoç, İslam medeniyetinin yeniden dirilişi konusunu merkezine alır. "Diriliş" kavramı, onun düşünce sisteminin temel taşıdır. İslam'ın, modern dünyanın sorunlarına çözüm sunabilecek yegâne medeniyet olduğunu savunur. Müslümanların kendi medeniyetlerine dönerek bir diriliş yaşamaları gerektiğini vurgular.

Sezai Karakoç, milli ve manevi değerlere büyük önem verir. Türk-İslam sentezinin modern Türk toplumunda yeniden güçlenmesi gerektiğine inanır. Milli kimlik ve kültürün korunması, geleneğe bağlı kalarak yaşatılması, genç nesillere aktarılması konularında hassasiyet gösterir. Geleneksel ile modern arasında bir köprü kurmaya çalışır. Hem Batı'nın eleştirisini yapar hem de Batı'dan alınabilecek değerleri göz ardı etmez. Modernizmin insanı yalnızlaştıran, maneviyattan uzaklaştıran yönlerini eleştirirken, geleneksel değerlerin modern dünyaya entegrasyonunu savunur. Karakoç'un şiirlerinde ve edebi eserlerinde detaylı bir mistik/ metafizik hava vardır. Sembolizmi ve mana/ anlam katmanlarını kullanarak okuyucusunu düşünmeye, içten içe sorgulamaya teşvik eder. Sanatı, hakikatin bir yansıması olarak görür ve sanatsal üretimin bu anlamda bir diriliş aracı olduğunu düşünür. Sezai Karakoç, sosyal ve siyasi konulara da eğilir. Toplumun ve devletin, adalet, ahlak ile erdem üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunur. Toplumun yozlaşması, adaletsizlik ve ahlaki çöküş gibi konulara dair eleştirilerde bulunur. Bu problemlerin çözümünün reçetesinin 'İslami değerler'e dönüşte olduğunu belirtir.]

2. Yöntem

Bu çalışmada, modern Türk şiirindeki toplumsal değişimi incelemek için stilistik yöntem kullanılmıştır. Stilistik analiz, şiirsel dilin ya da yapının incelenmesi yoluyla, metnin toplumsal bağlamını ve anlam katmanlarını açığa çıkarmayı amaçlar. Bu bağlamda, şiirlerdeki dilsel unsurların detaylı bir şekilde incelenmesi, yazarların toplumsal değişimi nasıl algıladığını ve ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ayrıca, Sezai Karakoç'un şiirlerindeki toplumsal değişim temalarını daha kapsamlı bir şekilde analiz etmek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, şiirlerde geçen anahtar kelimelerin, imgelerin ve metaforların sıklığını ve bağlamını inceleyerek, Karakoç'un toplumsal eleştirilerinin hangi yönlerinin öne çıktığını tespit etmeyi amaçlamıştır. İçerik analizi, nitel verilerin sistematik bir şekilde kategorize edilmesine olanak tanıyarak, şiirlerin sosyolojik bağlamını daha net ortaya koymuştur. Bu sayede, Karakoç'un modernleşme, gelenek, kültürel yozlaşma ve kimlik gibi temaları nasıl işlediği ve bu temaların toplumsal değişimle olan ilişkisi daha teferruatlı anlaşılmıştır.

3. Bulgular

Bu çalışmada, Sezai Karakoç'un şiirleri stilistik yöntemle incelenmiş ve şiirlerinde toplumsal değişimin izleri detaylı bir şekilde ortaya konmuştur. Karakoç'un eserleri, İkinci Yeni hareketinin karakteristik özelliklerini taşıyarak, dönemin toplumsal ve kültürel dönüşümlerine güçlü bir yanıt niteliğindedir. Karakoç'un şiirlerinde dil ve stilistik unsurlar dikkatle analiz edilmiştir. Örneğin "Mona Roza" şiirinde, dilin sadeliği ve içsel ritim, bireysel duyarlılığın toplumsal yansımalarıyla örtüşmektedir. Şiirin yapısal özellikleri, modern Türk şiirinin geleneksel formlarından uzaklaşarak yeni bir ifade biçimi arayışını yansıtırken, toplumsal değişimlere de işaret etmektedir. Bu bağlamda, dilin sadeleşmesi ve imgesel anlatım, okuyucunun şiire olan yaklaşımını değiştirmekte, onu kapsamlı/ tumturaklı bir düşünsel sürece davet etmektedir. Karakoç'un "Sürgün Ülkeden Başkentler Başkentine" adlı şiirinde ise

şehirleşme ve göç temaları ön plana çıkmaktadır. Şiirin stilistik analizi, mekânsal imgelerin sıklıkla kullanımı ve metaforların zenginliği ile toplumsal değişimin karmaşıklığını, birey üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Şiirdeki dilsel yapı, okuyucuya bir yandan modern şehir hayatının hızla değişen dinamiklerini sunarken, diğer yandan da geleneksel değerlerin kaybına dair bir melankoli yaratmaktadır.

Karakoç'un şiirlerinde sıkça karşılaşılan bir diğer tema ise siyasi çalkantılar ve bu çalkantıların bireysel ya da toplumsal yaşamdaki izdüşümleridir. "Hızırla Kırk Saat" şiirinde, tarihi ve mitsel imgeler kullanılarak siyasi, toplumsal eleştirilerde bulunmaktadır. Stilistik yöntemle yapılan analiz, imgelerin dilsel olarak nasıl yapılandırıldığını ve şiirin tematik katmanlarını nasıl oluşturduğunu göstermektedir. Sezai Karakoç'un şiirleri, toplumsal değişimi yansıtan ve eleştiren güçlü birer araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Stilistik yöntemle yapılan yeni okuma, Karakoç'un dil ve yapı üzerinden toplumsal eleştirilerini nasıl şekillendirdiğini, okuyucusunu bu değişim sürecine nasıl dahil ettiğini ortaya koymaktadır. Karakoç, şiirleri aracılığıyla hem bireysel hem de kolektif kimlik arayışlarını, marjinal grupların mücadelelerini ve gelenek ile modernite arasındaki gerilimleri başarılı bir şekilde yansıtmaktadır.

4. Sezai Karakoç Düşüncesi ve Toplumsal Değişim

Sezai Karakoç'un şiir evreninde toplumsal değişim teması, yalnızca dışsal bir olgu olarak değil, bireyin içsel dönüşümüyle organik bağlar kuran poetik bir mesele olarak karşımıza çıkar. Bu bölümde, akademik literatürdeki tespitlerin ışığında Karakoç'un şiirlerindeki toplumsal eleştirinin nasıl somutlaştığını göstermek amacıyla üç katmanlı bir değerlendirme öneriyoruz: (1) Kuramsal altyapının şiirlerdeki izdüşümleri, (2) Karakoç'un poetik söyleminin sosyolojik arka planı, (3) Metinlerarası bağlamda diriliş düşüncesinin toplumsal yansımaları.

Toplumsal değişim düşüncesi, özellikle ideolojiler bağlamında büyük önem taşır. Dünyayı değiştirme hedefi güden ideolojilerin, değişimin doğası ve kimler tarafından, hangi stratejilerle gerçekleştirileceği konusundaki kavrayışları, onların toplumsal değişim tasarımlarında kendini gösterir. Ahmed Taha Ercan tarafından hazırlanan "İslamcılığın Toplumsal Değişim Fikri ve Romantizm: Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel" (2022) başlıklı tezde bu konu ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmada, Cumhuriyet İslamcılığının toplumsal değişim fikri, romantizm ile olan ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel'in yazıları ve eserleri temel alınarak yapılan incelemede, akımın diğer önemli temsilcilerinin de yazılarından faydalanılarak söylem analizi yöntemiyle toplumsal değişim anlayışı analiz edilmektedir. Araştırma, "Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel örneğinde İslamcılığın toplumsal değişime dair kavrayışı nedir?" sorusuna yanıt aramaktadır. Çalışmanın hipotezi, 1960'lar ve 1970'ler boyunca İslamcı düşüncede bir tür romantik düşünme biçiminin ortaya çıktığı ve bu nedenle toplumsal değişim anlayışının romantik perspektif ile idealist bir bakış açısına dönüştüğüdür. Romantik form, İslamcılığın gerçekçi sosyo-politik formundan ayrılarak hareketi idealist bir yöne kaydırmıştır (Ercan, 2022, s.6).

İbrahim Durmaz'ın "Sezai Karakoç'un Siyasi Düşüncesi" (2022) adlı çalışması, şairin siyasi düşüncesinin Türkiye'de İslamcılık tartışmaları çerçevesinde özgün bir yere sahip olduğunu iddia etmektedir. Üç alt hipotezle desteklenen bu iddia, ilk olarak Karakoç'un siyasi düşüncesini klasik İslam siyasal düşüncesinden güç alarak oluşturduğunu savunur. Kozmik güzellik ve iyilikle bağlantılı "sanat olarak siyaset" vurgusu, ahlak-siyaset ilişkisi, çoban yönetici anlayışı gibi kavramlar Karakoç'un geleneksel İslam siyasal düşüncesini modern

zamanlarda estetik bir şerh olarak yaşamaya çalıştığını gösterir. İkinci hipotez, Karakoç'un modern politik tasavvurunun hem geleneksel dünya görüşünden hem de Batı düşüncesindeki Romantizm ve Varoluşçuluk eleştirilerinden etkilendiğini öne sürer. Karakoç, siyaseti teolojipolitik ekseninde değerlendirir ve Batı düşüncesiyle genç yaşlardan itibaren etkileşim halindedir. Romantizmin estetik duyarlılıkları ve Varoluşçuluğun çağdaş açmazlarla ilgili vurgularıyla Karakoç'un düşüncesi bunlara yakınlık göstermektedir. Ancak, Karakoç'un "öz"e inancı, teleolojik evren anlayışı ve Allah inancını merkezde tutması onu Sartre ile Camus gibi varoluşçulardan ayırır. Son hipotezde, Karakoç'un siyaset tanımının "insan ile eşyaya, imanı nakşetme eylem ve dirilişi" üzerine kurulu olduğu belirtilir. İman, Karakoç için politikanın merkezindedir ve tüm kavramlar bu imanı nakşetmeye çıkar. Şiirinde bu anlayışı zarif bir hali misali ilmek ilmek dokur. Karakoç, politikanın bir bilim veya sanat olduğundan bahsederken, imanlı olmanın ve kalmanın önemini vurgular. Bu perspektif, Karakoç'un siyasi düşüncesinin temelini oluşturur ve İslam'ın kurucu değerleriyle modernliği harmanlayarak özgün bir eleştiri sunar (Durmaz, 2022, ss.187-188).

Hatice Kübra Varol'un "Karakoç'un şiirlerinde halk bilimi unsurları" (2023) adlı çalışması, Sezai Karakoç'un "Gün Doğmadan" adlı şiir kitabındaki halk bilimi unsurlarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Halk biliminin tanımı ve tarihsel süreci ile Karakoç'un hayatı ile edebi kişiliği ele alındıktan sonra, şiirlerde doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş dönemleri ve halk kültürüne dair unsurlar incelenmiştir. Karakoç'un halk bilimiyle beslenerek diriliş düşüncesi çerçevesinde şiirlerini yazdığı belirlenmiştir (Varol, 2023, s.73). Sulman Nasır İbrahim Abdallah'ın "Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve T. S. Eliot'ın şiir ve nesirlerinde medeniyet algısı" (2023) adlı çalışması Sezai Karakoç, T. S. Eliot ve Abdullah et-Tayyib'in medeniyet algılarını karşılaştırmalı edebiyat bağlamında incelemektedir. Üç şairin eserlerinde kültür, dinî düşünce, inanç, coğrafya, tarih ve gelenek gibi unsurların medeniyet algılarını nasıl şekillendirdiği analiz edilmiştir. Karakoç ve Tayyib'in İslam medeniyetini, Eliot'un ise Hristiyan medeniyetini yeniden kurmaya çalıştığı belirlenmiştir (Abdallah, 2023, s.8). Suveyda Yıldız'ın "Sezai Karakoç'un Yitik Cennet ve John Milton'ın Paradise Lost eserlerinde cennetten çıkarılma hadisesinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi" (2022) çalışması yaratılış ve cennetten düşüş temalarını işleyen John Milton'ın "Paradise Lost" ve Sezai Karakoç'un "Yitik Cennet" eserlerini karşılaştırmalı edebiyat bağlamında inceler. Eski Ahit ile Kur'an-ı Kerim'deki yaratılış ve düşüş anlatılarının bu iki esere nasıl yansıdığı, yazarların Tanrı, Şeytan, Âdem ya da Havva figürlerini nasıl ele aldıkları analiz edilir. Milton, yaratılış ve düşüşü otoriter bir Tanrı ile bedensel Şeytan figürleri üzerinden işlerken, Karakoç metafizik bir perspektiften Tanrı'nın insanı yüce bir gaye için yarattığını vurgular. Her iki eser farklı teolojik ve estetik yaklaşımlarla insanın varoluşsal hikayesini yorumlar (Yıldız, 2022, ss.103-105).

Batuhan Şuoruç'un "Sezai Karakoç, Nuri Pakdil ve İsmet Özel'in şiirinde isyan" (2022) çalışmasında Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, İsmet Özel'in edebi eserlerinde İslamî bir bakış açısıyla, insanı ya da insana ait değerleri yok sayan düşüncelerin eleştirisi ile hayat tarzlarına değinilmiştir. Şairlerin bu duruma karşı yüksek sesli bir isyan sergiledikleri açıklanmıştır. Şairlerin şiirlerinde isyanı nasıl ifade ettikleri, kullandıkları imgeler ve dil-üslup özellikleri detaylandırılmış; bu bağlamda, İslam inancının isyan kavramına ilişkin görüşleri de araştırılmıştır. Her bir şairin isyan kavramını nasıl temellendirdiği ve şiirlerinde bu kavrama dair özgün değerlendirmeleri sistematik bir şekilde ele alınmıştır (Şuoruç, 2022, ss.176-178). Gözde Çitler'in "Türkiye'de İslami varoluşçuluk: Sezai Karakoç'un eserlerinde varoluşçu kavramlar" (2022) çalışması Sezai Karakoç'un varoluşçuluğun dört ana kavramı olan ölüm,

özgürlük, otantiklik ve yabancılaşmayı İslam ile tasavvuf çerçevesinde ele alarak İslami varoluşçuluk olarak adlandırılan özgün bir perspektif geliştirdiğini analiz etmektedir. Araştırma, Karakoç'un şiiri ile düzyazılarında, varoluşsal sorulara İslam ve tasavvufi literatürle yanıt aradığını ortaya koymaktadır. Karakoç'un eserleri, dünyevi ıstırap ve umutsuzluğu aşarak Allah'a ulaşmayı, sahil bir mümin olarak otantik bir hayat sürmeyi, ilahi aşk yoluyla nihai özgürlüğe kavuşmayı, bireyin yabancılaşmasını sona erdirerek İslam medeniyetine ulaşmayı vurgular. Metin, Karakoç'un diriliş doktrinini varoluşçuluğun temel kavramlarıyla kavramsallaştırarak literatüre katkı sunmaktadır (Çitler, 2022, ss. 10-19). Serdar Şahin'in "Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin postkolonyal teori çerçevesinde incelenmesi: Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç'un dergi yazıları örneği" (2021) çalışması Türkiye'deki İslamcılık düşüncesini, bu fikriyatın önemli mecraları olan Hareket ve Diriliş dergilerini postkolonyal teori bağlamında incelemektedir. Nurettin Topçu'nun Hareket Dergisi ile Sezai Karakoç'un Diriliş Dergisi'ndeki yazıları karşılaştırılarak, Türk modernleşmesinin eleştirisi ve İslamcılık düşüncesinin yeni bir bağlamda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Her iki yazarın Batılılaşma ve Avrupa merkezci anlatılara olduğu kadar cari din tasavvurları ile İslamcı söyleme yönelik eleştiriler getirdiği, bu eleştirilerle özgün bir yerli [Milli] İslamcılık anlayışı ortaya koydukları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, Topçu ve Karakoç'un farklı siyasal tasavvurlarına rağmen ihyacı aydınlar olarak yeni bir entelektüel tipin temsilcileri olduklarını ortaya koymaktadır (Şahin, 2021, ss.160-175).

Rıdvan Tan, "Siyaset ve ütopya: Sezai Karakoç'un diriliş kavramı üzerine bir değerlendirme" (2021) çalışmasında ütopya kavramını siyasal bir tahayyül olarak ele alarak, Sezai Karakoç'un "Diriliş" kavramını bir siyasal ütopya olarak değerlendirmiştir. İlk bölümde Platon, Farabi ve Thomas More gibi ütopyistlerden hareketle ütopya/ siyaset ilişkisi incelenmiştir. İkinci bölümde Karakoç'un düşüncesindeki hâkim kavramlar analiz edilmiştir. Son bölümde ise Karakoç'un Diriliş düşüncesinin bir ütopya örneği teşkil edip etmediği tartışılarak, Doğu ve Batı ütopya gelenekleri arasındaki fark ile benzerlikler ortaya konmuştur (Tan, 2021, ss.97-105). Hasan Ali Servi'nin "Sezai Karakoç'un diriliş fikri ve medeniyet anlayışı" (2021) çalışmasında Sezai Karakoç'un eserlerinden yola çıkarak din ve toplum anlayışı ile diriliş/ medeniyet kavramları incelenmiştir. Karakoç, dinin birey ve toplum üzerindeki etkilerine özel önem atfetmiş, medeniyetin kimlik ile kişilik oluşumundaki rolünü vurgulamıştır. Araştırma, Karakoç'un fikirlerini sosyolojik bir bakış açısıyla ele alarak, toplumsal diriliş ve medeniyet sorunları bağlamında değerlendirmiştir. Araştırma, Karakoç'un hayatı, din-toplum anlayışı, diriliş fikri ve medeniyet kavramlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir (Servi, 2021, ss.105-109). Safure Nermin Öz'ün "Türkiye'de İslamcılık düşüncesi bağlamında Sezai Karakoç ve Diriliş dergisi" (2021) çalışmasında ise Türkiye'de İslamcılık düşüncesi ve Sezai Karakoç'un bu düşünce akımındaki yeri incelenmiştir. Araştırma, Karakoç'un 1960-1992 yılları arasında yayımladığı Diriliş dergisindeki yazılarını doküman analizi yöntemiyle ele alarak İslamcılık ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Karakoç, Diriliş düşüncesini İslam toplumlarının ve insanlığın kurtuluşu olarak görmüş, İslam medeniyetinin yeniden canlandırılması gerektiğine inanmıştır. Araştırma sonucunda, Karakoç'un düşünce dünyasında ve söylemlerinde yıllar içinde belirgin bir değişim olmadığı tespit edilmiştir (Öz, 2021, ss.106-114).

Sevil Türkyılmaz'ın "Sezai Karakoç düşüncesinde inancın birey ve toplum üzerindeki diriltici etkisi" (2021) çalışmasında Müslüman düşünür Sezai Karakoç'un İslam inanç esaslarına dair görüşlerini kalam ekolleri ışığında değerlendirerek, çağımızın inanç krizi ile ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Karakoç'un edebi kimliğinin gölgesinde kalan inanç konusundaki görüşleri,

İslam medeniyeti bağlamında kelami açıdan ele alınmıştır. Bu kapsamda, Karakoç'un düşüncelerindeki ileri görüşlülük ve manevi deha keşfedilmeye çalışılarak, "Sezai Karakoç Düşüncesinde İnancın Bireysel ve Toplumsal Yansımaları" incelenmiştir. Ayrıca, farklı alanlarda görüş sunan düşünür ve yazarlardan da faydalanılarak Karakoç'un düşüncelerine daha geniş bir perspektif kazandırılmıştır (Türkyılmaz, 2021, ss.117-120). Ayşe Çelebioğlu'nun "Sezai Karakoç'ta diriliş düşüncesi ve din" (2020) çalışmasında Sezai Karakoç'un "Diriliş Düşüncesi"ni İslami bakış açısıyla toplumsal değişme ve krizlere çözüm önerisi olarak sunduğu, İslam birliği tezini savunduğu vurgulanmaktadır. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Karakoç'un entelektüel yaşamı, din olgusunun şekillendiği yıllar ve "Diriliş Düşüncesi" detaylıca ele alınmıştır. İkinci bölüm ise Karakoç'un Diriliş düşüncesinin din ile ilişkisini sosyolojik açıdan analiz etmiş ve İslamcılık bağlamında değerlendirmiştir (Çelebioğlu, 2021, ss.56-58). Enes Alim'in "Yusuf Atılgan, Sezai Karakoç ve Rasim Özdenören'in hikâyelerinde taşra" (2020) çalışmasında Yusuf Atılgan, Sezai Karakoç ile Rasim Özdenören'in, Türk edebiyatında taşra coğrafyasını önemli bir tematik unsur olarak kullanarak hikâyelerine derinlik kattıkları tartışılmıştır. Taşra, yazarların eserlerinde bireyin psikolojisini ve çevresini şekillendiren bir ortam olarak işlenmiştir. Her yazarın taşra algısı, edebi ve fikri bakış açılarına göre farklı anlamlar yüklenmiş, hikâyelerinde çeşitli anlatım teknikleriyle zenginleştirilmiştir (Alim, 2020, ss. 99-112). Selçuk Yıldız'ın "Sezai Karakoç'un İnsanlığın Dirilişi adlı eserinin sözlük çalışması" (2020) Sezai Karakoç'un "İnsanlığın Dirilişi" eserini temel alarak sözlük, dizin ve söz varlığı içeren bir çalışma olarak sunulmuştur. Türkçe Sözlük'te bulunmayan sözcükler çeşitli kaynaklar kullanılarak taranmış ve anlamları belirlenmiştir. Ayrıca, Karakoç'un dil kullanımı ve eserlerinde öne çıkan kavramlar üzerine analizler yapılmıştır, bu da Türkçe dil çalışmaları için önemli bir kaynak sunmaktadır (Yıldız, 2020, ss.233-237).

Emine Bozkurt, "Sezai Karakoç'un şiir ve hikâyelerinde kadın imgeleri" (2020) çalışmasında Sezai Karakoç'un şiir ile hikâyelerindeki kadın imgelerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Karakoç'un eserlerinde kadınlar genellikle anne, ideal kadın, mecazi aşk sembolü (Leyla), vefakâr Anadolu kadını gibi rollerde tasvir edilir. Çalışma, yazarın hayatı ve sanatıyla başlayıp, "Gün Doğmadan" adlı şiir koleksiyonundaki kadın imgelerini inceleyerek devam ettirilmiştir. "Meydan Ortaya Çıktığında" ile "Portreler" adlı hikâye kitaplarında yer alan kadın imgeleri tespit edilmiştir. (Bozkurt, 2020, ss.160-165). Murat Davan'ın "Sezai Karakoç'a göre aşk ve varoluş" (2019) çalışmasında Ahmet Sezai Karakoç'un edebiyat/ düşünce dünyasındaki önemli konumu ve özellikle aşk ile varoluş kavramlarına bakışı ele alınmıştır. Karakoç'un edebî ve felsefî kişiliği incelenirken, varoluşçuluk felsefesinin eserlerine nasıl yansıdığı, aşk kavramının onun için ne anlama geldiği üzerinde durulmuştur. Varoluşçuluk ile aşkın Karakoç'un şiir ve düşünce yazılarında nasıl işlendiği örneklerle açıklanmıştır (Davan, 2019, ss.67-69). Murat Er'in "Sezai Karakoç'ta şehir üzerine sosyolojik bir inceleme" (2019) başlıklı çalışmasında Karakoç ve şehir konusu irdelenmiştir. Tarihçiler ve sosyologlar, şehirlerin ortaya çıkışını uygarlıkların doğuşuyla ilişkilendirir, şehirlerin uygarlıkla özdeş görüldüğünü savunurlar. Batı'da kapitalizme geçişte şehirler önemli bir rol oynamış ve Batı'nın tarihsel başarılarının merkezinde yer almıştır. Sezai Karakoç, medeniyeti insanın hem fiziki hem de manevi ihtiyaçlarını karşılayan bir olgu olarak tanımlar ve İslam medeniyetini vahiy kaynaklı medeniyetlerin sonuncusu olarak görür. Karakoç, şehirleri medeniyetlerin yansıması olarak kabul eder ve İslam şehirlerini Medine'yi esas alarak değerlendirdiği bir modelle açıklar (Er, 2019, ss.96-99). Harun Akdemir'in "Sezai Karakoç'un siyasal fikri ve diriliş tezi" (2019)

çalışmasında Karakoç'un siyasal fikri felsefi-analitik bir metodolojiyle tartışılarak, onun düşüncelerinde belirgin bir siyasal fikrin bulunduğu ileri sürülmektedir. Çalışma, siyasal ve siyaset kavramlarını açıklayarak Karakoç'un siyasal fikrini ontoloji olarak siyasal kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir. Karakoç'un düşüncelerinin siyasal bağlamda daha iyi anlaşılması için, onun önerdiği siyasal varoluş biçiminin temelleri ve ilkeleri analiz edilmiştir (Akdemir, 2019, ss.109-112).

Merve Ekim'in "Sezai Karakoç'un Batı uygarlığı algısı" (2019) çalışmasında bahsettiği şekliyle Sezai Karakoç, İslam Medeniyeti'ni hem Doğu hem de Batı medeniyetlerinden ayrı ve denge unsuru olarak görür. Batı medeniyetini akıl ve maddiyat ekseninde eleştirirken, Doğu medeniyetinin de batıl inançlar ya da duygusallıkla sınırlı kaldığını belirtir. Karakoç, Batı medeniyetine olan eleştirilerini özellikle ilk dönem şiirlerinde sembolik ve dolaylı bir şekilde ifade eder, bu eleştiriler bireylerin modernleşmeyle yaşadığı bunalımları, değer kaybını vurgular. Edebiyat ve siyasetin bağlantısını inceleyen çalışma, disiplinler arası bir yaklaşım sergileyerek şiirin siyasi düşünceyi yansıtmaya gücünü ortaya koymayı amaçlar (Ekim, 2019, ss. 100-109). Betül Sezer Öztemiz'in "Sezai Karakoç'un din ve toplum anlayışı" (2019) çalışmasında Cumhuriyet Dönemi'nin önemli şair ve düşünürlerinden Sezai Karakoç, eserlerinde Tanrı, din, insan, kültür, medeniyet ve millet gibi metafizik kaynaklı konulara odaklanılmıştır. Karakoç, İslam merkezli ideal bir toplum ve din anlayışını benimserken, bu kavramları medeniyet çerçevesinde yorumuştur. Çalışmada, Karakoç'un din ve toplum anlayışı sosyolojik açıdan analiz edilmiştir (Öztemiz, 2019, ss.104-108). Murat Ceylan'ın "A. Sezai Karakoç'un eserlerinde diriliş anlayışı" (2018) çalışmasında; Cumhuriyet döneminin önemli şair, düşünürlerinden "A. Sezai Karakoç; İslam dünyasının ekonomik, sosyo-kültürel sorunlarını analiz ederek Diriliş Partisi'ni kurmuş, Diriliş ekolünü topluma tanıtmıştır," değerlendirmesi yapılmıştır. Karakoç, İslam medeniyetinin sorunlarının kısa vadede değil, diriliş nesli ile uzun vadede çözülebileceğini savunur. Çalışma, Karakoç'un siyasi kimliği, Diriliş ekolündeki siyasi ilkeleri, iç siyaset, iktisat ve dış siyaset anlayışını ele alan bir giriş ile dört bölümden oluşmaktadır (Ceylan, 2018, ss.79-82).

Ömer Ertürk'ün "Sezai Karakoç'un diriliş düşüncesinde kutlu millet" (2018) Sezai Karakoç'un hayatı, eserleri, Diriliş düşüncesi ve Kutlu Millet anlayışı incelenmiştir. Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Karakoç'un hayatı ve eserleri, ikinci bölümde Diriliş düşüncesinin etmenleri ile günümüzdeki durumu, üçüncü bölümde ise millet kavramı ya da Kutlu Millet anlayışı analiz edilmiştir. Sezai Karakoç, İslam, medeniyet, millet ve Batı kavramlarını hem kendi içinde hem de Doğu-Batı karşılaştırmasıyla ele alarak, Türk edebiyatı ile düşünce tarihinin önemli bir temsilcisi olmuştur (Ertürk, 2018, ss.141-145). Ramazan Enser'in "Sezai Karakoç'un şiirlerinde geleneğin tezahür odakları olarak insan, zaman ve mekân" çalışmasında Sezai Karakoç'un gelenek anlayışı, şiirinde insan, zaman ve mekân kavramlarını algılayış biçimleri incelenmiştir. Karakoç'un İslami dünya görüşü çerçevesinde geleneği modern şiirin imkânları içinde nasıl ele aldığı tespit edilmiştir. Modernitenin Tanrı'dan bağımsız doğa ve insan algısını eleştiren Karakoç, metafiziğin yeniden hayata hâkim kılınması gerektiğini savunarak "diriliş insanı" adını verdiği bir insan modeli önerir. Ayrıca, Karakoç'un şiirinde mekân, İslam uygarlığının coğrafyası ve İslam şehirleri olarak algılanmakta, zamanın döngüsel bir anlayışla ele alındığı sonucuna varılmıştır (Enser, 2018, ss.362-370). İrfan Karadeniz'in "Sezai Karakoç'ta toplum, millet ve devlet kavramları" (2017) çalışmasında Sezai Karakoç'un hayatı ve eserleri kısaca tanıtıldıktan sonra, birinci bölümde onun toplum anlayışı, toplumun temel kurumları ile toplumların sorunları ele alınmıştır. İkinci bölümde Karakoç'un

millet ve milletle bağlantılı devlet, kültür, medeniyet ile ümmet kavramları incelenmiş, ideal millet modeli dışında şair ile aydınların rolü tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise Karakoç'un devlet algısı, devlet-birey ve devlet-toplum ilişkileri ile ideal devlet anlayışı değerlendirilmiştir; ancak bu durum, onun bir siyaset felsefecisi olarak tanımlanması için yeterli bulunmamıştır (Karadeniz, 2017, ss.109-115). Turan Karataş'ın "Sezai Karakoç (hayat-sanat-tenbit)" şairin hayatı, sanatı ve edebiyat dünyasına bakışının incelendiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Karakoç'un hayatı ve hayatını şekillendiren prensipler, ikinci bölümde sanatı, üçüncü bölümde ise sanat-edebiyat dünyasına eleştirel bakışı ile tanıdıklarına dair görüşleri ele alınmıştır. Edebiyat doktorası kapsamında hazırlanan çalışmada, Karakoç'un düşünce dünyasından ziyade sanat eserlerine odaklanılmış ve eserlerinin kronolojik bir bibliyografyası ile yayınlanmamış şiirleri de eklenmiştir (Karataş, 1994, s.3). Sümeyye Beyzanur Ergün'ün "Türk aydınının din anlayışı (Sezai Karakoç ve İdris Küçükömer örneği)" (2019) Türk aydınlarının din ve toplum ilişkisine odaklanarak, Sezai Karakoç ve İdris Küçükömer'in fikir dünyalarını karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Sezai Karakoç'un "Diriliş" düşüncesi ve İdris Küçükömer'in "sivil toplum" kavramı üzerinden, Türkiye'de batılılaşma sürecinin etkileri, bu sürece karşı geliştirilen eleştiriler incelenmiştir. Bu bağlamda, her iki düşünürün de dinin toplumsal işlevine yönelik öneri ve değerlendirmeleri ele alınmıştır, çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme sunulmuştur (Ergün, 2019, ss.100-105). Sezai Karakoç ve toplumsal değişim arasındaki ilişki, Karakoç'un düşüncesini yansıtan eserlerinde derinlemesine işlenmiştir. İslam medeniyetinin yeniden dirilişi ve toplumsal uyanışın önemi, Karakoç'un başlıca temalarındandır. O, toplumların düşüş sebeplerini analiz ederken, geleneksel değerlerin ve dini prensiplerin yeniden canlandırılmasını savunur. Karakoç'a göre, modern dünyanın sorunları manevi ve ahlaki değerlerin göz ardı edilmesinden kaynaklanmakta olup, toplumsal değişim için bu değerlerin tekrar ön plana çıkarılması gerekmektedir.

4. Modernleşme ile Gelenek Arasında Karakoç'un Şiirleri ve Denemesi

Karakoç'un modernleşme sürecine yönelik eleştirileri ve geleneksel değerlerin korunması üzerine yoğunlaşan şiirsel bir yaklaşımı vardır. Karakoç'un şiirlerinde kültürel yozlaşma ve toplumsal değerlerin kaybı temalarının işlenmesi söz konusudur. Toplumsal kimlik ve aidiyetin değişim süreçlerindeki yeri ve Karakoç'un bu konulara dair eleştirileri de mevcuttur. Batılılaşma sürecinin toplumsal etkileri ve Karakoç'un bu sürece karşı geliştirdiği şiirsel direniş oldukça "millî" bir tavır alıştır. Toplumsal değişim süreçlerinde dini ve manevi değerlerin rolü ve Karakoç'un bu değerleri nasıl savunduğu önemlidir. Sezai Karakoç'un toplumsal "Değişim – Dönüşüm" üzerine yazmış olduğu 12 Nisan 2018 tarihli metni/ bildirgesinin alıntısı şöyledir:

"Fransız İhtilâli'nden itibaren aydınlara özgü kavramlar kitlelere yayıldı ve bu eğilim günümüzde 'Demokrasi' kavramında somutlaştı. Demokrasi artık sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir psikoloji ve yaşam tarzı olarak algılanıyor. Batı'daki değişim süreci Rönesans'la başlayıp Sanayi Devrimi ve Bilgi Çağı ile hızlanırken, bu dönüşüm bizim kültürümüzde 'Batılılaşma', 'modernite' ve 'çağdaşlaşma' kavramlarıyla karşılık buldu. Ancak bu süreç, özbenliğin kaybı ve yabancılaşma riskini beraberinde getirdi. Gerçek bir ilerleme, Batı'yı taklit etmek yerine, kendi köklerinden güç alarak mümkündür. İslam medeniyeti, tarih boyunca Batı'ya karşı direnmiş, ancak 21. yüzyıla Batı'nın sistemli istilasıyla girmiştir. Bu dönüşüm dayatması, milletlerin öz kimliğini tehdit eden bir kişilişsizleşme sürecidir. Batı'nın medeniyetler üzerindeki etkisi, diğer kültürleri yok etme veya dönüştürme amacı taşıırken, İslam dünyası için çözüm, kendi kimliğine dönüşle mümkündür. Medeniyetlerin birbirine etkisi tarih boyunca kaçınılmaz olsa da, bir medeniyetin diğerine dönüşmesi, yozlaşma ve

uşaklaşmadan öteye gidemez. İslam dünyası, kendi değişim ve dönüşüm sürecini, köklerinden beslenerek, diriliş mücadelesiyle gerçekleştirmelidir. Bu süreç, Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasından daha büyük bir meydan okuma olup, İslam dünyasının ikinci dirilişini başlatabilir.” (Karakoç, 2018, ss.1-3).¹

Bu metin stilistik okuma ve sosyolojik çözümleme yöntemiyle analiz edebilir. Alıntılanan pasaj, demokrasi, ilerleme, değişim gibi kavramların tarihsel ve kültürel değişime odaklanan bir stilistik analiz için zengin malzemeler sunmaktadır. Metindeki dil ve anlatım, bir düşünce tarzının nasıl zamanla şekillendiğini, toplum üzerinde nasıl etkiler yarattığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Metin, soyut kavramları somutlaştırarak kullanmaktadır. Örneğin “Demokrasi”nin bir düşünce tarzı, bir psikoloji ve bir hayat tarzı olarak nasıl algılandığını vurgulanmaktadır. Bu, demokrasinin sadece bir yönetim biçimi olmanın ötesinde, güçlü kültürel ve toplumsal etkileri olduğunu göstermektedir. Metin, Rönesans’tan başlayarak modern zamanlara kadar uzanan bir perspektif sunmaktadır. “Yeni hayat”, “ilerleme”, “sanayi devrimi”, “bilgi çağı” gibi terimlerle tarihsel değişimin ve ilerlemenin izlerini sürmektedir. Toplamların zamanla nasıl değiştiğini ve bu süreçte hangi ideallerin önem kazandığını anlamamızı sağlamaktadır. Metin, demokrasi ve değişim kavramlarının sadece fikrinsel değil, sosyopolitik bir boyutu olduğunu da işaret etmektedir. Özellikle “Devrim”in, değişimin temel dinamiği olarak nasıl algılandığını vurgulayarak, toplumsal dönüşümün nasıl bir güç olduğunu göstermektedir. Metindeki uzun cümle yapıları ve tekrarlar, konunun karmaşıklığını, anlamı vurgulamak için kullanılmış gibidir. Ayrıca, bazı terimlerin (örneğin “başkalaşım”, “gelişim”, “yabancılaşma”) özel vurgularla kullanılması, bu kavramların karmaşıklığını ve çok yönlülüğünü göstermeye yardımcı olmaktadır. Metin, kültürel değişimin bireyler üzerindeki etkilerini ve bunun toplumsal kimlik üzerindeki yansımalarını da tartışmaktadır. “Kültür değişimleri” ve “değişme” kavramlarıyla, toplumun geçirdiği dönüşümün ne anlama geldiğini ve insanların bu değişimleri nasıl algıladığını göstermektedir. Metin stilistik bir okuma ile incelendiğinde, demokrasi, ilerleme ve değişim gibi kavramların nasıl bir değişime uğradığını ve toplum üzerinde nasıl bir etki bıraktığını yetkinlikle anlamamızı sağlamaktadır. Dilin ve anlatımın kullanımıyla kavramların zenginliği ya da karmaşıklığı ortaya konulmuştur. Bu da metni stilistik bir analiz için zengin bir kaynak haline getirmektedir.

Bu metin, birçok sosyopolitik/ kültürel teması ele alarak derin bir analiz ve yorumlama yapmamıza olanak sağlamaktadır. Pasaj, ağırlıklı olarak ağır ve yüklü bir dil kullanmaktadır. Cümleler uzun ve karmaşık yapılara sahip, bu da metnin çok katmanlı bir düşünceyi ifade ettiğini göstermektedir. Özellikle tekrarlar ve vurgular, metnin altında yatan duygusal-fikrinsel yükü arttırmaktadır. İslam medeniyetinin tarihsel köklerine sık sık atıfta bulunarak, Batı’nın bu medeniyetlere yönelik tarihsel müdahalelerini eleştirmektedir. Haçlı Seferleri, Moğol istilasları gibi dönemler üzerinden İslam dünyasının geçmiş mücadelelerine vurgu yaparak, bugünkü dönüşüm ve modernleşme tartışmalarına bağlanmaktadır. Batı’nın İslam dünyasına yönelik hegemonik tasarımlarını ve bu tasarımların nasıl bir kişilik erozyonuna neden olduğunu eleştirilmektedir. Batılılaşma ve modernleşme yerine, kendi köklerine dönüş fikrini savunmakta, dönüşümün gerçekleşmesi gerektiğini belirtmektedir. Metin, retorik olarak güçlü bir sesle konuşmaktadır. Özellikle “dönüşüm”, “modernite” gibi terimlere yüklenen anlam katmanları, güçlü duygusal etkisini arttırmaktadır. Aynı zamanda, Batı’nın İslam medeniyetine yaptığı müdahalelerin eleştirisi de bu retorikte kendini göstermektedir. Kültürel kimliğin

¹ Metnin orijinaline <http://yucedirilis.org.tr/degisim-donusum/12/23/04/2378/> adresinden erişilebilir.

korunması ve İslam dünyasının yeniden dirilişi için bir çağrı yapmaktadır. Bir taraftan kültürel mirası koruma arzusunu, diğer taraftan da modernizm ve Batı hegemonyasına karşı direnişi içermektedir. Metin stilistik bir analizle çözümlendiğinde/ incelendiğinde, İslam dünyasının geçmişiyse bugün arasında kurduğu bağlar ve Batı'nın müdahalelerine karşı duruşu ön plana çıkarmaktadır. Dilin ağırlığı ve vurguların kullanımı, duygusal yoğunluğunu ve eleştirel derinliğini güçlendirmektedir. Bu metin, sadece bir kültürel kimlik savunusu değil, bir tür ideolojik direniş manifestosu olarak da okunabilir.

Sezai Karakoç'un "Gün Doğmadan" isimli Toplu şiirleri içinde toplum ve değişim ile ilgili pek çok dizesi bulunmaktadır: "Toplum insanlık zaman/ Ve ölümün kadavrasında/ Uyanabilecek tek nokta" (Karakoç, 2007, s.580). "Ben, kışın kefen gelini/ Çamların diri ölüm toplumundan da/ Üzüm kürelerinin benzerliğindeki yalnızlığından da asmaların/ Kurtulmuşum kaynakayan bir çölüm belki/ Birden doğup büyüyen içine insan sesi karışmış/ Sonra ansızın küçülüp kaybolan/ Kum tepeleri" (Karakoç, 2007, s.15). "Kendini bırakarak evrenin koştuğu o Bütüne/ Bir kanat çırpmasıyla karıştığı Varlığa/ Düzeltilip dünyayı yeniden/ Toplumu diriltten insanı erdiren/ Şeytanı bir duvar ucunda sıkıştıran/ Dam saçaklarında koğalayıp" (Karakoç, 2007, s. 296). "Bilirlerdi çeşmelerin de/ Kendileri gibi/ Toplumun ortasında/ Çağıldayıp durduğunu şairler" (Karakoç, 2007, s.467). "Çeşmeler eşyanın arkayüzünün/ Fotoğrafını çekerler/ Olayların geçmiş zamanın/ Toplumun ve tarihin" (Karakoç, 2007, s.472). "Ve bir gün kışın soğuşunda fırtınaların parladığı anda/ İpince bir gömlek içinde tiril tiril titremede/ Her durumuna da akla gelmez bir açıklama getirirmedi/ Çoğalan bu haller Toplum'u zorladı/ Kays'ın ondan sonra Mecnun oldu adı" (Karakoç, 2007, s.542). "Toplum uğruna kendi problemini aşmıştı" (Karakoç, 2007, s.559). "Eski kitaplarımda da, Tanrı'ya yalvarışlar/ Yer alırlar buna yakın bir sebeple/ Kitabın başında değil/ Kitabın sonunda/ Eskiler yaşıyorlardı olgun bir toplumda/ Herkesin hemen Tanrı'yla olacağı bir makamda" (Karakoç, 2007, s.576).

Karakoç, bu metinlerinde toplumu insanlığın zamanı olarak görür ve ölüm metaforunu sıkça kullanarak toplumun içsel yahut dışsal değişimlerini yansıtır. Özellikle "Toplum insanlık zaman/ Ve ölümün kadavrasında/ Uyanabilecek tek nokta" dizelerinde, toplumun insanlık tarihi içinde var olduğunu ve ölüm karşısında uyanabilecek tek umudun toplumun kendisi olduğunu ifade eder. Burada ölüm, bir tür durağanlık veya çürüme olarak algılanabilir, ancak toplumun içinde var olan insanların diriliş ve yenilenme potansiyelini de vurgular. Karakoç'un şiirlerindeki stilistik özellikler de bu toplumsal temaları güçlendirir. Örneğin "Ben, kışın kefen gelini/ Çamların diri ölüm toplumundan da/ Üzüm kürelerinin benzerliğindeki yalnızlığından da asmaların/ Kurtulmuşum kaynakayan bir çölüm belki" dizelerinde doğa imgeleri kullanarak toplumu betimler. Doğa, zamanla değişen ve yeniden doğan bir motif olarak, toplumsal değişimin doğasını, sürekliliğini anlatır. Şiirin stilistik yapısında dikkat çeken bir diğer unsur ise simgelerin yoğun kullanımıdır. Örneğin "Çeşmeler eşyanın arka yüzünün/ Fotoğrafını çekerler/ Olayların geçmiş zamanın/ Toplumun ve tarihin" dizelerinde çeşme simgesi, geçmişin ve toplumun belleğini temsil eder. Simgelerin bu yoğun kullanımı, şiirin yoğunluk kazanmasına ve okuyucunun toplumsal-tarihsel katmanları düşünmesine yol açar. Bir başka örnek olarak "Ve bir gün kışın soğuşunda fırtınaların parladığı anda/ İpince bir gömlek içinde tiril tiril titremede/ Her durumuna da akla gelmez bir açıklama getirirmedi/ Çoğalan bu haller Toplum'u zorladı/ Kays'ın ondan sonra Mecnun oldu adı" dizelerinde, klasik bir aşk hikâyesi olan Kays ve Mecnun'un öyküsü üzerinden toplumsal değişimin sancıları anlatılır. Bireyin toplumla olan ilişkisi ve bu ilişkinin kişisel kimlik üzerindeki etkileri, Karakoç'un eserlerinde sıkça işlenen temalardan biridir. Sezai Karakoç'un "Gün Doğmadan" adlı toplu şiirleri, toplum

ve değişim konularını inceden inceye bir şekilde işleyen, simgelerle-metaforlarla yüklü eserlerdir. Şiir sosyolojisi ve stilistik açıdan bakıldığında, Karakoç'un toplumu insanlığın zamanı olarak ele aldığı, değişimin-dönüşümün sürekli varlığını vurguladığı görülür. Doğa imgeleri, simgeler ve tarihsel referanslar üzerinden yapılan bu analizler, Karakoç'un toplum ile insanın varoluşsal sorunlarına olan duyarlılığını/ edebi ustalığını gözler önüne serer.

Sezai Karakoç'un şiirlerinde toplumsal değişim ve bireyin bu değişim karşısındaki varoluşsal sorgulamaları, sıklıkla gündelik hayatın sıradan mekânları üzerinden işlenir. Şair, balkon, sokak, ev gibi somut mekânları metaforik bir dille yeniden yorumlayarak, modern insanın yalnızlığını, aidiyet krizini ve ölümle kurduğu ilişkiyi sürekli irdeler. Özellikle "Balkon" şiiri, bu bağlamda çarpıcı bir örnek teşkil eder. Karakoç, balkonu hem bir sınır hem de bir uçurum olarak resmeder; çocukluğun masumiyetinin, annelerin çaresizliğinin ve ölümün soğuk gerçekliğinin kesiştiği bir mekâna dönüştürür. Şiirdeki imgeler, modern hayatın güvenli addedilen alanlarının bile nasıl birer tehlike ve yabancılaşma kaynağı olabileceğini gözler önüne sererken, toplumsal çözülmenin bireyde açtığı yarılara da ışık tutar.

"BALKON"

Çocuk düşerse ölür çünkü balkon
Ölümün cesur körfezidir evlerde
Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların
Anneler anneler elleri balkonların demirinde

İçimde ve evlerde balkon
Bir tabut kadar yer tutar
Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen
Şezlongunuza uzanın ölü

Gelecek zamanlarda
Ölüleri balkonlara gömecekler
İnsan rahat etmeyecek
Öldükten sonra da

Bana sormayın böyle nereye
Koşa koşa gidiyorum
Alnından öpmeğe gidiyorum
Evleri balkonsuz yapan mimarların" (Karakoç, 2007, s. 81).

Sezai Karakoç'un "Balkon" başlıklı şiiri hem içerik hem de stilistik açıdan geleneği yakalayan anlamlar barındıran bir metindir. Şiir, evlerin balkonlarını ölüm ve yaşam arasında bir sınır olarak ele alarak insan varoluşunun kırılganlığını, geçiciliğini vurgular. Şiirin dil ve imge kullanımı, bu temaları güçlendiren önemli unsurlardan biridir. Şiirin açılış dizesi 'Çocuk düşerse ölür çünkü balkon', Karakoç'un tipik üslubunu yansıtan çarpıcı bir başlangıçtır. Burada balkon, günlük hayatın sıradan bir öğesi olmaktan çıkarak varoluşsal bir gerilimin mekânına dönüşür. Şair, balkonu çocuk ve ölüm arasında bir eşik olarak konumlandırarak, modern hayatın görünürde güvenli alanlarının bile nasıl trajediye gebe olduğunu göstermektedir. Karakoç'un bu dizisinde balkon, modern insanın savunmasızlığının ve hayatın kırılganlığının güçlü bir metaforudur. Çocuk imgesiyle kurulan ilişki, masumiyetle ölüm arasındaki trajik bağı hatırlatırken, gündelik yaşamın içine sinsice yerleşmiş tehlikeyi şiirsel bir dille ifşa etmektedir. İlk dize, Karakoç'un şiirindeki tipik varoluşsal kaygıyı özetler niteliktedir. Balkon burada sadece mimari bir öğe değil, insanın ölümle yüzleştiği bir sınırdır. Çocuğun düşme ihtimali üzerinden kurulan bu imge, yaşamın ne kadar kırılgan ve beklenmedik olduğuna dair güçlü

bir farkındalık yaratır. Şiirin açılış dizesi, Karakoç'un imgelerle düşünme biçiminin tipik bir örneğidir. Balkon, bir yandan koruyucu bir sınırkken diğer yandan ölümcül bir uçuşuma dönüşebilen ikircikli bir mekân olarak karşımıza çıkar. Buradaki 'çünkü' bağlacıyla kurulan nedensellik, şairin dünyaya bakışındaki trajik ironiyi yansıtmaktadır. Bu dize, modern kent yaşamının paradoksunu da gözler önüne serer. Balkonlar, evin dış dünyaya açılan pencereleri olarak tasarlanmışken, Karakoç'ta birer ölüm tuzağına dönüşür. Sıralanan imgelerin bütünü, modern hayatın güvenlik iddialarının altında yatan tehlikeleri ve toplumsal yabancılaşmayı şiirsel bir dille eleştirmektedir.

Şiirin ikinci dizesi "Ölümün cesur körfezidir evlerde" metaforuyla, evlerin içindeki balkonların ölümle nasıl ilişkilendirildiğini açıklar. Balkonlar, ölümün yakın olduğu, cesurca girilen bir "körfez" olarak betimlenir. Bu imge, evlerin içindeki güvenli alanların bile ölümle yüzleşme mekanlarına dönüşebileceğini gösterir. Üçüncü dizedeki "Yüzünde son gülümseme kaybolurken çocukların/ Anneler anneler elleri balkonların demirinde" dizelerinde ise dramatik bir atmosfer oluşturulur. Çocukların düşüşü sırasında annelerin çaresizliği ve balkonların demirlerine tutunmaları, acı bir tabloyu resmeder. Şiirin devamında "İçimde ve evlerde balkon/ Bir tabut kadar yer tutar" dizesi, balkonların mekân olarak ölümle olan yakınlığını, içsel bir mezar gibi algılandığını ifade eder. Balkonlar, yaşam alanları içinde ölümle ilişkilendirilerek, insanların kırılganlığı ve geçiciliği ön plana çıkarılır.

"Çamaşırlarınızı asarsınız hazır kefen/ Şezlongunuza uzanın ölü" dizesinde ise günlük rutinlerin bile ölümle bağlantılı hale getirildiği görülür. Bu dizeler, insanların normal hayatlarının içinde bile ölümün varlığını taşıdığını ve bazen farkında olmadan ona yaklaştıklarını anlatır. Gelecek zamanlarda ölüleri balkonlara gömecekler önermesi, modern hayatın içinde ölümün nasıl da normalleştirildiğini ve mekânlar üzerinden nasıl bir sosyal mesaj verildiğini gösterir. Balkonlar, yaşamın içindeki ölüm algısını güçlendiren semboller olarak kullanılır. "Evleri balkonsuz yapan mimarların" ifadesiyle, Karakoç, modern mimarinin insanın doğal varoluşsal deneyimlerinden uzaklaştığını ve bu yüzden insanın ölümle olan bağını da yitirdiğini ima eder. Balkonsuz evler, insanların doğayla ve kendi ölümleriyle olan bağlarını zayıflatan bir sembol olarak kullanılır. Sezai Karakoç'un "Balkon" adlı şiiri, dil ve imge kullanımıyla toplumsal eleştirilerde bulunurken, insanın varoluşsal durumunu da derinlemesine irdellemektedir. Ölüm ve yaşam arasındaki ince sınırları, günlük yaşamın içindeki sembollerle etkileyici bir şekilde anlatması, onun edebi yeteneğinin/ duyarlılığının bir göstergesidir. Başka bir şiiri ise şöyledir:

"YOKTUR GÖLGESİ TÜRKİYE'DE"

Sabahları gün doğmadan uyanır
Dilini yutacak olur içi kanlanır
Gün boyu çalışır aydınlanır
Kederini anlarsanız size ne mutlu
Acır fakir çalışan kadınlara
Titir bir gönül kıracak diye hanım dizi

İncedir billurdandır yoktur gölgesi Türkiye'de
Bir meçhul Meryem mermerden değil ama kutlu
Gözlerine baksanız erirsiniz kar gibi
Elinizi sallarsanız rüzgârından sallanır
Bir geyik olur sizi arar melûl ve bakır
Görür gibi uyur konuşur gibi susar güler ağlar gibi"
(Karakoç, 2007, s. 83).

Sezai Karakoç, şiirlerinde Türkiye'deki aydınların durumunu da irdelemiştir. Sezai Karakoç'un "Yoktur Gölgesi Türkiye'de" adlı şiiri, dil ve imge kullanımıyla güçlü bir şekilde anlam yüklü bir metindir. Şiir, Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve kültürel durumu, insanların iç dünyalarındaki karmaşayı, duygusal gidip gelmeleri işlerken, aynı zamanda doğa - dini imgelerle de zenginleştirilmiştir. Şiirin ilk dizesi olan "Sabahları gün doğmadan uyanır" ile başlayarak, günün erken saatlerindeki sessizliği ve huzuru yansıtır. Ancak bu huzur, ikinci dizede "Dilini yutacak olur içi kanlanır" şeklinde bozulur. Burada sabahın sessizliğiyle birlikte içsel bir sıkıntı ve huzursuzluk da ifade edilir. İnsanların içsel dünyalarındaki karmaşıklık ve çelişkiler, akan dizelerde yansıtılır. Şiirde kullanılan dil oldukça semboliktir. "Gün boyu çalışır aydınlanır" dizesinde, çalışmanın aydınlanma getiren bir süreç olduğu ima edilir. Ancak bunun yanında, "Kederini anlarsanız size ne mutlu" ve "Acır fakir çalışan kadınlara" dizelerinde toplumsal adaletsizliklere, insanların duygusal yüklerine vurgu yapılır. Karakoç, toplumun içindeki fakirlik, çalışma hayatındaki zorluklar ve insanların duygusal sancılara değinirken, onların içsel dünyalarını da okuyucuya hissettirir. Şiirin en dikkat çeken dizelerinden biri "İncedir billurdandır yoktur gölgesi Türkiye'de" şeklindedir. Bu dizede Türkiye'nin durumu incelikli ve billur gibi saf bir şekilde tanımlanırken, gölgesizlik metaforu kullanılarak ülkenin içsel boşluğu ya da eksikliği ifade edilir. Türkiye'nin zengin bir tarihi ve kültürel dokusu olduğu halde, bazı temel eksiklikler, yaraları da taşıdığı vurgulanır. Düşünüldüğünde, şiirin tamamı bu duygusal ve kültürel çatışmaların bir araya getirilmesidir.

Şiirin II. bölümü dini ve doğal imgelerle yoğrulmuş, çoklu anlam katmanları taşıyan bir içeriğe sahiptir. Şiirdeki ikinci dize grubu, nazmın genel tonuyla uyum içinde olup, bir meçhul figür olan Meryem'e atıfta bulunarak duygusal ve mistik bir atmosfer yaratır. "Bir meçhul Meryem mermerden değil ama kutlu" dizeleriyle, Meryem'in bilinmeyen ve gizemli bir figür olduğu vurgulanır. "Mermerden değil ama kutlu" ifadesi, Meryem'in maddi bir varlık olmadığını ancak kutsallığıyla etkileyici bir varlık olduğunu ima eder. Karakoç, bu dizelerde dini semboller kullanarak şiire derinlik kazandırır ve okuyucunun duygu dünyasına dokunur. "Gözlerine baksanız erirsiniz kar gibi" dizesinde ise Meryem'in gözlerinin gücü ve etkileyiciliği vurgulanır. Karşılaştırma olarak karın erimesi, Meryem'in bakışlarının insanın içini eriten bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Bu, onun ruhsal-manevi bir ışık kaynağı olduğunu ve insanların onun etrafında şekillendiğini gösterir. "Elinizi sallarsanız rüzgârından sallanır" dizesinde ise Meryem'in hafifliği ve zarafeti betimlenir. Onun ruhsal varlığı, hemen etrafındaki her şeyi etkileyen bir doğal güç gibi tasvir edilir. Bu, Meryem'in sadece bir figür olarak değil, doğanın ve ruhsal deneyimin bir parçası olarak görüldüğünü gösterir. "Bir geyik olur sizi arar melûl ve bakır" dizesinde ise Meryem'in duygusal derinliği ve insanların içsel arayışlarıyla olan ilişkisi vurgulanır. Geyik, zarif ve melankolik bir varlık olarak betimlenir, bu da Meryem'in insanların iç dünyasında uyandırdığı duygusal-manevi sarsıntıları yansıtır. "Görür gibi uyur konuşur gibi susar güler ağlar gibi" dizesi ise Meryem'in insanların hayatındaki çok yönlü etkisini, onun doğaüstü varlığını imgeler. O, insanların her anında, her duygusunda ve her ruh haliyle birlikte gibidir. Bu dizelerde Karakoç, Meryem'i sadece bir dini figür olarak değil, insanın iç dünyasındaki karmaşıklıkların ve duygusal deneyimlerin sembolü olarak sunar. Sezai Karakoç'un dizeleri, dini imgeler ve doğal betimlemelerle dolu bir şekilde Meryem'in kutsallığını, etkileyiciliğini, insanların ruhsal dünyalarındaki yoğun etkisini anlatır. Şiirin genelinde olduğu gibi, bu dizeler de duygusal, mistik ve düşünsel bir yolculuğu okuyucuya hissettirir. Sezai Karakoç, topluma alternatif bir dünya görüşü olarak "diriliş" mottosunu sunmaktadır. Bu motto en özet şekilde "Diriliş" isimli şiirinde geçmektedir:

"DİRİLİŞ"

Yeniden başlamak yazma sanatına
Kat kat olup açılmak gök katına

İndirmek yeryüzüne Allah'ın rahmetini
Bir gül gibi sunmak dünya saltanatına

Yeni bir zamanı indirmek kılıç gibi
Güneş saatine geceler saatine

Varmak Rabbani ile çileye katıp çile
Muhyiddin-i Arabi ve Mevlâna hakikatına

Gökyüzünü dolduran meleklerin sabırla
Kaldırmak aşk kadehini insanlık sıhhatına

Harfleri ve sesleri sözleri kelimeleri
Kitapları getirmek Peygamber fitratına

Merhameti ruhun en iç musikisi yapmak
Ve ölümü çevirmek diriliş hayatına" (Karakoç, 2007, s.620).

Sezai Karakoç'un "Diriliş" adlı şiiri, (şiir sosyolojisi açısından) incelendiğinde, dini ve mistik motiflerle beslenen bir anlatı, toplumsal bir vizyon sunar. Şiir, insanın manevi bir diriliş arayışını, toplumun içsel dönüşümünü ve evrensel bir düzen arayışını temsil eder. Şiirin açılış dizesi "Yeniden başlamak yazma sanatına", Karakoç'un şiir ve varoluş arasındaki ilişkiye dair temel bir çıkış noktası sunar. Burada yazma eylemi, salt bir edebi faaliyetin ötesinde, insanın kendini ve dünyayı yeniden inşa etme çabasının bir metaforu olarak karşımıza çıkar. Şair, dilin dönüştürücü gücüne vurgu yaparak, yazma sanatını bir nevi diriliş ve yeniden doğuş vesilesi olarak ele alır. İlk dize, Karakoç'un poetikasının merkezinde yer alan "sözün ontolojik değeri"ne işaret ederken, sanatın insanı hakikate ulaştıran bir araç olduğu fikrini de barındırır. Karakoç, dilin ve yazının, insanların yeniden doğuşunu simgeleyen bir araç olduğunu ima eder. [Düşmek] ve "Tanrı'nın rahmetini yeryüzüne indirmek, bir gül gibi dünya saltanatına sunmak" gibi dizelerinde, toplumun-bireylerin manevi yükselişini, Tanrı'nın insana olan sevgisini ifade eder. Bu, toplumun içsel dönüşümünü ve manevi değerlere olan dönüşünü çağırıştır. Şiirin orta bölümlerinde geçen "Yeni bir zamanı kılıç gibi indirmek, güneş saatine ve geceler saatine varmak" dizelerinde, zamanın ve evrenin doğal düzenine atıfta bulunur. Karakoç, zamanın ve mevsimlerin döngüsünü, insanoğlunun varoluşsal yolculuğuyla bağlantılı hale getirir, toplumsal yenilenme arayışını güçlendirir. "Mevlâna ve Muhyiddin-i Arabi'nin hakikatine varmak" ve "meleklerin sabırla gökyüzünü doldurmak" gibi dizelerde ise, mistik düşünceyle toplumun manevi değerlerindeki, içsel sükûnetini yansıtır. Bu dizelerde geçen büyük düşünürlerin ve manevi önderlerin hakikat arayışları, insanın ruhsal - felsefi yolculuğunun bir parçası olarak sunulur. Son olarak, "Harfleri ve sesleri sözleri kelimeleri kitapları getirmek Peygamber fitratına" ve "ölümü diriliş hayatına çevirmek" gibi dizeler, Karakoç'un toplumsal dönüşüm için dilin, kültürel değerlerin önemini vurgulayan yaklaşımını yeniden ortaya koyar. Dilin, kültürel birikimin ve dini öğretilerin, toplumsal yeniden yapılanmanın temel taşları olduğunu belirtir. Şiir sosyolojisi açısından değerlendirildiğinde, Karakoç'un "Diriliş" şiiri, insanın manevi arayışlarını, toplumsal dönüşümünü ve evrensel bir düzen arayışını dile getiren düşünsel yoğunluğa dair bir anlatıya sahiptir. Dini ve mistik imgelerle bezenmiş bu şiir, toplumun ruhsal - kültürel köklerine olan bir çağrı olarak da

okunabilir, insanın içsel dünyasında derin izler bırakabilir, toplumsal dönüşüm üzerine düşünmeye teşvik edebilir.

Sonuç

Sezai Karakoç, Türk edebiyatının önemli isimlerinden biri olarak, eserlerinde güçlü düşünsel ve estetik değerler taşımaktadır. Şiirleri ve yazıları, çoğunlukla dini, toplumsal, varoluşsal sorunlara odaklanır, bu alanlarda içsel bir sorgulamayı yansıtır. Dünya görüşü ve toplumsal değişim hakkındaki düşünceleri, eserlerinde belirgin şekilde ortaya çıkar. Sezai Karakoç'un dünya görüşü, öncelikle dini ve mistik unsurlarla beslenir. Şiirlerinde sıkça dini semboller, mitolojik figürler ve manevi temalar yer alır. Onun için insanın varoluşsal serüveni, manevi yolculuğu ve ruhsal deneyimi, hayatın anlamını arayan temel unsurlardır. Bu bağlamda, insanın iç dünyasının karmaşıklıklarını ve ruhsal sancılarını işlerken, doğanın-evrenin derinliğine de atıfta bulunur.

Toplumsal değişim konusundaki düşünceleri ise, Karakoç'un eserlerinde belirgin bir şekilde izlenebilir. Türkiye'nin sosyo-politik ve kültürel yapısındaki değişimleri sorgular/ eleştirir. Özellikle modernleşme sürecinde kaybolan değerler, geleneksel kültürel öğelerin zayıflaması ve toplumsal dayanışmanın yitirilmesi gibi konuları işler. Karakoç'un bakış açısında, toplumun bu değişim sürecinde kaybolan ruhsal kimlik ve manevi değerlerle yeniden bağlantı kurması gerektiği vurgulanır. Şiirlerinde ve yazılarında dilin ve söylemin önemi de büyüktür. Karakoç, dilin sadece iletişim aracı olmanın ötesinde, kültürel ve manevi mirasın taşıyıcısı olarak gördüğü için dil üzerine de düşünür. Dilin gücünü, insanların düşünce dünyalarını ve duygusal deneyimlerini nasıl etkilediğini sıklıkla inceler.

Sezai Karakoç'un eserlerindeki stilistik zenginlik de onun dünya görüşünü yansıtan önemli bir unsurdur. Doğa imgeleri, mitolojik-dini referanslar, tarihsel derinlikler ve günlük yaşamın detayları, eserlerinde bir araya gelerek okuyucuya farklı bir düşünsel deneyim sunar. Onun şiirleri, sadece estetik bir zevk sunmanın dışında, insanın varlık sebebini, toplumun ruhunu ve evrenin gizemini keşfetmeye yönelik bir yolculuk olarak nitelendirilebilir. Sezai Karakoç'un dünya görüşü ve toplumsal değişim hakkındaki düşünceleri, eserlerindeki ilişkili temalar, semboller ya da dil kullanımıyla açıkça ifade edilir. Onun eserleri, okuyucuya hem bireysel hem de toplumsal düzeyde eleştirel düşünmeyi ve sorgulamayı teşvik eder. Karakoç'un edebi mirası, Türk edebiyatında manevi ve kültürel köklerin yeniden keşfedilmesi, toplumun önemli meselelerine duyarlılık kazanılması için bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

İkinci Yeni Şiiri'nin ortaya çıkışında, Türkiye'de ve dünyada yaşanan toplumsal-siyasal değişimlerin büyük etkisi vardır. II. Dünya Savaşı sonrası dünya genelindeki sosyal yapıdaki değişimler, Türkiye'de de edebiyatın ve sanatın gelişimini etkilemiştir. İkinci Yeni Şiiri, bu değişimlere tepki olarak şekillenmiş ve geleneksel Türk şiirinin sınırlarını aşarak yeni bir ifade biçimi arayışına girmiştir. Bu akımın temsilcileri arasında Cemal Süreya, Edip Cansever, İlhan Berk, Ece Ayhan gibi isimler bulunur. Bu şairler, toplumsal yapıda ve bireysel yaşamda meydana gelen değişimleri, yeni bir dil - anlatım biçimiyle ifade etmişlerdir. Şiirlerinde gündelik dilin kullanımı, çağdaş yaşamın karmaşıklıkları, bireysel ve toplumsal sıkıntılar, şehir hayatının yalnızlığı gibi temalar ön plana çıkmıştır. İkinci Yeni şiiri, Türk edebiyatında toplumsal değişimlerin ve yeniliklerin bir yansıması olarak ortaya çıkmış, geleneksel edebiyatın sınırlarını zorlayarak yeni bir sanat yahut düşünce biçimi geliştirmiştir. Şairlerin dilde ve anlatımda getirdikleri yenilikler, toplumsal yapıdaki değişimlere duyarlılık gösterirken, edebiyatın evrensel niteliğini de güçlendirmiştir. İkinci Yeni şiiri içinde yer alan önemli

şairlerden biri olan Sezai Karakoç'ta toplumsal değişimin izleri "manevi diriliş" simgesiyle yekvücut bulmuştur.

Karakoç'un şiiri "düz yazılar"ından bir pergel aralığı daha kalitelidir. Sezai Karakoç'un düzyazıları ile şiirlerini mukayese etmek, onun edebi ve düşünsel derinliğini anlamak açısından önemli bir inceleme sunar. Şiirlerinde, Karakoç, genellikle dini ve mistik imgelerle yoğrulmuş, sembolik bir dil kullanır. Şiirlerindeki dil, sadece anlamı iletmekle kalmaz, ses, ritim ve imgeleme dayalı bir duygu dünyası yaratır. Örneğin "Diriliş" adlı şiirinde, Tanrı'ya olan yakınlığı, manevi dönüşümü ve ölümden dirilişi sembolize eden güçlü imgeler kullanır. Bu şiirlerde dil, metaforlar aracılığıyla manevi tecrübeleri ve evrensel gerçeklikleri ifade etmek için sağlam bir araç olarak kullanılır. Düzyazısı ise, deneme tarzında olup, daha açık ve nesnel bir dil üzerinden kurgulanır. Düzyazıları, geniş bir yelpazede konuları ele alır: Edebiyat, sanat, kültür, toplum, tarih ve din gibi. Düzyazılarında, argümanlarını desteklemek için mantıklı bir yapı ve daha uzun anlatımlar yapılır. Şiirlerindeki dil ve anlatım tarzıyla düzyazıları arasındaki temel farklılık, Karakoç'un ifade etme amacıyla doğrudan ilişkilidir. Şiirlerindeki dil, duyguları ve düşünceleri çarpıcı bir şekilde ifade etmeye yöneliktir ve genellikle soyut-simgesel imgeler vasıtasıyla ilerler. Düzyazılarında ise, daha rasyonel bir yaklaşımla düşüncelerini ve fikirlerini açıklar, genellikle somut örnekler, analizler üzerinden argümanlarını geliştirir. Ancak, her iki türde de Karakoç'un eserlerinde göze çarpan ortak noktalar da mevcuttur. Örneğin hem şiirlerinde hem de düzyazılarında, Türk kültürünün ve İslam'ın derinliklerine olan ilgisi, bu konulardaki uzmanlığı belirgindir. Ayrıca şiirlerinde ve düzyazılarında toplumsal ile insanın varoluşsal sorunlarına duyarlı bir bakış açısıyla yaklaşır, bu konuları derinlemesine sorgular, tartışır. Sezai Karakoç'un şiirleri ile düzyazıları arasındaki farklılıklar, dilin kullanımı ve anlatım biçimindeki çeşitliliklerle açıkça görülmektedir. Ancak her iki türde de ortak temalar ve Karakoç'un düşünsel derinliği, edebi ustalığı mevcuttur, bu da onun edebiyat dünyasında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Şiirleri, sadece edebi değil, toplumsal ve varoluşsal sorgulamaları ele alan analiz araçlarıdır. Türk toplumunun tarihi ve kültürel birikimiyle etkileşim içindeki manevi temalar, günümüz sosyolojik bağlamında da anlam kazanır. Karakoç'un dili ve anlatımı, toplumsal yapının ruhsal dönüşümlerini yansıtırken okuyucuları manevi ya da toplumsal meseleler üzerine düşünmeye teşvik eder. Sezai Karakoç'un şiirleri, "şiir sosyolojisi" perspektifinden incelendiğinde, toplumsal ve kültürel dinamiklerin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Karakoç, İslamî değerlerle yoğrulmuş bir medeniyet tasavvurunu şiirlerinde merkeze alırken, modern Türkiye'nin hızlı toplumsal değişimlerine karşı geleneksel değerlere vurgu yapar. Onun şiirleri, sadece bireysel bir duyarlılığın değil, bir toplumun ve medeniyetin krizlerinin izlerini taşır. Karakoç'un eserlerinde yer bulan temalar, toplumun kimlik arayışı, modernleşme ile gelenek arasındaki gerilim ve bu gerilimlerin birey üzerindeki etkileri gibi sosyolojik konuları ele alır. Bu bağlamda, Karakoç'un şiirleri, bireysel deneyimleri toplumsal bir çerçevede değinerek, okuyucuya hem bir fert hem de bir toplum üyesi olarak kendi varoluşunu sorgulatır. Şiirlerinde yer alan tarihsel ve kültürel referanslar, bir yandan Osmanlı mirasına bağlılığını gösterirken, diğer yandan modern Batı medeniyetinin etkilerini eleştirel bir süzgeçten geçirir.

Kaynakça

- Abdallah, S. N. İ. (2023). Sezai Karakoç, Abdullah et-Tayyib ve T. S. Eliot'ın şiir ve nesirlerinde medeniyet algısı, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Akdemir, H. (2019). Sezai Karakoç'un siyasal fikri ve diriliş tezi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Alim, E. (2020). Yusuf Atılgan, Sezai Karakoç ve Rasim Özdenören'in hikâyelerinde taşra, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bozkurt, E. (2020). Sezai Karakoç'un şiir ve hikâyelerinde kadın imgeleri, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Ceylan, M. (2018). A. Sezai Karakoç'un eserlerinde diriliş anlayışı, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Çelebioğlu, A. (2020). Sezai Karakoç'ta diriliş düşüncesi ve din, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Çitler, G. (2022). Türkiye'de İslami varoluşçuluk: Sezai Karakoç'un eserlerinde varoluşçu kavramlar, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Davan, M. (2019). Sezai Karakoç'a göre aşk ve varoluş, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Durmaz, İ. (2022). Sezai Karakoç'un siyasi düşüncesi, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ekim, M. (2019). Sezai Karakoç'un Batı uygarlığı algısı, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ardahan Üniversitesi, Ardahan.
- Elmas, M. Ş. (2010). İkinci yeni şiiri üzerinde anlambilimsel bir inceleme, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Enser, R. (2018). Sezai Karakoç'un şiirlerinde geleneğin tezahür odakları olarak insan, zaman ve mekân, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul.
- Er, M. (2019). Sezai Karakoç'ta şehir üzerine sosyolojik bir inceleme, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Ercan, A. T. (2022). İslamcılığın toplumsal değişim fikri ve romantizm: Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve İsmet Özel, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Ergün, S. B. (2019). Türk aydınının din anlayışı (Sezai Karakoç ve İdris Küçükömer örneği), [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Ertürk, Ö. (2018). Sezai Karakoç'un diriliş düşüncesinde kutlu millet, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Kara, Ö. T. (2013). Türkçe'nin kuralları dışına çıkan bir topluluk: İkinci Yeniciler. *Tarih Okulu Dergisi*, 6(15), 451–480. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh299>
- Karadeniz, İ. (2017). Sezai Karakoç'ta toplum, millet ve devlet kavramları, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Karakoç, S. (2007). *Gün Doğmadan*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2018). *Değişim – dönüşüm*. Erişim adresi: <http://yucedirilis.org.tr/degisim-donusum/> (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2024).
- Karataş, T. (1994). Sezai Karakoç (hayat-sanat-tenbit), [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Öz, S. N. (2021). Türkiye’de İslamcılık düşüncesi bağlamında Sezai Karakoç ve Diriliş dergisi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Öztemiz, B. S. (2019). Sezai Karakoç’un din ve toplum anlayışı, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Servi, H. A. (2021). Sezai Karakoç’un diriliş fikri ve medeniyet anlayışı, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Şahin, S. (2021). Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin postkolonyal teori çerçevesinde incelenmesi: Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç’un dergi yazıları örneği, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Şuoruç, B. (2022). Sezai Karakoç, Nuri Pakdil ve İsmet Özel’in şiirinde isyan, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Tan, R. (2021). Siyaset ve ütopya: Sezai Karakoç’un diriliş kavramı üzerine bir değerlendirme, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.
- Türkyılmaz, S. (2021). Sezai Karakoç düşüncesinde inancın birey ve toplum üzerindeki diriltici etkisi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane.
- Varol, H. K. (2023). Karakoç’un şiirlerinde halk bilimi unsurları, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.
- Yıldız, S. (2020). Sezai Karakoç’un İnsanlığın Dirilişi adlı eserinin sözlük çalışması, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Yıldız, S. (2022). Sezai Karakoç’un Yitik Cennet ve John Milton’ın Paradise Lost eserlerinde cennetten çıkarılma hadisesinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.

Resim 1. Sezai Karakoç

Kaynak: İslam İktisadı, Erişim adresi: <https://islamiktisadi.net/2022/07/29/sezai-karakoc-ve-islam-iktisadi/> (14.01.2025 tarihinde erişildi.)

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Yönetim Dersi Alan Öğrencilerin Yönetici Hemşirelerin Yönetsel Yetkinliklerine Bakış Açılarının Q Metodolojisi ile İncelenmesi

Investigation of the Perspectives of Students Taking Management Course on
Managerial Competencies of Managerial Nurses with Q Methodology

Fatma DEMİRKAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Yalova Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Yalova, Türkiye
Yalova University, Faculty of Health Sciences, Department of Nursing, Yalova, Türkiye

fatma.demirkaya@yalova.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8318-3030>

<https://ror.org/01x18ax09>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 04.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 21.02.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Demirkaya, F. (2026). Yönetim dersi alan öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açılarının Q metodolojisi ile incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 391-408. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1713877>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Investigation of the perspectives of students taking management course on managerial competencies of managerial nurses with Q methodology¹

Abstract

One of the sectors where the art of management is performed is the health care sector. It is quite difficult for health care managers to transfer the knowledge and practices of business management to their own fields. Along with this difficulty, patient satisfaction, service quality expectation and differences in the perceptions of service recipients are related to the competences of health care managers. The supporter of quality in service is the managerial competences of health care managers. Therefore, determining managerial competences in health care services will contribute to the success of the health care system. In the future, it is very important for students who can evaluate the managerial competencies they observe in the field within the framework of the academic knowledge they have learnt at the university and who can think analytically to evaluate the managerial competencies they observe in the field of management in order to train manager nurses who are competent in the field of management and who will contribute to the success of the care system. This study aims to investigate the perspectives of students taking management courses on the managerial competencies of nurse managers. Although there are many studies examining managerial competencies in the literature, this study is different from the others in that it reveals the competencies from the perspectives of university students who are the future manager candidates. Considering that today's students will be in the positions of receiving, giving, choosing and selecting administrators in the future, the competencies determined from their perspective will be decisive for the management of the health care system in the future. Q methodology was used in this study in order to reveal the awareness, attitudes and beliefs of future managers about their managerial competences. Q methodology is a method that covers quantitative and qualitative research processes and is frequently used in many fields, especially in social sciences. The data collection tool is the Managerial Competencies List (Q set) and Semi-Structured Interview Form, which were created by the researcher through literature review and expert opinions. The data were collected through face-to-face interviews from 17 nurse manager candidates taking management courses and analysed using KEN Q 2.0.1 Analysis. The qualitative data obtained as a result of semi-structured interviews were supported by the quantitative data obtained as a result of factor analysis. Eight factors were obtained as a result of the study. University students stated that managers should be people who have the ability to direct, entrepreneurial, respond to business demands, manage care well, master basic management skills, have strong thinking skills, support staff and manage financial resources well. The determination of prioritised competencies may be instructive in shaping the future health care system managerial staff.

Keywords: Management, health care management, management in nursing, managerial competences, q methodology

Yönetim dersi alan öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açılarının Q metodolojisi ile incelenmesi²

Öz

Yönetim sanatının icra edildiği sektörlerden biri sağlık bakım sektörüdür. Sağlık bakım hizmetleri yöneticileri için işletme yönetiminin bilgi ve uygulamalarını kendi alanlarına taşımaları oldukça zordur. Bu zorlukla birlikte hasta memnuniyeti, hizmette kalite beklentisi ve hizmet alanların algılarındaki farklılaşmalar sağlık bakım yöneticilerinin yetkinlikleriyle bağlantılıdır. Hizmette kalitenin destekleyicisi sağlık bakım yöneticilerinin yönetsel yetkinlikleridir. Dolayısıyla sağlık bakım hizmetlerinde yönetsel yetkinliklerin belirlenmesi sağlık bakım sisteminin başarısına katkı sağlayacaktır. Gelecekte yönetim alanında yetkin, bakım sisteminin başarısına katkı sağlayacak yönetici hemşirelerin yetişmesi için alanda gözlemlendiği yönetsel yetkinlikleri

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Yalova University Coordinating Office of Ethics Committees (Non-Interventional Clinical Research Ethics Committee of Health Sciences) on April 16, 2025, with approval number 2025/103.

² Bu çalışma için etik onay, Yalova Üniversitesi Etik Kurullar Koordinatörlüğü'nden (Sağlık Bilimleri Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu) 16.04.2025 tarih ve 2025/103 sayı ile alınmıştır.

üniversite sıralarında öğrendiği akademik bilgi birikimi çerçevesinde değerlendirebilen, analitik düşünebilen öğrencilerin değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Bu çalışma yönetim dersi alan öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açılarını araştırmayı amaçlamaktadır. Literatürde yönetici yetkinliklerini inceleyen pek çok çalışma olsa da bu çalışma, yetkinliklerin geleceğin yönetici adayları olan üniversite öğrencilerinin bakış açılarıyla ortaya çıkarması yönüyle diğerlerinden farklıdır. Bugünün öğrencilerinin gelecekte yönetici eğitimi alan, veren, yönetici seçen ve seçilen pozisyonlarında bulunacakları düşünüldüğünde, onların perspektifiyle belirlenen yetkinlikler gelecekte sağlık bakım sisteminin yönetimi için belirleyici olacaktır. Geleceğin yönetici adaylarının yönetici yetkinliklerine ilişkin farkındalıklarını, tutumlarını, inançlarını ortaya çıkarmak için bu çalışmada Q metodolojisi kullanılmıştır. Q metodolojisi nicel ve nitel araştırma süreçlerini kapsayan ve başta sosyal bilimler olmak üzere pek çok alanda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Veri toplama aracı araştırmacı tarafından literatür taraması ve uzman görüşleri ile oluşturulan Yönetimsel Yetkinlikler Listesi (Q seti) ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formudur. Veriler yönetim dersi alan 17 yönetici hemşire adayından yüz yüze görüşmelerle toplanmış, KEN Q 2.0.1 Analysis kullanılarak analiz edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda ulaşılan nitel verileri, faktör analizi sonucunda ulaşılan nicel veriler desteklemiştir. Çalışma sonucunda sekiz faktör elde edilmiştir. Üniversite öğrencileri yöneticilerin; yöneltme becerisine sahip, girişimci, iş taleplerine cevap veren, bakımı iyi yöneten, temel yönetim becerilerine hakim, düşünme becerileri kuvvetli, personeli destekleyen ve maddi kaynakları iyi yöneten kişiler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Önceliklendirilen yetkinliklerin belirlenmiş olması geleceğin sağlık bakım sistemi yönetici kadrolarını şekillendirmede yön verici olabilir.

Anahtar kelimeler: Yönetim, sağlık bakım yönetimi, hemşirelikte yönetim, yönetsel yetkinlikler, q metodolojisi

Giriş

İnsanlık tarihinden günümüze kadar var olan fakat Sanayi Devrimi'nden sonra bir bilim olarak tanınan yönetim, beraber hareket etme ihtiyacından doğmuştur. Bu ihtiyaç, bilim olarak kabul edilmeden önce uzun yıllar boyunca usta çırak ilişkisi içerisinde sezgilere dayalı, tecrübe gerektiren bir iş olarak görülmüştür. Ancak 19.yüzyılın sonlarına doğru sanayi devrimi, daha sonrasında küreselleşme, bilişim ve teknolojik gelişmelerin önlenemez yükselişi, insan hakları gibi gelişmeler ile birlikte yönetim alanına ait sistematik bilgi birikiminin artması onun bir bilim alanı olarak ele alınmasını sağlamıştır. Bu gelişmeler sadece yönetimin bir bilim olarak kabul edilmesine olanak sağlamamış, aynı zamanda örgüt yönetimlerinin çok değişkenli sistemler içinde faaliyet göstermeleri, belirsizlik ve tehditler ile mücadele etmeleri, iç ve dış çevre unsurlarındaki değişimlere hızlı cevap verebilmeleri için karmaşık ilişkilerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Örgüt yönetimlerinin yönetim sürecindeki bu karmaşık ilişki yumağı ile mücadele edilmesi, süreçte yer alan iş ve görevlerin etkili ve verimli bir şekilde yerine getirilmesi için belirli bilgi, beceri, tecrübe, birikim ve kişilik özelliklerine sahip olan kişilerden oluşması gerekmektedir (Eroğlu, 2021, s.692). Bu kişiler iş ve görevlerin zamanında ve eksiksiz yapılmasını sağlayabilmek için çeşitli yetenek, bilgi ve kişiliğe sahip olan çalışanları, çatışma olmaksızın yönetmek durumundadır. Bunun için yöneticilerin diğer çalışanlardan farklı yetkinliklerle donanmış olması bir gerekliliktir. Ayrıca günümüzün yönetici yetkinliklerinin kazandırılması, geliştirilmesi ve etkin kullanımı yönetim biliminin önemli araştırma konuları arasındadır (Karadaş ve diğerleri, 2017, s.56).

Yöneticilik sanatı farklı sektörlerde icra edilmesine rağmen, yöneticilerin sahip olması gereken bilgi, beceri, yetenek, deneyim ve birikimler benzer nitelikler göstermektedir (Özkanan, 2023, s.666). Bu sanatın icra edildiği sektörlerden biri sağlık bakım hizmetleridir. Sağlık bakım hizmetleri sektörü yöneticilerinden işletme yönetiminin bilgi ve uygulamalarını sağlık sektörüne taşımaları beklendiğinden pek çok zorluk ortaya çıkmaktadır. Sağlık bakım

hizmetlerinde hasta memnuniyeti, hizmette kalite beklentisi ve hizmet alanların algılarındaki farklılaşmalar sağlık yöneticilerinin yetkinlikleriyle orantılı olarak değişmektedir (Köse Ünal ve Aydoğan, 2018, s.525). Hesap verilebilir hizmet sağlamak, iyi hasta çıktıları elde etmek, sağlık hizmeti sunanlara yol göstermek ve verimli çalışmalar yapmalarını sağlamak için sağlık yöneticilerinin yetkinlikleri oldukça önem taşımaktadır (Dwyer ve diğerleri, 2006, ss.2-3). Özetle hizmette kalitenin destekleyicisi yönetsel yetkinliklerdir. Sağlık hizmetlerinde bakım alanı hemşirelik eliyle yürütülmektedir. Bakım organizasyonlarının hedeflerine ulaşabilmesi, olumlu hasta çıktıları ve sağlıklı iş ortamlarının oluşturulmasında kritik liderler yönetici hemşirelerdir (Gunawan ve Aunguroch, 2017). Hemşirelikte liderlik ve yönetim uygulamaları olumlu hasta sonuçlarına etki etmekte (Wong ve diğerleri, 2013, s.720) ve sağlık bakım hizmeti sunan kuruluşların performansını iyileştirmektedir (Lega ve diğerleri, 2013, s.49). Yetkin hemşire yönetimi ile hasta bakımının kalitesi ve çalışanların morali artmakta, devir oranları azalmakta ve olumlu bir işyeri kültürü geliştirilmektedir (Nurmeksela ve diğerleri, 2021). Bir çalışmada planlama, iletişim ve liderlik gibi yetkinliklerin, hasta memnuniyeti ve hemşirelerin iş tatminini artırdığı ve mortalite, reçete hataları ve hastane enfeksiyonlarını azalttığı bildirilmiştir (Wong ve diğerleri, 2013, s.721). Yapılan çalışmalar incelendiğinde yönetici hemşire yetkinlikleri personel görevlendirmeleri, personel geliştirme ve yetkilendirme, çatışma çözümü, operasyonel süreçlerin yönetimi, iletişim, ekip çalışması, insani ilişkiler, liderlik, mali yetkinlikler, kaynakların dağıtımı, rol model olma, karar verme, etik ilkeler olarak özetlenmiştir (Baxter ve Warshawsky, 2014; Karathanasi ve diğerleri, 2014; Ma ve diğerleri, 2020). 2021 yılında yapılan bir kapsam belirleme incelemesinde en çok atıf yapılan yönetici hemşire yetkinlikleri iletişim, finans, değişim yönetimi, çatışma yönetimi, motivasyon ve liderlik olarak belirtilmiştir (González-García ve diğerleri, 2021).

Karar vericiler ve araştırmacılar hemşirelerin yönetsel yetkinliklerini çağın gerektirdiği şekilde belirlemek ve geliştirmek için çaba göstermektedir (Chen ve diğerleri, 2022). Literatür incelendiğinde yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine ilişkin nicel ve nitel tasarımda çalışmalara rastlanmıştır (Al Thobaity ve diğerleri, 2017; Baxter ve Warshawsky, 2014; Ben Natan ve Har Noy, 2016; Chase, 1994; Gunawan ve Aunguroch, 2017; Gunawan ve diğerleri, 2022; Karathanasi ve diğerleri, 2014; Ma ve diğerleri, 2020). Ancak bu yetkinlikleri geleceğin yöneticileri olan üniversite öğrencileri perspektifinden inceleyen çalışmalara ulaşılamamıştır. Gelecekte yönetim alanında yetkin, bakım sisteminin başarısına katkı sağlayacak yönetici hemşirelerin yetişmesi için alanda gözlemlediği yönetsel yetkinlikleri üniversite sıralarında öğrendiği akademik bilgi birikimi çerçevesinde değerlendirebilen, analitik düşünebilen öğrencilerin değerlendirmeleri oldukça önemlidir. Geleceğin yönetici hemşire adaylarının yönetici yetkinliklerine ilişkin farkındalıklarını, tutumlarını, inançlarını ve bunların sağlık bakım alanındaki uygulamalarını inceleyen araştırmalar alan için değerli katkılar oluşturacak, geleceğin sağlık bakım hizmeti yönetim anlayışını şimdiden belirleyerek proaktif girişimlerin yapılmasını sağlayacaktır. Bu çalışmada önceki nicel ve nitel tasarımdaki çalışmalardan farklı olarak öznel ifadelerin faktör analizine dayanan Q metodolojisi kullanılmıştır. Q metodolojisi, duygular, değerler, tutumlar ve inançları sistematik biçimde ölçen, öznel veriler yoluyla nesnel sonuçlara ulaşmaya imkan sağlayan, farklı algıları keşfetme ve tanımlama olanağı sunan bir yöntem olduğu için seçilmiştir (Gao ve Soranzo, 2020; Sist ve diğerleri, 2024; Yeun, 2021). Hemşirelikle ilgili problemlerin incelenmesinde etkili bir potansiyeli bulunmaktadır (Lim ve diğerleri, 2021). Bu çalışmada; öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açıları sistematik bir yol kullanarak incelenmiştir.

Amaç; yönetim dersi alan öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açılarını sistematik bir yol kullanarak araştırmaktır.

1. Literatür Taraması

1.1. Yönetsel yetkinlikler

Yetkinlik kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu yetkinlik kavramını, "yetkin olma durumu, mükemmeliyet, olgunluk ve kemal" olarak tanımlamıştır. Parry (1998, s.60) yetkinliği "işin büyük bir kısmını etkileyen ilgili bilgi, tutum ve becerilerin bir kümesi" olarak tanımlamıştır. Parry (1998)'ye göre yetkinlik performansla ilgilidir, ölçülebilir ve geliştirilebilir. Ellström (1992) ise belirli bir durumda görev özelliklerini yerine getirebilme ve kendi çalışma şeklini değerlendirme, eleştirel analiz ve değerlendirme yeteneği olarak tanımlamıştır.

Yönetsel yetkinlik ise "yöneticilerin özel, gözlemlenebilir ve doğrulanabilir olan davranışsal özelliklerini veya yetkinliklerini tanımlamak ve geliştirmektir" (Çetinkaya ve Özutku, 2012, s.144). Yetkinlik ve yönetsel yetkinlik tanımlamaları incelendiğinde performans, ölçüm ve değerlendirme kavramlarının ortak nokta olduğu görülmektedir. Bu durumda yönetsel yetkinliklerin değerlendirilebilmesi için öncelikle yönetsel yetkinliklerin tanımlanması gerekmektedir.

Yönetici hemşirelerde yetkinlik kavramı ise bilgi, tutum ve becerilerin planlama, örgütleme, yöneltme, eşgüdümleme ve değerlendirme gibi yönetim fonksiyonlarına uygun olarak sergilenmesidir. Bu fonksiyonlar genel yetkinlik tanımlamalarında olduğu gibi davranış olarak gözlemlenebilir ve ölçülebilir (Gunawan ve diğerleri, 2020). Yönetici hemşire seçiminde, yönlendirmede ve eğitmede yönetsel yetkinlikler önemli bir kaynak olarak kullanılabilir (Meadows ve Dwyer, 2015). Yönetimde yeterlilik eğitimi, hemşirelik uygulamalarına ek olarak iş yönetimi, yapay zeka ve teknoloji vb. gibi pek çok farklı özelliği de içermelidir (Baxter ve Warshawsky, 2014). Ancak hemşirelik alanında yetkinlik kavramına ilişkin çalışmalar incelendiğinde hemşirelerin klinik alanda yetkinliklerinin araştırıldığı görülmüş (Çakır ve diğerleri, 2008; Karahan ve diğerleri, 2012; Karahan ve Kav, 2018; Klein ve Fowles, 2009; Meretoja ve Leino-Kilpi, 2003; Rosenfeld ve diğerleri, 2012; Saygılı ve diğerleri, 2020; Sezer ve diğerleri, 2015; Takase ve Teraoka, 2011) olup, yönetici hemşire yetkinlikleri çalışmaları ise afet hemşireliği, geriatri hemşireliği ve askeri hemşirelik yönetimi yetkinlikleri ile sınırlı kalmıştır (Al Thobaity ve diğerleri, 2017; Ben Natan ve Har Noy, 2016; Gunawan ve Aunguroch, 2017; Ma ve diğerleri, 2020). Klinik ortamda güçlü pek çok hemşirenin yönetici hemşireliğe terfi ettiğinde yönetici sorumluluklarına karşı hazırlıklı olmadıkları bildirilmiştir (Baxter ve Warshawsky, 2014). Ayrıca Amerikan Hemşire Liderleri Örgütü, iyi ilişkiler kurma ve sürdürme yeteneği, iletişim, liderlik, sağlık ortamı ve klinik ilkeler hakkında bilgi, profesyonellik, iş becerileri ve stratejik liderlik gibi yetkinlikleri geliştirilmesi gereken yetkinlikler olarak ifade etmiştir (Filomeno ve diğerleri, 2024).

Warshawsky ve diğerleri (2020), yönetici hemşirelerin yönetim alanında yetkin olma kapasitesini, sağlık kuruluşlarında başarı sağlamak için ana strateji olarak ifade etmektedir. Çünkü yönetici hemşirelerin görevleri sadece klinik liderlik ve yönetimle sınırlı değildir (Ofei ve diğerleri, 2020). Yönetici hemşireler, bakım hizmetinin stratejik vizyonunu, değerlerini ve hedeflerini de aktarmakla, kaynakları yönetmekle, sunulan hizmetleri planlamakla ve katkıda bulunmakla, ekip çalışmasını desteklemekle, yenilikçi fikirleri uygulamaya koymakla yükümlüdür (Engle ve diğerleri, 2017; Lalleman ve diğerleri, 2015).

ve Yöntem, 2020). Yöntemin amacı katılımcıların öznel yorumlarını ve iç referans çerçevelerini ortaya çıkarmaktır (Ramlo, 2021). Ayrıca katılımcıların ortak fikirleri de ortaya çıkmaktadır (Aydoğan ve Jencius, 2023). Bu çalışmada yönetim dersi alan öğrencilerin yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine dair öznel yorumları ve iç referansları ortaya çıkarılmak istenmiştir.

2.1. Söylem alanının geliştirilmesi (Q seti oluşturma)

Q metodolojisinin birinci aşaması; araştırılacak konuyla ilişkili olması muhtemel bir dizi ifadenin oluşturulmasıdır. Bu ifade setine söylem alanı denir. Araştırmacılar söylem alanını konuya ilişkin literatür taraması yaparak, kendi kişisel deneyimlerini kullanarak, popüler kültür materyallerini kullanarak oluşturabilmektedir (Brown, 1980). Bu çalışmada kullanılacak söylem alanını oluşturmak için literatür taraması yapılmıştır. Yapılan bir literatür taramasında yönetici hemşire yetkinlikleri personel görevlendirmeleri, personel geliştirme ve yetkilendirme, çatışma çözümü, operasyonel süreçlerin yönetimi, iletişim, ekip çalışması, insani ilişkiler, liderlik, mali yetkinlikler, kaynakların dağıtımı, rol model olma, karar verme, etik ilkeler olarak özetlenmiştir (Al Thobaity ve diğerleri, 2017; Baxter ve Warshawsky, 2014; Ben Natan ve Har Noy, 2016; Chase, 1994; Gunawan ve Aunguroch, 2017; Gunawan ve diğerleri, 2022; Karathanasi ve diğerleri, 2014; Ma ve diğerleri, 2020). Ek olarak yönetici hemşire yetkinliği olması muhtemel ifadeler de söylem alanına eklenmiştir. Söylem alanına dahil edilen ifadelerin içeriği, çalışmayla ilgisi ve anlaşılabilirliğini belirlemek amacıyla alanında yetkin yönetici ve akademisyenlerden oluşan beş kişilik bir grubun görüşleri alınarak 48 ifade ile söylem alanı oluşturulmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. 48 Maddelik Q Örneği (Söylem Alanı)

No	Söylem Alanı (Q Seti) (Yönetsel Yetkinlikler Listesi)
1	Başarı odaklı olma
2	Krizle başa çıkma
3	Düzenli, planlı ve kaliteli çalışma
4	İş stresi ile başa çıkma
5	Araştırmacı ve yenilikçi olma
6	Adil davranma
7	Değişime öncülük etme
8	Güncel yönetim literatürünü takip etme
9	İnisiyatif alma
10	Yüksek performansı ödüllendirme
11	Kişiler arası ilişki kurma becerisi
12	Eleştirel düşünme
13	Hasta odaklı olma
14	Yönetsel kararlar verebilme
15	Etkileme gücü
16	Doğrudan hasta bakımına katılma
17	Örgüt hedeflerinin farkında olma
18	Sağlık ve güvenlik mevzuat gereklilikleri hakkında bilgi sahibi olma
19	Personel gelişimine yardımcı olma
20	Personel savunuculuğu
21	Kişisel olarak güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olma
22	Pozisyon gücünü kullanma
23	Problem çözme
24	Takım çalışması ve iş birliğine yatkınlık
25	Analitik düşünme
26	Kavramsal düşünme

Tablo 1. (devamı)

No	Söylem Alanı (Q Seti) (Yönetmelik Yetkinlikler Listesi)
27	Yönetmelik uzmanlık
28	Finansal yönetim
29	Kendine güven
30	Esneklik ve uyum sağlama yeteneği
31	Örgüte bağlılık
32	Malzeme ve stok yönetimi
33	Hedef belirleme becerisi
34	Kararlı olma
35	Vizyon sahibi olma
36	Organize etme
37	Zamanı iyi yönetme
38	İnsan odaklı olma
39	Kontrol etme
40	Motive etme
41	Stratejik düşünme yeteneği
42	Planlama
43	Yaratıcılık
44	Güvenilir olma
45	Liderlik becerisi
46	Çatışma yönetimi becerisi
47	Bilgi yönetimi ve teknolojiyi kullanma
48	Empati kurabilme

2.2. Katılımcılar

Q metodolojisinde öznel görüşler, fikir birliğine varma ve kesin sonuçlar elde etme amacı olduğu için küçük örneklem gruplarıyla çalışılması (Watts ve Stenner, 2023), katılımcı sayısının söylem alanındaki ifade sayısından az olması önerilmektedir (Aydoğan ve diğerleri, 2022). Ayrıca örneklemin farklı bakış açılarını ifade etmesi muhtemel olan ve araştırma konusuyla güçlü bir şekilde ilgilenen katılımcılardan seçilmesi, farklı ve yaratıcı sonuçlara ulaşmayı sağlayabilecektir (Karasu ve Peker, 2019). Bu amaçla bu çalışmanın katılımcı grubu bir kamu üniversitesinin sağlık bilimleri fakültesinde hem 3. hem de 4.sınıfta yönetim dersi alan 17 lisans öğrencisinden oluşmuştur. Araştırmaya dahil olma kriterleri sağlık bilimleri fakültesi öğrencisi olmak ve hem 3. hem de 4.sınıfta yönetim dersi almış olmaktır. Dışlanma kriterleri ise araştırmaya katılma kriterlerini sağlamamak ve araştırma formlarını eksik doldurmaktır. Dahil olma kriterlerini sağlayan tüm katılımcılar çalışmaya katılmaya gönüllü olmuştur. Çalışma öncesinde katılımcılara aydınlatılmış onam imzalatılmıştır.

2.3. Veri toplama

Araştırmacı ve katılımcılar 29 Nisan-9 Mayıs 2025 tarihleri arasında veri toplamak amacıyla yüz yüze üç toplantıda bir araya gelmiştir. İlk toplantıda 13, ikinci toplantıda iki ve üçüncü toplantıda iki katılımcıdan veri toplanmıştır. Bu toplantılar 60' ar dakika sürmüştür. Toplantılarda öncelikle katılımcılara çalışmanın önemi ve amacı hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra söylem alanı tanıtılmış ve ifadeleri "Katılıyorum", "Nötr" ve "Katılmıyorum" olarak gruplamaları istenmiştir. Gruplama sonrasında ifadeleri Şekil 1' de verilen Q dağıtım matrisine nasıl yerleştirecekleri konusunda bilgilendirme yapılmış ve katılımcılar ifadeleri matrise yerleştirmiştir. Son olarak yarı yapılandırılmış nitel görüşmeler yapılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme soruları aşağıda verilmiştir:

1. Lütfen +4 olarak derecelendirdiğiniz öğeleri neden seçtiğinizi açıklayınız.
2. Lütfen -4 olarak derecelendirdiğiniz öğeleri neden seçtiğinizi açıklayınız.
3. 48 ifadeden herhangi biri için ek görüşünüz var mıdır?
4. 48 ifadeye ek olarak size göre farklı yönetici yetkinlikleri var mıdır?

2.4. Etik hususlar

Çalışmaya başlamadan önce çalışmanın yapıldığı kamu üniversitesinin Etik Kurullar Koordinatörlüğü'nden 16.04.2025 tarih ve 2025/103 sayısıyla etik kurul izni alınmıştır. Çalışmanın yapıldığı kamu üniversitesinden 28.04.2025 tarih ve 2500028665 sayısıyla yazılı kurum izni alınmıştır.

2.5. Verilerin analizi

Veriler Q metodolojisi için tasarlanmış olan KEN Q 2.0.1 Analysis kullanılarak analiz edilmiştir (Banasick, 2023). Veriler toplandıktan sonra öncelikle Excel listesine giriş yapılmıştır. Sonrasında programa aktarılmıştır. Q metodolojisi veri analizi korelasyon ve faktör analizi aşamalarından oluşmaktadır (Aydoğan ve İzmir, 2024).

3. Bulgular

Katılımcılar 9 kadın ve 8 erkekten oluşmakta olup, yaş ortalaması 22,64'tür. Veri analizi sonucunda temel bileşenler analizi sekiz faktör tanımlamıştır. KEN Q 2.0.1 Analysis hangi katılımcının hangi faktörde yer aldığını yanına "flagged" ibaresi ekleyerek işaretlemektedir. Sekiz faktör toplam varyansın %76'sını açıklamıştır. Bu faktörler için açıklanan varyans sırasıyla %11, %12, %12, %7, %8, %9, %10 ve %7' dir. Faktör 1,2,3,6 ve 7' ye iki, Faktör 4,5 ve 8'e bir katılımcı yüklenmiştir. Dört katılımcı faktör yük değerlerine göre tek bir faktör tarafından tanımlanmamıştır (Tablo 2). Her bir faktörün derinlemesine incelenmesi, yorumlanması ve adlandırılması için KEN Q 2.0.1 Analiz çıktı dosyası sonuçları ve katılımcıların nitel görüşmelerinden elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirilmiştir.

3.1. Faktör 1-Yöneltme

Faktör 1 katılımcıları adil davranma (6, +4), kişiler arası ilişki kurma becerisi (11, +4), motive etme (40, +3) takım çalışması ve iş birliğine yatkınlık (11, +2), liderlik becerisi (45 +1) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Bu faktördeki katılımcılar yönetsel yetkinlikleri yönetim sürecinin yöneltme/yön verme/yürütme basamağındaki faaliyetlere dikkat çekerek vurgulamıştır. Yöneltme/yön verme/yürütme basamağında daha önceden planlanan ve örgütlenen yapı harekete geçirilir (Çiçin, 2024). Yönetici, örgütü amaçlarına ulaştırabilmek için liderlik eder, çalışanlarının motivasyonunu sağlar, iş birliği ve takım ruhu yaratır, etkili iletişim becerilerini kullanarak yapıyı ayakta tutar (Tatar Baykal ve Ercan Türkmen, 2023). Ek olarak Faktör 1 (yöneltme) katılımcılarından biri sıralamalar sonrasında yapılan nitel görüşmede "*yöneticinin en önemli yetkinliğinin yapıyı harekete geçirme olduğunu düşünüyorum*" şeklinde bir ifade kullanarak faktör isimlendirmesini desteklemiştir.

Tablo 2. Faktör dağılımları ve işaretli Q sıralamaları

Katılımcı No	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6	Faktör 7	Faktör 8
1	0,568	0,041	0,226	-0,332	0,459	-0,086	0,120	0,272
2	0,052	-0,070	0,051	0,145	-0,005	0,101	0,059	0,902Flagged
3	0,027	0,076	0,187	-0,085	0,085	0,828Flagged	0,030	0,190
4	0,314	-0,198	0,204	0,175	0,065	-0,047	0,765Flagged	0,167
5	-0,042	0,84Flagged	0,103	0,181	-0,159	-0,065	0,042	-0,040
6	0,632Flagged	-0,026	0,276	0,118	0,106	0,281	0,065	0,038
7	-0,023	0,095	0,760Flagged	0,234	-0,144	0,062	0,279	-0,245
8	0,092	-0,001	0,086	0,131	0,896Flagged	0,038	0,170	-0,023
9	0,395	0,113	-0,012	0,127	-0,160	0,623Flagged	0,276	-0,174
10	-0,132	0,735Flagged	-0,271	0,071	0,196	0,325	-0,123	-0,117
11	0,142	0,268	0,099	0,778Flagged	0,137	-0,058	0,080	0,273
12	0,233	0,027	0,723Flagged	-0,0131	0,162	0,024	-0,096	0,282
13	0,059	0,587	0,064	-0,498	-0,007	-0,067	0,453	0,145
14	0,274	0,540	0,440	0,032	0,104	0,138	-0,008	-0,019
15	0,869Flagged	-0,007	-0,067	0,060	0,001	0,002	0,140	0,012
16	0,050	0,163	0,007	-0,106	0,216	0,263	0,838Flagged	-0,060
17	-0,100	-0,102	0,616	-0,272	0,312	0,382	0,172	0,129
Açıklanan Varyans (%)	11	12	12	7	8	9	10	7

3.2. Faktör 2-Girişimci yönetim

Faktör 2 katılımcıları etkileme gücü (15, +4), örgüt hedeflerinin farkında olma (17, +3, +4), yönetsel kararlar verebilme (14, +3, +4), değişime öncülük etme (5, +2, +3), araştırmacı ve yenilikçi olma (7 +2, +3) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Bu faktördeki katılımcılar daha çok örgütün bugününün farkında olarak geleceğe taşınmasını destekleyecek yeterlilikler çerçevesinde görüş bildirmiştir. Bu yeterlilikler daha çok proaktivite, risk alma ve yenilikçilik anlayışıyla hızlı, kaliteli, verimli ve etkin hizmet çıktıları elde etmeyi amaçlayan girişimci yönetim kavramına benzetilmiştir (Atmaca ve Geylani, 2020). Bu bağlamda Faktör 2 girişimci yönetim olarak adlandırılmıştır. Ek olarak Faktör 2 (girişimci yönetim) katılımcılarından biri sıralamalar sonrasında yapılan nitel görüşmede "yönetici geleceği bugünden tahmin ederek örgütünü hazırlamalıdır" şeklinde bir ifade kullanarak faktöre katkıda bulunmuştur.

3.3. Faktör 3-İş taleplerine cevap verme

Faktör 3 katılımcıları krizle başa çıkma (2, +3, +4), sağlık ve güvenlik mevzuat gereklilikleri hakkında bilgi sahibi olma (18,+2, +3), iş stresi ile başa çıkma (4, +1) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Bu faktörün katılımcıları daha çok iş talepleri doğrultusunda görüş bildirmiştir. İş stresini arttıran, görevlerin fiziksel veya psikolojik, (bilişsel ve duygusal) çaba gerektiren ve bundan dolayı fiziksel veya psikolojik maliyetlerle ilgili olan yönlerini kapsayan, zararlı etkileri olan risk faktörleri bulunmaktadır. Bu risk faktörleri iş talepleri olarak adlandırılmaktadır (Bakker ve Demerouti 2007; Demerouti ve Bakker 2011; Meirun ve diğerleri, 2020). Ek olarak Faktör 3 (iş taleplerine cevap verme) katılımcılarından biri sıralamalar sonrasında yapılan nitel görüşmede "yönetici zor durumlarla başa çıkmalıdır" şeklinde bir ifade kullanarak faktöre katkıda bulunmuştur.

3.4. Faktör 4-Bakımın yönetimi

Faktör 4'e tek katılımcı yüklenmiştir. Bu katılımcı hasta odaklı olma (13, +4), doğrudan hasta bakımına katılma (16, +4), başarı odaklı olma (1, +4), güncel yönetim literatürünü takip etme (8, +4), insan odaklı olma (38, +3) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Hemşirelerin geleneksel bakım verici rollerine ek olarak çağdaş rolleri de tanımlanmıştır. Bunlardan biri olan yönetici rol; hasta bakımı, eğitim faaliyetleri, iletişim ve klinik işleyişin yönetimini kapsamaktadır (Uzun, 2023). Görüldüğü üzere hemşirenin yönetici rolü hasta bakımını da kapsamaktadır (Çiftçioğlu Yalçın ve diğerleri, 2023). Yönetici hemşirelerin hasta bakımını yönetirken güncel bilgilerden faydalanması bir gerekliliktir (Üner ve Baykal, 2024). Ek olarak Faktör 4 (bakımın yönetimi) katılımcısı sıralamalar sonrasında yapılan nitel görüşmede "yönetici hemşire hasta bakımını yönetir" şeklinde bir ifade kullanarak faktöre katkıda bulunmuştur.

3.5. Faktör 5-Temel yönetim becerileri

Faktör 5'e tek katılımcı yüklenmiştir. Bu katılımcı inisiyatif alma (9, +4), yönetsel uzmanlık (27, +4), kendine güven (29, +4), organize etme (36, +4) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Yönetim becerileri inisiyatif alma, sorumluluk alma, teknik, nitelik ve diğer beceriler şeklinde belirtilmektedir (Koyuncu ve Kazak, 2023). Bu faktöre yüklenen katılımcının önceliklendirdiği yetkinlikler yönetim becerileri ile eşleştirilmiş ve faktör 5 temel yönetim becerileri olarak adlandırılmıştır.

3.6. Faktör 6-Düşünme becerileri

Faktör 6 katılımcıları hedef belirleme becerisi (33, +2, +3), stratejik düşünme yeteneği (41, +2, +3), eleştirel düşünme (12, +1, +3), kişisel olarak güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olma (21, +1, +2) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Kendini tanıma becerilerine sahip olma, düşünme, sorgulama, araştırma, akılcı kararlar alma ve eleştirel düşünme gibi özellikler her kademedeki çalışanlardan beklenen önemli özelliklerdir (Erkuş ve Bahçecik, 2015). Bu özellikler örgütsel ya da bireysel amaçlara ulaşmada kullanılabilir. "Önceden belirlenen amaçlara ulaşmak için izlenen yol ve

uygulanan yöntem strateji" denir (Biçer, 2018, s.408). Stratejiyi belirlemek için stratejik düşünülmesi gerekmektedir. Stratejik düşünme, yöneticinin bireysel faaliyetleriyle örgütsel düzeyde değişikliklere ve kurumsal strateji değişikliğine yol açacak şekilde düşünmesidir (Dönmez ve Yıldırım, 2024). Faktör 6'ya yüklenen katılımcıların önceliklendirdiği yetkinlikler düşünme becerileri ile eşleştirilmiş ve Faktör 6 düşünme becerileri olarak adlandırılmıştır.

3.7. Faktör 7-Personeli destekleme

Faktör 7 katılımcıları personel gelişimine yardımcı olma (19, +2, +3), personel savunuculuğu (20, +2, +2), güvenilir olma (44, +1, +3), empati kurabilme (48, +1, +2) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Yönetici desteği, çalışanların yöneticilerinden görevleriyle ilgili her konuda yardım ve destek görme seviyelerine ilişkin algılarıdır (Arslan, 2019). Personelin gelişimini destekleme, personeli savunma, personelin güvenini kazanma ve empati kurabilme yönetici desteği kavramı altında değerlendirilmiş ve Faktör 7 personeli destekleme olarak adlandırılmıştır.

3.8. Faktör 8-Maddi kaynak yönetimi

Faktör 8'e tek katılımcı yüklenmiştir. Bu katılımcı malzeme ve stok yönetimi (32, +4), finansal yönetim (28, +4), bilgi yönetimi ve teknolojiyi kullanma (47, +4) gibi yönetsel yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Para, malzeme, teknoloji ve donanım örgütün maddi kaynakları olarak belirtilmekte olup yönetimin birincil işlevi olan planlama aşamasında bu unsurların temin edilmesi önem taşımaktadır (Alan ve diğerleri, 2023). Bu kapsamda Faktör 8' de önceliklendirilen Q ifadeleri maddi kaynak yönetimi adı altında kavramsallaştırılmıştır.

3.9. Faktörler arasındaki korelasyon

Çalışmada faktörler arası korelasyon Tablo 3' de verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, korelasyonlar düşük (örn: 0,124) ve orta (örn: 0,307) olarak bulunmuştur. Q metodolojisinde faktörler arasında korelasyonun düşük olması iki faktör arasında daha az bakış açısının paylaşıldığını, yüksek korelasyonlar ise daha fazla bakış açısı paylaşımını temsil etmektedir (Ramlo, 2021). Personeli destekleme ve yöneltme boyutları arasında orta düzeyde korelasyon bulunmuştur ($r=0,307$). Diğer çeşitli boyutlar arasında düşük düzeyde korelasyon olduğu bulunmuştur ($r<0,300$).

Tablo 3. Faktörler arasındaki korelasyon

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Yöneltilme	-							
2. Girişimci yönetim	-0,054	-						
3. İş taleplerine cevap verme	0,174	0,052	-					
4. Bakımın yönetimi	0,190	0,271	0,219	-				
5. Temel yönetim becerileri	0,170	-0,019	0,156	0,167	-			
6. Düşünme becerileri	0,231	0,119	0,247	0,088	0,100	-		
7. Personeli destekleme	0,307	-0,001	0,235	0,120	0,299	0,281	-	
8. Kaynak yönetimi	0,124	-0,094	0,094	0,222	0,096	0,131	0,106	-

Yapılan nitel görüşmelerde katılımcılar söylem alanında (Q setinde) bulunan yönetici yetkinliklerine ek olarak; profesyonellik, yetki, sorumluluk ve görevlerini bilme, sorumluluk sahibi olma, güler yüzlü olma, etkili iletişim, dinleme becerisi, anlama ve kavrama, etik kurallara göre hareket etme bilinci, eleştiriye açık olma, tecrübe, yabancı dil bilme, önyargılı olmama ve gerçekçi olma özelliklerinin de yönetici yetkinlikleri arasında olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Sonuç

Bu çalışma yönetim dersi alan öğrencilerin, yönetici hemşirelerin yönetsel yetkinliklerine bakış açılarını ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Literatürde yönetici yetkinliklerini inceleyen pek çok çalışma olsa da bu çalışma, yetkinlikleri geleceğin yönetici adayları üniversite öğrencilerinin bakış açılarıyla ortaya çıkarması yönüyle diğerlerinden farklıdır. Öğrencilerin önceliklendirdiği yönetici yetkinliklerine ilişkin öznel bakış açılarını ortaya çıkarmak için çalışmada Q metodolojisi kullanılmış, veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Öncelikle literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda 48 adet yetkinlik belirlenmiştir. Öğrencilerin Q sıralamaları sonucunda sekiz farklı bakış açısı ortaya çıkarılmıştır. Bu bakış açıları baskın fikirleri ifade etmiş ve öğrencilerin yönetici yetkinliklerine ilişkin kişisel ve mesleki görüşlerini yansıtmıştır. Önceki pek çok çalışmada yöneticilerin yetkinlikleri ifade edilmiştir. Üniversite öğrencileri yöneticilerin; yöneltme becerisine sahip, girişimci, iş taleplerine cevap veren, bakımı iyi yöneten, temel yönetim becerilerine hakim, düşünme becerileri kuvvetli, personeli destekleyen ve maddi kaynakları iyi yöneten kişiler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Ek olarak profesyonellik, yetki, sorumluluk ve görevlerini bilme, sorumluluk sahibi olma, güler yüzlü olma, etkili iletişim, dinleme becerisi, anlama ve kavrama, etik kurallara göre hareket etme bilinci, eleştiriye açık olma, tecrübe, yabancı dil bilme, önyargılı olmama ve gerçekçi olma özellikleri de öğrencilerin nitel görüşmelerde ifade ettikleri yönetici yetkinlikleridir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde yönetici hemşire yetkinlikleri personel görevlendirmeleri, personel geliştirme ve yetkilendirme, çatışma çözümü, operasyonel süreçlerin yönetimi, iletişim, ekip çalışması, insani ilişkiler, liderlik, mali yetkinlikler, kaynakların dağıtımı, rol model olma, karar verme, etik ilkeler olarak özetlenmiştir (Baxter ve Warshawsky, 2014; Karathanasi ve diğerleri, 2014; Ma ve diğerleri, 2020). 2021 yılında yapılan bir kapsam belirleme incelemesinde en çok atıf yapılan yönetici hemşire yetkinlikleri iletişim, finans, değişim yönetimi, çatışma yönetimi, motivasyon ve liderlik olarak belirtilmiştir (González-García ve diğerleri, 2021). Literatür ve çalışma sonuçları karşılaştırıldığında bazı benzerlikler dikkat çekmektedir. Öğrenciler 48 madde içerisinden temel yönetim becerileri, bakım yönetimi ve maddi kaynak yönetimi gibi geleneksel yönetim anlayışına ilişkin yetkinlikleri önceliklendirmiştir. Ancak faktörlere yüklenen öğrenci sayılarına bakıldığında bu faktörlerin diğerlerine göre daha geride kaldığı görülmektedir. Literatürde belirtilen geleneksel yönetim anlayışına ait personel görevlendirmesi, çatışma çözümü vb. gibi yetkinliklerin bu çalışmada daha geri planda kaldığı görülmektedir.

Personeli destekleme ve yöneltme boyutlarının orta derecede ilişkili olduğu bulunmuştur. Yöneltme; örgütlenmiş yapıyı harekete geçiren bir yönetim fonksiyonudur (Çiçin, 2024). Yöneltmede önderlik, iletişim, güdüleme gibi çalışanların verimli çalışmasını sağlayacak yönetim becerilerinin sergilenmesi gerekmektedir (Alan ve diğerleri, 2022, s.51). Personel desteği de yine çalışanları harekete geçiren ve verimliliği artıracak yetkinlikler arasında bulunacağı için personeli destekleme ve yöneltme boyutlarının ilişkili olması beklenen bir sonuçtur.

Öğrencilerin yaş ortalamasının 22,64 olduğu göz önüne alındığında henüz çok genç olmalarına rağmen çağın gerektirdiği teknoloji ve bilgi yönetimini daha az önceliklendirmeleri beklenmeyen bir sonuçtur. Bu durum öğrencilerin katıldıkları uygulamalar sırasında gözlemledikleri yönetici hemşire özelliklerinin bu yönde olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca üniversite eğitimleri sırasında almış oldukları yönetime ilişkin derslerin de öğrencilerin görüşlerini şekillendirebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda üniversitede verilen yönetim dersi içeriklerinin öğrenci ihtiyaçları ve çağın gerekliliklerinin sentezi ile revize edilmesi önerilmektedir. Gelecekteki çalışmalar gençlerin geleneksel yönetim anlayışına bakış açılarını ya da çağdaş ve çağdaş sonrası yönetim anlayışını ne kadar benimsediklerini araştırabilir. Ayrıca güçlü değerlendirmelerin yapılabilmesi amacıyla çalışmaya yönetim dersi almış öğrenciler dahil edilmiştir. Gelecekte yönetim eğitimi alan ve almayan

öğrencilerin yetkinlik önceliklendirmelerine ilişkin çalışmalar yapılarak karşılaştırmalar yapılabilir, farklı perspektifler yakalanabilir.

Literatür taramalarında çok sayıda yetkinlik listelenmesine rağmen yöneticilerin bunların hepsine sahip olması pek mümkün görünmemektedir. Çalışma sonucunda belirlenen temel yetkinlikler, yönetici hemşirelerin sahip olması gereken asgari nitelikleri temsil etmektedir. Hemşireler için alt yönetim kademelerinden itibaren çalışmaya başlamadan önce öğrenme ve mesleki gelişim için bir sistematik oluşturulabilir ve bu sistematığın başlangıç noktası çalışma sonucunda ulaşılan sekiz temel yetkinlik olabilir. Önceliklendirilen yetkinliklerin belirlenmiş olması geleceğin yönetici kadrolarını şekillendirmede yön verici olabilir. En çok önceliklendirilen yönetici hemşire yetkinlikleri referans alınarak yönetici hemşire seçimi bu yetkinliklerin varlığı ve gelişim seviyelerine göre yapılabilir. Bu uygulama ile yönetici kadrolarına en uygun adayların seçilmesi sağlanacaktır. Ayrıca sağlık bakım hizmeti sunan kuruluşların hemşire yöneticilerinin yetkinliklerini tüm yönetim kademelerinde artırmak için stratejik planlar yapmaları ve bu planlarda önceliklendirilen ve ek olarak nitel görüşmelerde ifade edilen yetkinliklere yer vermeleri, gelecekleri için yararlı bir rehberlik sağlayacaktır. Bugünün öğrencilerinin gelecekte yönetici eğitimi alan, veren, yönetici seçen ve seçilen pozisyonlarında bulunacakları düşünüldüğünde, onların perspektifiyle belirlenen yetkinlikler gelecek için belirleyici olacaktır. Belirlenen yetkinlikler, mevcut yönetici hemşirelerin çalışma hayatı için de gerekli bilgi bütünü oluşturmaktadır.

Bu çalışma bazı kısıtlar altında gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi söylem alanının (Yönetmelik Yetkinlikler Listesi) literatürden alınması ve uzman görüşüyle kontrol edilen ifadelerden oluşmasıdır. Öğrenciler sadece söylem alanında bulunan ifadeleri önceliklendirmişlerdir. Bu kısıtı bertaraf etmek amacıyla Q sıralama sonunda nitel görüşmeler yapılarak öğrencilerin kendi ifadelerini de eklemeleri sağlanmıştır. İkincisi katılımcılar Q sıralama ile veri toplama yöntemi ile ilk kez karşılaşmışlardır. Yöntemle ilgili açıklama yapılmış olmasına rağmen sıralamada hata yapma olasılığı mevcuttur. Üçüncüsü ise bu perspektif araştırmaya katılan öğrenci grubundan türetilmiştir. Başka bir öğrenci grubu farklı bir kombinasyon üretebilir. Dolayısıyla çalışma sonuçları genellenemez. Dördüncü kısıt; çağın getirdikleri ile personel gereklilikleri değişeceğinden zaman geçtikçe beklenen yönetmelik yetkinlikler değişebilir. Bu yüzden çalışma sonucunda belirlenen yetkinlikler çalışmanın yapıldığı zaman dilimi ile sınırlıdır.

Kaynakça

- Al Thobaity, A., Plummer, V., & Williams, B. (2017). What are the most common domains of the core competencies of disaster nursing? A scoping review. *International Emergency Nursing*, 31, 64-71. <https://doi.org/10.1016/j.ienj.2016.10.003>
- Alan, H., Özen Bekar, E., & Tatar Baykal, Ü. (2022). Yönetim süreci ve hemşirelik hizmetleri yönetimi. In Ü. Tatar Baykal, Ercan Türkmen, E (Eds.), *Hemşirelikte yönetim* (pp. 33-68). İstanbul: Akademi Basın ve Yayıncılık.
- Arslan, V. (2019). Çalışanların yönetici desteği, duygu düzenleme, iş memnuniyeti ve örgütsel performans algıları arasındaki ilişkilerin analizi: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 1-25. Erişim adresi: https://www.uysad.com/FileUpload/as907385/File/1-vakkas-arslan_calisanlarin-yonetici-destegi-1.pdf
- Atmaca, Y., & Geylani, D. (2020). Girişimci yönetim, girişimci belediyecilik ve yerel kalkınma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 249-270. <https://doi.org/10.29029/busbed.735405>
- Aydoğan, M., & Jencius, M. (2023). Domestic counseling student viewpoints on their relationships with international classmates: a q methodology study. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 45, 708-727. <https://doi.org/10.1007/s10447-023-09528-x>
- Aydoğan, M., & İzmir, E. (2024). Öğretmen adaylarının kültüre duyarlı eğitime bakış açılarının Q metodolojisi kullanılarak incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26(2), 280-290. <https://doi.org/10.17556/erziefd.1417721>
- Aydoğan, M., Middleton, T. J., & Britton, P. J. (2022). Süpervizyon Sürecinde Kültürel Konulara Önyak Olmanın Önündeki Engeller: Bir Q Metot Çalışması. *Education & Science/Eğitim ve Bilim*, 47(212). <https://doi.org/10.15390/EB.2022.11302>
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: state of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328. <https://doi.org/10.1108/02683940710733115>
- Banasick, S. (2023). Ken-Q Analysis (Version 2.0.1) [Bilgisayar yazılımı]. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8310377>
- Baxter, C., & Warshawsky, N. (2014). Exploring the acquisition of nurse manager competence. *Nurse Leader*, 12(1), 46-51. <http://dx.doi.org/10.1016/j.mnl.2013.10.008>
- Ben Natan, M., & Har Noy, R. (2016). Required competencies for nurse managers in geriatric care: The viewpoint of staff nurses. *International Journal of Caring Sciences*, 9(3), 985. Erişim adresi: https://www.internationaljournalofcaringsciences.org/docs/27_merav_orinial_9_3.pdf
- Berkhout, J. J., Teunissen, P. W., Helmich, E., van Exel, J., van der Vleuten, C. P., & Jaarsma, D. A. (2017). Patterns in clinical students' self-regulated learning behavior: A Q-methodology study. *Advances in Health Sciences Education*, 22, 105-121. <https://doi.org/10.1007/s10459-016-9687-4>
- Biçer, E. B. (2018). Sağlık kurumları yöneticilerinin stratejik yönetim tekniklerine bakış açılarının ve yaklaşım tarzlarının belirlenmesi: Sivas ili örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(4), 405-427. <https://doi.org/10.11611/yead.482685>
- Brown, S. R. (1980). *Political subjectivity: Applications of Q methodology in political science*. London: Yale University Press.
- Chaaban, Y., Alkhateeb, H., Abu-Tineh, A., & Romanowski, M. (2023a). Exploring teachers' perspectives on career development: Q methodology research. *Teaching and Teacher Education*, 122, 103987. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103987>
- Chaaban, Y., Qadhi, S., Al-Thani, H., Floyd, A., & Du, X. (2023b). Supports and constraints to middle leadership development in higher education: A Q-methodology study. *Educational Management Administration & Leadership*, 53(3), 659-680. <https://doi.org/10.1177/17411432231174092>
- Chen, W., Modanloo, S., Graham, I. D., Hu, J., Lewis, K. B., & Gifford, W. (2022). A mixed-methods systematic review of interventions to improve leadership competencies of managers supervising nurses. *Journal of Nursing Management*, 30(8), 4156-4211. <https://doi.org/10.1111/jonm.13828>
- Clausen, J. M., Borthwick, A. C., & Rutledge, D. (2021). Collaborative research and use of Q methodology to understand technology infusion in teacher preparation. *Educational Technology Research and Development*, 69(3), 1617-1639. <https://doi.org/10.1007/s11423-021-10018-3>
- Connie, B., & Delene, V. (2021). Nursing students' perspective of faculty caring using Duffy's quality caring model: A Q-methodology study. *International Journal of Caring Sciences*, 14(1), 18-28. Erişim adresi: https://www.internationaljournalofcaringsciences.org/docs/3_barbur_original_14_1.pdf
- Çakır, A., Yıldırım, S., Çırak, S. & Bozkurt, F. (2008, 22-25 Ekim). Klinik eğitim hemşirelerinin kendi yetkinliklerini değerlendirmesine yönelik bir çalışma [Bildiri sunumu]. 6. Ulusal Hemşirelik Eğitimi, Nevşehir.

- Çakmak, Z., Kaçar, T., & Akgün, İ. H. (2023). Sosyal bilgiler öğretim programına ilişkin sosyal bilgiler alan eğitimcilerinin görüşleri: Bir q metot analizi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 666-689. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.1290854>
- Çelik Varol, M. (2023). Yeni nesil halkla ilişkiler aracı olarak ünlülerin dijital platform belgeselleri: İletişim akademisyenleri üzerine bir q metod araştırması. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 13(3), 715-730. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1274847>
- Çetinkaya, M., & Özutku, H. (2012). Yönetmelik performans yetkinlik temelli yaklaşım: Türk otomotiv sektöründe bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(1), 142-161. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuisletme/issue/9252/115745>
- Çiğin, F. N. (2024). İşletmelerde yönetmelik (yönverme-yürütme) işlevinin temel unsurları. *Eurasian Business & Economics Journal*, 36, 64-78. <https://doi.org/10.17740/eas.econ.2024-V36-05>
- Çiftçioğlu Yalçın, G., Türkmen, E., & Baykal, Ü. (2023). Yönetici hemşire becerilerini değerlendirme ölçeği: Bir ölçek geliştirilme çalışması. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 10(3), 378-391. <https://doi.org/10.54304/SHYD.2023.05902>
- Demerouti, E., & Bakker, A. B. (2011). The job demands-resources model: Challenges for future research. *Journal of Industrial Psychology*, 37, 1-9. <https://doi.org/10.4102/sajip.v37i2.974>
- Dwyer, J., Paskavitz, M., Vriesendorp, S., & Johnson, S. (2006). An urgent call to professionalize leadership and management in health care worldwide. *Management Sciences for Health Occasional Papers*, 4.
- Ellström, P. E. (1992). *Kompetens, utbildning och lärande i arbetslivet: problem, begrepp och teoretiska perspektiv*. Publica. Erişim adresi: <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A532234&dsid=4802>
- Engle, R. L., Lopez, E. R., Gormley, K. E., Chan, J. A., Charns, M. P., & Van Deusen Lukas, C. (2017). What roles do middle managers play in implementation of innovative practices? *Health Care Management Review*, 42(1), 14-27. <https://doi.org/10.1097/HMR.0000000000000090>
- Erkuş, B., & Bahçecik, N. (2015). Özel hastanelerde çalışan yönetici hemşirelerin ve hemşirelerin eleştirel düşünme düzeyi ve problem çözme becerileri. *Clinical and Experimental Health Sciences*, 5(1), 1-9. <https://doi.org/10.5455/musbed.20141106035312>
- Eroğlu, F. (2021). Değişimler karşısında yönetici yetersizliği ve yönetim paradoksu. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 690-696. <https://doi.org/10.47097/piar.1012032>
- Filomeno, L., Forte, D., Di Simone, E., Di Muzio, M., Tartaglini, D., & Ivziku, M.L.D. (2024). Systematic review and psychometric properties analysis of first-, middle-, and top-level nurse manager's core competencies instruments. *Journal of Nursing Management*, 2655382. <https://doi.org/10.1155/2024/2655382>
- Fraschini, N., & Park, H. (2021). Anxiety in language teachers: Exploring the variety of perceptions with Q methodology. *Foreign Language Annals*, 54(2), 341-364. <https://doi.org/10.1111/flan.12527>
- Gao, J., & Soranzo, A. (2020). Applying Q-methodology to investigate people's preferences for multivariate stimuli. *Frontiers in Psychology*, 11, 556509. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.556509>
- Gen, S., & Wright, A. C. (2018). Strategies of policy advocacy organizations and their theoretical affinities: evidence from Q-methodology. *Policy Studies Journal*, 46(2), 298-326. <https://doi.org/10.1111/psj.12167>
- Gram-Hanssen, I. (2019). The role of flexibility in enabling transformational social change: Perspectives from an Indigenous community using Q-methodology. *Geoforum*, 100, 10-20. <https://doi.org/10.1007/s10459-016-9687-4>
- Gunawan, J., & Aunguroch, Y. (2017). Managerial competence of first-line nurse managers: A concept analysis. *International Journal Of Nursing Practice*, 23(1), 12502. <https://doi.org/10.1111/ijn.12502>
- Gunawan, J., Aunguroch, Y., Fisher, M. L., McDaniel, A. M., & Liu, Y. (2022). Competence-based human resource management to improve managerial competence of first-line nurse managers: A scale development. *International Journal of Nursing Practice*, 28(1), e12936. <https://doi.org/10.1111/ijn.12936>
- Gunawan, J., Aunguroch, Y., Fisher, M. L., McDaniel, A. M., & Marzilli, C. (2020). Managerial competence of first-line nurse managers in public hospitals in Indonesia. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 13, 1017-1025. <https://doi.org/10.2147/JMDH.S269150>
- González-García, A., Pinto-Carral, A., Pérez-González, S., & Marqués-Sánchez, P. (2021). Nurse managers' competencies: A scoping review. *Journal of Nursing Management*, 29, 1410-1419. <https://doi.org/10.1111/jonm.13380>
- Hackert, M. Q., Brouwer, W. B., Hoefman, R. J., & van Exel, J. (2019). Views of older people in the Netherlands on wellbeing: A Q-methodology study. *Social Science & Medicine*, 240, 112535. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112535>

- Hengeveld, B., Maaskant, J. M., Lindeboom, R., Marshall, A. P., Vermeulen, H., & Eskes, A. M. (2021). Nursing competencies for family-centred care in the hospital setting: A multinational Q-methodology study. *Journal of Advanced Nursing*, 77(4), 1783-1799. <https://doi.org/10.1111/jan.14719>
- Hensel, D., Toronto, C., Lawless, J., & Burgess, J. (2022). A scoping review of Q methodology nursing education studies. *Nurse Education Today*, 109, 105220. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2021.105220>
- Karadaş, A., Duran, S., & Doğu, Ö. (2017). Servis sorumlu hemşirelerinin yönetsel yeterlik düzeylerinin belirlenmesi: Balıkesir ve Sakarya örnekleri. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(1), 54-64. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinsbd/issue/29058/310827>
- Karahan, A., & Kav, S. (2018). Hemşirelikte mesleki yetkinlik. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 5(2), 160-168. <https://doi.org/10.31125/hunhemsire.454377>
- Karahan, A., Kılıçarslan Törüner, E., Abbasoğlu, A., & Ceylan, A. (2012). Yeni mezun hemşirelerin hemşirelik becerilerinde yetkinlikleri ile ilgili algıları. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 19(1), 62-72. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hunhemsire/issue/7852/103356>
- Karathanasi, K., Prezerakos, P., Maria, M., Siskou, O., & Kaitelidou, D. (2014). Operating room nurse manager competencies in Greek hospitals. *Clinical Nursing Studies*, 2(2), 16-29. <http://dx.doi.org/10.5430/cns.v2n2p16>
- Klein, C. J., & Fowles, E. R. (2009). An investigation of nursing competence and the competency outcomes performance assessment curricular approach: Senior students' self-reported perceptions. *Journal of Professional Nursing*, 25(2), 109-121. <https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2008.08.006>
- Koyuncu, V., & Kazak, E. (2023). Okul müdürlerinin yönetim becerileri ile okul etkililiği arasındaki ilişki. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(3), 1536-1556. <https://doi.org/10.24315/tred.1161437>
- Köse Ünal, A., & Aydoğan, E. (2021). Kamu hastanelerindeki sağlık yöneticilerinin yetkinlikleri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 520-545. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/640>
- Lalleman, P., Smid, G., Lagerwey, M. D., Oldenhof, L., & Schuurmans, M. J. (2015). Nurse middle managers' dispositions of habitus a Bourdieusian analysis of supporting role behaviors in Dutch and American hospitals. *Advances in Nursing Science*, 38(3), 1 – 16. <https://doi.org/10.1097/ANS.0000000000000083>
- Lega, F., Prenestini, A., & Spurgeon, P. (2013). Is management essential to improving the performance and sustainability of health care systems and organizations? A systematic review and a roadmap for future studies. *Value in Health*, 16(1), 46-51. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2012.10.004>
- Li, T., Petrini, M. A., & Stone, T. E. (2018). Baccalaureate nursing students' perspectives of peer tutoring in simulation laboratory, a Q methodology study. *Nurse Education Today*, 61, 235-241. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2017.12.001>
- Lim, E., Wynaden, D., Baughman, F., & Heslop, K. (2021). Realising the potential of Q methodology in nursing research. *Collegian*, 28(2), 236-243. <https://doi.org/10.1016/j.colegn.2020.08.004>
- Ma, H., Chihava, T. N., Fu, J., Zhang, S., Lei, L., Tan, J., & Luo, Y. (2020). Competencies of military nurse managers: A scoping review and unifying framework. *Journal of Nursing Management*, 28(6), 1166-1176. <https://doi.org/10.1111/jonm.13068>
- Meadows, M. T., & Dwyer, C. (2015). AONE continues to guide leadership expertise with post-acute competencies. *Nurse Leader*, 13(3), 21 –25. <https://doi.org/10.1016/j.mnl.2015.04.002>
- Meirun, T., Bano, S., Javaid, M. U., Arshad, M. Z., Shah, M. U., Rehman, U., Parvez, Z. A., & Ilyas, M. (2020). Nuances of COVID-19 and psychosocial work environment on nurses wellbeing: The mediating role of stress and eustress in lieu to jd-r theory. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.570236>
- Meretoja, R., & Leino-Kilpi, H. (2003). Comparison of competence assessments made by nurse managers and practising nurses. *Journal of Nursing Management*, 11(6), 404-409. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2834.2003.00413.x>
- Mesci, G., & Tuncay Yüksel, B. (2021). Fen bilimleri öğretmen adaylarının epistemolojik inançları: Bir Q yöntemi alışıması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 29(5), 1074-1087. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.774451>
- Nurmeksela, A., Mikkonen, S., Kinnunen, J., & Kvist T. (2021). Relationships between nurse managers' work activities, nurses' job satisfaction, patient satisfaction, and medication errors at the unit level: Acorrelational study, BMC Health Services Research. 21. <https://doi.org/10.1186/s12913-021-06288-5>
- Ofei, A. M. A., Paarima, Y., & Barnes, T. (2020). Exploring the management competencies of nurse managers in the Greater Accra Region, Ghana. *International Journal of Africa Nursing Sciences*, 13, 100248. <https://doi.org/10.1016/j.ijans.2020.100248>
- Özkanan, A. (2023). Orta kademe yöneticiler gözüyle yönetici ve yöneticilik becerileri. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(3), 664-683. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1259320>
- Parry, S. B. (1998). Just what is a competency? And why should you care? *Training*, 35, 58-64.

- Polat, M. (2022). Nitel-nicel bir yaklaşım olarak q-metodoloji ve eğitim araştırmalarında kullanılabilirliği üzerine düşünceler. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51, 481-489. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1116538>
- Ramlo, S. (2021). Q methodology as mixed analysis. A. J. Onwuegbuzie ve R. Burke Johnson (Ed.), *The Routledge reviewer's guide to mixed methods analysis* (pp. 199-208). United Kingdom: Routledge.
- Rosenfeld, P., Pyc, L. S., Rosati, R. J., & Marren, J. M. (2011). Developing a competency tool for home health care nurse managers. *Home Health Care Management & Practice*, 24(1), 5-12. <https://doi.org/10.1177/1084822311416499>
- Saygılı, M. S., Kar, A., & Uğurluoğlu, Ö. (2020). Hasta merkezli bakım yetkinlik ölçeği: Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 11(4), 416-426. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdusbed/issue/58681/710296>
- Sezer, A., Demirbaş, H., & Kadioğlu, H. (2015). Evde bakım hemşireliği: Mesleki yetkinlikler ve eğitim standartları. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 23(2), 160-165. <https://doi.org/10.17672/fnhd.37608>
- Sist, L., Pezzolati, M., Ugenti, N. V., Cedioli, S., Messina, R., Chiappinotto, S., ... & Palese, A. (2024). Nurses prioritization processes to prevent delirium in patients at risk: Findings from a Q-Methodology study. *Geriatric Nursing*, 58, 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2024.05.002>
- Takase, M., & Teraoka, S. (2011). Development of the holistic nursing competence scale. *Nursing & Health Sciences*, 13(4), 396-403. <https://doi.org/10.1111/j.1442-2018.2011.00631.x>
- Thumvichit, A. (2023). Understanding emotion-regulation strategies among foreign language teachers in response to classroom stressors: Findings from a Q methodology study. *Social Psychology of Education*, 26(6), 1593-1620. <https://doi.org/10.1007/s11218-023-09809-8>
- Türk Dil Kurumu (t.y.). Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 10 Kasım 2025)
- Uzun, L. N. (2023). Hemşirelik esasları ve güncel yaklaşımlar. F. Birgili (Ed.), *Hemşirelik ve hemşirelik rolleri* (s.208-227). Ankara: BİDGE Yayınları.
- Üner, Z., & Baykal, Ü. (2024). Kanıta dayalı hemşirelik yönetimi. *Fenerbahçe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 439-446. <https://doi.org/10.56061/fbujojs.1434021>
- van Exel, J., Baker, R., Mason, H., Donaldson, C., Brouwer, W., & Team, E. (2015). Public views on principles for health care priority setting: Findings of a European cross-country study using Q methodology. *Social Science & Medicine*, 126, 128-137. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.12.023>
- Warshawsky, N. E., Caramanica, L., & Cramer, E. (2020). Organizational support for nurse manager role transition and onboarding: Strategies for success. *Journal of Nursing Administration*, 50(5), 254-260. <https://doi.org/10.1097/NNA.0000000000000880>
- Watts, S., & Stenner, P. (2023). Doing Q methodology: Theory, method and interpretation. (M. K. Yöntem & M. Aydoğan, Trans.). Pegem Akademi. (Original work published 2013).
- Wong, C. A., Cummings, G. G., & Ducharme, L. (2013). The relationship between nursing leadership and patient outcomes: A systematic review update. *Journal of Nursing Management*, 21(5), 709-724. <https://doi.org/10.1111/jonm.12116>
- Yenen, E. T., & Yöntem, M. K. (2020). Teachers' professional development needs: AQ method analysis. *Discourse and Communication for Sustainable Education*, 11(2), 159-176. <http://dx.doi.org/10.2478/dcse-2020-0024>
- Yeun, E. J. (2021). Q-methodology: Understanding and applying it to nursing and health research. *Nursing & Health Sciences*, 23(4), 777-781. <https://doi.org/10.1111/nhs.12744>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Kamuyu Aydınlatmada Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirmenin Firma Performansı ile İlişkisi: BİST’de Bir Araştırma

Financial Transparency and Information in Public Disclosure and its Relationship
with Company Performance: A Research on BIST

Veyssel Eren TÜRK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı Meslek Yüksekokulu,
Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Adıyaman, Türkiye
Adıyaman University, Gölbaşı Vocational School,
Department of Management and Organization,
Adıyaman, Türkiye
vturk@adiyaman.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-7636-1529>
<https://ror.org/02s4gkg68>

Yücel AYRIÇAY

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences, Department of Business
Administration, Kahramanmaraş, Türkiye
yucelayricay@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5148-391X>
<https://ror.org/03gn5cg19>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 04.12.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Türk, V. E., & Ayrıçay, Y. (2026). Kamuyu aydınlatmada finansal şeffaflık ve bilgilendirmenin firma performansı ile ilişkisi: BİST’de bir araştırma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 409-432. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1634070>

Yazar Katkıları: %70-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 70%-30%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized- Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Financial transparency and information in public disclosure and its relationship with company performance: a research on BIST¹

Abstract

In order for the capital markets to work effectively, the exchange of information between fund suppliers and fund demanders must be symmetrical, complete and flawless. With this perspective, in this study, the effect of the level of public disclosure and transparency, which is important for the efficiency of capital markets, on firm performance were examined. In the study, Static Panel Data Analysis was carried out using the 7-year data covering the years 2013-2020 of the manufacturing companies in the BIST 30 index. As a result of the analyzes, a positive relationship at 99% confidence level was determined between the Financial Transparency and Information Score (FSBP) and the Log market value and Earnings Per Share ratio. In the model established based on the PDDD of the companies, a positive relationship was found between the Financial Transparency and Disclosure Score (FSBP) and the PDDD value at the level of 90% confidence. On the other hand, no significant relationship was found between the Financial Transparency and Information Score (FSBP) and the firm's price-earnings ratios.

Keywords: Public disclosure, financial transparency, firm performance, panel data analysis, BIST

Kamuyu aydınlatmada finansal şeffaflık ve bilgilendirmenin firma performansı ile ilişkisi: BİST’de bir araştırma²

Öz

Sermaye piyasalarının etkin bir şekilde çalışabilmesi için fon arz edenler ile fon talep edenler arasında bilgi alışverişinin simetrik, tam ve kusursuz olması gerekmektedir. Bu perspektifle bu çalışmada sermaye piyasalarının etkinliği açısından önemli olan kamuyu aydınlatma ve şeffaflık düzeyinin firma performansına etkisi incelenmiştir. Çalışmada, BİST 30 endeksinde yer alan imalat firmalarının 2013-2020 yılları arasını kapsayan 7 yıllık verileri kullanılarak statik panel veri analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı (FSBP) ile firma piyasa değeri (FD) ve hisse başına kar (HBK) oranı arasında %99 güven düzeyinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Firmaların piyasa değeri defter değeri oranı (PDDD) esas alınarak kurulan modelde ise finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı (FSBP) ile PDDD değeri arasında ise %90 güven düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Öte yandan finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı (FSBP) ile firmanın fiyat-kazanç oranı (FIYKAZ) arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamuyu aydınlatma, finansal şeffaflık, firma performansı, panel veri analizi, BİST

Giriş

Son yıllarda küresel piyasalarda, özellikle finansal piyasalarda oldukça hızlı değişimler yaşanmakta ve piyasa katılımcılarını derinden etkilemektedir. Bu değişimler ve yenilikler karşısında piyasa aksaklıklarının en aza indirilmesinin, finansal piyasaların kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirmelerinin sağlanmasının, farklı karar alıcıların sağlıklı ve doğru karar almalarının, ilerleyen iletişim, teknoloji, dijitalleşme imkânlarıyla birlikte firmaların rekabet güçlerini koruyabilmelerinin anahtarı bilgidir. Dolayısıyla bilginin taraflara doğru, şeffaf, hızlı, mümkün olan en düşük maliyetle aktarılması oldukça elzemdir. Ayrıca yerli ve/veya yabancı sermaye piyasası yatırımcısı, yatırım kararı verirken piyasada faaliyet gösteren değişik Halka Açık Anonim Ortaklıkları (HAAO) ve çeşitli sermaye piyasası araçlarını risk-getiri değerlendirmesine tabi tutmaktadır. Yatırımcıların bu değerlendirmeyi sağlıklı bir şekilde yaparak doğru bir sonuca ulaşabilmesi için hem sermaye piyasası araçları hem de ihraççılar hakkında yeterli ve güvenilir bilgiye sahip olması

¹ This study was prepared based on the doctoral dissertation titled "Financial Transparency and Disclosure in Public Reporting and Its Relationship with Firm Performance: A Study on BIST" by Veyzel Eren TÜRK, under the supervision of Prof. Dr. Yücel AYRIÇAY.

² Bu çalışma, Veyzel Eren TÜRK’ün Prof. Dr. Yücel AYRIÇAY danışmanlığında hazırladığı "Kamuyu Aydınlatmada Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirmenin Firma Performansı İle İlişkisi: BİST’de Bir Araştırma" isimli Doktora tezinden hazırlanmıştır.

gerekmektedir. Yatırımcılara bu fırsatı sağlayan hukuki terimin adı Kamuyu Aydınlatma İlkesidir (İhtiyar, 2006, s.259).

Kamuyu aydınlatma kavramı, kurumsal yönetim (corporate governance) ilkelerinden biri olan şeffaflık (transparency) ilkesine uygun olarak ilgili otoritelerin zorunlu tuttuğu finansal bilgilerin ve bu bilgilerin dışında kalan diğer finansal ve finansal olmayan bilgilerin kamuoyuna sunulmasıdır. Bu sunum; işletmeler tarafından zorunlu ya da gönüllü olarak, belli bir biçim ve içerikte, belirli dönemler itibarıyla ya da özel durumlarda kamuya açık ve anlaşılır bir şekilde, zamanında, eş anlı ve eşit bir biçimde yapılmalıdır (Canbaloğlu, 2011, s.4). Kurumsal yönetimin evrensel düzeyde kabul edilen temel ilkeleri şeffaflık, hesap verebilirlik, sorumluluk ve adaletlilik. Kurumsal yönetim anlayışı ve perspektifi açısından şeffaflık; ticari sır sayılabilecek bilgiler haricinde finansal performansı, işletme yönetimi ve hissedarlık yapısı hakkında özetle işletme hakkında finansal ve finansal olmayan bilgilerin, tam zamanında, açık ve net olarak, ucuz maliyetle, kolay erişilebilir bir şekilde kamuya açıklanması yaklaşımıdır (Paslı, 2004, s.75; Mortaş, 2017, s.12).

Kamunun aydınlatılması ve şeffaflık, piyasa ekonomisinde özellikle halka açık firmaların denetimi ve gözetiminde kullanılan en etkili araçlardandır. Bu durum aynı zamanda kamuya, işletmelerin finansal ve yönetsel başarısının yanı sıra, firmanın mali yapısı, faaliyetleri ve politikaları hakkında da bilgi sağlar. Bununla birlikte, firma tarafından yapılacak açıklamaların, firma hakkında ticari sırların kamuya ifşa olmasına engel olması ve firmanın menfaatlerine zarar vermemesi gerekmektedir. Şeffaflığın, sermayenin sürdürülebilir ve düşük maliyetli olarak sağlanmasında çözüm olabileceği, iç ve dış yatırımcılara gerekli güvenin sağlanmasına da katkı sunacağı belirtilmelidir. Bu bakımdan kalıcı güvenin tesis edilmesi için, firmanın şeffaf ve hesap verebilir özelliklere sahip olması gerekmektedir (Mortaş, 2017, s.1). Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık olağan süreç içinde birbirini karşılıklı olarak etkileyen ve tamamlayan kavramlardır. Firmada şeffaflık kültürü kurum kimliği ve kurum kültürü olarak daha çok özümseindikçe ve uygulandıkça, kamuya açıklanan bilgilerin niteliği ve niceliği de artacaktır. Öte yandan, sermaye piyasasında ve finansal piyasalarda denetleyici ve düzenleyici kurumlar tarafından firmalarca açıklanması zorunlu bilgilerin şekli, miktarı ve formatı belirlendikçe, firmaların şeffaflık düzeyi artmaktadır (Poroy Arsoy, 2008, s.24).

İşletme performansı, işletmenin tüm bileşenlerinin etkileşimi ve ortak çabaları ile oluşan kümülatif sonucu ifade etmektedir. Hem nitel olarak veya hem de nicel olarak değerlendirilebilen performans ölçümü çok kapsamlı ve çeşitli bileşenler içeren bütünlük bir yapı taşıyan ölçümleri gerektirmektedir. Performans değerlemesiyle ilgili fikir birliğine varılan tek konu performansın yalnız bir ölçüyle ifade edilemeyeceğidir. Karmaşık çok bileşenli ve çok boyutlu olan işletme performansı ölçümleri için bir genelleme yapılamamakta ancak performans ölçümünün temelini işletmenin ekonomik hedeflerinin gerçekleşme durumunu gösteren finansal göstergeler oluşturmaktadır. İşletme performansı daha geniş kapsamda finansal performansın yanında finansal olmayan operasyonel performansı da içermektedir. Operasyonel performans finansal performansı etkilemekte ve her iki performans göstergesi de işletmenin durumu hakkında bilgi vermektedir (Bolat, 2009, s.1).

Çalışmanın amacı, Borsa İstanbul BİST 30'da, özellikle imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların, kurumsal yönetim mekanizmalarından olan kamuyu aydınlatma ve şeffaflık yapılarının ve özelliklerinin belirlenmesi ve kamuyu aydınlatmada finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeylerinin firmaların finansal performans göstergelerine etkilerinin incelenmesidir. Şeffaflık düzeyi ile firma performans göstergeleri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan araştırmalar

incelendiğinde farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Genel olarak literatür incelendiğinde kurumsal yönetim ve firma performansı arasındaki ilişkilere yönelik veya şeffaflık ile firma performansı arasındaki ilişkilere yönelik çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir; ancak finansal şeffaflık özelinde firma performansı ilişkilerinin incelendiği çalışmalar kısıtlı sayıdadır. Bu nedenle, finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyi ile firma performansı arasındaki ilişkiyi yansıtacak bir çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1. Literatür Taraması

Kurumsal yönetim, kamunun aydınlatılması, şeffaflık ve finansal bilgilendirme ve sürekli açıklama konuları ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin bilimsel olarak incelenmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi sermaye piyasalarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda bu konular hakkında yapılmış yerli ve yabancı seçkin bazı çalışmalar aşağıda özetlenerek verilmiştir:

Tablo 1. Literatür Özeti

Araştırmacılar/ Yıl	Çalışmada Kullanılan Veri / Yöntem	Bulgular ve Sonuçlar
Gompers ve diğerleri (2003)	1990’lı yıllar itibarıyla ABD pay piyasalarında işlem gören 1500 firma / Korelasyon analizi ve Ağırlıklı En Küçük Kareler yöntemi	Çalışmada kurumsal yönetim uygulama seviyesi yüksek olan firmaların, daha yüksek firma değeri, karlılık ve büyüme rasyolarına sahip oldukları tespit edilmiştir.
Bauer ve diğerleri (2004)	Financial Times Stock Exchange-FTSE Eurotop 300’de işlem gören firmalar / Çok değişkenli regresyon analizi	Çalışmada Gompers ve diğerlerinin (2003) aksine, yönetim standartları ile olası sonuçların tartışıldığı kazanç tabanlı performans oranları arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.
Durnew ve Kim (2005)	27 ülke 208 firmanın kurumsal yönetim ve bilgilendirme uygulamaları verisi / Üç aşamalı En Küçük Kareler yöntemi, Tanımlayıcı istatistikler ve Regresyon analizi	Çalışmada firmaların yönetim ve kamuyu aydınlatma uygulamalarına ilişkin tercihlerinin büyüme fırsatları, dış finansman ihtiyacı ve nakit akışı haklarının yoğunlaşmasıyla pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur.
Efecik (2006)	BİST’de işlem gören 136 firma / Çoklu doğrusal regresyon analizi	Çalışmada firmaların kamuyu aydınlatma seviyesi ile firma değerleri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
Javed ve Iqbal (2007)	Karaçi Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem gören 50 firma / Generalised Method of Moments (GMM) yöntemi	Çalışmada yönetim kurulu bileşimi ve sahiplik ve hissedarlar, firma performansını artırırken; kamuyu aydınlatma ve şeffaflığın firma performansı üzerinde önemli bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.
Jiamsagul (2007)	2005 yılı Tayland SET-100’de işlem gören firmalar / Çoklu regresyon analizleri	Çalışmada finansal şeffaflık ve bilgi açıklanmalarının, yönetim kurulu bileşimi ve aday ve/veya tazminat komitelerinin var oluşunun SET100 şirketlerinin performansı üzerinde olumlu etkileri olduğu bulunmuştur.
Chao ve diğerleri (2010)	Tayvan borsasında işlem gören elektronik endüstrisindeki 262 firma / Yapısal Eşitlik Modeli ve Yol Analizi	Çalışmada bilgi şeffaflığının firma değeri ile pozitif ilişkili olduğu ve bir firmanın bilgisinin ne kadar şeffaf olursa firma değerinin o kadar yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Cheung ve diğerleri (2010)	2004–2007 yılları arasında borsada işlem gören 100 büyük Çinli Borsa firmaları / Panel Veri Analizi	Çalışmada firma şeffaflığı ile piyasa değerleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 1. (devamı)

Araştırmacılar/ Yıl	Çalışmada Kullanılan Veri / Yöntem	Bulgular ve Sonuçlar
Taliyev (2011)	2008-2009 yıllarında MICEX'te işlem gören 92 Rus şirketi / Çoklu doğrusal regresyon analizi	Çalışmada 2008 yılına özgü olarak Kamuyu Aydınlatma Endeksi ile şirket performansı temsilcilerinden sadece şirket Piyasa Değeri ve PD/DD değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Dar ve diğerleri (2011)	2004-2010 döneminde Karacı Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 11 petrol ve gaz firmasının verileri / Panel veri analizi, çoklu regresyon ve t-testi	Çalışmada iki firma performansı ölçümü (ROE ve PM) ile iki kurumsal yönetim mekanizması (Kurul büyüklüğü ve yıllık genel kurul) arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ROE, CEO statüsü ve denetim komiteleri arasında olumsuz bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
Kim ve diğerleri (2013)	2005-2008 yılları arası Kore KOSDAQ'da işlem gören 162 firma / 4 yıllık bir panel veri analizi	Çalışmada finansal şeffaflığın, firma karlılığı ile pozitif yönde ilişkili olduğu ve firma değeri ile negatif ilişkili olduğu bulunmuştur. Sosyal şeffaflığın ise firma değeri ve kâr ile pozitif ilişkili olduğu bulunmuştur.
Aghabaki (2014)	2008-2012 yılları arası BİST'de işlem gören firmalarının 5 yıllık dönem verisi / Panel veri analizi, Çoklu regresyon analizi	Çalışmada, firma büyüklüğünün hisse senedi getiri oranını pozitif yönlü etkilediği görülürken; firmanın kamuyu aydınlatma ve şeffaflık endeksinin aynı oranı negatif yönlü olarak etkilediği tespit edilmiştir.
Güzeldere (2014)	2000-2012 yılları arası BİST 30'da işlem gören firmalar / Panel veri analizi	Çalışmada şeffaflık endeksi ile PDDD, aktif karlılık ve öz sermaye karlılık oranları arasında istatistiksel yönden anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.
Black ve diğerleri (2015)	1998-2004 yılları arası, Kore Genel Kurumsal Yönetim Endeksi'nde işlem gören kamu firmaları / Panel veri analizi	Çalışmada, Kore Genel Kurumsal Yönetim Endeksi'nde (KCGI) daha yüksek puan alan firmaların Tobin Q değerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonucun yönetim kurulu yapısı alt indeksi ve mülkiyet eşitliği ve açıklama (kamuyu aydınlatma) alt indeksleri tarafından yönlendirildiği tespit edilmiştir.
Akbar ve diğerleri (2016)	1999-2009 yılları arası 435 mali olmayan halka açık firmalar / Genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM)	Çalışmada sonuçlar, Kurumsal Yönetim düzenlemelerine uyumun İngiltere'de kurumsal performans belirleyicisi olmadığını göstermektedir.
Pillaia ve Al-Malkawi (2017)	2005-2012 yılları arası Körfez İşbirliği Konseyi (GCC) ülkeleri borsalarında işlem gören 349 mali ve mali olmayan şirketler / Genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemi	Çalışmada hükümet hisseleri, denetim türü, yönetim kurulu boyutu, kurumsal sosyal sorumluluk ve kaldıraç gibi yönetim değişkenlerinin GCC'deki ülkelerin çoğunda firma performansını önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.
Brooks ve Oikonomou (2018)	CSR (Kurumsal Sosyal Sorumluluk) / ESG (Çevresel, Sosyal ve Kurumsal Yönetim) ve finansal performans arasındaki ilişki incelenmiş / Literatür taraması	Çalışmada, firmalardaki CSR ile finansal performans arasında pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı ancak ekonomik olarak zayıf bir ilişki olduğu bulunmuştur.
Li ve diğerleri (2018)	Londra Borsasında işlem gören 350 firma / Panel OLS, the two-stage least squares (2SLS) and Heckman models	Çalışmada, ESG açıklama düzeyi ile firma değeri arasında pozitif bir ilişki bulunmuş ve bu sayede şeffaflığın ve hesap verebilirliğin artırılmasının ve paydaşların güveninin artırılmasının firma değerini artırmada rol oynadığı öne sürülmüştür.

Tablo 1. (devamı)

Araştırmacılar/ Yıl	Çalışmada Kullanılan Veri / Yöntem	Bulgular ve Sonuçlar
Berikol ve Tuan (2021)	2009-2016 yılları arası BİST XKURY ’de işlem gören finansal olmayan 359 şirket/yıl verisi / Panel veri analizi sabit etkiler modeli	Araştırmada finansal rapor şeffaflığı ile şirketin finansal performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Tufan ve Ege (2021)	2009-2016 yılları arası BİST XKURY’de devamlı işlem gören 18 firma / Panel veri analizi	Çalışmada kurumsal yönetim notunun finansal performansı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.
Kanca ve diğerleri (2021)	2019’da BİST XKURY ’de devamlı işlem gören 41 firma / Korelasyon ve Regresyon analizi	Çalışmada kurumsal yönetim başarısının finansal performansı artırmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle istatistiksel anlamlı bir etki tespit edilememiştir.
Turnacıgil ve Karakuş (2022)	2012-2019 yılları arası verilerine ulaşılan 16 işletme verisi / Panel Regresyon Analizi	Çalışmada kurumsal yönetim puanlarının sadece aktif karlılığa anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu bulunmuştur. Ancak borçlanma düzeyine anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Özer ve diğerleri (2022)	2008-2019 yılları arasında BİST’te işlem gören, finans sektörü dışında kalan kurumsal yönetim puanları hesaplanmış 29 halka açık firma / Sabit etkiler regresyon analizi	Çalışmada Ohlson (1995) değerlendirme modeline uygun olarak firmaların kurumsal yönetim düzeyleri/puanları arttıkça piyasa değerlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.
Tümer ve Sayar (2023)	2018-2021 yılları arasında BİST Banka Endeksindeki tüm bankalar / SPSS ile korelasyon ve regresyon analizi	Çalışmada halka açık bankaların şeffaflık düzeyleri ile kârlılık oranları arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.
Yücel (2023)	2008-2018 yılları arası BİST XKURY endeksine tabi firmalar / Dinamik panel veri analizi Sistem GMM yaklaşımı	Çalışmada bağımsız Ar-Ge merkezi olan firmalarda kurumsal yönetim performansını oluşturan pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kurulu alt boyutlarının tümüne ilişkin açıklanan derecelendirme puanları ile hisse senedi getirileri arasında istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlı bir ilişkinin var olduğu bulunmuştur.
Ünal (2024)	2010-2019 yılları arası 19 gelişmekte olan ülkede, 59 farklı endüstride faaliyet gösteren 715 işletme verisi / Panel veri analizi	Çalışmada işletmelerin çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim skorlarının finansal performansları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.

2. Veri Seti ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Kapsamı ve Veri Seti

Çalışmanın veri seti, kurulan ekonometrik modeller ışığında belirlenen değişkenler temelinde 2022 yılında BİST-30 endeksinde işlem gören mali kuruluşlar dışında ve düzenli verilerine ulaşılabilen şirketlerin, 2013–2020 yılları aralığındaki 7 yıllık verilerinden oluşturulmuştur. Çalışmada firmaların zorunlu ve ek mali tabloları ile faaliyet ve denetim raporlarına Borsa İstanbul, şirketlerin web siteleri ve kamuyu aydınlatma platformu (www.kap.gov.tr) sitelerinden ulaşılmıştır. Araştırmada mali sektörde faaliyet gösteren ticari bankalar, sigorta şirketleri, yatırım ortaklıkları, GMYO, katılım bankaları, factoring, finansal kiralama, girişim sermayesi, yatırım şirketleri ve holdingler kapsam dışında bırakılmıştır. Çünkü mali sektör kuruluşlarının finansal tabloları, bilanço yapıları ve kâr-zarar hesaplama yöntemleri, diğer sektörlerdeki şirketlerden farklılık göstermektedir. Bu nedenle, homojen bir analiz için mali sektör kapsam dışı bırakılmıştır. Analize dahil edilen BİST-30’da işlem gören firmaların listesi Ek-1’de tablo halinde verilmiştir.

Araştırma sürecinde öncelikle ulusal ve uluslararası piyasalarda yapılmış çalışmalar incelenerek kullanılan kurumsal yönetim, şeffaflık ve kamuyu aydınlatma endekslerinde kullanılan tüm kriterler ele alınmıştır. Bu kriterlerden SPK, OECD, uluslararası derecelendirme kuruluşları gibi güvenilir kurumların kullandığı kriterler başta olmak üzere en sık kullanılan kriterler alınarak Excel’de Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Endeksi oluşturulmuştur. Analize dahil edilen tüm firmaların web sitelerinden faaliyet raporları, bağımsız denetim raporları, KYİ uyum raporları, kurumsal yönetim derecelendirme raporları ve ana sözleşmeleri detaylı incelenerek Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Endeksi’nde yer alan kriterlerin (40 adet kriter) tek tek yerine getirilip getirilmediği sorgulanmıştır. Olumlu kriterler baz alınarak analize dahil firmalar maksimum 100 üzerinden puanlandırılmıştır. Kullanılan finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanlarının hesaplanması formülasyon olarak şöyledir:

$$\text{Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (fsbp)} = \sum E_p * 2.5 \quad ; \quad E_p = \text{"Evet" puanları}$$

Her bir firmaya ait finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanları (FSBP) bağımsız değişken olarak modellere konulmuştur. Diğer bağımlı ve bağımsız değişkenler için gerekli olan veriler ise Finnet Elektronik Yayıncılık Data İletişim San. Tic. Ltd. şirketinden, Borsa İstanbul A.Ş’nin web sitesinden, Kamuyu Aydınlatma Platformu (www.kap.org.tr) ve firmaların web sitelerinden karşılaştırmalı olarak sağlanmış ve analize hazır hale getirilmiştir.

Çalışmada, Piyasa Temelli Performans Ölçütlerinden Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı, Fiyat / Kazanç Oranı ve firma piyasa değeri logaritması bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Firma piyasa değeri analizlere logaritması alınarak dâhil edilmiştir. Çalışmada bağımsız değişkenler olarak ise finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı ile beraber finansal kaldıraç ve net satışlar büyüme değişkenleri kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan bu değişkenlerin hesaplanma yöntemleri ve analizde kullanılan sembolleri aşağıda Tablo 2’de yer almaktadır:

Tablo 2. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Sembolü	Hesaplama Yöntemi
Bağımlı Değişkenler		
Hisse Başına Kar Oranı	HBK	$\frac{\text{Net Kar}}{\text{Hisse Senedi Sayısının Ağırlıklı Ortalaması}}$
Piyasa Değeri Defter Değeri Oranı	PD/DD	$\frac{\text{Piyasa Değeri}}{\text{Defter Değeri}}$
Fiyat / Kazanç Oranı	FIYKAZ	$\frac{\text{Hisse Senedi piyasa fiyatı}}{\text{Hisse başı kazanç}}$
Firma Piyasa Değerinin Logaritması	Log PD veya FD	Mevcut Hisse Senedi Sayısı x Hisse Senedi Piyasa Fiyatı
Bağımsız Değişkenler		
Finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı	FSBP	Firmanın şeffaflık ve bilgilendirme endeksinden aldığı puan
Finansal kaldıraç	FİNKAL	$\frac{\text{Toplam Borçlar}}{\text{Toplam Aktifler}}$
Net Satışlar Büyüme	NS BYM	Net Satışların bir önceki yıla göre artış oranı

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Modelleri

Çalışmada hem yatay kesit verileri hem de zaman boyutunu içeren veriler kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu tür verilerin analizine en uygun yöntem Panel Veri Analizidir. Çalışmada veri setinin

zaman boyutunun (7 yıl) kısıtlı olması nedeniyle statik panel veri analizi yöntemi seçilmiştir. Bağımlı değişkenin gecikmeli (geçmiş dönem) değerlerinin modele dahil edilmediği bu analiz yönteminde modeller; klasik havuzlanmış EKK (pooled OLS), sabit etkiler (FE) ve rassal etkiler (RE) tahmincileri ile tahmin edilebilmektedir. Yatay kesit boyutta birimlerin kendilerine has özellikleri olmadığı durumda klasik havuzlanmış EKK modeli tercih edilir. Birim boyutlara özgü, zaman boyutuna özgü ve hem birim hem de zamana özgü özelliklerin var olduğu durumda sabit veya rassal etkili modeller tercih edilmektedir. Birim etkilerin açıklayıcı(bağımsız) değişkenlerle korelasyonlu olması durumunda sabit etkiler modelinin, böyle bir korelasyonun söz konusu olmadığı durumda ise rassal etkiler modelinin daha etkin ve geçerli olduğu belirtilmektedir (Baltağı, 2005, s.66; Güriş, 2018, ss.38-39; Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.167).

Çalışmada, firmaların Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Düzeylerinin firmaların piyasa değeri ve performans değişkenleri üzerindeki etkisini ölçmek için aşağıdaki modeller geliştirilmiştir:

$$\text{Model 1: } FD_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 2: } PDDD_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 3: } FİYKAZ_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

$$\text{Model 4: } HBK_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it} \quad (i=1,...N; \quad t=1,...T)$$

Yukarıda kurulan modellerde FD, PDDD, FİYKAZ ve HBK bağımlı değişkenleri, FSBP, FİNKAL ve NSBYM bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. Ayrıca, modellerdeki, i; firmaları, t; dönemleri, α ; sabiti, β ; her bir değişkenin sabit katsayısını, ε ; hata terimini temsil etmektedir. N; toplam firma sayısı, T ise toplam dönem sayısını temsil etmektedir. Bu çalışmada oluşturulan panel regresyon modelleri panel veri analiz yöntemi ile Stata 14 ekonometrik analiz programı kullanılarak tahmin edilmiştir.

2.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Bir veri seti üzerinde çalışılırken yapılması gereken öncelikli işlemlerden birisi veri setini anlamaktır. Hem oluşturulan veri setini anlamak için hem de ekonometrik analizlere alt yapı oluşturmak için ise tanımlayıcı istatistik analizi yapmak gerekmektedir. Bu çerçevede ilk olarak 12 firmanın tamamına ait 7 yıllık (2013-2020) verilerin temel istatistikleri E-Views 10 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Yapılan analizin sonuçları Tablo 3’te tanımlayıcı istatistikler olarak verilmiştir.

Tablo 3’te 2013-2020 yılları arasında BİST’de işlem gören 12 firmanın 84 gözleminin minimum, maksimum, ortalama, standart sapma ve çarpıklık değerleri verilmiştir. Buna göre analize tabi firmaların finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanlarının ortalamasının 78,125 olduğu görülmektedir. Ancak BİST Kurumsal Yönetim Endeksinde işlem gören 26 imalat sanayii firmasının 2013-2020 arası 7 yıllık süreçte kurumsal yönetim derecelendirme puanlarının ortalamasının ise 92,933 olduğu göz önüne alınırsa finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanlarının ortalamasının (78,125) düşük kaldığı söylenebilir. Tabloya göre en düşük finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı 65, en yüksek finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı ise 87,50’dir.

3 Bu sonuç tabloda yer almamaktadır. Bu sonuca BİST KYE’nde işlem gören 26 firmanın 2013-2020 arası tüm kurumsal yönetim derecelendirme raporlarına ulaşarak oradan her bir firmanın kurumsal yönetim derecelendirme notları kullanılarak ayrıca hesaplama yapılarak ulaşılmıştır.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık
ROA	84	-7,89	15,96	4,67	5,50	-0,21
ROE	84	-93,53	61,69	10,05	26,60	-1,87
FD	84	9,03	10,72	9,95	0,41	-0,42
FSBP	84	65,00	87,50	78,12	4,95	-0,26
HBK	84	0,00	15,22	1,86	3,02	2,38
PDDD	84	0,00	12,44	2,44	2,30	2,54
FİYKAZ	84	0,00	71,21	12,34	11,83	2,23
FİNKAL	84	29,09	101,81	67,45	18,43	-0,37
NS BYM	84	-56,43	72,48	18,90	18,44	-0,40
AKTİF BYM	84	-21,25	69,21	22,63	17,06	0,50

Not: Tabloda; Aktif Karlılık Oranı (ROA), Öz sermaye Karlılığı (ROE), firma piyasa değeri (FD), Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP), Hisse Başına Kar (HBK), Piyasa Değeri Defter Değeri (PDDD), Fiyat Kazanç Oranı (FİYKAZ), Finansal Kaldıraç (FİNKAL), Net Satışlar Büyüme (NS BYM) ve Toplam Aktifler Büyüme (AKTİF BYM) ile gösterilmektedir.

Tanımlayıcı istatistikler tablosu genel olarak gözden geçirildiğinde en düşük ortalama sahip değişkenin HBK olduğu görülmektedir. HBK değişkenini en düşük ortalama sahip olarak yine performans göstergesi olan PD/DD ve ROA değişkenleri izlemektedir. FSBP ise en yüksek ortalama sahip değişken olarak dikkat çekmektedir. Değişkenlerin standart sapmaları incelendiğinde ise, FD'nin en düşük standart sapmaya sahip değişken olduğu görülmektedir. ROE değişkeni ise en yüksek standart sapmaya sahip değişkendir. Öte yandan Çarpıklık (Skewness) katsayılarının tüm değişkenler için +3 ile -3 arasında olduğu görülmektedir.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmanın ana modeli kamuyu aydınlatma ve şeffaflık bileşenlerinin firma değeri ve firma performansı üzerinde etkisi olabileceği savı üzerine kurulmuştur. Bu bakış açısıyla araştırmada sınanacak sıfır hipotezi ve alternatif temel hipotez aşağıdaki gibi kurgulanmıştır:

- H₀: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile firma performansları arasında bir ilişki yoktur.
- H₁: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile firma performansları arasında bir ilişki vardır.

Araştırmanın ana hipotezi, finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyinin, firma performansını etkileyip etkilemediğini üzerine kuruludur. Diğer hipotezler ise finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyi ile Firma değeri, finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyi ile Borsa Performans Oranları arasında bir ilişki olup olmadığını sınamak üzere kurulmuştur. Bu temel hipotezi açıklayan ve katkı sağlayan diğer alt hipotezler ise şöyle kurgulanmıştır:

- H₁: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile firma piyasa değerleri arasında pozitif bir ilişki vardır.
- H₂: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile piyasa değeri / defter değeri arasında pozitif bir ilişki vardır.
- H₃: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile fiyat/kazanç oranları arasında pozitif bir ilişki vardır.
- H₄: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleriyle, hisse başına karlılık oranları arasında pozitif bir ilişki vardır.

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler bu alanda daha önce yapılmış çalışmalarda kullanılan değişkenler baz alınarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada bağımlı değişkenler olarak firma değeri ve firma performansını temsil eden firma piyasa değeri (FD), PD/DD, FİYKAZ ve HBK gibi değerler seçilmiştir. Çalışmada bağımsız değişkenler olarak ise Finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı (FSBP), finansal kaldıraç oranı (FİNKAL) ve net satışların büyümesi (NSBYM) değişkenleri yer almaktadır. Net satışların büyümesi, aktiflerin büyümesi ve finansal kaldıraç oranı aynı zamanda kontrol değişkenler olarak modellere alınmışlardır.

3. Verilerin Analizi

3.1. Panel Verilerde Tahminciler Arasında Karar Vermek için Kullanılan Testler

Araştırmada kamuyu aydınlatma ve şeffaflık düzeyini ifade eden bağımsız değişkenler ile finansal performansı temsil eden firma piyasa değeri(FD), PDDD, HBK, FİYKAZ gibi bağımlı değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik olarak hangi modelin daha doğru ve güvenilir sonuç vereceğinin belirlenebilmesi için birçok test uygulanmıştır. Bu doğrultuda düzenlenen panel veri regresyon modellerinde havuzlanmış (klasik) model, sabit etkiler ya da rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılacağına dair karar vermek için F testi, Olabilirlik oran (LR) testi, Breusch-Pagan LM testi, Score testi ve Hausman testleri uygulanmıştır.

Çalışmada oluşturulan modellerde zaman boyutunun kısa olması ve mikro panel yapı doğrultusunda durağanlık varsayımı ve durağanlık için kullanılacak birim kök testlerinin seçimi için gerekli olan yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik varsayımları sınanmamıştır (Topaloğlu, 2018b, s.295).

3.1.1. Birim etkinin varlığını sınamak için F-testi

Bu test klasik modelin geçerliliğini diğer bir ifadeyle verinin birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmektedir. Çalışmada yapılan F testi sonuçları tablo halinde aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 4. F Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
F-istatistiği Olasılık Değeri	12,24*** (0,000)	1,29 (0,250)	1,43 (0,179)	7,53*** (0,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4’te F istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Verilen test sonuçlarına bakıldığında Model 1 ve Model 4 için olasılık (probability) değerleri çalışmada belirlenen hata payından (0,05) küçük olduğundan $H_0: \beta_i = \beta$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durum, modellerde birim etkilerinin olduğunu ve Havuzlanmış EKK modellerinin uygun olmadığını göstermektedir. Ancak model 2 ve model 3’te birim etkilerin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilememekte, dolayısıyla birim etkilerin var olduğu anlaşılamamaktadır. Yani klasik model uygundur.

3.1.2.Zaman etkisinin varlığını sınamak için F-testi

Tablo 5’te verilen test sonuçları incelendiğinde bütün modeller için olasılık (probability) değerleri çalışmada kabul edilen hata payından (0,05) büyük olduğundan zaman etkilerinin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilememekte, dolayısıyla bütün modellerde zaman etkilerinin anlamsız olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5. F-Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
F-istatistiği Olasılık Değeri	1,07 (0,389)	0,78 (0,586)	1,04 (0,407)	0,24 (0,961)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.1.3. Birim etkinin varlığını sınamak için olabilirlik oran (LR) testi

Bu test klasik modeli tesadüfi etkiler modeline karşı test etmek için kullanılmaktadır. Olabilirlik oran testinde birim etkilerin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu ($H_0: \sigma_\mu = 0$) temel hipotezi sınanmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.173).

Tablo 6. LR Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
LR-istatistiği Olasılık Değeri	45,74*** (0,000)	0,02 (0,438)	0,14 (0,353)	26,22*** (0,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere LR test istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Test istatistiği 1 serbestlik dereceli χ^2 tablosu ile karşılaştırılarak test edilmektedir. Sunulan test sonuçları incelendiğinde Model 1 ve 4 için olasılık (probability) değerleri çalışma için kabul edilen hata payından (0,05) küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla bu modellerde birim etkilerin var olduğu ve klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Model 2 ve Model 3'te birim etkilerin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilememekte ve dolayısıyla bu modeller için klasik model uygundur.

3.1.4. Zaman etkisinin varlığını sınamak için olabilirlik oran (LR) testi

Tablo 7'de verilen test sonuçlarında görüldüğü üzere bütün modellerde zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğu ($H_0: \sigma_\mu = 0$) hipotezi reddedilememekte ve bu yüzden modellerde zaman etkilerin yok olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Olabilirlik Oran LR Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
LR-istatistiği Olasılık Değeri	0,00 (1,000)	0,00 (1,000)	0,00 (1,000)	0,00 (1,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.1.5. Birim ve zaman etkilerinin varlığını (iki yönlü modelin geçerliliğini) sınamak için olabilirlik oran testi (LR)

Tablo 8'de LR istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Verilen test sonuçlarına bakıldığında Model 1 ve Model 4 için olasılık (probability) değerleri hata payından (0,05) küçük olduğundan birim ve zaman etkilerin standart hatalarının en az birisinin sıfıra eşit olduğu H_0 reddedilmekte ve dolayısıyla iki yönlü modelin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu test sonucunda hemen tahmine geçilmemeli; birim ve zaman etkilerin varlığı tek tek sınanmalıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.177). Ancak Model 2 ve Model 3'te birim ve zaman etkilerin standart hatalarının en az birisinin sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilememekte ve dolayısıyla iki yönlü modelin geçerli olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Olabilirlik Oran LR Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
LR-istatistiği Olasılık Değeri	55,93*** (0,000)	0,02 (0,988)	0,14 (0,931)	26,22*** (0,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.1.6. Birim etkilerin varlığını sınamak için LM test sonuçları

Tablo 9’da LM test istatistikleri ve olasılık değerleri yer almaktadır. Ulaşılan test sonuçlarına bakıldığında Model 1 ve 4 için olasılık (probability) değerleri hata payından (0,05) küçük olması nedeniyle birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilmekte ve dolayısıyla klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.179). Ancak Model 2 ve Model 3’te birim etkilerin varyansının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilememekte ve bu nedenle klasik modelin uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Breusch-Pagan LM Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
χ^2 istatistiği Olasılık Değeri	70,96*** (0,000)	0,48 (0,243)	0,13 (0,360)	43,57*** (0,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

3.1.7. Score Testi

Tablo 10’da verilen test sonuçlarına bakıldığında Model 1 ve 4 için olasılık (probability) değerleri hata payından (0,05) küçük olduğundan birim etkilerin standart hatasının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla birim etkilerin var olduğu ve klasik modelin uygun olmadığı anlaşılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.182). Ancak Model 2 ve Model 3’te H_0 hipotezi reddedilememekte ve dolayısıyla klasik modelin uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Score Testi İstatistik Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
χ^2 istatistiği Olasılık Değeri	989,91*** (0,000)	0,16 (0,692)	0,51 (0,476)	269,53*** (0,000)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Araştırmada yapılan tanımlayıcı istatistikler gibi ön analizlerden sonra öncelikle panel veri için birim etki ve zaman etki sınamaları yapılmıştır. Örneklemde yer alan firmalara ait verilerde birim ve zaman etkisinin testi için F testi, Breusch-Pagan LM testleri, En Çok Olabilirlik (LR) testleri ve Score testi yapılarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Sonuçlar özet olarak Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11. Birim ve Zaman Etkilerin Varlığını Sınamak Üzere Gerçekleştirilen Test Sonuçları

Modeller	Değişkenler	Sonuçlar
Model 1	FD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Birim etkiler hâkim, Hausman testi ile devam
Model 2	PDDD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Klasik Model, Havuzlanmış EKK
Model 3	FİYKAZ, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Klasik Model, Havuzlanmış EKK
Model 4	HBK, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Birim Etkiler hâkim, Hausman testi ile devam

3.1.8. Sabit etkiler tahmincisi ile tesadüfi etkiler tahmincisi arasında tercih yapmak için kullanılan testler

Yapılan testler sonucunda birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu anlaşılmışsa, bu etkilerin sabit mi rassal mı olduğuna karar verilmesi gerekmektedir. Aşağıda bu amaçla kullanılan testler ele alınmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.184). Yukarıda Tablo 11’de Model 1 ve 4 için birim etkilerin hakim olduğu tespit edilmiş dolayısıyla bu modeller için Hausman testine ihtiyaç duyulmaktadır.

Hausman testi tesadüfi etkiler tahmincisinin geçerli olduğu biçimindeki temel hipotezi, k dereceli χ^2 dağılımına uyan istatistik yardımıyla test etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.185).

Tablo 12. Hausman Test İstatistikleri Sonuçları

	Model 1	Model 2
Hausman istatistiği	0,44	1,17
Olasılık Değeri	(0,931)	(0,759)

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yukarıda verilen Tablo 12 incelendiğinde “Açıklayıcı değişkenler ve birim (spesifik) etki arasında korelasyon yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezlerinin Model 1 ve Model 4 için kabul edildiği görülmektedir. Bu kapsamda Model 1 ve Model 4 için tesadüfi etkiler tahmincisi tutarlı ve etkindir.

Tablo 13. Tahminciler Arasında Karar Vermek İçin Yapılan Testlerin Sonuçları

Modeller	Değişkenler	Sonuçlar
Model 1	FD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Tek Yönlü Tesadüfi Birim Etkiler Modeli
Model 2	PDDD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Klasik Model, Havuzlanmış EKK
Model 3	FİYKAZ, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Klasik Model, Havuzlanmış EKK
Model 4	HBK, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Tek Yönlü Tesadüfi Birim Etkiler Modeli

3.2. Panel veri modellerinde temel varsayımların testleri

Yukarıda Tablo 13’te görüldüğü üzere tüm modeller için model seçimi tamamlanmış ve Model 2 ve 3 için Klasik model seçilmiş ve Havuzlanmış EKK ile tahmin yapılmasına karar verilmiştir. Şimdi bu modeller için kabul edilen temel varsayımların testleri yapılacaktır.

3.2.1. Klasik modelde heteroskedasite ve otokorelasyon

Testler sonucu tahmin yöntemi Klasik EKK çıkan Model 2 ve 3 için heteroskedasitenin varlığını belirlemek amacıyla Breusch–Pagan (1979) / Cook-Weisberg testi (1983) ve White (1980) testleri yapılmış ve sonuçları tablo halinde raporlanmıştır:

Tablo 14. Breusch–Pagan / Cook-Weisberg testi ve White Test İstatistikleri Sonuçları

	Breusch–Pagan / Cook-Weisberg Testi	White Testi	Sonuçlar
Model 2 test istatistiği	142,46***	24,68***	Değişen varyans vardır.
Olasılık Değeri	(0,000)	(0,025)	
Model 3 test istatistiği	0,23	16,40	Değişen varyans yoktur.
Olasılık Değeri	(0,633)	(0,228)	

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Test sonuçlarına göre sabit varyansı (homoskedasite) ifade eden H_0 hipotezi Model 2 için reddedilirken, Model 3 için reddedilememektedir. Yani Model 2’de değişen varyans (heteroskedasite) vardır ama Model 3’te değişen varyans (heteroskedasite) yoktur.

Panel veri modellerinde Wooldridge (2002), otokorelasyonu sınamak için H_0 hipotezi “Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur” şeklinde kurulan otokorelasyon testi önermiştir. Drukker (2003) yaptığı benzetim sonuçlarıyla bu testin küçük örneklerde de güçlü olduğunu ispatlamıştır (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.218). Bu modeller için Wooldridge (2002) Otokorelasyon Testi de uygulanmış ve sonuçlar aşağıda raporlanmıştır:

Tablo 15. Wooldridge Otokorelasyon Test İstatistikleri Sonuçları

	Wooldridge Testi	Sonuçlar
Model 2 test istatistiği Olasılık Değeri	6,518*** (0,026)	Otokorelasyon vardır.
Model 3 test istatistiği Olasılık Değeri	15,32*** (0,002)	Otokorelasyon yoktur.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 15 sonuçlarına göre birinci mertebeden otokorelasyon olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmekte, dolayısıyla her iki modelde birinci mertebeden otokorelasyon vardır. Model 2 için varsayımlardan sapmalar sonucu “Değişen varyans var, otokorelasyon var” çıkarken; Model 3 için varsayımlardan sapmalar sonucu “Değişen varyans yoktur, otokorelasyon vardır” çıkmıştır.

Yukarıda Tablo 13’te görüldüğü üzere tüm modeller için model seçimi tamamlanmış ve model 1 ve 4 için Tek Yönlü Tesadüfi Birim Etkiler Modeli seçilmiştir, bu modeller için kabul edilen temel varsayımların testleri ise aşağıda yapılmıştır.

3.2.2. Tesadüfi etkiler modelinde heteroskedasite ve otokorelasyon

Tesadüfi etkiler modelinde birimler tesadüfi çekimden gelmişler ise birimler arası korelasyon pek görülmemektedir. Bu başlık altında testler sonucunda tahmin yöntemi tesadüfi etkiler modeli çıkan Model 1 ve 4 için heteroskedasite ve otokorelasyon testleri yapılacaktır. Öncelikle normal dağılım varsayımının gerçekleşmediği durumda da dirençli bir heteroskedasite testi öneren Levene (1960), Brown ve Forsythe (1974) testleri uygulanmıştır:

Tablo 16. Levene, Brown ve Fourstye-1960-1974 Test İstatistikleri Sonuçları

	W0 Testi	W50 Testi	W10 testi	Sonuçlar
Model 1 test istatistiği Olasılık Değeri	2,067** (0,033)	1,716* (0,086)	2,067** (0,033)	Değişen varyans vardır.
Model 4 test istatistiği Olasılık Değeri	2,067** (0,033)	1,716* (0,086)	2,067** (0,033)	Değişen varyans yoktur.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 16 sonuçlarına göre “Birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezleri reddedilmektedir, her iki model için de heteroskedasite (Değişen varyans) vardır. Modele ilişkin regresyon tahminlemesi yapabilmek için otokorelasyon probleminin olup olmadığı ise, Bhargava Franzini ve Narendranathan’ın ve Baltagi Wu’nun En İyi Değişmez testi ile araştırılmıştır ve sonuçlar Tablo 17’te gösterilmektedir.

Tablo 17. Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen Durbin-Watson testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen LBI test İstatistikleri Sonuçları

	Test istatistiği	Kritik Değer	Sonuçlar
Model 1 D-W	1,182	1,85-2,10	Otokorelasyon vardır.
Model 1 LBI	1,599	1,85-2,10	Otokorelasyon vardır.
Model 1 D-W	1,547	1,85-2,10	Otokorelasyon vardır.
Model 1 LBI	1,776	1,85-2,10	Otokorelasyon vardır.

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 17’de Bhargava, Franzini ve Narendranathan(1982) tarafından önerilen DW testi ve Baltagi-Wu (1999) tarafından önerilen LBI test istatistikleri yer almaktadır. Görüldüğü üzere tesadüfi etkiler modelinde her iki test için de kritik değerler 1,85–2,10 arası değildir. Bu durumda tesadüfi etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon vardır yorumu yapılabilmektedir.

Kurulan tüm modeller için model tahminlerine ve yorumlarına geçmeden önce incelenmesi gereken temel varsayımlar testleri yapılmış ve tespit edilen sonuçlar aşağıda Tablo 18’de toplu olarak verilmiştir.

Tablo 18. Panel Veri Modellerinde Temel Varsayımlar İçin Yapılan Testlerin Sonuçları

Modeller	Değişkenler	Sonuçlar
Model 1	FD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Değişen varyans var, otokorelasyon var.
Model 2	PDDD, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Değişen varyans var, otokorelasyon var.
Model 3	FİYKAZ, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Değişen varyans yoktur, otokorelasyon vardır.
Model 4	HBK, FSBP, FİNKAL, NSBYM	Değişen varyans var, otokorelasyon var.

4. Bulgular, Model Tahminleri ve Yorumları

Bu çalışmada 4 tane panel regresyon modeli kurularak gerekli testleri yapılmış, hangi tahmin metodunun daha uygun olduğuna ve etkin sonuçlar elde edileceğine karar verilmiştir. Bu doğrultuda dizayn edilen modeller Stata 14 istatistik programı kullanılarak aşağıda ayrı ayrı tahmin edilerek elde sonuçlar açıklanmış ve yorumlanmıştır.

4.1. Klasik EKK ile Model 2 ve Model 3 tahmini

Örnekleme yer alan firmalara ait verilerde birim ve zaman etkilerini ölçmek için F testleri, En Çok Olabilirlik (LR) testleri, Breusch-Pagan LM ve Genişletilmiş ALM testleri ve Score testi yapılarak Model 2 ve 3 için tahmin metodu olarak Klasik Model, Havuzlanmış EKK ile tahmin edilmesine karar verilmiştir. Klasik modelde varsayımların testleri olarak da Breusch-Pagan(1979) / Cook-Weisberg testi(1983) ve White (1980) testleri yapılmış ve model 2 için Değişen varyansın var, model 3 için yok olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu modeller için Wooldridge (2002) Otokorelasyon Testi de uygulanmış ve bu modellerde birinci mertebeden otokorelasyonun varlığına da işaret edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Model 2 için Varsayımlardan Sapmalar Sonucu “Değişen varyans var, otokorelasyon var” çıkarken; Model 3 için Varsayımlardan Sapmalar Sonucu “Değişen varyans yoktur, otokorelasyon var” çıkmıştır. Bu durumda hem Değişen Varyans hem Otokorelasyon hem de Birimler Arası Korelasyonun varlığında dirençli Esnek Genelleştirilmiş EKK tahmincisi kullanılarak model 2 ve 3 tahmin edilmiş ve bulguları yorumlanmıştır:

$$\text{Model 2: } PDDD_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

Model 2’de yer alan değişkenlerin notasyonları;

- PDDD: Piyasa Değeri/Defter Değeri
- FSBP: Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı
- FINKAL: Finansal Kaldıraç Oranı
- NS BYM: Net Satışların Büyüme Oranını temsil etmektedir.

Tablo 19. Model 2 (PDDD) için Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart hata	Z-istatistiği	Olasılık değ.
FSBP	0,272*	0,160	1,69	0,090
FİNKAL	0,172**	0,676	2,55	0,011
NSBYM	-0,008	0,007	-1,07	0,283
Sabit terim	-28,511*	15,897	-1,79	0,073
Tahminci	FGLS (Parks-Kmenta)			
Wald istatistiği	9,89*** (0,019)			
Gözlem verileri	2013-2020 arası 7 yıl, 12 firma ve 84 gözlem			
Hesaplanan otokorelasyon sayısı	1 (0,5822)			
Hesaplanan kovaryans	78			

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini gösterir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Model 2’de heteroskedasite, birimlerarası korelasyon ve tüm panel için sabit (AR)1 korelasyona izin verildiği durumda tahmin görülmektedir. Parks (1967)-Kmenta (1986) tahmincisi kullanılarak Esnek Genelleştirilmiş EKK tahmini yapılmıştır. F testi yerine kullanılan ve modelin bir bütün olarak anlamlılığını ifade eden Wald istatistiği ve olasılığı 9,89 (0,019) çıkmıştır. Buna göre modelin geneli %95 güven düzeyinde anlamlıdır. Tahmin sonuçlarına göre FSBP ve Sabit katsayı %10 hata payı ile anlamlı iken FİNKAL değişkeni %5 hata payı düzeyinde anlamlı çıkmıştır. NSBYM parametresi ise anlamsızdır. Diğer bir ifadeyle PDDD değişkeni ile %95 güven düzeyinde FİNKAL değişkeni arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki var iken PDDD değişkeni ile FSBP arasında %90 güven düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yani FİNKAL değişkenindeki %1 birimlik değişim PDDD’ni %0,172 birim pozitif yönlü etkileyeceği anlamına gelmektedir. FSBP’ndaki %1 birimlik değişim PDDD’de %0,272 birim pozitif yönde artış oluşturacağı anlamına gelmektedir. Bu bulgu, Patel ve diğerleri (2002) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile paralellik gösterirken Güzeldere (2014) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile farklı yönde sonuçlar içermektedir. Elde sonuçları dizayn edilen hipotezler açısından değerlendirirsek, model 2’ye bağlı olarak “ H_2 : firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile piyasa değeri/ defter değeri arasında pozitif bir ilişki vardır.” şeklinde kurulan H_2 hipotezi %90 güven düzeyinde kabul edilmektedir.

Model 3’te Değişen varyans sorunu yoktur ama otokorelasyon sorunu vardır. Dolayısıyla bu soruna yönelik birim içi (AR)1 korelasyon olduğu varsayımı altında Esnek Genelleştirilmiş EKK tahmini yapılmıştır. Model 3 için tahmin sonuçları aşağıdadır:

$$\textbf{Model 3: } FIYKAZ_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde yer alan değişkenlerin notasyonları;

- FIYKAZ: Fiyat/Kazanç Oranı
- FSBP: Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı
- FINKAL: Finansal Kaldıraç Oranı
- NS BYM: Net Satışların Büyüme Oranını temsil etmektedir.

Tablo 20. Model 3 (FİYKAZ) için Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart hata	Z-istatistiği	Olasılık değ.
FSBP	-0,101	0,426	-0,24	0,812
FİNKAL	0,015	0,117	0,13	0,896
NSBYM	0,157**	0,051	3,05	0,002
Sabit terim	18,566	34,045	0,55	0,586
Tahminci	FGLS (Parks-Kmenta)			
Wald istatistiği	9,53*** (0,023)			
Gözlem verileri	2013-2020 arası 7 yıl, 12 firma ve 84 gözlem			
Hesaplanan otokorelasyon sayısı	1 (0,153)			
Hesaplanan kovaryans	1			

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini gösterir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yukarıda Tablo 20’de sadece (AR)1 korelasyona izin verildiği durumda tahmin yer almaktadır. Model 3 için Parks-Kmenta tahmincisi kullanılarak Esnek Genelleştirilmiş EKK tahmini yapılmıştır. Sonuçlara göre bağımsız değişkenlerden sadece NSBYM parametresi %99 güven düzeyinde bağımlı değişkeni (FİYKAZ) açıklamakta anlamlıdır, yani net satışların büyümesi değişkenindeki %1 birimlik artış fiyat/kazanç oranını %0,157 birimlik artırmaktadır. Modelde yer alan diğer değişkenler (FSBP ve FİNKAL) ve sabit katsayı anlamsızdır. Dolayısıyla Model 3 için kurulan “H₃: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile fiyat/kazanç oranları arasında pozitif bir ilişki vardır.” hipotezi reddedilmektedir.

Finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanı (FSBP) ile fiyat kazanç oranı (FİYKAZ) arasındaki anlamlı olmayan bu bulguyu Akdoğan (2009) ve Özbay’ın (2009) ulaştığı sonuçlar desteklemektedir. Ancak Efecik (2006) aksine Türkiye’deki firmaların kamuyu açıklama düzeyleri ile bu firmaların fiyat/kazanç oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulmuşlardır. Modelin genel anlamlılığını sınavan Wald istatistiği de %95 güven düzeyinde anlamlıdır (Pamukçu, 2011, s.266).

4.2. Tek Yönlü Tesadüfi Birim Etkiler Modeli ile Model 1 ve Model 4 Tahmini

Analize dahil edilen firmalara ait verilerde birim ve zaman etkisinin testi için F testleri, En Çok Olabilirlik (LR) testleri, Breusch-Pagan LM ve Genişletilmiş ALM testleri ve Score testi yapılarak Model 1 ve 4 için birim ve/veya zaman etkilerinin olduğu anlaşılmış, daha sonra bu etkilerin sabit mi tesadüfi mi olduğuna karar verilmesi için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testi sonucunda ise Model 1 ve 4 için tahmin metodu olarak Tek Yönlü Tesadüfi Birim Etkiler Modeli ile tahmin edilmesine karar verilmiştir. Tesadüfi modellerde temel varsayımların testleri olarak da Levene (1960), Brown ve Fourstye (1974) testleri yapılmış ve her iki model için de heteroskedasite (Değişen varyans) vardır, sonucuna ulaşılmıştır. Bu modeller için Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen DW testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen LBI Otokorelasyon Testleri de uygulanmış ve bu modellerde birinci mertebeden otokorelasyonun varlığına da işaret edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Model 1 ve 4 için Varsayımlardan Sapmalar Sonucu “Değişen varyans var, otokorelasyon var” çıkmıştır.

Bu durumda Model 1 ve 4 için değişen varyans ve otokorelasyonun varlığında kümelenmiş standart hatalarla tesadüfi etkiler modeli tahmincisi olan Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi kullanılarak Model 1 ve 4 tahmin edilmiş ve bulguları aşağıda yorumlanmıştır:

$$\textbf{Model 1: } FD_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde yer alan değişkenlerin notasyonları;

- FD: Firma Piyasa Değerinin Logaritması
- FSBP: Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı
- FINKAL: Finansal Kaldıraç Oranı
- NS BYM: Net Satışların Büyüme Oranını temsil etmektedir.

Tablo 21. Model 1 (FD) için Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart hata	Z-istatistiği	Olasılık değ.
FSBP	0,038***	0,008	4,37	0,000
FİNKAL	-0,009***	0,003	-3,26	0,000
NSBYM	0,0005	0,000	1,49	0,136
Sabit terim	7,595***	0,667	11,37	0,000
Tahminci	Random-effects GLS (Arellano, Froot ve Rogers)			
Wald istatistiği	27,91*** (0,000)			
Gözlem verileri	2013-2020 arası 7 yıl, 12 firma ve 84 gözlem			
R-square (R ²)	0,397			

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini gösterir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yukarıda Tablo 21’de tahmin sonuçları incelendiğinde, Model 1 için F testi yerine kullanılan Wald istatistiği ve olasılığı %99 güven düzeyinde anlamlıdır. Yani modelde açıklayıcı değişkenlerin tümü firma piyasa değeri (FD) üzerindeki değişimi açıklamakta anlamlıdır. Belirginlik katsayısı R^2 yaklaşık %40’tır. Diğer bir ifadeyle modelde yer alan bağımsız değişkenler, bağımlı değişken Firma değerinde (FD) meydana gelen değişimin %39,71’ini açıklamaktadır.

Tesadüfi birim etkiler modeli kapsamında Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi kullanılarak yapılan tahmine göre firma piyasa değeri üzerinde; Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ve Finansal Kaldıraç (FİNKAL) değişkenlerinin %99 güven düzeyinde anlamlı olduğu (prob<0,01) görülmektedir. Diğer değişken Net Satışlar Büyüme (NSBYM) ise, firma piyasa değeri (FD) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) değişkeninin işareti pozitif iken Finansal Kaldıraç (FİNKAL) değişkeni işaretinin negatif olduğu görülmekte, yani Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanındaki (FSBP) %1 birimlik artış firma piyasa değeri (FD)’ni %0,0384 birim artırmaktadır ama Finansal Kaldıraç (FİNKAL) değişkenindeki %1 birim artış firma piyasa değeri (FD)’ni %-0,009 birim azaltmaktadır.

Tablo 21’den elde edilen sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde model 1 bağlamında kurulan “ H_1 : Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri ile firma piyasa değerleri arasında pozitif bir ilişki vardır.” hipotezi kabul edilmektedir. Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile firma piyasa değeri (FD) arasındaki pozitif yönlü sonuç, Durnev ve Kim (2005), Chao ve diğerleri (2010), Cheung ve diğerleri (2010), Efecik (2006), Taliyev (2011) ve Li ve diğerleri (2018) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir.

Model 4 için yapılan tahmin sonucu ise aşağıda verilmiştir.

$$\textbf{Model 4: } HBK_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 FSBP_{it} + \beta_2 FİNKAL_{it} + \beta_3 NSBYM_{it} + \varepsilon_{it}$$

Model 4’te yer alan değişkenlerin notasyonları;

- HBK: Hisse Başına Kazanç Oranı
- FSBP: Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı
- FINKAL: Finansal Kaldıraç Oranı
- NS BYM: Net Satışların Büyüme Oranını temsil etmektedir.

Tablo 22. Model 4 (HBK) için Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Robust Standart hata	Z-istatistiği	Olasılık değ.
FSBP	0,136***	0,033	4,04	0,000
FİNKAL	-0,034	0,025	-1,37	0,171
NSBYM	0,016	0,016	0,99	0,321
Sabit terim	-6,796**	3,053	-2,23	0,026
Tahminci	Random-effects GLS (Arellano, Froot ve Rogers)			
Wald istatistiği	18,77*** (0,000)			
Gözlem verileri	2013-2020 arası 7 yıl, 12 firma ve 84 gözlem			
R-square (R^2)	0,155			

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerlerini gösterir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Yukarıda verilen Tablo 22 incelendiğinde model 4 için, F testi yerine kullanılan Wald istatistiği ve olasılığı %99 güven düzeyinde anlamlıdır. Yani modelde açıklayıcı değişkenlerin tümü Hisse Başına Kar (HBK) bağımlı değişkeni üzerindeki değişimi açıklamakta anlamlıdır. Modelin açıklama gücü ve belirginlik katsayısı R^2 yaklaşık %16'dır.

Firmaların Hisse Başına Kar oranı esas alınarak kurulan Model 4'te Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tahmincisi ile tek yönlü rassal birim etkiler modeli tahmin edilmiştir. Tahmin sonucu Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile Hisse Başına Kar oranı arasında %99 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bulguya dayanarak " H_4 : Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleriyle, hisse başına karlılık oranları arasında pozitif bir ilişki vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda halka açık BİST firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri arttıkça hisse başına kar oranının da artması beklenmektedir.

Tabloya göre HBK değeri üzerinde; Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanının (FSBP) %99 güven düzeyinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ($\text{prob} < 0,01$) görülürken, diğer değişkenler Finansal Kaldıraç (FİNKAL) ve Net Satışlar Büyüme (NS BYM) değişkenlerinin ise, anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları anlaşılmaktadır ($\text{prob} > 0,10$). Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) değişkeninin işareti pozitif iken sabit katsayının işaretinin negatif olduğu görülmekte, yani Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanındaki (FSBP) %1 birimlik artış, Hisse Başına Karını %0,1360 birim artıracığı anlaşılmaktadır.

Sonuçlar ve Tartışma

Bu çalışmada, BİST 30 endeksinde işlem gören mali kuruluşlar dışında düzenli verilerine ulaşılabilen çoğunlukla imalatçı şirketlerin 2013–2020 yılları arası 7 yıllık verilerinden hareketle firmaların kamuyu aydınlatmada finansal şeffaflık ve bilgilendirme puanları ile firma performans değerleri arasındaki ilişkiler panel veri analizi ile incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma sürecinde kurulan regresyon modellerinin analizleri sonucunda firma piyasa değeri baz alınarak kurulan Model 1'de Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile firma piyasa değeri arasında %99 güven düzeyinde pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlamda kurulan " H_1 : Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeylerinin, firma piyasa değerleri üzerinde pozitif bir etkisi vardır." hipotezi kabul edilmiştir. Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile firma piyasa değeri (FD) arasındaki pozitif yönlü sonuç, Durnev ve Kim (2005), Chao ve diğerleri (2010), Cheung ve diğerleri (2010), Efecik (2006), Taliyev (2011) ve Li ve diğerleri (2018) tarafından yapılan çalışmalarda elde edilen bulgular ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla halka

açık anonim şirketlerin daha da şeffaflaştıkça ve kamuyu aydınlatma düzeylerini artırdıkça piyasa değerlerini artıracakları öngörülmektedir. Sermaye piyasası yatırımcılarının hesap verebilir ve şeffaf firmaları daha güvenilir ve değerli gördükleri söylenebilir.

Firmaların Hisse Başına Kar oranı esas alınarak kurulan Model 4’te Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile Hisse Başına Kar oranı arasında %99 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulguya dayanarak “H₄: firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeylerinin, hisse başına karlılık oranları üzerinde pozitif bir etkisi vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. Dolayısıyla finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeyleri yüksek olan halka açık BİST firmalarının, hisse başına kar oranının da yüksek olması beklenmektedir. Teoride karar alma süreçleri iyileştirilerek kurumsal yönetim uygulamalarıyla ve simetrik bilginin yaygınlaştırılmasıyla firmanın performansının ve etkinliğinin gelişmesi sağlanabilmektedir. Firmanın kurumsal yönetim yapısı, paydaşların görev ve sorumluluklarını açıkça belirlemiş ve bunlar arasındaki iletişim kanallarını etkin bir şekilde düzenlemiş ise, hem yönetim kurulu, hem üst yönetim, hem yöneticiler hem de hissedarlar daha doğru, zamanında ve bilinçli kararlar alma potansiyeline kavuşurlar. Dolayısıyla tüm tarafların doğru ve yerinde kararlar almaları, firmanın her düzeydeki işlerinde ve finansal faaliyetlerinde etkinliği, etkililiği ve verimliliği sağlayacak; iş süreçlerini ve yatırımlarını geliştirerek maliyet kalemlerini azaltacak; dolayısıyla da satışları ve karlılığı artıracaktır. Bu bilgilere dayanarak kurumsal yönetimin temel unsuru olan kamuyu aydınlatma ve şeffaflık ilkesini uygulayan firmaların satışlarını ve karlılığını artırarak hisse başına düşen kar oranını artırması öngörülmektedir.

Firmaların PDDD esas alınarak kurulan Model 2’de Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile PDDD değeri arasında %90 güven düzeyinde pozitif bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, Patel ve diğerleri (2002) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile paralellik gösterirken Güzelde (2014) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgular ile farklı yönde sonuçlar içermektedir. Bu kapsamda kurulan “H₂: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeylerinin, piyasa değeri/ defter değeri üzerinde pozitif bir etkisi vardır.” hipotezi %10 hata payı ile kabul edilmiştir. Dolayısıyla özellikle borsada işlem gören firmaların kamuyu aydınlatmaya ve finansal şeffaflığa daha fazla önem verdiği takdirde PDDD’ni artıracakları söylenebilir.

Fiyat/Kazanç oranları esas alınarak kurulan Model 3’te ise Finansal Şeffaflık ve Bilgilendirme Puanı (FSBP) ile FİYKAZ değişkeni arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Dolayısıyla “H₃: Firmalarının finansal şeffaflık ve bilgilendirme düzeylerinin, fiyat/kazanç oranları üzerinde pozitif bir etkisi vardır.” hipotezi reddedilmektedir. Kurumsal yönetim uygulamalarının fiyat kazanç oranı özelinde firma performans değeri ile ilişkilerini ortaya koymak için Türkiye’de bazı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda Akdoğan (2009) kurumsal yönetim ilkelerine uyum düzeyi ile fiyat kazanç oranı arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı yönünde, Özbay (2009) ise kurumsal şeffaflık ile firma performansı fiyat kazanç oranı arasında anlamlı bir ilişki olmadığını yönünde sonuçlara ulaşmışlardır.

Küresel piyasalara bakıldığında yeterince kamunun aydınlatılmaması ve şeffaf olmayan yönetim modellerinin asimetrik bilgi ve ters seçim sorunlarına neden olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanmamasının finansal krizlere de neden olabileceği ileri sürülmektedir. Enron skandalı vb krizlerin de önüne geçebilmek için kurumsal yönetime daha fazla önem vermek ve uygulamak gerektiği, aktif denetim ve etkili piyasa düzenlemeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle de krizlerden ve muhasebe skandallarından sonra finansal düzenlemelerin arttığı da görülmektedir. Bu yönüyle konunun güncelliğini koruduğu ve çeşitli

yönleriyle araştırılmaya devam edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan kurumsal yönetim yaklaşımını alt bileşenleriyle hem muhasebe temelli hem de piyasa temelli firma performans göstergeleri arasında araştırmalar yapılabilir. Ayrıca yapılan kanuni düzenlemelerin firmaların kamuyu aydınlatma ve şeffaflık düzeyine etkileri incelenebilir.

Öte yandan ülkemizin gelişmekte olan bir ülke olması sebebi ile kurumsal yönetim uygulamalarının henüz zmsenmemiş ve yaygınlaşmamış olması ve artı denetim eksiklikleri nedeniyle finansal performansı doğrudan artırıcı bir etkisinin olmadığı iddia edilebilir. Bu sonuca ulaşan çok sayıda çalışma da mevcuttur. Özellikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında konuyla ilgili farklı değişkenler ile daha fazla araştırma yapılması önerilebilir, gelişmiş ülke uygulamaları ile karşılaştırma yapılabilir. Kurumsal Yönetim anlayışının dünyadaki öneminin her geçen gün artması göz önünde bulundurularak hukuki düzenlemelerin ve finansal piyasaların başarısı için çalışmaların sayısının artırılması gerekmekte ve önerilmektedir.

Kaynakça

- Aghabaki, M. (2014). Kurumsal yönetim ilkeleri ile firma değeri ve hisse senedi getiri oranı arasındaki ilişki: İMKB’de bir uygulama. [Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Akbar, S., Poletti-Hughes, J., El-Faitouri, R., & Shah, S. Z. A. (2016). More on the relationship between corporate governance and firm performance in the UK: Evidence from the application of generalized method of moments estimation. *Research in International Business and Finance*, 38, 417-429. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2016.03.009>
- Akdoğan Y. E., (2009). Kurumsal Yönetim ve İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama, [Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Alp, A., & Kılıç, S. (2014). Kurumsal yönetim nasıl yönetilmeli? (1 baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- Arrellano M., (1987). Computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1987.mp49004006.x>
- Baltagi, B. (2005). Econometric analysis of panel data (3rd.Edition b.). England: John Wiley And Sons Ltd.
- Bauer, R., Guenster, N., & Otten, R. (2004). Empirical evidence on corporate governance in Europe: The effect on stock returns, firm value and performance. *Journal of Asset management*, 5(2), 91-104. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jam.2240131>
- Berikol, B. Z., & Tuan, K. (2021). Finansal rapor şeffaflığı ve finansal performans: borsa istanbul’ da bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(3), 379-390. <https://doi.org/10.17065/huniibf.808007>
- Lin, L., & Surti, J. (2015). Capital requirements for over-the-counter derivatives central counterparties. *Journal of Banking & Finance*, 52, 140-155. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2014.08.015>
- Bolat, B. (2009). Firma performansını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi, [Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1287-1294. <https://doi.org/10.2307/1911963>
- Breusch, T., & Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and iapplications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 1(47), 239-253. <https://doi.org/10.2307/2297111>
- Brooks, C., & Oikonomou, I. (2018). The effects of environmental, social and governance disclosures and performance on firm value: A review of the literature in accounting and finance. *The British Accounting Review*, 50(1), 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2017.11.005>
- Brown, M. B. & Forsythe A. B., (1974). The small sample behavior of some statistics which test the equality of several means. *Technometrics*, 16, 129-132.
- Canbaloğlu, A. N. (2011). Finans sektöründe kamunun aydınlatılması ve Türkiye uygulaması. [Yüksek lisans tezi], Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Chao, C. F., Hsu, C. C., & Yeh, H. S. (2010). The relationship between information transparency and firm value: evidence from Taiwan. *International Journal of Business Excellence*, 3(2), 125-141. <https://doi.org/10.1504/IJBEX.2010.030725>
- Cheung, Y.-L., Jiang, P., & Tan, W. (2010). A transparency disclosure index measuring disclosures: Chinese listed companies. *Journal of Accounting and Public Policy*, (29), 259-280. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2010.02.001>
- Cook R. D., & Weisberg S. (1983). Diagnostics for Heteroscedasticity in Regression, *Biometrika*, 70, 1-10.
- Dar, L. A., Naseem, M. A., Rehman, R. U., & Niazi, G. S. (2011). Corporate governance and firm performance: A case study of Pakistan oil and gas companies listed in Karachi stock exchange. *Global journal of management and business research*, 11(8), 1-10.
- Drukker D. M. (2003). Testing for Serial Correlation in Linear Panel-Data Models. *Stata Journal*, 3(2), 168-177.
- Durnev, A., & Kim, E. H. (2005). To steal or not to steal: firm attributes, legal environment, and valuation. *The Journal of finance*, 60(3), 1461-1493. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2005.00767.x>
- Efecik, G. (2006). Firma değeri ve kamuyu aydınlatma ilişkisi: İMKB’de bir uygulama. [Yüksek lisans tez], Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Financial Information News Network, (2021). Erişim adresi: <https://www.finnnet.com.tr/FinnetStore/Tr/Urun/Stockkeys>

- Froot K. A. (1989). Consistent Covariance Matrix Estimations with Cross-Sectional Dependence and Heteroscedasticity in Financial Data, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24, 333-355. <https://doi.org/10.2307/2330815>
- Gompers, P., Ishii, J., & Metrick, A. (2003). Corporate governance and equity prices. *The quarterly journal of economics*, 118(1), 107-156. <https://doi.org/10.1162/00335530360535162>
- Güriş, S. (2018). Panel veri modelleri. S. Güriş içinde, Uygulamalı panel veri ekonometrisi (ss.1-40). İstanbul: Der Yayınları.
- Güzeldere, H. (2014). Kurumsal şeffaflık, firma değeri ve firma performansları ilişkisi: BİST incelemesi. [Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- İhtiyar, M. (2006). Sermaye Piyasası hukukunda kamuyu aydınlatma ilkesi (1.Basım b.). İstanbul: Beta Yayınları.
- Javed, A., & Iqbal, R. (2007). Relationship between corporate governance indicators and firm value: A Case study of karachi stock exchange. PIDE (Pakistan Institute of Development Economics) Working Papers 2007:14 ISLAMABAD. Erişim adresi: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/2225/>
- Jiamsagul, S. (2007). The performance effects of transparency and disclosure, and board of Directors: The case of SET100 Thailand. The Joint Doctoral Program in Business Administration Chulalongkorn University, Thammasat University, and National Institute of Development Andministration. Thailand.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu, (2021). Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>
- Kanca, S., Çankaya, F., & Dinç, E. (2021). Kurumsal yönetim uygulamalarının finansal performansa etkisi: bist şirketlerinde bir uygulama. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(22), 203-225. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA64AA89FW>
- Kim, Y., Lee, J., & Yang, T. (2013). Corporate transparency and firm performance: Evidence from venture firms listed on the korean stock market. *Asia-Pacific Journal of Financial Studies*, 42, 653-688. <https://doi.org/10.1111/ajfs.12031>
- Kmenta J. (1986). Elements of econometrics , (2nd ed.), New York: Macmillan
- Li, Y., Gong, M., Zhang, X.-Y., & Koh, L. (2018). The impact of environmental, social, and governance disclosure on firm value: The role of CEO power. *The British Accounting Review*, (50), 60-75. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2017.09.007>
- Levene H. (1960). Robust test for equality of variance, in Olkin I., Ghurye G.,Hoeffding W., Madov W. G. and Mann H. B. (eds), Contributions to Probabbility and Statistics: Stanford, California: Stanford University Press, 278-292.
- Mortaş, M. (2017). Finansal performans ile kamuyu aydınlatma ve şeffaflık (1 b.). Murat Kitabevi.
- Özbay, M. (2009). The relationship between corporate transparency and company performance in the Istanbul Stock Exchange. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Londra.
- Özer, G., Aktaş, N., & Çam, İ., (2022). Kurumsal yönetim ve muhasebe bilgisinin firma değeri üzerine etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(3), 1905-1919. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.08.1879>
- Pamukçu, F. (2011). Finansal raporlama ile kamuyu aydınlatma ve şeffaflıkta kurumsal yönetimin önemi. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, 50, 133-148. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA84LC23GH>
- Parks R. (1967). Efficient Estimation of a System of Regression Equations When Disturbances are both Serially and Contemporaneously Correlated. *Journal of American Statistical Association*, 62, 500-509. <https://doi.org/10.1080/01621459.1967.10482923>
- Paslı, A. (2004). Anonim ortaklık kurumsal yönetimi. Çağa Hukuk Vakfı Yayınları.
- Patel, S., Balic, A., & Bwakira, L. (2002). Measuring transparency and disclosure at firm-level in emerging markets. *Emerging Markets Review*, 3(4), 325-337. [https://doi.org/10.1016/S1566-0141\(02\)00047-2](https://doi.org/10.1016/S1566-0141(02)00047-2)
- Pillai, R., & Al-Malkawi, H.A.N. (2018). On the relationship between corporate governance and firm performance: Evidence from GCC countries. *Research in International Business and Finance*, 44, 394-410. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2017.07.110>
- Arsoy, A. P. (2008). Kurumsal Şeffaflık ve Muhasebe Standartları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 17-35. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/18973>
- Rogers W. H., (1993). Regression Standarts Errors in Clustered Samples. *Stata Technical Bulletin*, 13, 19-23. İn Stata Technical Bulletin Reprints, 3, 88-94, College Station, Tx: Stata Press.
- SPK , Sermaye Piyasası Kurulu. (2003, Temmuz). Kurumsal Yönetim İlkeleri. SPK Yayınları.

- SPK. (2011). SPK kurumsal yönetim ilkelerinin belirlenmesi ve uygulanmasına ilişkin tebliğ. Resmi Gazete (28158 sayılı), 6-8.
- Taliyev, R. (2011). Kamuyu aydınlatma ve firma değeri; rusya menkul kıymetler borsasında bir uygulama. [Doktora tezi], Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Topaloğlu, E. (2018). Finansal riskler ile firma değeri arasındaki ilişkinin belirlenmesi: borsa istanbul firmaları üzerine bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 287-301. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.424263>
- Tufan, H., & Ege, İ. (2021). Kurumsal yönetim ilkelerinin finansal performansa etkisi: panel veri analizi. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 41-57. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA54RJ83BA>
- Turnacıgil, S., & Karakuş, T. F. (2022). Kurumsal Yönetim Puanlarının İşletmelerin Aktif Karlılığı, Öz sermaye Karlılığı ve Borçlanma Düzeylerine Etkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(1), 145-159. <https://doi.org/10.47147/ksuiibf.1136493>
- Tümer, T., & Sayar, A. R. Z. (2023). Şeffaflık düzeyleri halka açık bankaların kârlılık oranlarını etkiliyor mu? kurumsal yönetim temelli bir araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Özel Sayı, 53-76.
- Ünal, İ. H. (2024). Finansal olmayan bilgilerin raporlanmasındaki şeffaflığın işletmelerin finansal performansına etkisi. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 13(2), 386-417. Öz <https://doi.org/10.54282/inijoss.1527127>
- White H. (1980). A heteroscedasticity-consistant covariance matrix estimator and a direct test for heteroscedasticity. *Econometrica*, 48, 817-838. <https://doi.org/10.2307/1912934>
- Wooldridge J. M. (2002). *Econometric analysis of cross section and panel dat*. Cambridge, Ma: MIT Press.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel Veri Ekonometrisi* (3 baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yücel D. (2023). The effect of R&D centers on corporate governance performance. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(147),199-216. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.73733>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Havacılık Sektöründe Personel Seçimi için Bulanık Esnek Kümeler Yaklaşımı: İki Karar Vericili Uygulama

A Fuzzy Soft Set Approach to Personnel Selection
in the Aviation Sector A Dual-Decision-Maker Application

Murat KARTAL

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Öğr. Gör. | Lecturer

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu,
Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Social Science Vocational School, Department
of Civil Air Transportation Management, Çorum, Türkiye

muratkartal@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0958-2655>

<https://ror.org/05n2cz176>

Buğra BAĞCI

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Faculty of Economics and Administrative
Science, Department of Business Administration, Çorum, Türkiye

_bugrabagci@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3268-3702>

<https://ror.org/05n2cz176>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 01.06.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 05.02.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Kartal, M., & Bağcı, B. (2026). Havacılık sektöründe personel seçimi için bulanık esnek kümeler yaklaşımı: iki karar vericili uygulama. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 433-446. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1711649>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A fuzzy soft set approach to personnel selection in the aviation sector: a dual-decision-maker application

Abstract

This study investigates the applicability of the fuzzy soft set approach in personnel selection for critical positions such as flight operations specialists in the aviation sector. As the personnel selection process involves the evaluation of multiple subjective and conflicting criteria, decision support systems become essential. In this context, a dual-decision-maker structure involving the HR and operations managers of an airline company in Turkey was examined. Candidates were assessed based on four core criteria, and evaluations were conducted using both AND-product and OR-product fuzzy soft set algorithms. The results indicate that the AND-product method provides more consistent and distinct rankings. Furthermore, the application of fuzzy soft sets to this field for the first time is considered a significant contribution to the literature. This study is also notable for demonstrating the effectiveness of alternative approaches in multi-criteria decision-making processes.

Keywords: Fuzzy soft sets, personnel selection, aviation industry, multi-criteria decision-making, decision support systems.

Havacılık sektöründe personel seçimi için bulanık esnek kümeler yaklaşımı: iki karar vericili uygulama

Öz

Bu çalışma, havacılık sektöründe uçuş operasyon uzmanı gibi kritik bir pozisyon için personel seçiminde bulanık esnek kümeler yaklaşımının uygulanabilirliğini incelemektedir. Personel seçimi süreci, çok sayıda öznel ve çelişen kriterin değerlendirilmesini gerektirdiğinden, karar destek sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye’de faaliyet gösteren bir havayolu şirketinde insan kaynakları ve operasyon müdürlerinin birlikte yer aldığı iki karar vericili bir yapı ele alınmıştır. Adaylar, dört temel kriter çerçevesinde değerlendirilmiş ve kararlar hem ve-çarpım hem de veya-çarpım algoritmaları ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, ve-çarpım yönteminin daha net ve tutarlı sıralamalar sağladığını göstermektedir. Ayrıca, çalışmada kullanılan bulanık esnek kümeler yönteminin, sektöre ilk defa uygulanması nedeniyle literatüre önemli katkı sunduğu düşünülmektedir. Çalışma, çok kriterli karar verme süreçlerinde alternatif yöntemlerin etkinliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bulanık esnek kümeler, personel seçimi, havacılık sektörü, çok kriterli karar verme, karar destek sistemleri.

Giriş

Sivil havacılık sektörü geçmişten günümüze düzenli olarak büyüme ve sürekli gelişim içerisinde. Bunun sonucu olarak da sektörde ciddi bir rekabet ortamı oluşmaktadır. Bu rekabet ortamında işletmelerin hayatta kalabilmeleri için hem maliyetlerini azaltarak kar elde etme hem de müşteri memnuniyetini sağlamaları gerekmektedir. İşletmelerin bu amaçları gerçekleştirebilmeleri de büyük ölçüde nitelikli personel profillerine bağlıdır. Bundan dolayı sivil havacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde personel seçimi oldukça önemli bir konu olarak yer almaktadır (Özdağoğlu ve diğerleri, 2021, s.299). Havacılık sektörünün içerisinde bulunduğu rekabet ortamında başarıyı yakalayabilmek için işletmelerin sadece operasyonel verimliliğe değil, aynı zamanda insan kaynağının niteliğine de büyük önem vermeleri gerekmektedir. Havacılık sektörünün emek yoğun doğası, nitelikli ve uzman personelin işletme başarısındaki belirleyici rolünü daha da artırmaktadır. Bu bağlamda, özellikle kritik görevlerin üstlenildiği pozisyonlarda doğru personelin seçimi, sadece işletme performansı açısından değil, aynı zamanda uçuş güvenliği ve hizmet kalitesi açısından da büyük önem taşımaktadır.

Havacılık işletmelerinde insan kaynakları genel olarak hat personeli ve destek personeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hat personelleri, işletmelerde hizmet üretimine direk katkısı olan personellerdir. Kabin memurları, pilotlar, teknik hat bakım personelleri, bilet satış ve yer hizmetlerinde çalışan personeller bu grupta yer almaktadır. Destek personelleri de hat bakım

personellerinin yapmış oldukları işi desteklemek, bu personellerin çalışmasını etkin kılmak ve işletmenin kar elde etmesini sağlayacak kararların alınması görevlerini üstlenmektedir (Bilkay, 2020, s.223).

Havacılık sektörü, hizmet sektörü olma, açık sistem özelliği gösterme, sürekli hizmet arzı ve nitelikli personel ve sürekli eğitim gereksinimi gibi temel özelliklere sahiptir (Bilkay, 2020, ss.224-225). Ayrıca, hava taşımacılığı teknik ve karmaşık hizmetler bütününden oluşmaktadır. Bu hizmetlerin aksamadan yerine getirilebilmesi için havacılık alanında yetişmiş personele ihtiyaç bulunmaktadır. Teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen havacılık sektörü bu gelişimini aynı zamanda eğitilmiş insan gücü ile sağlamaktadır. Havacılık sektöründe otomasyon kullanımının artması, ihtiyaç duyulan insan kaynağının önemini azaltmamış, aksine eğitilmiş ve uzman personele olan ihtiyaç daha fazla artmıştır (Küçükönal ve Korul, 2002, s. 68). Buna paralel olarak da kabin ekibi, yer hizmetleri personeli, bakım teknisyeni, kokpit personeli gibi insan kaynağı ihtiyacı giderek artmaktadır. İşletmeler bu tür personel ihtiyaçlarını karşılamak için havacılık eğitimi veren üniversitelerde veya çeşitli kurslarda havacılık ile ilgili eğitim alan bireyleri tercih etmektedir (Korkmaz, 2020, s.18).

Havacılık sektörü, emniyet ve güvenlik hususları bakımından ulusal ve uluslararası boyutları bulunan bir sektördür. Bu bakımdan sektörde uluslararası kurallar çerçevesinde faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bu kurallara uygun nitelikte personelin sektörde istihdam edilmesi gerekmektedir (Demir, 2016, s.80). Havacılık sektörünün bakım onarım, pilotaj ve kabin hizmetleri gibi tüm alanlarında ihtiyaç olan personelin sertifikasyonu bulunmak zorundadır ve bu bakımdan sektör diğer sektörlerle göre alanında tek olma özelliğini de taşımaktadır. Bu bakımdan sektörde ihtiyaç olan nitelikli personelin seçimi, eğitimi ve performansının ölçülmesi oldukça önemlidir (Karanfil, 2023, s.285).

Personel seçimi, insan kaynakları alanının en önemli konularındandır. Doğru insanın doğru işe yerleştirilmesi hem kamu kurumları hem de özel işletmeler açısından oldukça önemlidir (Dağdeviren, 2007, s.791). Personel seçimi, işletmelerin nitelik ve nicelik olarak ihtiyaç duyduğu veya gelecekte ihtiyacı olacağını düşündüğü personeli belirlemesinden sonraki aşama olarak değerlendirilmektedir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010, s.905). Havacılık sektöründe diğer birçok sektörden farklı olarak teknik ve uzmanlık gerektiren nitelikli adaylar bulmak için işletmenin mevcut çalışanları ve onların arkadaşları, iyi yönetilmeyen işletmelerin çalışanları, rakip işletmeler, havacılık ile ilgili eğitim veren kurum ve kuruluşlardan yararlanılmaktadır (Küçükönal ve Korul, 2002, s.82). İşletmelerin aday araştırma ve bulma işlemleri sonucu oluşan aday havuzundan sonra sıra aday seçimine gelmektedir (Dağdeviren, 2007, s.791). Bu aşamada, boş bulunan bir kadroya başvurmuş olan adaylar arasından işin gereklerini karşılayabilecek olan adayı belirleme işlemi personel seçimi olarak tanımlanmaktadır (Aksakal ve Dağdeviren, 2010, s.905). Personel seçiminde öncelikli olarak ölçme ve değerlendirmede temel oluşturacak kriterler ve bunların ağırlıklarının belirlenmesi gerekmektedir. Personel seçiminin genellikle fazla sayıda karar verici tarafından birbiri ile çelişen birden fazla kriterin subjektif olarak değerlendirilmesinden oluşan bir karar verme süreci olmasından dolayı bu sürecin sistematik bir yaklaşıma sahip yeni teknik ve metotlardan oluşması gerekmektedir. Havacılık sektörü emek yoğun bir sektördür. Bundan dolayı personel seçiminde uygulanacak yaklaşımlar, işletmelerin performansına doğrudan etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, işletme içindeki kurumsal atmosferi de ciddi bir şekilde etkilemektedir.

Bu nedenlerle personel seçimi sürecinde insanın doğal değerlendirme süreci ile uyumlu olan yaklaşımların kullanılması gerekmektedir (Kuşakcı ve diğerleri, 2019, s.97).

Bu çalışmada Türkiye’de havacılık alanında faaliyet gösteren bir işletmenin personel seçim problemi gerçek verilerle ele alınmıştır. İşletmenin belirlemiş olduğu kriterler çerçevesinde açık bulunan pozisyona yapılan başvurular bulanık esnek kümeler kullanılarak değerlendirilmiştir. Farklı matris çarpımları ile elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Burada farklı çarpımların, sonuçları nasıl değiştirdiği incelenmiştir. Bununla beraber işletmenin ihtiyacı olan personelin en yüksek doğruluk payı ile hesaplanarak seçilmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, öncelikle işletmeler için personel seçim problemini gerçek veriler ışığında ele alarak doğruluk oranı en yüksek seçimleri yapacak matematiksel modeli ortaya koymaktır. Bu düşünceden hareketle özellikle personel seçiminin çok kritik öneme sahip olduğu objektif kriterlere sahip olan havacılık sektörü seçilmiştir. Çalışmada ikincil amaç olarak ise, iki farklı yöntem aynı verilere uygulanarak yöntemlerin tutarlılığı da araştırılmıştır.

Bu çalışmanın, personel seçim probleminin ele alındığı havacılık sektörünün kritik öneme sahip olması açısından literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bunun yanında, kullanılan matematiksel yöntemin söz konusu alanda uygulanması ile ilgili yine literatürde büyük bir boşluğun bulunması da çalışmanın önemini arttırmaktadır. Tüm bu yazılanlar ışığında birden fazla amaçla hareket edilen çalışmanın öneminin yüksek olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen verilere göre, özellikle her iki nihai karar vericinin fikirlerini yansıtan değerlendirme sonuçlarının ele alındığı bulanık esnek kümelerde ve-çarpım algoritmalarının kullanıldığı çözümlerin gerçeğe yakın sonuçlar ürettiği anlaşılmıştır. Bunun yanında daha esnek bir yapıya sahip olan veya-çarpım algoritmaları sonuçlarının ise temelde ve-çarpım algoritmaları ile benzer sıralamalar üretmesine rağmen daha net sonuçlar üretmediği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde öncelikle ilgili alanda detaylı literatür taraması yapılmış, sonrasında kullanılan yöntem ve veri seti ele alınmıştır. Analiz bulgularının paylaşılması ve bulguların genel değerlendirmesinin yanında önerilerin de paylaşılması ile çalışma sona ermiştir..

1. Literatür Taraması

Akademik literatürde personel seçimi ile ilgili yapılmış birçok çalışma görülmektedir. Fakat havacılık sektörü özelinde yapılan çalışmaların büyük bir yoğunluk oluşturmadığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda sivil havacılık alanında yapılmış olan personel seçimi çalışmalarından örnekler verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazar	Konu	Kriterler	Yöntem
Yazgan ve Üstün (2011)	Sivil pilot seçim kriterlerinin ağırlıklandırılması	Teknik, teknik olmayan ve işle ilgili kriterler	ANP
Yazgan ve Erol (2016)	Sivil pilot adayları için seçim kriterlerinin belirlenmesi	Adayın psikomotor, bilişsel ve sayısal yeteneklerini ölçen testlerden aldığı puanlar, üniversite giriş sınavı sayısal puanı, orta öğretim başarı puanı, sözlü sınavdan aldığı puan	İkili lojistik regresyon, Çoklu doğrusal regresyon
Kuşakçı ve diğerleri (2019)	Havayolu işletmesi için uzman seçimi	Kurum kültürüne uyum, iletişim becerisi, takım çalışmasına yatkınlık, öğrenme motivasyonu, problem çözme yaklaşımı, planlama ve organizasyon, kariyer gelişimi, bilgi ve deneyim	Bulanık MULTIMOORA, AHS-TOPSIS
Yıldırım ve diğerleri (2019)	Havayolu işletmeleri için destek personeli seçimi	Ana Kriterler; teknik yeterlilik, fiziksel yeterlilik, sosyal yeterlilik ve referans yeterliliği. Alt Kriterler; tecrübe, yabancı dil bilgisi, bilgisayar bilgisi, sertifika ve eğitimler, dış görünüş, uygun fiziksel yapı, insan ilişkileri, doğru karar ve etkin karar verme, analitik düşünme, sorumluluk alma, istekli ve özverili olma, referans olan kişilerin olumlu görüşleri	ARAS
Oktal ve Onrat (2020)	Havayolu işletmeleri için pilot adayı seçimi	Not ortalaması, İngilizce, matematik ve fizik yeterliliği, bireysel özellikler, operasyonel yetenekler, temel ve bütünsel zihinsel yetenekler	AHP
Özdağoğlu ve diğerleri (2021)	Kabin memuru seçimi	Eğitim ve başarı durumu, yabancı dil bilgisi, fiziki özellikler, diksiyon, beşeri özellikler, yeni teknolojilere uyum/analitik düşünme becerisi, ekip çalışmasına uyum, deneyim, baskı durumunda karar verme yeteneği, cinsiyet, yaş, medeni durum, ikamet edilen şehir, referanslar	Bulanık SWARA, Bulanık MARCOS
Özdemir ve Sağır (2021)	Hava trafik kontrolörü seçimi	İletişim becerisi, stres kontrolü, dikkat düzeyi, işe ilgi, özgüven	ANP Derecelendirme Yöntemi
Şimşek ve diğerleri (2022)	Pilot seçim kriterlerinin derecelendirilmesi	Uçuş deneyimi, toplam uçuş süresi, karar verme ve problem çözme	AHP

Tablo 1. (devamı)

Yazar	Konu	Kriterler	Yöntem
Mercan ve Can (2023)	Havayolu işletmelerine personel seçim kriterlerinin sıralanması	Tecrübe, yabancı dil bilgisi, bilgisayar bilgisi, sertifika ve eğitimler, dış görünüş, uygun fiziksel yapı, insan ilişkileri, doğru karar ve etkin karar verme, analitik düşünme, sorumluluk alma, istekli ve özverili olma, referans olan kişilerin olumlu görüşleri	FUCOM
İradukunda (2024)	Hava trafik kontrolörü seçimi	Sağlık gereklilikleri, eğitim, bilişsel/yetenek, iletişim, kişiler arası beceriler	AHS, Bulanık TOPSIS, Bulanık MOORA
Taylan ve diğerleri (2024)	Pilot seçimi	Sosyo-bilişsel yetenek, performans yetkinliği, kişiler arası yetkinlik, uzamsal çalışma belleği, görsel perspektif alma	Bulanık TOPSIS, Bulanık VIKOR, Bulanık PROMETHEE, Trapezoidal Bulanık Sayılar
Çeken ve Acar (2025)	Havayolu pilot adaylarının seçiminde teknik olmayan becerilerin değerlendirilmesi	Durumsal farkındalık, problem çözme ve karar verme, takım çalışması, liderlik, iletişim, duygu kontrolü ve yönetimi, planlama, görev bilinci, mesleki gelişim	AHP

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde, hem nicelik bakımından söz konusu alanda yeteri sayıda çalışmanın olmaması hem de çalışmamızda kullanılan yöntemin daha önce hiçbir çalışmada kullanılmamasından dolayı çalışmanın alanda büyük bir boşluğu doldurmaya aday olduğu anlaşılmaktadır.

2. Yöntem

Çalışmada kullanılan matematiksel yöntemin temel dayanağı bulanık esnek kümeler teorisidir. Fazla sayıda uygulama alanı olan bulanık esnek kümeler teorisi, diğer alanlarda olduğu gibi karar verme problemlerinde de kullanılabilir. Bu bölümde bulanık esnek kümeler, bulanık esnek kümelerde matris çarpımları ve karar verme sistemi anlatılmıştır.

2.1. Bulanık Esnek Kümeler

Bulanık esnek kümeler, ilk olarak Maji ve arkadaşları tarafından 2001 yılında literatüre kazandırılmıştır. Bu çalışmada, klasik esnek küme yapısının bulanık alt kümelerle birleştirilmesi sonucu bulanık esnek küme kavramı tanımlanmıştır (Maji ve diğerleri, 2001).

Bulanık esnek kümeler aşağıdaki şekilde tanımlanabilir.

Evrensel küme U ve parametreler kümesi E olsun. U evrensel kümesi üzerinde tanımlı tüm bulanık kümelerin kümesi $F(U)$ ve $A \subseteq E$ olmak üzere U kümesi üzerinde tanımlanan bir I_A bulanık esnek kümesi,

$$\gamma_A: E \rightarrow F(U)$$

$$\gamma_A(x) = \left\{ \frac{\mu_{\gamma_A(x)}(u)}{u} : u \in U, \mu_{\gamma_A(x)}(u) \in [0,1] \right\} \quad (1)$$

bulanık kümesi ile,

$$\Gamma_A = \{(x, \gamma_A(x)) : x \in E, \gamma_A(x) \in F(U)\} \quad (2)$$

ve $\forall x \notin A$ için $\gamma_A(x) = \emptyset$ biçiminde tanımlanır.

Burada,

U : alternatifler kümesi

E : parametreler kümesi

γ_A : yaklaşım kümesidir (Roy ve Maji, 2007, s.414).

Bulanık esnek kümenin tanımlanabilmesi için, evrensel kümedeki her bir alternatifin hangi parametreye hangi derecede ait olduğunun ifade edilmesi gereklidir. Bu yapı, sıralı ikililer biçiminde sunulmakta olup; birinci bileşen parametreyi (özellliği), ikinci bileşen ise bu parametreye belirli bir üyelik derecesi ile sahip olan alternatifleri temsil etmektedir.

Eğer, $i = 1, 2, 3, \dots, m$ ve $j = 1, 2, 3, \dots, n$ olmak üzere $a_{ij} = \mu_{\gamma_A(x_j)}(u_i)$, ise Γ_A bulanık esnek kümesi aşağıdaki gibi matris şeklinde de gösterilebilir.

$$[a_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdot & \cdot & \cdot & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdot & \cdot & \cdot & x_{2n} \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdot & \cdot & \cdot & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Yukarıdaki matrise U evrensel kümesi üzerinde $m \times n$ boyutlu $fs - matris$ (bulanık esnek matris) adı verilmektedir (Çağman ve Enginoğlu, 2012, s.111).

2.2. Bulanık Esnek Matris Çarpımları

U evrensel kümesi üzerinde tanımlı tüm $m \times n$ boyutlu $fs - matris$ lerin kümesi $FSM_{m \times n}$ ile gösterilsin.

$[a_{ij}]$ ve $[b_{ik}]$ ($m \times n$) boyutlu iki bulanık esnek matris olmak üzere; bu iki matrisin "VE" çarpımı;

$$\wedge: FSM_{m \times n} \times FSM_{m \times n} \rightarrow FSM_{m \times n^2}, [a_{ij}] \wedge [b_{ik}] = [c_{ip}] \quad (3)$$

$$(c_{ip} = \min\{a_{ij}, b_{ik}\} \text{ ve } p = nx(j-1) + k)$$

"VEYA" çarpımı;

$$\vee: FSM_{m \times n} \times FSM_{m \times n} \rightarrow FSM_{m \times n^2}, [a_{ij}] \vee [b_{ik}] = [c_{ip}] \quad (4)$$

$$(c_{ip} = \max\{a_{ij}, b_{ik}\} \text{ ve } p = nx(j-1) + k)$$

"DEĞİL - VE" çarpımı;

$$\bar{v}: FSM_{mxn} \times FSM_{mxn} \rightarrow FSM_{mxn^2}, [a_{ij}] \bar{v} [b_{ik}] = [c_{ip}] \quad (5)$$

$$(c_{ip} = \max\{a_{ij}, 1 - b_{ik}\} \text{ ve } p = nx(j - 1) + k)$$

şeklinde tanımlanmaktadır (Çağman ve Enginoğlu, 2012, s. 114).

2.3. fs-Max-Min Karar Verme

U evrensel kümesi üzerinde tanımlı tüm mxn boyutlu bulanık esnek matrislerin kümesi FSM_{mxn} ile gösterilsin.

$[c_{ip}] \in FSM_{mxn^2}$ ve $\forall k \in I = \{1, 2, 3, \dots, n\}$ için, $I_k = \{p: \exists i, c_{ip} \neq 0, (k - 1)n < p \leq kn\}$ olsun.

Bu durumda, $fs - max - min$ karar fonksiyonu aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$Mm: FSM_{mxn^2} \rightarrow FSM_{mx1},$$

$$Mm[c_{ip}] = [d_{i1}] = \left[\max_k \{t_{ik}\} \right] \quad (6)$$

Burada,

$$t_{ik} = \begin{cases} \min_{p \in I_k} \{c_{ip}\}, & I_k \neq \emptyset \\ 0, & I_k = \emptyset \end{cases}$$

dir. Bu şekilde elde edilen tek boyutlu $Mm[c_{ip}]$ fs-matrisine $max - min$ karar $fs - matrisi$ adı verilir. Bu durumda $[d_{i1}]$ matrisi kullanılarak aşağıdaki gibi U evrensel kümesinin alt kümesi elde edilebilir.

$$opt_{[d_{i1}]}(U) = \left\{ \frac{d_{i1}}{u_i}: u_i \in U, d_{i1} \neq 0 \right\} \quad (7)$$

Bu kümeye optimum alternatifler kümesi denir ve bu küme karar sonucunu içermektedir (Çağman ve Enginoğlu, 2012, s.115).

3. Veri Seti ve Özellikleri

Çalışmada kullanılan veriler ilgili pozisyona eleman alımı konusunda söz sahibi olan iki birimin yöneticilerinden elde edilmiştir. Türkiye’de havacılık sektöründe faaliyet gösteren bir firmanın karar verici iki yöneticisinden uzman görüşü alınmıştır. İki yönetici de hem akademik çalışmaya katkı sağlamak hem de sonuçların kendi işletmeleri ile paylaşıldığında değerlendirme yapabilecekleri düşüncesiyle görüşlerini belirtmişlerdir. Bununla beraber ilgili yöneticiler daha önce söz konusu alan için yapılan personel alımında kullandıkları kriterleri belirlemiş ve son aşamaya kadar gelmeyi başarmış adayları bu kriterler çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

4. Analiz ve Bulgular

Bir havayolu şirketi, yeni işe alınacak bir uçuş operasyon uzmanı için personel seçimi yapmak istemektedir. Bu pozisyon kritik olduğu için iki karar verici (İnsan Kaynakları Müdürü ve Operasyon Müdürü) sürece birlikte katılmaktadır. Amaçları, adayları 4 kritere göre değerlendirmek ve ortak bir kararla en uygun adayı seçmektir. İlgili alanda uzman görüşleri ve ICAO tarafından yayınlanan veriler ışığında söz konusu pozisyon için belirlenen kriterler aşağıda belirtilmiştir (ICAO, 2025):

1. Uçuş Güvenliği Bilgisi (K1)
2. Stres Altında Karar Verme (K2)
3. İletişim ve Takım Çalışması (K3)
4. Problem Çözme Yeteneği (K4)

Analizler, daha hassas matematiksel modeller vasıtasıyla yapılması amacıyla bulanık esnek kümelerde yapılmıştır. Karar vericilerden alınan görüşler ışığında oluşturulan bulanık esnek matrisler Ve-çarpım ve Veya-çarpım algoritmalarıyla analiz edilmiştir. Öncelikle iki karar vericinin de kararlarını değerlendirmeye alan fakat daha esnek bir çarpım metodu olan Veya-çarpım yöntemi kullanılmıştır.

İlk değerlendirmelerden sonra nihai olarak 4 aday arasından seçim yapılması kararına varılmıştır. Adaylar kümesi $A = \{A1, A2, A3, A4\}$ şeklinde yazılabilir.

Karar vericiler her bir kriter için adayları $[0, 1]$ aralığında puanlarla değerlendirmişlerdir. Bu anlamda sırasıyla insan kaynakları ve operasyon müdürüne ait karar matrisleri aşağıdaki şekilde oluşmuştur. Burada P(1) matrisi insan kaynakları biriminin belirlenmiş dört kritere göre alternatiflere verdikleri puanları göstermektedir. P(2) matrisi ise benzer şekilde operasyon biriminin yine belirlenmiş dört kritere göre alternatif adaylara verdikleri puanları göstermektedir.

$$P(1) = \begin{bmatrix} 0,8 & 0,6 & 0,7 & 0,9 \\ 0,7 & 0,9 & 0,6 & 0,8 \\ 0,9 & 0,7 & 0,8 & 0,7 \\ 0,6 & 0,5 & 0,4 & 0,9 \end{bmatrix}$$

$$P(2) = \begin{bmatrix} 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,8 \\ 0,6 & 0,8 & 0,5 & 0,7 \\ 0,8 & 0,6 & 0,9 & 0,8 \\ 0,7 & 0,6 & 0,5 & 0,8 \end{bmatrix}$$

Yukarıda da belirtildiği üzere burada P(1) ve P(2) matrisleri iki farklı karar vericinin değerlendirmelerini ifade etmektedir. Matrislerin satırlarında alternatifler yer alırken, sütunlarında ise kriterler (uçuş güvenliği bilgisi, stres altında karar verme, iletişim ve takım çalışması, problem çözme yeteneği) yer almaktadır.

Bu iki matris veya çarpım kuralına göre çarpıldığında üretilen Veya-Çarpım matrisi aşağıda yer almaktadır.

$$\begin{bmatrix} 0,8 & 0,8 & 0,8 & 0,8 & 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,8 & 0,7 & 0,7 & 0,7 & 0,8 & 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,8 \\ 0,7 & 0,8 & 0,7 & 0,7 & 0,9 & 0,9 & 0,9 & 0,9 & 0,6 & 0,8 & 0,6 & 0,7 & 0,6 & 0,8 & 0,6 & 0,7 \\ 0,9 & 0,9 & 0,9 & 0,9 & 0,8 & 0,7 & 0,9 & 0,7 & 0,8 & 0,8 & 0,9 & 0,8 & 0,8 & 0,7 & 0,9 & 0,7 \\ 0,7 & 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,7 & 0,6 & 0,5 & 0,6 & 0,7 & 0,6 & 0,5 & 0,6 & 0,9 & 0,9 & 0,9 & 0,9 \end{bmatrix}$$

"Veya-çarpım matrisi elde edildikten sonra $fs - max - min$ algoritması gereği alternatif personellerin her bir kritere göre aldıkları puanların minimum değerlerinin oluşturduğu matris aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$\begin{bmatrix} 0,8 & 0,6 & 0,7 & 0,6 \\ 0,7 & 0,9 & 0,6 & 0,6 \\ 0,9 & 0,7 & 0,8 & 0,7 \\ 0,6 & 0,5 & 0,5 & 0,9 \end{bmatrix}$$

Matrislerin Veya-çarpımının minimum matrisi elde edildikten sonraki adımda, yöntem kısmında da anlatıldığı üzere her bir $i = \{1,2,3,4\}$ için $Mm([a_{ij}] \wedge [b_{ik}]) = [d_{i1}]$ vektörü ve optimum alternatifler kümesi aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$d_{i1} = \begin{bmatrix} 0,90 \\ 0,80 \\ 0,90 \\ 0,85 \end{bmatrix}$$

$$opt_{[d_{i1}]}(U) = \left\{ \frac{0,90}{A_1}, \frac{0,80}{A_2}, \frac{0,90}{A_3}, \frac{0,85}{A_4} \right\}$$

Bulanık esnek kümeler üzerinde iki karar vericinin nihai değerlendirmelerine göre yapılan veya-çarpım işlemleri ve sonrasında oluşturulan karar matrisine göre, 1. ve 3. alternatiflerin ilgili pozisyon için en iyi aday personeller olduğu anlaşılmaktadır. Devamında 4. ve 2. personeller de sırasıyla alternatif personeller olarak değerlendirilmektedir.

Aynı veriler kullanılarak yöntemsel bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla bulanık esnek kümeler üzerinde ve-çarpım algoritmaları kullanılarak işlemler tekrarlanmıştır. Yine aşağıda yer alan P(1) matrisi insan kaynakları biriminin belirlenmiş dört kritere göre alternatif adaylara verdikleri puanları, P(2) matrisi ise benzer şekilde operasyon biriminin yine belirlenmiş dört kritere göre alternatif adaylara verdikleri puanları göstermektedir.

$$P(1) = \begin{bmatrix} 0,8 & 0,6 & 0,7 & 0,9 \\ 0,7 & 0,9 & 0,6 & 0,8 \\ 0,9 & 0,7 & 0,8 & 0,7 \\ 0,6 & 0,5 & 0,4 & 0,9 \end{bmatrix}$$

$$P(2) = \begin{bmatrix} 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,8 \\ 0,6 & 0,8 & 0,5 & 0,7 \\ 0,8 & 0,6 & 0,9 & 0,8 \\ 0,7 & 0,6 & 0,5 & 0,8 \end{bmatrix}$$

P(1) ve P(2) matrisleri bulanık esnek kümelerde ve-çarpım algoritmalarına göre çarpıldığında aşağıdaki matris elde edilmiştir.

$$\begin{bmatrix} 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,8 & 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,7 & 0,5 & 0,5 & 0,5 & 0,5 \\ 0,6 & 0,7 & 0,5 & 0,7 & 0,6 & 0,8 & 0,5 & 0,7 & 0,6 & 0,6 & 0,5 & 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,5 & 0,6 \\ 0,8 & 0,6 & 0,9 & 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,7 & 0,7 & 0,8 & 0,6 & 0,8 & 0,7 & 0,7 & 0,6 & 0,7 & 0,7 \\ 0,6 & 0,6 & 0,5 & 0,6 & 0,5 & 0,5 & 0,5 & 0,5 & 0,4 & 0,4 & 0,4 & 0,4 & 0,7 & 0,6 & 0,5 & 0,6 \end{bmatrix}$$

"Ve-çarpım matrisi elde edildikten sonra $fs - max - min$ algoritması gereği alternatif personellerin her bir kritere göre aldıkları puanların minimum değerlerinin oluşturduğu matris aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$\begin{bmatrix} 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,5 \\ 0,5 & 0,5 & 0,5 & 0,5 \\ 0,6 & 0,6 & 0,6 & 0,6 \\ 0,5 & 0,5 & 0,4 & 0,5 \end{bmatrix}$$

Yine matrislerin Ve-çarpımının minimum matrisi elde edildikten sonraki adımda, yöntem kısmında da anlatıldığı üzere her bir $i = \{1,2,3,4\}$ için $Mm([a_{ij}] \wedge [b_{ik}]) = [d_{i2}]$ vektörü ve optimum alternatifler kümesi aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

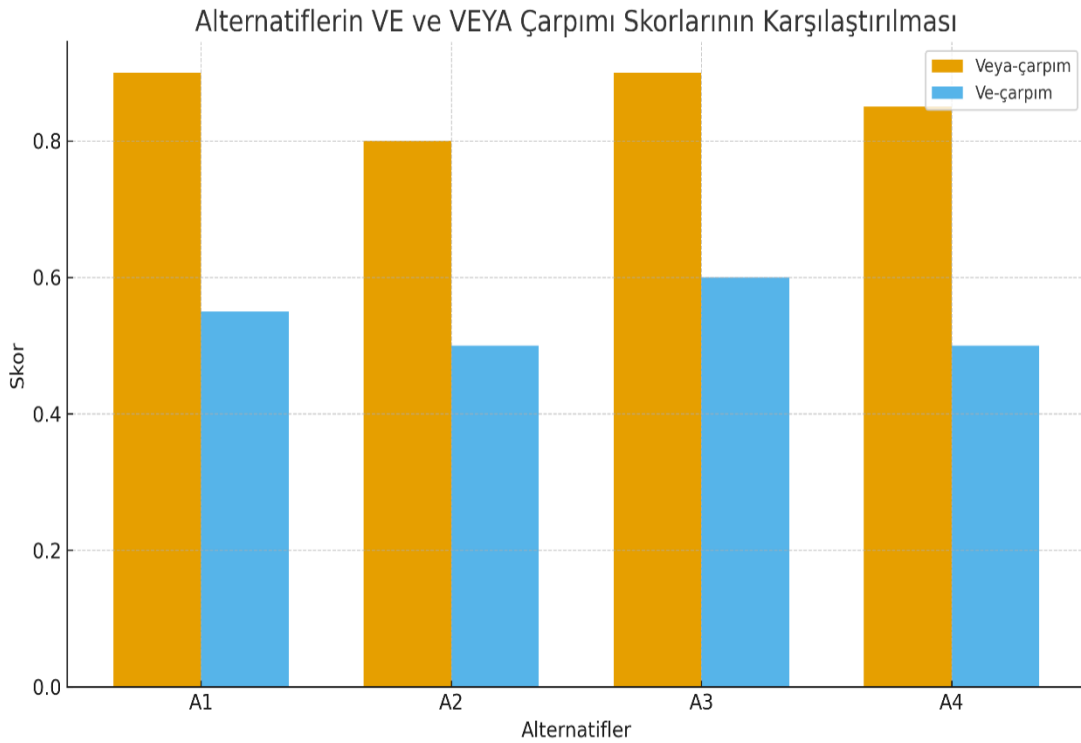
$$d_{i2} = \begin{bmatrix} 0,55 \\ 0,50 \\ 0,60 \\ 0,50 \end{bmatrix}$$

$$opt_{[d_{i2}]}(U) = \left\{ \frac{0,55}{A_1}, \frac{0,50}{A_2}, \frac{0,60}{A_3}, \frac{0,50}{A_4} \right\}$$

Yukarıda yapılan işlemlere benzer şekilde bulanık esnek kümeler üzerinde yine iki karar vericinin nihai değerlendirmelerine göre yapılan ve-çarpım işlemleri ve sonrasında oluşturulan karar matrisine göre, 3. alternatifi ele alınan kriterlere göre en uygun alternatif olduğu görülmektedir. 3. alternatifi sırasıyla 1., 2. ve 4. alternatiflerin izlediği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki grafik, dört adayın VE-çarpım ve VEYA-çarpım algoritmalarına göre elde edilen nihai skorlarını karşılaştırmalı olarak göstermektedir. VE-çarpım algoritmasının adaylar arasında daha belirgin ve ayrıştırıcı skorlar ürettiği; VEYA-çarpım sonuçlarının ise bazı adayları aynı seviyede değerlendirdiği görülmektedir. Bu durum, çalışmada ulaşılan “VE operatörünün daha net ve tutarlı sıralamalar ürettiği” bulgusunu desteklemektedir.

Şekil 1. Alternatiflerin VE ve VEYA Çarpım Sonuçları Karşılaştırması

Sonuç

Bu çalışmada, personel faktörünün kritik öneme sahip olduğu havacılık sektöründe, uçuş operasyon uzmanı pozisyonu için en uygun adayın belirlenmesi amacıyla bulanık esnek kümeler yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu doğrultuda iki karar vericinin değerlendirmeleri hem ve-çarpım hem de veya-çarpım algoritmalarıyla analiz edilmiş ve yöntemlerin performansları karşılaştırılmıştır. Analizler sonucunda, özellikle ve-çarpım algoritmasının daha

net, tutarlı ve karar vericilerin gerçek değerlendirmelerine daha yakın sonuçlar ürettiği görülmüştür. Buna karşın veya-çarpım algoritmasının bazı durumlarda alternatifleri aynı sıraya yerleştirmesi nedeniyle belirsizliğe yol açtığı anlaşılmıştır. Her iki algoritmanın da farklı durumlarda kullanılabilir yönlerinin bulunması, yöntemin esnekliğini ortaya koymaktadır.

Bulanık esnek kümeler yaklaşımının bu alanda ilk kez uygulanmış olması, çalışmayı yöntemsel açıdan önemli kılmaktadır. Bunun yanı sıra elde edilen bulgular, bu yaklaşımın yalnızca akademik bir katkı sunmakla kalmadığını, aynı zamanda havacılık sektöründe yöneticilerin karar süreçlerine doğrudan destek sağlayabilecek pratik bir model ortaya koyduğunu göstermektedir. Özellikle insan kaynakları ve operasyon birimlerinin ortak karara ulaşmak zorunda olduğu kritik pozisyonlarda, kullanılan yöntemin subjektif değerlendirmeleri sistematik bir yapıya kavuşturması; karar vericilerin kanaatlerini sayısal biçimde ifade etme imkânı sağlaması; seçim sürecinin daha şeffaf, izlenebilir ve standart bir yapıda yürütülmesine katkı sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, işe alım sürecindeki hata payının azaltılmasına, kurum içi uyumun artırılmasına ve insan kaynakları uygulamalarının kurumsallaştırılmasına destek sağlayabilecek niteliktedir.

Bu çalışma, yöntemsel katkılarının yanı sıra havacılık işletmelerinde yöneticilerin karar süreçlerine doğrudan destek sağlayabilecek çeşitli yönetsel kazanımlar da sunmaktadır. Uçuş operasyon uzmanı gibi kritik bir pozisyon için değerlendirme yaparken farklı birimlerin görüşlerinin aynı çerçevede bütünleştirilmesi, karar sürecindeki belirsizlikleri azaltmakta ve yönetim kademeleri arasındaki uyumu güçlendirmektedir. Kullanılan yaklaşım, adayların güçlü ve zayıf yönlerinin sayısal olarak görünür hale gelmesini sağlayarak yöneticilerin karar vermesini kolaylaştırmakta, subjektif değerlendirmelere bağlı hataları en aza indirmekte ve işe alım sürecinin kurumsal standartlar doğrultusunda yürütülmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yöntemin farklı karar vericiler arasında ortaya çıkabilecek görüş ayrılıklarını sistematik biçimde değerlendirebilmesi, yöneticilerin hem bireysel değerlendirmelerini hem de ortak kanaati dikkate alan daha dengeli kararlar almasına imkân tanımaktadır. Bu yönleriyle çalışma, özellikle insan kaynakları ve operasyon birimlerinin ortak karar gerektiren durumlarında kullanılabilecek, uygulanabilir ve pratik bir karar destek aracı ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Çalışmada karar verici iki kişi mevcuttur. Her ne kadar bu durum çok kriterli karar verme problemlerinde sıkça karşılaşılan bir durum olsa da, yine de bu durum makalenin sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Daha geniş bir uzman grubunun sürece dâhil edilmesi, yöntemin farklı bakış açıları altında nasıl sonuçlar verdiğinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir. Benzer şekilde kriter sayısının artırılması veya aday havuzunun genişletilmesi, yöntemin performansının daha kapsamlı biçimde test edilmesine olanak tanıyacaktır. Bu sınırlılıkların çalışmanın kapsamıyla ilgili olduğu düşünülmeyle birlikte, sonraki araştırmalarda daha geniş veri setleriyle yapılacak uygulamaların yöntemin tutarlılığına ilişkin daha güçlü bulgular üreteceği değerlendirilmektedir.

Çalışmanın bulguları gelecekte yapılacak araştırmalar açısından da çeşitli imkânlar sunmaktadır. Öncelikle, daha geniş bir karar hiyerarşisi oluşturulması, alt kriterlerin tanımlanması ve karar vericilere farklı ağırlıkların atanması yöntemin açıklayıcılığını artırabilir. Bunun yanında, bulanık esnek kümelerin diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle birlikte ele alınması, özellikle karmaşık insan kaynakları problemlerinde daha bütüncül sonuçlar

üretmesini mümkün kılabilir. Ayrıca yöntemin yalnızca havacılık sektörüne özgü bir kullanım alanına sahip olmadığı; sağlık, bankacılık, lojistik ve kamu kurumları gibi farklı sektörlerdeki kritik görev seçimlerinde de uygulanabilir olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, yöntemin farklı bağlamlardaki performansının değerlendirilmesine ve uygulama alanlarının genişletilmesine katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma hem yöntemsel hem de yönetsel açıdan önemli katkılar sunmakta; kritik öneme sahip pozisyonlarda personel seçim sürecinin daha sistematik, tutarlı ve hesap verebilir bir temelde yürütülmesi için uygulanabilir bir yaklaşım önermektedir. Bulguların ilerleyen dönemlerde farklı örneklemeler, kriter setleri ve yöntemsel kombinasyonlarla geliştirilmesi, konunun hem akademik literatürde hem de sektörel uygulamalarda daha güçlü bir yer edinmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akmaludin, A., Schadu, F. E., Purwanto, H., Hartati, T. & Sumbaryadi, A. (2019). Selection of selected flight attendants Using MCDM-AHP and ELECTRE Method. *Sinkron: Jurnal Dan Penelitian Teknik Informatika*, 4(1), 25-31. <https://doi.org/10.33395/sinkron.v4i1.10130>
- Aksakal, E. & Dağdeviren, M. (2010). ANP ve DEMATEL yöntemleri ile personel seçimi problemine bütünlük bir yaklaşım. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25(4), 905-9013. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA75ME94UE>
- Bilkay, S. (2020). Havacılıkta yolcu hizmetleri yönetiminin uluslararası boyutu. Adıyaman: İksad Yayınları.
- Çağman, N. & Enginoğlu, S. (2012). Fuzzy soft matrix theory and its application in decision making. *Iranian Journal of Fuzzy Systems*, 9(1), 109-119. Erişim adresi: https://ijfs.usb.ac.ir/article_229_b6d292816ccde2e91d91920714cb6245.pdf
- Çeken, S., & Acar, A. B. (2025). Evaluating non-technical skills of airline pilot candidates using an Analytic Hierarchy Process (ahp) approach. *Journal of Aviation*, 9(1), 207-215. <https://doi.org/10.30518/jav.1600583>
- Dağdeviren, M. (2007). Bulanık analitik hiyerarşi prosesi ile personel seçimi ve bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(4), 791-799. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA34LF36UY>
- Demir, A. Z. (2016). Hava taşımacılık sektörü, İstanbul yeni havalimanı ve insan kaynağı planlama ihtiyacı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (25), 79-94. <https://doi.org/10.16992/ASOS.1099>
- ICAO, (2025). Erisim adresi: <https://www.icao.int/about-icao/Pages/default.aspx> Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2025.
- Iradukunda, J. (2024). A hybrid Multi-Criteria Decision-Making model for air traffic controller recruitment, case study: Rwanda. [Yüksek Lisans Tezi], Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Ankara.
- Karanfil, S. M. (2023). Havacılıkta İnsan Kaynakları. H. Güngör (Ed.), *Sivil Havacılık Yönetiminin Temelleri içinde* (s. 285-317). Akademi Titez Yayınları.
- Korkmaz, S. (2020). Havacılık sektöründe insan kaynakları yönetim fonksiyonları ile örgütsel bağlılık ilişkisi üzerine bir araştırma: TGS yer hizmetleri işletmesi örneği. [Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Kuşakçı, A. O., Ayvaz, B., Öztürk, F. & Sofu, F. (2019). Bulanık MULTIMOORA ile personel seçimi: havacılık sektöründe bir uygulama. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 96-110. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.516835>
- Küçükönel, H. & Korul, V. (2002). Havayolu işletmelerinde insan kaynakları yönetimi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2) 67-90.
- Maji, P.K, Kumar, B., Ranjit. R. & Akhil R. (2001). Fuzzy soft sets. *Journal of Fuzzy Mathematics*, 9(3), 589-602.
- Mercan, T. & Can, A. (2023). İşgören seçiminde etkili olan faktörlerin FUCOM yöntemi ile değerlendirilmesi: bir havayolu işletmesinde uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(40), 1311-1329. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1271318>
- Oktal, H., & Onrat, A. (2020). Analytic Hierarchy Process-Based Selection Method for Airline Pilot Candidates. *The International Journal of Aerospace Psychology*, 30(3-4), 268-281. <https://doi.org/10.1080/24721840.2020.1816469>
- Özdağoğlu, A., Keleş, M. K. & Işıldak, B. (2021). Bulanık SWARA ve bulanık MARCOS yöntemleriyle sivil havacılıkta kabin memuru seçimi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 284-302. <https://doi.org/10.36362/gumus.842121>
- Özdemir, M. & Sağır, M. (2021). Application of the ANP in the interview phase of air traffic controller candidate selection process. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology*, 93(10), 1616-1623. <https://doi.org/10.1108/AEAT-08-2020-0166>
- Roy, A.R. & Maji, P.K. (2007). A fuzzy soft set theoretic approach to decision making problems. *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 203(2), 412-418.
- Şimşek, H., Özasan, İ. H. & Eryılmaz, İ. (2022). Pilot selection in airline organizations with the analytical hierarchy process. *Journal of Aviation*, 6(2), 218-227. <https://doi.org/10.30518/jav.1111580>
- Taylan, O., Güloğlu, B., Alkabaa, A. S., Sarp, S., Alidrisi, H. M., Milyani, A. H., ... & Balubaid, M. (2024). AI based fuzzy MCDM models: comparison and evaluation of dissimilar outcomes, an application to enhance pilot recruitment process. *Expert Systems*, 41(9), e13590. <https://doi.org/10.1111/exsy.13590>
- Yazgan, E., & Erol, D. (2016). Sivil pilot adayları için seçim kriterlerinin belirlenmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 5(2), 97-104. <https://doi.org/10.28948/ngumuh.294659>
- Yazgan, E. & Üstün, A. K. (2011). Application of analytic network process: weighting of selection criteria for civil pilots. *Journal of Aeronautics And Space Technologies*, 5(2), 1-12. Erişim adresi: <https://jast.msu.edu.tr/index.php/JAST/article/view/259>
- Yıldırım, B. I., Uysal, F. & Ilgaz, A. (2019). Havayolu işletmelerinde personel seçimi: ARAS yöntemi ile bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (33), 219-231. Erişim adresi: <https://izlik.org/JA92DT57YH>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7449

Cilt | Volume: 19 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2026

Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Mini Bir Meta Analiz

The Relationship Organizational Justice and Organizational Commitment:
A Mini Meta Analysis

Hüseyin ÇİÇEKLİOĞLU

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Osmaniye, Türkiye

Osmaniye Korkut Ata University, Faculty of Economics and Administrative

Science, Department of Management Information Systems, Osmaniye, Türkiye

huseyin.ciceklioglu@osmaniye.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3922-6755>

<https://ror.org/03h8sa373>

Ayşegül ÖZKAN

Dr. | Dr.

Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

Independent Researcher, İstanbul, Türkiye

aysegunalibas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9625-0332>

Ayşe MERİÇ YAZICI

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi,

Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, İstanbul, Türkiye

İstanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social

Sciences, International Trade and Business, İstanbul, Türkiye

ayse.ispirli@samsun.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6769-2599>

<https://ror.org/0188hvh39>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31.05.2025

Kabul Tarihi | Accepted: 25.09.2026

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2026

Atıf | Cite As

Çiçeklioğlu, H., Özkan, A., & Yazıcı, A. M. (2026). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: mini bir meta analiz. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 447-466. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1630717>

Yazar Katkıları: %40-%30-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 40%-30%-30%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The relationship organizational justice and organizational commitment: a mini meta analysis

Abstract

In this study, meta-analysis method was used to determine the relationship between organizational justice and organizational commitment. While organizational justice refers to employees' perceptions of justice in the workplace, organizational commitment includes emotional, normative and continuance commitment of employees to their organizations. Organizational commitment is an important variable in terms of employees' tendency to stay at work and their dedication to their jobs. Meta-analysis method is a powerful statistical technique that helps to determine a general trend by systematically bringing together the results of different studies on a subject. The use of this method allows a more comprehensive evaluation of the relationship between organizational justice and organizational commitment and a general conclusion to be made. Within the scope of the purpose of the study, 10 studies that met the criteria among 104 empirical studies were identified and included in the meta-analysis. The analyses of the study were carried out with CMA 13 software (Comprehensive Meta Analysis 13.0). As a result of the meta-analysis performed with fixed effect model and random effect model to determine the relationship between organizational justice and organizational commitment, it was determined that the relationship between organizational justice and organizational commitment was statistically significant. According to the correlation mean and Fisher's Z transformation test statistics in the random effect model, which is valid due to heterogeneity, the effect of organizational justice on organizational commitment was determined at the level of large effect and the correlation magnitude was determined to be at the lowest level of 0.217 and the highest level of 0.416 at 95% confidence interval. It was determined that there was no effect of publication bias in the relationship between organizational justice and organizational commitment. Kendall's Tau b test results showed that the number of studies included in the study had no effect on the effect size in the analysis conducted to determine the relationship between study size and effect size. In line with the results of the meta-analysis, in order to increase the effect of organizational justice on employee engagement, it is recommended that businesses develop transparent policies in fair remuneration, promotion processes and decision-making mechanisms. Within the scope of human resources management, providing a fair working environment can strengthen employees' affective and normative commitment to the organization. In addition, the effect of organizational justice on commitment should be examined in terms of sectoral and cultural differences, especially how it changes in different sectors and internationally. With the widespread use of remote and flexible working models, how the effect of justice perception on employee commitment changes should be addressed in future research. In this context, developing fair practices that will adapt to new working models can increase employee motivation and retention in the workplace.

Keywords: Organizational justice, organizational commitment, systematic review, mini meta analysis

Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: mini bir meta analiz

Öz

Bu çalışmada, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi tespit etmek için meta-analiz yöntemi kullanılmıştır. Örgütsel adalet, çalışanların iş yerindeki adalet algılarını ifade ederken; örgütsel bağlılık, çalışanların kurumlarına olan duygusal, normatif ve devam bağlılıklarını içermektedir. Örgütsel bağlılık ise çalışanların iş yerinde kalma eğilimleri ve işlerine karşı gösterdikleri özveri açısından önemli bir değişkendir. Meta-analiz yöntemi, bir konu hakkında yapılan farklı çalışmaların sonuçlarını sistematik bir şekilde bir araya getirerek genel bir eğilim belirlemeye yardımcı olan güçlü bir istatistiksel tekniktir. Bu yöntemin kullanılması, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine ve genel bir çıkarım yapılmasına olanak tanımaktadır. Araştırmanın amacı kapsamında, 104 ampirik çalışma içerisinde kriterleri karşılayan 10 çalışma belirlenerek meta-analize dahil edilmiştir. Çalışmanın analizleri, CMA 13 yazılımı (Comprehensive Meta Analysis 13.0) ile gerçekleştirilmiştir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla sabit etkili model ve rassal (random) etkili model ile gerçekleştirilen meta-analiz sonucunda örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Heterojenlik nedeniyle geçerli olan rassal (random) etkili modelde edilen korelasyon ortalaması ve Fisher's Z dönüşümü testi istatistiklerine göre örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi büyük etki düzeyinde tespit edilmiş olup %95 güven aralığında korelasyon büyüklüğünün en düşük

0,217 ve en yüksek 0,416 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide yayın yanlılığına yönelik bir etkinin olmadığı tespit edilmiştir. Kendall'ın Tau *b* testi sonuçları, çalışma büyüklüğü ile etki büyüklüğü arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik olarak yapılan analizde, araştırmaya dahil edilen çalışma sayısının etki büyüklüğü üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını göstermiştir. Meta-analiz sonuçları doğrultusunda, örgütsel adaletin çalışan bağlılığı üzerindeki etkisini artırmak için işletmelerin adil ücretlendirme, terfi süreçleri ve karar alma mekanizmalarında şeffaf politikalar geliştirmesi önerilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi kapsamında, adil bir çalışma ortamının sağlanması, çalışanların kuruma olan duygusal ve normatif bağlılıklarını güçlendirebilir. Ayrıca, örgütsel adaletin bağlılık üzerindeki etkisi sektörel ve kültürel farklılıklar açısından incelenmeli, özellikle farklı sektörlerde ve uluslararası düzeyde nasıl değiştiği araştırılmalıdır. Uzaktan ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte adalet algısının çalışan bağlılığı üzerindeki etkisinin nasıl değiştiği gelecekteki araştırmalarla ele alınmalıdır. Bu kapsamda, işletmelerin yeni çalışma modellerine uyum sağlayacak adil uygulamalar geliştirmesi, çalışan motivasyonunu ve iş yerinde kalıcılığı artırabilir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel adalet, örgütsel bağlılık, sistematik inceleme, mini meta analiz

Giriş

Örgütler, değişimin sürekliliğinin ve hızının giderek arttığı bir çevre içerisinde yaşamlarını devam ettirmektedirler. Örgütler, sürdürülebilir rekabetçi avantaj elde etmek ve topluma katkıda bulunmak için proaktif bir yaklaşım benimsemelidirler. Değişimlere uyum sağlama, değişimi başlatan ve yönlendiren kurumlar olmak, temel yeteneklerini güçlendirmek ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmek adına önemlidir (Struckell ve diğerleri, 2022). Söz konusu bu çevrelerde örgütlerin en önemli kaynağı hiç şüphesiz teknolojik gelişmeleri takip edebilen, yeniliklere açık, değişime uyum sağlama yeteneği yüksek olan insan kaynağıdır. Bu noktada örgütler ise uzun dönemli amaç ve hedeflerini gerçekleştirme yolunda önemli bir yer tutan bu insan kaynağını adil bir düzen içerisinde çalıştırmalı ve kendilerine yönelik bağlılıklarını arttırmalıdır. Bugünün iş dünyasında, örgütlerin performansını artırmak için insan unsuru önemli bir rekabet avantajı olarak değerlendirilmekte ve bu nedenle insan davranışlarını olumlu yönde etkileyen her türlü girişimin üretkenlik üzerinde olumlu etkileri olabileceği düşünülmektedir (Mumford, 2000). Çalışanların iş ve iş ortamlarına yönelik algıları, özellikle lider-üye etkileşimi ve iş süreçleri gibi faktörlerle yakından ilişkilidir ve bu algılar çalışanların davranışlarını belirleyen önemli unsurlardan biridir. Çalışanların iş ve iş ortamına yönelik değerlendirmeleri, adalet, eşitlik ve hak gibi sosyal kavramlarla doğrudan ilişkilendirilir. Bu kavramların iş yaşamıyla bağlantısı, örgüt içinde sosyal adaletin önemini ve örgütsel adalet kavramının tartışılmasını gündeme getirmiştir (Greenberg, 1990). Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin yaygın olduğu günümüz iş ortamında, çalışanların örgütsel adalet beklentilerinin göz ardı edilmesi veya önemsenmemesi, örgütsel bağlılık, performans, verimlilik ve memnuniyet gibi çeşitli örgütsel sonuçlara olumsuz etkiler doğurabileceği anlaşılmaktadır (Okun, 1975; Moore, 1978).

Çalışanların örgüte yönelik bağlılıklarının artırılması ve sağlıklı bir örgüt yapısı ve kültürü oluşturulması adına örgütsel adaletin sağlanabilmesi zorunludur (Konovsky, 2000). Örgütsel kazanımların adil bir şekilde dağıtımı, iş süreçleri ve izleklerin adil uygulanması, lider-üye etkileşimi ve yönetici çalışan iletişiminin sağlanarak adil bir şekilde sürdürülmesi çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını arttırmaktadır. Örgütsel adaletin sağlanamadığı düşünüldüğünde çalışanların örgütsel bağlılıkları, performansları ve verimlilikleri azalmakta, işten ayrılma niyetleri ise artış göstermektedir (Nadiri ve Tanova, 2010; Khan ve diğerleri, 2015).

Doğası gereği insanlar etkileşim içerisinde oldukları her yerde adaletin sağlandığını görmek isterler ve buna bağlı olarak da çalıştıkları örgütlerde de örgütsel adaleti aramaları kaçınılmaz bir hale gelmiştir (İçerli, 2010). Toplum, örgüt ve grupların tamamı kaynak, ödül ve cezaların nasıl dağıtıldığıyla yakından ilgilenererek adaletsizlik durumunda ne yapacaklarına karar verirler (Yıldırım, 2003). Örgütsel adalet olgusu da ortaya çıkan kaynak, ödül ve cezaların nasıl dağıtılacağına ilişkin sosyal norm ve kurallar arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Söz konusu bu sosyal norm ve kurallar çalışanlar tarafından nasıl algılanıyorsa örgüt içerisinde kişiler arasındaki uygulamalara da o şekilde yansıtılmalıdır. Aksi halde çalışanlar nezdinde örgütsel adalet kavramı inandırıcılığını yitirmektedir (Folger ve Cronpanzano, 1998).

Örgütsel adalet kavramının temelini Adams'ın (1965) "Eşitlik Teorisi" oluşturmaktadır. Bu teorelin temelinde, çalışanların almış oldukları eğitim, iş yaşamındaki deneyimleri gibi nitelikleri ile örgüte fayda sağladıkları ve örgüte sundukları bu fayda karşılığında da ücret, unvanda yükselme, ikramiye, örgüt içerisinde adil ve eşit davranılması gibi kazanç beklentileri yatmaktadır. Bu durum sonucunda çalışanlar örgütlerine sağladıkları faydalar ile hem kendi örgütleri hem de diğer örgütlerde çalışanların emek ve kazançlarını karşılaştırmaktadırlar. Adams'a göre bu karşılaştırma neticesinde çalışanlar haksızlığa uğradıklarını düşünürlerse örgüte yönelik bağlılıkları ve performansları azalacak, örgütten ve yaptıkları işten uzaklaşarak işten ayrılma niyetine doğru eğilim göstereceklerdir (San, 2017).

Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan teorilerden biri de Sosyal Mübadele Teorisidir. Bu teori, insanların karşılıklı ilişkilerde belirli bir denge kurmaya çalıştığı, yani alınan ve verilenin adil bir şekilde dengelenmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır (Ahmad ve diğerleri, 2023). Örgütlerde, çalışanlar adil ve eşit muamele gördüklerinde, bu durum karşılıklı bir güven ortamı ve psikolojik bir taahhüt yaratır. Örgütsel adaletin, dağıtımsal, işlem adaleti ve etkileşimsel adalet gibi boyutları üzerinden değerlendirilen bu etkileşim, çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını artırır. Adil bir çalışma ortamı, çalışanların yalnızca işten memnuniyetini değil, aynı zamanda örgüte karşı sorumluluklarını ve uzun vadeli taahhütlerini de güçlendirir (Schierholt ve diğerleri, 2023). Sosyal Mübadele Teorisi'ne göre, çalışanlar bu adil ilişkiyi ödüllendirici bir faktör olarak algılar ve bunun sonucunda, örgütlerine karşı sadakatlerini artırma eğiliminde olurlar. Özellikle, bu teori, çalışanların adil bir muamele gördüklerinde, örgüte olan bağlılıklarını gönüllü olarak yükselttiklerini vurgular (Jakobsen ve Andersen, 2013). Sosyal mübadele ilişkilerinde, çalışanlar, örgütün kendilerine sağladığı adil ve destekleyici bir ortamı takdir ederek, daha fazla çaba sarf etmeye ve örgütün hedeflerine katkıda bulunmaya motive olurlar. Bu motivasyon, çalışanların örgütle olan ilişkilerini derinleştirmelerine ve örgütsel bağlılık düzeylerinin artmasına yol açar (Casimir ve diğerleri, 2014).

Örgütsel adalet ve bağlılık ilişkisinin sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda örgütsel kültür, liderlik tarzları ve sektörün yapısal özellikleri bağlamında da şekillendiği belirtilmektedir (Nazir ve diğerleri, 2019). Örneğin, yüksek hiyerarşik yapılarda adalet algısının işlem süreçlerine bağlı olarak şekillendiği, daha yatay yapılarda ise etkileşimsel adaletin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, çalışan bağlılığı yalnızca bireysel psikolojik faktörlerle değil, aynı zamanda örgütün yönetsel yapısı ve iklimiyle de yakından ilişkilidir (Schaufeli ve Bakker, 2004). Bu tür çok katmanlı bir yaklaşım, araştırmaların daha bütüncül yorumlanmasına imkân sağlamaktadır.

Bireylerin çalıştıkları örgüt ile özdeşleşme gücü olarak değerlendirilen örgütsel bağlılık örgütler adına son derece önemli bir olgudur. Örgütlerin arzu ettikleri amaç ve hedeflere ulaşabilmeleri adına çalışanların örgüte bağlılıkları şarttır. Bu noktada arzu edilen başarıları ulaşabilmek adına örgütler de bazı yükümlülükleri gerçekleştirmelidir (Manzoor, 2012). Çalışanların örgütsel adalet algıları bağlılıklarının oluşması noktasında belirleyici bir unsur görevi görmektedir. Örgütleri tarafından adil davranışlar sergilendiğini düşünen ve güven duygusuna sahip olan bireyler, örgütsel amaç ve değerleri benimsemekte, örgüt adına ekstra rol davranışları sergilemekte ve örgütte kalabilmek adına istek duymaktadırlar (Odor ve diğerleri, 2019).

Ekonomik, sosyal ve teknolojik şartların sürekli değişkenlik göstermesi nedeniyle örgütsel çevrelerde de sıklıkla değişimler yaşanmakta ve rekabet her geçen gün artmaktadır. Sürekli değişimlerin olduğu ve rekabetin şiddetini giderek arttırdığı günümüz iş hayatında ise bu şartlara uyum sağlayabilen örgütlerin ayakta kaldıkları görülmektedir (Chen ve diğerleri, 2010). Bu yüzden örgütler, insan kaynağını bir maliyet unsuru olarak görmekten vazgeçmeli, örgüt içerisinde değerini ve önemini arttırmalı ve bünyesinde tutmaya yoğunlaşmalıdır. Bu başarıyı elde etmenin bir göstergesi, örgütlerin ve yöneticilerin çalışanlarına karşı gösterdikleri örgütsel bağlılık ve sadakatidir (Özdevecioğlu, 2003). Örgütsel bağlılığa ilişkin çeşitli tanımlamalar yapılmış ve bu tanımlamaların temelinde insan psikolojisinin olduğu görülmektedir. Allen ve Meyer (1990), örgütsel bağlılığı çalışanların psikolojik olarak örgütleri ile kaynaşması ve örgütün bir parçası olmaktan mutlu hissetmeleri olarak ifade etmektedir.

Örgüt içerisinde arzu edilen bağlılık algısının oluşabilmesi adına çalışanlara örgüt adına ne kadar değerli olduklarının hissettirilmesi, duygu ve düşüncelerini ifade edebilecekleri ortamların oluşturulması, alınan kararlara katılım ve söz haklarının olması gerekmektedir. Çalışanlar örgütsel bağlılığın yalnızca örgüt için değil aynı zamanda kendileri adına da fayda sağlayacaklarına inandıkları zaman, örgüt içerisinde bağlılık duygusunun gelişmesini sağlayacak ortamın oluşmasına gönüllü olarak yardım edecektir. Bu noktada yönetimlerin de çalışanların örgütsel bağlılıklarını destekleyici davranış ve tutumları gösterme sorumluluğu bulunmaktadır. Çalışanlar da örgütsel bağlılığın pozitif çıktıları ile karşılaştıklarında yöneticilerine destek olacak ve sağlıklı bir örgüt ortamı oluşacaktır (Küçükeşmen, 2015).

İlgili alanyazın incelendiğinde örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların büyük çoğunluğu (Lopez ve diğerleri, 2015; Qureshi ve diğerleri, 2016; Akmaz ve Erbaşı, 2017; Li ve diğerleri, 2017; Ramamoorthy ve Stringer, 2017; Swalhi ve diğerleri, 2017; Boateng ve Hsieh, 2019; Chagini ve diğerleri, 2019; Cugero ve diğerleri, 2019; İmamoğlu ve diğerleri, 2019; Lambert ve diğerleri, 2020; Aguiar-Quintana ve diğerleri, 2020; Jameel ve diğerleri, 2020; Novitsari ve diğerleri, 2020; Özdemir, 2020; Twumasi ve Addo, 2020; Efeoğlu ve diğerleri, 2021; Jang ve diğerleri, 2021; Deressa ve diğerleri, 2022; Doğan ve Oğuzhan, 2022), iki kavram arasında yüksek düzeyde anlamlı ve pozitif yönlü ilişkilerin bulunduğunu ve örgütlerde çalışan bağlılığını oluşturabilme noktasında en önemli unsurun örgütsel adalet olduğunu ifade etmektedirler. Yapılan araştırmaların ortak bulgusu, örgütlerde adaletli yönetim uygulamalarının örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilemesidir. Modern yönetim yaklaşımlarında, örgütlerin başarısı doğrudan çalışanların beklenti ve isteklerinin karşılanmasıyla ilişkilidir. Bu durum, işgören devir hızının azalması, çalışanların örgüte karşı olumlu tutum ve davranışlar sergilemesi, verimlilikte artış, performansta iyileşme ve iş tatmininde yükselme gibi sonuçları beraberinde getirebilir (Küçükeşmen, 2015).

Bununla birlikte alandaki çalışmalar (Zeinabadi ve Salehi, 2011; Wang ve diğerleri, 2014; Manurung ve diğerleri, 2015; Ebeh ve diğerleri, 2017; Jehanzeb ve diğerleri, 2019), birey ve grupların iş hayatındaki adaletsiz durumları ne şekilde algıladıkları ve bunlara nasıl karşılık verdiklerini de ele almaktadır. Örgütsel bazda adalet unsurunun temellerini keşfetmek, örgütün yaşam kalitesini ve insan kaynakları yönetimi kalitesini arttırmak üzere yapılacak çalışmalar da alan adına önemlidir. Örgütsel adalet noktasında yayılım/bulaşıcılık yaklaşımı da bulunmaktadır. Buna göre, insanların tutum ve algılarını düzenlemede toplumsal içerikli söylemlerin rolüne yoğunlaşmanın yanı sıra adalet olgusu doğal bir süreç şeklinde de oluşan örgütsel fenomenleri anlayabilmek için de kullanılmaktadır. Örgütsel adaletin olay odaklı yapısı, örgütsel aktörlerin iletişim kurma yöntemlerinde de önemli değişiklikler yaratma potansiyeline sahip olup, çeşitli araştırmaların konusu olabilmektedir (Degoe, 2000).

Meta- analizi belirli bir konuya ilişkin olarak gerçekleştirilen birbirinden bağımsız birden çok çalışmanın sonuçlarını birleştirme ve ulaşılan sonuçların istatistiksel analizini yapma yöntemidir. Meta-analizinin spesifik yönünü ise tek bir yargıya güvenmek yerine nicel yöntemlerin kullanılması oluşturmaktadır, bu özelliği ise onu klasik literatür taramalarından ayırmaktadır (Morris ve DeShon, 2002). Bu çalışmada örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen mevcut meta-analizlerin kapsamı ve yöntemsel sınırlılıkları göz önünde bulundurulduğundan, bu ilişkinin daha ayrıntılı bir incelemeye ihtiyaç duyulmuştur. Literatürde bu iki kavram arasındaki ilişki önemli ölçüde incelenmiş olsa da birçok çalışma örneklem, bağlamlar ve sektörler arasındaki farklılıklar nedeniyle heterojen sonuçlar sunmaktadır. Örneğin, önceki meta-analizlerde kullanılan boyutların genellikle küçük olduğu ve bu nedenle elde edilenlerin genellenabilirliğinin sınırlandırıldığı belirtilmiştir (Stanley ve diğerleri, 2018). Önceki dönemdeki bireylerin belirli kültürle veya sektörle odaklanmaması nedeniyle, bu alandaki bilginin kültürel ve sektörel açıdan genellenmesi güçtür (Kirkman ve Shapiro, 2005). Ayrıca bazı meta-analizlerde yöntemsel hatalar ve heterojenlik sorunları da mevcuttur; kullanılan ölçüm araçlarının performansı ve güvenilirliği konusunda yeterli açıklama yapılmamıştır (Ioannidis, 2008). Bu eksikliklerin göz önünde bulundurulması ile bu çalışmanın, literatürdeki boşlukları doldurarak ve çeşitli bağlamlarda heterojenlik analizi yaparak literatüre daha derinlemesine ve bağlama özgün bir katkı sunduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, daha önceki çalışmalardaki sınırlılıkların giderilmesine ve örgütsel davranış alanında yeni bakış açıları geliştirilmesine katkı sağlanması da hedeflenmiştir.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, bu çalışmada mini bir meta-analiz yapılmasının temel nedeni, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye odaklanmış ve spesifik bir şekilde incelemek istemesidir. Daha geniş bir meta-analiz, çok sayıda çalışma ve veri seti gerektirirken, mini meta-analiz, belirli bir konu üzerinde derinlemesine bir analiz yapmayı ve mevcut literatürdeki boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, heterojenlik sorunları ve yayın yanlılığı gibi metodolojik zorlukları ele alarak daha güvenilir ve geçerli sonuçlar elde etmek için rassal etkili model kullanılmıştır. Mini meta-analiz, bu bağlamda daha verimli bir yöntem sunarak, özgün sonuçlar elde etmek için uygun bir yaklaşım olmuştur.

Ayrıca çalışmada kullanılan "mini meta-analiz" terimi, teknik anlamda geleneksel meta-analiz yöntemlerinden farklı olarak, belirli bir konuya veya değişken çiftine odaklanan, sınırlı sayıda (genellikle 5 ila 15 arasında) ampirik çalışmayı içeren, daha dar kapsamlı ancak derinlemesine analiz imkânı sunan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Literatürde bu terim yaygın biçimde kavramsallaştırılmamış olmakla birlikte, özellikle psikoloji, eğitim ve örgütsel davranış

alanlarındaki bazı çalışmalarda, belirli bir temaya odaklı küçük ölçekli meta-analizler “mini meta-analysis” veya “small-scale meta-analysis” ifadeleriyle tanımlanmıştır (Schäfer ve Schwarz, 2019; Moussaoui ve diğerleri, 2022).

Mini meta-analiz, geniş kapsamlı sistematik derlemelerin metodolojik yoğunluğuna karşılık, belirli bir ilişkiyi hızlı, sistematik ve geçerli biçimde değerlendirmeyi mümkün kılan esnek bir yapıdır (Pigott ve Polanin, 2020). Özellikle güncel araştırma boşluklarının tespiti, ön analizlerin yapılması veya belirli dönem ve bağlama odaklı anlamlılıkların sınanması için tercih edilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, 2023 yılı sonrası yayımlanmış örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisine odaklanan sınırlı sayıdaki çalışmayı sistematik olarak analiz ederek literatürdeki hızlı değişimi değerlendirmek amacıyla mini meta-analiz yaklaşımını benimsemiştir.

Bu yaklaşım, klasik meta-analizlerin dayandığı metodolojik ilkelere sadık kalmakla birlikte, örneklem sayısı bakımından daraltılmıştır. Bu nedenle, çalışmanın kapsamı ve amacı göz önünde bulundurularak, “mini meta-analiz” tanımlaması hem pratik hem de analitik bağlamda açıklık kazanmaktadır. Dolayısıyla, bu yaklaşımın kullanılmasında teorik ve metodolojik açıdan rasyonel bir gerekçe söz konusudur (Borenstein ve diğerleri, 2009).

1. Yöntem

1.1. Literatür Taraması

Meta-analiz, çeşitli zamanlarda ve farklı yerlerde gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarını birleştirerek geniş bir örnekleme dayanan ve nicel veri analiz teknikleriyle desteklenen bir sentez yöntemidir. Bu yöntem, anketler, ilişkisel çalışmalar, deneysel ve yarı deneysel çalışmaların bulgularını toplayarak konuyla ilgili daha güçlü ve genel geçerli sonuçlar elde etmeyi amaçlamaktadır (Göktaş, 2018).

Araştırmanın kapsamını belirlemek için “Google akademik arama motoru” üzerinde sistematik bir tarama yapılmış, böylece çalışmaya dahil edilecek uygun araştırmalar belirlenmiştir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında yapılmış olan son çalışmanın 2022 yılında (Moges ve Amentie, 2022) yapılmış olması nedeni ile bu çalışmada meta analize dahil edilecek çalışmalar 2023 yılından itibaren aranmıştır. İlgili çalışmaları bulabilmek amacıyla 2023 ve sonrası zaman aralığında [“organizational justice” AND “organizational commitment”] anahtar kelimelerinden yararlanılmıştır. Arama sonucunda ulaşılan 104 çalışmadan ampirik yöntemle gerçekleştirilmiş olması, “korelasyon katsayısı, örneklem sayısı” veya “etki büyüklüğü” değerlerinin yer alması veya yalnızca örgütsel adaletin alt boyutlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisine ait regresyon analizi R^2 istatistiğinin (çalışmalarda korelasyon tablosu yerine regresyon tablosu sunulmuş olması durumunda regresyon tablosunda yalnızca ilgili ölçeğin toplam veya alt boyutlarının bulunması koşuluyla) bulunması, adalet ve bağlılık kavramlarının yalnızca “örgütsel” bağlamda ele alınmış olması, İngilizce dilinde makale ve ampirik çalışma olması kriterleri dahil etme kriterleri olarak belirlenmiştir. İncelenen çalışmalarda “öğrenci bağlılığı vb.” kapsam dışındaki değişkenlerle korelasyon ilişkisi, tezler, kongre bildirileri, literatür incelemesi veya bibliyometrik yöntemle (ampirik olmayan) gerçekleştirilmiş olması hariç tutma kriterleri olarak belirlenmiştir. Kriterlere uyan 10 çalışma tespit edilerek meta analize dâhil edilmiştir.

Çalışmada meta-analize dahil edilmek üzere belirlenen 10 makale, başlangıçta ulaşılan 104 çalışmadan çok aşamalı bir eleme süreci sonunda seçilmiştir. İlk aşamada, 2023 yılı ve sonrasında yayımlanmış olan makaleler Google Akademik üzerinden sistematik olarak

taranmış ve "organizational justice" AND "organizational commitment" anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilmiştir. Elde edilen 104 çalışmanın başlık, özet ve tam metin içerikleri dikkatlice incelenmiş ve ön eleme süreci uygulanmıştır.

İlk olarak, ampirik olmayan (örneğin literatür taraması, teorik makale veya görüş yazısı şeklinde olan), tez, bildiri veya konferans çalışması türündeki 21 makale çalışmadan çıkarılmıştır. Kalan 83 makale ikinci aşamada metodolojik uygunluk açısından değerlendirilmiştir. Bu aşamada korelasyon katsayısı, örneklem büyüklüğü veya etki büyüklüğü değerine yer verilmeyen ya da bu verilerin eksik olduğu 38 makale hariç tutulmuştur.

Üçüncü aşamada, örgütsel adalet ve bağlılık kavramlarının yalnızca "örgütsel" bağlamda ele alınmamış olması (örneğin öğrenci bağlılığı, adalet algısı ile farklı psikolojik yapılar arasında ilişki kurulmuş olması vb.) nedeniyle 19 çalışma daha kapsam dışı bırakılmıştır. Son aşamada ise örgütsel adaletin sadece alt boyutlarını içeren ve toplam ölçek sonucu sunmayan ya da regresyon tablolarında gerekli bilgiler yer almayan 16 çalışma daha elenmiştir. Bu aşamalar sonucunda dahil etme kriterlerine tam anlamıyla uyan 10 çalışma meta-analiz sürecine dahil edilmiştir.

Ayrıca, kalan 10 çalışmanın içeriğinde tekrar eden örneklem kullanımı, veri örtüşmesi veya aynı veri setinin farklı analiz versiyonları olup olmadığı detaylıca kontrol edilmiş ve herhangi bir içerik çakışmasına rastlanmamıştır. Böylece analizde kullanılan makalelerin bağımsızlığı ve örneklem çeşitliliği sağlanmıştır.

Bu süreç, meta-analiz çalışmalarında önerilen sistematik eleme ve dahil etme yaklaşımına uygun olarak yürütülmüş ve çalışmanın güvenilirliği açısından gerekli metodolojik titizlik gösterilmiştir (Geyskens ve diğerleri, 2009; Morris ve DeShon, 2002).

1.2. Verilerin Analizi

Çalışmanın analizleri CMA 13 yazılımı (Comprehensive Meta Analysis 13.0) ile gerçekleştirilmiştir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide harmanlanmış korelasyon katsayısı ve Fisher'in Z dönüşümü, Z istatistiği ve p değerlerinin sonucuna göre değerlendirme yapılmıştır. Analiz öncesinde homojenlik-heterojenlik kontrolü yapılmıştır. Meta-analiz çalışmalarında, homojen çalışmalar genellikle benzer çalışma ağırlıklarına sahip olduğundan sabit etki modeli tercih edilmektedir. Bununla birlikte, çalışmalar heterojen ise, çalışma ağırlıklarını dengelemek için rassal etki modeli kullanılmaktadır. Hangi modelin kullanılacağına karar vermek için Q ve I^2 istatistikleri değerlendirilir. Q istatistiği anlamlı ise ($p < 0,05$) ve I^2 istatistiği %75'ten büyükse, çalışmalar arasında yüksek düzeyde varyans (heterojenlik) olduğu kabul edilmektedir (Migliavaca ve diğerleri, 2022).

Elde edilen sonuçların yanlılık incelemesinde Egger'in regresyon kesişimi (Egger's regression intercept), Duval ve Tweedie'nin kes ve ekle testi (Duval and Tweedie's trim and fill), Begg ve Mazumdar sıralama korelasyonu (Begg and Mazumdar rank correlation), Rosenthal'in klasik kayıp-güvenli N (Classic fail-safe N) ve Orwin'in kayıp-güvenli N (Orwin's fail-safe N) testlerinden yararlanılmıştır. Egger testi, standartlaştırılmış etkiyi tahmin etmek için hassasiyet kullanarak aynı önyargıyı değerlendirmeyi önermektedir. Egger istatistiğine ait t değeri kritik t değerinden düşük olduğunda ($p > 0,05$) yayın yanlılığının olmadığı anlaşılmaktadır. Duval ve Tweedie'nin kes ve ekle testi, potansiyel olarak eksik veya yayınlanmamış çalışmaları tespit etmek ve bu çalışmaların meta-analiz sonuçları üzerindeki

etkisini değerlendirmek için geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu test, yayın yanlılığının etkilerini düzelten düzeltilmiş değerlerle gözlenen değerler arasındaki farkın sıfır olması ve eksik çalışma sayısının olmaması durumunda (0), kayıp olası çalışmaların meta-analiz sonuçları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Analize dahil edilen çalışma sayısının analiz sonucunda elde edilen harmanlanmış korelasyon katsayısı üzerinde etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla yararlanılan Kendall'ın tau b testinde elde edilen Z istatistiğinin kritik değerden yüksek olması ($p>0,05$) kullanılan çalışma sayısının elde edilen sonuca etkisinin olmadığı ve sonuçların güvenilir olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Elde edilen sonuçları geçersiz kılabilmek için kaç adet çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirlemek amacıyla yararlanılan Rosenthal'ın klasik güvenli N testinde çalışmada elde edilen harmanlanmış korelasyon katsayısının önemsiz olabilmesi için kaç çalışma gerektiği, bu çalışmalarda kritik korelasyon katsayısı ve harmanlanmış korelasyonun (korelasyon ortalamasının) kaç olması gerektiği belirlenmektedir (Greenland ve diğerleri, 2016).

2. Bulgular

2.1. Tanımsal Bulgular

Tablo 1'de araştırmada kullanılmış olan çalışmalar ve örneklem verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dahil Edilen Çalışmalar ve Örneklem Büyüklüklerinin Özellikleri

Çalışma Adı	n	r
1. Apostol ve Torcino (2023)	300	0,658
2. Khan ve diğerleri (2023)	240	0,754
3. Malokani ve diğerleri (2023)	212	0,290
4. Yazıcı ve diğerleri (2023)	437	0,485
5. Yinal ve diğerleri (2023)	285	0,634
6. Chang ve diğerleri (2024)	337	0,520
7. Chen ve diğerleri (2024)	276	0,640
8. Majid ve diğerleri (2024)	554	0,352
9. Sudigdo ve diğerleri (2024)	91	0,569
10. Supriya ve Dadhaba (2024)	165	0,589
Toplam	2897	0,549

Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen 10 farklı çalışma ve bu çalışmalarda toplam 2897 örneklem analize dâhil edilmiştir. Ortalama olarak bu çalışmalarda tespit edilen korelasyon katsayısı 0,549'dur.

2.2. Meta Analiz Bulguları

2.2.1. Model Seçimi

Tablo 2'de meta analizde hangi modelin kullanılacağına ilişkin heterojenlik/homojenlik kontrolü Q ve I^2 test sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırmaya dahil edilen çalışmaların heterojenlik kontrolü için yapılan Q ve I^2 testlerine göre ($Q=110,33$; $p<0,01$ ve $I^2 = 91,84\%$), çalışmalar arasında yüksek düzeyde varyans olduğu ve dolayısıyla rassal etki modelinin kullanılmasının uygun olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışma ağırlıklarının beklenen değeri ($100/10=10,00$) dikkate alındığında, sabit etkili modelde çalışma ağırlıklarının beklenen değerden uzak olduğu ($\%3,07$ ile $\%19,22$ aralığında), buna karşın rassal (random) etkili modelde çalışma ağırlıklarının beklenen değere yakın ve daha dengeli dağıldığı ($\%8,63$ ile $\%10,59$ aralığında) tespit edilmiştir (Tablo 2; Şekil 1).

Tablo 2. Model Seçimi İçin Yapılan Test Sonuçları

	Değer	Serbestlik derecesi	Standart hata / Varyans	p-değeri	Sonuç	Model
Test	<i>Q</i>	110,33	11	0,000	Heterojen	Rassal etki
	<i>F</i>	91,843	-	-	Heterojen	Heterojen
	<i>Tau2</i>	0,040	-	0,022 / 0,000	Heterojen	Rassal etki
	<i>Tau</i>	0,200	-	-	Heterojen	Rassal etki

2.2.2. Meta analiz sonuçları

Tablo 3'te, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin meta-analiz sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılığın Meta Analiz Sonuçları

Model	Sabit Etki	Rassal Etki
N	10	10
r	0,542	0,562
r (Alt Limit)	0,515	0,466
r (Üst Limit)	0,567	0,645
Fisher's Z dönüşümü	0,606	0,636
Standart hata değeri	0,019	0,067
Varyans	0,000	0,004
Fisher's Z dönüşümü (Alt Limit)	0,570	0,505
Fisher's Z dönüşümü (Üst Limit)	0,643	0,766
Z-değeri	32,475	9,540
p-değeri	0,000	0,000

Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla sabit etkili model ($Z=32,47$; $p<0,05$) ve rassal (random) etkili model ($Z=9,54$; $p<0,05$) ile gerçekleştirilen meta-analiz sonucunda örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Heterojenlik nedeniyle geçerli olan rassal (random) etkili modelde edilen korelasyon ortalaması ($r=0,562$) ve Fisher's Z dönüşümü testi (Fisher's $Z=0,636$) istatistiklerine göre örgütsel adaletin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi büyük etki düzeyinde ($R^2=0,316>0,25$) tespit edilmiş olup %95 güven aralığında korelasyon büyüklüğünün en düşük 0,217 ve en yüksek 0,416 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3, Şekil 2).

Meta-analiz bulgularına göre korelasyon düzeyi güçlü çıkmakla birlikte, bu ilişkiyi etkileyen bağlamsal faktörlerin ayrıştırılmasına yönelik bir alt analiz yapılamamıştır. Bu nedenle, örneklem ülkelerinin kültürel değerleri, örgüt türleri ya da sektör ayrımları gibi bağlamsal değişkenlerin bu ilişkiyi nasıl etkilediğine dair gelecek çalışmalarda alt gruplara ayrılmış daha geniş örneklemli analizlerin yapılması önem arz etmektedir. Özellikle hizmet sektörü ile üretim sektörü arasındaki yapısal farklılıkların, adalet algısına ve bağlılığa farklı yansıma biçimleri olduğu bilinmektedir (Jehanzeb ve Mohanty, 2019).

2.2.3. Yanlılığa ilişkin bulgular

Tablo 4'te, harmanlanmış korelasyon ve Fisher's Z dönüşümü testi istatistiklerini çürütmek için gereken çalışma sayısı ile ilgili meta-analiz sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 4. Yanlılığa İlişkin Bulgular

Test	İstatistik	Değer	Sonuç
Egger'in regresyon testi	Değer	5,800	Yayın yanlılığı yok
	SE	4,872	
	t-ist.	1,190	
	p-değeri (tek yönlü)	0,134	
	p-değeri (iki yönlü)	0,268	
Duval ve Tweedie's kes ve ekle testi	Nokta Tahmini (Gözlemlenen Değerler)	0,636	(Gözlemlenen değerler- Düzeltilmiş değerler=0)
	Nokta tahmini (Düzeltilmiş değerler)	0,636	
	Alt limit (Gözlemlenen değerler)	0,505	Olası eksik çalışmaların meta-analize etkisi yoktur.
	Alt limit (Düzeltilmiş değerler)	0,505	
	Üst limit (Gözlemlenen değerler)	0,766	
	Üst limit (Düzeltilmiş değerler)	0,766	
	Q (Gözlemlenen değerler)	110,33	
	Q (Düzeltilmiş değerler)	110,33	
Tau b	Değer (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,244	Bu çalışmadaki sonuçlar kullanılan makale sayısından etkilenmemiştir.
	Değer (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,222	
	Z (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,984	
	Z (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,894	
	p (tek yönlü) (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,162	
	p (tek yönlü) (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,185	
	p (iki yönlü) (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,325	
	p (iki yönlü) (Süreklilik düzeltilmesi olmadan)	0,371	
Rosenthal'ın klasik kayıp güvenli N	Gözlemlendi Z	32,568	p-değerinin alfaya gelmesi için gerekli çalışma sayısı 2752'dir.
	Gözlemlendi p	0,000	
	Alfa	0,050	
	Tails	2	
	Z	1,959	
	Gözlemlenen Çalışma Sayısı	10	
Orwin's kayıp- güvenli N	Gözlemlenen çalışmalarda Fisher's Z dönüşümü testi	0,606	-
	Gözlemlenen çalışmalarda korelasyon	0,000	
	"Önemsiz" bir Fisher's Z dönüşümü testi için Kriter	0,000	
	Eksik çalışmalarda ortalama Fisher's Z dönüşümü testi	0,000	
	"Önemsiz" korelasyon kriteri	0,000	
	Eksik çalışmalardaki ortalama korelasyon	0,000	

Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda yapılan Egger testi sonuçlarına göre, yayın yanlılığına dair istatistiksel olarak anlamlı bir bulgu elde edilmemiştir (Egger=5,80; t=1,19; p>0,05) (Tablo 4). Duval ve Tweedie'nin kes ve ekle testi sonuçlarına göre, yayın yanlılığından kaynaklanan etkiyi düzelten düzeltilmiş değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır (0,636-0,636 = 0,000, p>0,05) (Tablo 4). Bu sonuçlar, kayıp olası çalışmaların meta-analiz sonuçları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların sayısı ile elde edilen etki büyüklüğü arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla yapılan Kendall'ın Tau- b testi sonuçlarına göre, çalışma sayısının elde edilen etki büyüklüğü üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Tau b =0,222; Z=0,894; p>0,05) (Tablo 4). Bu çalışmada elde edilen etki büyüklüğü sonucunu çürütebilmek amacıyla kaç adet çalışmaya ihtiyaç olduğunu belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Rosenthal'ın klasik kayıp güvenli (fail-safe N) ve Orwin (fail-safe N) kayıp-güvenli N testi sonuçlarına göre bu çalışmada elde edilen harmanlanmış korelasyon katsayısının önemsiz olabilmesi (p>0,05) için 2752 çalışma gerekmekte olup önemsizleştirme Fisher's Z dönüşümü testi katsayısı 0 (Fisher's Z=0,000) ve önemsizleştirme korelasyon katsayısı 0 (r=0,000) olarak tespit edildiğinden 2752 çalışmadaki Fisher's Z düzeltme katsayısı ve harmanlanmış korelasyonun 0,000 olması gerekmektedir. Tablo 4'teki

yayın yanlılığı sonuçları birlikte değerlendirildiğinde sonuçların yayın yanlılığı etkisinin olmadığı görülmektedir.

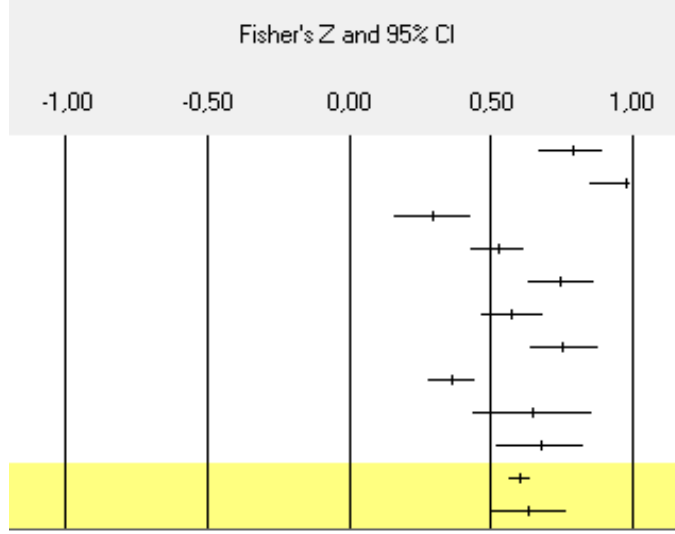
Meta-analiz çalışmalarında yayın yanlılığı ve heterojenlik yalnızca istatistiksel sapmaları yansıtan teknik durumlar olarak değil, aynı zamanda araştırma ortamlarının, kuramsal yaklaşımların ve metodolojik tercihler arasındaki tutarsızlıkların bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir (Sterne ve diğerleri, 2001; Nakagawa ve diğerleri, 2023). Yayın yanlılığı, çoğu zaman pozitif ve anlamlı sonuçlara sahip çalışmaların daha yüksek oranda yayınlanmasından kaynaklanmakta olup, bu durum literatürde yapay bir birliktelik izlenimi yaratabilmektedir. Bu bağlamda, kuramsal olarak baskın paradigmların, tercih edilen araştırma yöntemlerinin ve yayın politikalarının etkisi altında oluşan bu yanlılık, çalışmalardaki kuramsal çeşitliliği ve bağlamsal geçerliliği sınırlayabilmektedir (Nair, 2019).

Benzer şekilde, meta-analizlerde gözlemlenen heterojenlik, yalnızca metodolojik farklardan değil, aynı zamanda çalışmaların yürütüldüğü kültürel, sektörel ya da örgütsel bağlamlardan, teorik yaklaşımların çeşitliliğinden ve örneklem özelliklerinden de kaynaklanabilmektedir (Kepes ve diğerleri, 2024). Bu nedenle, heterojenliğin yüksek düzeyde olması, örgütsel adalet ve bağlılık arasındaki ilişkinin evrensel bir yapıya sahip olmaktan ziyade, bağlama özgü olarak şekillendiğini de göstermektedir. Örneğin bazı çalışmalarda örgütsel adaletin dağıtımsal boyutu ön plana çıkarken, diğerlerinde işlem adaleti veya etkileşimsel adalet daha belirleyici olabilmektedir. Bu teorik çeşitlilik, etki büyüklüklerindeki varyansı da doğrudan etkilemektedir.

Bu açıdan bakıldığında, çalışmamızda elde edilen düşük yayın yanlılığı düzeyi, farklı bağlamlardan gelen çalışmalar arasında kuramsal tutarlılık olduğunu göstermekte; öte yandan yüksek heterojenlik düzeyi ise, bu ilişkinin farklı kurumsal veya kültürel çevrelerde değişkenlik gösterebileceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, yayın yanlılığı ve heterojenlik verileri, sadece metodolojik değil, aynı zamanda teorik ve bağlamsal bir yorum çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Şekil 1. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkisi için çalışma ağırlıkları grafiği

Şekil 2. %95 güven aralığında etki büyüklüğü grafiği

Sonuç ve Tartışma

Bu meta-analiz çalışması, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelemesi amaçlamıştır. Analizler, 104 ampirik çalışma arasından seçilen 10 çalışmanın verileriyle gerçekleştirilmiştir. Bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarda yayın yanlılığının olmadığını gösteren bulgular, literatürdeki diğer çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Greenberg (1990), örgütsel adaletin çalışanların örgüte olan bağlılıklarını nasıl etkilediğini araştırırken, adaletin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu çalışmada yayın yanlılığı bulunmaması, Greenberg'in (1990) bulgularının genellenebilirliğini ve güvenilirliğini desteklemektedir. Ayrıca Colquitt ve diğerleri (2001), örgütsel adalet üzerine yaptığı meta-analizde de benzer sonuçlara ulaşılmış ve örgütsel adaletin örgütsel bağlılıkla güçlü bir ilişkisi olduğu gösterilmiştir. Bu çalışmaların bulguları, örgütsel adaletin çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini artırmada önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Örgütsel adaletin farklı boyutları (dağıtım adaleti, işlem adaleti, etkileşim adaleti) ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer çalışmalar da bu ilişkiyi desteklemektedir. Örneğin, Moorman ve diğerleri (1993), işlem adaletinin çalışanların örgütsel bağlılıklarını artırdığını belirtmiştir. Benzer şekilde, Cropanzano ve diğerleri (2002), dağıtım adaletinin örgütsel bağlılık üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu çalışmaların sonuçları, iki değişken arasındaki güçlü ilişkiyi vurgulamakta ve bu çalışmada yayın yanlılığının bulunmaması, literatürdeki genel bulgularla uyumlu bir tablo çizmektedir.

Örgütsel davranış literatüründe, yayın yanlılığının etkilerini inceleyen diğer çalışmalar da mevcuttur. Örneğin, Franco ve diğerleri (2016), sosyal bilimlerde yayın yanlılığının yaygın olduğunu ve bu durumun araştırma bulgularının genellenebilirliğini etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Ancak, örgütsel adalet ve bağlılık konusundaki meta-analizde yayın yanlılığının olmadığını tespit edilmesi, bu ilişkinin sağlam ve güvenilir bir şekilde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Literatürde, çalışma büyüklüğünün etki büyüklüğü üzerindeki potansiyel etkisi sıkça tartışılmaktadır. Küçük çalışmaların daha büyük etki büyüklükleri rapor etme eğiliminde

oldukları ve bu durumun meta-analiz sonuçlarını çarpıtabileceği belirtilmiştir (Turner ve diğerleri, 2013). Ancak, bu çalışmanın bulguları, çalışma büyüklüğünün etki büyüklüğü üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, meta-analizin sağlamlığını ve bulguların genellenebilirliğini artırmaktadır.

Özellikle, Schwarzer ve diğerleri (2015) tarafından yapılan çalışmalar, küçük çalışma etkisinin meta-analizlerde dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Küçük çalışmaların sonuçlarının, büyük çalışmalara kıyasla daha fazla varyans gösterebileceği ve bu durumun meta-analiz sonuçlarını etkileyebileceği belirtilmiştir. Ancak, bu çalışmanın Kendall'ın Tau *b* testi sonuçları, bu tür bir etkinin mevcut olmadığını ve çalışma büyüklüğünün etki büyüklüğü üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Diğer yandan Ellis (2010), meta-analizlerde çalışma büyüklüğü ile etki büyüklüğü arasındaki ilişkinin dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini ve bu ilişkinin meta-analiz sonuçlarını yorumlarken göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, bu çalışmanın bulguları, örgütsel adalet ve bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesinde elde edilen etki büyüklüklerinin çalışma büyüklüğünden bağımsız olarak güvenilir olduğunu göstermektedir.

Rosenthal'ın kayıp güvenli N testi, literatürde meta-analizlerde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir ve elde edilen etki büyüklüğünün güvenilirliğini test etmek için kullanılan standart bir yöntemdir (Rosenthal, 1979). Bu çalışmada, 2752 ek çalışmanın gerekliliği, elde edilen bulguların güçlü ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu durum, iki değişken arasındaki ilişkinin literatürdeki önemini ve sağlamlığını vurgulamaktadır.

Orwin'ın kayıp-güvenli N testi ise, meta-analiz sonuçlarının ne kadar güçlü olduğunu ve elde edilen bulguların ne kadar güvenilir olduğunu belirlemek için kullanılan bir diğer yöntemdir (Orwin, 1983). Bu çalışmada Orwin'ın güvenli N testi sonuçlarının Rosenthal'ın sonuçlarıyla tutarlı olması, bulguların güvenilirliğini daha da pekiştirmektedir. Literatürde, güvenli N testlerinin sonuçlarının tutarlılığı, meta-analiz sonuçlarının güvenilirliğini ve genellenebilirliğini desteklemektedir.

Örneğin, Geyskens ve diğerleri (2009), meta-analizlerinde benzer güvenli N testlerini kullanarak elde ettikleri sonuçların sağlamlığını ve güvenilirliğini doğrulamışlardır. Benzer şekilde, diğer çalışmalar da güvenli N testlerini kullanarak meta-analiz bulgularının yaygın yanlılığı veya küçük çalışma etkisinden etkilenmediğini göstermiştir (Hedges ve Olkin, 1985).

Bu bağlamda çalışmanın en önemli katkılarından biri, örgütsel adaletin çalışan bağlılığı üzerindeki etkisinin sadece istatistiksel olarak değil, aynı zamanda örgütsel davranış kuramları çerçevesinde de anlamlı olduğunu göstermesidir. Ancak, çalışmanın sınırlı sayıda çalışmaya dayalı olması ve kültürel/sosyoekonomik farklılıkların kontrol edilmemesi, genel geçer çıkarımlar yapılmasını güçleştirmektedir. Gelecekteki araştırmalarda, özellikle örgütsel adaletin sektörel bağlamda nasıl algılandığı, farklı liderlik tarzları ile olan etkileşimi ve pandemi sonrası dönemde değişen örgütsel yapılar üzerindeki etkisi detaylı şekilde analiz edilmelidir.

Sınırlamalar

Bu mini meta-analiz çalışmasında bazı sınırlamalar bulunmaktadır. Birincisi, literatür taraması ve çalışma seçiminde belirli bir zaman aralığı ve dil sınırlaması kullanılmış olmasıdır. Bu durum, potansiyel olarak önemli bazı çalışmaların dışlanmasına neden olabilir. İkinci olarak, çalışma örneklem büyüklüğü ve örnekleme yöntemleri gibi metodolojik faktörlerdeki

farklılıklar, sonuçların genelleştirilebilirliğini sınırlandırabilir. Üçüncü olarak, çalışmalar arasındaki heterojenlik ve ölçüm araçlarındaki çeşitlilik, bulguların karşılaştırılabilirliğini zorlaştırabilir.

Pratik Sınırlamalar

Bu çalışmanın pratik uygulamaları üzerine düşünüldüğünde, örgütlerin örgütsel adaleti artırmak için belirli stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Ancak, bu stratejilerin uygulanması ve adalet algısının güçlendirilmesi zaman alabilir ve çeşitli kültürel ve organizasyonel faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. Ayrıca, yönetim kademesindeki değişimler ve örgüt kültüründeki dönüşümler, adaletin sürdürülebilir bir şekilde sağlanmasını zorlaştırabilir.

Teorik Sınırlamalar

Teorik olarak, bu çalışma iki değişken arasındaki ilişkiyi anlamak için belli bir çerçeve sunsa da, bu ilişkinin karmaşıklığını tam olarak açıklamak için daha fazla teorik derinlik gereklidir. Özellikle, farklı teorik yaklaşımların ve örgütsel bağlılığı etkileyen diğer değişkenlerin (örneğin liderlik tarzları, örgütsel kültür) entegrasyonu üzerine daha fazla çalışma yapılması önerilmektedir.

Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Gelecekteki araştırmalar, öncelikle örgütsel adaletin farklı sektörler ve kültürel bağlamlarda nasıl farklılık gösterebileceğini incelemelidir. Bu bağlamda, küresel ölçekte yapılan karşılaştırmalı çalışmalar önemli bir katkı sağlayabilir. Ayrıca, örgütsel adaletin zaman içindeki değişimlerini ve bu değişimlerin örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini anlamak için uzunlamasına çalışmalar yapılması gereklidir. Meta-analiz sonuçları doğrultusunda, örgütsel adaletin çalışan bağlılığı üzerindeki etkisini artırmak için işletmelerin adil ücretlendirme, terfi süreçleri ve karar alma mekanizmalarında şeffaf politikalar geliştirmesi önerilmektedir. İnsan kaynakları yönetimi kapsamında, adil bir çalışma ortamının sağlanması, çalışanların kuruma olan duygusal ve normatif bağlılıklarını güçlendirebilir. Ayrıca, örgütsel adaletin bağlılık üzerindeki etkisi sektörel ve kültürel farklılıklar açısından incelenmeli, özellikle farklı sektörlerde ve uluslararası düzeyde nasıl değiştiği araştırılmalıdır. Uzaktan ve esnek çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte adalet algısının çalışan bağlılığı üzerindeki etkisinin nasıl değiştiği gelecekteki araştırmalarla ele alınmalıdır. Bu kapsamda, işletmelerin yeni çalışma modellerine uyum sağlayacak adil uygulamalar geliştirmesi, çalışan motivasyonunu ve iş yerinde kalıcılığı artırabilir.

Kaynakça

- Adams, J. S. (1965). Inequity in social exchange. *Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60108-2](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60108-2)
- Aguiar-Quintana, T., Araujo-Cabrera, Y., & Park, S. (2020). The sequential relationships of hotel employees' perceived justice, commitment, and organizational citizenship behaviour in a high unemployment context. *Tourism Management Perspectives*, 35, 100676. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100676>
- Ahmad, R., Nawaz, M. R., Ishaq, M. I., Khan, M. M., & Ashraf, H. A. (2023). Social exchange theory: Systematic review and future directions. *Frontiers in Psychology*, 13, 1015921. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1015921>
- Akmaz, A., & Erbaşı, A. (2017). Psikolojik kontrat ile örgütsel bağlılık ve örgütsel güven ilişkisi: mersin ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir uygulama. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 125-154. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/basbed/issue/38799/459042>
- Allen, N. J. & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.2044-8325.1990.tb00506.x>
- Boateng, F. D., & Hsieh, M. L. (2019). Explaining job satisfaction and commitment among prison officers: the role of organizational justice. *The Prison Journal*, 99(2), 172-193. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0032885519825491>
- Borenstein, M., Cooper, H., Hedges, L., & Valentine, J. (2009). *Effect sizes for continuous data*. The handbook of research synthesis and meta-analysis, 2, 221-235.
- Casimir, G., Ngee Keith Ng, Y., Yuan Wang, K. & Ooi, G. (2014). The relationships amongst leader-member exchange, perceived organizational support, affective commitment, and in-role performance: A social-exchange perspective. *Leadership & Organization Development Journal*, 35(5), 366-385. <https://doi.org/10.1108/LODJ-04-2012-0054>
- Chegini, Z. Janati, A. Asghari-Jafarabadi, M., & Khosravizadeh, O. (2019). Organizational commitment, job satisfaction, organizational justice and self-efficacy among nurses. *Nursing Practice Today*, 6(2), 86-93. Erişim adresi: <https://npt.tums.ac.ir/index.php/npt/article/view/445>
- Chen, L. T. Chen, C. W., & Chen, C. Y. (2010). Are educational background and gender moderator variables for leadership, satisfaction and organizational commitment?. *African Journal of Business Management*, 4(2), 248-261. <https://doi.org/10.5897/AJBM.9000097>
- Colquitt, J. A. Conlon, D. E. Wesson, M. J. Porter, C. O., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the millennium: a meta-analytic review of 25 years of organizational justice research. *Journal of applied psychology*, 86(3), 425. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/2001-06715-006>
- Cropanzano R. Prehar C. A. & Chen P. Y. (2002). Using social exchange theory to distinguish procedural from interactional justice. *Group & Organization Management*, 27(3), 324-351. <https://doi.org/10.1177/1059601102027003002>
- Cugueró-Escofet, N. Ficapal-Cusí, P. & Torrent-Sellens, J. (2019). Sustainable human resource management: how to create a knowledge sharing behavior through organizational justice, organizational support, satisfaction and commitment. *Sustainability*, 11(19), 5419. <https://doi.org/10.3390/su11195419>
- Degoey, P. (2000). Contagious justice: exploring the social construction of justice in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 22, 51-102. [https://doi.org/10.1016/S0191-3085\(00\)22003-0](https://doi.org/10.1016/S0191-3085(00)22003-0)
- Deressa, B. Adugna, K. Bezane, B. Jabessa, M. Wayessa, G. Kebede, A. Tefera, G. & Demissie, Y. (2022). The relationship between organizational commitment and organizational justice among health care workers in ethiopian jimma zone public health Facilities. *Journal of Healthcare Leadership*, 14, 5-16. <https://doi.org/10.2147/JHL.S345528>

- Doğan, S., & Oğuzhan, Y. S. (2022). Örgütsel adaletin örgütsel sessizlik ve örgüte olan bağlılığa etkisi üzerine bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 183-203. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1000087>
- Ebeh, R. E. Njoku, E. C. Ikpeazu, O. C., & Benson, L. (2017). Organizational commitment and job involvement among casual workers: the role of organizational justice. *Global Journal of Human Resource Management*, 5(4), 17-32. Erişim adresi: <https://ejournals.org/gjhrm/vol-5-issue-4-may-2017/organisational-commitment-job-involvement-among-casual-workers-role-organisational-justice/>
- Efeoğlu, M. S., Abul, A., & Bedük, A. (2021). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisi: özel güvenlik görevlilerine ait bir uygulama. *Çatalhöyük International Journal of Tourism and Social Research*, 6, 94-108. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/cutsad/issue/63565/931025>
- Ellis, P. D. (2010). The essential guide to effect sizes: Statistical power, meta-analysis, and the interpretation of research results. Cambridge University Press.
- Folger, R. G., Folger, R. & Cropanzano, R. (1998). Organizational justice and human resource management. Sage.
- Franco, A., Simonovits, G., & Malhotra, N. (2016). Underreporting in psychology experiments: Evidence from a study registry. *Social Psychological and Personality Science*, 7(1), 8-12. <https://doi.org/10.1177/1948550615598377>
- Geyskens, I. Krishnan, R. Steenkamp, J. B. E., & Cunha, P. V. (2009). A review and evaluation of meta-analysis practices in management research. *Journal of management*, 35(2), 393-419. Erişim adresi: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0149206308328501>
- Göktaş, E. (2018). Bir eğitim politikası belirleme yöntemi: meta analiz. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-54. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mead/issue/34203/365278>
- Greenberg, J. (1990). Organizational justice: yesterday, today, and tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432. <https://doi.org/10.1177/014920639001600208>
- Greenland, S. Senn, S. J. Rothman, K. J. Carlin, J. B. Poole, C. Goodman, S. N., & Altman, D. G. (2016). Statistical tests, p values, confidence intervals, and power: a guide to misinterpretations. *European journal of epidemiology*, 31(4), 337-350. <https://doi.org/10.1007%2Fs10654-016-0149-3>
- Hedges, L. & Olkin, I. (1985). Statistical methods for meta-analysis. Academic Press.
- Ioannidis, J. P. (2008). Interpretation of tests of heterogeneity and bias in meta-analysis. *Journal of evaluation in clinical practice*, 14(5), 951-957. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2753.2008.00986.x>
- İçerli, L. (2010). Örgütsel adalet: kuramsal bir yaklaşım. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 67-92. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/girkal/issue/45195/565960>
- İmamoglu, S. Z., İnce, H., Turkcan, H., & Atakay, B. (2019). The effect of organizational justice and organizational commitment on knowledge sharing and firm performance. *Procedia Computer Science*, 158, 899-906. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.129>
- Jakobsen, M., & Andersen, S. C. (2013). Intensifying social exchange relationships in public organizations: Evidence from a randomized field experiment. *Journal of Policy Analysis and Management*, 32(1), 60-82. <https://doi.org/10.1002/pam.21662>
- Jameel, A. S. Mahmood, Y. N., & Jwmaa, S. J. (2020). Organizational justice and organizational commitment among secondary school teachers. *Cihan University-Erbil Journal of Humanities and Social Science*, 4(1), 1-6. <https://doi.org/10.24086/cuejhss.v4n1y2020.pp1-6>
- Jang, J., Lee, D. W., & Kwon, G. (2021). An analysis of the influence of organizational justice on organizational commitment. *International Journal Of Public Administration*, 44(2), 146-154. <https://doi.org/10.1080/01900692.2019.1672185>

- Jehanzeb, K., & Mohanty, J. (2019). The mediating role of organizational commitment between organizational justice and organizational citizenship behavior: power distance as moderator. *Personnel Review*, 49(2), 445-468. <https://doi.org/10.1108/PR-09-2018-0327>
- Khan, K., Abbas, M., Gul, A., & Raja, U. (2015). Organizational justice and job outcomes: Moderating role of Islamic work ethic. *Journal of business ethics*, 126, 235-246. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1937-2>
- Kepes, S., Wang, W., & Cortina, J. M. (2024). Heterogeneity in meta-analytic effect sizes: An assessment of the current state of the literature. *Organizational Research Methods*, 27(3), 369-413. <https://doi.org/10.1177/10944281231169942>
- Kirkman, B. L., & Shapiro, D. L. (2005). The impact of cultural value diversity on multicultural team performance. Managing multinational teams: Global perspectives içinde (ss. 33-67). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/S0747-7929\(05\)18002-0](https://doi.org/10.1016/S0747-7929(05)18002-0)
- Konovsky, M. A. (2000). Understanding procedural justice and its impact on business organizations. *Journal of Management*, 26(3), 489-511. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(00\)00042-8](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(00)00042-8)
- Küçükeşmen, E. (2015). Örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılığa etkisi: kamu çalışanları üzerine bir araştırma [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Isparta.
- Lambert, E. G., Keena, L. D., Leone, M., May, D., & Haynes, S. H. (2020). The effects of distributive and procedural justice on job satisfaction and organizational commitment of correctional staff. *The Social Science Journal*, 57(4), 405-416. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2019.02.002>
- Li, X., Zhang, J., Zhang, S., & Zhou, M. (2017). A multilevel analysis of the role of g-interactional justice in promoting knowledge-sharing behavior: the mediated role of organizational commitment. *Industrial Marketing Management*, 62, 226-233. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2016.09.006>
- López-Cabarcos, M. Á., Machado-Lopes-Sampaio-de Pinho, A. I., & Vázquez-Rodríguez, P. (2015). The influence of organizational justice and job satisfaction on organizational commitment in portugal's hotel industry. *Cornell Hospitality Quarterly*, 56(3), 258-272. <https://doi.org/10.1177/1938965514545680>
- Manurung, D., Suhartadi, A. R. & Saefudin, N. (2015). The influence of organizational commitment on employee fraud with effectiveness of internal control and organizational justice as a moderating variable. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 211, 1064-1072. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.142>
- Manzoor, Q. A. (2012). Impact of employees motivation on organizational effectiveness. *Business management and strategy*, 3(1), 1-12.
- Migliavaca, C. B., Stein, C., Colpani, V., Barker, T. H., Ziegelmann, P. K., Munn, Z. & Prevalence Estimates Reviews-Systematic Review Methodology Group (PERSyst). (2022). Meta-analysis of prevalence: I 2 statistic and how to deal with heterogeneity. *Research synthesis methods*, 13(3), 363-367. <https://doi.org/10.1002/jrsm.1547>
- Moges, A., & Amentie, C. (2022). Effect of organizational justice on organizational performance with mediating variables of job satisfaction and organizational commitment-systematic article review study. *Applied Journal of Economics, Management and Social Sciences*, 3(3), 1-9. <https://doi.org/10.53790/ajmss.v3i3.58>
- Moore, B. (1978). Injustice: the social bases of obedience and revolt. Whaite Plains, N.Y:M.E. Sharpe.
- Moorman, R. H., Niehoff, B. P., & Organ, D. W. (1993). Treating employees fairly and organizational citizenship behavior: sorting the effects of job satisfaction, organizational commitment, and procedural justice. *Employee Responsibilities And Rights Journal*, 6, 209-225. <https://doi.org/10.1007/BF01419445>

- Morris, S. B., & DeShon, R. P. (2002). Combining effect size estimates in meta-analysis with repeated measures and independent-groups designs. *Psychological methods*, 7(1), 105. <https://doi.org/10.1037/1082-989x.7.1.105>
- Moussaoui, L. S., Blondé, J., Phung, T., Tschopp, K. M., & Desrichard, O. (2022). Does a low-cost act of support produce slacktivism or commitment? Prosocial and impression-management motives as moderators. *Frontiers in Psychology*, 13, 783995. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.783995>
- Mumford, M. D. (2000). Managing creative people: Strategies and tactics for innovation. *Human resource management review*, 10(3), 313-351. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(99\)00043-1](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(99)00043-1)
- Nadiri, H., & Tanova, C. (2010). An investigation of the role of justice in turnover intentions, job satisfaction, and organizational citizenship behavior in hospitality industry. *International journal of hospitality management*, 29(1), 33-41. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.05.001>
- Nakagawa, S., Yang, Y., Macartney, E. L., Spake, R., & Lagisz, M. (2023). Quantitative evidence synthesis: a practical guide on meta-analysis, meta-regression, and publication bias tests for environmental sciences. *Environmental Evidence*, 12(1), 8. <https://doi.org/10.1186/s13750-023-00301-6>
- Nair, A. S. (2019). Publication bias-Importance of studies with negative results!. *Indian journal of anaesthesia*, 63(6), 505-507. https://doi.org/10.4103/ija.IJA_142_19
- Nazir, S., Shafi, A., Atif, M. M., Qun, W., & Abdullah, S. M. (2019). How organization justice and perceived organizational support facilitate employees' innovative behavior at work. *Employee Relations: The International Journal*, 41(6), 1288-1311. <https://doi.org/10.1108/ER-01-2017-0007>
- Novitasari, D., Asbari, M., Wijaya, M. R., & Yuwono, T. (2020). Effect of organizational justice on organizational commitment: mediating role of intrinsic and extrinsic satisfaction. *International Journal Of Science And Management Studies*, 3(3), 96-112. <https://doi.org/10.51386/25815946/ijsms-v3i3p110>
- Odor, H. O., Martins-Emesom, J. N., & Ugbechie, K. C. (2019). Organizational justice as a determinant of organizational citizenship behavior among Adhoc Lecturers of Delta State Polytechnic Ogwashi Uku, Nigeria. *Management and Organizational Studies*, 6(2), 9-23. <https://doi.org/10.5430/mos.v6n2p9>
- Okun, A. M. (1975). Equality and efficiency: the big tradeoff. The Brookings Institution, Washington DC.
- Orwin, R. G. (1983). A fail-safe n for effect size in meta-analysis. *Journal of Educational Statistics*, 8(2), 157-159. <https://doi.org/10.2307/1164923>
- Özdemir, H. Ö. (2020). Sağlık çalışanlarının örgütsel bağlılık algılarının örgütsel adalet algıları ile diğer faktörlerden yordanması. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 172-181. <https://doi.org/10.33416/baybem.702316>
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 113-130. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuiibfd/issue/22757/242905>
- Qureshi, H., Frank, J., Lambert, E. G., Klahm, C., & Smith, B. (2016). Organisational justice's relationship with job satisfaction and organisational commitment among Indian police. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*, 90(1), 1-21. <https://doi.org/10.1177/0032258X16662684>
- Pigott, T. D., & Polanin, J. R. (2020). Methodological guidance paper: High-quality meta-analysis in a systematic review. *Review of Educational Research*, 90(1), 24-46. <https://doi.org/10.3102/0034654319877153>
- Ramamoorthy, N., & Stringer, D. (2017). Equity versus equality norms of justice and organisational commitment: the moderating role of gender. *The Irish Journal of Management*, 36(3), 206-220. <https://doi.org/10.1515/ijm-2017-0008>
- Rosenthal, R. (1979). The file drawer problem and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86(3), 638-641. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.86.3.638>

- San, İ. (2017). Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ampirik bir çalışma [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>
- Schäfer, T., & Schwarz, M. A. (2019). The meaningfulness of effect sizes in psychological research: Differences between sub-disciplines and the impact of potential biases. *Frontiers in psychology*, 10, 813. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00813>
- Schierholt, M. I., de Souza, K. F. R., de Queiroz, R. G., & Gimenes, R. M. T. (2023). Impact of organizational justice dimensions on social exchange theory constructs: a literature. *Revista de Gestão e Secretariado*, 14(12), 21201-21228. <https://doi.org/10.7769/gesec.v14i12.2878>
- Schwarzer, G., Carpenter, J. R., & Rücker, G. (2015). Small-study effects in meta-analysis. Meta-analysis with R içinde (ss.107-141). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-21416-0_5
- Stanley, T. D., Carter, E. C., & Doucouliagos, H. (2018). What meta-analyses reveal about the replicability of psychological research. *Psychological bulletin*, 144(12), 1325. <https://doi.org/10.1037/bul0000169>
- Sterne, J. A., Egger, M., & Smith, G. D. (2001). Investigating and dealing with publication and other biases in meta-analysis. *Bmj*, 323(7304), 101-105. <https://doi.org/10.1136/bmj.323.7304.101>
- Struckell, E., Ojha, D., Patel, P. C., & Dhir, A. (2022). Strategic choice in times of stagnant growth and uncertainty: An institutional theory and organizational change perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 182, 121839. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121839>
- Swalhi, A., Zgoulli, S. & Hofaidhllaoui, M. (2017). The influence of organizational justice on job performance: the mediating effect of affective commitment. *Journal of Management Development*, 36(4), 542-559. <https://doi.org/10.1108/JMD-11-2015-0162>
- Turner, R. M., Bird, S. M. & Higgins, J. P. T. (2013). The impact of study size on meta-analyses: examination of underpowered studies in cochrane reviews. *PloS one*, 8(3), e59202. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0059202>
- Twumasi, E. & Addo, B. (2020). Perceived organisational support as a moderator in the relationship between organisational justice and affective organisational commitment. *Economics and Culture*, 17(2), 22-29. <https://doi.org/10.2478/jec-2020-0017>
- Wang, X., Ma, L. & Zhang, M. (2014). Transformational leadership and agency workers' organizational commitment: the mediating effect of organizational justice and job characteristics. *Social Behavior And Personality: An International Journal*, 42(1), 25-36. <https://doi.org/10.2224/sbp.2014.42.1.25>
- Yıldırım, F. (2003). Çalışma yaşamında örgüte bağlılık ile örgütsel adalet, örgüt temelli özsaygı ve bazı kişisel ve örgütsel değişkenlerin ilişkisi. *Mülkiye Dergisi*, 27(239), 371-402. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/239/859>
- Zeinabadi, H. & Salehi, K. (2011). Role of procedural justice, trust, job satisfaction, and organizational commitment in organizational citizenship behavior (OCB) of teachers: proposing a modified social exchange model. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 29, 1472-1481. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.11.387>